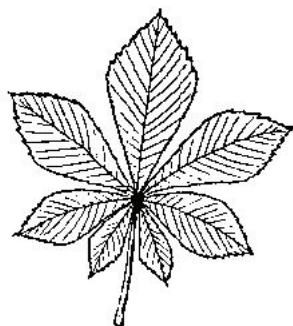

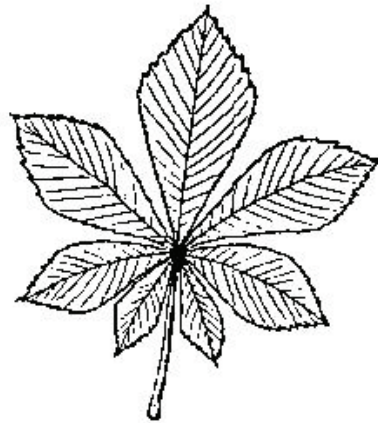
14. Møde
om Udforskningen af Dansk Sprog

NORDISK
Institut for Æstetik og Kommunikation
Aarhus Universitet

11.-12. oktober 2012

14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Aarhus Universitet
11.-12. oktober 2012

Redigeret af
Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og
Peter Widell

Århus 2013

NORDISK
Institut for Æstetik og Kommunikation
Aarhus Universitet
www.muds.dk

Layout: Kirsten Lyshøj
Tryk: SUN-TRYK
Aarhus Universitet

2013

ISBN 978-87-91134-02-9

Forord

NORDISK, Institut for Æstetik og Kommunikation, Aarhus Universitet, tog i 1986 initiativet til møderne om udforskningen af dansk sprog. Der har været afholdt møder hvert andet år siden da.

På det 14. møde, der fandt sted i oktober 2012, deltog 44 forskere fra ind- og udland med 34 foredrag.

Denne rapporters artikler er godkendt af fagfællebedømmere. Vi vil gerne takke både fagfællebedømmere og bidragydere for de mange gode artikler. Der bringes desuden et antal resumeer af bidragydere der fx har fået publiceret deres artikel andetsteds.

Vores motto ”Ingen lingvistik uden humor” blev også holdt i ære ved 14. møde.

Århus, maj 2013

Inger Schoonderbeek Hansen – Tina Thode Hougaard – Peter Widell

INDHOLD

Program		4
Deltagere		8
Gunnstein Akselberg	Dansk skriftspråkpåverknad på norske gardsnamn	15
Torben Arboe	Køb ikke katten i sækken – om idiommer (især jyske) og deres behandling i ordbøger mv.	29
Hans Basbøll	Ordschemaet for dansk og Ikke-Stød – resume	43
Ulf Dalvad Berthelsen	Om Handling, Konvention & Forpligtelse	45
Simon Borchmann	Det mentale cockpit – en epistemologisk og psykologisk karakteristik af den meddelelsesstrukturelle konstituent <i>variablen</i>	77
Randi Benedikte Brodersen	Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning – i academia. Hvordan, hvorfor og hvornår?	103
Ken Ramshøj Christensen, Johannes Kizach og Anne Mette Nyvad	Syntaktiske labyrinter og semantisk kompatibilitet – resume	119
Birgit Eggert	Præpositionsnavne på Læsø	121
Anne Kildegaard Hansen	Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?) – En konversationsanalytisk tilgang til rapbattle-disciplinen	133
Martin H. Hansen	”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring	151

Tina Thode Hougaard	Hmmm ... interjektioner på Facebook	167
Eva Skafte Jensen	Trykfordelingens implikaturer – resume	185
Henrik Jørgensen	Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest	187
Johannes Kizach og Ken Ramshøj Christensen	Ikonicitet og rækkefølge i dansk	201
Anne Kjærgaard	Hvad mener du, SKAT? – Modtageranalyser af breve fra SKAT	217
Susanne Annikki Kristensen og Lasse Holmgren Brunø	En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften	237
Karoline Kühl	Dansk uden for Danmark – en projektbeskrivelse – resume	253
Sara Losch	Mundlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig – præsentation af et ph.d.-projekt	255
Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak	Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk – præsentation af et igangværende projekt	271
Anne Mette Nyvad	Processeringen af sætningsknuder	289
Karen Margrethe Pedersen	Substantiviske prædikativer til persons subjekter	303
Kathrine Thisted Petersen	Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk	317

Marianne Rathje	”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)” Afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk	333
Marianne Rathje og Ole Ravnholt	<i>NoSSinK</i> – Nordisk Sprog og Sprogforståelse i de nye Kommunikationsmedier – en netværks- og projektpræsentation	355
Ole Ravnholt	Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer	373
Dorete Schmidt Rindom	Chr. III’s Bibel: Skrevet af flere oversættere?	385
Janusz Stopyra	Konversion af frase som basis i tysk og dansk	399
Viggo Sørensen	Vore mange og forskelligartede diftonger	409
Jacob Thøgersen	Det flade a i prestige- og i hverdags- sprog. Har ”det flade a” sejret?	423
Ole Togeby	Tekstteoriens grundantagelser	439
Ib Ulbæk	Nye begreber til forståelse af tekstkohærens	453
Sten Vikner	C-kommando, koreference og negative polaritetselementer i dansk	467
Astrid Westergaard	De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder for bevarelse af dialekt?	485
Peter Widell	Tekstens interne organisation: propositional kohæsion og kohærens	501

Program

Torsdag den 11. oktober 2012 – Mødesal 2

10.00-10.05 Mødet åbnes – *Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen*

Sektion 1, mødesal 2

Ordstyrer: Inger Schoonderbeek Hansen

10.05-10.35 Anne Kjærgaard: Hvad mener du, SKAT? – Modtageranalyser af breve fra SKAT

10.35-11.05 Marianne Rathje og Ole Ravnholt: Nordisk Sprog og Sprogforståelse i nye kommunikationsmedier: En netværkspræsentation

Kaffepause

Sektion 1, mødesal 1

Ordstyrer: Eva Skafte Jensen

11.30-12.00 Henrik Jørgensen: Syntaks hos tosprogede børn: En feltrapport

12.00-12.30 Ken Ramshøj Christensen: Syntaktiske labyrinter og semantisk kompatibilitet

Sektion 2, mødesal 2

Ordstyrer: Pia Jarvad

Carsten Hansen og Martin H. Hansen: En korpusbaseret undersøgelse af interjektionen "hold kæft" i samtale-sprog

Tina Thode Hougaard: Hmmm ...: Interjektioner og lydord på Facebook

F r o k o s t

Ordstyrer: Asgerd Gudiksen *Ordstyrer: Ken Ramshøj Christensen*

13.30-14.00	Janne Rösler og Sara Losch: Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig	Ole Ravnholt: Arbejdsdelingen mellem appellativstammer og bestemmere i nominalsyntagmer
14.00-14.30	Astrid Westergaard: De unge og sønderjysk: Åbner Facebook nye muligheder?	Johannes Kizach: Ikonicitet og ordstilling
14.30-15.00	Karoline Kühl: Dansk uden for Danmark: En projektbeskrivelse	Susanne Annikki Kristensen og Lasse H. Brunø: Syntaktisk stilistik

Kaffepause

Ordstyrer: Tina Thode Hougaard *Ordstyrer: Henrik Galberg Jacobsen*

15.30-16.00	Jacob Thøgersen: Vil De prøve at sige A: "Fladt" a i radioavisen 1950-2010	Mikolaj Sobkowiak og Thomas Mathiasen: Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk: Præsentation af et igangværende projekt
16.00-16.30	Marianne Rathje: Kraftedeme og korrektur i kommentarfeltet	Randi Benedikte Brodersen: Hurtigskrivning i Akademia
16.30-17.00	Janusz Stopyra: Sammenrykningen i tysk og dansk	Viggo Sørensen: Vore mange – forskelligartede – diftonger
18.30 - ??	Festmiddag i Richard Mortensen-stuen	

Fredag den 12. oktober 2012

Sektion 1, mødesal 1

Ordstyrer: Carsten Hansen

Sektion 2, mødesal 2

Ordstyrer: Ole Togeby

9.00-9.30	Birgit Eggert: Præpositionsnavne på Læsø	Ulf Dalvad Berthelsen: Sandhed og handlen
9.30-10.00	Gunnstein Akselberg: Dansk skriftspråkpåverknad på norske gardsnamnformer	Sten Vikner: C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk
10.00-10.30	Torben Arboe: Køb ikke katten i sækken: Om behandling af idiomer mv. i ordbøger og grammatik	Simon Borchmann: Variablen som sprogbrugsanalytisk kategori

K a f f e p a u s e

Ordstyrer: Torben Arboe

Ordstyrer: Ulf Dalvad Berthelsen

11.00-11.30	Dorete Schmidt Rindom: Chr. III's Bibel: Skrevet af flere oversættere?	Ib Ulbæk: Nye begreber til forståelse af tekstkohærens
11.30-12.00	Kathrine Thisted Petersen: Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk	Peter Widell: Teksten og dens interne organisation: kohæsion og kohærens
12.00-12.30	Anne Mette Nyvad: Processing af sætningsknuder	Ole Togeby: Tekstteoriens grundantagelser

F r o k o s t

Mødesal 2

Ordstyrer: Peter Widell

- 13.30-14.00 Eva Skafte Jensen: Trykfordelingens implikaturer
- 14.00-14.30 Karen Margrethe Pedersen: Nominale prædikativer til personsubjekter
- 14.30-15.00 Anne Kildegaard Hansen: Yo, interaktion, dér!
- 15.00-15.30 Hans Basbøll: Ordschemaet for dansk og Ikke-Stød
- 15.30-15.45 Afslutning

Poster: Carsten Hansen og Peter Widell: Lingvistisk Leksikon (LL)

DELTAGERNE

14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog

Camilla Hviid Ahrensboell
Roskilde Universitet
chviida@ruc.dk

Gunnstein Akselberg
Institutt for lingvistiske, litterære og
estetiske studier
Universitetet i Bergen
gunnstein.akselberg@lle.uib.no

Torben Arboe
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
jysta@hum.au.dk

Hans Basboell
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
hba@language.sdu.dk

Ulf Dalvad Berthelsen
Sprogcentret Holstebro
norudb@hum.au.dk

Simon Borchmann
Nordisk
Aarhus Universitet
norsib@hum.au.dk

Randi Benedikte Brodersen
Islands Universitet og
Universitetet i Bergen
randi.brodersen@fof.uib.no

Dansk skriftspråkspåverknad
på norske gardnamn

Køb ikke katten i sækken –
om idiomer (især jyske) og
deres behandling i ordbøger
mv.

Ordskemaet for dansk og
Ikke-Stød
– resume

Om Handling, Konvention &
Forpligtelse

Det mentale cockpit – en
epistemologisk og psyko-
logisk karakteristik af den
meddelelsesstrukturelle
konstituent *variablen*

Spontanskrivning – og
hurtigskrivning eller non-
stopskrivning – i academia.
Hvordan, hvorfor og hvornår?

Lasse H. Brunø
Institut for Kommunikation
Aalborg Universitet
lhbruno@hum.aau.dk

En syntaktisk -stilistisk
beskrivelse af madopskriften
(sammen med Susanne Annikki
Kristensen)

Ken Ramshøj Christensen
Institut for Æstetik og Kommunikation
Aarhus Universitet
kenrc@hum.au.dk

Syntaktiske labyrinter og
semantisk kompatibilitet
– resume
(sammen med Johannes Kizach
og Anne Mette Nyvad)

Ikonicitet og ordstilling
(sammen med Johannes Kizach)

Birgit Eggert
Nordisk Forskningsinstitut
Københavns Universitet
beggert@hum.ku.dk

Præpositionsnavne på Læsø

Asgerd Gudiksen
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Asgerd.Gudiksen@hum.ku.dk

Anne Kildegaard Hansen
Nordisk studerende
Aarhus Universitet
annekildegaard@hotmail.com

Yo, interaktion, dér!
(Sagde hun virkelig dét?)

Carsten Hansen
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
carhan@hum.ku.dk

En korpusbaseret undersøgelse
af interjektionen ”hold kæft”
i samtalesprog (sammen med
Martin H. Hansen)

Inger Schoonderbeek Hansen
Peter Skautrup Centret
Aarhus Universitet
jysis@hum.au.dk

Martin H. Hansen
Københavns Universitet

En korpusbaseret undersøgelse
af interjektionen ”hold kæft”
i samtalesprog (sammen med
Carsten Hansen)

Lars Heltoft
Sprogvidenskabelige Studier
Roskilde Universitet
heltoft@ruc.dk

Camilla Søballe Horslund
Aarhus Universitet
engcsh@hum.au.dk

Tina Thode Hougaard
Aarhus Universitet
north@hum.au.dk

Hmmm ... interjektioner på
Facebook

Pia Jarvad
Dansk Sprognævn
jarvad@dsn.dk

Henrik Galberg Jacobsen
Institut for Sprog og Kommunikation
Syddansk Universitet
galberg@language.sdu.dk

Eva Skafte Jensen
Dansk Sprognævn
esj@dsn.dk

Trykfordelingens implikaturer
– resume

Henrik Jørgensen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
norhj@hum.au.dk

Brugen af fundamentfeltet hos
flersprogede børn i Århus Vest

Johannes Kizach
Institut for Æstetik og Kommunikation
Aarhus Universitet
engjk@hum.au.dk

Ikonicitet og rækkefølge i dansk
(sammen med Ken Ramshøj
Christensen)

Johannes Kizach (forts.)

Syntaktiske labyrinter og
semantisk kompatibilitet
– resume
(sammen med Ken Ramshøj
Christensen og Anne Mette
Nyvad)

Anne Kjærgaard
Dansk Sprognævn
annekj@dsn.dk

Hvad mener du, SKAT?
– Modtageranalyser af breve fra
SKAT

Susanne Annikki Kristensen
Aalborg Universitet
annikki@hum.aau.dk

En syntaktisk stilistisk
beskrivelse af madopskriften
(sammen med Lasse H. Brunø)

Karoline Kühl
Sprogforandringscentret
Københavns Universitet
mail@karolinekuehl.de

Dansk uden for Danmark – en
projektbeskrivelse
– resume

Erik Vive Larsen
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
norvive@hum.au.dk

Mundtlig og skriftlig sprogbrug
blandt flersprogede unge i
Sydslesvig

Sara Losch
Universität Flensburg
sara-losch@uni-flensburg.de

Thomas Mathiasen
Institut for Skandinaviske Studier
Adam Mickewicz Universitet i Poznan

Polske danskstuderendes
tilegnelse af dansk
– præsentation af et
igangværende projekt (sammen
med Mikolaj Sobkowiak)

Anne Mette Nyvad
Engelsk
Aarhus Universitet
engamn@hum.au.dk

Processering af sætningsknuder

Syntaktiske labyrinter og
semantisk kompatibilitet
– resume
(sammen med Ken Ramshøj
Christensen og Johannes Kizach)

Karen Margrethe Pedersen
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
kmp@hum.ku.dk

Substantivistiske prædikativer til
personsubjekter

Kathrine Thisted Petersen
Institut for Æstetik og Kommunikation
Aarhus Universitet
norktp@hum.au.dk

Fra kasusbrug til artikelbrug i
gammelskånsk

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn
marianne.rathje@dsn.dk

”sku allgevel ha købt penisforlæn-
ger creme :-). Afvigelser fra ret-
skrivningsnormen i kommentar-
feltet på ekstrasbladet.dk

Marianne Rathje og Ole Ravnholt

NoSSinK – Nordisk Sprog
og Sprogforståelse i de nye
Kommunikationsmedier. En
netværks- og projektpresentation

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn
ravnholt@dsn.dk

Arbejdsdelingen mellem
appellativer og pronominer

Dorete Schmidt Rindom
Aarhus Universitet
dorindom@gmail.com

Chr. III's Bibel: Skrevet af flere
oversættere?

Janne Rössler
Universität Flensburg
janne.roesler@uni-flensburg.de

Mikolaj Sobkowiak Institut for Skandinaviske Studier Adam Mickewicz Universitet i Poznan miksobko@amu.edu.pl	Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk – præsentation af et igangværende projekt (sammen med Thomas Mathiasen)
Janusz Stopyra Instytut Filologii Germanskiej Uniwersytetu Wroclawski jstopyra@uni.wroc.pl	Konversion af frase som basis i tysk og dansk
Viggo Sørensen Peter Skautrup Centret Aarhus Universitet jysvs@hum.au.dk	Vore mange – og forskelligartede – diftonger
Jacob Thøgersen Københavns Universitet jthoegersen@hum.ku.dk	Det flade a i prestige- og i hverdagssprog. Har ”det flade a” sejret?
Ole Togeby Nordisk Institut Aarhus Universitet norot@hum.au.dk	Tekstteoriens grundantagelser
Ib Ulbæk Institut for Nordiske Studier Københavns Universitet ibu@hum.ku.dk	Nye begreber til forståelse af tekstkohærens
Sten Vikner Engelsk Aarhus Universitet sten.vikner@hum.au.dk	C-kommando, koreference og negative polaritetselementer i dansk
Astrid Westergaard Universität Flensburg astrid.westergaard@uni-flensburg.de	De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder for bevarelse af dialekt?

Peter Widell
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
norwidell@hum.au.dk

Tekstens interne organisation: propositionel kohæsion og kohærens

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Dansk skriftspråkspåverknad på norske gardsnamn

Gunnstein Akselberg
Universitetet i Bergen

1. Korleis påverkar dansk skriftspråk skrivemåten av norske gardsnamn?

Temaet i denne artikkelen er korleis eldre danske skriftspråksformer av norske stadnamn, her gardsnamn, har påverka den norske skrive-måten av desse namna. Gjennom dei vel 400 åra Noreg var i union med Danmark – frå 1397 då Kalmarunionen vart inngått og fram til unionsoppløysinga i 1814 – men også i perioden etterpå og heilt fram til i dag, har dei danske skriftspråksformene av norske stadnamn påverka både den norske uttalen og den norske skrivmåten av mange av desse namna.

Det var sjølvsagt berre eit fåtal av alle dei norske stadnamna som vart skriftfeste i dansk form i denne perioden – ein tidbolk som har fått merkelappen dansketida – men nokre av dei mest sentrale namna vart det, og ei særleg gruppe av desse er gardsnamna. Heilt fram til i dag har dei danske skriftspråksformene av norske gardsnamn spela ei viktig rolle i diskusjonen om korleis norske gardsnamn skal uttalast og skrivast. Særleg viktige har dei eldre danske skriftspråksformene vore i diskusjonen om korleis norma for den offentlege skrivemåten av dei norske gardsnamna skal vera i dag.

For å kasta ljøs over denne problemstillinga, vil eg her presentera nokre resultat frå ein liten studie av korleis den danske skriftspråkspåverknaden på namnegruppa gardsnamn har vore i Voss kommune som ligg i Hordaland fylke, i Vest Noreg.

2. Framande stadnamnformer i Noreg

2.1 Eit lågtysk namnedøme

Det finst mange framande skriftspråksformer av norske stadnamn i Noreg. Nokre av desse er innarbeidde både i det norske skrift- og talespråket, medan andre har overlevd som eksotiske eller kuriøse former som vert trekte fram i særtilfelle, og dessutan finst det mange einskilde språktrekk frå dei framande namneformene som har overlevd i dei moderne namneformene.

Ei av dei mest kjende framande namneformene i Noreg er bynamnet *Bergen*. I mellomalderen fanst dette bynamnet i mange ulike skriftformer, men der hovudforma må ha vore *Björgvin*. Dei eldste norske skriftformene er frå 1200-talet, og i perioden frå 1200-talet til ca. 1370 er det skriftformene *Biorgvin* og *Björgvin* som dominerer. Den urnordiske forma må ha vore **Berga-winju*. Frå ca. 1370 til ca. 1460 dominerer skriftforma *Bergvin*, og etter ca. 1460 er det skriftforma *Bergen* som rår grunnen. Namneforma *Bergen* er truleg av lågtysk, meir spesifikt mellomlågtysk, opphav. Det er nok sannsynleg at det er nederlendarar eller tyskarar som tatt i bruk denne forma på grunnlag av den norske skriftforma *Bergvin*. På 1800-talet kom den islandske namneforma *Björgvin*, i den norvagenserte formvarianten *Bjørgvin*, inn i det norske språket. Dette er ei form som har overlevd i litteraturen og som er svært frekvent i firmanamn (t.d. *Bjørgvin VVS*, *Bjørgvin Eiendomsmegling*), i namn på lag og organisasjonar (t.d. *Bjørgvin Karateklubb*, *Bjørgvin Sykkelklubb*), og i namn på offentlege institusjonar (t.d. *Bjørgvin bispedømme*, *Bjørgvin fengsel*).

Jamfør den mellomlågtyske forma *Kopenhagen* for moderne *København*. Forma *Kopenhagen* finn i vi m.a. att i tysk og hollandsk *Kopenhagen*, i engelsk *Copenhagen* og i fransk *Copenhague*. Eldre dansk skriftform var *Kiopmanhafn* og *Køpmannæhafn*, og til samanlikning er den islandske forma *Kaupmannahöfn*. Båe formene *Bergen* og *Kopenhagen* reflekterer det opphavlege namneinnhaldet.

2.2 To danske namnedøme

I svært mange tilfelle var dei danske skriftformene av norske stadnamn forvanskingar og mistydingar. Grunnane til dette kan

Dansk skriftspråkpåverknad på norske gardsmann

vera fleire, men dei som skreiv ned desse formene – oftast danske embetsmenn eller sekretæranne deira – hadde nok vanlegvis liten lokalkunnskap, liten kunnskap om norsk språk og minimal kunnskap om dei norske talemåla, t.d. kunnskap om grunnord og utmerkingslekkar i norske stadnamn. Dessutan var den einaste skriftspråklege referanseramma i denne perioden det danske skriftspråket, som i alle fall på 1500- og 1600-talet mangla ei stødig og fast norm. På 1700-talet vart den danske skriftnorma fastare, men det fanst ikkje klare reglar for korleis ein skulle notera stadnamn, verken danske eller norske. Dessutan var det stor skilnad mellom det morfemiske og fonemiske systemet i dansk skriftspråk og norsk talemål. Denne bakgrunnen gjorde at dei danske skriftformene av norske stadnamn kunne få dei merkelegaste former på grunn av mistydingar og forvanskingar.

Ei slik merkeleg stadnamnform er den danske skriftforma *Kledebodernæ* for namnet *Klæbu* i Sør-Trøndelag (Stemshaug 1976:25). Ei av dei eldste skriftformene av dette namnet er frå 1349 då namnet er skriva i *Klæppabúii*. Normert norrøn form er *Klep-pabú*, til appellativet *kleppr* ‘fjellknatt’ og appellativet *bú* ‘gard, gardsbruk, bygt område’ (K. Rygh 1903:). Forma *Kledebodernæ* er nok kalkert etter den danske forma *Klædeboderne*, med tydinga ‘boder der det vart selt klede’, som vi m.a. finn som namn på eit område i København frå mellomalderen, *Klædebodern* (1377), og som heldt seg som namn på eit københavnsk kvarter fram til 1879, då i forma *Klædeboderne* (Jørgensen 1999:160). I dag er dette området i København kalla *Klædebo Kvarter*.

Ei anna mistydd og forvanska namneform er øynamnet *Sotra* vest for Bergen. Dette namnet hadde i norrøn tid forma *Sótr*, og innhaldet i namnet siktar til straumtilhøve rundt øya (Sandnes og Stemshaug 1997:418) og kan ha samband med verbet *suga*. I dansketida fekk *Sotra* den mistolka skriftforma *Sartor*. Av di den forvanska danske namneforma *Sartor* har status og prestisje i dag på same måten, som svært mange av dei andre forvanska danske namneformene har det, er ho i dag blitt namn på det store kjøpesenteret *Sartor Storsenter* på Straume, i Fjell kommune.

3. Gardsnamn i Voss kommune, hovudsokna

Her skal ikkje kuriøse danske mistydingar vera i fokus, men eg skal gje døme på nokre frekvente relasjonar mellom på den eine sida eldre danske skriftspråksformer og på den andre sida skriftlege norske mellomalderformer, tradisjonelle norske dialektformer og nyare tradisjonelle norske skriftformer.¹ Dessutan ser eg på dei offisielle skriftspråksformene som gjeld i dag (SSR).

Gardsnamna er tekne frå hovudsokna i Voss kommune. Hovudsokna har 254 matrikkelgardsnamn og eg har valt ut namn på 75 matrikkelgardar som illustrerer på denne språklege dansk-norske relasjonen.

Som kjelde for dei historiske skriftformene – både norrøne og danske – og dessutan for dei tradisjonelle norske lokale dialektformene, har eg nytta band 11 av det norske verket *Norske Gaardnavne. Søndre Bergenhus Amt* (red. Magnus Olsen 1911). Dette bandet omfattar Hordaland fylke i dag og dekkjer m.a. alle matrikkelgardane i hovudsokna i Voss kommune.

Som kjelde for dei offisielle skriftformene i dag har eg nytta Sentralt stadnamnregister (SSR). Dei namneformene som finst her er godkjende til bruk i offentleg samanheng eller at skrivemåten er fastsett etter at det har vore gjennomført namnesak med grunnlag i lov om stadnamn.

4. Studieobjekt

Når ein skal studera den danske skriftspråkspåverknad på skrivemåten av norske gardsnamn, er det ulike språklege fenomen som kan studerast. I denne analysen har eg konsentrert meg om tre realiseringstypar: endevokalar, komposisjonsvokalar og diftongar i grunnordsformer. Dessutan har eg tatt med nokre få døme på diftong i utmerkingslekken og diftong i usamansette grunnordsnamn. Endevokalane i dei tradisjonelle talemålsformene og dei norrøne formene, representerer morfologiske former, i fleire tilfelle historiske dativformer eller bundne former.

¹ Med termen 'nyare tradisjonelle norske skriftformer' meiner eg namneformer som har vore frevente i bruk på 1900-talet i ulike litterære kjelder og på kart, og dessutan som grunnlag for familienamnformer. Desse namneformene var særleg nytta som gardsnamnformer fram til vi fekk lov om stadnamn i 1990.

Dansk skriftspråkpåverknad på norske gardsmann

Dei norrøne formene er i fleire tilfelle rekonstruerte former slik dei finst i Olsen 1910 og som er gjorde på grunnlag av dei eldste skriftformene og tradisjonelle talemålsformer, eller nyare namneformer og tradisjonelle talemålsformer. Desse rekonstruerte formene er markerte med stjerne (*). I mange tilfelle har derimot dei eldste skriftformene – frå mellomalderen – meir eller mindre autentisk norrøn form.

I oppsetta nedanfor er dei formene som byggjer på tradisjonelle nedervde talemålsformer sette opp til venstre (for vs) og dei tradisjonelle moderne skriftformene sette opp til høgre (for vs) og så følgjer dei norrøne og dei danske skriftformene. Av di det her ikkje er høve til å setja opp alle dei eldste skriftformene og heller ikkje alle dei danske skriftformene, har eg gjort eit utval av desse ved å plukka ut dei som er mest representative.

Mange av dei gjeldande offisielle skriftformene i dag, som finst i SSR, fell saman med dei formene som byggjer på tradisjonell uttale (altså dei som står til venstre for vs), og dei nyare tradisjonelle skriftformene (dei som står til høgre for vs) fell ofte saman med slektsnamnformene.

5. Analyseresultat

I oversyna nedanfor har eg samla alle aktuelle namneformer i forskjellige kategoriar – sorterte etter endevokal, komposisjonsvokal, grunnord med historisk diftong og andre namnelekkar med diftong. Namneformene med aktuell endevokal er vidare sorterte etter kva for endevokal dei har i den dialektale nedervde forma.

5.1 Endevokal *e* for dialektal *a*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *a* er redusert til *e* i dei danske namneformene. Dei tradisjonelle formene på *a* representerer her historiske (norrøne) former på *a*. Desse formene er t.d. dativ sg. (**Hqfða*) eller fem. pl. (*Flagar*).

Talemål

<i>Hovda</i>	vs	<i>Hovde</i>	* <i>Hqfða</i>	<i>Hoffde</i> 1563
<i>Flaga</i>	vs	<i>Flage</i>	* <i>Flagar</i>	<i>Flage</i> 1563

Gunnstein Akselberg

<i>Veka</i>	vs	<i>Veke</i>	* <i>Vika</i>	<i>Wecke</i> 1500-talet
<i>Mala</i>	vs	<i>Male</i>	* <i>Mala</i>	<i>Mahle</i> 1610
<i>Takla</i>	vs	<i>Takle</i>	* <i>Þaklá</i>	<i>Thackle</i> 1563

Her ser vi at at er samsvar mellom dei danske skriftformene frå 1500- og 1600-talet og dei nyare tradisjonelle skriftformene. Dessutan er det samsvar mellom dei eldste heimla norske (norrøne) skriftformene og dei nedervde tradisjonelle uttaleformene. Dei gjeldande offisielle skriftformene fell også her nær saman med dei tradisjonelle talemålsformene.

5.2 Endevokal *e* for dialektal *o*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *o* er redusert til *e* i danske former. Dei tradisjonelle formene på *o* representerer historiske (norrøne) former på *um* og *u*. Disse formene er t.d. dat. pl. (*Vinjum*), dat. sg. (**Grøfu*) og nyare bunden form av svakt hokjønform (**Tvinna*).

<i>Tvinno</i>	vs	<i>Tvinne</i>	* <i>Tvinna</i>	<i>Tuinden</i> 1723
<i>Kvitno</i>	vs	<i>Kvitne</i>	* <i>Kvipnum</i>	<i>Quitne</i> 1695
<i>Grovo</i>	vs	<i>Grove</i>	* <i>Grøfu</i>	<i>Grofue</i> 1695
<i>Vålo</i>	vs	<i>Våle</i>	<i>Válu</i>	<i>Walle</i> 1695
<i>Kolvo</i>	vs	<i>Kolve</i>	* <i>Hvølfu</i>	<i>Kolffue</i> 1611
<i>Brekko</i>	vs	<i>Brekke</i>	<i>Brekku</i>	<i>Brecke</i> 1563
<i>Bjørko</i>	vs	<i>Bjørke</i>	* <i>Bjørku</i>	<i>Biørcke</i> 1630
<i>Vinjo</i>	vs	<i>Vinje</i>	* <i>Vinjum</i>	<i>Vinnie</i> 1563
<i>Ukvitno</i>	vs	<i>Ukvitne</i>	- <i>kvipnum</i>	- <i>quittne</i> 1563
<i>Byrkjo</i>	vs	<i>Byrkje</i>	<i>Birkjum</i>	<i>Bircke</i> 1563
<i>Fitjo</i>	vs	<i>Fitje</i>	* <i>Fitjum</i>	<i>Fiidtie</i> 1611
<i>Grauo</i>	vs	<i>Graue</i>	<i>Graudum</i>	<i>Grofue</i> 1695
<i>Løno</i>	vs	<i>Løne</i>	<i>Lønum</i>	<i>Lønne</i> 1611
<i>Fenno</i>	vs	<i>Fenne</i>	<i>Fernum</i>	<i>Fenne</i> 1611
<i>Haugo</i>	vs	<i>Hauge</i>	<i>Haugum</i>	<i>Houge</i> 1611

Dansk skriftspråkpåverknad på norske gardsmann

Her ser vi at det er samsvar mellom dei danske skriftformene frå 1500- og 1600-talet og dei nyare tradisjonelle skriftformene, og at det er samsvar mellom dei eldste heimla skriftformene og dei nedervde tradisjonelle uttaleformene. Historisk *u* og *um* vert realiserte i det tradisjonelle talemålet som *o*. Dei gjeldande offisielle skriftformene fell også her nær saman med dei tradisjonelle talemålsformene.

5.3 Endevokal *e* for dialektal *e*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *e* finst som *e* i danske former. Grunnen til at denne gruppa likevel er tatt med her, er at ho viser at det kan finnast samanfall mellom tradisjonell form og dansk form i eit namnematriale der det motsette elles er regelen (her kategorien endevokal). Dei tradisjonelle formene på *e* representerer historiske (norrøne) former på *i*. Dei fleste av desse formene er reduserte former av grunnordet *vin*, i norrøne former ofte heimla som *in*, men einskildformer reflekterer t.d. og dativ sg. (*Rogni*). Spesiell er namneforma *Lemme* der den siste stavinga i den opphavlege dativ-forma, har i postnorrøn tid falle saman med *vin*.

<i>Lemme</i>	vs	<i>Lemme</i>	<i>Lemminum</i>	<i>Lemme</i> 1611
<i>Røte</i>	vs	<i>Røte</i>	<i>Rætin</i>	<i>Rødtte</i> 1611
<i>Sæve</i>	vs	<i>Sæve</i>	* <i>Sæðvin</i>	<i>Seffue</i> 1620
<i>Dolve</i>	vs	<i>Dolve</i>	* <i>Dolvin</i>	<i>Dolfue</i> 1695
<i>Honve</i>	vs	<i>Honve</i>	<i>Hornvin</i>	<i>Hondue</i> 1611
<i>Skjerpe</i>	vs	<i>Skjerpe</i>	* <i>Skerpín</i>	<i>Skerpe</i> 1500-talet
<i>Kvåle</i>	vs	<i>Kvåle</i>	<i>Hvállí</i>	<i>Qualle</i> 1611
<i>Fjose</i>	vs	<i>Fjose</i>	* <i>Fjósi</i>	<i>Fiose</i> 1500-talet
<i>Kolle</i>	vs	<i>Kolle</i>	<i>Kolli</i>	<i>Kolle</i> 1610
<i>Rekve</i>	vs	<i>Rekve</i>	<i>Røkkvin</i>	<i>Reque</i> 1611
<i>Finne</i>	vs	<i>Finne</i>	<i>Finnin</i>	<i>Finne</i> 1611
<i>Lekve</i>	vs	<i>Lekve</i>	<i>Likvin</i>	<i>Leque</i> 1611
<i>Rogne</i>	vs	<i>Rogne</i>	<i>Rogni</i>	<i>Ronge</i> 1695
<i>Grevle</i>	vs	<i>Grevle</i>	<i>Greflin</i>	<i>Greffle</i> 1630

Gunnstein Akselberg

<i>Skjerpe</i>	vs	<i>Skjerpe</i>	* <i>Skerpin</i>	<i>Skerpe</i> 1500-talet
<i>Hefte</i>	vs	<i>Hefte</i>	<i>Heptin</i>	<i>Hefte</i> 1695
<i>Fletre</i>	vs	<i>Fletre</i>	* <i>Fletrin</i>	<i>Flettre</i> 1695
<i>Hegle</i>	vs	<i>Hegle</i>	* <i>Heglin</i>	<i>Hegle</i> 1620
<i>Endeve</i>	vs	<i>Endeve</i>	<i>Endavin</i>	<i>Endeue</i> 1611
<i>Melve</i>	vs	<i>Melve</i>	<i>Meðalvin</i>	<i>Melue</i> 1611
<i>Helleve</i>	vs	<i>Helleve</i>	<i>Helluvin</i>	<i>Hellue</i> 1611
<i>Fjose</i>	vs	<i>Fjose</i>	<i>Fjósi</i>	<i>Fiose</i> 1500-talet

Her ser vi også at det er samsvar mellom dei danske skriftformene frå 1500- og 1600-talet og dei nyare tradisjonelle skriftformene, også her er det samsvar med dei eldste heimla skriftformene og dei nedervde tradisjonelle uttaleformene. Dei gjeldande offisielle skriftformene fell dessutan nær saman med dei tradisjonelle talemålsformene. Det spesielle her er at alle dei postnorrøne formene fell saman, nettopp av di dei historiske (norrøne) formene på *i* får den reduserte forma *e* i talemålet.

5.4 Komposisjonsvokal *e* for dialektal *a*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell komposisjonsvokal *a* er redusert til *e* i danske former. Dei tradisjonelle formene på *a* representerer historiske (norrøne) former på *a* eller *ar*.

<i>Mosefinn</i>	vs	<i>Mosafinn</i>	* <i>Mosafinnr</i>	<i>Mossefinde</i> 1563
<i>Grimastad</i>	vs	<i>Grimestad</i>	* <i>Grimarsstaðir</i>	<i>Grimestad</i> 1536
<i>Brurastolen</i>	vs	<i>Brurestolen</i>	* <i>Brúðar-</i>	<i>Brudestohlen</i> 1723
<i>Eggjareir</i>	vs	<i>Eggereir</i>	* <i>Eggjareið</i>	<i>Egereid</i> 1695
<i>Sygnabære</i>	vs	<i>Sygnabære</i>	* <i>Sygnaberðin</i>	<i>Søgneberg</i> 1695
<i>Kvarakvål</i>	vs	<i>Kvarekvål</i>	<i>Kárahváll</i>	<i>Quarequal</i> 1611
<i>Bakkatun</i>	vs	<i>Bakketun</i>	* <i>Bakkatún</i>	<i>Bachetun</i> 1610
<i>Yksnabjörg</i>	vs	<i>Yksnebjörg</i>	* <i>Yxnabjörg</i>	<i>Øxneberg</i> 1723
<i>Gjukastein</i>	vs	<i>Gjukestein</i>	<i>Gjúkasteinn</i>	<i>Giøchestenn</i> 1630

Dansk skriftspråkpåverknad på norske gardsmann

Her ser vi òg at er samsvar mellom dei danske skriftformene frå 1500-, 1600- og 1700-talet og dei tradisjonelle nyare skriftformene. Dessutan er det også her samsvar mellom dei eldste heimla skriftformene og dei nedervde tradisjonelle uttaleformene. Dei gjeldande offisielle skriftformene fell dessutan nær saman med dei tradisjonelle talemålsformene.

5.5 Sterk bunden form *en* for dialektal *è*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *è* finst som *en* i danske former. Desse tradisjonelle formene på *è* representerer yngre bundne former. Her finst det ikkje eldre historiske (norrøne) former å jamføra med, grunnen er nok at dette er nyare namnekomposisjonar.

<i>Bergsliè</i>	vs	<i>Bergslien</i>	–	<i>Bergslj</i> 1695
<i>Røyrlie</i>	vs	<i>Røyrlen</i>	–	<i>Rørlien</i> 1723
<i>Tveitè</i>	vs	<i>Tveiten</i>	–	<i>Tvejdten</i> 1723

Her er det òg eit samsvar mellom dei danske skriftformene på 1600- og 1700-talet og dei nye tradisjonelle skriftformene. Dei normerte formene i SSR er her avvikande frå talemålsformene når det gjeld notering av "heile" namnet: *Bergslia*, *Røyrlie* og *Tveiti*, men det har ingenting å seia for studieobjektet her, diftongrealiseringa.

5.6 Grunnordet *heim*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *ei* i grunnordet *heim* er redusert til *e* i danske former. Dei tradisjonelle formene på *ei* representerer historiske (norrøne) former på *ei*.

<i>Oppheim</i>	vs	<i>Oppheim</i>	<i>Uppheimr</i>	<i>Opem</i> 1611
<i>Vestreim</i>	vs	<i>Vestrheim</i>	<i>Vestrheimr</i>	<i>Vestrem</i> 1695
<i>Lissheim</i>	vs	<i>Lissheim</i>	<i>Lissheimr</i>	<i>Litzem</i> 1630
<i>Ringheim</i>	vs	<i>Ringheim</i>	<i>Ringheimr</i>	<i>Ringem</i> 1563
<i>Nesheim</i>	vs	<i>Nesheim</i>	<i>Nesheimr</i>	<i>Nessem</i> 1563
<i>Norheim</i>	vs	<i>Norheim</i>	<i>*Norðreimr</i>	<i>Norem</i> 1563
<i>Selheim</i>	vs	<i>Selheim</i>	<i>Selheimr</i>	<i>Selem</i> 1723

Gunnstein Akselberg

Det særlege her er at ingen av dei reduserte danske formene fell saman med nyare tradisjonelle skriftformer eller slektsnamnsformer. Såleis skil denne gruppa seg ut.

5.7 Grunnordet *tveit*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *ei* i grunnordet *tveit* er redusert til *e* i dei fleste danske former med unntak av éi form. Dei tradisjonelle formene på *ei* representerer historiske (norrøne) former på *ei*.

<i>Hildestveit</i>	vs	<i>Hildestveit</i>	* <i>Hildispveit</i>	<i>Hillestvedt</i> 1723
<i>Tveitè</i>	vs	<i>Tveiten</i>	* <i>Þveitin</i>	<i>Tuedt</i> 1695
<i>Tveito</i>	vs	<i>Tveite</i>	* <i>Þveitum</i>	<i>Tveite</i> 1723
<i>Håtveit</i>	vs	<i>Håtveit</i>	* <i>Háþveit</i>	<i>Haattvedt</i> 1723
<i>Jeraldstveit</i>	vs	<i>Jeraldstveit</i>	* <i>Jaðraldsþveit</i>	<i>Jaralstvet</i> 1723

Vi ser at den danske reduserte diftongen, *e*, ikkje finst att i nokon av dei norske namneformene. Denne gruppa fell såleis saman med gruppa ovanfor (5.6).

5.8 Grunnordet *teig*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *ei* i grunnordet *teig* ikkje er reduserte i danske former. Dei tradisjonelle formene på *ei* representerer yngre former. Her finst det ikkje eldre historiske (norrøne) former å jamføra med, grunnen er nok at dette er nyare namnekomposisjonar.

<i>Finnesteigen</i>	vs	<i>Finnesteigen</i>	–	<i>Fennisteigen</i> 1695
<i>Ullestadteigen</i>	vs	<i>Ullestadteigen</i>	–	–
<i>Tungeteigen</i>	vs	<i>Tungeteigen</i>	–	–
<i>Mølsterteigen</i>	vs	<i>Mølsterteigen</i>	–	<i>Mølster Teyen</i> 1723

Her er diftongen *ei* ikkje redusert i dei danske formene. Og dessutan held diftongen *ei* seg både i talemålsformene og dei tradisjonelle nyare norske skriftformene. Denne gruppa skil seg ut ved at diftongen ikkje vert redusert i dei danske skriftformene.

5.9 Andre namnelekkar med diftongen *ei* og *au*

Her er tatt med alle formene der tradisjonell *ei* er redusert *e* i danske former, og der tradisjonell *au* held seg eller vert redusert til *ø* i danske former.

<i>Eide</i>	vs	<i>Eide</i>	<i>Eiði</i>	<i>Eide</i> 1563
<i>Gjukastein</i>	vs	<i>Gjukestein</i>	<i>Gjúkasteinn</i>	<i>Giøchestenn</i> 1630
<i>Raustad</i>	vs	<i>Raustad</i>	<i>Rauðstaðir</i>	<i>Røestad</i> 1695
<i>Saue</i>	vs	<i>Saue</i>	<i>Sauði</i>	<i>Soude</i> 1630
<i>Gjøstein</i>	vs	<i>Gjøstein</i>	<i>*Gæjarsteinn</i>	<i>Giøsteen</i> 1695

Her er både diftongen *ei* og diftongen *au* delvis redusert i dei danske formene. I dei norske formene er det ikkje diftongreduksjon. Såleis fell denne gruppa i ein mellomposisjon.

5.10 Oppsummering av analyseresultatet

Analysen viser på den eine sida at i dette utvalet av matrikelgardsnamn frå Voss, finst det eit stort samsvar mellom dei danske skriftspråksformene frå 1500-, 1600- og 1700-talet og dei nyare tradisjonelle skriftspråksformene. Dessutan finst på den andre sida eit stort samsvar mellom dei historiske skriftspråkformene og dei nedervde tradisjonelle talemålsformene, som også dei gjeldande offisielle namneformene som finst i SSR-basen, samsvarar godt med.

Dei to typane av samsvar gjeld primært dei språklege kategoriane endevokalar og komposisjonsvokalar. I kategorien diftongar – representert ved grunnorda *heim*, *tveit* og *teig*, og nokre andre namneformer med diftongane *ei* og *au* – er biletet derimot eit anna. Dei historiske diftongane har i stor grad halde seg i dei fleste norske namnekategoriane, og til og med i dei danske skriftformene kan halda på dei.

At dei reduserte danske formene har halde seg i komposisjonsvokalene, kan nok m.a. ha ein samanheng med eller blitt forsterka av at komposisjonsfuger i det standardiserte norske skriftspråket, nynorsk som bokmål, ofte er reduserte former.

Gunnstein Akselberg

Som familienamn held dei reduserte danske gardsnamnformene seg både for endevokalar og komposisjonsvokalar. Men heller ikkje i familinamn er reduserte historiske diftongar representerte, altså slike som kan finnast i dei danske skriftformene. Dei historiske diftongane held seg såleis godt i dei norske namnekategoriane i motsetnad til vokalane.

Dette resultatet gjeld for dei språklege kategoriane som er studerte i denne analysen. Andre språklege sider ved gardsnamna som kan vera interessante å studera i eit dansk-norsk normeringsperspektiv, er ikkje tekne med verken for namna som er med i denne studien eller for andre matrikkelgardsnamn i hovudsokna i Voss kommune.

6. Utkast til ny namnelov 2012

Norske gardsnamn skal normerast i tråd med retningslinene i lov om skrivemåten av stadnamn. Den gjeldande lova vart vedtatt i 1990, med seinare tillegg. Hovudprinsippa i lov om stadnamn er at gardsnamna skal normerast i tråd med såkalla nedervd uttale og i samsvar med gjeldande norsk rettskriving, i den målforma som ligg nærast opp til det lokale talemålet.

I 2012 var framlegg til endring i lov om stadnamn av 18. mai 1990 ute til høyring i relevante institusjonar. I høyringsframlegget går Kulturdepartementet inn for å skilja ut bruksnamn som ein eigen kategori under gardsnamn og gje grunneigarar det avgjerande ordet i normeringa av bruksnamn i strid med dei reglane som gjeld i dag. Lovforslaget er no til handsaming i Kulturdepartementet.

Bakgrunnen for endringsframlegget frå departementet er at enkelte grunneigarar har ønskt å kartfesta gardsnamnet i slektsnamnform (*Wegge, Straabø*) og dermed gje det ein ny offisiell status, i staden for å nytta dei offisielle (kartfeste) gardsnamna (offisielle former *Veka, Stråpa*). Forslag om å la gardbrukarane få større innverknad. Kategorien etternamn ligg juridisk under lov om personnamn (2004), som er individ- og slektsorientert, og ikkje under lov om stadnamn, som er normativ og fellesskapsorientert. Grunneigarar og andre borgarar har i lov om personnamna stor fridom til å normera etternamnet sitt som dei vil (*Vik, Wiik, Wik, Vig* osv.).

Dansk skriftspråkpåverknad på norske gardsmann

Innvendigane mot ei slik endring av lov om stadnamn er mellom anna at skrivemåten av gardsnamn og bruksnamn må følgja vanlege rettskrivingsprinsipp. Større bruk av ”danske” former, vil føra til større namneheterogenitet (*Li, Lid, Lie, Lied*). Ei viktig innvending har vore at dersom skrivemåten ikkje følgjer vanlege rettskrivingsprinsipp og har varierende former, kan resultatet verta forvirring i adressesøk eller søk i nettenester (GPS, redningsteneste, ambulanse- og brannutrykking).

Dersom det nye lovutkastet vert vedtatt, vil dei lokale gardbrukarane kunna ta i bruk ”danske” namneformer – også i hovudsokna i Voss kommune. Den gjeldande namnlova frå 1990 stramma inn på bruken av dei ”danske” formene, medan ei revidert namnelov i 2013 vil kunna opna opp igjen for bruk av desse.

Litteratur

- Jørgensen, Bent (1999) *Storbyens Stednavne*. København: Gyldendal.
- Olsen, Magnus (red.) (1910) *Norske Gaardnavne. 11. Søndre Bergenhus Amt*. Kristiania: Fabritius.
- Rygh, Karl (red.) (1903) *Norske Gaardnavne. 15. Nordre Trondhjems Amt*. Kristiania: Fabritius.
- Sandnes, Jørn og Ola Stemshaug (red.) (1997) *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget.
- SSR = Sentralt stadnamnregister.
- Stemshaug, Olav (1976) *Namn i Noreg*. 2. utgåva. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Utne, Ivar (2004) «Etternavn danna av navn på gårdsbruk – sett i et navnebeskyttelsesperspektiv». *Namn og Nemne* 21/22. 2003/2004:95-128.
- Utne, Ivar (2011) *Hva er et navn? Tradisjoner. Navnemoter. Valg av fornavn og etternavn*. Oslo: Pax.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Køb ikke katten i sækken

– om idiommer (især jyske) og deres behandling i ordbøger mv.

Torben Arboe
Aarhus Universitet

1. Indledning

Under redaktionen af Jysk Ordbog giver materialet til mange artikler anledning til overvejelser om placering mv. af faste ordforbindelser, talemåder mv, under et kaldt fraseologismer eller frasemer, herunder idiommer (ordforbindelser med overført betydning). I det følgende vil jeg under en fraseologisk synsvinkel se nærmere på en gruppe af disse, nemlig frasemer dannet med reference til husdyr og andre dyr i nærmiljøet. Undervejs diskuteres de pågældende frasemers (idiomers) behandling og placering i Jysk Ordbog, hvilket stedvis fører til overvejelser omkring polysemi ved overførte betydninger (afsnit 2 og 8).

Mit materiale består af især to typer frasemer, *kollokationer* henholdsvis *idiomer* (jf. opdelingen hos fx Brink (2006:45)); derimellem findes mere eller mindre idiomatiserede ordforbindelser. Disse begreber har været defineret på forskellig måde i den fraseologiske forskning, som har fundet sted siden 1970'erne, især inden for eller inspireret af tysk sprogforskning. Med hensyn til kollokation benytter jeg mig grundlæggende af definitionen hos Hausmann (2004): en kollokation består af to eller nogle få ord, som sædvanligvis bruges sammen på en måde, der er specifik for et givet sprog; det ene ord kaldes *basis*, det andet *kollokator*. I verbalfrasen *at børste tænder* er *tænder* (eller mere præcist: pluralis af subst. *tand*) basis og verbet *børste* kollokator; andre sprog bruger andre verber som kollokator, jf. fx tysk *die Zähne putzen*, fransk

Torben Arboe

se laver des dents, svarende til de danske verber *pudse* hhv. *vaske*. Denne lingvistiske eller sprogvidenskabelige definition er valgt i modsætning til den statistiske definition, der generelt bruges især i korpusanalyse: kollokation = to ord, der blot optræder ved siden af hinanden i en given tekst; de mest interessante ordpar er dem, optræder relativt hyppigt, især i et statistisk signifikant antal. Hvis den lingvistiske definition anvendes på et korpus, vil den naturligvis kun give en delmængde af det materiale, der vil blive udvalgt ved brug af den statistiske definition, men til gengæld den sprogligt set mest interessante delmængde. Den lingvistiske definition, der anvendes her, følger samme princip som i *Oxford Collocations Dictionary* (2002).

Med hensyn til *idiom* bruger jeg den mest almindelige definition: idiom = en semantisk helhed, som har en videre betydning end blot summen af de indgående ord (jf. *Nordisk leksikografisk ordbok*), fx en streng af ord eller fast ordforbindelse med en sådan ekstra betydning, ofte en overført eller figurativ betydning. Det gælder fx udtrykket *tage benene på nakken* = 'skynde sig', hvilket på engelsk kan gengives ved et lignende, men alligevel forskelligt idiom, *to take to one's heels*. På dansk kan (eller kunne) dette også udtrykkes med metaforen *bruge harens gevær* (der indbefatter betydningen 'stikke af i løb'), altså med en betegnelse for et dyr kendt (eller tidligere kendt) fra nær-miljøet af metaforens brugere. Det er især faste ordforbindelser af denne type, jeg vil gå nærmere ind på i det følgende. Ikke alle eksempler vil være egentlige eller hele idiomer som de nævnte, nogle er kun til dels idiomer, *del-idiomer* kunne man kalde dem med en betegnelse lånt fra tysk *Teilidiome*, eller tilsvarende *del-idiomatiske*, jf. tysk *teilidiomatizert*. De typer af fraser, jeg ser nærmere på her, strækker sig dermed fra kollokationer over *del-idiomer* til egentlige idiomer (eng. *full idioms*).

2. Materiale

Som undersøgelsesmateriale har jeg valgt betegnelser for dyr fra 'dialekternes hverdag': husdyr og dyr fra nærmiljøet, dvs. mark, skov og hav mv., herunder fugle og fisk. Disse betegnelser indgår i en mængde faste ordforbindelser, talemåder mv., og kollokationer, idiomer mv. herfra udgør en væsentlig del af den jyske fraseologi.

Køb ikke katten i sækken ...

Indledningsvis kan subst. *ko* illustrere nogle af disse forhold. I Jysk Ordbog findes ukomplicerede ordkombinationer som *rød ko*, *sort ko*, men også sætningen: *de er som to røde køer*, brugt om to personer, som er meget gode venner. *To røde køer* udgør her en kollokation, en fast ordforbindelse: man kan ikke sige *to sorte køer* i denne sætning eller bruge andre farveadjektiver og bibeholde den samme betydning. Baggrunden for denne faste ordforbindelse er antagelig en iagttagelse af, at røde køer ofte følges parvis, måske oftere end køer af andre farver. Imidlertid findes ordforbindelsen *sort ko* som en selvstændig kollokation, nemlig som betegnelse for en brændevinsflaske; den har dermed en overført betydning og kan kaldes et idiom, eller i en vis forstand en metafor. Denne idiomatiske brug kan udvides til en hel sætning: *jeg er da så ked af, at vor sorte ko er blevet 'sen'*, hvor 'sen' egentlig betyder 'ikke giver mælk længere', men her bruges i overført betydning om, at flasken er tømt. Materialet indeholder også idiomatiske sætninger som: *jeg skal til tyr med min ko*, dvs. brændevinsflasken skal fyldes (udtrykt på en måske lidt rustik måde). Heraf fremgår, at subst. *ko* også uden ad-jektivet *sort* kan bruges i den nævnte betydning, altså at der måske er tale om en selvstændig, overført eller metaforisk betydning af subst. *ko* og dermed faktisk et tilfælde af *polysemi*. Dette understøttes af, at kollokationen *trebenet ko* bruges om en mælkekande med tre små, stabiliserende 'ben' eller 'fødder'. Dermed må vi i artiklen *ko* subst. i Jysk Ordbog formentlig oprette en særskilt betydning 'beholder', og vi må overveje, om denne betydning skal markeres som overført betydning. Tilsvarende overvejelser gælder andre substantiver, der anvendes som synonym eller metafor for brændevinsflaske, nemlig *grå stud* samt fuglebetegnelserne *lærke* og *kuk(ke)mand*.

Materialet på subst. *ko* indeholder også idiommet eller metaforen *den blå ko* = Vesterhavet. Fra Nørrejylland har vi sætningerne: *den blå ko b(r)øler i aften* = havet, brændingen 'bøler' eller 'brøler', dvs. larmer, hvor idiommet er i hvert fald delvis gennemskueligt eller transparent. Det samme gælder sætningen *den blå ko malker godt i år*, der betyder 'giver godt udbytte', i vestjysk med den nærliggende betydning 'der er et godt fiskeri'. Derimod er

Torben Arboe

betydningen mere specialiseret i nordjysk, nemlig: 'der har været mange strandinger'! Tilsvarende refererede i tidligere tid den metaforiske sætning: *han er blevet rig ved at malke den blå ko* til rigdom opnået ved at stjæle vraggods. Dette må betegnes som en umiddelbart helt uigennemskuelig sætning henholdsvis brug af kollokationen *den blå ko*.

3. Komparative fraser, analogier, simili

Den hyppigste type fraser i materialet er sammenligninger mellem dyr og mennesker, eller mere præcist: analogier fra dyrs opførsel til menneskers, jf. eksemplerne ovenfor. Andre sammenligninger med subst. *ko* som basis fokuserer oftest på dette dyrs uvidenhed eller langsomme opfattelsesevne. Det samme gælder nogle komparative fraser med subst. *får*, fx *være på fårenes side*, dvs. være dum. Anderledes forholder det sig med fraset *så glad som fem får i et tøjr*, der betyder 'meget munter'. Forklaringen er, at man normalt kun havde to får i et tøjr, der så midtpå deltes op i to, et til hvert får; men de to får kunne let filtrere det hele sammen ved at løbe og springe omkring på en tilsyneladende munter måde for en tilskuer at se, og antagelig endnu mere fornøjeligt, hvis der var så mange som fem får i et tøjr.

En hurtig, utålmodig måde at nærme sig noget på kan udtrykkes med fraset *fare i det som hund i hed grød*, dvs. handlingen sker for hurtigt og kan måske give problemer. En modsat tilgang beskrives med fraset *gå omkring det som katten om (den eller) de varme grød*, dvs. forholde sig tøvende over for et givet problem (subst. *grød* var i jysk tidligere fortrinsvis stof-pluralis, kollektiv, derfor *de* som pronomen her).

Andre komparative fraser med subst. *kat* er fx: *se ud som en kat i torden / en gal kat i blæst*, dvs. se skræmt eller forvirret ud. Jysk har et bredt spektrum af sådanne fraser eller idiomer, der betegner personers udseende ved hjælp af 'dyreleksemer' som basis i sammenligninger. For en, der ser syg eller dårlig ud, fx fraserne *hænge med næbbet som en syg kylling* henholdsvis *se ud, som om kragerne skulle flyve med ham*. Den første af disse kan ud fra den tyske forskningstradition kaldes en *dyresomatisme*

Køb ikke katten i sækken ...

(*Tiersomatismus*), idet *somatisme* refererer til en betegnelse for en del af et dyr (her altså *næb*) brugt idiomatisk (jf. Piirainen (2007:535), adskillige eksempler i Friedrich (1966:414ff.)).

For en person, der ser meget vred ud, har jysk bl.a. frasemet *så olm som en tyr*, og med fuglenavne som basis fraserne: *så ond som terne* hhv. *så gal som en blåterne*. At være i opposition til andre kan udtrykkes med frasemet *altid være imod verden ligesom tudserne*, der formentlig skyldes, at tudser måske kan siges at stirre ud på omgivelserne med vidtåbne øjne på en grim og tilsyneladende ond måde.

Et fuglenavn bruges også som leksem i sætningen: *der var en sladder af dem som syv skader på en gavlende*, om et selskab med megen og højlydt snak. Tilsvarende i en analogi, der søger at neddæmpe en persons betydning: *det er ikke så stor en fugl, som fjerene bruser til*. En lignende vurdering kan udtrykkes med brug af et andet dyreleksem: *ræven er ikke så stor, som halen bruser til*. Her er tale om et vist ironisk element, og ironien er helt klart til stede i frasemet *være så glad som en enøjet hund*, dvs. slet ikke glad. Videre gælder det *se så mildt som en tudse*, dvs. se meget vredt på noget (jf. ovenfor). Ligeledes ses klar ironi i sætningen: *der er ikke mere godt i ham, end der er honning i en skrubbtudse*, dvs. slet intet godt (i øvrigt et af de sjældne eksempler på komparative fraser med brug af *end* i stedet for *som*).

4. Idiomer, metaforer

Metaforen *familiens sorte får* findes i dansk og har ækvivalenter i andre sprog (fx tysk *das schwarze Schaf sein* = være det sorte får, uheldigt afvigende fra andre i en gruppe); den findes også i jysk, men ikke så almindeligt, som man kunne formode. Her afspejles temaet i et andet udtryk, jf. det retoriske spørgsmål: *skal jeg have skyld for alle de sorte lam, der bliver gjort*, dvs. for alle ulykker; en sætning, der kan bruges af en, der føler sig uretfærdigt anklaget. Et andet aspekt udtrykkes med idiomet: *han har vist svin på skoven*, nemlig at en person virker distraet eller ikke har samling på tanker; det rækker formentlig tilbage til en tid, da bonden drev sine svin til skovs, for at de kunne finde føde dér, og hvor han tilbage

Torben Arboe

i landsbyen måske gik og tænkte på dem frem for mere aktuelle problemer. Et tilsyneladende parallelt frasem, blot i negeret form: *ikke have mange svin på skoven*, har en helt anden betydning, nemlig 'ikke være rig', dvs. fattig.

Også her optræder *kat* som leksem, fx i udtrykket *købe katten i sækken*, dvs. købe eller overtage noget ubeset og dermed risikere at blive narret. Her følger det jyske og danske idiom det tyske (*die Katze im Sack kaufen*), mens engelsk har *gris* som leksem i denne forbindelse, jf. *buy a pig in a poke* med samme betydning. Jysk har et idiom mere med *kat* og *sæk*, nemlig: *nu har vi katten i sækken*, der betyder: 'nu er sagen afgjort'.

Med *fugl* som leksem har jysk to helt modsatrettede idiommer, nemlig nørrejysk: *der fløj en fugl op for mig* = 'jeg fik en ide', overfor sønderjysk: *han har en fugl* = 'han er tosset', der formentlig er påvirket af tysk (jf. *er hat ein Vogel* med samme betydning).

5. Idiomer i sproghandlinger: samme ideer, forskellige dyreleksemer

I mange tilfælde finder man, at talemåder med forskellige dyrenavne som leksemer egentlig udtrykker de samme eller i hvert fald parallelle tanker eller ideer. Hvis en person er blevet irriteret af en andens vedvarende spørgsmål eller bemærkninger, kan han eller hun fx sige: *du kan træde en hund på halen så længe, at den bider*, eller: *du kan træde en kat på halen så længe, at den viser kløer*, dvs. vil kradse. Begge idiommer er her anvendt som en advarsel om, at man er ved at blive vred på den anden og som et råd om at holde op med at tale på den måde, måske også som en trussel om en straf, hvis det fortsætter. De bruges altså i en sproghandling, hvis type afhænger af situationen. I øvrigt har vi med *kløer* i sidstnævnte sætning igen et eksempel på en dyresomatisme.

I et andet idiompar er udgangspunktet subst. *fugl* og *hund*, nemlig: *flyvende fugl får noget, den liggende (el. siddende) intet*, hvis indhold (at man ikke får noget uden at yde en indsats) også kan udtrykkes via frasemet: *løbende hund får noget, den liggende ikke*. Også her kan idiommerne anvendes i forskellige sproghandlinger: som blot kommentar til, hvorfor en person har opnået gode resultater

Køb ikke katten i sækken ...

(eller modsat: intet resultat), men også som opfordring til eller krav om større indsats.

En bemærkning som: *du kigger så højt, er dine bier/duer fløjet hen?* (dvs. 'væk'), kan bruges af en person, der møder en anden, som tilsyneladende ikke bemærker ham eller hende; dvs. den 'illukotionære handling', der udføres ved at ytre frasemet, er at påstå, at den anden derved virker hoven, arrogant. Her kan også bruges et komparativt frasem: *se så højt som skader i blæst*, eller med en negerende formulering: *han ser ikke fluer* (el. *lus, lopper*) på *træsko* = 'han kigger ikke nedad', dvs. tværtimod 'han kigger højt', er hoven.

Hvis man har noget ubehageligt, der skal diskuteres med en anden, kan det både i rigsmål og jysk udtrykkes med idiomet: *have en høne at plukke med nogen*. Men i jysk bruges lige så tit det negerede participium *uplukket* sammen med andre fugleleksemer, nemlig: *have en gås / krage uplukket med nogen*. Brug af disse idiommer indgår altså i sproghandlinger som advarsler eller trusler om en forestående ubehagelig samtale el.lign.

Rigsdansk har også ordsproget eller idiomet: *én fugl i hånden er bedre end ti på taget*, mens man i jysk snarere synes at bruge *fisk* som leksem her, jf. idiomet: *en fisk på land er bedre end to i vandet*. Ligesom ved nogle af de foregående fraser kan hermed udtrykkes både en kommentar og et krav, fx om at vise et konkret resultat i stedet for blot at omtale muligheder.

Til sidst i denne afdeling skal nævnes idiomet: *hunden er slem til at løbe med hans mål*, hvilket er en humoristisk eller ironisk kommentar til fx en håndværkers arbejde, der ikke er udført præcist. Det samme kan udtrykkes med et parallelt udtryk med *kat* som leksem: *katten er rendt med målet*.

Disse eksempler på to eller flere idiommer, der udtrykker samme underliggende begreb eller ide, viser, at i hvert fald nogle idiommer psykologingvistisk set ikke blot reproduceres i talesituationen, men måske er lagret på særlig måde i det mentale leksikon, som et 'resume' af viden, der kan udfoldes på forskellig måde (Piirainen 2007:535). Dette princip ses også i nogle af de følgende idiomgrupper.

6. Idiommer vedr. begreberne 'en og alle', 'en og (altid) den samme'

Mit materiale indeholder enkelte idiommer vedrørende et individ som eksempel, der følges af alle andre, fx: *når et får løber til vands, løber de alle*, der overført anvendes om mennesker. Det gælder ligeledes talemåden: *når en ko bisser* (dvs. stikker af i løb), *bisser de alle*, oprindeligt brugt om køer, som på en mark blev angrebet af insekterne 'bremser' og stak af i flok for at undgå de smertefulde stik; en talemåde, der formentlig er helt uigennemskuelig for de fleste i dag. Der hentydes til mere langvarige problemer med ordsproget: *et skabet får* (dvs. med sygdommen skab) *kan fordærve den hele hjord*; dette bruges overført om den påvirkning, en persons dårlige opførsel kan have på en hel gruppe. Dette idiom findes også i rigsdansk og har en parallel i tysk (*ein räudiges Schaf steckt die ganze Herde an*).

Andre talemåder peger på vanskeligheder med at ændre individers opførsel, fx: *en kan snakke med et får, så længe en vil, det siger alligevel "mæh" om aftenen*, dvs. man kan, formentlig efter fårehyrderes erfaringer, ikke 'overtale' et får til at sige eller gøre noget andet, end det plejer; dette kan så bruges om personer. Sådanne pædagogiske problemer hentydes der måske endnu mere direkte til med det tilsvarende idiom med subst. *ulv* som basis: *hvor længe en endda prædiker for ulven, den siger endda "lam!" om aftenen*; et rovdysrs natur kan man næppe ændre på, næppe heller på den person, man overført bruger idiomet om. Heller ikke andre forsøg på forbedringer gives mange chancer: *en kan sende en gris til Paris, og så er det endda en gris*, dvs. den bliver ikke bedre eller pænere af at blive sendt til en flot by som Paris. Tilsvarende gælder talemåder som: *sende en stud til Hamborg henholdsvis Rom*.

7. Detaljestudier: frasemer med de mest produktive dyreleksemer

De dyr, der har givet anledning til flest frasemer, er: *kat* og *mus* tættest på menneskene, *ræv* og *spurv*, lidt fjernere. Her følger nogle eksempler.

Med *kat* som basisleksemer har materialet bl.a. frasemet: *han kan ikke jage katten af sin egen grød*, brugt om en alt for rar, skikkelig person. En meget distræt fyr, som ikke har styr på, hvad han foretager

Køb ikke katten i sækken ...

sig, kunne få skudsmålet: *han går i giftermålstanker ligesom smedens / færgemandens kat: den tog kyllinger i stedet for mus*. Idiomet *gamle katte la(b)ber også mælk* kunne bruges som kommentar til, at en ældre mand havde taget sig eller fået en ung kone. Talemåden: *når husbond ikke er hjemme, sidder katten for (over)bordende*, hentyder vist til, at der altid skal nogen til at holde orden på andre (ved bordet og generelt), og at andre end hovedpersonen i nogen grad kan udfylde rollen. I frasemet: *hun kællingede (= kælede) for mig som katten for musen: kløerne var altid parat til at rive*, ses både en analogi og en somatisme.

Med *mus* som basisleksem har materialet talemåden: *når musen er mæt, er melet/malten besk*, der kunne bruges overført om grådige personer, som næsten aldrig kunne få nok. For den meget (evt. febrilsk) travle havde man frasemet: *have så travlt/trånt som mus i barselseng* (her er *trånt* en dialektal variant af *trangt*, adj. neutr. med betydningen '(meget) travlt'). *De rotter kalder jeg møs/mus*, dvs. de vanskeligheder er ikke ret store, kunne man sige til en, man syntes overdrev situationens problemer (*møs* er en sønderjysk udtale af *mus*). *Det forslår ikke mere end en mus i en øde lade*, kunne man sige, når der fx var for lidt mad.

Med *ræv* som basisleksem finder vi: *han er et får i talen, men en ræv i halen*, brugt om en, som tilsyneladende udtaler sig dumt, men alligevel har noget snedigt gemt deri. Tilsvarende i varianten: *sød i talen, men ræv i halen*, om den indsmigrende, men alligevel beregnende. En direkte henvisning til rævens snuhed ses i frasemet: *han kunne have været en ræv, han mangler bare halen*. Dette er imidlertid fraværende i en sjældent anvendt talemåde, der tilsyneladende kun omtaler det absolutte minimum af forventning: *en kan ikke forlange mere af end ræv end bælg* (dvs. skindet); et frasem, der oprindeligt muligvis er brugt med *kat* som basis.

Endelig kan med (*grå*)*spurv* som basisleksem nævnes analogien: *hoppe på og af ligesom gråspurve* = 'fare fra det ene til det andet', formentlig dannet ved direkte observation (gårdsplads, tagskæg mv.). Med frasemet: *sætte af til sparren* (dvs. spurvene) betegnes humoristisk eller ironisk, at man ved høst med le afskærer stråene for højt oppe (så der bliver for meget til spurvene og for lidt

Torben Arboe

til brug for fodring mv.). I samme stilleje ligger talemåden: *en kan skyde sparrer med dem*, sagt om grød, der er kogt for lidt (subst. *grød* er stof-pluralis, jf. afsnit 3). Tilsvarende ironisk: *han har nok sparrer under æ hat* (dvs. har nok spurve under hatten og er bange for, at de flyver bort, hvis han letter på den), brugt om person, der ikke hilser, og dermed anses for arrogant (jf. talemåder med *bier*, *duer* i afsnit 5).

8. Kollokationer – polysemi – metaforer

Som nævnt i indledningen er nogle kollokationer kun delvis idiomatiserede; det gælder fx *fange / få / stikke en gedde* med betydningen 'få våde fødder', hvilket også kan udtrykkes med kollokationerne *fange en torsk / en god fisk*. Dette kan ses som eksempler på polysemi, idet disse betydninger i Jysk Ordbog kan nævnes som særlige betydninger af leksemerne *fisk*, *gedde* og *torsk*. Vi har faktisk placeret idiomet med *fisk* som en overført brug af ordet i slutningen af *fisk 1* (dvs. artiklen *fisk*, betydning 1), mens idiomerne med *gedde* er placeret som en selvstændig betydning, *gedde 2*. Et fuldstændigt idiom ses i *bruge harens gevær*, der betyder 'stikke af i løb' (jf. indledningen); det er anbragt i afsnittet 'faste forbindelser' i slutningen af *1.hare 1* i Jysk Ordbog. I sætningen: *er du sådan en hare* bruges *hare* som metafor for 'bange person'; det er i ordbogen markeret som 'overført' og placeret som en selvstændig betydning *1.hare 2*, altså som et eksempel på polysemi. Tilsvarende overvejelser må gøres, når redaktionen skal indplacere kollokationer som de følgende i de enkelte ordbogsartikler: *lade lærken synge* = drikke (af en *lærke*, dvs. brændevinsflaske, jf. afsnit 2); *vande møs/mus* = græde (jf. *vande høns*, nævnt i slutningen af betydningen *høns 1*); *smage den røde ræv* = blive sveden (om mad); *skyde skader* = slå smut (med sten); *grå stude* = lus; *hvide stude*, om snevejr (i rim på *kjørmes knude* vedr. kyndelmisse). Redaktionen må afgøre, om disse kollokationer/idiomer skal placeres som overførte betydninger under hovedbetydningen af subst. *lærke*, *mus*, *ræv*, *skade* og *stud*, eller om de skal anføres som særskilte underbetydninger dér.

Køb ikke katten i sækken ...

9. Navne på lege; milde eder

Det skal nævnes, at kollokationer eller idiomatiserede ordforbindelser med dyreleksemer også har en plads i andre semantiske felter, nemlig i navne på lege og i afsvækkede kraftudtryk. Som navne på lege gælder det bl.a. *lege / hviste* (= kaste) / *hytte / skyde krage*, dvs. slå en kolbøtte, desuden *hoppe skade* og en udendørs fangeleg: *tage ulv efter får*. Andre eksempler er brætspil som: *hund efter hare, ræv og gås, ræven og hønen* samt *have ræven inde*. Som afsvækkede kraftudtryk eller svage eder kan nævnes: *hunden sparke mig*, hvor *hunden* har erstattet *djævelen, fanden* el.lign.; på samme måde: *katten rive mig* og *kragen namme mig*. Fra Sønderjylland har vi tilsvarende udtryk: *ravn tage mig* henholdsvis *ravn, om jeg gør*. Nogle af disse leksemer ses også brugt i genitiv, fx: *det var hundens / kattens*, igen som svage synonyme for *djævelen* mv.

10. Ordsprog fra litterære kilder

Kort skal også nævnes, at de fleste idiomer fra litterære kilder, herunder bibelske fraser, kun sjældent findes i jysk som en mundtlig dialekt. Fx er der ingen eksempler på ordsproget: *den, der ager med stude, kommer også med*, dvs. den langsomme eller gammeldags kommer også frem. Jysk har dog parallellen: *de kommer og* (= også) *med, der ager med stude*; men det er kun meget sjældent optegnet, i lidt flere tilfælde bruges her verbet *køre*. En lignende ide udtrykkes i talemåden: *den bagre ko* (i et kobbelt) *kommer også til by, og somme tider allerbedst*; her accepteres langsomheden og roses endda lidt. Et bibelsk idiom som *en ulv i fåreklæder*, der indbefatter to af de her betragtede dyreleksemer, findes ikke i jysk.

11. Perspektivering vedr. frasemers fasthed

Når man beskæftiger sig med faste ordforbindelser som her (kollokationer, idiomer), kommer man let ind på overvejelser om, *hvor* faste sådanne forbindelser egentlig er. En nærliggende tanke er, at jo færre led en ordforbindelse indeholder, jo fastere må forbindelsen være, og det deraf følgende: jo flere led, jo mindre fasthed. Dette kan forsøgsvis skitseres som i fig. 1.

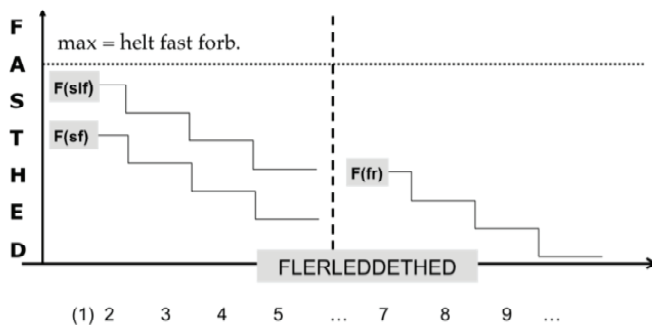

Fig. 1. Fasthed som funktion af flerleddethed (jf. Arboe 2010:96).

Her er fastheden forsøgt afbildet som en funktion F af antal led/ord i 3 typer faste ordforbindelser: fraser bestående af *sætningsled* (slf) og *sætninger* (sf) over for *frasemrelaterede enheder* (fr), der er beslægtet med fraser, men ofte mere omfangsrige (fx: *gudskelov for den gode varme, sagde kællingen, da brændte huset*). Et afgørende problem er, at der er tale om flere slags fasthed af bl.a. semantisk og pragmatisk art, og at disse kun vanskeligt kan måles og dermed næppe kan afbildes præcist i et koordinatsystem. Men figuren kan bruges som udgangspunkt for overvejelser om frasers fasthed.

Idiomer og kollokationer har som vist ikke fået omtale som særskilte sproglige grupper i grammatikker; men enkelte typer er blevet brugt i diskussioner om grammatikkens grundlag. Fx har man diskuteret, om faste ordforbindelser overhovedet kunne rummes eller forklares inden for den generative grammatik, hvilket førte til visse *skirmishes* (dvs. træfninger mv.) i de såkaldte *linguistic wars* i 1960-70'erne mellem Chomsky og Lakoff m.fl. (jf. Kuiper 2007:55).

12. Konklusion

Som vi har set eksempler på, har jysk et meget stort antal fraser med udgangspunkt i dyreleksemer; mange af dem findes som nævnt også i rigsdansk og i øsmål. Man kan søge efter paralleller i dialekter af andre standardsprog, fx nynorsk, der i høj grad er baseret på dia-

Køb ikke katten i sækken ...

lekter, og måske i nedertysk, da middelnedertysk har påvirket jysk og dansk i vidt omfang mht. ordforrådet. Videre kan man generelt søge efter tilsvarende frasemer i andre standardsprog (og dialekter); dette gøres først og fremmest i projektet *Widespread Idioms in Europe and Beyond*, hvor man har undersøgt over 300 forskellige faste ordforbindelser og kortlægger deres udbredelse, ækvivalenter mv. (jf. Piirainen 2012).

Litteratur

- Arboe, Torben (2010) Faste forbindelser, med og uden tryktab. *Nordiska studier i lexicografi*. 10. Lönnroth, Harry och Kristina Nikula (red.). Tammerfors:86-102.
- Brink, Lars (2006) Den fraseologiske terminologi. *Nordiske Studier i Leksikografi*. 8. Lorentzen, Henrik og Lars Trap-Jensen (red.). København:39-51.
- Friedrich, Wolf (1966) *Moderne deutsche Idiomatik*. München: Hueber.
- Hausmann, Franz Josef (2004) Was sind eigentlich Kollokationen? *Wortverbindungen – mehr oder weniger fest*. Kathrin Steyer (Hg.). Berlin / New York:309-334.
- Kuiper, Koenrad (2007) Syntactic aspects of phraseology II: Generative approaches. *Phraseologie / Phraseology*. 1. Burger, Harald, Dmitrij Dobrovol'skij (m.fl.) (red.). Berlin / New York: Walter de Gruyter:53-63.
- Nordisk leksikografisk ordbok*. (1997) Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld (m.fl.) (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Oxford Collocations Dictionary for students of English*. 2002. Oxford: Oxford University Press.
- Piirainen, Elisabeth (2007) Dialectal phraseology: Linguistic aspects. *Phraseologie / Phraseology*. 1. Burger, Harald, Dmitrij Dobrovol'skij (m.fl.) (red.). Berlin / New York: Walter de Gruyter:530-540.
- Piirainen, Elisabeth (2012) *Widespread Idioms in Europe and Beyond*. New York (etc.): Peter Lang.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Resume:

Ordskemaet for dansk og Ikke-Stød

Hans Basbøll
Syddansk Universitet

Paul Diderichsens velkendte sætningsskema for dansk (med grundstrukturen F || v s a | V S A for den simple helsætning) har en parallel i (hvad jeg kalder) Ordskemaet hvor ordet er rammen og morfemerne er elementerne: skemaerne udtrykker både en lineær rækkefølge og en struktur (bl.a. er der både pladser og felter i sætningsskemaet), der er en sammenhæng mellem grammatisk indhold og position (fx er der en særlig position for det finitte verbal), visse grammatiske størrelser kan have flere placeringsmuligheder (som frie adverbialer i sætningsskemaet), og der er i talesprog en sammenhæng mellem position og prosodi.

I mit foredrag vil jeg (ud over ovenstående paralleller) diskutere ordskemaets almenlingvistiske begrundelse på grundlag af begrebet grammatikalisering. Jeg vil søge at vise at skemaets overordnede struktur kan afledes fra nogle generelle principper vedrørende produktivitet og integrering mellem stamme og endelse, kombineret med en hypotese for den særsproglige grammatikalisering for dansk (det hænger sammen med sprogspecifikke fonologiske og især morfologiske forhold).

Jeg vil herudover i detaljer påvise sammenhængen mellem position og indhold (morfologisk og fonologisk) i ordskemaet for dansk, ud fra eksempler som hus+e+ne+s, mus+ene, spild+te+s (præt.pass.) og klæd+t+e (præt.ptc.pl.). Jeg vil lægge særlig vægt på ordskemaets fo-

nologiske konsekvenser: vokalforkortelse i fx lyst, adj., bortfald af ”blødt d” i fx rødt, født, og i særlig grad stødet. Sammenhængen mellem Ordskemaet og stødet er at i det hjemlige ordforråd (inkl. latinske, græske og tyske lån) er IKKE-STØD det markerede for tunge stavelser, og lige præcis Ordskemaet definerer hvornår tunge stavelser ikke har stød. Denne sammenhæng vil være en rød tråd igennem mit foredrag.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

Ulf Dalvad Berthelsen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Den pragmatiske vending i det tyvende århundredes sprogfilosofi har en gang for alle slået fast, hvad retorikerne har vidst, siden Odysseus flakkede om i det græske øhav: Sprogbrug er ikke et mål i sig selv men derimod et sofistikeret middel, med hvilket sprogbrugeren kan nå sine ekstralingvistiske mål. Aristoteles (1984:2155) definerer retorikken som ”the faculty of observing in any given situation the available means of persuasion”. Målet er overtalelse. Midlet er sproget. Når Telemachos tager til orde ved tingmødet på Ithaka, er målet ikke i sig selv at tale korrekt og meningsfuldt. Det er derimod, at tale korrekt og meningsfuldt med henblik på at overtale bejlerne til at opgive frieriet til Penelope og forlade Odysseus’ kongsgård.

Det, retorikken til gengæld ikke siger noget om, er selve instrumentet. Hvordan er det konstitueret? Hvordan bliver det bærer af mening? Hvad er relationen mellem instrument og agent? Det gør derimod semantikken og pragmatikken. I semantikken beskæftiger man sig med at tilskrive udtrykselementer semantisk værdi, mens man i pragmatikken beskæftiger sig med anvendelsen af udtrykselementer i sociale kontekster. Selvom denne distinktion for så vidt er klar nok, er det ikke altid klart, hvornår et givet fænomen rent faktisk falder under henholdsvis den ene eller den anden disciplins jurisdiktion. I de senere år har spørgsmålet om grænsedragningen været diskuteret ivrigt (se fx Szabó 2005), og man har på forskellig vis forsøgt at rykke grænsen til den ene eller den anden side ved enten at formalisere pragmatiske elementer (se fx Kadmon 2001) eller ved at kontekstualisere semantiske elementer (se fx Cappelen & Lepore 2005).

Ulf Dalvad Berthelsen

I det følgende vil jeg argumentere for, at stregerne bør trækkes på baggrund af en undersøgelse af de regler, der gælder for henholdsvis semantiske og pragmatisk fænomener. Udgangspunktet for undersøgelsen vil være en diskussion af Searles (2007) forsøg på at lappe et hidtil upåagtet hul i den ellers så robuste talehandlingsteori. Searles bestræbelser er interessante, fordi de netop udspringer af vanskelighederne med at afgøre, hvornår noget er et semantisk eller et pragmatisk fænomen. Mere præcist kan man sige, at Searles korrektiv peger på, at semantik og pragmatik ikke er uafhængige discipliner, men snarere forskellige perspektiver på det fænomen, at tilskrivning af semantiske værdier til ytringer kan tjene som instrument i sociale kontekster.

I forlængelse af diskussionen af Searles korrektiv vil jeg også diskutere Widells (2009b) mere radikale talehandlingsteori. Widells talehandlingsteori tager udgangspunkt i den antagelse, at der kun eksisterer én illokutionær type, nemlig assertivet, og jeg vil bruge denne antagelse som udgangspunkt for undersøgelsen af de regler, der gælder for henholdsvis semantisk værditilskrivning og udførelsen af illokutionære handlinger.

2. Searles korrektiv

Den oprindelige formulering af talehandlingsteorien (Searle 1965, 1969 og 1979) bygger på den grundlæggende antagelse, at alle intelligible ytringer har strukturen $F(p)$ og er karakteriseret dels ved deres betingelser for tilfredsstillelse (conditions of satisfaction) og dels ved deres tilpasningsretning (direction of fit). En illokutionær handling udføres i det øjeblik, et propositionelt indhold p ytres med en given illokutionær kraft F . Forskellige propositioner kan således ytres med samme illokutionære kraft, fx 'jeg lover at komme'/'jeg lover at gå', og det samme propositionelle indhold kan ytres med forskellig illokutionær kraft, fx 'kommer du?'/ 'du skal komme!'.

På denne baggrund skelner Searle mellem fem forskellige typer af illokutionære handlinger: assertiver, direktiver, kommissiver, ekspressiver og deklarativer:

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

1. *Assertiver* anvendes til at repræsentere sagsforhold i verden. Et assertiv er derfor tilfredsstillet, hvis og kun hvis dets propositionelle indhold er sandt. Ytringens indhold må altså svare til verdens beskaffenhed, og assertivernes tilpasningsretning siges derfor at være ord-til-verden.
2. *Direktiver* tjener som instrument for taleren i de tilfælde, hvor taleren ønsker, at tilhøreren agerer på en bestemt måde. Hvordan tilhøreren skal agere, angives af talehandlingens propositionelle indhold, og direktivet tilfredsstilles, hvis tilhøreren på foranledning af direktivet agerer på netop denne måde. Direktivernes tilpasningsretning siges derfor at være verden-til-ord.
3. *Kommissiver* anvendes, hvor forpligtelsen påhviler taleren. Kommissivet tilfredsstilles i det øjeblik, taleren på foranledning af kommissivet tilvejebringer en situation svarende til den, der angives af ytringens propositionelle indhold. Kommissivets tilpasningsretning er derfor ligesom direktivets verden-til-ord.
4. *Ekspressiverne* anvendes til at give udtryk for talerens sindsstemning (glæde, medfølelse etc.). Med hensyn til betingelser for tilfredsstillelse adskiller ekspressiverne sig fra de øvrige, idet de forudsætter et allerede eksisterende sagsforhold. En lykønskning er således hverken et forsøg på at beskrive verden eller at ændre verden. Der kræves derfor ikke yderligere tiltag for at tilfredsstille ekspressiver, og Searle taler derfor om nul-tilpasningsretning.
5. *Deklarativerne* anvendes til at skabe sociale kendsgerninger (fx giftemål). Ligesom ekspressiverne kræver deklarativerne heller ikke yderligere tiltag for at blive tilfredsstillet. Dette skyldes dog ikke, at de angår allerede eksisterende sagsforhold, men at selve ytringen af et deklarativ tilvejebringer den sociale kendsgerning, der repræsenteres af ytringens propositionelle indhold. Deklarativet er dermed selvtilfredsstillende i den forstand, at det er tilfredsstillet, i og med det ytres. Deklarativet siges derfor at have både ord-til-verden og verden-til-ord tilpasningsretning.

Ulf Dalvad Berthelsen

Dette er i korte træk Searles oprindelige formulering af talehandlingsteorien. Et centralt aspekt ved teorien er, at sandhedsbegrebet ikke som i den formelle semantik tilkendes en privilegeret status. Sandhedsbetingelser er med andre ord ikke noget særligt. De er blot det særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse, der karakteriserer assertiver. Dette er vigtigt, fordi det er det, der gør teorien til en generel teori om illokutionære handlinger med mulighed for at håndtere assertiver på samme niveau som de øvrige illokutionære typer.

I artiklen *Illocutionary acts and the concept of truth* (Searle 2007) er det imidlertid netop dette aspekt, der gøres til genstand for fornyet granskning. Her spørger Searle sig selv, hvilken rolle sandhedsbegrebet spiller i talehandlingsteorien. Anledningen er, at Searle er stødt på det, han kalder en assymetri:

In the case of statements, you get true statements in virtue of true propositions. But in the case of orders, you do not get an obeyed order in virtue of an obeyed proposition, but rather in virtue of a true proposition (Searle 2007:35).

Asymmetrien består altså i, at sandhedsbegrebet tilsyneladende spiller en dobbeltrolle i forhold til beskrivelsen af illokutionære handlinger. På den ene side anvendes 'sand' eksklusivt i forbindelse med evalueringen af illokutionære handlinger til at betegne det tilfredsstillende assertiv. Tilfredsstillende direktiver og kommissiver betegnes ikke som 'sande' men derimod som henholdsvis 'adlydt' og '(over)holdt'. På den anden side anvendes 'sand' inklusivt i forbindelse med evalueringen af det indlejrede propositionelle indhold i *alle* illokutionære typer. Hvis den illokutionære handling er tilfredsstillende, er den indlejrede proposition sand. Asymmetrien fremgår af nedenstående opstilling¹:

¹ Behandlingen af ekspressiver og deklarativer er udeladt af pladshensyn. De udmærker sig ved at have henholdsvis nul-tilpasningsretning og dobbelt-tilpasningsretning, hvilket komplicerer analysen. De kan dog uden problemer håndteres inden for den teoretiske ramme, der vil blive præsenteret i det følgende.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

ILLOKUTIONÆR TYPE	PROPOSITION	TILFREDSSTILLET
assertiv	sand	sand
direktiv	sand	adlydt
kommissiv	sand	opfyldt

Spørgsmålet er nu, hvilke konsekvenser opdagelsen af denne asymmetri har for Searles formulering af talehandlingsteorien. Betragt følgende eksempler:

- (1) Hvis Penelope hævder, at Odysseus er i live, så er hendes udsagn sandt (dvs. tilfredsstillet), hvis (og kun hvis) Odysseus er i live. Og er Odysseus i live, så er det sandt, at Odysseus er i live.
- (2) Hvis Telemachos beordrer bejlerne til at forlade kongsgården, så er ordren adlydt (dvs. tilfredsstillet), hvis bejlerne forlader kongsgården. Og når bejlerne har forladt kongsgården, så er det sandt, at bejlerne har forladt kongsgården.
- (3) Hvis Odysseus lover at vende hjem, så er hans løfte holdt (dvs. tilfredsstillet), hvis han vender hjem. Og når han er vendt hjem, så er det sandt, at han er vendt hjem.

For alle eksemplerne gælder det, at der er en intim forbindelse mellem den indlejrede propositions sandhedsværdi og tilfredsstillelsen af den samlede illokutionære handling. Den indlejrede proposition repræsenterer det sagsforhold, der tilfredsstiller den illokutionære handling. Det indlejrede propositionelle indholds sandhedsbetingelser er med andre ord ikke blot de betingelser, der skal være opfyldt, hvis vi skal kunne karakterisere det indlejrede propositionelle indhold som sandt. Det er også de betingelser, der skal være opfyldt, hvis den samlede illokutionære handling skal kunne karakteriseres som tilfredsstillet. Searle formulerer det således:

... the actions which constitute the obedience to the order, or the keeping of the promise, will constitute the truth conditions of the corresponding proposition. The propositional content is not that which is obeyed or disobeyed, rather the propositional content represents that which constitutes obedience or disobedience (Searle 2007:35).

Ulf Dalvad Berthelsen

På denne baggrund konkluderer Searle, at begrebet sandhed må tilkendes en mere fundamental rolle i talehandlingsteorien. At forstå i hvilken situation en given illokutionær handling er tilfredsstillende er netop, at forstå under hvilke omstændigheder den indlejrede proposition er sand. Sandhed og sandhedsbetingelser er således begreber, der forudsættes, for overhovedet at kunne tale om betingelser for tilfredsstillelse.

Hermed har Searle taget et væsentligt skridt væk fra idéen om sandhedsbetingelser som et særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse. En vigtig pointe ved at betragte sandhedsbetingelser som et særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse er imidlertid, at det gør den oprindelige formulering af talehandlingsteorien til en generel teori om illokutionære handlinger. Hvis korrektivet tages til efterretning, er det derfor relevant at spørge, om Searles teori så stadig er en generel teori om illokutionære handlinger.

3. Et logisk problem

Korrektivet er som ovenfor beskrevet foranlediget af det, Searle omtaler som en asymmetri mellem på den ene side brugen af 'sand' som betegnelse for det vellykkede assertiv og på den anden side brugen af 'sand' som betegnelse for det indlejrede propositionelle indhold i de tilfælde, hvor dets sandhedsbetingelser er tilfredsstillende. Korrektivet medfører imidlertid en anden og formodentlig utilsigtet asymmetri. En konsekvens af korrektivet er nemlig, at teorien om illokutionære handlinger ikke lader sig generalisere, sådan som Searle ønsker det:

If we are asked to generalize the previous account that gave the conditions of satisfaction of the various types of speech acts, we would have to say, in every case, the speech act is satisfied if and only if the propositional content is *true*. Thus the statement is true when the proposition expressed is true, but the order is obeyed when the propositional content is true (specifically when the hearer acts so as to make the rest of the propositional content true), and the promise is kept when the propositional content is true (specifically when the speaker acts so as to make the rest of the propositional content true) (Searle 2007:34).

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

Problemet er, at relationen mellem det indlejrede propositionelle indhold og den samlede illokutionære handling for assertivernes vedkommende adskiller sig markant fra relationen mellem det indlejrede propositionelle indhold og de øvrige illokutionære typer. Betragt følgende eksempler:

- (4) Hvis Penelope ytrer "Odysseus er i live", så er hendes hævde tilfredsstillt, hvis og kun hvis det er sandt, at Odysseus er i live.
- (5) # Hvis Telemachos over for bejlerne ytrer "I skal forlade kongsgården", så er hans ordre tilfredsstillt, hvis og kun hvis det er sandt, at bejlerne har forladt kongsgården.
- (6) # Hvis Odysseus ytrer "Jeg lover at komme hjem", så er hans løfte tilfredsstillt, hvis og kun hvis det er sandt, at Odysseus er vendt hjem.

Umiddelbart ser det ud som eksemplerne har samme struktur. Den illokutionære handling er tilfredsstillt, hvis og kun hvis den indlejrede proposition er sand. Man fristes til at give Searle ret. Det indlejrede propositionelle indhold repræsenterer det sagsforhold, der konstituerer den illokutionære handling tilfredsstillt.

Der er imidlertid et logisk problem. Biimplikationen (udtrykt ved 'hvis og kun hvis'), der er hjørnestenen i generaliseringen, fordrer nemlig, at udsagnene på begge sider af konnektivet har samme sandhedsværdi, hvis det samlede udsagn skal være sandt. Ser vi først på eksempel (4), viser dette sig også at være tilfældet. De to udsagn medfører nødvendigvis hinanden. Dette er ikke overraskende, idet eksemplet er en instantiering af Tarskis (1944) T-sætning. Udsagnet 'Odysseus er i live' på venstre side af konnektivet er sandt, hvis det er tilfældet, at Odysseus er i live og vice versa.

Ser vi efterfølgende på eksempel (5) og (6), bliver det derimod hurtigt klart, at biimplikationen ikke holder i disse to tilfælde. Biimplikationen kan opfattes som en konjunktion af to materielle implikationer, dvs. $p \rightarrow q$ & $q \rightarrow p$. Den materielle implikation fortæller os, at konsekventen altid følger af antecedenten. Den forhindrer derimod ikke, at konsekventen følger af andet end antecedenten.

Ulf Dalvad Berthelsen

Derfor er konjunktionen afgørende for at sikre gensidigheden. De to eksempler kan nu omskrives på følgende måde:

- (7) Hvis ordren "I skal forlade kongsgården" er tilfredsstillt, så har bejlerne forladt kongsgården & hvis bejlerne har forladt kongsgården, så er ordren tilfredsstillt.
- (8) Hvis løftet "Jeg [Odysseus] kommer hjem" er tilfredsstillt, så er Odysseus kommet hjem & hvis Odysseus er kommet hjem, så er løftet tilfredsstillt.

I begge eksempler er det første udsagn i konjunktionen sandt. Hvis Telemachos' ordre er blevet adlydt, så har bejlerne forladt kongsgården, og hvis Odysseus har holdt sit løfte, så er han kommet hjem. Så langt så godt. Men da der tale om en biimplikation, skal implikationen som nævnt gælde begge veje, og dette er ikke tilfældet. Det følger ikke med nødvendighed, at ordren er tilfredsstillt, hvis bejlerne har forladt kongsgården. Det følger heller ikke med nødvendighed, at løftet er holdt, hvis Odysseus er kommet hjem. I begge tilfælde kan man sagtens forestille sig, at de omtalte sagsforhold har andre årsager end Telemachos' ordre og Odysseus' løfte. Man kunne fx, som Homer foreslår, forestille sig, at bejlerne måtte forlade kongsgården med benene først efter det endelige opgør med Odysseus. Man kunne også forestille sig, at Odysseus slet ikke opdagede, at han var kommet hjem, fordi fæakerne bar ham i land, mens han sov, hvorfor han ikke umiddelbart genkendte Ithaka, da han vågnede.

Det er altså ikke sandt, at ordren er tilfredsstillt, hvis blot bejlerne forlader kongsgården, og at løftet er tilfredsstillt hvis blot Odysseus kommer hjem. Den materielle implikation holder kun den ene vej, og biimplikationen er derfor falsk. Hermed er det også klart, at direktiver og kommissiver ikke har samme struktur som assertiver. Spørgsmålet er nu, hvad det er, der adskiller assertiver fra de øvrige illokutionære typer.

Svaret er for så vidt enkelt. Assertiver har simple betingelser for tilfredsstillelse. Direktiver og kommissiver, har komplekse betingelser for tilfredsstillelse. Det eneste der kræves for at tilfredsstillte et assertiv, er, at den indlejrede proposition er sand. Derfor gælder det for assertiver, at udsagnet 'p' er sandt, hvis p er

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

tilfældet, og, at hvis p er tilfældet, så er udsagnet ' p ' sandt. Derfor er biimplikationen i eksempel (4) sand.

For alle andre illokutionære typer end assertiverne gælder det, at også en lang række ekstralingvistiske betingelser skal være opfyldt, hvis de skal kunne betegnes som tilfredsstillende. Hvis man udsteder ordrer, skal man have sanktionsmuligheder, hvis man lover noget, skal modtageren ønske det lovede, og hvis man erklærer noget, skal man have den rette bemyndigelse. Den indlejrede propositions sandhed er med andre ord en nødvendig men ikke tilstrækkelig betingelse for den illokutionære handlings tilfredsstillelse, og derfor er biimplikationerne i eksempel (5) og (6) ikke sande.

Den strukturelle asymmetri kan illustreres på følgende måde:

- (9) $(\text{ASS}(p) \text{ er tilfredsstillet} \rightarrow p) \ \& \ (p \rightarrow \text{ASS}(p) \text{ er tilfredsstillet})$
= $\text{ASS}(p) \text{ er tilfredsstillet} \leftrightarrow p$
- (10) $(\text{DIR}(p) \text{ er tilfredsstillet} \rightarrow p) \ \& \ ((p \ \& \ q \ \& \ r) \rightarrow \text{DIR}(p) \text{ er tilfredsstillet}) \neq \text{DIR}(p) \text{ er tilfredsstillet} \leftrightarrow p$

De ekstralingvistiske betingelser må nødvendigvis indgå i formuleringen af betingelserne for tilfredsstillelse for alle andre typer af illokutionære handlinger end assertiverne. Det gør de ikke i Searles reformulering, og derfor opstår problemerne.

Vi kan kun gisne om Searles motiver for at undlade at diskutere disse væsentlige konsekvenser af korrektivet. Det er dog vanskeligt at forstille sig, at han ikke er opmærksom på dem. Han nævner ganske vist kun parentetisk de ekstralingvistiske betingelser i citatet ovenfor, men han har tidligere udførligt beskrevet, hvilke øvrige betingelser, der må være opfyldt, for at den illokutionære handling kan betegnes som vellykket (Searle 1969:60). Konsekvensen er under alle omstændigheder, at ikke bare sandhedsbegrebet men også assertiverne må tilkendes en privilegeret status i teorien om illokutionære handlinger, hvis korrektivet tages til efterretning.

Konklusionen må derfor være, at vi enten må opgive sandhedsbegrebets privilegerede status til gengæld for en generel teori om illokutionære handlinger, eller at vi må opgive en generel teori om illokutionære handlinger til gengæld for at fastholde, at sandhedsbegrebet har en privilegeret status i teorien om illokutionære handlinger.

4. Radikal talehandlingsteori

Et afgørende problem ved Searles formulering af talehandlingsteorien er, at den ikke forholder sig til det faktum, at assertivernes betingelser for tilfredsstillelse kun forudsætter semantiske regler, hvorimod de øvrige illokutionære typers betingelser for tilfredsstillelse forudsætter både semantiske regler og sociale og etiske regler.

Dette aspekt af Searles talehandlingstaksonomi er kun sjældent blevet udfordret. Hans systematiske udfoldelse af Austins (1962) oprindelige distinktion mellem *lokution*, *illokution* og *perlokution* er ganske vist blevet diskuteret flittigt gennem årene (se fx Schiffer 1972, Bach & Harnish 1979, Alston 2000), men diskussionen har først og fremmest drejet sig om, hvorvidt udgangspunktet for en tilfredsstillende teori om illokutionære handlinger bør være socialt forankrede konventioner (inspireret af Austin (1962)) eller talerens kommunikative intentioner (inspireret af Grice (1957)). Dette betyder, at Searles kritikere for de flestes vedkommende har reproduceret den problematiske idé om assertivet som et særtilfælde af illokutionære handlinger, og at de indvendinger, der kan gøres mod Searles formulering af talehandlingsteorien, som følge heraf også i vid udstrækning kan gøres mod de konkurrerende formuleringer.

Der er dog undtagelser. For eksempel har Lewis (1972) og Davidson (2001) allerede på et tidligt tidspunkt peget på, at den Austin/Searlske talehandlingsteori, set fra et semantisk synspunkt, håndterer de udtrykselementer, der angiver en ytrings illokutionære kraft på en utilfredsstillende måde. Kritikken går særligt på, at disse udtrykselementer optræder uanalyserede i den forstand, at de ikke kan håndteres inden for rammerne af den modelteoretiske semantik. Uden dog at udfolde en generel teori om illokutionære handlinger har både Lewis og Davidson derfor argumenteret for, at eksplicite performativer, uanset illokutionær type, skal analyseres som udsagn, der repræsenterer et sæt sandhedsbetingelser, og hvis sandhedsværdi kan fastlægges i enhver konkret brugssituation.

I forlængelse af disse bestræbelser på at forankre talehandlingsteorien i sandhedsbegrebet foreslår Widell (2001, 2009a, 2009b) en mere radikal tilgang til analysen af illokutionære handlinger. Widells talehandlingsteori er radikal i den forstand,

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

at der i modsætning til Searles fem typer opereres med assertivet som eneste illokutionære type. Teorien er også konstruktiv, idet den fuldt udfoldede illokutionære handling er et konstrukt af mere fundamentale dele, og den bygger på en grundlæggende skelnen mellem *instrumentel handlen*, *social handlen* og *illokutionær handlen*.

Den instrumentelle handlen er udgangspunkt for talehandlingsteorien, fordi det ifølge Widell er her, vi finder logikken. Hvis Odysseus slukker tørsten i et glas vin, så afspejler hans handling et ikke sprogliggjort logisk ræsonnement:

- (11) 1. **Præmis:** Odysseus ved, at hvis man drikker et glas vin, så slukker man sin tørst.
2. **Præmis:** Odysseus erkender, at der står et glas vin på bordet.
3. **Konklusion:** Odysseus drikker vinen i glasset og slukker sin tørst.

Vi kan kun forstå instrumentel handlen som rationel adfærd, der afspejler logiske slutninger. Med udgangspunkt i Freges (1993) skelnen mellem tænkningen (das Denken), dommen (das Urteil) og hævdelser (das Behaupten) taler Widell på denne baggrund om, at tanken er handleimmanent. Odysseus handler rationelt på baggrund af viden og erfaring, og tænkningen og erkendelsen af, at noget er tilfældet, dvs. dommen, afspejles i de handlinger, han udfører som en konsekvens af tænkningen.

Næste skridt er at gå fra dommen (at erkende at noget er tilfældet) til hævdelser af dommen (at give udtryk for at noget er tilfældet). Dette kræver ifølge Widell, at vi bevæger os fra den rene instrumentelle handlen til den sociale handlen. Social handlen er handlen, der som beskrevet af Searle (1969, 1995) er båret af konstituerende regler af formen "X" tæller som Y i kontekst K'. Konstituerende regler gør det muligt, forudsat at reglerne accepteres af fællesskabet, at lade et arbitrært udtryk 'X' tælle som noget andet, fx Y, i en social kontekst K. Standardeksemplet er penge, hvis værdi sikres af en konstituerende regel og fællesskabets accept. Uden disse reduceres pengene til metalstykker og kulørte papirlapper uden

Ulf Dalvad Berthelsen

nævneværdig værdi. På samme måde gør konstituerende regler sproget muligt. Via disse tilskrives arbitrære udtrykselementer en betydning, der gør dem anvendelige som kommunikative redskaber i en social kontekst. På denne baggrund definerer Widell (2009b:302) sprog og talehandlinger på følgende måde:

Et sprog er et sæt af vilkårligt fremstillede artefakter, der i kraft af et sæt af konstitutive regler i bestemte situationer bruges til at bære handleimmanente tanker. Således er sætningen "Glasset står på bordet" et artefakt, der er i stand til at bære den handleimmanente tanke, at der står et glas på bordet, sådan som det fx kommer til udtryk i handlingen at drikke et glas vand. Men det er jo det samme som at angive forholdet mellem sætning og sandhedsbetingelse gennem anvendelse af konvention T: "Glasset står på bordet" er sand, [hvis og kun hvis] (vi kan se), glasset står på bordet.

Men derfor kan vi nu også sige, hvad det at udføre *talehandlinger* består i: det består i i bestemte situationer gennem anvendelse af en social eller kommunikativ udgave af konvention T at bruge vilkårlige artefakter til binding af handleimmanente tanker.

En Talehandling er med andre ord et særtilfælde af social handlen, hvor ytringen af passende udtrykselementer i den rette sociale kontekst i kraft af konstituerende regler kommer til at tælle som udførelsen af en illokutionær handling. I modsætning til penge har illokutionære handlinger imidlertid ikke pekuniær værdi, men derimod sandhedsværdi, idet den repræsenterede handleimmanente tanke i enhver konkret brugssituation er enten sand eller falsk.

Relationen mellem udtryk og tanke forudsætter en initial normeringssituation, hvor det pågældende udtryk 'X' første gang er blevet brugt til at tilkendegive en forpligtelse på sandheden af en given handleimmanent tanke. I og med normeringssituationen indstiftes en konstituerende regel, der sikrer, at 'X' efterfølgende kan bruges i det sociale fællesskab til at tilkendegive en forpligtelse på sandheden af den samme handleimmanente tanke.

En forankring af talehandlingsteorien i sandhedsbegrebet er således ensbetydende med en forankring i den præsproglige instrumentelle handlen. Dette er en væsentlig pointe, fordi den radikale

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

reduktion af antallet af illokutionære typer netop er en konsekvens af denne forankring. Idet den handleimmanente tanke gennem en konstituerende regel bindes til en ytringshandling, kan den i den rette kontekst bruges til at tilkendegive, at noget er tilfældet, dvs. at den handleimmanente tanke er sand. Dette er sprogets fundamentale funktion, og derfor er assertivet ifølge Widell den eneste genuine illokutionære type.²

Mere præcist definerer Widell assertivet som det at erklære sig forpligtet på sandheden af *p*:

DEN FØRSTE OG VIGTIGSTE TALEHANDLING må bestå i frembringelsen af et artefakt [...] hvorigennem taler er i stand til at gøre hører opmærksom på, at han tilskriver en sandhedsværdi til en bestemt tanke i en bestemt instrumentel handlesituation. Er en sådan kommunikativ hensigt til stede hos taler, vil vi tale om selve den sandhedstilskrivende talehandling som en assertiv talehandling (Widell 2009b:304).

Det understreges her ligesom hos Searle (2007:39), at talers forpligtelse på sandheden af den repræsenterede tanke er konstituerende for assertivet. Det er den, fordi sandhedsforpligtelsen er bundet til den konstituerende regel. Hvis man ytrer 'X' i kontekst K, så tæller det som Y, på samme måde som en scoring tæller i en fodboldkamp. Hvis man anvender 'X' i en social kontekst, kan man således ikke undsige sig sandhedsforpligtelsen, ligesom man ikke efter et selvmål kan kræve det annulleret under henvisning til, at man ikke i situationen følte sig forpligtet på spillets konstituerende regler.

På denne baggrund skelner Widell mellem assertivet som *normativ* og assertivet som *konstativ*. Normativet anvendes i indføringssituationen, hvor en ny konstituerende regel indstiftes, og hvor sandhedsforpligtelsen knyttes til denne regel. Efterfølgende kan konstativet så anvendes i konkrete brugssituationer i overensstemmelse med den konstituerende regel til at give udtryk for en forpligtelse på sandheden af den pågældende tanke.

² I modsætning til dette taler Searle (2007:36) om, at "The basic function of language is to represent reality in the various illocutionary modes, the Assertive, Directive, Commissive, Expressive and Declarational".

Ulf Dalvad Berthelsen

De øvrige talehandlingstyper, der i Searles talehandlingsteori opfattes som illokutionære handlinger på lige fod med assertiverne³, er ifølge Widell slet ikke illokutionære handlinger men derimod *perlokutionære* handlinger. Perlokutionære handlinger er en konsekvens af illokutionære handlinger og har per definition ikke de samme betingelser for tilfredsstillelse som illokutionære handlinger. Ilokutionære handlinger sigter mod forståelse i fællesskabet og er konventionelt betingede, hvorimod perlokutionære handlinger sigter mod hørers accept og ikke er konventionelt betingede.

Widell skelner mellem tre perlokutionære typer: *kommissivet*, *direktivet* og *informativet*. Kommissivet sigter mod hørers accept af talers løfte og er tilfredsstillet, idet taler handler som lovet. Direktivet sigter mod hørers accept af talers ordre og er tilfredsstillet, idet hører adlyder. Endelig sigter informativet mod hørers accept af den tanke, som taler i og med assertivet erklærer sig forpligtet på. Informativet er tilfredsstillet, idet hører lader sig overbevise. Dette får Widell til at konkludere følgende:

Mens den illokutionære handling tilhører området for social handlen, tilhører den perlokutionære handling området for instrumentel handlen (Widell 2009b:307).

De perlokutionære handlinger er instrumentelle, fordi målet er ekstralingvistisk. Når vi lover eller beordrer nogen noget, er målet ikke i sig selv forståelse. Forståelsen er blot et middel til at nå de ekstralingvistiske mål, der i sidste ende bliver resultatet af vellykkede perlokutionære handlinger. Når Telemachos beordrer bejlerne til at forlade kongsgården, så er det ikke nok, at de forstår ytringen. Den perlokutionære handling er først tilfredsstillet, idet bejlerne

³ Som vi har set opererer Searle med fem illokutionære typer og som følge heraf også med fem distinkte konstituerende regler (Searle 1969:66-67). Han opererer også med den såkaldte *illocutionary force indicator* (Searle 1969:30 og 62), der er en indikation af, med hvilken illokutionær kraft det propositionelle indhold ytres. Ifølge Searle (1968) er indikatoren nødvendigvis en del af det samlede udtryk og kan ikke abstraheres som et selvstændigt udtrykselement. Dette synspunkt er dog omstridt, og det er uklart, hvilken semantisk værdi Searle tilskriver indikatoren. Pladsen tillader ikke en diskussion af de vanskeligheder, der knytter sig til Searles brug af indikatoren, hvorfor der henvises til Berthelsen (2008).

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

som en konsekvens af Telemachos' illokutionære handling forlader kongsgården. På samme måde er det ikke nok, at Penelope forstår Odysseus' ytring. Odysseus' løfte om at komme hjem er først tilfredsstillende, idet han rent faktisk som en konsekvens af sin intention om at leve op til sin forpligtelse kommer hjem.

Hermed er vi tilbage ved Searles vanskeligheder med at generalisere den korrigerede talehandlingsteori. Disse vanskeligheder bundes nemlig i et manglende blik for netop den pointe, at direktiver og kommissiver ikke er illokutionære handlinger. For at undgå disse vanskeligheder vil jeg i det følgende tage udgangspunkt i Widdells talehandlingstaksonomi og antage, at assertionen er den eneste illokutionære type. Inden jeg forsøger at placere skelpælene mellem semantikken og pragmatikken, vil jeg dog først diskutere en anden central distinktion i talehandlingsteorien, nemlig distinktionen mellem *lokution* og *illokution*. Dette er nødvendigt, fordi distinktionen mellem semantik og pragmatik er uløseligt forbundet med distinktionen mellem netop lokution og illokution.

5. Lokution og illokution

Vi tilskriver normalt Frege æren for indførelsen af distinktionen mellem *propositionelt indhold* og *hævdende kraft*. Distinktionen findes allerede i *Begriffsschrift* (Frege, 1998), hvor Frege skelner mellem det at fremsætte en tanke og det at fremsætte en dom. Brugen af tegnet ' – ' angiver det første, og brugen af tegnet ' | – ' angiver det andet. Domstegnet er således en eksplicit tilkendegivelse af sandhedsforpligtelsen i den forstand, at afsenderen hermed tilkendegiver, at en ytrings propositionelle indhold tilskrives værdien sand.

I *Begriffsschrift* skal domstegnet dog først og fremmest forstås i en formel kontekst, hvor det angiver, at et givet udsagn kan bevises. Der er med andre ord ikke tale om en tilkendegivelse af en intuition om, at et givet udsagn er sandt, men derimod om en logisk dom i strengeste forstand.

Frege vender imidlertid tilbage til spørgsmålet om forholdet mellem propositionelt indhold og hævdende kraft i sproget i almindelighed. I den sene artikel *Der Gedanke* (Frege 1993) skriver han følgende:

Ulf Dalvad Berthelsen

Fragesatz und Behauptungssatz enthalten denselben Gedanken; aber der Behauptungssatz enthält etwas mehr, nämlich eben die Behauptung. Auch der Fragesatz enthält etwas mehr, nämlich eine Aufforderung. In einem Behauptungssatz ist also zweierlei zu unterscheiden: der Inhalt [?...] und die Behauptung. Jener ist der Gedanke oder enthält wenigstens den Gedanken. Es ist also möglich, einen Gedanken auszudrücken, ohne ihn als wahr hinzustellen (Frege 1993:35).

Og senere samme sted:

In der form des Behauptungssatzes sprechen wir die Anerkennung der Wahrheit aus. Wir brauchen dazu das Wort "wahr" nicht. Und selbst, wenn wir es gebrauchen, liegt die eigentlich behauptende Kraft nicht in ihm [? ...']

I denne passage skitseres i grove træk fundamentet for talehandlingsteorien, som vi kender den i dag. Frege taler her om den hævde kraft, hvormed et propositionelt indhold fremsættes i en given kontekst. At ytre noget med hævde kraft er at give udtryk for anerkendelse af sandheden af det ytre propositionelle indhold.

Selvom Frege ikke eksplicit henviser til konventioner og konstituerende regler, peger hans bemærkning om, at sandhedsforpligtelsen er bundet til udtrykkets form og ikke til brugen af prædikatet 'sand', dog klart i retning af en lignende forestilling om relationen mellem sandhed og forpligtelse, og der er således en direkte forbindelse til Searles (2007:39) insistens på, at sandhedsforpligtelsen er konstituerende for det at hævde.

Det er dog også en central pointe hos Frege, at vi kan ytre os meningsfuldt uden at forpligte os på sandheden af det ytre propositionelle indhold. Det at fremsætte en tanke og det at give udtryk for sin forpligtelse på sandheden af denne tanke er to forskellige handlingstyper.

En lignende skelnen findes hos Austin (1962). Austin henviser ganske vist ikke selv til Frege, og det er uklart, om og i hvilket omfang han er påvirket af Freges tanker. Ikke desto mindre findes distinktion mellem at fremsætte og at hævde i hans skelnen mellem *lokution* og *illokution*. Lokutionen defineres som 'an act of saying

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

something' og illokutionen som 'an act *in* saying something' (Austin 1962:99). Lokutionen er instrumentet og kan udføres uafhængigt af illokutionen, hvorimod det omvendte ikke er tilfældet, idet illokutionen udføres i og med lokutionen.

Både Searle og Widell er dog kritiske over for distinktionen mellem lokution og illokution. Searle (1968) er det, fordi han mener, at det i praksis er umuligt at skelne ytringen af de udtryk, der repræsenterer det propositionelle indhold fra ytringen af de udtryk, der repræsenterer angivelsen af illokutionær kraft. Denne indvending falder dog, idet vi accepterer assertionen som eneste illokutionære type. Da der altid er tale om en hævde, behøver den illokutionære kraft ikke et selvstændigt udtryk, og skulle der opstå tvivl om den intenderede perlokutionære effekt, kan dette altid ekspliciteres med metaassertiver af typen 'dette er en ordre/et løfte/et spørgsmål'.⁴

Widells begrundelse for at afvise distinktionen mellem lokution og illokution er imidlertid en anden. I Austins fremstilling kommer lokutionen først. Lokutionen er den konkrete handling, vi udfører og som udført i en passende situation tæller som en illokutionær handling. Ifølge Widell er dette dog en efterrationalisering, for vi må nødvendigvis starte med assertivet i normeringssituationen. Her knyttes i kraft af en konstituerende regel (den sociale udgave af konvention T) en handleimmanent tanke og talerens forpligtelse på sandheden af denne tanke til et arbitrært udtryk. At assertere er altså, som ovenfor beskrevet, det i en given kontekst at erklære sig forpligtet på den til udtrykket bundne handleimmante tanke. Hvis vi vil tale om lokutionen forstået som det at udtrykke en tanke uden at forpligte sig på sandheden af denne tanke, må det derfor betragtes som en efterfølgende metasproglig handling, der markerer, at sandhedsforpligtelsen er ophævet.

Jeg er for så vidt enig i, at vi altid må starte med normeringssituationen. Jeg er også enig i, at sandhedsforpligtelsen bindes

⁴ Selvom man vælger at fastholde Searles klassiske talehandlingstaksonomi, vil det formodentligt stadig være muligt ved hjælp af metaassertiver at ekspliciterer ytringens illokutionære kraft. Det er således tvivlsomt, om Searles indvending overhovedet kan gøres gældende. Pladsen tillader dog ikke en nærmere diskussion af dette spørgsmål.

Ulf Dalvad Berthelsen

til ytringen af et propositionelt indhold gennem en konstituerende regel. Jeg er derimod ikke enig i, at den konstituerende regel, på én gang binder både tanken og sandhedsforpligtelsen til et arbitrært udtryk. Betragt følgende eksempler:

- (12) Efter at have skudt Antinoos giver Odysseus sig til kende for bejlerne. I denne forbindelse kunne man forstille sig følgende ytringer:
1. Eurymachos, der står forrest, udbryder oprigtigt: "Antinoos er død".
 2. Amfinomos, der står længere væk og derfor ikke kan se, siger fejlagtigt: "Polybos er død".
 3. Uden at vide at det faktisk er sandt, lyver den forsmåede elskerinde for at formå den nuværende elskerinde til at forlade kongsgården og siger: "Antinoos er død".
 4. For at glatte lidt ud og undgå repressalier siger Eurymachos til Odysseus: "Jeg er glad for at se dig".
 5. En af bejlerne, der kommer fra Fønikien kommer i forvirringen til at bruge det fønikiske udtryk for 'kommet hjem', og udbryder til stor undren for de omkringstående: "Odysseus er *ἤλθοι*".
 6. En af Penelopes terner, der kommer fra Thrakien, har forvekslet betydningen af ordene 'død' og 'sød', og prøver derfor uden held at informere sine veninder om Antinoos' endeligt med ytringen "Antinoos er sød".

Spørgsmålet er nu, hvordan vi kan forklare graden af vellykkethed og mislykkethed i disse eksempler. Hvis vi i overensstemmelse med Widells definition af assertivet accepterer en konstituerende regel (i det følgende benævnt "T") forstået som en social udgave af konvention T, der på en gang binder tanken og sandhedsforpligtelsen til et givet udtryk, kan vi sige, at der i eksempel 12.1 bliver handlet i overensstemmelse med T, mens der i 12.2-6 ikke bliver handlet i overensstemmelse med T. I 12.1 anvender taleren udtrykket

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

'Antinoos er død' til, i overensstemmelse med normeringssituationen, at udtrykke den sande tanke, at Antinoos er død, og erklærer sig i og med sin ytring forpligtet på sandheden af denne tanke. I 12.2-6 er dette ikke tilfældet. Derfor er 12.1 vellykket og ytringen tæller som et assertiv, hvorimod 12.2-6 er mislykkede, hvorfor ytringerne ikke tæller som assertiver:

(13)

TANKE	YTRING	\mathbb{T}	SUCCES
1 [Antinoos er død]	"Antinoos er død"	+	Vellykket
2 [Polybos er død]	"Polybos er død"	-	Mislykket
3 [Antinoos er ikke død]	"Antinoos er ikke død"	-	Mislykket
4 [Jeg er ikke glad for at se dig]	"Jeg er glad for at se dig"	-	Mislykket
5 [Odysseus er kommet hjem]	"Odysseus er <i>ἤλθοι</i> "	-	Mislykket
6 [Antinoos er død]	"Antinoos er sød"	-	Mislykket

Det er således klart, at \mathbb{T} giver os mængden af alle vellykkede assertiver, på samme måde som Tarskis konvention T giver os mængden af alle sande sætninger. Samtidig er det dog også klart, at assertiverne i 13.2-6 er mislykkede på forskellige måde, og at det at konstatere, at der ikke er handlet i overensstemmelse med \mathbb{T} , ikke fortæller os noget om måden, hvorpå disse assertiver er mislykkede. Fx forklarer det ikke forskellen på det at sige noget usandt, som man troede var sandt (13.2), og det at lyve (13.3). Det forklarer heller ikke forskellen på det bevidst at tale sandt (13.1) og det uoverlagt at sige noget sandt (13.6), og endelig forklarer det heller ikke forskellen på det at mislykkes, fordi man ikke bliver forstået, og det at mislykkes, fordi man ikke lever op til sin forpligtelse på sandheden.

For at kaste lys over problemstillingen kan vi med fordel vende tilbage til distinktionen mellem ren instrumentel handlen og social handlen. I forbindelse med den rene instrumentelle handlen kan relationen mellem tanken og den måde, hvorpå tanken kommer til udtryk gennem handlingen, illustreres på følgende måde:

Ulf Dalvad Berthelsen

(14)

	TANKE	HANDLING	SAND- HEDS- VÆRDI	FOR- PLIG- TEL- SE	SUCCESS
1	[der er vin i glasset]	Odysseus drikker vinen	S	Ja	Vellykket
2	[der er vin i glasset]	Odysseus sætter glasset til munden	F	Ja	Mislykket
3	?	Odysseus løfter armen	?	?	?
4	?	–	?	?	–

I de tilfælde, hvor vi ikke umiddelbart kan identificere handlingen som instrumentel (14.3), kan vi ikke afgøre, om handlingen er vellykket, ligesom vi heller ikke kan afgøre, om den er udtryk for, at agenten har forpligtet sig på sandheden af en given tanke. Det samme gælder i de tilfælde, hvor der slet ikke foreligger en handling (14.4). Da foreligger der nemlig heller ikke noget offentligt tilgængeligt udtryk for agentens tankevirksomhed, og vi er overladt til gisninger om dennes hensigter og mentale liv. I denne situation kan vi af indlysende grunde ikke identificere en instrumentel handling, og det kan derfor ikke komme på tale at opfatte agentens handlinger (eller manglende handlinger) som udtryk for en dom.

Til gengæld kan vi i de tilfælde, hvor vi faktisk kan identificere en ren instrumentel handling (14.1-2), altid slutte, at agenten tilskriver den eller de bagvedliggende tanker værdien sand. Hvis vi ser Odysseus række ud efter glasset på bordet og drikke vinen, kan vi ikke forstå det på andre måder, end at han tilkender tanken [der er vin i glasset] værdien sand. Han kan naturligvis tage fejl og række ud efter et tomt glas i den tro, at det er fyldt, men handlingen kan ikke misrepræsentere tanken. Det kan den ikke, fordi tanken ikke bindes til handlingen gennem en konstituerende regel. Den rene instrumentelle handling *tæller* ikke som en forpligtelse på sandheden af tanken. Den er derimod en konsekvens af agentens forpligtelse på sandheden af tanken og afhængig af tankens sandhed i den forstand,

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

at handlingen er vellykket hvis og kun hvis tanken er sand.⁵

På denne måde spejler den rene instrumentelle handlen, som påpeget af Widell, konvention T. Den rene instrumentelle handling er med andre ord et direkte udtryk for, at agenten tilskriver den bagvedliggende tanke værdien sand. Man kan som nævnt tage fejl, men man kan ikke handle løgnagtigt eller tage glasset på bordet og efterfølgende hævde, at man i situationen anså det for usandt, at glasset stod på bordet.

I forbindelse med social handlen sker der imidlertid det, at den rene instrumentelle handling (fx at tage glasset, der står på bordet) som ovenfor beskrevet erstattes af en talehandling (fx at hævde at glasset står på bordet). Den direkte relation mellem tanke og handling erstattes hermed af en konventionelt betinget relation mellem tanke og talehandling. Dette er væsentligt, fordi der hermed åbnes for både nye handlemuligheder og som følge heraf også nye fejltyper. Den afgørende forskel er, at talehandlinger i modsætning til rene instrumentelle handlinger *kan* misrepræsentere tanken, og at denne misrepræsentation er uafhængig af, om agenten er forpligtet på sandheden af den til ytringen bundne tanke. I forbindelse med social handlen er det med andre ord muligt at forpligte sig på noget usandt, ligesom det er muligt at sige noget sandt, som man ikke har forpligtet sig på. Denne mulighed opstår, fordi talehandlingen ikke, sådan som

⁵ Man kan med rette spørge, om ikke denne definition kan gøres til genstand for den samme kritik, som tidligere blev rettet mod Searles korrektiv – nemlig at der ikke er tale om en ægte biimplikation. Man kunne forestille sig, at der var vin i glasset, men at Odysseus var fuld og kom til at vælte glasset på gulvet. I denne situation er tanken sand, men handlingen mislykket. Er biimplikationen da ikke falsificeret? Pladsen tillader ikke at udfolde denne diskussion, men det korte svar er nej. Hvis Odysseus vælter glasset, er der tale om et ufuldstændigt forsøg på at udføre en instrumentel handling. Vi kan derfor ikke med sikkerhed identificere det som et forsøg på instrumentel handlen (måske slog han bare ud med armene og kom ved et uheld til at vælte glasset), og handlingen er dermed diskvalificeret som middel til at verificere den bagvedliggende tanke. Dette rejser naturligvis spørgsmålet om, hvordan vi rent faktisk identificerer fuldstændige men mislykkede instrumentelle handlinger. Dette er imidlertid et praktisk problem, der ikke i sig selv falsificerer biimplikationen, og da et lignende forsvar ikke kan rejses til fordel for Searles korrektiv, må vi sige, at de to problemstillinger trods alt ikke er identiske.

Ulf Dalvad Berthelsen

det er tilfældet med den rene instrumentelle handling, nødvendigvis er en konsekvens af en forpligtelse på sandheden. Den er derimod et socialt sanktioneret udtryk for denne forpligtelse.

Som vist ovenfor kan denne dobbelthed ikke beskrives udtømmende alene med henvisning til \mathbb{T} . Derfor har vi, så vidt jeg kan se, ikke anden mulighed end at vende tilbage til distinktionen mellem lokution og illokution. Da kan vi nemlig sige, at assertiverne i 13.5-6 mislykkes, fordi lokutionen mislykkes. Hermed mislykkes illokutionen også, idet illokutionen udføres i og med lokutionen. Vi kan også sige, at kommunikationen i 13.2-4 kun mislykkes delvist, fordi lokutionen faktisk lykkes. Det, der mislykkes, er alene illokutionen, og den mislykkes ikke på grund af lokutionen, men på grund af talerens overlagte eller uoverlagte misligholdelse af sin tilkendegivede forpligtelse på sandheden.

6. Konstituerende regler

Hvis det er rigtigt, at lokutionens og illokutionens vellykkethed kan evalueres hver for sig, betyder det, at der i normeringssituationen ikke indstiftes én men derimod to konstituerende regler. Den ene angår udførelsen af lokutionen og siger, at ytringen af et givet arbitrært udtryk 'X' i en given kontekst K tæller som fremsættelsen af en given tanke Y (i det følgende omtalt ' \mathbb{K}_{lok} ').⁶ Den anden angår udførelsen af illokutionen og siger, at fremsættelsen af en given tanke (dvs. udførelsen af lokutionen) gennem ytringen af 'X' i en given kontekst K tæller som en forpligtelse på sandheden af den fremsatte tanke Y for den, der ytrer sig (i det følgende omtalt ' \mathbb{K}_{ill} ').

Som Frege påpeger, behøver vi normalt ikke eksplicit at erklære os forpligtede på sandheden af vores ytringer. Det betyder imidlertid ikke, at forpligtelsen ikke gælder. Det betyder blot, at \mathbb{K}_{ill} under normale omstændigheder er en default-regel, hvilket vil sige, at hvis andet ikke er angivet, så tæller ytringen som en

⁶ Der er her tale om den simpleste form for semantisk værditilskrivning. Det kunne fx være det holofrastiske udtryk 'hjælp', der bringes til i en given kontekst at kunne tælle som fremsættelsen af tanken [Jeg er i knibe og har brug for hjælp!]. I sprog med stor udtrykskraft og fleksibilitet vil der også være brug for mere komplekse og kompositionelle semantiske regler, sådan som det kendes fra fx den modelteoretiske semantik.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

erklæring om sandhedsforpligtelse. I tvivlsspørgsmål kan vi dog altid eksplicitere erklæringen. I stedet for kun at sige 'Antinoos er død' kunne Eurymachos således have sagt 'Jeg erklærer mig hermed forpligtet på sandheden af, at Antinoos er død'. Dette ville have været omstændeligt, men det ville til gengæld have understreget nødvendigheden af at evaluere både, om det var sandt, at Antinoos var død, og om Eurymachos rent faktisk havde forpligtet sig på sandheden af sit udsagn.

På denne baggrund kan vi nu med udgangspunkt i en evaluering af, i hvilket omfang taleren handler i overensstemmelse med de konstituerende regler, opstille følgende skematiske oversigt over sammenhængen mellem lokution og illokution:

(15)

	TANKE	LOKUTION		FOR- PLIG- TELSE	$\mathbb{K}_{\text{ok}}/\mathbb{K}_{\text{ill}}/\text{Forstå}$
1.	[Antinoos er død]	S "Antinoos er død"	S	Ja	+ / + / +
2.	[Polybos er død]	F "Polybos er død"	F	Ja	+ / - / +*
3.	[Antinoos er ikke død]	F "Antinoos er død"	S	Nej	+ / - / +♦
4.	[Jeg er ikke glad for at se dig]	S "Jeg er glad for at se dig"	F	Nej	+ / - / +**
5.	[Odysseus er kommet hjem]	S "Odysseus er <i>h̄yl̄φ̄δ̄r</i> "	?	Ja	- / - / -
6.	[Odysseus er død]	F "Odysseus er <i>h̄yl̄φ̄δ̄r</i> "	?	Ja	- / - / -
7.	[Odysseus er ikke kommet hjem]	F "Odysseus er <i>h̄yl̄φ̄δ̄r</i> "	?	Nej	- / - / -
8.	[Odysseus er ikke død]	S "Odysseus er <i>h̄yl̄φ̄δ̄r</i> "	?	Nej	- / - / -
9.	[Antinoos er død]	S "Antinoos er sød"	S/F	Ja	- / - / +?
10.	[Odysseus er død]	F "Odysseus er sød"	S/F	Ja	- / - / +?
11.	[Antinoos er ikke død]	F "Antinoos er sød"	S/F	Nej	- / - / +?
12.	[Odysseus er ikke død]	S "Odysseus er sød"	S/F	Nej	- / - / +?

Reglerne $\mathbb{K}_{\text{ok}} + \mathbb{K}_{\text{ill}}$ giver som udgangspunkt fire kombinationsmuligheder. Hertil kommer det forhold, at udsagn i konkrete brugssituationer normalt er enten sande eller falske, hvilket giver to varianter af hver af disse fire muligheder. Mulighederne er derfor

Ulf Dalvad Berthelsen

følgende: (1) at anvende et meningsfuldt udtryk + forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.1-2), (2) at anvende et meningsfuldt udtryk + undlade at forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.3-4), (3) at anvende et meningsløst udtryk + forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.5-6 og 15.9-10) og endelig (4) at anvende et meningsløst udtryk + at undlade at forpligte sig på sandheden + evaluering af sandhedsværdi (15.7-8 og 15.11-12).

De mest almindelige varianter er naturligvis dem, hvor lokutionen er vellykket (15.1-4). I disse tilfælde er der handlet i overensstemmelse med \mathbb{K}_{lok} , og taleren har således ytret sig meningsfuldt. Dermed er der udført en handling, der kan repræsentere en tanke, og derfor kan anvendes til at udføre en illokutionær handling.

I 15.1 og 15.2 er der desuden handlet i overensstemmelse med \mathbb{K}_{ill} , og talerne har dermed forpligtet sig på sandheden af de udtrykte tanker. Der er således handlet oprigtigt i begge situationer, og der er derfor ingen diskrepans mellem de faktiske tanker og de udtrykte tanker. Det er dog vigtigt at bemærke, at dette ikke i sig selv er nok til sikre en vellykket illokution. Ilokutionen er nemlig ikke vellykket, hvis tanken ikke er sand. Det er den i 15.1 men ikke i 15.2. Derfor har vi i 15.1 et eksempel på en vellykket illokution, hvor Eurymachos har ret i det, han siger, mens vi i 15.2 har et eksempel på en mislykket illokution, hvor Amfinomos tager fejl.

Vi kan altså sige, at en illokutionær handling er vellykket netop i det tilfælde, hvor taleren har handlet i overensstemmelse med $\mathbb{K}_{lok} + \mathbb{K}_{ill}$, og den udtrykte tanke er sand. Eurymachos udfører således en vellykket illokution, fordi han (1) i overensstemmelse med \mathbb{K}_{lok} anvender udtrykket 'Antinoos er død' til at udtrykke den tanke, at Antinoos er død, (2) i overensstemmelse med \mathbb{K}_{ill} i og med sin ytring oprigtigt erklærer sig forpligtet på sandheden af denne tanke, og fordi (3) den udtrykte tanke er sand. Dermed afspejler reglerne $\mathbb{K}_{lok} + \mathbb{K}_{ill}$ ligesom \mathbb{T} konvention T, idet de præcis giver os mængden af alle vellykkede illokutionære handlinger.

Ved at erstatte \mathbb{T} med $\mathbb{K}_{lok} + \mathbb{K}_{ill}$ bliver vi imidlertid også i stand til at give en detaljeret redegørelse for, hvordan det på forskellig vis kan mislykkes at udføre en illokutionær handling, samt hvorfor visse

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

mislykkede illokutioner alligevel kan være interessante i et bredere mål/middel-perspektiv.

Dette er tilfældet i 15.3-4. Her ytrer talerne sig meningsfuldt, men der er diskrepans mellem de faktiske tanker og de udtrykte tanker. Dermed er der ikke handlet i overensstemmelse med \mathbb{K}_{ill} , og derfor mislykkes begge illokutionære handlinger. I denne type situationer, hvor der udføres en vellykket lokution, men hvor taleren ikke lever op til sin forpligtelse på sandheden af den ytrede tanke, karakteriserer vi normalt taleren som uoprigtig.

Situationer, hvor taleren ikke handler oprigtigt, og hvor illokutionen derfor mislykkes, kan dog i visse tilfælde være vellykkede instrumentelle handlinger. Afhængigt af sandhedsværdien af den ytrede tanke kan disse situationer falde ud på to måder. Hvis den ytrede tanke er sand, sådan som det er tilfældet i eksempel 15.3, hvor den forsmåede elskerinde har til hensigt at lyve og siger, at Antinoos er død, foreligger der den sjældne men dog mulige situation, at taleren utilsigtet kommer til at tale sandt. I dette tilfælde er handlingen både mislykket som illokutionær handling og som instrumentel handling. Hvis den ytrede tanke derimod er falsk, sådan som det er tilfældet i eksempel 15.4, hvor Eurymachos løgnagtigt giver udtryk for glæde over gensynet med Odysseus, foreligger der derimod den langt mere almindelige situation, at taleren med overlæg taler usandt. I dette tilfælde er handlingen ganske vist mislykket som illokutionær handling, men ikke nødvendigvis som instrumentel handling. Dette afhænger udelukkende af, om han når sit ekstralingvistiske mål, nemlig at slippe med livet i behold, når Odysseus gør regnskabet op med bejlerne.

En pointe i denne forbindelse er, at der altid, hvis lokutionen er vellykket, er forståelse hos modtageren (forudsat naturligvis at vedkommende kan høre, hvad der bliver sagt, forstår det pågældende sprog etc.).⁷ Modtagerens forståelse af ytringen er med andre ord uafhængig af talerens intentioner om at leve op til

⁷ At ytringen bliver forstået af hører, betyder ikke nødvendigvis, at der foreligger en perlokutionær handling. Forståelse er ganske vist en forudsætning for perlokution, men som påpeget af Widell kræver perlokution hørers accept, og denne accept følger ikke med nødvendighed af hørers forståelse af ytringen.

Ulf Dalvad Berthelsen

sin sandhedsforpligtelse. Det er den, fordi enhver lokution, uanset talerens viden og intentioner, i kraft af \mathbb{K}_{lok} repræsenterer et sæt sandhedsbetingelser og dermed i enhver konkret brugssituation har en sandhedsværdi. Dette er vigtigt, fordi denne uafhængighed er en væsentlig betingelse for at kunne bruge sproget som instrument i forbindelse med strategisk handlen.⁸

Kigger vi efterfølgende på 15.5-12, har vi også her en række eksempler på mislykkede forsøg på at udføre illokutionære handlinger. Disse eksempler adskiller sig dog markant fra eksemplerne i 15.2-4, fordi det her er lokutionen, der er mislykket. Som vi netop har set, kan handlinger, der er mislykkede, fordi taleren ikke har handlet i overensstemmelse med \mathbb{K}_{ill} , godt tjene et formål som instrument i en større mål/middel-sammenhæng. Dette er imidlertid ikke tilfældet med handlinger, der er mislykkede, fordi taleren ikke har handlet i overensstemmelse med \mathbb{K}_{lok} . Dette skyldes, at lokutionen som ovenfor beskrevet er den handling, der korrekt udført tæller som en illokutionær handling i den rette kontekst. Hvis lokutionen er mislykket, er der derfor ikke udført en passende handling, der kan anvendes til at handle i overensstemmelse med \mathbb{K}_{ill} .

Dette er tydeligt i eksemplerne 15.5-8, hvor den fönikiske bejler anvender udtrykket 'hjløði'. I det aktuelle sprogfællesskab findes der ikke en regel af typen \mathbb{K}_{lok} , der tilskriver dette udtryk semantisk værdi, og udtrykket kan derfor ikke bruges som middel til at udtrykke en tanke. Konsekvensen er, at ytringen ikke bliver forstået, og at det derfor slet ikke kommer på tale at evaluere dens sandhedsværdi. Det må naturligvis formodes, at den tanke, taleren ønsker at udtrykke, har en sandhedsværdi, og at han har en intention om at tale sandt (måske endda om med overlæg at tale usandt). Men da den vellykkede lokution er midlet til at handle illokutionært i sprogfællesskabet, og en sådan ikke foreligger, kommer det slet ikke på tale at evaluere, om taleren har handlet i overensstemmelse med \mathbb{K}_{ill} .

⁸ I eksempel 15 markerer ' + ', at høreren har forstået den intenderet sande og faktisk sande tanke; ' + * ' markerer, at høreren har forstået den intenderet sande men faktisk falske tanke; ' + * ' markerer, at høreren har forstået den intenderet falske men faktisk sande tanke; ' + * ♦ ' markerer, at høreren har forstået den intenderet falske og faktisk falske tanke; ' - ' markerer, at høreren ikke har forstået ytringen; og ' ! + ? ' markerer, at høreren har forstået noget andet end det intenderede.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

Eksemplerne 15.9-12 er en variant af eksemplerne 15.5-8. Her er alle forsøgene på at udføre illokutionære handlinger også mislykkede, fordi taleren ikke handler i overensstemmelse med \mathbb{K}_{lok} og som følge heraf ikke udfører vellykkede lokutioner. Konsekvenserne er derfor principielt de samme som ovenfor beskrevet. Der er dog den lille paradoksale forskel, at Penelopes terne i modsætning til den fønikiske bejler utilsigtet kommer til at udtrykke en anden tanke end den faktiske tanke. Der er derfor diskrepans mellem den faktiske tanke og den udtrykte tanke, uden at vi dog kan sige, at hun har handlet uoprigtigt. Der er snarere tale om en misforståelse, hvilket betyder, at lokutionen heller ikke har værdi som instrument i en bredere mål/middel-sammenhæng, idet konsekvenserne af en misforståelse ikke vil være de intendede.

7. Afslutning

På denne baggrund kan vi nu atter vende blikket mod det egentlige mål med denne undersøgelse, nemlig en entydig grænsedragning mellem semantikken og pragmatikken.

Den indledende diskussion af Searles korrektiv har klart vist, at det for at nå dette mål er nødvendigt at opgive forestillingen om sandhedsbetingelser som særtilfælde af betingelser for tilfredsstillelse. Som vi har set, er et væsentligt skridt på vejen at erstatte Searles klassiske talehandlingsteori med Widells mere radikale version, inden for rammerne af hvilken, der kun opereres med én illokutionær type. Fordelen ved denne reduktion er først og fremmest, at den resulterer i en klar skelnen mellem på den ene side illokutionen forstået som en eksklusivt sandhedstilskrivende handling (assertionen) og på den anden side perlokutionen forstået som den direkte afledte ekstralingvistiske effekt (informativet, direktivet og kommissivet).

Diskussionen i de to forrige afsnit har dog også vist, at det er nødvendigt at opretholde distinktionen mellem lokution og illokution. Dels fordi de to handlingstyper konstitueres af forskellige regeltyper, og dels fordi manglende overholdelse af de respektive konstituerende regler har vidt forskellige konsekvenser.

I det følgende vil jeg omtale konventioner af typen \mathbb{K}_{lok} som *semantiske regler* og konventioner af typen \mathbb{K}_{ill} som *etiske regler*, og

Ulf Dalvad Berthelsen

jeg vil argumentere for, at distinktionen mellem de to typer af regler er afgørende for at forstå skellet mellem semantik og pragmatik.

De semantiske regler binder udtryk til entiteter i verden. Dette betyder, at alle udsagn, når først regelkomplekset er etableret, har en sandhedsværdi. Også selvom vi ikke kender den og eventuelt heller ikke forpligter os på den. Denne evne til at udtrykke en handleimmanent tanke er netop, hvad Frege udtrykker gennem brugen af ' – '. Vi ved, at udsagnet har en sandhedsværdi. Vi ved bare ikke hvilken. Denne konventionelt betingede værditilskrivning er også den, der ligger til grund for Tarskis (1944) definition af sandhedsbegrebet i formelle sprog. Så snart vi har en mængde semantiske aksiomer, kan vi mekanisk opregne alle sprogets sande sætninger. Sagt med andre ord er det de semantiske regler, der sikrer, at lokutionen kan anvendes som instrument i sociale kontekster.

De etiske regler sikrer derimod, at lokutionen kan anvendes med perlokutionær effekt. I vores daglige omgang med sproget er der ofte en vis afstand mellem udsagnet og muligheden for at verificere det. Vi har derfor i hovedreglen brug for at sikre den intenderede perlokutionære effekt ved indirekte at verificere kontingente udsagn gennem en forsikring om, at vi påtager os sandhedsforpligtelsen. Illokutionen kan således siges at være en indirekte verificeret lokution. Da denne type indirekte verificering som oftest beror på intuition og/eller formodninger, er der, som Frege mistænkte, ikke nogen direkte parallel til brugen af domstegnet (\vdash) i dagligsproget. Dette betyder naturligvis ikke, at vi ikke oprigtigt kan forpligte os på sandheden af vores udsagn, men det betyder at illokutionen, og dermed forpligtelsen kun sjældent er foranlediget af et egentligt bevis, sådan som brugen af domstegnet er det i Freges oprindelige formulering. Dette understreges i øvrigt af, at spørgsmålet om overholdelsen af den konstituerende regel, der knytter sandhedsforpligtelsen til illokutionen mister vigtighed i forbindelse med ytringen af analytiske udsagn.⁹

Semantiske og etiske regler har således det til fælles, at de begge er sociale regler i den forstand, at de kræver sprogfællesska-

⁹ Hvis en af bejlerne ytrer "Antinoos er død" eller "Antinoos er ikke død", har han handlet i overensstemmelse med \mathbb{K}_{lok} . \mathbb{K}_{ill} synes derimod at være suspenderet i den forstand, at det ville være selvmodsigende at dømme udsagnet falsk. Lokutionen har så at sige ikke brug for et domstegn.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

bets accept for at have effekt. Som vi så i forbindelse med diskussionen af eksempel (15), har det til gengæld meget forskellige konsekvenser ikke at handle i overensstemmelse med de to forskellige regeltyper. Ved manglende overholdelse af de semantiske regler bryder kommunikationen sammen og interaktionen degenererer i yderste konsekvens til en uforståelig babylonisk kakofoni. Det gør manglende overholdelse af de etiske regler ikke. Det resulterer derimod i overløbet misinformation.¹⁰

Hermed bliver det også klart, hvorfor de semantiske regler ikke er etiske. Det er de ikke, fordi det ikke er moralsk forkasteligt at undlade at overholde dem. Hvis det sker, er resultatet manglende forståelse i fællesskabet. Af samme grund er det formålsløst at undlade at overholde dem for egen vindings skyld. Det er det til gengæld ikke, når vi taler om at undlade at overholde de etiske regler. I et bredere mål/middel-perspektiv handler vi ofte strategisk, og i denne sammenhæng kan det usande i mange situationer være et lige så velegnet middel (hvis ikke bedre) end det sande til at nå langsigtede ekstralingvistiske mål.

Det kan virke paradoksalt, at det forholder sig sådan. Vi er vant til fra logikken, at erkendelse følger af sande præmisser. Pointen er imidlertid, at sandhed ikke er et mål i sig selv, når vi taler om instrumentel handlen. Sproget er et fleksibelt middel til at nå ekstralingvistiske mål, og dette middel kan anvendes til forskellige former for strategisk handlen, der blandt andet muliggøres af, at vi kan vælge at overholde de semantiske regler og samtidig med overlæg vælge at undlade at overholde de etiske regler.

Hermed er vi nu endelig kommet så langt, at det er muligt at sige noget substantielt om forskellen mellem semantik og pragmatik. Helt generelt kan vi sige, at semantikken er en underdisciplin af pragmatikken. Det er den, fordi pragmatikken omhandler det at anvende sproget i sociale kontekster, og fordi semantikken i denne sammenhæng spiller en særlig rolle. Semantikken angår nemlig anvendelsen af de semantiske regler (af typen \mathbb{K}_{lok}), der knytter

¹⁰ I sidste ende kan manglende overholdelse af de etiske regler naturligvis også resultere i mistillid, hvilket drengen i Æsops fabel må sande, da han en sidste gang råber ”ulven kommer”. Mistilliden fordrer dog, at bedraget afsløres, og mistillid er derfor ikke en nødvendig konsekvens af strategisk handlen.

Ulf Dalvad Berthelsen

værdi til arbitrære udtryk. Herigennem konstitueres lokutionen, der efterfølgende og i kraft af de semantiske regler, kan anvendes til at repræsentere handleimmanente tanker. Semantikken angår med andre ord den konventionelle konstituering af det instrument, der i kraft af de etiske regler (af typen \mathbb{K}_{III}) i sociale kontekster kan bruges til at udføre illokutionære handlinger.

Semantikken er således en specialiseret disciplin med et specifikt fokus, hvorimod pragmatikken er en generel disciplin med et bredt fokus. Beskrivelsen af lokutionen sorterer under semantikken, hvorimod beskrivelsen af illokutionens egenskaber, herunder dens perlokutionære effekt, sandhedsforpligtelsens rolle i kommunikativ interaktion samt kommunikationsetik i almindelighed sorterer derfor under pragmatikken, ligesom også diskussionen af sproglige virkemidler i et bredere mål/middel-perspektiv gør det.

Litteratur

- Alston, W. P. (2000) *Illocutionary Acts and Sentence Meaning*, Cornell University Press.
- Aristoteles (1984) Rhetoric, in J. Barnes (ed.), *The Complete Works of Aristotle – The Revised Oxford Translation*, Vol. 2, Princeton University Press:2152-2269.
- Austin, J. L. (1962) *How to Do Things with Words*, Oxford University Press.
- Bach, K. & Hamish, R. (1979) *Linguistic Communication and Speech Acts*, MIT Press.
- Berthelsen, U. D. (2008) Davidson on explicit performatives and moodsetters, *Tidsskrift for Sprogforskning* 6. <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/tfs>.
- Cappelen, H. & Lepore, E. (2005) *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*, Blackwell Publishing.
- Davidson, D. (2001) Moods and Performances, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford university Press.
- Frege, G. (1993) Der Gedanke – Eine Logische Untersuchung, *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck & Ruprecht. Udgivet første gang i 1918.
- Frege, G. (1998) *Begriffsschrift*, Georg Olms Verlag. Udgivet første gang i 1879.
- Grice, P. (1957) Meaning, *Philosophical Review* 66:377-388.

Om Handling, Konvention & Forpligtelse

- Kadmon, N. (2001) *Formal Pragmatics*, Blackwell Publishers.
- Lewis, D. (1972) General Semantics, in D. Davidson & G. Harman (eds), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Schiffer, S. (1972) *Meaning*, Oxford University Press.
- Searle, J. R. (1965) What is a speech act?, in M. Black (ed.), *Philosophy in America*, Allen and Unwin.
- Searle, J. R. (1968) Austin on Locutionary Acts, *The Philosophical Review* 77:405-424.
- Searle, J. R. (1969) *Speech Acts – An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1979) A taxonomy of illocutionary acts, in J. R. Searle (ed.), *Expression and meaning*, Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1995) *The Construction of Social Reality*, Penguin Books.
- Searle, J. R. (2007) Illocutionary acts and the concept of truth, in D. Greimann & G. Siegwart (eds), *Truth and Speech Acts – Studies in the philosophy of language*, Routledge, Taylor and Francis Group.
- Szabó, Z. G. (ed.) (2005) *Semantics versus Pragmatics*, Oxford University Press.
- Tarski, A. (1944) *The Semantic Conception of Truth and the Foundations of Semantics*, *Philosophy and Phenomenological Research* 4:341-375.
- Widell, P. (2001) Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi, *Augias* 56-59:15-64.
- Widell, P. (2009a) A Plea for a Simple Solution: What a Performative Theory of Illocutions Really Looks Like, in H. Götzsche (ed.), *Proceedings of the 22. Scandinavian Conference of Linguistics*, Cambridge Scholars Publishing.
- Widell, P. (2009b) Logik, mening, handling og tale, in Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (eds), *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Århus.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Det mentale cockpit

– en epistemologisk og psykologisk karakteristik af den meddelelsesstrukturelle konstituent *variablen*

Simon Borchmann
Aarhus Universitet

1. Et radikalt brud og et ambitiøst projekt

I 2007 konstaterer jeg at beskrivelser af naturlige sprogs meddelelsesstruktur (*topic comment*) er funderet på den logisk semantiske distinktion mellem subjekt og prædikat. Det gælder ikke blot formelle, men også psykologiske, funktionelle og kognitive tilgange (Borchmann 2007a, se også Gundel & Fretheim 2005). I forlængelse af konstateringen peger jeg på at der er en række problemer forbundet med denne fundering. Årsagen til problemerne lokaliseres til tolkningen af aboutnessrelationen som en relation mellem en referent og et udsagn (en subjekt-prædikat-forbindelse) og det hermed forbundne reference-kriterium for emneangivelsen. I forlængelse af problematiseringen foreslår jeg et alternativ der indebærer at aboutnessrelationen tolkes som en relation mellem en variabel og en værdi. F.eks.:

1) Teglrød svovlhat forveksles kun med andre svovlhatte (*Gyldendals guide til Danske svampe*)

Værdi (*fokus*): andre svovlhatte

Variabel (*emne*): FORVEKSLINGSMULIGHEDER

Unik situation: -

Simon Borchmann

I henhold til denne tolkning af aboutnessrelationen er kriteriet for emneangivelsen ikke at det identificerer en referent, men at det identificerer en variabel. En variabel indgår i et system med andre variable. Dette system kan beskrives som et netværk med en række knudepunkter. I ovenstående eksempel er det nærmeste knudepunkt for den variabel der fastlægges med sætningen, SVAMPEART. Dette knudepunkt er selv en variabel; men til forskel fra FORVEKSLINGSMULIGHEDER er denne variabel via konteksten og sætningskonstruktionen markeret som *bundet*. I eksemplet er den bundet med det man i logikken vil kalde en alkvantificeret mængde (alle af arten). Den er altså ikke bundet til en unik situation.

Den variabel der fastlægges med sætningen, *kan* dog være bundet til en unik situation. Det sker ved brugen af navne, determination, tidsangivende og stedsangivende udtryk (inden for rammerne af en genre), f.eks.:

2) Dødstal stiger til ni efter flystyrt i USA
(<http://www.b.dk/globalt/doedstal-stiger-til-ni-efter-flystyrt-i-usa>)

Værdi (*fokus*): ni

Variabel (*emne*): ANTAL DØDE

Unik situation, dato fastlagt via ko-teksten: flystyrt i USA d. 17. september 2011

Den variabel der fastlægges med denne sætning, er relateret til knudepunktet FLYULYKKE, og denne knudepunktsvariabel er bundet med værdier der angiver en unik situation. Inden for rammerne af telegramgenren, der netop formidler aktuelle begivenheder, angiver præsensbøjningen sammen med en begivenhedsbenævnelse ('flystyrt') forbundet ('i') med et navn ('USA') at fastlæggelsen af variabelen er bundet til et unikt flystyrt i USA.

Som det fremgår af eksempel 1, behøver variabelen imidlertid ikke at være bundet til en unik situation, og derfor anses situationsbindingen, dvs. det der svarer til referencer, ikke for at være konstitutiv for meddelelsen. Det er en sekundær funktion, mens fastlæggelsen af variabelen er primær og konstitutiv for meddelelsen.

Det mentale cockpit ...

Den alternative analyse af meddelelsesstrukturen adskiller sig dermed også fra den logisk semantisk funderede analyse ved at identifikationen af emnet ikke nødvendigvis realiseres af et refererende udtryk. Der synes heller ikke at være en særlig præference for at identifikationen realiseres af det grammatiske subjekt; den kan realiseres af andre led eller leddele, ligesom den kan realiseres ved flere led og leddele. I eksempel 2 er det ganske vist subjektet der realiserer identifikationen af variabelen, men i eksempel 1 er det verbet.

Den alternative analyse er dermed et radikalt brud med hvad der tidligere er sagt og skrevet om naturlige sprogs meddelelsesstruktur (Hansen & Heltoft 2011, Gundel & Fretheim 2005, Togeby 2003, Borchmann 2003, Halliday 1998, Ravnholt 1996, Heltoft 1996, Lambrecht 1994, Togeby 1993, Vallduvi 1992, Givon 1983, Danes 1974, Chafe 1976, Chafe 1970, Firbas 1964, Mathesius 1975 (1961), Halliday 1967, Paul 1898, Weil 1978 (1887), Gabelenz 1869). Og den er ikke kun et brud med meddelelsesstrukturelle beskrivelser. Da analysen nødvendigvis må indgå i en sammenhængende teori om sprogets funktion og virkemåde, har den også en sprogfilosofisk, herunder en epistemologisk og semantisk indebyrd. Det skal dog ikke forstås sådan at jeg mener at vi står på bar bund på disse områder. Snarere forekommer det mig at man i den semantiske analyse ikke har taget konsekvenserne af to sprogfilosofiske erkendelser der – uanset hvor stor betydning disse filosoffer selv tilskrev erkendelserne – kan afledes af både Austin og den sene Wittgenstein, nemlig: det der er genstand for vores sprogbrug, er altid genstand under et aspekt, og de aspekter vi gør noget til genstand under, er bestemt af den aktivitet sprogbrugen er en del af (Austin 1997(1962):164-165, Wittgenstein 1995(1958): §23, §29-31, §33).

Den alternative analyse er baseret på disse to erkendelser, og den skal ikke bare supplere subjekt-prædikat-distinktionen; den skal simpelthen erstatte subjekt-prædikat-distinktionen som analyse af en dagligsproglig sproghandlings informationelle¹ indhold.

¹ Jeg er i et terminologisk bekneb her fordi alle de termer man typisk anvender, f.eks. *propositionelt*, *ideationelt* eller *referentielt* indhold, kommer med en epistemologi jeg er skeptisk over for.

Simon Borchmann

Det er således ikke for meget sagt at den alternative analyse repræsenterer et ambitiøst – nogle vil måske sige vanvittigt – projekt. Men det er ikke desto mindre mit projekt. Det er til gengæld heller ikke for meget sagt at der stadig ligger et stort udviklingsarbejde foran *variabelanalysen*, som jeg fremover vil kalde den alternative analyse, og selvom den umiddelbart tilbyder en løsning på en række problemer, rejser den utvivlsomt en række andre. Og de må så også løses hen ad vejen.

Konturerne af variabelanalysen begyndte at tegne sig i mit arbejde med beskrivelsen af sætningens relevansstruktur, dvs. en analyse der sigter på at udskille den relevante information i en meddelelse, ytringens *fokus*. Således korrelerer det pragmatolinguistiske fokus med den værdi der fastlægger variabelen (se eksemplerne ovenfor). Som følge heraf har de beskrivelser jeg har lavet i forlængelse af 2007, især været koncentreret om værdien og den funktion udskilningen af denne kan tildeles i sprogforståelsen (Borchmann 2011, 2009a, 2009b, 2007b). Variablen har derimod kun været nødtørftigt beskrevet og først og fremmest ved henvisning til skemateori – ikke mindst Minskys og Schanks. Det første er selvfølgelig ikke tilfredsstillende, og hvad det sidste angår, har dette fundament vist sig mindre solidt end først antaget.

I denne artikel vil jeg give en epistemologisk og psykologisk karakteristik af variabelen. Da det i sig selv er en omfattende opgave, og da pladsen er begrænset, har jeg været nødt til at udelade en lang række vigtige beskrivelser, bl.a. af arbejdshukommelsen og om simulering, diagnostik og heuristik. Ligeledes har jeg måttet udelade en række diskussioner der viser på hvilke punkter variabelanalysens begreb *system* adskiller sig fra skemateoretiske begreber som *frame*, *script*, *K-line*, *scriptlet* og *Memory Organisation Packet*.

2. Variabler

Variabler er tænke måder, aspekter det i tid og rum sansede kan anskues under. Hvis jeg f.eks. gør en svamp til genstand for anskuelse, kan jeg bl.a. gøre det under aspekterne farve, bredde, tykkelse, form, smag, lugt, konsistens, biotop, ernæring, forekomst, forvekslingsmuligheder, giftighed, vægt, ernæringsværdi, proteinindhold, pris, hold-

Det mentale cockpit ...

barhed, opbevaringstemperatur, lysfølsomhed, vandindhold, stegetid, byttéværdi eller produktionsomkostninger.

Når jeg skriver 'kan' anskues, er det fordi aspekter givetvis ikke er vores eneste adgang til det i tid og rum sansede. I henhold til variabelanalysen er aspekter imidlertid vores eneste adgang til det i tid og rum sansede som *intersubjektive* fænomener. Antag at du og jeg ved et tilfælde står foran en svamp i en skovbund og begge retter vores opmærksomhed mod svampen. I dette usædvanlige (men i filosofien ofte forekommende) scenarium vil det være muligt at du har din helt egen oplevelse af svampen, og jeg kan heller ikke afvise at du har ret, hvis du i et poetisk lune hævder at du slet ikke anskuer svampen under et aspekt, men at du bare oplever den som den er i sig selv. Variabelanalysen hviler imidlertid på den antagelse at hvis du vil *dele* din oplevelse af svampen med mig, må vi dele aspekt. At dele aspekt er simpelthen en betingelse for gensidig anskuelse; det er aspektet der forsyner os med en målestok for ligheden mellem din og min oplevelse af svampen. Valget af aspekt er med andre ord netop den indre proces der har (og giver os) ydre kriterier (Wittgenstein 1995 (1958): §580).²

Aspektet er en variabel i den forstand at det kan antage forskellige værdier og samtidig er identificeret ved den mængde af forskellige værdier det kan antage. Som variabel er aspektet altså kendetegnet ved de restriktioner det indebærer med hensyn til hvilke værdier det kan fastlægges med. Ved denne egenskab kan aspektet sammenlignes med et måleinstrument. "Farvemåleren" kan bl.a. indtage værdierne *teglstensrød*, *brun* og *grønlig*, men ikke *6 cm*, omvendt med "breddemåleren". Bemærk at variablerne altså ikke behøver at være numeriske; de kan også være kategoriske som farve og forvekslingsmuligheder. Og de kan være binære, f.eks. variabelen kuglefang der i tilknytning til aktiviteten skydning med riffel mod byttedyr kun tager værdierne *ja* eller *nej*. Ligeledes kan man som i den beskrivende statistik skelne mellem kategoriske ordinale og kategoriske nominale, og mellem numeriske diskrete og numeriske kontinuerte.

² Hvis jeg således overhovedet forstår din hævde om at du oplever af svampen i sig selv, er det under den forudsætning at vi begge – som led i en erkendelsesteoretisk eller poetisk aktivitet – anskuer svampen under aspektet sansedata.

Simon Borchmann

Måleinstrumentmetaforen fremhæver desuden den egenskab ved variabelen at den ikke i sig selv er informationsbærende; den fordrer datainput fra sensorer for at kunne antage en værdi. Omvendt er variabelen betingelsen for at sansedata kan omsættes til information i form af en måleværdi. Variabel og sansedata kan således siges at komplementere hinanden i afledningen af information af det i tid og rum sansede.

3. Variabler som betingelse for at aflede information

Som form for det i tid og rum sansede kan variabler ligne forstandskategorierne. Variabler adskiller sig imidlertid fra disse ved at være knyttet til specifikke, målrettede aktiviteter, f.eks. at samle svampe til et måltid, afgive skud med riffel mod et byttedyr, slagte et stykke vildt, røge kød, garve skind, dyrke grøntsager, brygge øl, vaske tøj i maskine, fælde træer, lægge flisegulv, pudse sokkel, slibe skære- og huggeværktøj, køre til arbejde i bil, renovere bremsen på en bil, betjene en kunde i en forretning, beregne statik på et byggeprojekt, finansiere et boligkøb med et obligationslån, lande et taxify, lave en tekstdiagnostik, lede et møde, holde en medarbejderudviklingssamtale, afvikle et rekreativt dyk, køre en prolog og spille rubberbridge.

Denne tilknytning betyder selvfølgelig også at variablerne har en anden epistemologisk status end kategorierne. De er ikke syntetiske a priori, men har etableret sig i de menneskelige livsformer gennem den menneskelige organismes samspil med miljøet; nogle er afledt (f.eks. vindstyrke), andre er tekniske konstruktioner (f.eks. gearvalg) og andre igen etableret per konvention (f.eks. zonestillingen i bridge). Når jeg ovenfor har sammenlignet variablerne med kategorierne, er det fordi variablerne ikke desto mindre er en slags betingelser for erfaring, nemlig betingelser for at 1) aflede information af det i tid og rum sansede, for at 2) tilføre information til vores langtidshukommelse og for at 3) hente information i vores langtidshukommelse. Det udelukker som nævnt ikke at man kan have erkendelse uafhængigt af variabler. Men det betyder at der i så fald ikke er tale om information i henhold til den definition af information der anvendes i variabelanalysen. Her er information defineret som datatolkninger der gør en forskel i forhold til udøvelsen af en målrettet aktivitet.

Det mentale cockpit ...

Den viden der er genstand for variabelanalysen, begrænser sig med andre ord ikke til at kunne fælde en dom; den omfatter forståelsen af dommens relevans i forhold til udøvelsen af en aktivitet.

4. Fuglesang, kærlighed og had

Dermed udelader variabelanalysen en række vigtige relationer til omgivelserne: at glæde sig over fuglesangen en forårmorgen, at elske sine børn, at nyde varmen fra solen, at smile til sin samlever, at glæde sig over godt håndværk, at føle stolthed over at hjembringe et bytte, at føle sig mæt, at græmme sig over uhensigtsmæssig adfærd og at vågne om natten og bande sig selv ad helvede til er jo ikke målrettede aktiviteter og er derfor heller ikke eksempler på afledning af information i henhold til variabelanalysen. Der kan imidlertid indgå målrettede aktiviteter og en hermed forbunden informationsafledning forud for disse relationer. Ja, målrettede aktiviteter er formentlig altid netop foranlediget af et ønske om at etablere nogle af disse relationer og at undgå at andre etableres. For så vidt er målrettede aktiviteter blot midler til at opnå eller undgå disse relationer. Men disse relationer hverken kan eller skal variabelanalysen altså bidrage til forståelsen af.

5. Systemer

En variabel er knyttet til en aktivitet via et system. Et system residerer i langtidshukommelsen på en kompetent udøver af en målrettet aktivitet og er kendetegnet ved at det relaterer alle de variabler der har indflydelse på udfaldet af aktiviteten. En kompetent udøver er en udøver der er i stand til hver gang (eller så godt som hver gang) at udøve en aktivitet således at udfaldet opfylder intersubjektive kriterier for succes. I og med at de variabler systemet relaterer, har indflydelse på udfaldet af aktiviteten, og at udøveren bestræber sig på at udfaldet lever op til bestemte succeskriterier, er det relevant for udøveren at rette sin opmærksomhed mod variablerne i udøvelsen (eller i forberedelsen af udøvelsen). Som noget der residerer i langtidshukommelsen, skal systemet således forstås som et videnskabsmæssigt potentiale til at udøve aktiviteten. Dette potentiale kan så realiseres ved aktivering af systemet således at variablerne får ad-

Simon Borchmann

gang til arbejdshukommelsen og kan strukturere informationsprocesseringen i udøvelsen (eller i forberedelsen af udøvelsen).

Lad os tage et eksempel. De intersubjektive kriterier for succes ved afgivelsen af skud med riffel mod et byttedyr er at skuddet er *sikkert*, dvs. ikke forvolder skade på omgivelserne, herunder andre dyr, personer og genstande, *dræbende*, dvs. at byttet dør i umiddelbar forlængelse af træfningen, og *uden unødigt kødspild*. Et system der er knyttet til denne aktivitet hos en given udøver, kan bl.a. relatere følgende variabler: dyreart, dyrets orientering, dyrets aktivitet, dyrets position i forhold til andet vildt, kuglefang, afstand fra skytten til byttet, vindstyrke, vindretning, temperatur, skudvinkel, ammunitionens standardiserede anslagsenergi, standardiserede kuglebane og standardiserede afdrift, kugletype, skydeterræn, skydestilling, muskelspænding, sigtepunkt, parallakse, kæntringsvinkel, vejtrækning, momentudvikling og træfpunkt. Samtlige disse variabler influerer på om skuddet er sikkert, dræbende og uden unødigt kødspild. Bemærk så at kriterierne for succes selv er variabler, men altså variabler der på et normativt grundlag er fastlagt med bestemte værdier. Det systemet gør, er altså ret beset at relatere variabler til de variabler der er fastlagt med kriterierne.

De afgørende egenskaber ved systemet som et videnskabsmæssigt potentiale til at udøve en aktivitet, er for det første at det foruden systemvariabler omfatter *styrevariabler*, og for det andet at der er *sammenhænge* mellem variabler. Systemvariabler er de variabler hvis værdier varierer uafhængigt af udøverens handlinger; styrevariabler er de variabler udøveren kan fastlægge værdien af direkte ved sine handlinger. I systemet ovenfor er dyrets orientering, vindstyrken og vindretningen systemvariabler mens skydestilling, sigtepunkt og momentudvikling er styrevariabler. Udøveren kan med andre ord *vælge* skydestilling, *vælge* hvad sigtet rettes mod, og *vælge* hvordan der trykkes på aftrækkeren med pegefingern; men udøveren kan *ikke* vælge dyrets orientering, vindretningen og vindstyrken. I udøvelsen er der altså dels nogle variabler udøveren udelukkende monitorerer værdien af, dels nogle værdier udøveren både monitorerer og kontrollerer værdien af. Derfor er måleinstrumentmetaforen heller ikke fuldstændigt dækkende for variablerne; vores system omfatter

Det mentale cockpit ...

med andre ord både instrumenter og kontroller. Og derfor er den absolut bedste metafor for et system *et cockpit*.

Det der kendetegner et system som en kompetence til at udøve en målrettet aktivitet således at den kontinuerligt lever op til succeskriterier, er at der er sammenhænge mellem variablerne, dvs. at den værdi en variabel indtager, influerer på den værdi en anden variabel indtager. Det er det relationen består i. F.eks. afhænger skuddets dræbende effekt af den realiserede anslagsenergi, kugletypen og træfpunktet. Træfpunktet afhænger af sigtepunktet, men sammenhængen mellem træfpunkt og sigtepunkt afhænger så bl.a. af afstanden, vindretningen, vindstyrken, skudvinklen, den standardiserede kuglebane og den standardiserede afdrift. Og derfor vil sigtepunktet også afhænge af de monitorerede værdier af disse variabler – hvis ellers udøveren tilstræber at afgive et dræbende skud. Man kan nu sige det sådan at de systemvariabler der relateres i udøverens system, korrelerer med sammenhænge i det miljø udøveren agerer i, mens styrevariablerne er de tilpasningsmuligheder som udøveren råder over (bemærk at succeskriterierne for så vidt som de er normativt fastlagt, må regnes for systemvariabler). Udøveren kan ikke kontrollere systemvariablerne, men kan udnytte³ dem, kompensere for dem og reducere deres indflydelse gennem styrevariablerne, og det kan udøveren i kraft af at der er sammenhænge mellem systemvariabler og styrevariabler.

Ovenfor nævnte jeg en relativt stor mængde variabler i tilknytning til skudafgivelsen. En meget væsentlig egenskab ved systemet er imidlertid at det er lagdelt. Denne lagdeling er en konsekvens af arbejdshukommelsens begrænsede kapacitet relativt til det tidspres udøveren er under. Således vil den kompetente udøver forsøge at begrænse det antal variabler der skal allokeres opmærksomhed til i selve udøvelsen. Det vil udøveren bl.a. gøre ved at: 1) låse variabler i forberedelsen af udøvelsen, f.eks. ved valg af ammunition der låser den standardiserede kuglebane, anslagsenergi og afdrift, eller 2) afgrænse mængden af mulige værdier de kan

³ Som noget der kan udnyttes, kan systemvariabler endog være en forudsætning for en aktivitet. Jeg skylder Ole Ravnholt en tak idet han ud fra sit kendskab til proceskontrolteori og specifikke aktiviteter gjorde mig opmærksom på dette forhold.

Simon Borchmann

antage, f.eks. ved afgrænse skydeafstanden til maksimalt 150 meter. Da der er sammenhænge mellem variabler, vil sådanne låsninger og begrænsninger reducere en række andre variabelers indflydelse og dermed tillade at de ignoreres i udøvelsen. Et system er således kendetegnet ved et *operationsniveau (level band)*⁴ der omfatter de variabler udøveren allokerer opmærksomhed til i selve udøvelsen. Operationsniveauet er resultatet af en cost-benefit-kalkule; det er de variabler hvis bevidste monitorering og kontrol på den ene side bidrager væsentligt til sandsynligheden for at udfaldet lever op til succeskriterierne, men på den anden side ikke overstiger kapaciteten af udøverens arbejdshukommelse inden for en given tidsramme (med de risici for forglemmelser eller forkerte værditildelinger det indebærer). Da operationsniveauet er kendetegnet ved bevidsthed og kontrol, betyder det også at variabler hvis monitorering og kontrol automatiseres via øvelse og med erfaringen, ikke længere befinder sig på operationsniveauet. Det kan f.eks. gælde vejrtrækning og momentudvikling ved skudafgivelse. Ligeledes gælder det at variabler der er låst i forberedelsen, eller kan tildeles defaultværdier ikke befinder sig på operationsniveauet. Variabelanalysen adskiller sig således fra Minskys teori om level bands på et meget væsentligt punkt: der er ingen er defaultværdier i variabelanalysens level band.

De variabler hvis monitorering og kontrol automatiseres, befinder sig under operationsniveauet på det jeg kalder *automatniveauet*, og som svarer til underbevidstheden. Over operationsniveauet er *planlægningsniveauet*. Det omfatter dels de variabler der er så kapacitetskrævende eller har så lille indflydelse at det er uhenigtsmæssigt at allokere opmærksomhed til dem i udøvelsen, f.eks. ballistisk kvotient, parallakse og temperatur, dels de variabler der er låst eller kan tildeles defaultværdier, f.eks. standardiseret afdrift, skydestilling eller dyreart. Hvis variabler på planlægningsniveauet eller automatniveauet allokeres opmærksomhed, er det altså i forberedelsen til en aktivitet, i diagnostikken af et udfald eller i

⁴ Ideen er hentet fra Minsky (1986:82-92, 244-247). Jeg finder imidlertid Minskys forklaring af fænomenet utilstrækkelig. Så vidt jeg kan se, får Minsky forklaringsproblemer fordi han tager udgangspunkt i et tilskuerperspektiv. Jeg anlægger et udøverperspektiv og forklarer derfor level band på en anden måde. Det får, som det fremgår, nogle afgørende konsekvenser for forståelsen af fænomenet.

Det mentale cockpit ...

udformningen af en heuristik. Over planlægningsniveauet befinder *målniveauet* sig, og det omfatter de fastlagte variabler succeskriterierne udgør.

6. Systemet i organismen i miljøet

Som følge af at der sammenhænge mellem systemvariabler og styrevariabler, er det ikke altid så let at skelne mellem dem. F.eks. kan den standardiserede kuglebane anses for at være en styrevariabel for så vidt som skytten kan vælge mellem ammunitionstyper med forskellige ballistiske egenskaber. Valgmulighederne er imidlertid på forhånd indskrænket i og med at ammunitionstypernes ballistiske egenskaber er bestemt af forhold i miljøet, f.eks. tyngdekraften, luftmodstandskraften og sidevindskraften. Derforuden er valgmulighederne indskrænkede af de forhold ammunitionproduktionen er underlagt, ikke mindst markedskræfterne. Endvidere kan samfundet udstede love der stiller krav som kun en del af de udbudte ammunitionstyper tilfredsstillende, f.eks. er der i Danmark og en række andre lande krav til kugletype, kuglevægt og anslagsenergi alt efter vildtets art.

Omvendt gælder det at skytten via sine handlinger kan reducere påvirkningen af en række systemvariabler, f.eks. ved at reducere afstanden til vildtet. Men her gælder det så igen at skyttens muligheder er bestemt af systemvariabler, bl.a. terrænets beskaffenhed, vindretning, vindstyrke og dyrets opmærksomhed. Endelig er skyttens styrevariabler afhængige af fysiologiske og psykologiske forhold, f.eks. er udøverens mulighed for at kontrollere sigtepunktet afhængig af pulsen der bl.a. er afhængig af den mentale ro. Og muligheden for at kontrollere udviklingen af pegefingerens moment er bl.a. afhængig af kropstemperaturen; at sidde stille i halvanden time i minus 14 grader i 5 sekundmeter kan have en ganske betydelig effekt på evnen til monitorering og kontrol. Ja, driften af et system som helhed – såvel monitorering som kontrol – afhænger til hver en tid bl.a. af ilttilførslen, energitilførslen, hydreringen og kropstemperaturen. For så vidt er et mentalt cockpit underbestemt af processer i den organisme som det hukommelsessystem det residerer i, er en del af.

Simon Borchmann

7. System, bevidsthed og kontrol

På trods af disse forhold antages det i variabelanalysen at den kompetente udøver formår at skelne mellem styrevariabler og systemvariabler. Antagelsen kunne måske begrundes analytisk som en betingelse for forståelsen af udøveren som handlende. I variabelanalysen begrundes den imidlertid med at evnen til at skelne er en forudsætning for den succesfulde udøvelse af en aktivitet. Et illustrativt eksempel er fridykningsdisciplinen statisk apnea. Den går kort sagt ud på at holde vejret så længe som muligt, liggende i vand med hovedet under vand. For at dykket kan godkendes, skal udøveren løfte hovedet ud af vandet ved egen hjælp og udføre en procedure der viser at han eller hun er ved fuld bevidsthed og i fuld motorisk kontrol.

For klarhedens skyld ser jeg bort fra en række strategisk orienterede styrevariabler i systemet. Den centrale styrevariabel er vejtrækningen. I disciplinen er den isoleret set binær: enten holder man vejret eller også gør man ikke. Da udfaldet måles i tid, er det imidlertid den numeriske variabel hvor lang tid vejret holdes, der er den relevante. Der er nu i organismen en for aktiviteten helt afgørende sammenhæng mellem denne variabel og de to indbyrdes sammenhængende systemvariabler CO₂-partialtrykket og O₂-partialtrykket, nemlig: jo længere tid man holder vejret, jo mindre bliver O₂-partialtrykket og jo større bliver CO₂-partialtrykket. Disse to systemvariabler indgår vel at mærke ikke i udøverens system da udøveren normalt ikke kan monitorere dem (det kræver særligt udstyr). I organismen er der imidlertid en sammenhæng mellem disse variabler og variabler der *kan* monitoreres af udøveren. Når CO₂-partialtrykket kommer over et vist niveau, beordrer nerveceller der er særligt receptive over for CO₂ koncentrationen, respirationssystemet til at trække vejret. Det opleves af udøveren i første omgang som et stigende behov for luft og for at trække vejret. Når vejret fortsat holdes, vil udøveren føle et stadigt større ubehag der spreder sig fra maven til halsen. Siden vil udøveren opleve krampelignende sammentrækninger af mellemgulvet der efterhånden vil tage til i styrke og frekvens. Efter yderligere noget tid vil det være som om disse oplevelser bliver mindre tydelige, tankegangen bliver uklar, synsfeltet vil indskrænkes og der vil evt. kortvarigt kunne høres summelyde. Og så ophører alle oplevelser idet O₂-partialtrykket er

Det mentale cockpit ...

blevet så lavt at organismen har lukket ned for bevidstheden (jeg taler af erfaring), og nu kan underbevidstheden igen trække vejret. For at opnå et udfald der opfylder succeskriteriet så lang tid som fysiologisk muligt, skal udøveren altså afbryde dykket når der netop er tilstrækkelig ilt til at kunne løfte hovedet ud af vandet ved egen hjælp og ved fuld bevidsthed og kontrol.

Pointen er nu at forudsætningen for at nå det optimale punkt, er at udøveren for det første kan skelne klart mellem det signal til at holde vejret bevidstheden sender, og de signaler til at trække vejret bevidstheden modtager. Det er helt afgørende at udøveren opfatter de sidste som organismens forsvarsmekanismer og dermed som systemvariabler, og at udøveren derfor heller ikke responderer på dem. Ellers vil udøveren afbryde dykket lang tid før det optimale punkt. For det andet må udøveren netop vide hvad der adskiller en styrevariabel fra en systemvariabel for at forstå at en styrevariabel kan ophøre med at være en styrevariabel og blive til en systemvariabel, og hvad der kendetegner denne forandring. For forståelsen af hvornår denne forandring indfinder sig, spiller monitoreringen af systemvariablerne i form at kroppens signaler naturligvis en meget vigtig rolle. Og det er derfor også fatalt at undertrykke eller ignorere disse signaler.

8. System og læring

Apnea-eksemplet er ikke tilfældigt valgt. Det skal perspektivere og korrigere nedenstående analogi som Schank bruger til at illustrerer en pointe om hukommelsesstrukturer (1999), som han så siden bruger til at understøtte en pointe om læring og sprogbrugens rolle i en læringsproces (2011):

We can, of course, make decisions and carry them out, all in a conscious way. We can decide whom we want to marry, what job we want to take, where to take vacation, and so on. We like to think that all these kinds of decisions are made by our conscious rational minds. But rational though is an illusion. We can delude ourselves that the conscious aspects of such decision making typify what thinking is all about. But thinking is a process far more complex than one that makes such simple decisions.

Simon Borchmann

A good way to understand this is by an analogy to breathing. We can decide to take a breath, or to hold our breath. We can alter our breathing in weird ways, breathe through scuba apparatus, hyperventilate, or hold our breaths until we are blue in the face. But, when all is said and done, when we have stopped with the silliness, or passed out from it, all breathing returns to normal. We believe we have control over our breathing, but we do not. We breathe when we are asleep, when we are injured, when we are otherwise engaged, and we are rarely aware of the process. In fact, we don't understand the process at all. (By this I don't mean that physiologists don't understand the process; I just mean that breathers don't.) In fact, the more we think about breathing, the more we can screw it up. When we stop thinking about it, or stop attempting to control it, it goes its merry way without us.

The same is true of memory and memory structures (1999:199-200).

You can't just do what you know you should do. Why not? Because your subconscious isn't listening to what you have to say. This is why you don't tell a little kid how to walk and talk. Apart from the fact that he wouldn't understand you anyway, even if he could understand you, the part of his mind that would be doing the understanding is the conscious part. Cognitive process-based teaching teaches nonconscious processes a good deal of the time (2011:16).

Correct action is rarely about thought, especially when little time for thinking is unavailable (2011:40).

Indledningsvist kan man anføre at Schank her (1999) udviser præcis den samme disrespekt for en praktisk disciplin som han dadler skoler og universiteter for i sit senere værk (2011). Mennesket har helt tilbage til jægerstenalderen (Ertebølle) levet af at holde vejret i forbindelse med tilvejebringelsen af føde fra havet. Også i dag er der mennesker der lever af at holde vejret i forbindelse med perlefiskeri eller fiskeri. Endvidere har ekspertudøvere inden for fridykning bidraget til forskningen i menneskets fysiologi, ligesom de har bidraget til glæden

Det mentale cockpit ...

ved mennesket som art gennem grænseoverskridende præstationer. Schank kan undskyldes med manglende viden om praksis, men det gør ikke hans teori om hukommelsesstrukturer og bevidsthed og kontrol bedre.

Der er en lang række aktiviteter for hvilke det gælder at bevidsthed og kontrol er afgørende for om udfaldet lever op til de intersubjektive kriterier for succes. Det kan ikke afvises at der findes gode softballhittere (som er Schanks eksempel) der ikke aner hvad de gør; men fridykkere dør af ikke at være tilstrækkeligt bevidste om systemvariabler og ikke at have tilstrækkelig kontrol over deres styrevariabler. Og dyr bliver anskudt af riffeljægere; patienter dør i hænderne på læger; og fly styrter ned for piloter af de samme grunde.

Schanks pointe er at læring må baseres på praktiske øvelser; hans eksempler føres således som led i et korstog mod undervisning der fokuserer på indlæring af deklarativ, faktuel viden der efterfølgende kan testes i multiple choice-formatet. Den pointe og det korstog kan jeg for så vidt godt tilslutte mig: Som Schank bemærker, bliver man hverken bedre til at forstå og bidrage til debatten omkring HealthCare af at vide hvem Thomas Jefferson var, eller af at kunne citere uafhængighedserklæringen. Og Emil bliver formentlig heller ikke bedre til at bygge et fuglehus af at lære Pythagoras.⁵

Problemet med Schanks beskrivelse er at han udvælger eksempler på aktiviteter der tillader ham at undertone nødvendigheden af bevidsthed og kontrol. Dermed negligeres de hukommelsesstrukturer der er knyttet til aktiviteter der fordrer bevidsthed og kontrol, og som derfor også må have indstøbt denne kontrol i form af styrevariabler, sammenhænge mellem styrevariabler og systemvariabler og procedurer (*operationsniveauer*) for systematisk og selektiv monitorering af variabler. Verdensrekordholderen i statisk apnea (på luft) havde ikke været i nærheden af at holde vejret i elleve minutter og femogtrediv sekunder hvis han ikke havde etableret, udviklet og forfinet et system der muliggjorde systematisk, minutløs monitorering af systemvariabler og dermed perfekt kontrol af sine styrevariabler. Nu kan man anføre at det er mig der er selektiv i

⁵ Men særlige problemer i fremstillingen af det første kan måske nok bidrage til motivationen til at lære det sidste.

Simon Borchmann

mit valg af eksempler (omend det faktisk var Schanks). Men for *alle* aktiviteter der involverer ubehag, smerte og farer, gælder det at udøveren er nødt til at forholde sig monitorerende til de signaler der kommer fra underbevidstheden og i det mindste overveje om det at respondere på signalet nu også er hensigtsmæssigt i forhold til formålet med aktiviteten. Og for alle aktiviteter der igangsætter og udnytter kemiske processer, gælder det at monitorering og kontrol er afgørende. F.eks. fordrer røgning af kød og ølbrygning en ganske omhyggelig monitorering og kontrol af variabler, ikke mindst temperatur og tid, hvis ellers resultatet skal være værd at spise og drikke. I forlængelse heraf kan man anføre at Schank ikke besvarer spørgsmålet om hvorfor det er en aktivitet hvor der ikke er meget tid til tænkning (f.eks. at ramme en softball med et bat), der skal tjene som udgangspunkt for forståelsen af de hukommelsesstrukturer der danner grundlag for kompetent udøvelse.

Endelig kan man anføre at det at en delkompetence er automatiseret, jo heller ikke behøver at betyde at den altid har været det. Når man kører bil, er delkompetencen til at fastlægge styrevariablen bremsetryk med en værdi der giver et succesfuldt udfald, ganske givet automatiseret; men det har den ikke altid været; den er med stor sandsynlighed opøvet i en simulator konstrueret med henblik på at køreeleven 1) allokerer al sin opmærksomhed til denne variabel og de nærmest relaterede systemvariabler (hastighed, standsepunkt og friktion), og 2) gør dette bevidst med henblik på forfining af kontrollen med styrevariablen ud fra en monitorering af styrevariablen indflydelse på sammenhængen mellem systemvariablerne hastighed og standsepunkt.

9. Læring og sprogbrug

Når spørgsmålet om hukommelsesstrukturer og bevidsthed og kontrol er så vigtigt i forhold til sprogbrugsanalyse, er det fordi svaret på spørgsmålet samtidig er et svar på hvad det er for hukommelsesstrukturer der etableres ved læring, og hvilken rolle sprogbrogen spiller i denne proces. Med Schanks fokus på underbevidstheden bliver det aldeles uklart hvilken rolle sprogbrogen spiller.

Pladsen tillader mig ikke at udfolde min diskussion med Schank på dette punkt. Så jeg vil blot udpege det som jeg anser

Det mentale cockpit ...

for at være årsagen til Schanks skepsis over for deklarativ viden i læringssammenhæng. Schank har – ligesom logikere, semantikere (herunder framesemantikere), tekstlingvister og kognitionsforskere – ganske simpelt fået en forkert forståelse af hvad tekstmening og tekstforståelse er. Det er min opfattelse at denne forkerte forståelse er opstået fordi Schank – ligesom de ovenfor nævnte – har beskæftiget sig med tekster der er skrevet af tilskuere til livet, dvs. personer der skriver det de ser, eller det de (visuelt) kan forestille sig (f.eks. skønlitterære forfattere). Dermed får man den ide at tekstmening svarer til et udsagn eller en forestilling der er isomorf med det man kan se, og at tekstforståelse består i at genskabe denne isomorfi. Hvis *det* er tekstmening og tekstforståelse, er der ikke noget at sige til at Schank afviser at du kan opøve praktiske kompetencer ved hjælp af sprogbrugen. For det at kunne forestille sig en bilist der bremser, og at kunne forstå en tekst om en bilist der bremser, er ikke det samme som at kunne bremse en bil. Men det er faktisk netop den ide der har forledt skemateorien, fordi udgangspunktet var at man ville lave computerprogrammer der kunne forstå fortællende og beskrivende tekster (særligt tydelige udtryk for denne sammenblanding af kompetencer ser man hos Minsky 1986:87 og Schank 1999:110).

Tager man derimod udgangspunkt i tekster der skrevet af og til personer der kan noget og gør noget, får man en helt anden opfattelse af tekstmening og tekstforståelse. Kompetente udøvere kører sig nemlig ikke om udsagn eller forestillinger; de kører sig om *information*. Det er derfor at tekster som den nedenstående hyppigt forekommer og af sprogbrugerne anses for fuldgode tekster:

3) Opskrift

Navn	Mikkeler # 1001 Bombay Calling
Type	Indian Pale Ale (IPA)
Brygger	Mikkeler
Volumen	25 liter
OG	1064
FG	1012
Alkohol	6.8%
Farve	27 EBC (dyb rav/lys kobber)
Bitterhed	77 IBU

Simon Borchmann

BU/GU	1.2
Malt og Havregryn	Pilsner Malt 3 EBC 5000 gram Cara Crystal 120 EBC 900 gram Munich Malt 20 EBC 900 gram Flaked Oats 900 gram
Mæske-skema	67 grader C i 75 minutter
Humle	Northern Brewer 7.7% alpha 50 gram 60 minutter Amarillo 8.0% alpha 50 gram 30 minutter Amarillo 8.0% alpha 50 gram 5 minutter
Gær	Safale US-56 Gæres ved omkring 20-22 grader C.
Omstikkes	- efter en uge og gærer videre i godt en uge.
Eftergæring	Inden flaskning tilsættes 4 gram sukker pr. liter.

(Ølbrygning for begyndere)

Her er en tekst barberet ned til det fundamentale: identifikation af variable og fastlæggelse af variableerne med værdier. Det er hvad en kompetent udøver af en aktivitet kræver af en tekst. Hverken mere eller mindre. Tekstmeningen er information, og forståelsen består i at aflede den.

Når tekstlingvister må afvise at ovenstående er en tekst, er det netop fordi de opretholder den ide at tekstmening er en forestilling (eller et hierarki af udsagn), og at forståelsen består at danne sig (kohærente) forestillinger (eller hierarkier). Man kan anføre at teksten ovenfor forudsætter et system hos udøveren, og at dette system så må komme et sted fra; men som vi skal se nedenfor, findes der naturligvis også tekster der sigter på at etablere systemer. At man ikke skelner mellem disse typer af tekster, siger mere om tekstlingvistikken end om tekster.

Variabelanalysen tager udgangspunkt i tekster der er skrevet af og til personer der kan noget og gør noget. Med dette udgangspunkt

Det mentale cockpit ...

bliver det klart hvilken rolle sprogbrugen spiller i udøvelsen af en aktivitet: at fastlægge et systems variabler med værdier.

Det bliver ligeledes klart hvilken rolle sprogbrugen spiller i opøvelsen og udviklingen af en kompetence. Hvis en jagtriffelskytte vil udøve aktiviteten at afgive skud mod et byttedyr således at udfaldet opfylder de intersubjektive kriterier for succes, må han eller hun etablere et system. Det sker dels ved simulering, dels ved at læse (og/ eller lytte til) tekster som forberedelse til simuleringen. Hvis skytten afgiver et skud der ikke lever op til de intersubjektive kriterier for succes, opsøger han eller hun information med henblik på at finde ud hvorfor fejlen opstod, og hvordan udøvelsen af aktiviteten skal ændres således at udfaldet lever op til kriterierne. Og her er tekster der etablerer systemer og angiver variabelers prioritet, den vigtigste kilde. Sprogbrugen spiller således også en afgørende rolle i simulering, diagnostik og udformning af heuristikker.

10. System og isomorfi

Pointen med cockpitmetaforen er – selvfølgelig – at der ikke er isomorfi mellem cockpitets layout og det visuelle indtryk piloten kan få ved at kigge ud af vinduet. Ligesom der heller ikke er isomorfi mellem en landingsprocedure og en film af en pilot der lander et fly. Hvis udøverens system overhovedet kan siges at afbilde noget, er det ikke miljøet, men udøverens interaktion med miljøet; et system kan med andre ord siges at afbilde en *niche* (Harder 2010). Her er brugen af ordet *afbilde* imidlertid så vag at den nærmest bliver meningsløs. Nej, lad os – med Harder – trække en streg i sandet: Et system er ikke et billede af tilpasningen til miljøet; det er ikke et billede i *nogen* forstand; det *er* tilpasningen til miljøet.

Dermed forstummer al tale om repræsentationer og repræsentativitet. Og om udsagn og sandhed! Et system er ganske simpelt et resultat af den feedback fra miljøet udøvere gennem tiderne har fået i interaktionen med miljøet i forbindelse med udøvelsen af den aktivitet systemet knytter sig til (se også Harder 2010). Det er denne opsamlede erfaring med henblik på optimering af udøvelsen der meddeles med ”udøverttekster”. Feedbackmekanismen kan kortsluttes, og feedback kan for nogle aktiviteters vedkommende være grumset

Simon Borchmann

og doven (Borchmann under udgivelse), men det berører ikke det grundlæggende.

Der er heller ikke et homunculusproblem; for så vidt som adfærden er vores indikation på at systemet residerer i udøverens hukommelse, så er systemet adfærden. Det er kun når man begynder at tale eller skrive *om* systemet at man overhovedet kan få den tanke at der skulle være et sådant problem. Jeg har derfor heller ingen problemer med at man kalder min beskrivelse af systemet for en teoretisk rekonstruktion af en kompetence. Men jeg vil så hævde at det er en udsædvanlig nyttig en af slagsen, både når det drejer sig om at opøve og udvikle en udøvers kompetence gennem simulering, diagnostik og udformning af heuristikker, og når det drejer sig om analyse af sprogbrug der sigter på at opøve og udvikle udøvers kompetencer, og sprogbrug der indgår i udøvelsen af målrettede aktiviteter.

11. Djævelen i detaljen

Hvis jeg skal udpege det i traditionen der har blokeret for en informativ analyse af tekster som meddelelser, er det subjekt-prædikatsdistinktionen og den meddelelsesstrukturelle analyse den har resulteret i. Brudfladen mellem variabelanalysen og traditionen kommer således særlig tydeligt til udtryk når Strawson i beskrivelsen af subjekt-prædikatsdistinktionen ser bort fra sætninger som de nedenstående (2004 (1050)):

- 4) Hvor stor påvirkningen af træfpunktet bliver, afhænger af vindstyrken, vindretningen og projektillets ballistiske kvotient (*Ydre ballistik*)
- 5) Miljømæssige påvirkninger er en anden parameter for valg af mørtel (*Murerbogen*)
- 6) Masketemperaturen er med til at afgøre, hvordan øllet smager (*Ølbrygning for begyndere*)
- 7) Præstationsevnen i idræt er bestemt af idrætsudøverens tekniske, taktiske, psykologiske/socialle og fysiske karakteristika (*Aerob og anaerob træning*)
- 8) Det forholder sig således at afdriften på en given afstand stiger proportionalt med vindstyrken (*Ydre ballistik*)

Det mentale cockpit ...

9) Som en følge af træets opbygning, hvor cellernes (fibrenes) langstrakte form er orienteret i træets længderetning, er det aksiale svind for alle træarter omkring 0,3%, mens svindet cirkulært i stammen (tangentialt) er mellem 4 og 11% (52 træarter)

10) Hvis humlen koger længe, udskiller den meget bitterstof (*Ølbrygning for begyndere*)

11) Hovedreglen er, at når renterne stiger, så falder obligationskurserne og omvendt (*Op- og nedkonvertering af fastforrentede lån, www.brf.dk*)

12) At sidevindskraften er et ganske alvorligt problem for skytten understreges af, at ganske almindelige jagtriffelprojektiler kan drive op til 10-20 cm på 200 m ved blot 5 sekundmeter. (*Ydre ballistik*)

13) Tidsfaktoren er vigtig når der handler om traumepatienter (*Traumemanual Regionshospitalet Horsens 2010*)

14) Flyet bevæger sig altid med samme hastighed i forhold til vinden, hvorfor ground speed er lige gyldig for separation (*NFKForum.dk*)

15) Ground speed er det **eneste** der betyder noget. (*NFKForum.dk* <kommentar til det indlæg eks. 14 stammer fra>)

16) Med en 100 grains Oryx er der en afdrift på 44.3 cm ved 5 m/s på 300 meter (*www.Jagtdebatten.dk*)

17) Temperaturen skal lande på omkring 67 grader C. (*Ølbrygning for begyndere*)

18) Helt lyse former kan forekomme (*Gyldendals guide til danske svampe*) <om farven på fluesvampes hat>

19) Klargør i.v. væske: 1000 ml. NaCl og 500 ml. Voluven 6% (opvarmet)

(*Handlingsplan for traumeteamet, Skadestuesygeplejerske 1 Traumemanual Region Syddanmark*)

Simon Borchmann

Med al respekt: Det kan Strawson kun gøre som tilskuer til livet. I henhold til variabelanalysen er det man gør med sproghandlinger som de ovenstående ikke 'stating facts about things and persons and events' (Strawson 2004 (1950):13); og der udføres hverken en 'referring (or identifying⁶) task' eller en 'attributive (or descriptive or classificatory or ascriptive) task' (ibid.). Det man gør er at etablere systemer, herunder etablere variabler (4-7) og angive sammenhænge mellem variabler (8-11), at angive prioriteringen af variabler (12-15), og at fastlægge variabler med en værdi (16-19 se også eks. 3). Sproghandlingerne 4-15 relaterer sig til opøvelsen og udviklingen af kompetencen til at udøve en målrettet aktivitet; sproghandlingerne 16-19 & 3 relaterer sig til udøvelsen, herunder forberedelsen hertil. Alle sproghandlinger kan anvendes i en diagnostik af et udfald og i udformningen af en heuristik. Bemærk i øvrigt at der kan være uenighed om prioriteringen (14 & 15); det vrimler med sådanne diskussioner på internetfora for udøvere af målrettede aktiviteter.

12. Danskfaget

Så længe vi baserer sprogbrugsanalysen på subjekt-prædikatsdistinktionen og den hermed forbundne ide om at vi – groft sagt – maler et billede af en unik situationen med en meddelelse, tror jeg ikke at vi skal gøre os nogen forhåbninger om at dansklæreren kan bidrage med informative sprog- og tekstbeskrivelser til fag som biologi, fysik, kemi, matematik, geografi og idræt. Det er fag der sigter på at etablere metasystemer der så siden kan bruges til at etablere aktivitetsspecifikke systemer, f.eks. riffeljægerens, murerens, ølbryggerens, løbetrænerens, tømrerens, boliglånstageren, traumeholdets, faldskærmsspringerens, svampesamlerens og sygeplejerskens. Jeg tror heller ikke dansklæreren skal gøre sig nogen forhåbninger om at Emil og alle de elever der har den opfattelse at læring drejer sig om erhverve sig kompetencer til at udøve målrettede aktiviteter, kan se formålet med en sprogbrugsanalyse der fokuserer på forestillinger og ikke er i stand til at angive hvilken information man kan aflede. Og når det kommer til stykket, tror jeg heller ikke at den subjekt-prædikatsbaserede analyse er informativ i forhold til

⁶ I det mindste ikke i Strawsons forstand.

Det mentale cockpit ...

tekster på grundlag af hvilke vi faktisk kan danne os forestillinger, dvs. hvor variablerne er bundet til en unik situation; for også her ligger læringspotentialer i at aflede information i form af viden om sammenhænge mellem variabler. Det er jo derfor at det er ligegyldigt om de begivenhedsforløb vi kan forestille på grundlag af litterære tekster, har fundet sted eller ej.

Jeg tror derimod at variabelanalysen har uhyre meget for sig i disse sammenhænge.

Litteratur:

- Austin, J.L. (1997 (1962)) *Ord der virker*. København: Gyldendal.
- Austin, J.L. (1962) *How to do things with words*. London: Oxford University Press.
- Borchmann, Simon (under udgivelse) The Perilous Life of a Linguistic Genre Convention. *Europäische Studien zur Textlinguistik*.
- Borchmann, Simon (2011) Relevansstrukturens kommunikationslogiske rolle. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.) *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:73-90.
- Borchmann, Simon (2009a) Om relationen mellem informationelle valg og forudsigelser i forståelsen af sekvenser af sætninger”. *NyS – Nydanske Sprogstudier* 37:92-119.
- Borchmann, Simon (2009b) Relevansstrukturen som den fundamentale funktion i sprogforståelsen. I. Schoonderbeek & P. Widell (red.) *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:79-100.
- Borchmann, Simon (2007a) Fokus i dansk skriftsproglig sprogbrug. U. D. Berthelsen & P. Widell (red.) *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet:64-75.
- Borchmann, Simon (2007b) Hvad skriver vi om – topik på sætningsniveau. Peter Widell & Henrik Jørgensen (red.) *Det bedre argument*. Århus: Wessel & Huitfeldt:53-85.
- Borchmann, Simon (2003): Udgangspunkt er emnet ikke – meddelelsesstruktur fra et funktionelt, proceduralt synspunkt. Mette Kunøe & Peter Widell (red.). *9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Fællestrykkeriet for Sundhedsvidenskab og Humaniora, Aarhus Universitet: Århus:55-69.
- Chafe, Wallace (1970) *Meaning and the Structure of language*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Simon Borchmann

- Chafe, Wallace (1976) Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects Topics, and Point of View. Charles N. Li (red.) *Subject and Topic*. London: Academic Press.
- Danes, Frantisek (1974) Functional sentence perspective and the organisation of text. *Papers on Functional Sentence Perspective*. F. Danes (red.). Prag: Academia, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences.
- Firbas, Jan (1964) On defining theme in functional sentence analysis. *Travaux Linguistiques de Prague*. Prag: Académie tchécoslovaque des Sciences.
- von der Gabelentz, Georg (1869) Ideen zu einer vergleichenden Syntax. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*. Vol.6. Berlin.
- Givon, Talmy (1983) Introduction. Talmy Givon (red.) *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-Language Study*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gundel, Jeanette K. & Thorstein Fretheim (2005). Topic And Focus. Laurence R. Horn, Laurence R. & Ward, Gregory: *The handbook of pragmatics*. Malden, MA: Blackweel Publishing.
- Halliday, M.A.K. (1967) Notes on transitivity and theme in English. London: *Journal of linguistics*.
- Halliday, M.A.K. (1998) *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Harder, Peter (2010) *Meaning in Mind and Society*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton.
- Heltoft, Lars (1996) Topics in Danish and in Universal Pragmatics. Lars Heltoft & Hartmut Haberland (red.) *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Department of Languages and Culture, Roskilde University: Roskilde.
- Lambrecht, Knud (1994) *Information structure and sentence form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mathesius, Vilém (1975 (1961)) *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis*. The Hague/Paris: Mouton.
- Minsky, Marvin (1986) *The Society of Mind*. New York: Simon & Schuster.
- Paul, Hermann (1898) *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle A.S., Max Niemeyer.
- Ravnholt, Ole (1996) Information Packaging in Aelta. Laila Dybkjær (red.) *Proceedings of the second Spoken Dialogue and Discourse Workshop*. Roskilde: Centre for Cognitive Informatics, Risø National Laboratory/ Roskilde University.
- Schank, Roger (2011) *Teaching minds: how cognitive science can save our schools*. New York & London: Teachers College Press.

Det mentale cockpit ...

- Schank, Roger C. (1999) *Dynamic memory. Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strawson, Peter Frederick (2004 (1950)) On Referring. *Logico-Linguistic Papers*. Ashgate: Aldershote.
- Togebj, Ole (1993) *PRAXT – pragmatisk tekstteori*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Togebj, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gads Forlag.
- Vallduví, Enric (1992) *The Informational Component*. New York: Garland.
- Weil, Henri (1978 (1887)) *The Order of Words in the Ancient Languages compared with that of the Modern Languages*. Amsterdam: John Benjamins B.V.
- Wittgenstein, Ludwig (1995 (1958)) *Filosofiske undersøgelser*. København: Munksgaard.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning – i academia Hvordan, hvorfor og hvornår?¹

Randi Benedikte Brodersen
Islands Universitet/Universitetet i Bergen

Ny dug
Ny gul duk på bordet.
Og nye kvite ark!
Her skal ordi koma,
her som er so fin duk
og so fint papir!
Isen la seg på fjorden
So kom fuglane og sette seg.
Olav H. Hauge: *Janglestrå* 1994:286²

1. Hvad er spontanskrivning, og hvordan er fremgangsmåden?

The most effective way I know to improve your writing is to do freewriting exercises regularly. At least three times a week. They are sometimes

¹ Mange tak til klosterforvalter Janne Fruergaard Keyes, Ørslev Kloster, for et arbejdsophold i julen 2012 og igen i påsken 2013, i fredfyldte og pragtfulde klosteromgivelser. Dér skrev jeg mit MUDS 14-foredrag om til artikel, og dér skrev jeg artiklen igennem efter at have fået den retur fra fagfællelæsning. Mange tak også til min venlige fagfællelæser og til jer fire forfattere for spontanskrevne teksteksempler (i afsnit 4).

² Olav H. Hauges digt *Ny dug* blev læst op på norsk som åbning til mit MUDS-foredrag. Interessant nok – men ikke uventet – smittede digtet af på et af de fire nævnte eksempler til sidst i mit foredrag, og det hænder på mine skrivekurser med jævne mellemrum at et litterært indslag sætter sine spor i spontanskrevne tekster, som en slags ubevidst input.

Randi Benedikte Brodersen

called "automatic writing," "babbling," or "jabbering" exercises. The idea is simply to write for ten minutes (later on, perhaps fifteen or twenty). Don't stop for anything. Go quickly without rushing. Never stop to look back, to cross something out, to wonder how to spell something, to wonder what word or thought to use, or to think about what you are doing. If you can't think of a word or a spelling, just use a squiggle or else write "I can't think what to say, I can't think what to say" as many times as you want; or repeat the last word you wrote over and over again; or anything else. The only requirement is that you *never* stop (Elbow 1973:1).

*Spontanskrivning*³ er min betegnelse for den skriveteknik som også kaldes *hurtigskrivning* eller *nonstopskrivning* – eller med et oversættelseslån fra citatet overfor: *friskrivning*. I citatet beskriver den amerikanske skrivepædagog og engelsklærer og friskrivningsteknikkens fremmeste formidler Peter Elbow fremgangsmåden: 1) at skrive uafbrudt, hurtigt, spontant, i 5-10 minutter eller mere, uden at gå tilbage for at strege ud, rette eller forbedre, uden at tænke på ordvalg og stavning og 2) altid at skrive videre, også selvom skrivningen stopper op. Da skriver vi fx som forfatteren af *Eksempel K2* nedenfor "jeg ved ikke hvad jeg nu skal skrive", indtil der igen kommer nye tanker, ideer og ord. En vigtig pointe ved al spontanskrivning er at vi i første omgang skriver til os selv og ikke til en læser (der har lært at være kritisk og nærmest per refleks læser efter fejl og afvigelser fra vedkommendes egen norm). Denne pointe nævner Peter Elbow andetsteds i en beskrivelse af hvad friheden i friskrivning indebærer:

"not showing your words to anyone (unless you later change your mind);
not having to stay on one topic – that is, freely digressing;
not thinking about spelling grammar, and mechanics;
not worrying about how good writing is – even whether it makes sense or is understandable (even to oneself)" (Elbow 1992:35).

De forskellige betegnelser giver forskellige associationer. Betegnelsen *spontanskrivning* betoner en indholdsmæssig spontanitet og flyd

³ Betegnelsen spontanskrivning har jeg under arbejdet med artiklen set brugt af Jørgen Frost i betydningen "tidlig selvdrevet skriveaktivitet" blandt børn i førskolealderen (Frost 2012:216).

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning ...

som vi måske især mærker når vi bruger en talesprogsinspireret eller talesprogsnær form og ikke tænker på tegnsætning – og den form kan vi også opleve når vi taler et emne ind på diktafon og bagefter skriver den indtalte tekst ud på papir, for da fornemmer og oplever vi tydeligt den lethed og flyd som ligger i det spontane talesprog (det vil her sige et talesprog hvor ordene kommer af sig selv uden længere tænkepauser). Betegnelsen *hurtigskrivning* retter fokus mod hurtig tekstproduktion, og der ligger en pointe i at vi skriver forholdsvis hurtigt – på pc eller i hånden – for da skriver vi os frie. Betegnelsen *nonstop-skrivning* leder tanken hen på det fysiske krav og kriterium at vi ikke stopper undervejs.

Målet med spontanskrivning er at skrive spontant og uzensureret, det vil sige at befri sig selv for selvcensur, selvkritik og hæmninger. Det fornemme ved at skrive spontant, hurtigt og nonstop er at vi er frie i udtryksform og indhold og frie for formelle regler og begrænsninger, og den frie og hurtige form befrier også indholdet, kan vi sige, og lader ofte et ubevidst og underbevidst indhold komme op til overfladen (se fx *Eksempel M1* nedenfor), og det kan ske når vi er frie for vores censurerende ego, vores indre kritiker. Spontanskrivning er med andre ord skrivning hvor vi først arbejder spontant, udforskende og kreativt med stof i de tidlige faser i skriveprocessen og venter med at gå i gang med det kritiske revideringsarbejde til de senere faser. På den måde holder vi vores indre kritiker udenfor. Og derfor fungerer spontanskrivning og lignende teknikker så godt for så mange, i så mange forskellige kontekster. Jeg vender tilbage til både det frigørende aspekt (jf. Minninger 1980) og flere andre gode grunde til at praktisere spontanskrivning.

Også eksemplerne nedenfor, skrevet af kolleger på MUDS 14, vidner direkte og indirekte om værdien af spontanskrivning og er på eksemplarisk vis udtryk for fire forskellige tilgange til en konkret spontanskrivningssituation.

Der er flere varianter af spontan- og hurtigskrivning, afhængig af både formål og målgruppe. En kendt litterær form er stream-of-consciousness. En mindre kendt form er såkaldt *essensskrivning* som er *fokuseret nonstop-skrivning*, og beskrevet af skrivepsykologen Lotte Rienecker i bogen *Tekster til tiden* (Rienecker 1996b),

Randi Benedikte Brodersen

og også beskrevet i bogen *Flowskrivning* af forfatteren og skrive­læ­reren Bo Skjoldborg (Skjoldborg 2008:102-103). I essens­skrivning går vi i dybden med et emne eller en problematik ved at skrive en gang nonstop­skrivning og understrege virkelige og velfungerende essenser i teksten og så skrive videre nonstop på dem. *Friskrivning* i Peter Elbows variant findes i to versioner: *friskrivning til én selv* ("private freewriting"), hvor vi kun skriver til os selv, og *friskrivning til at dele* ("public freewriting") hvor vi skriver med tanke på at dele med andre, fx gennem oplæsning.

Spontansk­rivning foregår i vidt forskellige kontekster. Vi skriver nogle gange af ren og skær lyst. Der er stof som hiver i os og sætter sving i tankerne. Vi skriver som regel med et bestemt formål for øje og om et emne eller et spørgsmål som vi tumler med i tankerne, eller måske en erfaring i kroppen, eller bare frit udforskende og stream-of-consciousness-agtigt, for at komme i gang eller for at varme op. Vi skriver ofte på kommando så at sige, vi skal skrive, vi har forpligtet os eller vi har en frist, eller der er noget andet eller nogen som motiverer os til at skrive. En ide, en henvendelse, en opfordring fra en kollega bliver til en artikel, en forespørgsel fra en forlagsredaktør til en bog. Vi skriver nogle gange i samme stille rum som andre, og da kan der opstå en følelse af at synge i kor eller spille i orkester. Vi skriver i hånden eller på pc, evt. med sort eller tildækket skærm, så vi lettere kan modstå fristelsen til at gå tilbage og rette. Er vi vant til begge dele, vil vi vide at den ret langsomme i-hånden-skrivning er en anden og til tider meditat­iv skriveoplevelse – på grund af håndens rolige bevægelser – end den hurtige pc-skrivning, hvor vi måske kommer op på 130-200 tasteanslag i minuttet (med t­ifingersystemet).

Spontan- og hurtigskrivningsteknikker er især udbredt blandt journalister og forfattere og velbrugt på skrivekurser og forfatterskoler og omtalt i adskillige akademiske og mere almene skrive(hånd)bøger, som det efterhånden vrimler med på dansk og andre nordiske sprog, til universitetsstuderende, gymnasiet og "alle" (der vil skrive bedre) (bl.a. Andersen 2010, Christensen 2005, Dysthe, Hertzberg & Hoel 2010, Jacobsen & Jørgensen 2007, Kock & Heltberg 2003, Krogh, Rasmussen & Søgaard 1994, Rienecker & Jørgensen 2012, Skjoldborg 2008), men disse

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning ...

skriveteknikker er langt mindre udbredt i universitetsverdenen end man skulle tro. I Island, Norge og Danmark, som er de lande hvor jeg har arbejdet med skrivning i universitetsammenhæng, har jeg kun mødt ganske få kolleger som kender og bruger eller har prøvet at bruge hurtigskrivning, og kun meget få studerende. Men det kan meget vel tænkes at teknikken er mere udbredt blandt studerende ved Københavns Universitet end andre steder, på grund af den vejledning og undervisning der fandt sted ved Akademisk Skrivecenter, ledet af Lotte Rienecker, indtil centeret blev fældet af sparekniven i 2011.

Nu først nogle linjer om teori og erfaringer, så de mange gode grunde til at praktisere spontanskrivning og fire eksempler, der som nævnt tydeligt viser værdien ved spontanskrivning, og til sidst mine bud på hvornår er spontanskrivning er nyttig, og hvordan og hvor du kan komme i gang med at prøve at spontanskrive på Studiometro.au.dk.

2. Teoretisk kontekstualisering og nogle erfaringer med spontanskrivning

Spontanskrivning og lignende teknikker er teoretisk knyttet til den moderne skrivepædagogik og skriveundervisning som har genopdaget disse teknikker (jf. fx Dysthe & Hertzberg 2006). Med skrivepædagogikken har vi fået mange præsentationer af en mere produktiv, udforskende og kreativ skriv-straks-og-revider-senere-skriveproces som alternativ til den ofte langsomme traditionelle planlæg-før-du-skriver-proces, og vi ved at ideer opstår og indhold udvikles så snart vi begynder at skrive. Vi ved også at de forskellige faser i skriveprocesserne slet ikke er klart adskilte og lineære selvom det ser sådan ud på papir.

I international sammenhæng er det som nævnt især Peter Elbow der er talsmand for friskrivning (Elbow 1973/1998, 1981/1998, 1992, 2010a). Det er også Elbow der som regel nævnes i skrivebøger som ophavsmand til hurtigskrivning, men han fortæller selv at friskrivningsteknikken går tilbage til 1960'erne og at en amerikansk forsker ved navn Ken Macrorie var den første til at bringe friskrivning på banen i skrivepædagogikken. Elbow formidler dels Macrories kreditering af flere andre for at have

Randi Benedikte Brodersen

skrevet om teknikken før ham, dels Macrories oplysning om at friskrivning går tilbage til 1930'erne og at teknikken "automatic writing" er "stjålet" fra surrealistene og dadaisterne (Elbow 2010a:7).

Selv har jeg dels i skrivekursus- og skrivegruppesammenhæng, dels i min professionelle og private skrivepraksis i en år-række gjort flittig brug af spontanskrivering – indtil for nylig under navnet hurtigskrivering – ved Islands Universitet, Universitetet i Bergen og Kunst- og Designhøgskolen i Bergen. Fra disse sammenhænge har jeg høstet en lang række frugtbare erfaringer og fået god indsigt i hvordan teknikken fungerer blandt studerende. Jeg har også i konferencesammenhæng⁴ fået adgang til kollegers erfaringer med spontanskrivering. Både studerende og kolleger fremhæver ofte det frigørende aspekt, skriveringens legende lethed og tekstens overraskende flyd og indre sammenhæng som typiske opdagelser og erfaringer knyttet til spontanskrivering, både første gang og senere. Mange studerende fortæller også om frihedsfølelsen og en ny glæde ved og mere lyst til at skrive. Disse følelser hænger sammen med at vi lukker munden på vores indre kritiker og giver vores indre skribent lov til at komme til orde, uden selvcensur og afbrydelser, og at der da kommer mere personligt stof frem som står i kontrast til det mere upersonlige stof fra den vante, mere traditionelle og som regel langsommere måde at skrive på. For mange har spontanskrivering ofte en afdramatiserende effekt i forhold til gængse forestillinger og forventninger omkring akademiske tekster som værende formelle og højtidelige i sprog og stil, nok især for nye studerende.

Selv hæfter jeg mig ved at mange ubesværet skriver tekst med flyd og med lethed, især når et talesprogsnært skriftsprog fungerer som norm. Ofte vil ideer, ord og udtryk, hele sætninger og afsnit være brugbare, i ubearbejdet eller lettere bearbejdet form, i et efterfølgende udkast. Er der tale om uformelle mundtlige genrer som korte taler, sker det med jævne mellemrum – efter kort tids træning – at vi aldeles uventet oplever at sidde med en fiks og

⁴ På konferencer i Os i Vestnorge i april 2012, Skagen i august 2012, Århus i oktober 2012 og Reykjavik i marts 2013.

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning ...

færdig tekst som fremstår som velkomponeret og gennemtænkt (se *Eksempel M1* og *Eksempel M4* nedenfor).

3. Hvorfor spontanskrivning? – Eller: Hvilke formål, fordele og virkninger er forbundet med spontanskrivning?

Der er mange gode grunde til at interessere sig for spontanskrivning, og der er mange slags resultater knyttet til at spontanskrive. Vi får dels de konkrete skriftlige resultater i form af tekster og bedre skrivning (jf. Elbow 2010a:10), dels ny indsigt i forskellige skriveprocesser ved at bruge teknikken og ved at studere spontanskrevne tekster (jf. Boice & Meyer 1986). Vi får desuden nogle følelsesmæssige virkninger og afdækket glimt af det fascinerende u- og underbevidste som rører sig i os. Eksempler på følelsesmæssige virkninger giver den norske forfatter Karl Ove Knausgård⁵ i et interview hvor han fortæller hvad hans metode er, og hvad han prøver og stræber efter:

Jeg prøver å skrive så mye som mulig, så fort som mulig, så lenge som mulig, så lite kritisk som mulig – for å komme så langt vekk fra meg selv som mulig. Det er min metode. *Jeg prøver å frigjøre meg fra mine sperrer og hemninger.* Det har vært veldig vanskelig, men det blir stadig enklere (Brenner 2011:90, min kursivering, RBB).

Værdien af spontanskrivning kommer eksplicit til udtryk når vi kaster et blik på de mest åbenbare fordele (Brodersen 2012), som i øvrigt også forklarer hvorfor så mange oplever at spontanskrivning er så brugbar i så mange forskellige sammenhænge og til så mange formål:

- Vi opnår en hurtig og enkel skrivestart, mange gode ideer hurtigt plus hurtig og målrettet tekstproduktion og får oven i købet masser af skrivetræning og gode og flydende tekster (jf. også Elbows karakteristik at friskrivning er "[t]he quickest way to get into good writing" (Elbow 1998b: 6))

⁵ Karl Ove Knausgård (født 1968) fik udgivet første bind af seksbindsromanen *Min kamp* i 2009 og sidste bind i 2011.

Randi Benedikte Brodersen

- Vi befrier os selv for selvcensur, vi frigør os fra ”sperrer og hemninger”, som Knausgård kalder det lige ovenfor, og fra ”forventningen om det perfekte”, som det står i *Eksempel K2* nedenfor, fordi vi holder det kreative skrivearbejde adskilt fra reviderings- og redigeringsarbejdet, og vi kan skrive os ud af en skriveblokering
- Vi producerer mere flydende tekst og sprog (jf. Elbow som beskriver friskrivningen som mindre ”blokeret” (Elbow (1998b:6)), fordi ordene kommer af sig selv, så at sige, og lettere end mange er vant til – og læser vi vores tekst op, hører øret om tekst og sprog flyder (jf. Elbow 2010b, 2010c)
- Vi kan skrive i vores eget naturlige og personlige sprog som godt kan være talesprogsnært og fri for mange af de træk som kendetegner såkaldt akademisk skrivning (se fx Brodersen 2007), og vi kan udvikle et mere personligt sprog (jf. Skjoldborg 2008:98)
- Vi får frihed til altid at kunne skrive når som helst og hvor som helst, uanset om vi har 10 minutter eller 1 time til rådighed, bare vi har pen og papir eller pc ved hånden
- Vi oplever (mere) skrivelyst og skriveglæde, bl.a. fordi vi skriver meget på kort tid og kommer i gang så enkelt og så hurtigt.
- Vi får afdramatiseret akademisk skrivning og spilder ikke tiden med grubleri og sidden fast.

4. Eksempler på spontanskrivering fra MUDS 14

I slutningen af mit foredrag på MUDS 14 den 11. oktober 2012 præsenterede jeg tre emner: MUDS, skriveglæde og skrivefrustration, og en skriveopgave: ”Vælg et af de tre emner, og skriv nu i 5 minutter nonstop, spontant, og uden at stoppe op for at tænke og uden at gå tilbage i teksten”. Fra fire kolleger fik jeg tilsendt spontanskreven tekst fra denne 5-minutters skriveseance. De fire

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning ...

tekster er to skrevet af mænd: *Eksempel M1* og *Eksempel M4*, og to af kvinder: *Eksempel K2* og *Eksempel K3* og indgår nu i min tekstbank med eksempler på spontanskrivninger. Eksemplerne vidner direkte og indirekte om værdien af spontanskrivning og er på eksemplarisk vis udtryk for fire forskellige tilgange til en konkret spontanskrivningssituation. Teksterne er i deres originale håndskrevne form hver på ca. 1 side og er her gengivet (så godt som) uredigeret og i deres fulde længde:

Eksempel M1: MUDS er et sted hvor fuglene lander på et kastanjeblad, fuglene som kommer langvejs fra med sine ideer til hvordan sproget nok er opbygget og kan selv se at det udtales mus, ikke (måds) eller (muds) for sådan et sted kan fugle ikke lande og blive til tanker der bliver til bogstaver på et kastanjeblad der nu er blevet til et nodeark og så til et stykke hvidt papir som er modtageligt over for nye fugle der ikke har nogen modvilje mod dem der allerede er der, men parrer sig med dem, også når det slet ikke skulle kunne lade sig gøre, ifølge videnskaben, altså ikke sprogvidenskaben, men den rigtige Videnskab. For sprogvidenskaben rækker ind i kunsten og poesien og poetikken, som en russer fra Tjekkiet engang sagde på amerikansk. Nu har jeg ikke mere for cirklen er sluttet og slut.

Eksempel K2: Det er dejligt at skrive uden stopklodser når det bare er lig ud af landevejen, men det er også svært når man ikke er vant til det det kunne være dejligt at lære en ny frihed til at få ordene på papir for det kan ofte være svært at formulere det man vil *Hurtigskrivning er en god idé der sætter mig fri fra forventninger om det perfekte*. Jeg vil gerne bruge metoden, når jeg kommer hjem. man burde faktisk gøre det oftere og lære teknikken og blive mere fri jeg har netop haft svært ved at skrive mit foredrag og måske have spontanskrivningen hjulpet på det, for det kan være svært at få tingene formuleret i den rigtige rækkefølge, rækkefølgen kan jo komme bagefter jeg redigerer jo altid alligevel. Det ville være en god øvelse i toget nogen gange *jeg ved ikke*

Randi Benedikte Brodersen

hvad jeg nu skal skrive, men jeg skal jo blive ved kunne godt tænke mig at komme i gang med alt muligt gøre gamle ting færdige og begynde med nye ting [mine kursiveringer, RBB].

Eksempel K3: Hvad med skriveglæde, være glad for at skrive hælder vist mere til at det er hårdt, det gør ondt er ligefrem væmmeligt hvorfor er det det? nok det med: godt nok eller hvad? lykkes det også denne gang? hvad det da gør i reglen. Men hurtigskrive er det måske en udsættelse bare, i hvert fald det kan være farligt fordi man jo ligesom laver noget men man kommer ikke videre til den færdige tekst. Det værste er vel før man ligesom har fået hvad der skal stå fået fat i, strukturen, men så er der også svin og gris stadiet ja, måske unødvendigt eller hvad? det bliver jo da til bedre hvis man retter til, måske jeg i stedet skulle prøve hurtigskrivning i hånden det går jo meget godt selvom jeg sidder akavet, men det var det igen med hurtigskrivning hvad jo altså man skal måske træne⁶

Eksempel M4: Skrivefrustasjonen

Eg skulle bli Ibsens etterfylgjar og Fosse⁷ sin store konkurrent. I heimlandet til Ibsen er det viktig å halda den dramatiske produksjon ved like, og dessutan treng Jon Fosse ei utfordring.

Eg tok kulepennen fatt. Sette dei fyrste setningane på papiret. Det skulle vera ei scenetilvising til det neste store norske skodespelet – utan samanlikning elles – mykje betar enn Fosse sine drama.

Etter scenetilvisinga dukka dei fyrste frustrasjonane opp. Personane eg hadde introdusert på rolleliste, og i scenetilvisinga dandert i det dramatiske rommet, ville ikkje

⁶ I dette eksempel har jeg sat tre spørsmålsteget og et kolon, af hensyn til læsbarheden.

⁷ Jon Fosse (født 1959) er en norsk forfatter og dramatiker hvis skuespil er oversat til utallige sprog og opført over hele verden. Fosse bliver i norske medier ofte sammenlignet med Ibsen.

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning ...

røra på seg. De stod berre heilt stille. Berre stille. Og det same kor mykje eg pressa pennen mot papiret, var det ikkje så mykje som et vindpust på scena. Det skjedde ingenting. Det var som å venta på Godot – eller som eit finsk fjernsynteater frå dei store skogane: Taust, uverkeleg, mørkt, dystert. Dette var ikkje stor dramakunst. Dette blei ingen stor utfordrar til Fosse.

5. Hvornår kan vi have nytte af at bruge spontanskrivering i akademia?

Der er ingen grænser for i hvilke sammenhænge og til hvilke formål vi kan bruge spontanskrivering (jf. Skjoldborg 2008:101): For at skrive os fri fra selvcensur, perfektionisme og usikkerhed (jf. Knausgård i afsnit 1) og fri ”fra forventninger om det perfekte” (*Eksempel K2* ovenfor)

- Som opvarmning før anden skrivering og som skrivetræning
- Som igangsætter til artikel- og foredragsstart og som udforskningsmetode
- Som opsamlings- og husketeknik efter læsning af artikler og bøger og før og efter foredrag
- Som forberedelse af en diskussion og som opsamling/læringsrefleksionsredskab/evaluering i slutningen af forelæsninger (fx 10 min. efter hver undervisningstime igennem et semester)
- For at skrive råudkast og for at skrive sig ind i et nyt emne
- For at få idéer før og efter en diskussion
- For at huske store linjer eller pointer
- For at stimulere skrivelyst og opleve skriveglæde

Randi Benedikte Brodersen

- Som skriveøvelse på skrivekurser og i andre sammenhænge og som log og evaluering på skrivekurser (efter en hel dag med skrivning).

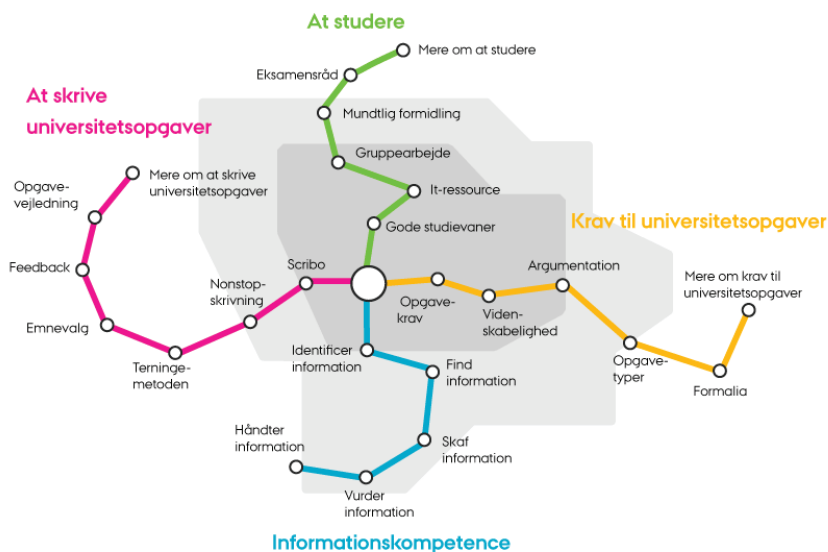
Det siger sig selv at spontanskrevne tekster som regel kræver kraftig bearbejdning og flere gennemskrivninger, på samme måde som andre typer udkast, men de vil også have mere flyd og sammenhæng end andre udkast. Om det efterfølgende reviderings- og responsarbejde se fx Rienecker 1996a, 1996b, Rienecker & Jørgensen 2012, Skjoldborg 2008. Om oplæsning (af egen og andres udkast) som effektiv revideringshjælp se Elbow 2010b, 2010c.

6. Til sidst

På en lang række skrivekurser i de sidste 5-6 år har jeg gang på gang fået bekræftet spontanskriverens fordele og virkninger, med hensyn til bl.a. produktivitet, effektiv skrivestart, kreativitet, forbedret sprogbrug, øget skriveudbytte og skriveglæde. Jeg har også erfaret at teknikken ofte fungerer som effektiv kur mod skrive-stop og andre skriveproblemer. Den slags erfaringer – både blandt studerendes og forskere – vil det være nyttigt at få belyst nærmere i en undersøgelse. Det samme gælder spontanskrevne teksters sproglige særtræk med hensyn til fx ordvalg, tekstsammenhæng, brug af narrativer og pronomenbrug og forfattertilstedeværelse.

Prøv nu først selv. Den røde linje på *Studiemetro* fører til stoppet Nonstopskrivning. Der findes en interaktiv øvelse i nonstopskrivning (15-30 minutter) og tips til nonstopskrivning: <http://studiemetro.au.dk/atskrive/nonstopskrivning/oevelse-nonstopskrivning>.

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning ...

Litteratur

- Andersen, Merete Morken (2010) *Skriveboka*. Oslo: Aschehaug.
- Boice, Robert (1994) *How Writers Journey to Comfort and Fluency. A Psychological Adventure*. Westport: Praeger Publishers.
- Boice, Robert & Patricia E. Meyers (1986) Two parallel traditions: Automatic writing and free writing. I: *Written Communication* 3:471-490. Elektronisk version: <http://wex.sagepub.com/content/3/4/471>.
- Brenner, Hans Olav (2011) *Om å skrive*. Oslo: Kurér.
- Brodersen, Randi Benedikte (2012) Nonstop-skrivning, hurtigskrivning og friskrivning. Sprog museet.dk: <http://sprog museet.dk/skriftsprog/nonstop-skrivning-hurtigskrivning-og-friskrivning> (31.12.2012).
- Brodersen, Randi Benedikte (2009) Akademisk skrivning og vejledning – for vejledere og studerende. I: *milli mála* [årskrift for Vigdís Finnbogadóttir Instituttet for Fremmedsprog]. Reykjavík: Háskóla Íslands:173-217.
- Brodersen, Randi Benedikte m.fl. (2007) *Tekstens Autoritet. Tekstanalyse og skrivning i akademia*. Oslo: Universitetsforlaget.

Randi Benedikte Brodersen

- Christensen, Robert Zola (2005) *Manual til skrivekunsten*. København: Gyldendal.
- Dysthe, Olga & Frøydis Hertzberg (2006) Å bygge opp skrivekompetanse fra bachelor til doktorgrad. I: Dysthe & Samara (red.). *Forskningsveiledning på master- og doktorgradsnivå*. Oslo: Abstrakt:123-144.
- Dysthe, Olga, Frøydis Hertzberg & Torlaug L. Hoel (2000/2010) *Skrive for å lære. Skrivning i høyere utdanning*. Oslo: Abstrakt.
- Elbow, Peter (2010a) 7. Freewriting: An Obvious and Easy Way to Speak onto the Page: http://works.bepress.com/peter_elbow/31/ (31.12.2012).
- Elbow, Peter (2010b) 11. Revising by Reading Aloud. What the Mouth and Ear Know: http://works.bepress.com/peter_elbow/33/ (31.12.2012).
- Elbow, Peter (2010c) 12. How Does Reading Aloud Improve Writing: http://works.bepress.com/peter_elbow/34 (31.12.2012).
- Elbow, Peter (1992) Freewriting and the problem of wheat and tares. I: Moxley, Joseph M. & Todd Taylor (red.): *Writing and Publishing for Academic Authors*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers:35-48. Elektronisk version: www.google.is/books?hl=da&lr=&id=RYA4rwINtaQC&oi=fnd&pg=PA35&dq=freewriting+and+the+problem+of+wheat+and+tares&ots=W2JI_ykPFW&sig=9-qwQ8B7nfoAZNs8VnmObOoztds&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
- Elbow, Peter (1981/1998a) *Writing with Power*. New York: Oxford University Press.
- Elbow, Peter (1973/1998b) *Writing without Teachers*. New York: Oxford University Press.
- Frost, Jørgen (2012) Spontanskrivning i et forebyggende perspektiv. I: Sigrid Madsbjerg & Kirsten Friis (red.) 2012: *Skrivelyst i børnehaven*. København: Dansk Psykologisk Forlag:211-224.
- Hoel, Torlaug Løkensgard (2008) *Skriving ved universitet og høskolar – for lærarar og studentar*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jacobsen, Henrik Galberg & Peter Stray Jørgensen (2007) *Håndbog i Nudansk*. København: Politiken.
- Kock, Christian & Eva Heltberg (1999/2003) *Skrivehåndbogen*. København: Gyldendal.
- Krogh, Ellen, Almar Rasmussen & Søren Søgaard (1994) *Skrivebogen*. København: Dansklærerforeningen.
- Minniger, Joan (1980) *Free yourself to write*. San Francisco: Workshops for Innovative Teaching.
- Rienecker, Lotte (1996a) *Feedback i grupper – erfaringer og råd*. Formidlingscentrets skrifter 1, København: Københavns Universitet.

Spontanskrivning – og hurtigskrivning eller nonstop-skrivning ...

- Rienecker, Lotte (1996b) *Tekster til tiden – undgå skriveblokeringer*. København: Dansk Psykologisk Forlag (2. udgave).
- Rienecker, Lotte & Peter Stray Jørgensen (2012) *Den gode opgave. Håndbog i opgaveskrivning på videregående uddannelser* (med bidrag af Signe Skov). Frederiksberg: Samfundslitteratur (4. udgave).
- Rienecker, Lotte, Thomas Harboe & Peter Stray Jørgensen (2005) *Vejledning. En brugsbog for opgave- og specialevejledere på videregående uddannelser*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Skjoldborg, Bo (2008) *Flowskrivning. Vejen til flydende skriveprocesser*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Studiemetro.au.dk.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Resume:

Syntaktiske labyrinter og semantisk kompatibilitet

Ken Ramshøj Christensen, Johannes Kizach & Anne Mette Nyvad
Aarhus Universitet

En væsentlig del af sprogforståelsen består i parsing – den trinvis tilskrivning af syntaktisk struktur til sproglige stimuli i realtid. Vi har udført en række forsøg der viser at parsing først og fremmest styres af syntaktisk information, sekundært semantisk information (Christensen, Kizach & Nyvad, ms. under review maj 2013). Forsøgene er dels psykolingvistiske eksperimenter, dels spørgeundersøgelser. De psykolingvistiske forsøg benytter sig af en metode der hedder G-Maze, en engelsk forkortelse for grammatisk labyrint, som er en slags *self-paced reading* der går ud på at folk bliver præsenteret for ordpar og løbende skal vælge det ord der passer bedst ind i sætningen. På denne måde opbygges en sætning ord for ord, og der måles responstid for hvert ordvalg. Metoden har vist sig at være bedre end *eye-tracking* til visse undersøgelser. Resultaterne viser at i sætninger hvor et *hv*-element er flyttet ud af en indlejret sætning, fx *Hvilket træ har bestyrelsen vedtaget at fælde?*, indsættes *hv*-elementet midlertidigt som objekt for matrixverbet uanset om det er kompatibelt med verbets semantik (er det sandsynligt at vedtage et træ?). Denne midlertidige analyse laves dog kun hvis den er kompatibel med verbets subkategoriseringskriterier (fx om verbet tager en nominalfrase som objekt eller et sætningskomplement). Med andre ord: I parsing accepterer vi midlertidigt det usandsynlige, men ikke det umulige.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Præpositionsnavne på Læsø

Birgit Eggert
Københavns Universitet

I mit arbejde med en udgivelse af Læsøs stednavne i skriftserien Danmarks Stednavne (DS) er jeg stødt på et ualmindeligt stort antal stednavne som består af præpositionsforbindelser (Eggert under udgivelse). *I Gyden, På Bakken* og *Ved Kirken* er eksempler på disse præpositionsnavne. De er sjældne i Danmark i dag, men det ser ud til at typen har været udbredt i 1600-1700-tallet, og de læsøske navne har paralleller flere steder i Danmark.

Imidlertid passer navnenes struktur ikke ind i den mere almindelige stednavnebrug i Danmark, og deres form som præpositionsforbindelser gør dem svære at identificere i kilderne. Mange af navnene er desuden blevet normaliseret så de passer til den almindelige struktur i danske stednavne med forled og efterled, fx *Gydensgård, Bakkensgård* og *Kirkensgård*.

1. Bebyggelse og bebyggelsesnavne på Læsø

Man hører ikke om bebyggelse på Læsø før omkring år 1200, og der er ingen stednavne som kan give argumenter for at der skulle have været en tidligere fast bosættelse. Der har aldrig været en egentlig landsbybebyggelse, og øen er karakteriseret ved enkeltgårdsstruktur hvor gårdene har været helt selvstændige, eller nogle få gårde har haft fælles indmark i nogle såkaldte ”haver”.

Etnologen Bjarne Stoklund (1980:15 f.) som er ekspert i læsøske forhold, opfatter haverne som det konstituerende element i Læsøs ældre bebyggelse. Dette forbinder han med forekomsten af en række navne med efterleddet *-rum* som betyder ’(ryddet) plads

Birgit Eggert

(for bebyggelse)' (Jørgensen 2008). Navnene på *-rum* er den eneste traditionelle navnetype på Læsø – der er ingen navne som ender på fx *-rup*, *-strup*, *-by* eller *-rød* som ellers er hyppige i det meste af Danmark. Navne på *-rum* er ellers ikke særligt hyppige i Danmark, men findes især i Nordsjælland (Hald 1965:117 ff.) samt netop på Læsø. Stoklund (1980:15 ff.) sandsynliggør at alle de læsøske *rum*-navne kan sættes i forbindelse med den tidligste bosættelse som resultat af skovrydning idet han mener navnene oprindeligt har betegnet hver sin have. Det drejer sig om navnene *Brarum*, *Byrum*, *Børum*, *Flarum*, *Irum*, *Lorum* samt muligvis et ”*Hychirom*” som kun er overleveret på Videnskabernes Selskabs Korts originaltegning fra 1786 (VSKOrig 1786).

Mange af de øvrige bebyggelser på Læsø er benævnt med en præpositionsforbindelse hvori et substantiv i bestemt form indgår. Det gælder eksempelvis navnene *ved Hyldebuschen*, *i Gyden*, *j Sandet*, *i Sundett* og *paa Hiørnet* der alle findes i Markbogen fra 1683. Noget tyder på at det har været den almindelige måde at navngive bebyggelser på Læsø i 1500- og 1600-tallet selvom der dog også findes mere almindelige navnedannelser som *Damsgaard*, *Klitgaard*, *Piilegaard*, *Stochlund* og *Troldmoesen* som alle også findes i Markbogen.

2. Definition af præpositionsnavne

Den der senest har ytret sig om præpositionsnavne i Danmark, er Gordon Albøge i forbindelse med Hanherreds stednavne (DS 21). Her giver han også en egentlig definition på navnetypen og omtaler problemerne i med sikkerhed at kunne klassificere navnene (DS 21:51): Et præpositionsnavn er

et stednavn som består af en præpositionsfrase. Præpositionen er uadskilleligt knyttet til sin styrelse, uden mulighed for indskud af attribut (...) klassificeringen som indiskutabelt præpositionsnavn [kræver] at præpositionsfrasen optræder i forbindelser som »en gård / by / holm osv. som hedder på / ved ... X« (...). Eller det kræves at præpositionsfrasen kan indgå i en ny præpositionsfrase: »En gård etc. i På X«.

Præpositionsnavne på Læsø

I forbindelse med gadenavne benytter Bent Jørgensen desuden forekomster i overskrifter eller indledninger som sikre eksempler på præpositionsnavne, men han konstaterer at ”Da som nu udelukker præpositionsnavne brug af stedsangivende præposition (det hedder aldrig »på Ved Stranden«), og man kan derfor ikke tage deres fravær som tegn på, at der ikke foreligger præpositionsdannelse” (Jørgensen 1970:102).

3. Tidligere beskrivelser af danske og nordiske præpositionsnavne

En af de tidligste omtaler af danske præpositionsnavne findes hos Johannes Steenstrup som nævner typen ganske kort i sin lille bog *De danske Stednavne* (1908) i forbindelse med navne på *-um*. En del af de stednavne som i dag ender på *-um*, er gamle dativ pluralisformer som må forudsætte en oprindelig præpositionsforbindelse med en præposition der styrer dativ, og Steenstrup henviser til præpositionsnavne i andre nordiske sprog og fortsætter: ”Vi kalder jo endnu i Kjøbenhavn en Gade Ved Stranden, medens den tilsvarende Gade paa Kristianshavn hedder Strandgade” (Steenstrup 1908:29).

I Kristian Halds kendte værk *Vore Stednavne* (1965) nævnes præpositionsforbindelser som stednavne kun som forklaring på de navne på *-um* som er gamle dativ pluralisformer. Her forudsætter Hald, ligesom Steenstrup, en oprindelig præpositionsforbindelse (Hald 1965:65) som har fremkaldt dativformen, men ellers interesserer han sig ikke videre for præpositionsnavne. Det skal nævnes at Hald i det hele taget ikke interesserer sig meget for de navnetyper som er kendetegnende for gårde og huse i tiden efter middelalderen, således nævner han heller ikke imperativnavne eller navne med abstrakter som efterled.

Senest har heller ikke Bent Jørgensen nævnt typen med mange ord i sit stednavneleksikon *Danske Stednavne* fra 2008. Han nævner dog nogle enkelte navne af typen, fx det vendsysselske *Underåre* som oprindeligt er dannet af præpositionen *under* og substantivet *ager* (Jørgensen 2008).

Den ældste egentlige undersøgelse af danske præpositionsnavne er lavet af Gunnar Knudsen i 1934 om Bornholmske forhold. Her

Birgit Eggert

skriver han at man stadig i 1900-tallet kan finde eksempler på navne på Bornholm som består af en præposition plus dens styrelse. Knudsen giver tre forskellige lister over præpositionsnavne på Bornholm. Én hvor styrelsen består af et ubestemt simpleks, fx *Paa Tofte* og *Under Klint*; én hvor styrelsen består af ubestemt kompositum, fx *I Elleby* og *Under Lensbjerg*; og én hvor styrelsen har bestemt artikel, fx *I Engene* og *Under Bjærgene*. Den første gruppe er den ældste, og den sidste gruppe er den yngste og den der bedst kan sammenlignes med de læsøske navne (Knudsen 1934:25-33).

I indledningen til Bornholms Stednavne fra 1951 (DS 10:ix-x) beskriver udgiverne særlige forhold i øens stednavneskik. Om bebyggelsesnavnene hedder det blandt andet at ”mange Gaarde først i nyere Tid har faaet Gaardnavne og i ældre Tid udelukkende omtales ved Præposition plus Egnsnavn (f. Eks. Agregaard p. 122, ældre Paa Agrene, Hallegaard p. 124, ældre Paa Halle, ...).” Det vil sige at udgiverne her ikke opfatter præpositionsforbindelserne som egentlige gårdnavne selvom de bruges til at denotere bebyggelser. Der ser altså ud til selv fra navneforskernes side at være en vis modvilje mod navnetypen.

I de bind af Danmarks Stednavne som omhandler Sønderjylland (DS 3-7), kan man gennem stednavneregistret finde frem til en del præpositionsnavne, fx *I Skoven* og *Under Bjærgene*. Navnetypen er overhovedet ikke kommenteret i udgaven og omtales faktisk kun kort i en senere anmeldelse (Modéer 1937:176). Selvom typen ikke kommenteres, er udgaven alligevel vigtig i den forstand at vi her finder en del præpositionsnavne fra Sønderjylland, men der er ikke nogen hurtig vej til at finde ud af hvor længe typen har holdt sig levende dér, og om nogen af navnene har overlevet frem til i dag.

I Stednavne i Ringkøbing Amt (DS 17) og Stednavne i Hanherred (DS 21) som begge er udgivet af Gordon Albøge, findes også nogle præpositionsnavne. Albøge nævner en række præpositionsnavne i Ringkøbing Amt, fx *På Bjerg*, *Ved Kirken* og *Ved Ledet*, men de anføres uden yderligere kommentarer om navnetypen. Anderledes forholder det sig i hans udgivelse af Hanherreds stednavne hvor han som tidligere nævnt definerer navnetypen (DS 21:51). Her findes navne som fx *På Heden*, *Under Bakken* og *Ved Broen*.

4. På sporet af Læsøs præpositionsnavne

Der er flere problemstillinger i forbindelse med de læsøske præpositionsnavne: Der findes kun nogle få middelalderlige kilder til Læsøs bebyggelsesnavne; de ældste belæg på præpositionsnavne er fra 1522, men kun et fåtal er omtalt allerede i 1500-tallet. Det er således især i 1600-tallets matrikler og jordebøger man finder præpositionsnavnene. Det kan være svært at vurdere om en præposition hører med til stednavnet, og der findes mange flere eksempler på præpositionsnavne på Læsø end dem jeg har nævnt ovenfor, men lige netop de nævnte navne er jeg ved hjælp af deres belæg i Markbogen helt sikker på virkelig er præpositionsnavne fordi de findes i overskrifter uden for anden grammatisk sammenhæng. Oftest finder man navnene i formuleringer som ”Jens Jensen i Gyden” eller ”Hans Pedersen paa Hiørnet”, og der kan man ikke se om præpositionen hører med til stednavnet. Af andre sikre eksempler kan nævnes denne, 1651-52: *den halve gård i Vester sogn, som kaldes i Gyden.*

Det kan være svært at finde frem til præpositionsnavne i samlinger og udgaver. Dette påpegedes allerede af Gunnar Knudsen i 1934 hvor han også sporede sig ind på hvornår navnetypen har været mere almindelig (s. 25):

Egentlig er Skikken vanskelig at efterspore, da næppe mange af dem, der har ført de bornholmske Stednavne i Pennen, har haft tilstrækkelig Følelse af Præpositionernes vigtige Funktion; man har i Regelen udeladt dem, fordi de ikke harmonerede med den andetsteds sædvanlige Navneskik. (...) Som en uddøende Navneskik er den nok et Studium værd, og jeg har da samlet, hvad jeg har kunnet finde af Eksempler paa den. Det viser sig da, at der fra 18de Aarhundrede kendes langt flere Eksempler end fra vore Dage, hvad der jo ogsaa paa en overbevisende Maade oplyser om Skikkens Dekadence.

Knudsen påpeger at præpositionsnavne sjældent kommer til udtryk i skrift, samt at selv bornholmerne ikke finder det korrekt når navnene nedskrives, selvom man ofte støder på dem i mundtlig form (Knudsen 1934:25). Det er et stort problem i forhold til indsamling af materialet

Birgit Eggert

at både meddelere og skrivere har haft svært ved at erkende – eller anerkende – navnetypen.

I Afdeling for Navneforsknings samlinger er navne fra mange forskellige kilder skrevet ud på sedler, og derfor har man ikke rigtig nogen fornemmelse af hvordan navnet indgår i den sproglige sammenhæng i kilden. Det har sjældent en egentlig betydning for tolkningen af det enkelte navn, men når vi taler om præpositionsnavne, er den sproglige sammenhæng vigtig fordi den er afgørende for om man kan tillade sig at regne en eventuel præposition med til stednavnet. Gordon Albøge stiller sig desuden tvivlende over for om man skal tillægge de præpositionsfraser navnestatus som kun er overleveret i 1600-tallets matrikler, men kommer med et godt eksempel på at kilderne kan være utilstrækkelige i deres gengivelse af præpositionsnavne. Et navn *Kæret* i Lild sogn, Hanherred, har kun præposition i nogle skriftlige kilder fra 1600-tallet, men optræder ellers som simpleks i bestemt form i det øvrige skriftlige kildemateriale. Alligevel optegnes navnets udtale i 1886 som en præpositionsforbindelse i overensstemmelse med den form der er overleveret i 1600-tallet (DS 21:51).

Det gælder for hele Norden at der findes en del præpositionsnavne i ældre kilder, men også at kun meget få af navnene har overlevet frem til i dag. Den svenske forsker Jan Nilsson har undersøgt nordiske præpositionsnavne, og han mener en af årsagerne til deres forsvinden kan være den lokale forankring (Nilsson 1986:114):

namnen förutsätter kunskap om trakten: riktning och läge omtalas i förhållande till något som antas vara känt. Man befinner sig i trygg närhet till ett centrum. I en språkligt konservativ, avskärmad bygd förblir dylika utpekande benämningar tillräckliga i människors dagliga liv.

Også Nilsson er inde på de vanskeligheder der er i forbindelse med behandlingen af navnetypen. Han nævner at det er svært at vurdere i ældre kilder om præpositionen hører med til navnet, selv i nyere navnebrug kan dette være svært (fx i forbindelse med moderne optegnelser), og nogle præpositionsnavne bliver aldrig accepteret af myndighederne (Nilsson 1986:113). Nilsson citerer desuden en karakteristisk tendens fra en norsk hovedopgave fra universitetet:

Præpositionsnavne på Læsø

”Det er sikkert mange navn av denne katagorien som ikke har kommet med i dette materialet. Det skyldes i første række at informantene har en tendens till ikke å rekne disse navna somm fullgode stedsnavn” (Nilsson 1986:114 med henvisning). Den svenske forsker Ivar Modéer er også kort inde på præpositionsnavnenes kranke skæbne i forbindelse med smålandske skærgårdsnavne. Han skriver: ”I avhandlingar och namnsamlingar bliver prepositionsnamnstypen i regel mycket ofullständigt representerad. Denna art av namnbildning kännes så levande, att man ofta ej vill uppfatta namnene som ”verkliga ortnamn” (Modéer 1933:250).

5. Normalisering

Kun få danske præpositionsnavne har overlevet frem til i dag, og langt de fleste af de navne som stadig findes, har ændret form på forskellige vis. Mig bekendt er ingen af de fulde præpositionsforbindelser på Læsø bevaret, men der findes stadig gårde som hedder *Hyldebusk* (< *Ved Hyldebusken*) og *Hjørnet* (< *På Hjørnet*) hvor præpositionen er sløjfet, mens fx *i Gyden* og *paa Bakken* har fået tilføjet det epexegetiske led *-gård* og hedder i dag *Gydensgård* og *Bakkensgård*. Her har substantivet beholdt den bestemte form og fået tilføjet en *s*-fuge som er obligatorisk ved stednavneforled i bestemt form (jf. Christensen & Kousgård Sørensen 1972:139). Dannelsen af navne på Læsø med *-gård* som epexegetisk led er så ensartet i navne hvor præpositionsforbindelsen er bevaret i de ældste belæg, at det faktisk er rimeligt at antage at navne med efterleddet *-gård* og med forled som består af et substantiv i bestemt form + *-s*, oprindeligt er navne som har bestået af præpositionsforbindelser (Eggert under udgivelse).

Omdannelsen af præpositionsnavnene sker hovedsageligt i 1700-tallets skriftlige kilder, og på VSKOrig fra 1786 er der kun en eneste præpositionsforbindelse tilbage, nemlig ”ved Bakken” som i senere kilder kaldes *Bakkenshuse* idet navnet betegner en samling huse øst for Byrum Kirke. Spørgsmålet er dog om omdannelsen af de oprindelige præpositionsforbindelser er sket i lokalbefolkningen på Læsø, eller om det er udtryk for en normalisering foretaget af embedsmænd og skrivere. Bjarne Stoklund (1980:21) mener det sidste er tilfældet, og ser man på overleveringen af navnene, tyder det faktisk

Birgit Eggert

også på at han har ret. Et eksempel er *Højensgård* i Byrum Sogn som i 1662 og 1683 er overleveret som præpositionsforbindelsen *i Højen*, og siden 1786 som *Højensgård*. Imidlertid afspejler en optegnelse af den lokale udtale fra 1975 at *Højen* er den lokale form af navnet. Præpositionen er altså forsvundet, men det epexegetiske led *-gård* bruges ikke i talesproget.

6. Navnestruktur

Den mest almindelige struktur i danske stednavne er en sammensætning af et forled og et efterled. Forleddet beskriver et eller andet karakteristikum ved den navngivne lokalitet, og efterleddet beskriver den navngivne lokalitets art – dvs. den oprindeligt navngivne, for når byer i Danmark kan hedde *Bjerringbro*, *Dronningmølle* og *Lunderskov*, så er det fordi de oprindelige denotata var henholdsvis en bro, en mølle og en skov. Nogle navne er enleddede og består kun af efterleddet, fx *Tved* 'rydning', *Holte* 'lille skov' og *Vejle* 'vadested, overfartssted' (Jørgensen 2008). Det almindelige er altså at få en beskrivelse af arten af det navngivne sted og ofte også en karakteristik af stedet, se tabel 1.

forled	efterled
Bjerring-	-bro
Dronning-	-lund
Lunder-	-skov
-	Tved 'rydning'
-	Holte 'lille skov'
-	Vejle 'vadested'

Tabel 1: Eksempler på den almindelige inddeling af danske stednavnes struktur

Men når det gælder præpositionsnavnene, så får vi kun en karakteristik af stedet – nemlig dets lokale beliggenhed; vi får ikke at vide hvad lokalitetens art er. I de bebyggelsesnavne som består af præpositionsforbindelser, er lokalitetens art (dvs. bebyggelsen, gården eller huset) underforstået. Det passer slet ikke ind i den struktur vi har vænnet os

Præpositionsnavne på Læsø

til at stednavne har, og jeg tror det er en af grundene til at navnene ikke har overlevet på Læsø, og kun i meget ringe omfang har overlevet andre steder i landet.

Det mest iøjnefaldende i ældre litteratur om præpositionsnavne er fraværet af diskussioner om navnenes struktur. End ikke Jan Nilsson som er den der har behandlet navnetypen mest udførligt, diskuterer navnestrukturen eksplicit i sin behandling af nordiske præpositionsnavne.

En diskussion finder man derimod hos Bent Jørgensen som i forbindelse med præpositionsnavne som gadenavne, fx *Ved Stranden* og *Ved Volden*, er inde på strukturen i navnene: ”Da navne med fast præposition (...) ikke lader sig indpasse i indledningskapitlets feltskema, bør man undlade at anvende begreber som forled og efterled i forbindelse med nærværende (...) navne” (Jørgensen 1970:102). Det feltskema Bent Jørgensen taler om, er et skema der blev udarbejdet i 1960’erne af Lis Weise og John Kousgård Sørensen. Det bygger på Poul Diderichsens analyser i *Elementær Dansk Grammatik*, og det indeholder en række felter som stednavnets led kan inddeles i alt efter funktion og placering i navnet. Grundstammen i feltskemaet og relevant i denne sammenhæng er *centralfeltet* som er opdelt i *centralbestemmerfeltet* (CB) og *centralartsfeltet* (CA) svarende til de ovenfor omtalte forled og efterled. I definitionen af de enkelte felter hedder det blandt andet: ”CA-feltet er det for stednavnet konstituerende og skal være udfyldt. CA-feltet kan næppe udgøres af størrelsen nul” (Weise og Kousgård 1964:4).

Det er imidlertid ikke alle stednavne som har et led der beskriver den navngivne lokalitets art. Dette påpeges eksempelvis af Vibeke Christensen og John Kousgård Sørensen som nævner sammenligningsnavne, opkaldelsesnavne, imperativnavne og en række betydningssekundære navne som stednavne uden artsangivende element (Christensen og Kousgård Sørensen 1972:16). I forbindelse med gadenavne taler Bent Jørgensen også om navne uden hovedled (Jørgensen 1970:98), men det er kun i et arbejdspapir af Peder Gammeltoft jeg har set præpositionsnavnene omtalt som navne uden efterled og således udelukkende bestående af det led der giver en nærmere beskrivelse af lokaliteten (Gammeltoft 2011).

Birgit Eggert

Præpositionsnavnene har været oversete når det gælder deres strukturelle sammenhæng med andre danske stednavne, men de kan – efter min mening – let forklares som navne bestående af forled og uden eller med underforstået efterled (se tabel 2). Hvis man i forbindelse med det ovenfor omtalte feltskema sletter reglen om at CA-feltet SKAL være udfyldt, vil præpositionsnavnene problemløst kunne placeres som bestående af CB-feltet.

forled / centralbestemmerfelt	efterled / centralartsfelt
Bjerring- Dronning- Lunder-	-bro -lund -skov
- - -	Tved 'rydning' Holte 'lille skov' Vejle 'vadested'
I Gyden På Bakken Ved Kirken	- - -

Tabel 2: Forslag til placering af præpositionsnavnene i den almindelige inddeling af danske stednavnes struktur

7. Opsummering

Præpositionsnavnene har haft svære vilkår i navneforskningen. Det er en ung stednavnetype som hovedsageligt tilhører tiden efter middelalderen; i den ældre navneforskning var man især interesseret i oldtidens stednavne. Desuden er navnenes form som præpositionsforbindelser problematisk fordi det ofte er usikkert om en præposition skal regnes med til stednavnet. Dette forhold har gjort det svært at erkende præpositionsforbindelserne som navne for såvel navnebrugere som for optegnere – og siden hen også for dem der excerperer de skrevne kilder.

Jeg har argumenteret for at præpositionsnavnene skal forklares som bestående af forled uden eller med underforstået efterled. Dermed falder navnetypen ved siden af den mest almindelige struktur i danske stednavne med forled og efterled. Måske er det denne lidt anderledes

Præpositionsnavne på Læsø

struktur som sammen med de vanskeligheder der er i overhovedet at identificere navnene, der er årsag til at der ikke længere findes præpositionsnavne på Læsø, og at typen er meget sjælden i resten af Danmark i dag.

Litteratur og kilder

- Christensen, Vibeke, & John Kousgård Sørensen (1972) *Stednavneforskning 1. Afgrænsning, Terminologi, Metode, Datering*. København: Universitetsforlaget i København. I kommission hos Gyldendal.
- DS = *Danmarks Stednavne* 1 ff. Udgivet af Stednavneudvalget / Institut for Navneforskning / Afdeling for Navneforskning. København 1922 ff.: I Kommission hos G.E.C. Gad / Akademisk Forlag / C. A. Reitzels Forlag / Museum Tusulanums Forlag.
- Eggert, Birgit (under udgivelse) *Stednavne på Læsø*. Kommende bind i DS, se dette.
- Gammeltoft, Peder (2011) *Om stednavnedannelser*. Upubliceret arbejds-papir.
- Hald, Kristian (1965) *Vore Stednavne*. 2. reviderede og forøgede udgave. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Jørgensen, Bent (1970) *Dansk Gadenavneskik*. Navnestudier nr. 9. København: I kommission hos Akademisk Forlag.
- Jørgensen, Bent (2008) *Danske Stednavne*. København: Gyldendal.
- Knudsen, Gunnar (1934) Præpositioner i bornholmske Bebyggelsesnavne. *Studier tilegnede Verner Dahlerup paa femoghalvfjerdsaaersdagen den 31. oktober 1934*. Danske Folkemaal, tillægsbind til 8. aargang:25-33.
- Markbogen = Utrykt kilde fra 1683. Forarbejder til Kong Christian V's matrikel 1688. Rigsarkivet, København.
- Modéer, Ivar (1933) *Småländska skärgårdsnamn. En studie över holmnamnen i Mönsterås*. Uppsala: A.-B. Lundequistiska Bokhandeln.
- Modéer, Ivar (1937) Anmeldelse af: Sønderjyske Stednavne, 3, Tønder Amt med Dele af Ribe Amt, udg. af Stednavneudvalget. København. 1931-1934 (Danmarks Stednavne 5). *Namn och Bygd* 25:174-177.
- Nilsson, Jan (1986) *Relation och namn. Två kapitel om nordiska prepositionsnamn och liknande ortnamnskonstruktioner*. Umeå Studies in the Humanities 78. Umeå: Almqvist & Wiksell International, Stockholm, Sweden.
- Steenstrup, Johannes (1908) *De danske Stednavne*. København: I kommission hos G.E.C. Gad.

Birgit Eggert

- Stoklund, Bjarne (1980) Bosættelse og bebyggelse på Læsø. *Vendsyssel Årbog* 1980:7-56.
- VSKOrig = Videnskabernes Selskabs Kort, originaltegning over Læsø 1786. Geodatastyrelsen.
- Weise, Lis, & John Kousgård Sørensen (1964) Om strukturen af stednavne med særligt hensyn til marknavne. *Marknavnestudier*. Navnestudier nr. 3. København: G.E.C. Gads forlag:1-9.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

– En konversationsanalytisk tilgang til rapbattle-disciplinen

Anne Kildegaard Hansen
Aarhus Universitet

Hey ya'll – her kommer en Intro!

”Lingvistica sum: linguistici nihil a me elienum puto”: Jeg er lingvist, og intet sprogligt bør være mig fremmed. Således afsluttede Roman Jakobson sin rapport til 1953-konferencen ved Indiana University.¹ Nu, hvor året er 2013, stemmer en bachelorstuderende ved Aarhus Universitet i.

RAP ER

ord

mord

troen på, man er stor

med meget mer

er den her

?

Så er årstallene på plads. Hvad der yderligere tildeles spalteplass i denne artikel, er en del af rappen. Rappen, som er en sproglig OG musikalsk del af hiphopkulturen. Rappen, som også er en del af mange danskeres kultur og ikke mindst kulturforbrug. Rappen, som besidder et enormt didaktisk potentiale. Men hvad er rap?

Der eksisterer forskellige definitioner og opfattelser af, hvad rap omfatter. Rappen placerer sig i feltet mellem musik og sprog. Den er en del af den (hiphop)kultur, som med tiden har bredt sig ud på verdenskortet og antaget vidt forskellige former. Jeg oplever det som et dynamisk og foranderligt felt, hvor battling indgår som disciplin.

Rapbattling er en disciplin, hvor to eller flere dystet i en kamp på ord. Rapbattling er såvel som anden (især mundtlig) kommunikation karakteriseret ved gensidighed i påvirkning og handling. Den er

¹ Jakobson 1958.

Anne Kildegaard Hansen

dialogisk i sin form og foregår face-to-face, men situationen og konteksten er specifik og afgørende: battling er del af en kultur med egne rammer og regler.

Jeg har sat denne disciplin under lup.

Min udforskning begyndte med en undren: Hvorfor lytter jeg og andre til rap? Hvordan kan konversationsanalytiske indsigter bidrage til at belyse rapbattling? Det første spørgsmål er for personligt og stort til at blive besvaret her. Men det næste gik jeg videre med, så gå med mig ...

Jeg har primært analyseret MC's Fight Night²-finalen fra 2011, hvor MC Ollie mødte Mund de Carlo.³ En transskription findes som bilag bagerst. I min transskription er en lav detaljeringsgrad noteret, idet min analyse ikke omhandler de minimale sprogelementer som fx ind- og udånding. Jeg benytter symbolerne i overensstemmelse med betydningen repræsenteret i *Samtaleanalyse*⁴ s. 244.

Jeg har med udgangspunkt i den nævnte single case undersøgt, hvordan responsfremkaldelsen sker i rapbattlen i forhold til i almindelig hverdagsinteraktion. Udover den udvalgte battle har jeg lyttet til utallige andre battles og således haft dem med i overvejelserne af mulige gennemgående træk, der kunne formuleres som normer, deltagerne formodes at orientere sig mod.

*Jeg ved ikke, hvad jeg skal sige
men jeg stiller mig lige
på midten – hvor jeg står
YO, det er sårn den går
NED
!*

Mine hidtidige erfaringer med rapbattling har ført til interessante iagttagelser af bl.a. battlens struktur og opbygning af kohærens samt dens semantiske og syntaktiske lag. Sprogets poetiske funktion dominerer, og hån tilstræbes tydeligvis bevidst frem for høflighed. Således brydes Grices maksimer, og faceworkteorier må revideres, idet battleddeltagerne ikke søger

² Se fightnight.dk.

³ Se linklisten bagerst.

⁴ Femø Nielsen og Beck Nielsen 2010.

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

konsensus – men i højere grad positionerer sig og manifesterer egne egoer.⁵

Som det bl.a. ses af mine to lejlighedsviser, kan rap indeholde både enjambementer, cæsur og slangudtryk. Men vigtigt er det, at ikke alt kan læses – det skal udsiges, lyttes til, kort sagt: sanses.

For mange rappere, poeter og kunstnere generelt gælder det ofte, at opacitet tilstræbes frem for transparens.⁶ Sproget virker bevidst uigennemsigtigt, ligesom rapperne selv ikke skal være til at skyde igennem, når de battler mod hinanden. Det kan dog være svært at holde masken og blive i rollen i nogle situationer. Mere herom senere.

Et væsentligt forbehold er, at rapbattlen udgør en performance, der omfatter både visuelle og verbale elementer. Den er improviseret, mundtlig, rammesat og fremføres til et musikalsk beat – og der er dermed ikke tale om fri interaktion. Det er vigtigt at understrege dens vitalitet, dynamik og uforudsigelighed i forhold til hverdagskonversation. Den enkelte rappers individuelle flow⁷ (artikulation) kan ikke noteres i overensstemmelse med det levende udtryk, og det samme gælder rapperens gestik, mimik og generelle bevægelser rundt i ringen. Disse ekstratekstuelle elementer er betydningsdannende og influerende i forhold til rapperens, publikums samt dommernes helhedsoplevelse og sidstnævntes bedømmelse i konkurrencer som MC's Fight Night. Her kommer konversationsanalysens apparatur til kort, som det vil vise sig med denne artikel. Derfor er denne artikels fokus på de sproglige aspekter af battling.

Så kære læser, lad os ”join hands” og sammen gå på opdagelse i en særegen og akademisk underbelyst verden, hvor bl.a. fikcionalitet og implikatur hersker på linje med skæve slangudtryk og bandeord i flæng. Jeg kalder til forsvar for både Goffmans og Femøes faceworkteorier, men der kræves (endnu) en revision, når empirien er, som den er her.

⁵ Se litteraturlisten for de specifikke, anvendte teoretiske tekster.

⁶ Om sproglig opacitet og transparens: se Jakobson 1958.

⁷ Jeg vil ikke her gå i dybden med flow-begrebet, som defineres og forstås forskelligt. Kort sagt forstår jeg det som en betegnelse for en rappers idiosynkratiske artikulation, dvs. placering i forhold til beatet, intonation, m.m.

Anne Kildegaard Hansen

Inden vi går til næste afsnit, drister jeg mig til at nedfælde nogle direktiver: Husk at sanse! – Se! Dans! Lyt! Læs! Lær!

Ophav og ophævelse: The winner takes it all

Kampen på ord kan historisk føres tilbage til slavebarakkerne i de amerikanske sydstater. I 70'ernes Bronx, USA, blev hiphopkulturen del af opgør i bandemiljøet som alternativ til fysisk vold og kriminalitet. Konkurrence var en gennemgående drivkraft: det handlede – og handler stadig – om at være nr. 1 og høste respekt.⁸

Den danske udgave af kulturen formedes og domineres fortsat af denne kamp om at være den bedste. Konkurrencen er ubarmhjertig men kreativt skærpene. Seksuelle insinuationer samt latterliggørelse af mødre og hudfarve trives glimrende. Der er dog uskrevne regler for, hvad man kan tillade sig at sværte modstanderen til med.

MC's Fight Night er det verbale boksemesterskab på dansk jord.

Man kan ikke stille sig i den blinde vinkel, når man først står i rampelyset eller har indtaget sin plads på podiet. Så er man på, og ordene spredes både mund-til-mund og viralt via eksempelvis sociale medier. Ordene kommer ud – næsten til alle, fordi brugen af slang smitter mellem både børn og voksne, uden alle ved, hvor det hele startede.

Initiativ og respons – kohærens?

Turtagningen i rapbattles foregår systematisk, idet hver deltager tildeles et antal linjer eller et bestemt tidsinterval. I min single case får hver deltager fire verslinjer. Der finder altså ikke en tildeling af taleretten sted som i almene samtaler. Deltagerne udfylder de fire linjer frit i a-b-a-b-forløb, men der ses en tendens til orientering mod 'fællesskabet', idet sekvenserne emnemæssigt relaterer sig til hinanden intratekstuel.⁹ Deltagerne agerer altså ud fra en initiativ-respons-model, hvor responsen forholder sig eksplicit til de initierende udsagn, men samtidig kan rapperne frit foretage associative (eller umiddelbart umotiverede) emneskift.

⁸ R. Skyum-Nielsen 2006.

⁹ Se bilag 2.

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

Som det ses af bilag 2 med oversigt over hele YouTube-klippets makrostruktur, introduceres løbende nye entiteter i interaktionen, hvoraf nogle går igen som diskursreferenter på tværs af forskellige sekvenser. MC Ollie digter i sin første tur videre på Nintendo-emnet fra den indledende individuelle runde, og Mund de Carlo samler emnet op i sin efterfølgende tur ved at sige: ”jeg som supermario pisselækker i håndværkerbukser”. Der videreføres information og dannes relationer mellem battlens dele. Emnerne falder inden for en fælles referenceramme med mulighed for identifikation ved introduktion gennem proprier og ubestemte beskrivelser. Forskellige kategorier aktiveres og de tilhørende typiske begreber tages i brug, som det ses af mine tal-markeringer på bilag 2.

Der kan således identificeres lokal kohærens, mens battlen som helhed forekommer forholdsvist inkohærent pga. de mange usammenhængende emner og associationsspring. Eksempelvis skifter MC Ollie umotiveret emne i sin fjerde tur fra ”skraldespand” til ”harry potter”; denne inddragelse kunne dog ses som en dybdesemantisk reference til selve kampsituationen.

MC Ollie siger i sin anden tur: ”apropos mail”, uden at ordet mail har været nævnt tidligere. Der kan dog argumenteres for en semantisk relation med Facebook-temaet eller det nævnte ”papir”, som kan hentyde til en skriftlig besked. MC Ollie ytrer i samme tur, at han er en charlatan, hvilket han senere modsiger i sin fjerde tur. Derudover bruger han ordet ”so” om Mund de Carlo, hvilket benyttes om grise af hunkøn og ikke hankøn.

Der er altså plads til ukorrektheder i rap – både semantiske, grammatiske og moralske, men her er fokus ikke på mening i traditionel forstand. Den globale inkohærens skyldes den poetiske funktions dominans jf. det senere afsnit herom: rapperne søger primært at konstruere gode rim frem for egentlig mening og sammenhæng. Fokus er på formen frem for indholdet. Der tenderes mod en æstetik, hvor selve den sproglige handling – det ’at der handles’ – vægtes højere end ’handlen om’.

Anne Kildegaard Hansen

Et lille sidespring

Et andet eksempel på, hvordan en diskurs indstiftes og udvikles, ses i finalen fra 2004, hvor Kejser A batter Mikl.¹⁰ Her indstiftes en religiøs og magtmæssig diskurs omkring tiden 5.40, da Mikl først betitler sig selv præsident og derefter Gud (som højerestående end Kejser A jf. netop dette alias). Senere responderer Kejser A med ordene: ”hvis du var Gud var 80% herinde ateister” (6.27). Mikl konstruerer også andre ordspil på modstanderens alias, jf. ”kejsersnit” (5.47) og ”det kejserens nye klæder” (7.56). Kejser A viderefører den religiøse diskurs ved at sige: ”du er ikk Jesus, men jeg korsfæster dig” (6.58), og han siger efter en reference til Moses om sig selv: ”jeg splitter ikke vandene, jeg splitter benene på hans lillesøster” (6.47). Således forholder responsen sig til den initierede diskurs. Men ud over at referere til allerede indstiftede emner, inddrager Mikl også den fysiske situation ved at sige om Kejser As placering: ”du stod så tæt på, fordi du prøvede på at score mig” (6.05). Kejser A udnytter publikums tilstedeværelse ved direktivet: ”lav noget larm folks” (7.27).

I en komparativ analyse af finalen fra 2004 og finalen fra 2011 kan der i 2004-finalen registreres en større grad af ’ping-pong’ mellem Mikl og Kejser A, idet de i større grad end Mund de Carlo og MC Ollie hele tiden tager trådene op fra hinanden og videreudvikler de diskurser, der igangsættes. Tempoet er højere, ordene flere, og interaktionen virker således intens og finalisterne nærværende og kreativt skarpe. Det er ikke min opgave at bedømme kvaliteten, men der kan findes kvantitative eksempler (jf. kreativiteten og originaliteten) på, hvorfor 2004-finalen af nogle¹¹ karakteriseres som en af de bedste MC’s Fight Night-finaler nogensinde, og omvendt gives der i YouTube-brugernes tråd med kommentarer under 2011-videoen udtryk for, at niveauet blandt deltagerne i 2011 muligvis ikke var så højt som andre år.

Identifikation af fyld

Der eksisterer i rapbattlen sproglige elementer, som ikke udgør egentlig respons men nærmere har karakter af fyldord, klichéer og syntaktiske

¹⁰ Se linklisten.

¹¹ Voice over (9.51): ”det er fucking den bedste finale, jeg kan huske i rigtig rigtig lang tid”.

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

grundskeletter, hvis funktion er at forbruge tid, mens den egentlige respons udtænkes. Det er alfa-omega ikke at gå i stå, så rapperne synes at inddrage ord og vendinger, som ikke opstår i nuet men er forudindøvede, så de kan tages i brug efter nødvendighed. Et sådant grundskelet udgøres af Mund de Carlos indledninger ”yo det klart at...” (0.16, 0.22, 0.27, 0.52)¹², ”yo fuck it” (0.32) og ”yir yo” (0.36), som det også ses i 2011-finalen (7.02, 7.08, 7.51). Han er ikke ene om at benytte lignende vendinger jf. Johnni G ved tiden 0.39: ”så det klart at”, Mikl ved tiden 1.52: ”yo så det klart at”, Fantomet ved 3.05: ”så det klart at”.¹³ Den socioleksikalske interjektion ”yo” varetager gennemgående plads og funktion som præ-begyndelseselement, der giver tid til udtænkning af modsvar.

Rapsprogets funktioner

Roman Jakobson undersøger i *Lingvistik og poetik*¹⁴, hvad der gør den sproglige meddelelse til et kunstværk. I rap sigtes mod en bestemt effekt: publikums hyldest, dommernes stemme og modstanderes fallit. Sproget er det middel, der bruges, og i mange tilfælde understøttes den verbale udfoldelse af et beat.

Jakobsons sproglige funktioner deltager i helheden men med forskellig rang. Indstillingen mod meddelelsen selv er sprogets såkaldte poetiske funktion. I poesi er denne funktion dominerende og determinerende, mens den i megen anden sproglig aktivitet er tilstede men underordnet andre funktioner – ofte den referentielle. Den poetiske funktion fremhæver sprogtegnenes tingslighed. Reference sløres til fordel for selvreference, og opacitet tilstræbes frem for transparens. Brug af stilisering som eksempelvis rim og allitterationer eller lighed i prosodi og stavelser kan forstærke ords slagkraft og effektivitet, fordi vi vel er mere lydhøre over for deres afvigende karakter i forhold til normalsproget. Man kan sige, at poesien (og herunder rappen) stræber efter lighedsrelationer, og det giver den sit symbolske, komplekse, polysemantiske væsen. Den referentielle funktion forsvinder ikke men gøres via den poetiske funktions dominans flertydig; én signifiant kan henvise til flere signifiéer.

¹² MC's Fight Night 2010 – Mund de Carlo vs. Johnni G (se linkliste).

¹³ Alle tre i MC's Fight Night-finalen 2008 (se linkliste).

¹⁴ Jakobson 1958.

Anne Kildegaard Hansen

Selektionen af ord sker altså ikke på basis af ordenes semantiske indhold og reference til virkelige genstande i verden uden for bokseringen. Rappens særegne sprog anvendes med henblik på at fremhæve dets musikalitet. Fonematiske og prosodiske lighedsrelationer er latente i sproget, og i rappen manifesteres disse sammenhænge. Kæderne af ord i linjer af fire pr. deltager udgør regelmæssig produktion og forbrug af tid.

Rapperens brug af selvkonstruerede metaforiske sammenligninger skal ikke forstås referentielt men ses som elementer i en poetisk diskurs, hvor opmærksomheden søges rettet mod sproget selv netop som sproglig konstruktion, og rapperne demonstrerer deres evner udi kombination og selektion på basis af ækvivalens. Der ligger i battleformen en forventning om udfyldning af de fire linjer til hver rapper, og dette sker spontant samt improviserende og derfor ikke altid semantisk meningsfyldt – men ofte kreativt og originalt. Der eksperimenteres med sproget og dets funktioner: således bringes flere funktioner i spil – også den referentielle – men det giver i battlekonteksten ikke mening at efterprøve postulaternes sandhedsværdi i forhold til virkeligheden, idet de indgår i en verbal leg og konkurrence med uskrevne regler. Kategorier indføres og gentages, konstrueres og korrigeres løbende, og intet er sandt eller falsk, rigtigt eller forkert, men noget er tilsyneladende bedre end andet – uden det her skal forsøges formuleret og defineret. Det virker dog afgørende, hvordan den enkelte rapper mestrer ækvivalensprincippet med særlig vægt på enderim som poetisk virkemiddel; et middel til at nå målet: sejr og til sidst tildeling af titlen ”MC’s Fight Night-champ”.

Fiktion frem for fakta

Grice fremsætter i *Logic and Conversation* (1975) et kooperationsprincip for samtaledeltagere, der lyder som følger: ”Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged”.¹⁵ Han opridser i forlængelse heraf fire maksimer omhandlende kvantitet (informativitet), kvalitet (sandhed), relation (relevans) og måde (klarhed).

¹⁵ Grice 1975:26.

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

Der eksisterer i battlen en særegen logik, hvor præmisser og konklusioner fremsættes (og evt. gendrives af modstanderen) uden reference til virkeligheden. Battledeltagerne etablerer det, man kunne kalde fiktioner eller iscenesættelser, som i Grices terminologi bryder med maksimet om sandhed.¹⁶ Der etableres en egen virkelighed, inden for hvilken rapperne skaber selvgyldige udsagn. Battlen udgør en art rollespil, og rappernes pseudonymer (deres såkaldte 'aliases') understreger denne distance til virkeligheden.

En genkommende kliché er referencen til modstanderens mor¹⁷ eller påstande om størrelsen på modstanderens kønsdele¹⁸, men sådanne postulater udgør implikaturer, præsuppositioner, som det ikke er relevant at undersøge sandhedsværdien af. Fokus er på virkningen: det handler om at kreere de mest kreative og klangligt ækvivalente påstande i nuet, og de refererer ikke nødvendigvis til noget sandt eller håndgribeligt i verden uden for ringen.

Rap er eksperimentering med sproget, så battledeltagerne orienterer sig ikke mod hverdagskommunikationens normer angående informativitet, sandhed, relevans og klarhed.

Eksempelvis forudsættes der forhåndskendskab til filmen "You got mail" samt hele Harry Potter-universet og dets karakterer, som introduceres uden uddybende personkarakteristik.

Præsuppositioner og opdigtede, alternative fiktioner er mulige og legale i rapsproget i modsætning til normalsproget, der er underlagt andre normer og konventioner. I rap ses en dobbelthed, idet de sproglige elementer både er konkrete henvisninger men samtidig situationsbundne og tildeles nyt potentiale som udviklinger i forhold til oprindelige betydninger. Det ses eksempelvis i MC Ollies konstruktion: "hans pik den er så slap de burd kald ham for dumbledor" eller Mund de Carlos: "du ligner bar en fucking grim version af snape". Disse nedladende tropers signalværdi er det vigtige frem for deres sandhedsværdi.

I ringen påtager deltagerne sig en ekspressiv og performativ identitet som entertainere og ordekvilibriste, hvis adfærd er attituderelativistisk i praksis, dvs. omskiftelig.

¹⁶ Grice 1975.

¹⁷ Se link til Kejser A vs. Johnni G 2010 (5.58).

¹⁸ Fx i MC's Fight Night-finalen 2011 (7.59).

Anne Kildegaard Hansen

Lyden udgør en gestus, som fokuserer på virkning frem for forståelse. Med talehandlingsterminologi er det således ikke det lokutionære, der er i fokus, men snarere det illokutionære og perlokutionære, hensigt og virkning. Rapperens talehandlinger udgør ikke blot konstativer, der beskriver tingenes tilstand; de er også i høj grad performativer, der er med til at forandre tilstanden og udforme virkeligheden.

Hån frem for høflighed

Normen i rapbattles er modsat hverdagskommunikation at give dispræfererede svar, og derudover er en høj grad af bevidst og intenderet uhøflighed i spil; deltagerne afviser frem for accepterer ”invitationer” og modargumenterer modstanderens udspil.

Deltagerne projicerer deres eget positive selvbillede ud i det sociale samvær og forsøger konstant at true modstanderens face. De synes at orientere sig mod den egomanifesterende del af Mie Femøs dualistiske forslag til en revision af Goffmans teori.¹⁹ Med face skal her forstås de ’masker’ eller roller, rapperne påtager sig i ringen, og som er udtryk for en bestemt persona, der ikke skal sammenlignes med det virkelige menneske bag, og krænkelserne har ikke konsekvenser ud over battlesammenhængen.

Rapperne praktiserer med Goffmans term en linje²⁰, der udtrykker deres opfattelse af situationen og vurdering af modstanderen og sig selv: de ophøjer sig selv, mens de omvendt nedgør modstanderen. Eksempelvis siger MC Ollie i sin første tur: ”hold kæft du sku komm igen so”, mens Mund de Carlo i sin tredje tur ytrer: ”men du fucking grim til å bli vist i tv”. Der finder således ingen hensyntagen og gensidig respekt sted; rapperne søger ikke at skåne modstanderens følelser og face. Der tilstræbes et asymmetrisk magtforhold, som skal forstås som del af konkurrencen. Deltagerens indbyrdes position forhandles løbende, hierarkiet udfordres og forandres fra øjeblik til øjeblik. Der sker en potensering; en mandhaftighed og dominans bankes op for efterfølgende at forsøges destrueret af modstanderen.

¹⁹ Femø Nielsen 1993.

²⁰ Goffman 1955:39.

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

Det er således muligt at identificere en gennemgående 'jeg-er-bedre-end-dig'-figur frem for ligevægt, og rapperne kan yderligere markere og udvide deres territorium og overlegenhed via fysiske bevægelser og truende adfærd. Omvendt kan de via mimik og gestik synligt anerkende modstanderens gode rim med eksempelvis smil og nik.

Rapperne fremfører gunstige kendsgerninger om sig selv og ugunstige kendsgerninger om modstanderen. Udvekslingen er aggressiv, idet rapperne som samhandlingsdeltagere også søger at demonstrere, at de klarer sig bedre end den anden. De forsvarer og investerer i en selvforestilling, som er sårbar over for kommunikationen men ikke realiteten. Egomaniestationen kan foregå gennem optoningsstrategier som brug af 'jeg', imperativer og impositiver og mere implicit ved brug af refleksive adverbialer og deiksismarkører.²¹

Battlesituationens facework er et magtspil, som signaleres i de implicerede selvopfattelser og fremmedforståelse. Der benyttes ingen politenessstrategier. Omvendt udtrykkes konstant et misforhold mellem de introducerede faces og modpartens opfattelse af samme. Dermed udgør battlen én lang korrektionsproces.

Det er interessant i lyset af ovenstående pointer om hån frem for høflighed at fremhæve MC Ollies 'off-battle'-kommentar fra tiden 9.57 og frem: han nævner, at han og modstanderen Mund de Carlo har øvet sammen op til MC's Fight Night og havde det som fælles mål at nå til finalen, så det antydes, at de altså er venner uden for ringen men konkurrerende fjender indenfor. Dermed er der formodentlig stor forskel på sprogbrugen og interaktionsstilen i de forskellige situationer.

Konklusioner og videre perspektiver

Rapbattlen udgør interaktion, idet den sproglige produktion og forståelse sker i samspil mellem mennesker, hvor det dialogiske er et fælles anliggende. I battlen er dog et afgørende konkurrenceaspekt, som gør at høflighed må vige til fordel for hån i en kamp om positionering. Frem for at søge konsensus ses en høj grad af egomaniestation i forhold til almindelig hverdagsinteraktion.

²¹ Femø Nielsen 1993.

Anne Kildegaard Hansen

Rapperne forholder sig løbende til, hvad der sker og kan ske, og ytringerne kan kun forstås ved at se dem i forhold til de interaktionelle forhold bid for bid samt i forhold til den omgivende situation og (kulturelle) kontekst. Betydningsdannelsen sker i samspil mellem lyriske strukturer, rappernes idiosynkratiske artikulation, de musikalske strukturer samt elementer uden for ringen (publikums tilstedeværelse og respons). Der kan også trækkes på en større kontekst via referencer, samtidig med at rapperne konstruerer en egen evt. fiktiv verden i selve momentet. Der eksisterer ikke nødvendigvis et direkte henvisningsforhold til virkeligheden og dermed ingen forpligtelse på sandhed.

Rapbattlen er en samlet interaktion mellem de forskellige strukturer og personer, som bidrager til betydningen. Det er et plastisk modus, som implicerer sproglig eksperimentering, leg med fiktioner og roller, dramatisering, ekspressivitet og performativitet. Fokus er ikke på sproget som middel til kommunikation af mening men som materiale, hvor klanglig ækvivalens prioriteres.

Rappen udgør et tværmedialt felt mellem musik og sprog, hvor kombinationen består i blandingen af det sprogligt defamiliariserende (jf. den poetiske funktion) og det musikalsk lettilgængelige som bærende princip, der skaber naturlig fremdrift. Der eksisterer således en dialektik mellem en til tider inkohærent indholdsside og en harmonisk form. Det må også derfor understreges, at transskription og tekstanalyse er problematisk; rap skal høres og opleves – ikke læses. Skrift kan ikke gengive sprogets plasticitet og dynamik. Rappen skal forstås i sin specifikke kontekst som mundtlig disciplin og kulturelt fænomen. Receptions- og perceptions-mæssigt er det en æstetisk strategi, hvor også lyden genererer betydning og understøtter det semantiske.

Rappernes adfærd i ringen reflekterer normerne inden for den større kulturelle sammenhæng, rappen er del af. Rapsproget er dog som al sprog en foranderlig størrelse, så rapperne kan aktivt udvikle og kontinuerligt redefinere konteksten. Kultur og sprog er langt fra statiske størrelser; de påvirker hinanden gensidigt – ligesom rapperne gør det i interaktionssituationen.

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

Hvad angår mit empiriske grundlag har jeg valgt at fokusere hovedsagligt på en single case, som jeg fandt repræsentativ. Det kunne være interessant i større omfang videre at undersøge, hvad der karakteriserer de rappers indlæg, som af dommerne vurderes som værende bedst. En sådan undersøgelse må se nærmere på, hvordan initiativ og respons relateres i battlen, og det kunne også være givende at gå i dybden med indvirkningen af stemmebrug (og det såkaldte flow) samt publikums tilstedeværelse. Derudover er spændende tiltag som de såkaldte ”Rap Slam Battles” ved at vokse sig store på tværs af landegrænser – fx dystede bl.a. populære svenskere og danskere under Roskilde Festival 2012 med begejstrede tilhørere på sidelinjen.

Som nævnt indledende synes netop publikum som tredjepart at deltage i og påvirke interaktionen, men konversationsanalysen indeholder (endnu) ikke redskaber til at analysere denne del. Jeg vil således blot pointere publikums tilstedeværelse og tilråb som relevante og influerende i forhold til den samlede generering af stemning og betydning, og generelt er der et stort udforsket potentiale i undersøgelser af dette tværmediale felt mellem musik og sprog.

Litteraturliste

- Bukdahl, Lars (2004) Efterskrift dér. *Poesi dér: danske raptekster 1988-2004*. 1. udgave, 1. oplag. Aarhus: Systime:95-118.
- Femø Nielsen, Mie (1993) Det dualistiske face. Et forslag til en revision af Goffmans faceworkteori. *4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Mette Kunøe og Erik Vive Larsen (udg.) Aarhus: Aarhus Universitet:208-221.
- Femø Nielsen, Mie og Søren Beck Nielsen (2010) *Samtaleanalyse*. 1. udgave. København: Samfundslitteratur.
- Goffman, Erving (1955/2004) Om ansigtsarbejde. *Social samhandling og mikrosociologi. En tekstsamling*. Michael Hviid Jacobsen og Søren Kristiansen (red.):39-75.
- Grice, Paul (1975) Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*, vol. 3: Speech Acts. Peter Cole & Jerry L. Morgen (red.). New York: Academic Press:41-58.

Anne Kildegaard Hansen

- Jakobson, Roman (1958, 1967) Lingvistik og poetik. Uddrag af foredraget Closing statement: Linguistics and poetics. Indiana University 1958. På dansk ved Niels Erik Wille. Oversættelse oprindeligt bragt i tidsskriftet *Vindrosen*, 14. årgang, nr. 7, 1967. Revideret i år 2000.
- Scheuer, Jann (2005) *Indgange til samtaler. Samtaleanalyse som konversationsanalyse, dialogisme og kritisk diskursanalyse*. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag:7-45.
- Skyum-Nielsen, Rune (2006) Forord og Vinderen tager det hele. *Nr. 1 – dansk hiphopkultur siden 1983*. København: Information:8-13 og 16-27.
- Steensig, Jakob (2001) *Sprog i virkeligheden: bidrag til en interaktionel lingvistik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag:7-28 og 272-301.
- Ulbæk, Ib (2005) *Sproglig tekstanalyse: introduktion til pragmatisk tekstlingvistik*. 1. udgave, 1. oplag. Aarhus: Academica.

Links

- “MC OLLIE vs. MUND DE CARLO - MC's Fight Night FINALEN 2011”:
<http://www.youtube.com/watch?v=XO6oovD9wgM>
- ”MC's Fight Night 2004 – Finalen – Kejser A vs. MikL”:
<http://www.youtube.com/watch?v=pz9TxLIOvIw>
- ”MC's Fight Night 2008 finalen”:
<http://www.youtube.com/watch?v=DRcD-t88iJQ>
- ”MC's Fight Night 2010 – Kejser A Vs Johnni G – Fra Zulu”:
<http://www.youtube.com/watch?v=vDcETWjhGSA>
- ”MC's Fight Night 2010 – Mund de Carlo vs Johnni G”:
<http://www.youtube.com/watch?v=Rolo0MrJQq8>

Bilag

Bilag 1 (transskription) ses på næste side efterfulgt af bilag 2 (makrostruktur)

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

Bilag 1 – Transskription af MC's Fight Night-finalen 2011

MC's Fight Night-finale 2011 mellem MC Ollie og Mund de Carlo. Se YouTube-link. Battlerunde af 2 minutter med skiftevis 4 linjer til hver. Startende med kort dommerforklaring ved tiden 6.18 i YouTube-videoen:

MC OLLIE:

- yow (.) jeg battler månd de carlo
nintendo undskyld jeg battler supermario
yow fuck it (.) hold kæft du sku komm igen so
5 din stil død fra et par år sidn som nintendo

MUND DE CARLO:

- yo hold kæft hvor er du pinli
jeg supermario (.) men (.) jeg knalder din dame mæ luigi
10 yir (.) så tjek det (.) du ved følg min instrukser
=jeg som supermario pisselækker i håndværkerbukser

MC OLLIE:

- jeg piller dig fra hinanden (.) jeg en charlatan
15 han sa at mine rim de var li til skraldespandn
men jeg vinder battlen det har jeg papir på
apropro mail (.) hans rim var li til min papirkurv

MUND DE CARLO:

- 20 yo det klart at (.) <du en fail>
yow (.) jeg tror at (.) <you got mail>
yo men det klart du blir glemt
dit fjæs ligner en draft som der aldrig blev sendt

25 *MC OLLIE:*

- efter den her battle kommer han til a ligg stil
you got mail det den film han spiller pik til
lidt før (.) snakked han om en pc
efter i aften så står der FUCKING FIGHT NIGHT CHAMP PÅ MIT CV
30

Anne Kildegaard Hansen

MUND DE CARLO:

ya:r (.) yo (.) fight night champ på dit cv
men du fucking grim til å bli vist i tv
fuck skraldespanden du ikk mere slem
35 jeg har aldrig været på en losseplads men du ku inviter mig hjem

MC OLLIE:

yo fuck it og det kan du ikk brug til nog
losseplads hans rim dem fandt han på en genbrugsstation
40 jeg rapper ikk gennem skraldespand (.) jeg ikk en charlatan
du ligner harry potter når jeg har givet dig et ar i pandn

MUND DE CARLO:

yo det klart at (.) du ved (.) <at> du slem
45 genbrug la nu vær å snakk om din rim igen
yo mit navn er månd de carlo (.) fuck harry potter
din pik er så lill man sku tro den havd usynlighedskappe på

MC OLLIE:

50 haha =yo fuck it jeg lever for den syg tjie (uf)
yo ærligt talt min pik den er nærmest ikk usynlig
jeg fucking ond (.) i ku kald mig for voldemort
hans pik den er så slap de burd kald ham for dumbledor

55 *MUND DE CARLO:*

yo: yo det klart at (.) du skal væk
yo (.) jeg nice lisom dumbledors skæg
yow (.) jeg nice lisom dumbledors skæg
dig (.) du ligner bar en fucking grim version af snape

60

MC OLLIE:

lad mig spør den her battle ku i li den
jeg liglad hvem der vind KØBENHAVN TAR TITLE:::N

Yo, interaktion, dér! (Sagde hun virkelig det?)

Bilag 2: Makrostruktur / temarelationer

Indledende individuelle runder – En emnegenerator tildeler emner:

MC O: ⁰IKEA-tur med kæresten

MDC: ¹Facebook

MC O: ²Nintendo

MDC: ³Skraldemand

Finalebattle:

MC OLLIE:

yow (.) jeg battler månd de carlo

²nintendo undskyld jeg battler ²supermario

yow fuck it (.) hold kæft du sku komm igen so

din stil død fra et par år sidn som ²nintendo

MUND DE CARLO:

yo hold kæft hvor er du pinli

jeg ²supermario (.) men (.) jeg knalder din dame mæ ²luigi

yir (.) så tjek det (.) du ved følg min instrukser

=jeg som ²supermario pisselækker i ²håndværkerbukser

MC OLLIE:

jeg piller dig fra hinanden (.) jeg en ⁴charlatan

han sa at mine rim de var li til ³skraldespandn

men jeg vinder battlen det har jeg papir på

apropo ¹mail (.) hans rim var li til min ³papirkurv

MUND DE CARLO:

yo det klart at (.) <du en fail>

yow (.) jeg tror at (.) <you got ¹mail>

yo men det klart du blir glemt

dit fjæs ligner en ¹draft som der aldrig blev ¹sendt

MC OLLIE:

efter den her battle kommer han til a ligg stil

you got ¹mail det den film han spiller pik til

lidt før (.) snakked han om en ¹pc

efter i aften så står der FUCKING FIGHT NIGHT CHAMP PÅ MIT CV

Anne Kildegaard Hansen

MUND DE CARLO:

ya:r (.) yo (.) fight night champ på dit cv
men du fucking grim til å bli vist i tv
fuck ³skraldespanden du ikk mere slem
jeg har aldrig været på en ³losseplads men du ku inviter mig hjem

MC OLLIE:

yo fuck it og det kan du ikk brug til nogen
³losseplads hans rim dem fandt han på en ³genbrugsstation
jeg rapper ikk gennem ³skraldespand (.) jeg ikk en ⁴charlatan
du ligner ⁵harry potter når jeg har givet dig et ⁵ar i pande

MUND DE CARLO:

yo det klart at (.) du ved (.) <at> du slem
³genbrug la nu vær å snakk om din rim igen
yo mit navn er månd de carlo (.) fuck ⁵harry potter
din pik er så lill man sku tro den havd ⁵usynlighedskappe på

MC OLLIE:

haha=yo fuck it jeg lever for den syg tjie (uf)
yo ærligt talt min pik den er nærmest ikk usynlig
jeg fucking ond (.) i ku kald mig for ⁵voldemort
hans pik den er så slap de burd kald ham for ⁵dumbledor

MUND DE CARLO:

yo: yo det klart at (.) du skal væk
yo (.) jeg nice lisom ⁵dumbledors skæg
yow (.) jeg nice lisom ⁵dumbledors skæg
dig (.) du ligner bar en fucking grim version af ⁵snape

MC OLLIE:

lad mig spør den her battle ku i li den
jeg liglad hvem der vind KØBENHAVN TAR TITLE:::N

Efter battlen: Sejrsherren udråbes og holder takketale (MC Ollie). Han nævner fra tiden 9.58 og frem, at han og Mund de Carlo har trænet sammen forud for MC's Fight Night, hvilket som nævnt i artiklen er interessant i lyset af iscenesættelsen, hvor konkurrenterne fremstår som fjender.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring

Martin H. Hansen
Københavns Universitet

Det er en kilde til undren og morskab hos vore nordiske broderfolk at man på dansk kan sige ”hold kæft” når man mener ’fortæl noget mere’:

- (1)(LHA) Det der har jeg broderet selv så det også [en af mine
interesser]
(XDG) [Hold da] op ja
(LHA) Det var mens jeg ventede (biip)
(XDG) Gud det må have taget en enorm lang tid
(LHA) Jamen det tog i halvandet år
(XDG) **Hold kæft** det er da
(LHA) Det var til min bror jeg havde broderet det, så fik jeg det
igen da han øh faldt væk¹

Ved Ordbog over Dansk Talesprog (ODT), et projekt under Sprogforandringscentret (DGCSS) ved Københavns Universitet, har vi gennem et stykke tid arbejdet på at kortlægge talesprogsinterjektioner med henblik på at give dem en ensartet behandling i en kommende ordbog (Hansen & Hansen 2011). Grundlaget er i første omgang DGCSS’ korpus over lydoptagelser og tilhørende transskriptioner

¹ Artiklens eksempler er hentet fra transskriptioner af DGCSS’ talesprogskorpus hvis andet ikke er angivet. Ortografien er modificeret i enkelte tilfælde af hensyn til læsevenligheden. [Firkantede parenteser] markerer overlap af to eller flere talere, (biip) angiver at et personnavn er fjernet af hensyn til informanternes anonymitet og anførselstegn i transskriptionen angiver at der er tale om citeret tale. Bemærk også at interviewerens kan kendes på at hans/hendes initialer starter med X.

Martin H. Hansen

af talesprog, et korpus der hovedsageligt består af sociolingvistiske interviews. Eksempel 1 er en typisk sekvens fra dette korpus.

Behandlingen af ”hold kæft” er eksemplarisk for den metodeudvikling der stadig er i gang i ODT, og som jeg her vil redegøre for.

Sammenhængen mellem form og funktion

Interjektioner er i højere grad funktionsord end betydningsord, og udfordringen består derfor i at fremstille interjektionens funktioner på en systematisk måde. Når man arbejder med korpusdata, er det en trivielt men konstant nærværende sandhed at man ikke kan slutte fra det sproglige udtryk til dets funktion. I hvert enkelt tilfælde må man undersøge konteksten før man kan afgøre udtrykkets funktion, og det indebærer en risiko for at de individuelle analyser udformes på en måde der vanskeliggør en sammenfatning af analyseresultaterne.

Adolphs (2008) anvender termerne *funktionsprofil* om den samlede mængde af form-funktionrelationer for det enkelte sproglige udtryk og *funktionsgruppe* om en gruppe af sproglige udtryk der har samme funktion. Et udtryk der kan have flere funktioner (man kunne kalde det en *differentieret funktionsprofil*), hører dermed hjemme i flere funktionsgrupper. Nogle eksempler på tentative funktionsgrupper er *beklagelse*, *bekræftelse*, *bekymring*, *erkendelse*, *hilsen*, *overraskelse (glædelig)*, *overraskelse (forskrækket)*, *selvrettelse*, *tøven*, *skepsis*, *væmmelse*.

Denne tilgang kan være fuldt tilstrækkelig for monografiske undersøgelser af enkelte sproglige udtryk, men til brug for en ordbog bliver listen af funktionsgrupper hurtigt vildtvoksende og u håndterlig, ligesom man heller ikke får noget overblik over hvordan funktionsgrupperne kan være indbyrdes beslægtede.

En mulig løsning er at opløse funktionerne i mere basale elementer. Hvis det sproglige udtryk A har to beslægtede funktioner A^1 og A^2 , så må det gælde at:

- Definitionen af A^1 må rumme mindst ét element som også rummes i definitionen af A^2
- Definitionen af A^2 må rumme mindst ét element som ikke rummes i definitionen af A^1

"Hold kæft" – et talesprogsudtryk i forandring

Med andre ord: Mindst én af funktionerne A^1 og A^2 må være sammensat af mindst to elementer. Disse elementer kan vi foreløbig kalde *funktionelle træk* eller blot *træk*. Opgaven består nu i at undersøge hvordan disse træk er kombineret i korpusbelæggene.

Tilgangen er inspireret af Wierzbickas begreb om *semantic primes*, men med et par væsentlige modifikationer. Ifølge Wierzbicka (1996) må der eksistere en række grundlæggende semantiske koncepter som ikke kan defineres ved hjælp af andre koncepter, og som kan kombineres til at definere alle de øvrige, ikke-grundlæggende semantiske koncepter. Sammenlignende sprogstudier foretaget af Wierzbicka, Goddard og andre har ført til en liste med cirka 60 sådanne grundkoncepter som skulle kunne genfindes i alle sprog (Goddard & Wierzbicka 2004).

Desuden foreslår Wierzbicka (2003:18-19) at de fleste pragmatiske fænomener som fx talehandlinger kan parafraseres som semantisk betydning ved hjælp af *semantic primes*, og hvis visse fænomener under pragmatikken ikke lader sig parafrasere (det kunne fx være sådan noget som turtagning i samtaler), så er det fordi disse fænomener slet ikke hører under lingvistikken.

Imidlertid er det netop en del af ODT-konceptet at interaktionen i samtaler spiller en central rolle for funktionen af sproglige udtryk, og derfor kan vi ikke nøjes med en så snæver afgrænsning af det lingvistiske felt. Grundtanken om at arbejde med nogle teoretiske 'mindste enheder' er sympatisk, men for at analysere interaktive fænomener måtte man i givet fald supplere de semantiske *primes* med nogle 'mindste interaktionsenheder'. Vi kunne jo kalde dem *pragmatic primes*.

I praksis vil det dog kræve de samme omfattende sammenlignende sprogstudier som er gennemført i Wierzbicka-paradigmet før disse tanker kan udmøntes i konkrete forslag til sådanne *primes*. Denne artikel, og i øvrigt ODT-projektet, starter derfor mere forsigtigt med tentativt at identificere nogle gennemgående træk der kan genfindes i talesprogsytringer.

Martin H. Hansen

Der ligger ikke i begrebet *funktionelle træk* en intention om at identificere de mindste mulige pragmatiske enheder. Det kan godt tænkes at de træk vi identificerer, kan underopdeles i endnu mindre dele, og faktisk peger den nærværende undersøgelse på flere mulige trækkandidater end de faktisk undersøgte.

Trækbegrebet er intuitivt tilfredsstillende for en leksikograf. Det kan uden vanskeligheder indarbejdes i en simpel leksikografisk komponentanalyse som fx beskrevet af Svensén (2004:263) idet komponentanalysen udvides til at omfatte andet og mere end en snævert semantisk analyse. Sådant en udvidet komponentanalyse eller trækanalyse kan i virkeligheden betragtes som en åben analysestruktur hvor alle relevante teorier kan inddrages efter behov. Man kan også sige det på den måde at det er en metode der tager leksikografens rolle som lingvistisk generalist alvorligt.

Hold (da/dog/nu/så) (lige) (din) kæft (mand)

DGCSS' korpus rummer 334 unikke og sikre belæg for "hold" efterfulgt af "kæft" idet der tages højde for at de to søgeord kan adskilles af op til fire mellemliggende ord. Gentagelser hvor en informant fx siger "hold nu kæft, hold nu kæft", behandles som ét unikt belæg af "hold nu kæft". Belæg der ikke vedrører en variant af leksemet "hold kæft", er frasorteret, fx "så hold... så holder jeg min kæft lidt".

Der viser sig nogle typiske leksikalske mønstre. For det første optræder der ofte modificerende adverbier (da, dog, nu, så, lige) mellem "hold" og "kæft". For det andet præciseres "kæft" undertiden med et personligt pronomen så det bliver til "din kæft". For det tredje tilføjes ofte en interjektional, emotiv brug af "mand".

Det fulde inventar af leksikalske varianter som indgår i undersøgelsen er (med antallet af belæg i parentes):

Hold kæft (163)

Hold kæft mand (48)

Hold da kæft (67)

”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring

Hold da kæft mand (8)
Hold da lige kæft (1)
Hold din kæft (10)
Hold dog kæft (4)
Hold dog din kæft (1)
Hold nu kæft (26)
Hold nu kæft mand (2)
Hold nu din kæft (1)
Hold så kæft (2)
Hold så din kæft (1)

Tentative trækkandidater

I Hansen & Heltoft (2011) hedder det indledningsvis om interjektioner at de ”markerer enten en subjektiv sproghandlingstype (...) eller en subjektiv (emotiv) dimension i sproghandlingen” (Hansen & Heltoft 2011:213), og uddybende at ”interjektionalet kan stå på pladsen I til venstre for et ytringsemne (typisk en sætning), og at det kan have subjektiv illokutionær funktion, enten som emotiv eller som kommunikativ” (Hansen & Heltoft 2011:1143). Derfor er det heller ikke overraskende at en imperativkonstruktion som ”hold kæft” kan fungere som interjektionale idet imperativen og interjektionalet har den illokutionære funktion til fælles.

I netudgaven af *Den Danske Ordbog* hedder det om ”hold kæft” at det ”bruges for at udtrykke stærk forargelse, afstandtagen, overraskelse eller anden følelse”. I denne definition er der nærmest en flydende overgang fra illokution (fx afstandtagen) til emotion (fx overraskelse), samtidig med at definitionens adjektiv ”stærk” peger på en anden funktion, nemlig at ”hold kæft” fungerer som forstærkende fremhævelse.

I forhold til hvert enkelt korpusbelæg må det altså afgøres om ”hold kæft” udfører en talehandling der svarer til at sige ’ti stille’, eller om det primært fungerer som en forstærkende eller emotiv fremhævelse.

Desuden må korpusbelæggene opmærkes med træk der vedrører det man med en bred samlebetegnelse kan kalde *kontekst*. Det har ført til følgende liste over tentative trækkandidater.

Martin H. Hansen

Den talehandling der kan parafraseres som 'jeg ønsker at du tier stille' (herefter kort: 'ti stille')

Forstærkende eller emotiv fremhævelse, herunder:

- Tekstbundet (fx "hold kæft hvor er den stor")
- Kontekstbundet (en mere vagt defineret kategori der sammenfatter alle tilfælde hvor "hold kæft" ikke er bundet til et konkret sted i teksten)

Udsigelsestype: Citat eller ikke-citat

Interaktionstype: Respons eller ikke-respons

Grammatik: "Hold kæft" brugt som imperativkonstruktion vs. "hold kæft" brugt interjektionalt.

Herefter opmærkes korpusbelæggene systematisk med alle disse træk, idet både udskrifter og lydoptagelser konsulteres. Pointen med *træk*-tanken er jo at vi som udgangspunkt antager at trækkene kan kombineres, og at det der skal undersøges, er hvilke af disse kombinationer der er gyldige henholdsvis almindelige.

Undervejs i opmærkningen dukkede andre trækkandidater frem. Disse blev fastholdt i forventning om at de kan komme til gavn i den samlede kortlægning af interjektioner. Da en del af intentionen med den konkrete undersøgelse af "hold kæft" er at udnytte korpussets mulighed for en kvantitativ analyse, er det dog også nødvendigt at kunne gruppere data i nogle delmængder af en vis størrelse. Derfor er det en fordel at holde antallet af undersøgte træk nede.

DGCSS' korpus giver mulighed for at sammenligne sprogbrugen hos forskellige befolkningsgrupper efter kriterierne køn, klasse, alder og geografisk placering samt at sammenligne sprogbrugen over tid. Desuden består korpusset, foruden af klassiske sociolinguvistiske interviews, også af en del gruppesamtaler mellem yngre informanter.

Tendensen er at "hold kæft" forekommer langt oftere i gruppesamtaler, navnlig forekommer 'ti stille'-betydningen næsten kun i gruppesamtaler. Desuden er der en tendens til at "hold kæft"

”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring

bruges mere af mænd end af kvinder, mere af københavnere end af jyder og mere af informanterne end af interviewerne. Desværre betyder den uens sammensætning af interviews og gruppesamtaler at der ikke kan siges noget sikkert om forskellen på unge og gamle. Det ser ud til at de yngre informanter oftest siger ”hold kæft”, men det kan også skyldes at det mest er de unge informanter der deltager i gruppesamtaler. På samme måde er det vanskeligt at sige noget om udbredelsen af ”hold kæft” før og nu, igen fordi det især er det nyere korpusmateriale der indeholder gruppesamtaler.

Det er værd at overveje i det videre ODT-arbejde om disse sociolingvistiske parametre kan inddrages i trækanalysen på linje med funktionstrækkene.

Eksempler på opmærkning

Lad os illustrere trækkandidaterne ved at se på en række korpus-eksempler.

Tekstbundet fremhævende funktion

- (2) Jeg skal have en Strepstil nu, **hold kæft** hvor har jeg ondt i halsen mand
- (3) På et tidspunkt jeg havde røget et stykke tid og sådan noget og så fortalte jeg dem det og **hold kæft** en ballade ... og det ene og det andet
- (4) Det er sateme barsk at at sætte sig på skolebænken igen da ... **hold kæft** når man ikke er vant til det

Eksempel 2 illustrerer en typisk tekstbundet fremhævelse hvor ”hold kæft” er en beskrivelse af ’hvor ondt i halsen jeg har’. Eksempel 3 viser at det der fremhæves, også kan være implicit: I ”hold kæft en ballade” betyder ”hold kæft” at balladen var stor, voldsom, omfattende eller lignende. Eksempel 4 er et eksempel på hvad man kunne kalde omvendt ordstilling, ”hold kæft” viser her tilbage til ”barsk” og understreger (sammen med ”sateme”) at det er meget barsk.

Martin H. Hansen

Kontekstbundet fremhævende funktion

De foregående eksempler har alle kunnet knyttes til et bestemt sted i teksten (tekstbundet brug). Der kan også identificeres eksempler på mere kontekstbundne anvendelser af ”hold kæft”.

- (5) Så skulle han lige sikres en god (ha) pension **hold kæft**
- (6) Jamen det øh er jo noget der er diskuter- **hold kæft** det har jeg diskuteret dels med (biip) og også med (biip) der men selvfølgelig først bagefter

I eksempel 5 kan man argumentere for at ”hold kæft” fungerer på en måde der ligner et sætningsadverbium idet det fremhæver historiens bemærkelsesværdige indhold. Latteren – i transskriptionen opmærket som ”(ha)” – har for øvrigt en tilsvarende funktion.

Også i eksempel 6 er der tale om fremhævelse af en bemærkelsesværdig kontekst, i dette tilfælde dog delvist implicit. Taleren fortæller om et forløb hvor han diskuterede et problem med to familiemedlemmer, men ”først bagefter”. Det implicit bemærkelsesværdige synes at bestå i at problemet er blevet diskuteret meget og grundigt.

Citat eller ikke-citat

I opmærkningen er anvendt en bred citat-definition hvor alt der refereres som sagt eller tænkt af taleren selv eller af andre personer, på et fortidigt tidspunkt eller i en fiktiv situation, betragtes som citat.

- (7) Jamen faktisk gør hun det på den der meget sukkersøde måde ”jamen det er jo jer for jeres egen skyld at det er meget sundt for jer hvis” ... bare sådan lidt ”**hold nu din kæft** kan du ikke bare råbe af os” ikke

Citat kan både markeres med traditionelt inkvit, med skift i tonefald og med forskellige markører af at der refereres til en fiktiv begivenhed som fx ”bare sådan lidt” i eksempel 7 hvor informanten gengiver en fiktiv dialog. Det står ikke helt klart om ”hold kæft” her er fortællerens eget svar i den fiktive situation, noget

”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring

hun tænker i den fiktive situation eller noget hun tænker *om* den fiktive situation. Men det står klart at ”hold nu din kæft” ikke skal opfattes som en talehandling der har gyldighed i talesituationen, derfor betragtes eksempel 7 i denne undersøgelse som et citat.

Respons eller ikke-respons

- (8) (XMM) Der der er otteogfyrre sætninger og
(CER) **Hold da kæft**
(XMM) Øh det er de samme otte sætninger der går igen så hvis du synes du lige har læst det så har du læst dem
(CER) Nå okay

Til forskel fra de foregående eksempler henviser ”hold da kæft” her til noget en anden taler har sagt, nemlig ”otteogfyrre”. Dette interaktionelle træk er i analysen betegnet som *respons*, og fraværet af trækket som *ikke-respons*. Den implicitte betydning er at otteogfyrre er mange, og der er altså tale om en tekstbundet fremhævelse.

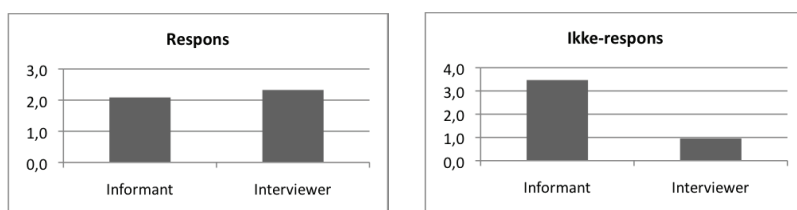
- (9) (VGR) (Biip) skulle tisse på et tidspunkt det nåede ikke engang jorden så var det væk
(XJM) **Hold da kæft**
(VGR) Så der har v- der var rigtig rigtig varmt

Endelig illustrerer eksempel 9 hvordan trækkene *respons* og *kontekstbundet* kan kombineres idet ”hold kæft” her henviser til hele den foregående talers historie og ikke kan knyttes til et bestemt sted i teksten.

En interessant sidebemærkning kan knyttes til brugen af henholdsvis respons og ikke-respons. Størstedelen af korpusset udgøres af klassiske sociolingvistiske interviews hvor en trænet interviewer bestræber sig på at få en informant til at tale så frit som muligt. Det gøres typisk ved fx at vise interesse for alt hvad informanten fortæller, og så vidt muligt at give afkald på at tage ordet.

Martin H. Hansen

Figuren viser hvordan denne interviewstrategi afspejles i interviewerens, henholdsvis informantens brug af ”hold kæft”: ”Hold kæft” som respons benyttes en anelse mere af intervieweren (som i eksempel 8), mens ”hold kæft” som ikke-respons (hvor ”hold kæft” fremhæver det man selv siger) næsten kun bruges af informanterne.

Figur 1 (Relativ frekvens pr. 100.000 tokens)

Talehandlingen 'ti stille'

- (10) (ASM) Han ligner (biip) ... bortset fra han er lækker
(MHV) Ej det gør han altså ikke
(ASM) Jo han gør
(MHV) Og han er heller ikke lækker
(ASM) Jo ham der
(MHV) Nej
(ASM) Jo
(MHV) Det er han jo ikke
(ASM) **Hold nu kæft** (biip)

Eksempel 10 er en samtale mellem to teenagepiger der sidder og kigger på nogle billeder. ASM's afsluttende ”hold nu kæft” synes at have en mere nuanceret betydning end blot ’ti stille’ idet ytringen fungerer som en markering af at hun ikke vil finde sig i at MHV siger hende imod. Hvis den prototypiske betydning af ”hold kæft” kan parafraseres som ’jeg vil ikke have at du siger *noget*’, så er der altså i eksempel 10 snarere tale om en betydning der kan parafraseres som ’jeg vil ikke have at du siger *det*’. Dermed illustrerer eksemplet at man kunne have valgt en mere detaljeret og differentieret trækopmærkning idet man kunne have taget højde for denne betydningsnuance.

”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring

- (11) (ASM) Hvad du optager ikke alt hvad vi siger vel?
(XAS) Hvad?
(ASM) Optager du alt hvad vi siger?
(XAS) Nej jeg optager kun halvdelen
(ASM) (leende) Åh **hold nu kæft**
(JRO) Er du så stoppet nu?
(ASM) (biip) d- [ej hvor er du dum]
(MHV) [Det var for sjov din] idiot
(JRO) Nå

Eksempel 11 er endnu et eksempel på et muligt kriterium for differentiering: Her har informanterne kortvarigt glemt at de bliver optaget, og interviewereren laver sjov med dem: ”Du optager ikke alt hvad vi siger, vel?” ”Nej, jeg optager kun halvdelen”. Det leende ”åh, hold nu kæft” er, som i eksempel 10, ikke en generel anmodning om at tie stille, men henviser til den konkrete ytring. Betydningen kan altså også her parafraseres som ’jeg vil ikke have at du siger det’, eller mere specifikt ’lad være med at gøre grin med os’.

Men en forudsætning for at en ytring gælder som en talehandling, er at den fremsættes med den alvorlige hensigt at udføre den pågældende talehandling. At ”åh, hold nu kæft” siges leende, indikerer at ytringen ikke er alvorligt ment og dermed ikke tæller som talehandling. Der er mange af korpuseksemplerne der indeholder latter, fnis og leende udtale, og man kunne således også operere med et træk der kunne kaldes ’talehandling’. Et uafklaret spørgsmål i den forbindelse er om latteren helt annullerer talehandlingen, eller om den blot modificerer den.

Resultater af opmærkningen

Med alle korpuseksempler opmærket viser der sig nogle tydelige mønstre. Blandt andet viser det sig at nogle af trækkene er helt eller næsten helt sammenfaldende og altså fra et strukturelt, analytisk synspunkt kan betragtes som redundante.

Martin H. Hansen

”Hold kæft” brugt som imperativkonstruktion falder altid sammen med talehandlingen ’ti stille’ og kan altså betragtes som et redundant træk.

Talehandlingen ’ti stille’ forekommer kun i forbindelse med interaktionstrækket ’respons’, men interaktionstrækket ’respons’ godt kan forekomme uden at der er tale om talehandlingen. Fra et strukturelt synspunkt kan ’ti stille’-trækket derfor betragtes som en særlig form for respons således at vi har en tretrinsskala: ’ti stille’ – anden respons – ikke-respons.

”Hold kæft” som citat forekommer i kombination med alle de øvrige træk uden at nogle kombinationer er specielt hyppige. Da vi her interesserer os for hvordan ”hold kæft” bruges i faktisk sprogbrug og ikke i refererede situationer, er citater holdt uden for de følgende undersøgelser.

Dermed kan fokus i det følgende indsnævres til to træk: Dels tretrinsskalaen ’ti stille’ – respons – ikke-respons, dels om den fremhævende funktion er bundet til teksten eller til konteksten. I parentes bemærket er det sidste spørgsmål ikke relevant i forbindelse med talehandlingen ’ti stille’.

To centrale funktionelle træk

Foruden citaterne frasorteres også de belæg der vanskeligt lader sig opmærke, fx på grund af utilstrækkeligt kendskab til konteksten. De 218 resterende belæg kan i tabelform illustreres sådan idet kun de hyppigst forekommende varianter er medtaget:

”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring

Alle leksikalske varianter af ”hold kæft”

	’ti stille’	respons	ikke-respons	I alt
tekstbundet	(ikke	22	84	-
kontekstbundet	fordelt)	55	20	-
I alt		37	77	104

Varianten ”hold kæft”

	’ti stille’	respons	ikke-respons	I alt
tekstbundet	(ikke	10	63	-
kontekstbundet	fordelt)	19	10	-
I alt		9	29	73

Varianter med ’da’, ”hold da kæft” m.fl.

	’ti stille’	respons	ikke-respons	I alt
tekstbundet	(ikke	9	8	-
kontekstbundet	fordelt)	26	3	-
I alt		3	35	11

Varianter med ’mand’, ”hold kæft mand” m.fl.

	’ti stille’	respons	ikke-respons	I alt
tekstbundet	(ikke	4	12	-
kontekstbundet	fordelt)	12	7	-
I alt		3	16	19

Varianter med ’nu’, ”hold nu kæft” m.fl.

	’ti stille’	respons	ikke-respons	I alt
tekstbundet	(ikke	0	0	-
situationsbundet	fordelt)	0	0	-
I alt		17	0	0

Varianter med ’din’, ”hold din kæft” m.fl.

	’ti stille’	respons	ikke-respons	I alt
tekstbundet	(ikke	0	0	-
kontekstbundet	fordelt)	0	0	-
I alt		6	0	0

Tabel 1

Hovedtendensen for alle leksikalske varianter er at ”hold kæft” som respons oftest er kontekstbundet, mens ”hold kæft” som ikke-respons oftest er tekstbundet. Ser man nærmere på de enkelte varianter, bruges den simple variant ”hold kæft” mest til tekstbundet ikke-respons. Adverbiet ’da’ optræder oftest i forbindelse med kontekstbundet respons, mens ’nu’ ser ud til udelukkende at kunne bruges i ’ti stille’-betydningen (men det går vi lidt dybere ned i). Det efterstillede ’mand’ fordeler sig jævnt ud over alle funktionskombinationer, mens ”hold din kæft”, selv om der kun er få belæg, ser ud til at blive brugt entydigt i ’ti stille’-betydningen.

Man kan altså sammenfattende sige at de leksikalske varianter tenderer til at have forskellig funktion, men at tendenserne ikke er entydige. Dog skiller ”hold nu kæft” og ”hold din kæft” sig ud ved entydigt at hænge sammen med ’ti stille’-betydningen.

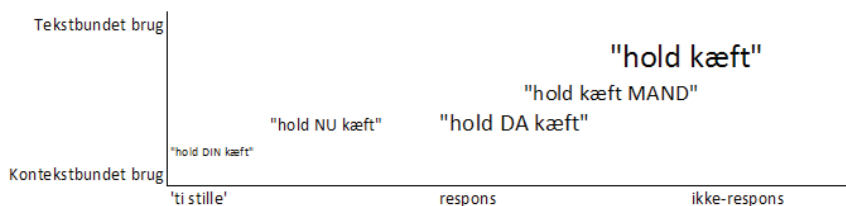
En supplerende undersøgelse af brugen af ”hold nu kæft” foretaget på dansksprogede sider på Google i september 2012 viser dog at der er undtagelser også fra dette tilsyneladende entydige mønster. Også her bruges ”hold nu kæft” overvejende i ’ti stille’-betydningen, men der er undtagelser. Et par eksempler:

Martin H. Hansen

- (12) **Hold nu kæft** en pengemaskine de har banket op i Billund!
Der er meget længe til vi skal i Legoland igen (skrevet på
twitter.com 10. juli 2012)
- (13) **hold nu kæft** en bøj 600g ondskab (restaurantanmeldelse på
tripadvisor.dk 2. juli 2011)

Hvis sprogbrugerne opfatter den interjektionale brug af ”hold nu kæft” som ungdommeligt og/eller kreativt sprog, må det forventes at de anvender dette udtryk i sammenhæng med andre kreative og hjemmelavede udtryk. Eksempel 13’s ”600g ondskab” kunne måske være en indikation på dette.

Sammenfatning af sammenhængen mellem leksikalske varianter og funktionelle træk

Figur 2

Diagrammet opsummerer tabellerne i det foregående afsnit. Hver leksikalsk variant er anbragt på det sted i diagrammet hvor den optræder hyppigst idet ”hold nu kæft” på grundlag af google-belæggene er rykket lidt væk fra den entydige ’ti stille’-betydning. Det er ikke her undersøgt hvordan betydningen af ”hold kæft” har ændret sig over tid, men diagrammet antyder alligevel en udviklingsretning. Hvis vi antager at grundbetydningen er ’ti stille’, og at den interjektionale brug er afledt af denne grundbetydning, så går udviklingsretningen fra nederste venstre til øverste højre hjørne.

”Hold kæft” – et talesprogsudtryk i forandring

Det lader til at de modererende adverbier ’da’ og ’nu’ tendentielt markerer bestemte underbetydninger. ’Da’ bruges især som respons, mens ’nu’ især bruges til at markere at der er tale om den oprindelige ’ti stille’-betydning. Men som vi så med ’nu’, er disse positioner også i forandring, og ”hold nu kæft” bruges også interjektionalt.

Også andre moderatorer end adverbier følger denne tendens. I ”hold kæft mand” kunne man fristes til at gætte på at ’mand’ oprindeligt har været reserveret til respons, nemlig som en tiltaleform henvendt til samtalepartneren. Men som dataene viser, bruges ”hold kæft mand” også som ikke-respons.

Sammenfattende synes fremgangsmåden med at identificere funktionelle træk at være frugtbar. Specielt interessant bliver det at undersøge beslægtede leksemer som deler træk med ”hold kæft” idet det så bliver muligt at give en mere generel beskrivelse af hvilke træk der har tendens til at forekomme i kombination med hinanden.

Litteratur

- Adolphs, Svenja (2008) *Corpus and Context: Investigating pragmatic functions in spoken discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Den Danske Ordbog <http://ordnet.dk/ddo>
- Goddard, Cliff & Anna Wierzbicka (2004) Cultural scripts: What are they and what are they good for? *Intercultural Pragmatics* 1-2:153-166.
- Hansen, Carsten & Martin H. Hansen (2011) Ordbog over Dansk Talesprog (ODT) – værkstedspræsentation af en ordbogsportal. *Nordiska studier i lexikografi* 11:224-235.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. Syddansk Universitetsforlag.
- Svensén, Bo (2004) *Handbok i lexikografi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Wierzbicka, Anna (1996) *Semantics: Primes and Universals*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Wierzbicka, Anna (2003) *Cross-Cultural Pragmatics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Hmmm ... interjektioner på Facebook

Tina Thode Hougaard
Aarhus Universitet

Interjektioner er spontan kommunikation

Interjektioner er noget, vi normalt forbinder med det talte sprog. Men med onlinekommunikationens udbredelse op igennem 1990'erne, først med kommunikationsformer som chat og sms og nu med sociale medier som Facebook og Twitter, er skellene mellem det skrevne og talte sprog som prototypiske kommunikationsformer efterhånden meget udviskede. Nogle af de kommunikative og situationelle træk, der kendetegner det prototypiske talesprog, som fx det spontane og interaktionelle¹, gælder i høj grad også for kommunikationen på Facebook. Interjektioner regnes i reglen som et af de meste spontane² kommunikationsudtryk, vi kan bruge, og forbindes derfor med interaktion og samtale. Som jeg vil vise i denne artikel, gør netop interjektionernes spontanitet og appellerende karakter dem særligt anvendelige og passende i kommunikationen på Facebook. Artiklen er resultatet af en mindre undersøgelse af brugen af interjektioner i statusopdateringer og kommentarer³ på Facebook i sensommeren 2012. Formålet med undersøgelsen var ikke en fastlæggelse af interjektionernes kategoriale status, men snarere et forsøg på at pege på et hjørne af interjektionernes

¹ "Interaktionel" bruges her i stedet for dialogisk for at understrege feedbackmuligheden, og fordi antallet af samtidige samtalepartnere ikke er afgørende i min undersøgelse.

² Sapir kalder interjektioner for "instinktive ytringer" (Sapir 1921).

³ Mini-undersøgelsen inkluderede udelukkende de venner og venners venner, som jeg havde adgang til fra min egen Facebookprofil

Tina Thode Hougaard

diversive multifunktionalitet, nemlig den ekspressiv/appellerende kraft, eksemplificeret via Facebook.

En grammatisk beskrivelse af interjektioner

Hvis man vil give en brugbar definition på interjektioner, må man gå både syntaktisk, morfologisk og funktionelt til værks, for interjektioner beskrives både som en ordklasse, selvstændige ytringer og en måde at instruere, reagere eller dramatisere på. Sagt definitivt er interjektioner en konventionel leksikalsk form, der

- a. i reglen er monomorfemisk
- b. ikke følger sprogets normale ortografiske regler
- c. skal kunne udgøre en ytring alene
- d. konstituerer en ytring med et propositionelt indhold.

Interjektioner er både grammatisk og semantisk svære at få ordentlig hold på. De bruges og opfattes konventionelt, dvs. sigtende mod en vis enighed om, hvad den pågældende interjektion betyder i den konkrete sammenhæng. Alligevel er det kendetegnende for mange af interjektionerne, at deres betydning og anvendelse er både labil og bred, grænsende til det homonymiske, når fx *årh*⁴ både kan betegne anerkendelse og ærgrelse, og *ej/aj/ei* kan angive såvel overraskelse som modvilje og decideret væmmelse.

Generelt set er interjektionernes ortografi heller ikke stabil, men stavemåden for de ældste og mest anerkendte interjektioner, som fx *hov*, *jøsses* og *uha*, er dog langt mere konventionel end nyere interjektioner, som fx de engelskafledte begejstringsinterjektioner *wee/wehoo/wehu/weehuuu* og *waw/wauw/wow*. For alle interjektioner – gamle som nye, danske som engelskinspirerede – gælder det dog, at de kan tilføjes forskellige ekspressive udvidelser, som fx lydforlængelsen i *suuuuuuk*, *øøøøjjjj* og *ahhhh*.

Interjektioner består i reglen kun af et ord⁵ og også ofte kun én stavelse. Nogle fungerer endda helt uden vokaler, fx *pff*, *shh*, og bliver derfor af nogen betragtet som ”ikke-ord” (Ameka

⁴ Alle eksempler fra materialet er i artiklen skrevet med kursiv og fremstår med den oprindelige skrivemåde.

⁵ Nogle interjektioner kan dog betegnes ”stivnede taleformer” og består oftest af flere ord, som fx *ved gud*.

Tina Thode Hougaard

1992:105). Dette skyldes sandsynligvis, at mange interjektioner er at forstå som stiliserede naturlyde (Häuser 2011). Ligesom andre partikler kan de i reglen hverken bøjes eller afledes. Men visse interjektioner kan dog tilføres et ekspressivt element ved fx at få tilføjet et "s" som det ses i *ævs* og *ejs*. Der er altså flere forskellige måder at tilføre interjektionerne ekstrabetydning på, men ingen af dem ligner de klassiske bøjningselementer i kasus, tal eller køn. Nogle interjektioner kan desuden fordobles eller gentages ligeledes som ekspressivt eller forstærkende element, fx *øv øv* og *hov hov*. Latterinterjektionerne gentages i reglen også, men her gælder det sandsynligvis, at gentagelsen søger at efterligne almindelig latter, der normalt er flerstavet. Enstavelseslatter har i reglen en helt anderledes afvisende og hånende betydning, som fx *hahaha* over for *ha!*

Grammatisk set står interjektionerne sædvanligvis alene som en selvstændig ytring. Men de kan også indgå som led i en ytring, som fx *Øv at jeg ikke kunne være der*, hvor interjektionen fungerer på samme måde som helsætningen "jeg ærgrer mig over/er ked af (...)". Denne typer hører dog til sjældenhederne i mit materiale, mens typen *Ajj Kim...*, hvor interjektionens funktion forstærkes af det efterstillede nomen, ses noget oftere.

Interjektioner er traditionelt set fortrinsvis venstreplaceret, dvs. som en art intro eller kommentar til den efterfølgende ytring, eller som i mange eksempler i mit materiale til hele indlægget. Men tendensen til venstreplacering bekræftes ikke helt i mit materiale, for en del af interjektionerne står enten midt i indlægget eller som afslutning på indlægget. I de tilfælde har interjektionen ofte en kommenterende og forklarende funktion, som en art læservejledning (Hougaard 2004:201) i stil med efterstillede smileyer, der kendes fra mange andre typer netkommunikation.

En funktionel beskrivelse af interjektioner

Den grammatiske beskrivelse bør suppleres med en funktionel og semantisk. Fælles for de fleste beskrivelser af interjektioner er nemlig, at interjektioner ganske enkelt er følelestilkendegivelse via syntaktisk uafhængige enkeltord. Brug af interjektioner er følelsekommunikation. Nogen vil måske ligefrem kalde det

Tina Thode Hougaard

affektkommunikation, fordi de i et vist omfang anvendes instinktivt. Interjektioner forstås hos Roman Jakobson som det ultimative emotive udtryk (Jakobson 1960), men interjektioner er ikke kun spontane ytringer foranlediget af en umiddelbar følelsestilstand eller oplevelse. Interjektioner har desuden to andre vigtige sprogfunktioner, der også er fremherskende i mit materiale: den fatiske og den kontative sprogfunktion.⁶

Eftersom mange af interjektionerne fungerer som reaktion på et tidligere indlæg, kommer de som fatiske elementer til at virke bekræftende på flere måder, dels som en bekræftelse af kontakten, dvs. af at den anden deltager er blevet set og læst, dels som en mere sympatetisk tilkendegivelse der indikerer medfølelse, sympati og fællesskab. Mange af interjektionerne i materialet har desuden en intentionsforklarende funktion, dvs. en art ”afkoder” (Ameka 1992:107) eller læservejledning, som skrevet ovenfor. Interjektioner med denne konative sprogfunktion bruges også til at påvirke modtagerne og til at instruere dem i, hvordan afsenderen ønsker sin ytring forstået – altså med en illokutionær funktion: ”Interjektioner er illokutionære operatører: De angiver enten illokutionær ramme eller illokutionær værdi slet og ret, eller de angiver et andet aspekt ved talehandlingen.” (Hansen og Heltoft 2011:1113).⁷

For at interjektioner overhovedet kan fungere som kommunikation, er konteksten central. Interjektioner er kontekstbundne, dvs. produceret som reaktion på eller i sammenhæng med en lingvistisk eller ekstralingvistisk kontekst. Denne indeksikalitet betyder, at interjektionerne skal forbindes til det aktuelle ytringstidspunkt eller i det mindste til en konkret semantisk kontekst for at kunne forstås fuldstændigt. Det er netop denne faktor, nogle deltagere spiller på og udnytter til fulde, når de tilsyneladende helt ude af kontekst og uden yderligere forklaring skriver en alenestående interjektion i deres statusopdatering, som fx *yay!* eller *suk*. Hermed har deltageren indikeret, at et eller andet er værd at begejstres over (*yay*), eller at noget trist er sket (*suk*). Men præcist hvad der med interjektionen reageres på eller hentydes til, fortælles

⁶ Samme inddeling ses hos Felix Ameka (1992:113).

⁷ Hvorvidt interjektioner er talehandlinger eller ej, diskuteres af Ameka (1992a).

Tina Thode Hougaard

ikke. I stedet appelleres der utvetydigt til, at deltagerens venner skal udvise interesse og nysgerrighed uafhængigt af selve hændelsen, men alene pga. interjektionens appel og som en tilkendegivelse af, at når deres facebookvenner oplever noget, der gør, at de udtrykker en følelse, ønsker de at tage del i det og anerkende det. De uforklarede interjektioner appellerer både til andres nysgerrighed og sympati og fungerer dermed eliciterende i sig selv. Fænomenet med alenestående interjektioner⁸ forekommer dog ikke ret tit i mit materiale (2 eksempler), hvad der sandsynligvis hænger sammen med, at man på Facebook ønsker at kommunikere mere information end bare følelsen.

Tidligere forskning

Interjektioner fylder ikke meget i sprogvidenskaben. De er lingvistiske outsiders på lige fod med lydordene, for de ”hører ikke til det ortografisk normerede område af det danske sprog, og ikke alle følger sprogets normale fonologiske regler for staveregler” (Hansen og Heltoft 2011:212). Deres funktion er sammensat og svær at definere i forhold til grammatikken. Man kan konstatere, at forsøgene på beskrivelse af interjektionerne er mindst lige så sammensatte som interjektionerne selv. Roman Jakobson kæder dem sammen med lydsymbolik og skriver om ”sansens ekko” (Jakobson 1960:373), og Goffman kalder dem ”responsecries” (Goffman 1981:78f). De er blevet behandlet som ”primitive sætninger” (Curme 1947), og som enkelt ord (leksemer), fordi de formelt set fremstår som en ytring bestående af et ord (eller frase) uden dermed at være elliptiske ytringer, fordi der ikke underforstås udeladte led.

Termen interjektion er gennem tiderne blevet brugt både til beskrivelse af en ordklasse og en ytringstype, dvs. et miks af kategori og funktion. Hansen og Heltoft skelner derfor mellem interjektioner og interjektionaler, hvor de sidstnævnte betegner sætningsadverbialer, imperativiske verbalformer, anførende led, vokativiske nominaler og lydord (Hansen og Heltoft 2011:1143 ff).

⁸ Interjektioner, der forekommer sammen med et billede eller en video, indgår dermed i en konkret kontekst. Denne type forekommer noget oftere.

Tina Thode Hougaard

Interjektionerne er blevet kaldt diskursmarkører. Jespersen regner dem som en del af partiklerne (Ameka 1992:104), fordi deres pragmatiske funktion er på det mellem menneskelige plan, men dette afvises af mange, netop fordi de fleste interjektioner ikke er ren funktionalitet (Ameka 1992:107), men har eget propositionelt indhold. Dog er der forskellige former for tøvelyd, som har diskursmarkerende funktion, som fx *øhhh*.

Journal of Pragmatics viede i 1992 et helt temanummer til interjektioner og lignende, hvor Felix Ameka i introduktionen bl.a. viste, at den tidlige beskrivelse af interjektioner enten behandlede disse som en del af talesproget eller som et syntaktisk fænomen (1992:103). Dette har forvirret beskrivelsen, hvorfor Ameka foreslår at begrænse brugen af termen interjektion til at betegne ordklassen og følgelig på sætningsniveau behandle disse ord, "interjectional phrases" (Ameka 1992:111), sammen med andre "exclamations" (Ameka 1992:103). Ameka skelner endvidere mellem primære og sekundære interjektioner, hvoraf de sidste ikke er "ægte" interjektioner, men ord fra andre ordklasser anvendt som interjektioner, dvs. alenestående og refererende til noget følelsesmæssigt, som fx *gud, fandens*.

Primære interjektioner er spontane, mens sekundære interjektioner minder om stivnede talemåder eller rutineformler, hvis forekomst er socialt forventet og intentionel. De sekundære interjektioner har desuden ofte indbygget en adressat som fx imperativen: *hold kæft*, eller er i det mindste klart rettet mod en modtager: fx *tillykke, pøj pøj* (Ameka 1992:109). I sin ph.d.-afhandling tilbagefører Ivan Häuser endvidere de sekundære interjektioner til tre kilder: Bandeord (*shit*), imperativer (*hør*) samt kontakt-udtryk (*min gud*) (Häuser 2011:132).

Tegneseriesprog?

Interjektioner forekommer primært i det talte sprog, men særligt i tegneseriegenren har de skrevne interjektioner vundet indpas sammen med lydord og "verbalinterjektioner" (Bojsen 1996). Verbalinterjektioner optræder i tegneserier som rodform *suk* eller infinitivform *ryste skælve* og er en rekontekstualisering af de traditionelle regibemærkninger i dramatekster, der normalt op-

Tina Thode Hougaard

træder som almindelige deklarativer sætninger med eller uden subjekt eller som perfektum participium (Hougaard 2004:196).

Verbalinterjektioner forekommer i mit materiale som *suk*, *piv*, *gys*, *gab* og *hjælp* og bruges også som lydord. Lydord forveksles ofte med interjektioner, og i Retskrivningsordbogen regnedes de også under ét indtil 1986, sandsynligvis fordi begge ordtyper kan stå alene, kan staves utraditionelt, og fordi begge forbindes med følelser og sansninger.

Men der er forskel. For mens interjektioner fungerer i sammenhæng med noget, der lige er sket, har lydord mere citatkarakter a la ”sådan lød det”. Interjektioner henviser til handlinger og hændelser og fungerer som en respons derpå, som fx *øv* som svar på noget irriterende eller skuffende. Interjektioner er deiktiske størrelser. De er indeksikalsk bundet til her og nu og har et klart pegende og henvisende element. Interjektioner indikerer og henviser, mens lydord genskaber ved at skildre. Lydord har en mere ikonisk karakter.

I Lars Brinks artikel om lydord skelner han mellem lydord og interjektioner på følgende vis: ”Er ordet lydefterlignende, og er det velkendt i lydordsfunktion, er det et lydord” (Brink 1998:137). Lydord kommunikerer ikke selvstændig ytringsbetydning, som interjektionerne gør, og lydord kan i reglen ikke stå alene. Sagt kort er forskellen, at lydord bruges for at efterligne og gengive, mens interjektioner bruges for at udtrykke. Lydord er i udgangspunktet deskriptive, mens interjektioner er mere intentionelle. Lydord bruges for at skabe et lydmaleri og give modtageren en fornemmelse af, at ”sådan her lød det” og kan på den måde medvirke til at dramatisere indlægget.

Når det alligevel kan være svært at skelne mellem lydord og interjektioner, kan det hænge sammen med, at lydord ligesom forskellige nominaler (*gud*), imperativer (*suk*) og sætningsadverbialer (*ej*) kan bruges interjektionelt, fx *gab hvor kedeligt!* Lydord og interjektioner har desuden det fællestræk, at de tilhører den ekspressive del af sproget, og at lyden ikke er uvæsentlig, hvad der særligt får betydning, når interjektionerne lydforlænges ortografisk med ekspressiv og intuitiv merbetydning,

Tina Thode Hougaard

som fx *nejjjjjjj* kontra *nej*, hvor lydforlængelsen kan antyde en begejstring og dermed stå i kontrast til det absolutte og affærdigende *nej*.

En miniundersøgelse af interjektioner på Facebook

Med min undersøgelse har jeg ønsket at give et bud på, hvordan interjektioner i dag fungerer på skrift. Facebook som undersøgelsesgenstand er oplagt, fordi kommunikationen der dels er præget af talesproget og af, at afsender ofte ønsker at kommunikere ud fra en personlig (nogle gange privat) synsvinkel, dels rummer nogle klart appellerende og ekspressive træk, som bl.a. stimuleres af, at deltagerne er underlagt et vist præstationskrav om at generere respons⁹ i form af enten ”likes” eller kommentarer. Der er så stort fokus på at udløse ”likes”, at begrebet ”likehunter” er opstået.

Min undersøgelse skal ses som en art situationsrapport eller stikprøve på, hvad der præger almindelige menneskers hverdagskommunikation og -sprog på Facebook. Jeg har således via groundedtheory-metoden¹⁰ undersøgt godt en måneds høst af statusopdateringer og kommentarer blandt mine venner og deres venner på Facebook.¹¹ Undersøgelsen tillod mig denne foreløbig kategorisering af statusopdateringer¹²:

Efterspørgsler/invitationer, fx *spiller til torsdagskoncerterne i Kongens Have, Odense i morgen sammen med Jacksons Garden kl. 19 og på næste torsdag den 19.7.*

Kommentar til samfundet/vejret, fx *Godt jeg ikke ligger ude i et telt i det vejr.*

⁹ Responsfremkaldelse er tidligere behandlet i forhold til indlæg i webchat som afgørende for den enkelte chatters status og formåen (Hougaard 2004, 250).

¹⁰ Glaser, Barney G & Strauss, Anselm L., 1967. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*, Chicago, Aldine Publishing Company

¹¹ Informanternes mængde og art er ikke fuldstændig afgrænset, da kategorien ”mine venners venner” mangedobler antallet. Mit skøn vedr. alder er dog, at de bidragende informanter ligger mellem 12 og 60 år med en vis vægt omkring de 35-45 år.

¹² Statusopdateringer kan figurere som bi-kommentar fx til en angivelse af, hvor man befinder sig på opdateringstidspunktet eller til et billede. De undersøgte statusopdateringer var primært uden den tilknytning.

Tina Thode Hougaard

Reportager (oftest selvreportager), fx *Efter en dejlig lille uges sejltur, sejler vi nu hjem til Øer for at rigge båden af til vinteren...*

Statements, fx „*Den bedste gave en far kan give sine børn er, at elske deres mor...*“ :-)

Anmeldelser, fx *Belastende at så mange åbenbart forveksler wordfeud med et dating-site :o/ Lad nu os gamle lege i fred :)*

Udover disse kategorier er fødselsdagshilsner og det at takke for disse hilsner også meget udbredt på Facebook. Men det der for alvor slog mig ved undersøgelsen, var to leksikalske iagttagelser. Det var meget udbredt at indlede en opdatering med *så*, og mange af indlæggene – både statusopdateringer og kommentarer – indeholdt en eller flere interjektioner. Begge sproglige kendetegn kan efter min mening henledes til indeksikaliteten, idet både interjektionerne og de adverbielle tidsangivelser i reglen refererer til noget uden for konteksten, som afsenderen enten viser sin følelsesmæssige respons på eller framer som en livsforandring og dermed kalder på læserens medleven i.

En optælling af interjektionerne i materialet påviste ca. 60¹³ forskellige primære interjektioner. Blandt dem var der både kendte (*ah*, *hm* og *nå*) og mindre kendte interjektioner (*ewww*, *mja*, *fuu*, *dooh* og *wuhuuu*), og så talte forskellige former for latter også med (*haha*, *hehe*, *hihi*, *thihi*, *høhø* og *hæhæ*). Interjektionernes forekomst varierede en del. Blandt de hyppigste var: *øv*, *åh/årh*, *hm*, *wauw/wow*, *hehe* og *haha*, mens interjektioner som *najjj*, *av*, *suk*, *jøsses*, *fy*, *pff* og *dooh* kun optrådte en gang i materialet. Materialet viste desuden forskellige sekundære interjektioner, som fx *hold nu kæft*, *OMG* (Oh My God), *muhaha* (ond latter), og lydord, som fx *kuk*, *slam*, *bom*, *bum bum*.

¹³ Optællingens manglende præcision skyldes uklare kriterier for, hvor store ortografiske variationer, der tillades inden for samme interjektion, som fx *wauw/wow*, *årh/åh*, *nej/naj/ej/ei* og *nå/nåh*. Der vil eksempelvis være en tendens til, at en interjektion, der slutter på en vokal, kan tilføjes et efterstillet h som en angivelse af lydforlængelse og dermed skifte semantisk kvalitet i retning af noget mere opblødende og modificerende. Denne enkeltvise ortografiske og semantiske afklaring har jeg dog ikke fundet plads til i denne undersøgelse.

Tina Thode Hougaard

Facebookinterjektionernes semantiske kontinuum

I min præliminære analyse af interjektioner på Facebook har jeg valgt både at lave en semantisk og en funktionel kategorisering. Selvom det på sin vis er halsløs gerning at kaste sig ud i en semantisk funderet kategorisering, fordi betydningen af interjektionerne er labil og meget kontekstafhængig, har jeg alligevel fundet det interessant i det mindste at give et bud på det kontinuum af betydninger, som interjektionerne dækker – fra begejstring/glæde til ubehag/foragt.

Begejstring	Glæde	Nydelse	Medfølelse	Letelse	Overraskelse	Modvilje/ærgrelse	Skuffelse	Ubehag	Vrede/foragt
Wehoo/ woohoo ¹⁴ Yes Jubii jaaa	Najjj Juhu Jaaa Wauw (n)øjij	Ah Uhm Mm Mums	Nårh Nuuuuhr Nåå Århh Øv øv	Pyha Uhh	Hov Jøsses Uh Sjt/ shit Hey lh	Ej/aj Arghh Arhh Åh	Åh nej Æv Øv Suk	Brr Uha Uf Eewww ¹⁵ Av	Tsktsk Pff Fuuu ¹⁶ Føj fuck

Inddelingens foreløbighed og generaliseringer¹⁷ til trods skal den ses som et forsøg på at give et billede af det følelsesspektrum, deltagerne bevæger sig indenfor. Som supplement til oversigten findes forskellige typer latter, der bl.a. kan formidle et indtryk af noget så forskelligt som ægthed/anerkendelse (*haha*), fjollethed (*hihi/thihi*), ironi (*hehe*), skadefryd (*hæhæ*) og kunstighed/selvironi (*tøhø*). Latterinterjektioner fylder en del i materialet og er et studium for sig.

¹⁴ I "Urban Dictionary" forklares woohoo som "extreme satisfaction"
<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=woohoo>

¹⁵ I "Urban Dictionary" forklares ew som "an exclamation of disgust"
<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=ew>

¹⁶ I "Urban Dictionary" forklares FU som en forkortelse for Fuck You
<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=fu>

¹⁷ Placeringen af de enkelte interjektioner har taget udgangspunkt i Den Danske Ordbogs ordforklaringer. De mange forskellige kategorier er efterfølgende forsøgt reduceret til disse 10 positioner.

Tina Thode Hougaard

Konteksten forstået som den nære kontekst, dvs. den øvrige statusopdateringstekst, og den brede kontekst forstået som den eventuelle reference til afsenderens livssituation eller samfundsmæssige begivenheder og lignende, spiller en afgørende rolle for interjektionen semantiske potentiale. Så *hov* kan i én sammenhæng betyde undren, i en anden protest, og *århh* bruges et sted som udtryk for medfølelse, et andet sted for ærgrelse.

Facebookinterjektionernes funktion

Min undersøgelse af interjektionernes funktionalitet viste ligeledes et meget heterogent billede, for ligesom interjektionernes betydningspotentiale er bredt og svært at sætte på formel, udgør også deres forskellige anvendelses- og funktionsmåder en sammensat mosaik. De fungerer som selvkommentar: "*din håb*" *man skulle jo tro jeg var jyde... arghh!*, de dramatiserer interaktionen: *Jubii – en god mandag for os. Vi er nomineret som Byens Bedste Scene. Gå ind og stem!*, og mange af dem har et klart selv fremstillende element: *OH! (skal seriøst til at begrænse brugen af dét ord)*... Med dette som baggrund mener jeg alligevel, at det er muligt at nedkoge funktionaliteten til følgende: Interjektionerne fungerer enten som reaktion eller initiering, dvs. enten reaktivt som verbalisering af den virkning en kropstilstand, en handling eller en ytring har haft på afsenderen, eller initierende som en appel eller direktivt som en påvirkning af modtagerens forståelse af intentionen med det sagte.

Reaktioner på en kropslig tilstand eller oplevelse kan både være udtryk for velbehag: *Mumsss, hvor godt...*, for ubehag: *Brrrr... småryser!!* eller mere neutralt eller neutraliserende: *Py ha syns' dagen har været en lille smule dramatisk: evakuering fra 10. Sal pga brandalarm (heldigvis), efterfulgt af et elevatorstop i parlamentet. 14 personer i lille meget varm elevator 15. min.* Reaktionerne på andres ytringer eller handlinger aftegner en lignende bredde fra det anerkendende: *hi hi.... god bemærkning;-)*, over det modificerende: *Tjaaah er hos telenor nu* til det opponerende: *WHAT????*

Tina Thode Hougaard

Nogle interjektioner er meget klart bundet til den kropslige følelse og bruges i materialet kun om kropslige reaktioner, som fx *uhmm*, *mums*, *eww*. Men der er også en del eksempler på, at oprindeligt klare kropsudtryk, som fx *av*, også kan bruges som et udtryk for en mere symbolsk kropslighed. I *Takker Pernille for at få mig til at se at jeg ret faktisk har mavemuskler der inde et sted! Jeg er IKKE i tvivl nu! AAAVV!! :-D* understreger interjektionen, hvor ondt afsenderen har i mavemusklerne, mens det i *Av av av*, der står under et screendump af et Word Feud-træk, der gav 270 point og dermed må have "gjort ondt" på modstanderen, fungerer som medfølelse kommentar.

De initierende interjektioner kan være regulære appeller med den intention udelukkende at påkalde sig opmærksomhed: *Yay!* eller *HJJJJÆLP!!! Oister: 50 timer tale, fri sms/mms og 25Gb data for 199kr eller Telenor Fri tale, fri sms/mms og fri data for 299.-???? Hmmmmm..... konflikt..... Skal vælge inden midnat.....*, hvor verbalinterjektionen i det sidste eksempel desuden anviser, hvilken respons der vil være passende, nemlig assistance til at foretage et valg af telefonabonnement. De initierende interjektioner kan også have en mere direktiv eller illokutionær funktion, idet de foreskriver, hvordan resten af indlægget skal forstås, dvs. hvilken intention afsenderen har med at skrive indlægget, og følgelig hvilken type kommentar der ønskes: *Suuuuuk. Nu blir jeg snart 42!!! Piv....*, hvor begge verbalinterjektioner klart markerer, at afsenderens holdning til det at blive 42 er udpræget negativ. Interjektionerne facetterer betydningen i to retninger: *Suuuuuk* markerer det triste og ærgerlige, og *Piv* virker som appel om at blive ynket eller få indgydt mod og optimisme. Den direktive funktion har også en forstærkende udgave, hvor interjektionen understreger den hensigt, der udtrykkes med det øvrige bidrag, som følgende eksempel på selvironi: *Ha ha. Tager mig selv i at sidde og spise lakridskarameller, mens jeg udfylder ugens slankeskema. Stor logik.*

Nogle af interjektionerne kan ydermere siges at have en performativ funktion, idet deres indhold på samme måde som performativer realiseres med verbaliseringen (Andersen 1989:215). Performativer står normalt i 1. person præsens indikativ, fx *jeg døber dig*, men følgende interjektioner har efter min mening en

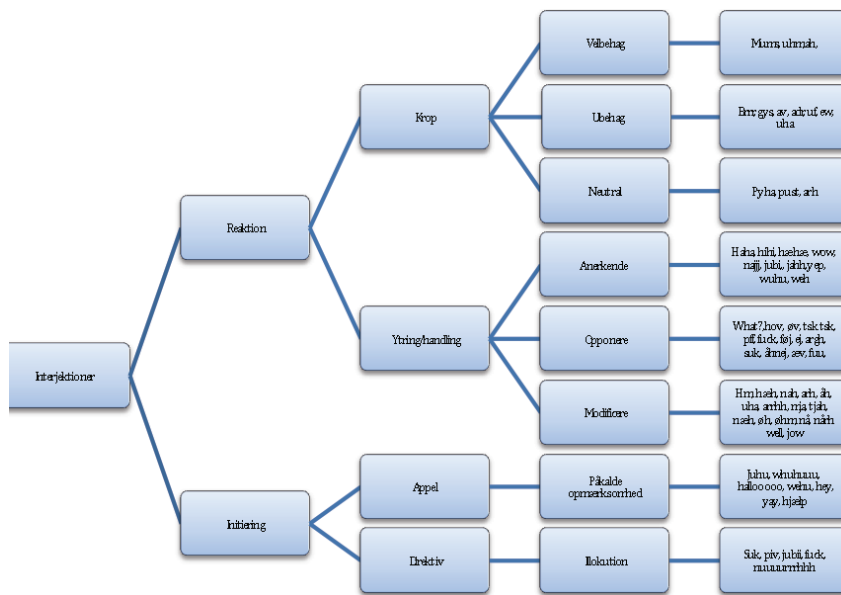
Tina Thode Hougaard

lignende performativitet, idet de tæller som en handling vendt mod en anden person ved blot at blive udtalt eller skrevet: *pøj pøj* (= jeg ønsker dig held og lykke), *æv bæv* (= jeg driller dig), *fy* (= jeg irettesætter dig), *tsktsk* (= jeg dadler dig) og *tillykke* (= jeg lykønsker dig). Disse performative rutineformler (Hansen og Heltoft 2011:1133) eller performative interjektioner er således ikke udtryk for en bestemt følelse, men en intenderet handling hvis realisering ikke kan benægtes. Man kan forsøge at svare ”du skal ikke tsk’e mig”, men det ophæver ikke handlingen og fungerer allerhøjst som et udtryk for, at man ikke vil lade sig påvirke af den.

Interjektioner er kompleks kommunikation

Som nedenstående model viser, er ikke alle funktioner lige hyppige. Der er klart flest forskellige interjektioner, der udtrykker en reaktion på en ytring eller handling. Om dette hænger sammen med, at interaktionen på Facebook understøtter en emotionel og personlig attitude ved hele tiden at opfordre til, at man kommenterer hinanden og selv skriver *hvad man har på hjertet*, eller det er den slags udtryk, vi har mest behov for at kunne graduere og forfine, giver min undersøgelse ikke noget svar på. Men eftersom de hyppigste interjektioner i materialet er: *øv, åh/årh, hm, wauw/wow, hehe* og *haha*, understøtter det billedet af en social interaktion, hvor det bekræftende er i hovedsædet. Selv om *øv* og *hehe* kan bruges opponerende, er det en mild grad for kritik eller modstand, der udtrykkes, og begge udtryk bruges faktisk også understøttende: *Øv øv håber du snart er fit for fight igen* eller mildt drillende *SÅ kan i lære det drengerøve hehe*.

Tina Thode Hougaard

En del interjektioner kan, som tidligere nævnt, ikke alene bruges med forskellig betydning; en del bruges også i forskellige funktioner afhængig af kontekst. Således kan latterinterjektioner både bruges til at påkalde sig opmærksomhed og fungere som angivelse af, hvordan et indlæg skal forstås (illokutionær betydning), mens også den anerkendende og fatiske funktion er helt central. I et eksempel fra materialet har Kim postet et *hehehe* som reaktion på en video om kloroform som middel mod umulige børn. Dette reagerer Helle umiddelbart på med ved at skrive *Ajjj Kim thø hø.....*, hvor interjektionernes sammensathed viser Helles ambivalens, fordi hun kombinerer et forarget *Ajjj* med et *thøhø*, der netop ikke er en fuldtone, men nedtone latter, hvis modificering antyder, at det enten ikke er rigtig sjovt eller ikke rigtig må være sjovt (i forhold til normerne for hvad forældre må more sig over mht. børneopdragelse). Interjektioner er sandsynligvis en attraktiv udtryksmåde, når ens følelser ikke umiddelbart lader sig beskrive eller kræver en form for refleksion for at blive beskrevet, som deltageren ikke umiddelbart kan eller vil mønstre.

Tina Thode Hougaard

Kloroform-eksemplet fortsættes med følgende kommentarer fra to af Kims facebookvenner: *Hmm. Tilsyneladende mere skånsom end den gummihammer jeg plejede at bruge (...)* og *Hmm Kim... Har du nu glemt din medicin igen? Hmm* bruges her dels som en art eftertænksomhedens tøvpause, dels som udtryk for en bekymret, let afstandtagen – begge med en tydelig underklang af ironi. Eksemplet er dermed også et billede på, i hvor høj grad interjektioner anvendes modificerende eller henholdende. Ofte bruges de som en gylden middelvej mellem anerkendelsen og oppositionen: *arh, tjah, næh, nah, hm* og *mja*, som et forsøg på at bekræfte relationen og give anerkendelse for at indlægget blev skrevet uden reelt at tage stilling til det skrevne. Deres vage betydningspotentiale gør dem til en behagelig mulighed for at bekræfte relationen og interaktionen, samtidig med at de fx i ovennævnte tilfælde har en modificerende og dermed nedtonende funktion i kraft af *hmms* potentiale for at postulere en vis form for refleksion og sindighed.

Tendensen til det garderende og vage ses også i den imponerende variation af graduerede udtryk, der figurerer mellem den fuldttonede bekræftelse og den kraftige benægtelse: *YES/yes – jaaaaaaa – ih ja – åh ja – yep/jep – ja – jow – jae/jah – tja/tjaah – tjow – well – okay – mm – mja – hmm – nahh – arh – nøh – næh – ih nej – åh nej – ej/aj – nix – nej – Nejjjjjjj – arggh – what?/ WHAT?* Selv om de enkelte interjektioners placering i forhold til hinanden naturligvis kan diskuteres, giver kontinuummet alligevel et indtryk af interjektionernes på én gang rige og komplekse anvendelse. Der er mange måder at sige ja på.

Den nødvendige medbetydning

En af hemmelighederne bag interjektionens appellerende kraft er, at nogle af de mere anvendte interjektioner ofte ”udtrykker komplekse følelser i en vedtagen kort sproglig form” (Den Store Danske¹⁸). Når man i sin status skriver ”ups” (med eller uden ekstra forklaring), er ens venner straks klar over, at man har erkendt, at man har gjort en uheldig handling eller sagt en uheldig

¹⁸ http://www.denstoredanske.dk/Sprog,_religion_og_filosofi/Sprog/Morfologi_og_syntaks/interjektion

Tina Thode Hougaard

bemærkning. Brugen af interjektioner i statusopdateringer er altså både effektiv og økonomiserende kommunikation, fordi det er hurtigt at afkode, men samtidig appellerer interjektionerne til modtagerens nysgerrighed, fordi informationerne i en interjektion ikke er udtømmende. Man får netop kun at vide, hvad afsenderen har erkendt og en tilnærmelsesvis angivelse af, hvilken følelse denne nu sidder med, men ikke hvad årsagen til denne følelse og erkendelse er. Følelsen, som interjektionen bringer information om, appellerer altså umiddelbart til vores indlevelse og sympati, mens den ufortalte bagvedliggende årsag appellerer til vores ønske om at forstå følelsen for måske at kunne styrke indlevelsen og sympatitilkendegivelsen, eller bare for at tilfredsstille vores nysgerrighed, fordi følelsesudbrud i sin grundsubstans kalder på vores umiddelbare opmærksomhed, ja måske ligefrem reaktion og handling.

Interjektioner er med til at krydre sproget og interaktionen i den ekspressive og dramatiserende retning. Det er stiliserede affekt-udtryk, som også kan fungere som signal til modtageren om, hvordan afsenderen og dennes ytring skal forstås, dvs. som et meget intentionelt og strategisk forsøg på selvfremstilling. Deltagernes anvendelse af interjektioner kan ved første øjekast synes overfladisk og pyntende, men lige som smileyerne i dag fylder meget i det uformelle skriftsprog (Rathje 2013) som illokutionære anvisninger på, om indlægget skal forstås fx oprigtigt, ironisk eller bittert, giver interjektionerne også mulighed for den afgørende medbetydning, der er nødvendig, når man befinder sig i en presset skriveproces. Selv om interaktionen ikke er synkron på Facebook, er der alligevel ikke lang planlægningstid, og selv om der er plads til lange indlæg, indbyder interaktionen til kortere og mere prægnante indlæg. Derfor er brugen af interjektioner kompetent afkodning af, hvad formatet understøtter. Der er ganske vist plads til lange forklaringer og beskrivelser, men der er ikke tid til det. Facebook er stedet for at blive opdateret på ens venners aktuelle sindstilstand og for eventuelt kort at kommentere det eller bare bekræfte den anden og relationen.

Hmmm... interjektioner på Facebook

Interjektionerne er prægnante, samtidig med at de rummer en attraktiv polysemi, der gør dem udfordrende og sjove. Det er en genvej til formidlingen af en følelse og et forsøg på at skabe intimitet og følelsesmæssig nærhed. Men det er også et forsøg på at dramatisere interaktionen og gøre den mere levende og nærværende. Det handler altså mere om selvfremstilling end interaktion, og de andre deltagere er mere opfattet som publikum end som samtalepartnere. Det er mere show end samtale.

Interjektioner er et sprogligt område i stadig udvikling. Der kommer hele tiden nye interjektioner, men også nye lydord og andre lignende udtryk som fx ideofoner og andre former for lydsymbolik, hvor grænserne mellem ordklasserne og deres funktionalitet kan være svære at trække.¹⁹

Det kalder på yderligere forskning, og Facebook kan sammen med andre data fungere som en glimrende materialebank, når det kommer til undersøgelsen af interjektioner i det uformelle skriftsprog.

Litteratur

- Ameka, Felix (1992) Interjections: The universal yet neglected part of speech. *Journal of Pragmatics* 18:101-118.
- Ameka, Felix (1992a) The Meaning of phatic and conative interjections. *Journal of Pragmatics* 18:245-271.
- Andersen, Svend (1989) *Sprog og skabelse. Fænomenologisk sprogopfattelse i lyset af analytisk filosofi, med henblik på det religiøse sprog*. København: Gyldendal.
- Bojsen, Else (1996) Arven fra Anders And & Co. Om nogle verbalinterjektioner i dansk m.m. *Språket lever! Festskrift til Margareta Westmand*. 27.mars 1996. Udgivet af Svenska språknämnden.

¹⁹ Om forskel på ideofoner og interjektioner se fx <http://ideophone.org/ideophones-are-not-response-cries/>

Tina Thode Hougaard

- Brink, Lars (1998) Onomatopoeitika – når udtalen maler betydningen. Erik Hansen og Jørn Lund (red.): *Det er korrekt. Dansk retskrivning 1948-98*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Curme, G. O. (1947) *English Grammar*, Barnes & Noble Books, New York.
- Goffman, Erving (1981) Responsecories. *Forms of talk*:78-122. Oxford: Blackwell.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Häuser, Ivan (2011) *Følelse og sprog. Etablering af en ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk*. Copenhagen Business Schools Ph.d.-serie 32.2011.
- Hougaard, Tina Thode (2004) *Nærmest en leg. En undersøgelse af sprog og interaktion i dansk webchat*. Upubliceret ph.d.-afhandling.
- Jakobson, Roman (1960) Linguistics and poetics. Thomas Sebeok (red.) *Style in Language*.
- Rathje, Marianne (2013) ”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)”. Ortografiske afvigelser i kommentarfeltet. Peter Widell, Inger Schoonderbeek og Tina Thode Hougaard (udg.) *14. møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet.
- Sapir, Edward (1922) The Takelma language of southwestern Oregon. Franz Boas (red.) *Handbook of American Indian languages*:1-296.
- Wilkins, David P. (1992) Interjections as deictics. *Journal of Pragmatics*18:119-158.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Resume:

Trykfordelingens implikaturer

Eva Skafte Jensen
Dansk Sprognævn

I ytringer som (1) og (2) med stærkt tryk på hhv. ”jeg” og ”har” – og ”op” – ligger det sandsynlige fokus på hhv. ”jeg” og ”har” snarere end ”op”, og det skønt alle trykstærke stavelser ifølge Grønnum er lige betonede/prominente.

(1) JEG har ryddet OP

(2) jeg HAR ryddet OP

Hvorfor fokus netop falder på ”jeg” og ”har” snarere end ”op”, kan forklares ved at inddrage de nyere udviklinger i implikaturteori som lanceret af Levinson (1995, 2000) og yderligere bearbejdet af Nielsen (2005, 2010). To af Levinsons tre heuristikker er særlig interessante i denne sammenhæng, nemlig de såkaldte I- og M-heuristikker. Levinson siger at de kan ses som hinandens modsætninger; jeg kalder dem ”princippet om det upåfaldende” (I-heuristikken) og ”princippet om det påfaldende” (M-heuristikken). Levinson og Nielsen siger ikke noget om trykfordeling i en ytring, men det ligger lige for at se på en ytrings trykfordeling i lyset af de to nævnte principper: Uspecificeret fokus er knyttet til ”princippet om det upåfaldende”, og specificeret fokus er knyttet til ”princippet om det påfaldende”. I mit indlæg vil jeg vise hvordan dette kan belyse hvorfor det er ”jeg” og ”har” snarere end ”op” der er bærer af fokus i (1) og (2).

Eva Skafte Jensen

Litteratur

- Jensen, E. S. (2012) Trykfordelingens implikaturer. Betydningsbærende og meningsbærende tryk. *NyS* 42:116-147.
- Levinson, S. C. (1995) Three levels of meaning. F. R. Palmer (red.) *Grammar and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press:90-115.
- Levinson, S.C. (2000) *Presumptive meanings. The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge, Massachusetts & London, England: MIT Press.
- Nielsen, N.M. (2005) Argumentationens tomme pladser. Implikaturn eller forpligtelse? J. Cramer, M. Kunøe & O. Togeby (red.). *Teorien om alt og andre artikler om sprog og filosofi*. Århus: Wessel & Huitfeldt:313-326.
- Nielsen, N.M. (2010) *Argumenter i kontekst: introduktion til pragmatisk argumentationsanalyse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest

Henrik Jørgensen
Aarhus Universitet

1. Introduktion

Denne artikel er en redegørelse for nogle af resultaterne fra en undersøgelse af flersprogede børns tilegnelse af dansk. Undersøgelsen løb 2008-12 og omfattede fem skoler i Aarhus kommune. Formålet var at undersøge hvilke skoleformer der fremmede børnenes tilegnelse af dansk bedst. Undersøgelsen involverede ca. 60 børn, hvoraf 12-14 kun kunne dansk. De øvrige beherskede to eller flere sprog i varierende grad. Skolerne og børnene optræder under pseudonymer her.

I undersøgelsen indgik fire forskellige slags skoler:

Heldagsskolen: Børnene opholder sig på skolen fra 8 til 16 i et principielt dansksproget miljø. Ud over dansk anvendte børnene ganske hyppigt arabisk og kurdisk indbyrdes; i klassen havde 5-6 børn hhv. arabisk og kurdisk som hjemmesprog, og de to sprog var derfor oplagte som alternativt kommunikationssprog uden for den lærerkontrollerede tid.

Magnetskolen: Børnene følger almindelig skoletid og har i den tid en stærk kontakt med voksne dansktalende, især pga. udstrakt brug af tolæresystemer. Der var tilsyneladende ikke noget kommunikationssprog som alternativ til dansk i den klasse vi optog.

Forstadsskolen: Folkeskole i Aarhus V med ca. 35-40 % tosprogede børn. De tosprogede børn repræsenterede flere forskellige sprog, og dansk var klassens kommunikationssprog.

Modtageskole Nord og Syd: To skoler i ”blege” forstæder; børn med behov for sprogstøtte henvises til at gå her og transporteres ud til skolen i busser hver morgen.

Henrik Jørgensen

Undersøgelsesteamet bestod af undertegnede, samt projektkoordinator Karen Hagedorn. Udskifterne af materialet er foretaget af studentermedhjælpere, især fra lingvistikstudiet. Der er optaget legesituationer og interview to gange om året i fire år. Materialet er ikke udskrevet komplet, men repræsentative partier af legesituationerne er transskriberet som grundlag for undersøgelsen.

Formålet med undersøgelsen var at undersøge børnenes intersprog og se på hvad der sker på vej mod et velfungerende dansk, og hvor hurtigt børnene udvikler sig. Vi nåede ikke noget klart resultat før projektet lukkede i juni 2012, men der var på det tidspunkt tydelige forskelle mellem skolerne. Om disse forskelle så var betinget af skoleformerne alene, er et åbent spørgsmål.

For at kunne beskrive børnenes sproglige udvikling tog vi udgangspunkt i en model for (voksne) andetsproglørneres tilegnelse af dansk, en model som Anne Holmen udviklede i 1990. Modellen starter fra de helt elementære færdigheder og fortsætter op til et punkt hvor andetsproglørneren kan fungere på linje med førstesprogstalende. Vi har taget udgangspunkt i hendes sidste trin fordi der ser ud til at være nogle afgørende og relevante fænomener som vi kunne lave kvantitative undersøgelser af. På femte og sidste trin i hendes model tilegner andetsproglørneren sig ”grammatiske træk, der samtidig koder flere funktioner (fx passiv, kløvning, ekstraposition) eller som har primær funktion i sprogsystemet (fx inversion efter foranstillet led, subjektsmærke og andre pladsholdere, kongruens, nægtelsens placering i hoved- og ledsætninger)” (Holmen 1990:188).

Ud fra Anne Holmens beskrivelse udvalgte vi nogle træk som kunne undersøges kvantitativt i vores materiale. Det angår:

- * Udfyldning af fundamentfelt
- * Kløvninger
- * Brugen af centraladverbialer
- * Hypotakse (brugen af ledsætninger i materialet)
- * Tempusbrug
- * Brug af modalverber
- * Negation

Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest

I denne artikel fremlægger jeg kun resultaterne angående fundamentfeltet. Dele af det øvrige materiale kommer til at indgå i Hagedorn (udk.) og Jørgensen (udk.)

2. Den kvantitative undersøgelse

I undersøgelsen var det vigtigt at dokumentere udviklingen kvantitativt, men det er ikke nogen enkel opgave. Den løsning vi fandt frem til, var at sætte antallet af markører på de enkelte punkter i forhold til antallet af taleture i materialet.

En taletur er her i tilslutning til Jakob Steensig defineret som 'alt hvad folk siger fra de starter til de igen stopper' (Steensig 2001:39). Denne løsning er ikke perfekt, som vi skal demonstrere med eks. 1:

(1)

- 1/ Omar: ja
2/ Amalie: nej ups
3/ Kavitha: var det ikke her vi tog sådan santas luciastøj på? Amalie kan du huske det?
4/ Amalie: ja det er her vi klædte om
5/ Kavitha: ja der hvor vi skulle stå sanktas lucia og alt det der lys og alt muligt og så skal du herhen [tvivl-] du var til sankta lu- [-tvivl] [hviskende-] du ved godt at jeg er efter dig [-hviskende]
6/ Omar: og så hop og så fremad
7/ Amalie: [nej #
8/ Kavitha: [# Amalie #
9/ Omar: på den der drej- på den der runde tingest # der
10/ Amalie: på denne her?
11/ Omar: ja¹

Den ideelle optællingsenhed havde rummet én og kun én mulighed for hver markør. Men ikke i dette tilfælde. Hvis vi vil undersøge vore markørkategorier, der jo for de flestes vedkommende er knyttet

¹ Følgende særtegn benyttes i udskrifterne; # markerer en pause (uanset længde); (helt el. delvis) overlap angives med Γ^L foran replikkerne; regiangivelser er i skarp parentes [], og tankestreg indeni angiver gyldighedsområdet, f.eks. "[tvivl-] blablabla [-tvivl]".

Henrik Jørgensen

til de finitte verbaler i sætningerne, kan man se at visse ture i dette udsnit, f.eks. tur 1 og 2, ikke rummer nogen muligheder for nogen af markørerne. Til gengæld rummer tur 5 hele 5 muligheder for at placere et centraladverbial som *bare*:

- (2) ja der hvor vi [bare] skulle stå sankta lucia og alt det der lys og alt muligt og så skal du [bare] herhen du var [bare] til sankta lu- du ved [bare] godt at jeg [bare] er efter dig

Vi har selvfølgelig overvejet at bruge de finitte konstruktioner, men det kræver at man kan skelne mellem helsætnings- og ledsætningskonstruktioner. For at kunne skelne dem præcist skal man imidlertid bruge mange af de kriterier som vi skal bruge til optællingen, og på den på den måde bliver optællingen cirkulær. Derfor er taleturene det bedste grundlag for optællingen. De talmæssige ujævnheder vil formentlig udjævne sig.

Tallene er omregnet til promille efter denne formel:

$$\frac{\text{Frekvensen af markøren} \times 1000}{\text{Antallet af taleture}}$$

3. Fundamentfeltets semantik

I analysen af brugen af fundamentfeltet i dansk har vi i særlig grad interesseret os for de situationer hvor pladsen er udfyldt med noget andet end subjektet. I praksis er det netop konstruktioner hvor F giver plads til noget andet end subjektet, hvor man for alvor kan se at F-strukturen findes.² Tag dette eksempel:

- (3) Musen åd slangen

Relationerne mellem leddene i et eksempel som (3) kan fortolkes på tre måder i et sætningsskema:

² Fundamentfeltet er i denne sammenhæng ikke en del af et klassisk Diderichsen'sk sætningsskema, men en betegnelse for en rækkefølgesyntaktisk plads der udfylder de velkendte fundamentfunktioner, sml. Hansen & Heltoft 2011 kap. XIX, spec. s. 1730-1. Andre betegnelser for fundamentfeltet: 'førstepladsen' i V2-analyser og 'inversion' hos Anne Holmen (1990).

Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest

F	v	n	a	V	N	A
k						
Musen	åd				slangen	
at		musen		åd	slangen	
Musen	åd	slangen				

Hvad børnene skal lære, er altså at håndtere en flertydighed i semantikken. Man kan med rette spørge hvad fordelene ved dette er. Dette er et tema som jeg ikke kan uddybe i denne sammenhæng; det må blive ved nogle spredte antydninger.

En væsentlig side af fundamentfeltets semantik i dansk er funktionen som bærer af illokutionær mærkning (Lars Heltoft 1986, 1992; Tanya Christensen 2007):

Fundamentfelt udfyldt af:	Finit verbum bøjes i modus:	Sætningens funktion
Tomt; alternativt adverbialer (<i>bare, så</i>)	Imperativ	<i>Bydende sætning</i>
Konkrete led	Indikativ	<i>Fremsættende sætning</i>
Tomt	Indikativ	<i>Spørgende sætning</i>

Det er næppe det eneste semantiske aspekt af fundamentfeltet der betyder noget. Der må være undertyper af de fremsættende sætninger som også har en betydning for hvorfor dette træk er i brug.

I vores undersøgelse er der tre typer af udfyldning med noget andet end subjektet der spiller en særlig rolle:

- * Udfyldning med en ledsætning, der markerer en betingelse, typisk indledt af *hvis*
- * Udfyldning med et pronomen, typisk *det* der henviser til indholdet af en hel sætning
- * Udfyldning med rudimentære scenesættende adverbialer, typisk *så og nu*

I betingelsessætningerne bringes en helt ny sammenhæng i spil:

- (4) Hvis du ikke flytter den brik, slår jeg den hjem

Henrik Jørgensen

Genoptagelserne af hele sætningsindhold med et pronomen forbereder i ganske mange tilfælde at sætningen bagefter er holdningsmarkerende:

- (5) [A: Nu flytter jeg min brik derhen]
B: Det vil du ikke bryde dig om

Sætningerne med *så* og *nu er* ofte meget enkle markeringer af at et eller andet i situationen har skiftet:

- (6) [A: Jeg flytter den der brik derhen]
B: Så kan Malin slå den
[A: Jeg flytter den der brik derhen]
B: Nu kan vi alle sammen jage dig.

Vi har ingen kvantitative data på disse undertyper, men det er nemt at se i materialet at de forekommer meget frekvent.

4. Fundamentfeltet i vores materiale

4.1. Multietnolektale træk

Når der er grund til at interessere sig for hvordan fundamentfeltet håndteres af børnene, skyldes det at reglen om ét og kun ét led foran finit verbum ofte ikke er til stede i multietnolekt:

- (7) når man er i puberteten, man tænker mere
normalt man går på ungdomsskolen
wallah jeg siger dig efter den der fest jeg tænker bare på fest og
kız_
(Pia Quist 2000:10 og 15)

I materialet fra 1. og 2. skoleår har vi enkelte (tildels lidt usikre) tilfælde i materialet hvor der er flere led foran det finitte verbum:

- (8) sidste gang jeg gik ovenpå den og så kører jeg hele dagen rundt
(Magnetskolen, vinter 2009)
så han rykker til fætter BR jo (Forstadsskolen, vinter 2010)

Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest

Bemærk at i slutdelen af eks. (8a) overholdes reglen fint.

I tredje skoleår ændrede billedet sig pludselig, idet der kom mange eksempler på dobbelt fundamentfelt:

- (9) hvis du rører den, jeg flækker dig (Modtageskole efterår 2010)
han står og laver en dukke til os, og så vi leger ham der laver
dukker (Heldagsskolen efterår 2010)
hvis du klipper der, jeg klipper her (Heldagsskolen efterår
2010)
hvis vi taber, der er ingen vej tilbage (Magnetskolen forår
2011)
om tyve minutter vi har frikvarter (Magnetskolen forår 2011)
nu vi klipper ikke mere (Modtageskole forår 2011)
i hvilken klub du kommer i? (Heldagsskolen forår 2011)

Det interessante er at dette træk dukker op i materialet på dette tidspunkt efter at have været fraværende i de tidligste optagelser. Som det ses, finder vi trækket på alle skoler, inkl. det usikre fra Forstadsskolen (8b). Jeg gør ikke mere ud af dette træk i denne artikel.

4.2. Kvantitative forhold omkring udfyldelsen af F

Som anført ovenfor s. 190 har vi interesseret os for de tilfælde hvor fundamentfeltet udfyldes med led der ikke er subjekt ud fra det ræsonnement at udfyldninger med subjektet også kunne forstås som en uforanderlig SVO-rækkefølge. Som kontrolgruppe anvendte vi de etsprogede børn på Forstadsskolen; når man ser på hvor tit de har noget andet end subjektet i F, ligger promillen for denne gruppe konstant mellem 125 og 200. Tilsvarende resultater for voksnes skriftsprog (hvor statistikken bygger på en traditionel optælling af helsætninger) ligger mellem promiller på 150 (i avissprog) og 400 (blandede genrer), sml. Jørgensen 2012. Promillerne blandt de flersprogede børn er klart lavere, normalt ml. 50 og 100, i en del af grupperne. Visse af grupperne (fx Magnetskolen og de flersprogede børn på Forstadsskolen) har dog gennemgående tal på linje med kontrolgruppens.

4.3. Fundamentfeltet i praksis

Jeg vil til slut vise et par uddrag af samtalerne for at give et indtryk af hvordan fundamentfeltet bruges i denne type af kontekster. Det første eksempel stammer fra Magnetskolen; tre drenge, der alle har adgang til flere sprog, er i gang med en klippe-klistre-opgave hvor de skal sende en familie på skiferie.

(10)

Hvad spiser danskerne til jul?

- 1/ Ali: [sang] ikke svinekød Yussef #
2/ Omar: [# hvad skal pigen have? # hey hvad skal pigen have? #
3/ Yussef: jo og de er jo danskere
4/ Omar: Ali, danskerne de ikke skal spise svinekød?
5/ Ali: ja men vi leger at de var de er
6/ Omar: # hvad [uforståeligt] #
7/ Omar: [skal pigen have den? #
8/ Ali: [# nej # vi leger at de var danskere men de spiste ikke svinekød
9/ Ali: [desværre #
10/ Yussef: [# men nogen gange drak de vin #
11/ Ali: [ja [uforståeligt]
12/ Yussef: [# og bajere #
13/ Omar: [og til juleaftens der spiser de [ekspressivt lydord]
svin #
14/ Ali: [# hele tiden # [nej de spiser ikke svin # de spiser and [ekspressiv intonation]
15/ Yussef: [nej # and # and
[de spiser and > #
16/ Omar: [# hvad er det? # det her det her det er svin og det der er svin #
17/ Ali: [nej det er fisk # nej [uforståeligt]
18/ Omar: [nårh ja men det her det er svin > #
19/ Yussef: [# og de spiser sand ; # og de drikker lidt sodavand #
20/ Ali: kød [uforståeligt] bare der fordi der er krydderi det skal have den vin
21/ Yussef: [nej den her
22/ Omar: [kom > #
23/ Ali: [# fordi de er dansker men de spiser ikke svinekød #

Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest

Som man kan se, er der flere eksempler hvor børnene laver ganske regulære udfyldninger af F med led der ikke er subjekt, og i øvrigt overholder reglen om højst ét led foran finit verbum. Både 'Yussef' og 'Omar' kan dette:

- (11) men nogen gange drak de vin (tur 10)
- (12) og til juleaftens der spiser de svin (tur 13)

Der forekommer dog også nogle 'multietnolektale' dobbeltudfyldninger af F, både hos 'Omar' og hos 'Ali':

- (13) Ali danskerne de ikke skal spise svinekød? (tur 4)
- (14) bare der fordi der er krydderi det skal have den vin (tur 20)

Udfyldningen med subjekter i passagen viser at de stort set bruger personlige pronominer som subjekter i fremsættende sætninger (Togebys type 1 og 2, sml. Togebys 2003: 145-6):

- (15) vi leger at de var danskere men de spiste ikke svinekød (tur 8)
- (16) de spiser ikke svin, de spiser and (tur 14)
- (17) det her det her det er svin og det der er svin (tur 16)

Spørgsmål derimod kan sagtens have subjekter der er tungere nominalled (type 3 eller tungere, sml. Togebys 2003:145-6):

- (18) hvad skal pigen have? (tur 2)
- (19) skal pigen have den? (tur 7)

Hvis der forekommer subjekter der er tungere end et personligt pronomen, har de (som standardtalesproget i øvrigt) ekstraposition til venstre og genoptagelse med pronomen eller let adverbial (typisk *så*):

- (20) Ali danskerne de ikke skal spise svinekød?
- (21) det her det her det er svin

Det næste eksempel stammer fra Modtageskole Nord. Det viser et lidt andet mønster, bl.a. forekommer det genoptagende fundamentfelt ikke:

Henrik Jørgensen

(22)

For mig er det en taske

- 1/ Yunus: hvad laver I?
2/ Ibrahim: en taske [leende]
3/ Yunus: [ej jeg er ligeglad #
4/ Noura: [# kom nu Ibrahim #
5/ Yunus: [hallo det er spild dernede #
6/ Ibrahim: [# [uforståeligt] # spild [udtales *spildt*] af hvad?
[jeg laver en taske #
7/ Yunus: [# ikke lige den der #
8/ Ibrahim: [man må gerne lave en taske #
9/ Yunus: [# [latter] det er sgu da ikke en taske #
10/ Ibrahim: for mig er det en taske
11/ Yunus: [latter]
12/ Ibrahim: [latter]
13/ Ibrahim: [[latter]
14/ Yunus: [# [latter]
15/ Noura: [# [latter] #
16/ Yunus: hallo hvorfor skulle Souleyman ikke med?
17/ Ibrahim: # [uforståeligt] # det er fordi han # faktisk ved jeg slet ikke noget

Som vi ser, forekommer der regelret udfyldning af fundamentfeltet med led der ikke er subjektet:

- (23) for mig er det en taske (tur 10)
faktisk ved jeg slet ikke noget (tur 17)

Det er interessant nok temmelig tunge typer, og de bruges i sætninger der tydeligt fungerer som markører af at den talende ikke har mere at sige til dette emne. De kunne have haft ekstraposition og genoptagelse, men det er ikke tilfældet, interessant nok.

Subjekterne i passagen er stort set alle personlige pronominer eller andre lette elementer:

- (24) man må gerne lave en taske
det er sgu da ikke en taske

Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest

De tunge led er ikke-subjekter, som vi så. Der forekommer ingen tunge subjekter i passagen.

Det sidste eksempel er fra Forstadsskolen; her medvirker tre børn fra den etsprogede stampopulation:

(25)

Jo, så var jeg med

1/ Anne: [skal vi have ham der den lille dreng på? ej +[leende] # jeg ved ikke om - nej var du med? nej det var du vist ikke #

2/ Oliver: [# [ekspressivt lydord] jo selvfølgelig #

3/ Anne: [hvorf- #
[# det var fordi ellers så havde øh vi lavet sådan noget andet her med dem - så havde vi lavet sådan noget med en lille dreng med en hue # der var du ikke i gruppe med os vel? fordi vi havde sådan en pighue så klipper vi den på han ham og så havde vi en drenghue [leende-] så klipper vi den på en pige [leende]

4/ Lise: [fordi vi skulle lave en familie
[her #

5/ Oliver: [# ja det tror jeg # jo så var jeg med

Passagen har mange eksempler med andet end subjekt i fundamentfeltet, flest fra 'Anne':

(26) ellers så havde øh vi lavet sådan noget andet her med dem –
så havde vi lavet sådan noget med en lille dreng med en hue
der var du ikke i gruppe med os vel?
så havde vi en drenghue så klipper vi den på en pige
ja det tror jeg
jo så var jeg med

Næsten alle eksemplerne har relativt lette led i fundamentet, primært pronominer og *så*. En af perioderne har et lidt tungere led og følgelig også løst fundament (igen *så*):

(27) ellers så havde øh vi lavet sådan noget andet her med dem –

Henrik Jørgensen

Brugen af *så* er interessant. Ordet markerer mindre skift i situationen; der er både tale om en tidslig følge (*så havde vi ladet sådan noget*) og en argumentativ følge (*så var jeg med*).

5. Konklusion

Den vigtigste konklusion er for mig at se at alle børnene uanset baggrund i øvrigt kan nogenlunde de samme talesproglige træk hvad angår fundamentfeltet:

- * Placering af lette adverbialer og personlige (objekts-)pronominer i F
- * Ekstraposition og genoptagelse af tungere elementer, såvel subjekter som ikke-subjekter

Anvendelsesgraden varierer, og i de passager hvor F kun fyldes af subjekter, får sproget tit en lidt profilløs karakter.

Udfyldning af fundamentfeltet med to led (dobbelt udfyldning) er et velkendt træk i multietnolekt, men interessant nok finder vi ikke dette træk før børnene er 9-10 år. De tosprogede børn kan finde på at udfylde F med andet end subjektet før den tid, men bruger denne mulighed forholdsvis sparsomt. Selv efter at dobbeltudfyldningen er kommet til, er den langt fra den hyppigste konstruktion.

Som jeg har diskuteret i andre sammenhænge (Jørgensen 2012), er det at sætte andet end subjektet i F en sproglig metode til at give situationen en drejning. Det samme sker hvis man benytter dobbeltudfyldningen. Der foreligger tydeligvis konkurrence mellem de to konstruktioner. Det modsvarer hvad vi allerede ved: nemlig at multietnolektbrugere også kan tale mere standardagtigt. Alt dette understreger Pia Quists pointe at mange multietnolektale træk er stilmarkører som de talende kan sætte ind – eller lade være at sætte ind – alt efter lejlighed og behov (Quist 2005, 2008).

Jeg ser mange interessante perspektiver i at undersøge spørgsmålet om udfyldningen af fundamentfeltet nærmere: på den ene side er det interessant at få kastet lys over semantikken bag anvendelsen af led der ikke er subjektet, på fundamentfeltet, og

Brugen af fundamentfeltet hos flersprogede børn i Århus Vest

på den anden side er det – set fra et sprogudviklingssynspunkt – vigtigt at undersøge de kognitive aspekter af hvorfor og hvor tidligt dette udnyttes.

Litteratur:

- Christensen, Tanya K. (2007) *Hyperparadigmer*. Ph.d.-afhandling, RUC
- Hagedorn, Karen Thagaard (udk.) Verbalformer blandt tosprogede børn i Århus Vest. Udk. i akterne fra konferencen i Tobano-netværket, Halden (Norge), 16.-20-april 2012.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det danske sprog I-III*. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, Lars (1986) Topologi og Syntaks. *Nydanske Studier* 16-17 1986, København: Akademisk Forlag:105-130.
- Heltoft, Lars (1992) The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Function of Word Order. Herslund, Michael (ed.): *Word Order, Copenhagen Studies in Language* 15. København: Handelshøjskolens Forlag & Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1992:13-64.
- Holmen, Anne (1990) *Udviklingslinier i tilegnelsen af dansk som andet-sprog*. København: Danmarks Lærerhøjskole.
- Jørgensen, Henrik (2012): Sætningsspidsens udfyldning – observationer fra et talesprogs materiale. Foredrag på Grammatiknetværkets seminar i Holbæk 25.-27-10.2012. Udk. i *Ny forskning i grammatik* 20.
- Jørgensen, Henrik (udk.) Syntaks og kontekst blandt tosprogede børn i Århus Vest. Udk. i akterne fra konferencen i Tobano-netværket, Halden (Norge), 16.-20. april 2012.
- Quist, Pia (2000) ”Ny københavnsk ‘multietnolekt’. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer.” *Danske Talesprog*. Bind 1. Institut for Dansk Dialektforskning. København: C.A. Reitzels Forlag:143-212
- Quist, Pia (2005) *Stilistiske Praksisser i Storbyens Heterogene Skole*. En etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation. Ph.d.-afhandling, Nordisk Forskningsinstitut, afd. for dialektforskning. Københavns Universitet.

- Quist, Pia (2008) Sociolinguistic approaches to multiethnolect: language variety and stylistic practice. *International Journal of Bilingualism*. Volume 12. Number 1&2:43–61
- Steensig, Jakob (2001) *Sprog i virkeligheden: Bidrag til en interaktionel lingvistik*. Århus: Aarhus Universitetsforlag
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: G.E.C. Gads Forlag.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Ikonicitet og rækkefølge i dansk

Johannes Kizach og Ken Ramshøj Christensen
Aarhus Universitet

1. Indledning

I en række tilfælde er det muligt at placere led i forskellige positioner. Således kan en præpositionsforbindelse (PP) indledt med ordet *før* ofte forekomme både initialt og finalt:

- (1) a. [_{pp} **Før** mødet] spiste Lars en kartoffel.
b. Lars spiste en kartoffel [_{pp} **før** mødet].

I de tilfælde hvor begge placeringer potentielt er mulige, er det naturligt at spørge hvorfor man vælger den ene frem for den anden position, og der er da også fremsat en lang række forslag til hvilke faktorer der påvirker valget (se fx Bresnan et al. 2007, Gries 2003, Hawkins 1994, Wasow 1997). I denne artikel fokuserer vi udelukkende på ikonicitet som er betegnelsen for ideen om at sprogets struktur på en eller anden måde afspejler erfaringen, dvs. måden vi opfatter virkeligheden på (Croft 2003:102; for diskussion forskellige typer ikonicitet se Haspelmath 2008 og Newmeyer 1992).

Ideen om at ikonicitet påvirker ordstilling findes udtrykt flere steder (Raffaelle 1995, Croft 2003, Diessel 2008) og synes at være tydelig i relationen mellem koordinerede hovedsætninger:

- (2) a. [Han sprang op på sin hest] og [red ud over stepperne].
b. [Han red ud over stepperne] og [sprang op på sin hest].

Johannes Kizach og Ken Ramshøj Christensen

I (2) er det vanskeligt ikke at forstå rækkefølgen som ikonisk ift. tidsfølgen af begivenhederne hvilket er grunden til at (2)b forekommer mærkværdig. På tværs af forskellige lingvistiske teorier er der også enighed om at der her er tale om tidsikonicitet (eller sekvensikonicitet) (se fx Chomsky 1965:224, fn. 9; Dik 1997:399; Greenberg 1963:103; Haspelmath 2008:3; Newmeyer 1992:75; jf. Grices, 1975:56, *Be Orderly*, en underkategori af maksimet *Manner*). Det har derfor været foreslået at denne tidsikonicitet ikke bare gælder for hovedsætninger, men spiller ind i alle tilfælde der involverer mere end én begivenhed (Raffaella 1995). Denne tanke er, så vidt vi er klar over, ikke blevet udsat for en systematisk undersøgelse på dansk, og det er netop hensigten i denne artikel.

I det følgende præsenterer vi tre eksperimenter og en korpusundersøgelse, som undersøger tidsikonicitet i perceptionen og produktionen af dansk.

2. Eksperimenterne

RM-ANOVA (*Repeated-Measures Analysis of Variance*) er standardanalysen som anvendes i psykolingvistiske eksperimenter, og traditionen er at man rapporterer en F1-analyse og en F2-analyse (Raaijmakers et al. 1999). En statistisk signifikant F1 viser at man med rimelighed kan generalisere resultatet til en større population end gruppen af testpersoner – man kan med andre ord antage at resultatet gælder for dansktalere generelt og ikke bare for den lille gruppe dansktalende personer der deltog i forsøget. F2 analysen, derimod, viser, hvis den er statistisk signifikant, at man kan generalisere resultatet til andre tilsvarende sætninger. I hvert af vores tre eksperimenter deltog der mindst 30 personer, og vi kan derfor have tillid til de rapporterede F1-analyser. (Vi forventer at ikonicitet har en stor effekt på rækkefølgen (forklarer mere end 25% af variationen), vi antager standardværdier for signifikans ($p > 0,05$) og power (0,8), og derfor er 30 mere end nok, jf. Field 2009:58). I eksperiment 1 og 2 anvendte vi en meget lille mængde testsætninger, og derfor forventede vi ikke at se en signifikant effekt i F2-analysen i de to eksperimenter (dvs. hvis der er en effekt, regner vi kun med at kunne se den i F1-analysen i eksperiment 1 og 2).

Ikonicitet og rækkefølge i dansk

Resultaterne af de 3 eksperimenter som vi præsenterer i dette afsnit, er alle analyseret med programmet R (R Development Core Team, 2011), og RM-ANOVA-analysen er udført med softwarepakken ez (Lawrence 2011).

2.1 Eksperiment 1: Præpositionsfraser (PP)

Hvis det naturlige for mennesker er at udtrykke sig ikonisk, så må vi antage at en ikonisk ordstilling også forarbejdes hurtigere mentalt (dvs. processeres hurtigere). Det vil med andre ord sige at når vi lader folk læse en række sætninger med PPer, så forudsiger ikonicitetsteorien at de ikoniske læses hurtigere end de ikke-ikoniske.

For at teste denne forudsigelse konstruerede vi en række sætninger – fire sætninger i alt – som hver forekom i fire varianter, nemlig med en initial/final PP med *før/efter* som kerne:

- (3) a. [Lige **før** mødet] ringede sekretæren til sin gamle mor.
(Ikke-ikonisk)
- b. [Lige **efter** mødet] ringede sekretæren til sin gamle mor.
(Ikonisk)
- c. Sekretæren ringede til sin gamle mor [lige **før** mødet].
(Ikonisk)
- d. Sekretæren ringede til sin gamle mor [lige **efter** mødet].
(Ikke-ikonisk)

Det samlede stimuli bestod af disse 16 sætninger plus 60 sætninger fra et andet, ikke-relateret eksperiment. Sætningerne blev præsenteret i vilkårlig (randomiseret) rækkefølge på en computer vha. præsentationsprogrammet Cogent 2000 (The Cogent 2000 Team, Functional Imaging Laboratory and Institute of Cognitive Neuroscience, UCL, London) der kørte under programmet Matlab (Mathworks Inc., Sherborn, MA, USA). 30 universitetsstuderende blev enkeltvis præsenteret for sætningerne og bedt om at vurdere dem så hurtigt som muligt på en skala fra 1 til 5, hvor 1 er helt ugrammatisk og 5 er helt grammatisk. Deres vurdering og deres reaktionstid (RT) blev optaget.

Resultatet viste at testpersonerne vurderede de 16 sætninger som helt grammatiske i 474 tilfælde, og kun i seks tilfælde var

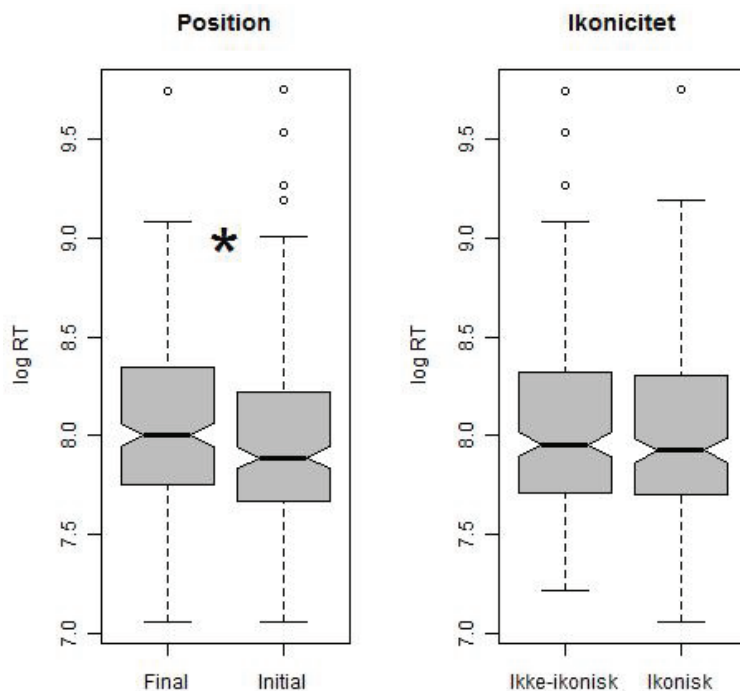
Johannes Kizach og Ken Ramshøj Christensen

vurderingen 4 i stedet for det forventede 5. De seks tilfælde fordeler sig i øvrigt med tre blandt de ikke-ikoniske og tre blandt de ikoniske sætninger. Vi forventede at alle sætningerne ville blive vurderet som helt grammatiske (5 på skalaen) og antog at en eventuel effekt af ikonicitet ville kunne ses som en højere RT ved de ikke-ikoniske eksempler. Det er klart at en del af reaktionstiden i en skala-vurderingsopgave går med selve vurderingen, mens en del også går med læsningen af sætningen, og derfor er RT ikke et rent udtryk for processering. Da imidlertid kun 0,01% af sætningerne fik en anden vurdering end 5, antager vi at RT primært afspejler processeringen og kun i ringe grad er påvirket af opgavens natur. Med andre ord var folk formentlig ikke i tvivl om vurderingen, og derfor gik der ikke meget tid med overvejelser. Det understøttes også af analysen af de 60 sætninger fra det ikke-relaterede eksperiment der viste en signifikant lavere RT ved de ekstreme værdier (1 og 5) end ved de tre mellemliggende værdier (2, 3 og 4) (Christensen, Kizach & Nyvad 2013; se også Christensen & Wallentin 2011).

RM-ANOVA-analysen viste at **ikonicitet ikke havde nogen statistisk signifikant effekt på RT** ($F(1, 29)=0,424, p>0,519$; $F(1, 12)=0,128, p>0,725$). Der var heller ingen interaktion (gensidig påvirkning) mellem ikonicitet og position ($F(1, 29)=0,047; p>0,829$; $F(1, 12)=0,018; p>0,894$). Analysen viste en signifikant F1-effekt af position ($F(1, 29)=4,843; p<0,037$) men ingen F2-effekt ($F(1, 12)=3,085; p>0,103$). Det vil sige at effekten af position kan generaliseres til resten af befolkningen (valget af forsøgspersoner er altså uafhængigt), mens der ikke kan generaliseres til andre sætninger af samme type (valget af stimulus-sætningerne spiller en rolle for udfaldet).

Vi fandt således ingen effekt af ikonicitet i eksperiment 1, men derimod er RT signifikant lavere når PPen er initial ift. sætninger med en final PP, jf. figur 1 nedenfor.

Ikonicitet og rækkefølge i dansk

Figur 1: Fordelingen af RT for ikonicitet og position (logaritmisk transformeret for at normalisere data). Stjernen ”*” angiver at forskellen mellem initial og final position er signifikant ($p < 0,037$). Boksploppet viser 1. og 3. kvartil (den grå kasse), medianen (den sorte streg i midten), mindste og største værdi, samt outliers. Hakket i boksen viser et 95% konfidensinterval, og man kan ifølge Chambers et al. (1983) antage at de to medianer er signifikant forskellige hvis hakkerne ikke overlapper.

2.2 Eksperiment 2: Bisætninger

Man kunne forestille sig at den manglende ikonicitets-effekt i eksperiment 1 skyldes at PPerne ikke indeholder en proposition, og derfor designede vi et lignende eksperiment med bisætninger i stedet for PPer.

Forudsigelsen for ikonicitetsteorien er den samme: De ikoniske sætninger bør processeres hurtigere end de ikke-ikoniske, hvilket i dette design betyder at vi forventer at *før* i final position (hvor den er

ikonisk) resulterer i en lavere RT end i initial position. Fx i sætningen i *Hun faldt i søvn før filmen var slut* kommer propositionen der står før ordet *før* (dvs. *hun faldt i søvn*) tidsmæssigt inden propositionen der står efter *før* (nemlig *filmens var slut*), og der er dermed tale om et ikonisk forhold mellem forløbet i tid og rækkefølgen af propositionerne i sætningen. Det modsatte gør sig gældende for *efter*, og ved *mens* forventer vi ingen forskel i RT eftersom de to propositioner adskilt af *mens* finder sted samtidigt.

Vi konstruerede 3 sætninger som hver forekommer i 6 varianter, konstrueret som i eksperiment 1, jf. (3) ovenfor, plus to neutrale kontrolsætninger med *mens*:

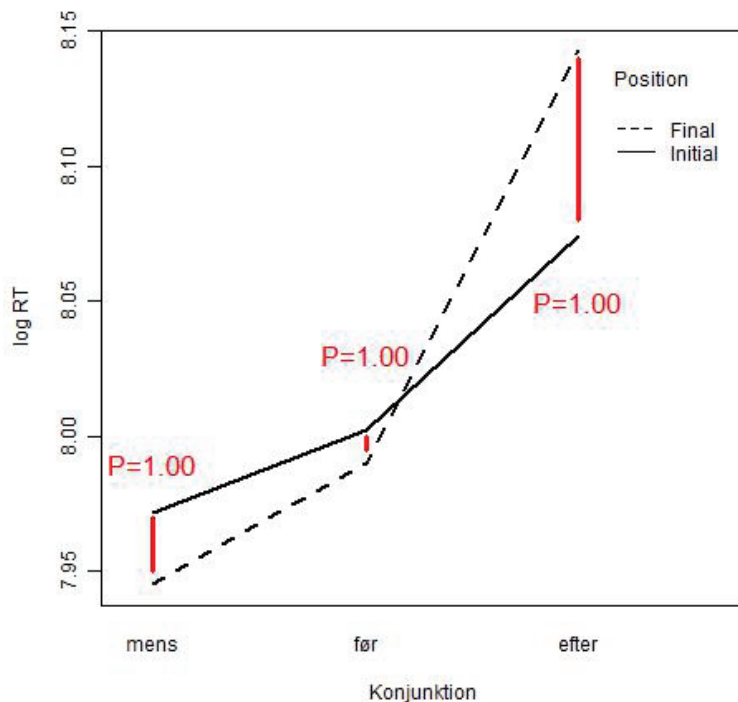
- (4) a. [**Før** de spiste is], kørte de sig en lille tur. (Ikke-ikonisk)
- b. [**Efter** de spiste is], kørte de sig en lille tur. (Ikonisk)
- c. De kørte sig en lille tur [**før** de spiste is]. (Ikonisk)
- d. De kørte sig en lille tur [**efter** de spiste is]. (Ikke-ikonisk)
- e. [**Mens** de spiste is], kørte de sig en lille tur. (Neutral kontrol)
- f. De kørte sig en lille tur [**mens** de spiste is]. (Neutral kontrol)

Det samlede stimulussæt bestod af disse 18 sætninger plus 56 sætninger fra et urelateret eksperiment samt 46 sætninger med semantiske, syntaktiske eller ortografiske fejl. Vi bad 30 frivillige deltagere om at afvise eller acceptere sætningerne så hurtigt som muligt ved at trykke på en tast på keyboardet. Definitionen af en uacceptabel sætning var at sætningen indeholdt semantiske, grammatiske eller ortografiske fejl. Respons og RT blev optaget. I dette eksperiment (og i eksperiment 3 nedenfor) brugte vi præsentationsprogrammet DMDX (Forster & Forster, 2003).

Analysen viste at der var en signifikant RT-forskel på de tre konjunktioner (*før*, *efter*, *mens*) som blev brugt i testen, ved F1 ($F(2, 58)=9,164$; $p<0,001$), og en marginal effekt ved F2 ($F(2, 12)=3,754$; $p>0,053$). Men der var ingen effekt af position ($F(1, 29)=0,120$; $p>0,730$; $F(1, 12)=0,044$; $p>0,836$), og ingen interaktion mellem konjunktionen og positionen ($F(2, 58)=1,711$; $p>0,193$; $F(2, 12)=0,406$; $p>0,673$). Vi fandt med andre ord **ingen effekt af ikonicitet** i eksperiment 2.

Ikonicitet og rækkefølge i dansk

Ib Ulbæk (personlig kommunikation) har påpeget at *mens*-sætninger strengt taget bør opfattes som ikke-ikoniske, idet den lineære rækkefølge ikke svarer til betydningen. Hvis samtidighed skulle udtrykkes ikonisk skulle sætningerne jo stå oven i hinanden eller udtales samtidigt. Det er interessant at *mens*-sætningerne er dem hvor vi finder den hurtigste RT (om end forskellen ikke er signifikant). *Mens*-sætningerne fungerer dog stadig som kontrol-sætninger, idet de, modsat *før*- og *efter*-sætninger, ikke stiller sprogbrugeren overfor et valg mellem en ikonisk og en ikke-ikonisk ordstilling – *mens*-sætninger er netop altid ikke-ikoniske.

Figur 2: Log RT for sætninger med de tre konjunktioner vist i forhold til position. Den eneste forskel der er statistisk signifikant, er forskellen mellem *mens* i final position og *efter* i final position ($p < 0,044$). Der er ingen signifikant forskel mellem de enkelte konjunktioner i final og initial position (alle $p = 1,00$).

2.3 Eksperiment 3: Kausalitet

Vi fandt ingen effekt af ikonicitet, hverken ved placering af PPer (eksperiment 1) eller ved placering af bisætninger (eksperiment 2). Man kunne få den tanke at ikonicitet måske kun er relevant for hovedsætninger. Som vi så i (2) ovenfor, er der en tydelig effekt ved sideordnede hovedsætninger, idet man naturligt tolker deres rækkefølge som ikonisk ift. tidsrækkefølgen.

Vi designede eksperiment 3 for at undersøge om der måske er en kausalitetsikonicitet i rækkefølgen af to hovedsætninger adskilt af et punktum. Årsagen kommer jo naturligt før virkningen, så hvis begivenheder naturligt udtrykkes ikonisk, som fx Raffaele (1995) hævder, så må vi antage at to hovedsætninger der udtrykker henholdsvis årsag og virkning, processeres hurtigere i den ikoniske rækkefølge end i den ikke-ikoniske. (Jf. også Greenbergs, 1963:84, *universal 14* der siger at betingelsessætninger udtrykkes før konklusionen.)

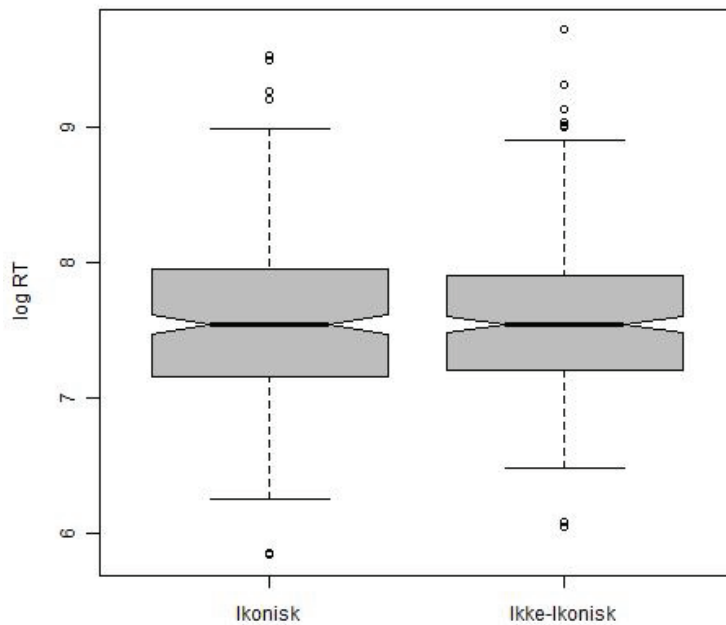
40 frivillige testpersoner blev præsenteret for 16 konstruerede sætningspar hvor den ene sætning udtrykte en årsag, og den anden en virkning, som illustreret i (5) og (6) nedenfor.

- (5) a. Kontekst:Lars havde drukket ti kopper kaffe. (Årsag)
b. Target: Han kunne ikke sove hele natten.
(Virkning → Ikonisk)
- (6) a. Kontekst: Lars kunne ikke sove hele natten. (Virkning)
b. Target: Han havde drukket ti kopper kaffe.
(Årsag → Ikke-ikonisk)

Desuden indeholdt stimulussættet også 78 sætninger og fillers fra et urelateret eksperiment. Sætningsparrene blev vist i randomiseret rækkefølge. Det eksperimentelle design var som i eksperiment 2 ovenfor. Testpersonernes opgave var at læse en kontekst (som i 16 tilfælde var årsagssætningen, og i 16 var virkningssætningen) og trykke mellemrum når den var læst. Derefter kom ”target”-sætningen (som i 16 tilfælde var årsagssætningen, og i 16 var virkningssætningen) som skulle vurderes som værende acceptabel eller ikke-acceptabel på samme måde som i eksperiment 2. Respons og RT blev optaget.

Resultaterne viste igen **ingen effekt af ikonicitet** ($F(1, 39)=0,901$; $p>0,347$; $F(1, 14)=0,122$; $p>0,731$), se figur 3.

Ikonicitet og rækkefølge i dansk

Figur 3: Fordelingen af log RT ved de ikoniske og de ikke-ikoniske sætninger. Hakkerne i boksplottet overlapper, hvilket er en indikation på at de to medianer ikke er signifikant forskellige (jf. Chambers et al. 1983).

3. Korpusundersøgelsen

I eksperimenterne beskrevet ovenfor fandt vi ingen effekt af ikonicitet i tid eller kausalitet på responstiden ved processeringen af danske sætninger. Man kunne så spørge om ikoniciteten kun viser sig som et rent produktionsfænomen; dvs. måske letter en ikonisk rækkefølge produktionen af en sætning, hvorimod forståelsen af en sætning ikke påvirkes af ikonicitet.

Korpusstudier undersøger netop sprogproduktion, og Diessel (2008) rapporterer resultaterne af et sådant studie af engelske temporale bisætninger, og finder at ikonicitet er tydeligt korreleret med position (mens eksperiment 2 ovenfor ikke viste en sådan effekt). I Diessels undersøgelse er initiale bisætninger oftere ikoniske end finale bisætninger; mere end 1/3 af de finale er ikke-ikoniske. For at undersøge om det samme gør sig gældende på dansk, fulgte vi

Diessels metode i vores egen korpusundersøgelse. For øvrigt forudsiger Diks (1997:399-400) Princip for Ikonisk Rækkefølge også at netop *før/efter*-sætninger svarende til (4) ovenfor vil forekomme hyppigst i henholdsvis final og initial position.

En søgning efter *før* og *efter* som underordnede konjunktioner i KorpusDK (<http://ordnet.dk/korpusdk/>) gav flere tusinde resultater (søgning foretaget juni 2012). KorpusDK leverer kun de første 5000 eksempler, og ud af disse tog vi 200 tilfældigt udvalgte (vha. randomisering i MatLab) eksempler fra hvert søgeresultat. Herefter fjernede vi manuelt de eksempler der ikke svarede til vores kriterier: Eftersom vi ville undersøge om ikonicitet var korreleret med positionen af bisætningen, kunne vi kun bruge eksempler hvor bisætningen faktisk var initial eller final, og måtte derfor fjerne fx: *Folk, der før dårligt kunne få øje på islam, synes nu ikke at se andet*. Vi måtte også fjerne eksempler hvor bisætningen kun kunne forekomme finalt eller initialt, da en tvungen final position jo ikke kan sige noget om ikonicitet. Se fx (7):

- (7) a. Jeg har vidst det altid, fra før du fødte mig.
(Faktisk forekommende ordstilling)
b. ??Fra før du fødte mig, har jeg vidst det altid.
(Konstrueret alternativ initial position)

Den alternative initiale position er, mener vi, uacceptabel og derfor kan den ikke opfattes som et reelt alternativ. Resultatet af denne filtrering af eksempelsættet er at de sætninger der indgår i analysen er utvetydige mht. ikonicitet og rækkefølge.

Data blev kodet for ikonicitet, og det viste sig at negationer kan vende ikoniciteten, hvilket er forklaringen på at vi finder både ikoniske og ikke-ikoniske sætninger i begge positioner ved *før*-sætningerne:

- (8) a. Ikke før hendes mand havde afsluttet sin beretning reagerede hun, idet (...). (Ikonisk)
b. Før verden opdagede Indiana Jones, opdagede Indiana Jones verden. (Ikke-ikonisk)
c. Det er meget sandsynligt, at der skal flere forhandlinger til, før vi finder frem til en tilfredsstillende aftale. (Ikonisk)
d. Men jeg kan ikke vende hjem, før verden har fjernet Saddam. (Ikke-ikonisk)

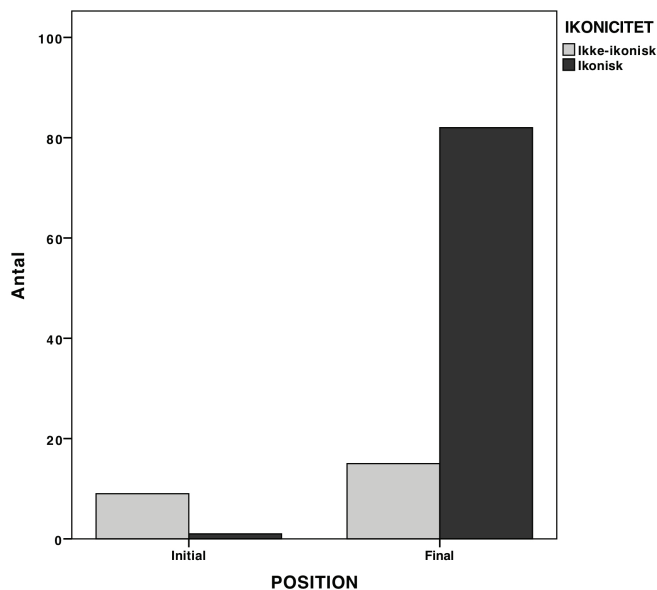
Ikonicitet og rækkefølge i dansk

Ved *efter*-sætningerne er der ikke eksempler med negation, så initial position er altid ikonisk, final ikke-ikonisk:

- (9) a. Efter hun lukkede, må jeg selv klare det, smiler Inger. (Ikonisk)
b. Han havde været temmelig vanskelig, efter de var flyttet til Nanjing. (Ikke-ikonisk)

3.1 Før-sætninger

Efter filtreringen var der 107 eksempler med *før*-sætninger tilbage. Blandt disse er der en tydelig overvægt af ikoniske sætninger som er drevet af det meget store antal ikoniske sætninger i final position, se figur 4. I initial position er der færre sætninger, men blandt de initiale er der en klar overvægt af ikke-ikoniske. Forskellene er signifikante ifølge en *Chi-square*-test (Yates-korrektion $\chi^2(1, n=107)=24,821$; $p<0,001$).

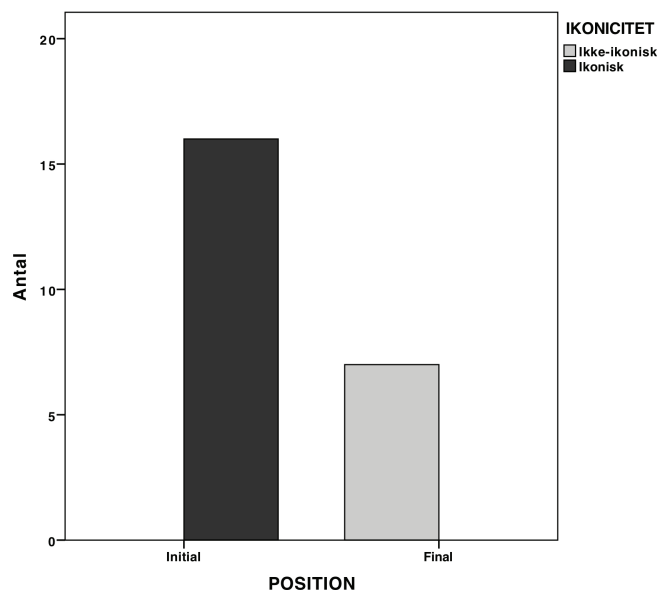
Figur 4: Plottet viser fordelingen af ikoniske og ikke-ikoniske *før*-sætninger i initial og final position. Der er en signifikant korrelation mellem position og ikonicitet.

Johannes Kizach og Ken Ramshøj Christensen

Bemærk at dette resultat er det modsatte af Diessels (2008) resultat fra korpusstudiet af engelsk, der viste at initiale bisætninger var ikoniske oftere end finale bisætninger.

3.2 Efter-sætninger

Efter ovennævnte filtrering var der kun 23 *efter*-sætninger tilbage som vi kunne analysere. Alle de initiale var ikoniske, mens alle de finale var ikke-ikoniske, og der var signifikant flere initiale end finale (16 initiale mod 7 finale; Yates-korrektion $\chi^2(1, n=23)=18,519$; $p<0,001$), se figur 5.

Figur 5: Fordelingen af ikoniske og ikke ikoniske *efter*-sætninger i initial og final position. Korrelationen mellem position og ikonicitet er signifikant.

Analysen af *efter*-sætninger giver et noget andet resultat end analysen af *før*-sætninger, sammenlign figur 4 og 5. Mønsteret i figur 5 for *efter*-sætninger er i tråd med resultatet af Diessels (2008) korpusstudie af engelsk, hvilket fordelingen af *før*-sætninger ikke er. Det kunne tyde på at Dansk og Engelsk ikke har samme distribution.

Ikonicitet og rækkefølge i dansk

Overordnet viser det sig at indlejrede *før*-sætninger hyppigst forekommer i final position, mens *efter*-sætninger hyppigst forekommer initialt – når der vel at mærke er valgfrihed. For begges vedkommende giver det den ikoniske rækkefølge af propositionerne. Dette kunne tolkes som en præference (ikke en regel) for den ikoniske rækkefølge på produktionssiden – i hvert fald i skreven tekst – i kontrast til fraværet af en sådan præference på forståelsessiden. Der må dog være andre faktorer end ikonicitet på spil, for i tilfælde af at en *før*-sætning står i initial position, er den for det meste ikke-ikonisk, selvom sådanne initiale *før*-sætninger kan være enten ikoniske eller ikke-ikoniske, jf. figur 4. Desuden er alle tilfælde af finale *efter*-sætninger ikke-ikoniske.

4. Konklusion

Eksperiment 1 og 2 viste at der ikke er noget effekt af tidsikonicitet i perceptionen af hverken PPer eller bisætninger. Eksperiment 3 viste at der ikke er nogen kausalitetsikonicitetseffekt mellem hovedsætninger. Eksperiment 1 viste desuden at positionen af PPen påvirker RT – så en initial PP af typen [_{pp} *lige før/efter* NP] processeres signifikant hurtigere end en final PP når andre faktorer holdes konstant. Det skal dog understreges at selvom vi her ikke finder evidens for at tids- eller kausalitetsikonicitet spiller nogen rolle for perceptionen af dansk, betyder det ikke at andre dele af sproget, inklusive dele af strukturen, ikke er ikoniske (jf. Newmeyer 1992). (Der er fx utvetydige paralleller i kompositionalitet og konstituens mellem syntaks og semantik, og klare forbindelser mellem informationsstruktur og ordstilling, herunder *Topic-Comment*-distinktionen og fremflytning i sætningen.)

Korpusstudiet viste en effekt af ikonicitet i produktionen af dansk, idet vi fandt flere forekomster af sætninger med ikonisk ordstilling end sætninger med ikke-ikonisk ordstilling af samme type. Resultatet viser at der må være andre hensyn end ikonicitet på færde i produktionen, eftersom vi fandt en overvægt af ikke-ikoniske *før*-sætninger i initial position, og eftersom vi udelukkende fandt ikke-ikoniske *efter*-sætninger i final position. Der må med andre ord være faktorer der påvirker ordstillingen, og som kan bevirke at ikke-ikoniske ordstillinger vælges frem for de ikoniske alternativer.

Johannes Kizach og Ken Ramshøj Christensen

Vores resultater modbeviser ikke tids-/kausalitetsikonicitet som en styrende faktor i sproget. Et enkelt modeksempel viser ikke at en generel tendens ikke holder. Men det viser til gengæld at tids-/kausalitetsikonicitet ikke er universel (et absolut universal), men højst en tendens. Det at der ikke er tale om en universel faktor, viser også at rækkefølge i sproget ikke kan reduceres til generelle kognitive præferencer. I stedet for at være en styrende kognitiv faktor (som man ellers ville forvente ville spille ind både i forståelse og produktion), kunne vores resultat tages som evidens for at tids-/kausalitetsikonicitet snarere er en stilistisk faktor.

Litteratur:

- Bresnan, Joan, Anna Cueni, Tatiana Nikitina & R. Harald Baayen (2007) Predicting the Dative Alternation. *Cognitive Foundations of Interpretation*. G. Bouma, I. Kraemer & J. Zwarts (eds). Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. Amsterdam.
- Chambers, J. M., Cleveland, W. S., Kleiner, B. and Tukey, P. A. (1983) *Graphical Methods for Data Analysis*. Wadsworth & Brooks/Cole.
- Christensen, Ken Ramshøj, Johannes Kizach & Anne Mette Nyvad (2013) Escape from the island. Grammaticality and (reduced) acceptability of wh-island violations in Danish. *Journal of Psycholinguistic Research* 42(1):51-70.
- Christensen, Ken Ramshøj, & Wallentin, Mikkel (2011) The locative alternation: Distinguishing linguistic processing cost from error signals in Broca's region. *NeuroImage* 56(3):1622-1631.
- Chomsky, Noam (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Croft, William (2003) *Typology and Universals*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Diessel, Holger (2008) Iconicity of sequence: A corpus-based analysis on the positioning of temporal adverbial clauses in English. *Cognitive Linguistics* 19(3):465-490.
- Dik, Simon C. (1997) *The Theory of Functional Grammar. Second, Revised Edition*. Kess Hengeveld (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter.

Ikonicitet og rækkefølge i dansk

- Field, Andy (2009) *Discovering Statistics Using SPSS*. 3rd Edition. London: Sage Publications Ltd.
- Forster, K.I., & Forster, J.C. (2003) DMDX. A windows display program with millisecond accuracy. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers* 35:116-124.
- Greenberg, Joseph (1963) Some universals of language with particular reference to the order of meaningful elements. Greenberg, J. (ed.) *Universals of Language*. Cambridge, MA: Cambridge University Press:73-119.
- Grice, Paul (1975) Logic and Conversation. Cole, Peter, and J. L. Morgan (eds.) *Syntax and semantics: Speech acts*. Academic. New York.
- Gries, Stefan T. (2003) *Multifactorial Analysis in Corpus Linguistics – a study of particle placement*. Continuum. London – New York.
- Hawkins, John A. (1994) *A Performance Theory of Order and Constituency*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Haspelmath, Martin (2008) Frequency vs. iconicity in grammatical asymmetries. *Cognitive Linguistics* 19.1, 1-33.
- Lawrence, Michael A. (2011) ez: *Easy analysis and visualization of factorial experiments*. R package version 3.0-0.<http://CRAN.R-project.org/package=ez>.
- Newmeyer, Frederic J. (1992): Iconicity and Generative Grammar. *Language*, 68.4, 756-796.
- Raaijmakers, J. G. W., Schrijnemakers, J. M. C., & Gremmen, F. (1999) How to deal with “the language-as-a-fixed-effect fallacy”: Common misconceptions and alternative solutions. *Journal of Memory and Language* 4:416-426.
- Raffaele, Simone (1995) Iconic aspects of syntax: A pragmatic approach. *Iconicity in Language*. Ed. Raffaele, Simone. John Benjamins Publishing Company:153-170.
- R Development Core Team (2011) *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing. Vienna. Austria. URL <http://www.R-project.org/>.
- Wasow, Thomas (1997) Remarks on Grammatical Weight. *Language Variation and Change* 9:81-105.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Hvad mener du, SKAT? – **Modtageranalyser af breve fra SKAT**

Anne Kjærgaard
Dansk Sprognævn

Den danske tradition for sproglig rådgivning er bl.a. baseret på nogle bestemte antagelser om hvad der gør tekster fra det offentlige, såvel som fra det private, mere forståelige og imødekommende. Disse antagelser udmøntes ofte i nogle meget konkrete råd for hvordan man skriver gode tekster (fx ”brug færre passiver” og ”undgå verbalsubstantiver”). Det forskningsmæssige belæg for denne type anvisninger er imidlertid spinkelt, se Wille (2001), Höög (2010:124) og Schriver & Gordon (2010:33): Der eksisterer stort set ingen forskning der dokumenterer hvilken effekt reviderede tekster faktisk har for modtagerne.

I artiklen præsenterer jeg mit postdocprojekt der skal vise om arbejdet med at revidere tekster fra offentlige institutioner virker efter hensigten i forhold til tekstmodtagerne. Dette overordnede tema udfoldes i to forskningsspørgsmål:

Er tekster der er revideret i overensstemmelse med de klassiske råd for godt sprog og gode tekster, lettere for modtagerne at forstå? Forståelse gøres her til et spørgsmål om hvorvidt tekstmodtagerne formår at uddrage de fakta og ræsonnementer af teksterne som afsenderinstitutionen har til hensigt at de skal uddrage.

Understøtter reviderede tekster i højere grad afsenderinstitutioners brand, dvs. giver de reviderede tekster i højere grad modtagerne det indtryk af afsenderinstitutionen som den gerne vil give?

Anne Kjærgaard

Som eksempel på en offentlig afsenderinstitution arbejder jeg med SKAT – en offentlig institution der gennem flere år har arbejdet på at revidere deres tekster så de bliver lettere at forstå modtagerne og samtidig udtrykker et bestemt brand.

Projektet er finansieret af Kulturministeriets Forskningspulje og Dansk Sprognævn, projektperioden er på 14 måneder og begyndte januar 2012. De indsamlede data er ved at blive indtastet i en database, dvs. der foreligger endnu ikke nogen svar på forskningsspørgsmålene. Her i artiklen vil jeg derfor for det første redegøre for projektets baggrund ved at placere det i den danske tradition for sproglig rådgivning og præsentere forskning med relevans for projektet. For det andet vil jeg introducere og diskutere projektets metode.

1. Baggrund

1.1 Modtageren i den danske tradition for sproglig rådgivning

I løbet af de sidste årtier er der bedrevet masser af sproglig rådgivning – bl.a. i form af skrivekurser for medarbejdere i det offentlige og i form af sprogpolitikker eller skriveguider der indeholder råd for hvordan man bør skrive til ”almindelige borgere”, altså modtagere uden særlig faglig indsigt.

I det perspektiv er det påfaldende hvor lidt der er forsket i den sproglige rådgivning – fx hvad angår de traditionelle skriveråds gyldighed i forhold til tekstmodtagerne. Det er dog ikke noget særegent dansk fænomen: Ifølge Höög, Söderlundh og Sörlin gælder det således for den svenske klarsprogsforskning (der på mange måder er en pendant til den danske tradition for sproglig rådgivning) at ”[d] en aspekt av myndigheters texter som vi i dag känner minst väl till utifrån forskning, är hur myndighetstexter uppfattas i faktisk läsning” (2012:29).

Det betyder ikke at modtageren er fraværende i den sproglige rådgivning – eller i den tilsvarende svenske tradition. Men det betyder at man har arbejdet med andre modtagertyper end den modtager som Höög m.fl. efterlyser, altså den modtager der står for ”faktisk læsning”.

Hvad mener du, SKAT? ...

Kjøller (2004:330) skelner mellem tre modtagertyper:

Den implicitte modtager, dvs. den modtager ”man kan afdække udelukkende ud fra tekstens stil, informationsvalg, valg af komposition osv.” (ibid.). Den implicitte modtager er altså den læser som teksten faktisk egner sig for, dvs. en ideel læser med ideelle forudsætninger for at forstå teksten.

Adressaten er den modtager som ”afsender havde til hensigt at nå” (ibid.). I det følgende vil jeg ved adressat også forstå den læser som afsender *burde* have til hensigt at nå – ikke bare ifølge afsenderen selv (fx kan en sagsbehandler have gode grunde til at være ligeglad med om den private borger hvis navn står på brevhovedet, faktisk forstår brevet), men fx også ifølge folk der bedriver sproglig rådgivning.

Den faktiske modtager, dvs. den modtager der konfronteres med teksterne – enten fordi vedkommende har fået tilsendt den pågældende tekst og/eller fordi vedkommende indgår i en undersøgelse af teksten.

Store dele af traditionen for sproglig rådgivning kan læses som en kritik af sprog fra den offentlige og private sektor og som et forsøg på at udbedre manglerne i forhold til den modtager der enten har svært ved at forstå hvad der står i teksterne, eller får et uhensigtsmæssigt billede af afsenderinstitutionen. Kritikken og forsøget på at afhjælpe problemerne har imidlertid i vidt omfang udspillet sig mellem den implicitte modtager og adressaten. Det præger fx en rigtig klassiker i den danske tradition for sproglig rådgivning, nemlig *Og uden omsvøb tak!* der udkom første gang i 1981 og siden er blevet genoptrykt i 10 oplag:

”Denne vejledning er skrevet af sprogfolk, der ved noget om skriftsprog og forståelighed.

Men forfatterne beder læserne forestille sig, at det er en henvendelse fra den menige dansker – ham og hende, der hver dag er mere eller mindre forpligtet til at læse og forstå en mængde skriftlig information, uden egentlig at have lyst.

Bogen er denne danskers bøn til de offentligt ansatte.

Anne Kjærgaard

Danskeren beder disse mennesker om at skrive mere naturligt, så man kan forstå meningen ved at læse teksten en gang, og uden at man hele tiden får fornemmelsen af, at ens briller dugger.”

(Møller og Hansen 1981:3)

Adressaten, altså den modtager der *burde* kunne forstå teksterne, er ”den menige dansker” der lider under uforståelige tekster fra det offentlige, og teksten skal derfor læses som en ”bøn” fra menige danskere til offentligt ansatte om at skrive mere letforståeligt og ”naturligt”. Møller og Hansens kritik befinder sig således i spændingsfeltet mellem den implicitte modtager og adressaten: Den implicitte modtager kan sagtens læse vanskelige tekster fra det offentlige. Det kan man forvise sig om ved at se hvor vanskelige teksterne ofte er. Imidlertid besidder adressaten, ifølge Hansen og Møller, reelt langt dårligere forudsætninger for at forstå sådanne tekster. Det betyder, at mange tekster rammer forbi adressaterne, og formålet med *Og uden omsvøb tak!* er i det perspektiv at skabe større overensstemmelse mellem de to modtagertyper i tekster fra det offentlige.

De faktiske modtagere er derimod ikke særligt velrepræsenterede, hverken i *Og uden omsvøb tak!* eller i andre dele af den danske tradition for sproglig rådgivning. Det betyder ikke at Møller og Hansen (eller andre der anlægger et lignende perspektiv) nødvendigvis har uret i karakteristikken af ”den menige dansker”. Udgangspunktet for projektet er imidlertid at det er nødvendigt at inddrage faktiske modtagere i forskningen i sproglig rådgivning fordi det er en vigtig forudsætning for at afgøre om tekstrevisionerne virker efter hensigten hos modtagerne.

1.2 Undersøgelser af faktiske modtagere

Der er lavet enkelte undersøgelser af om omskrivninger af tekster fra offentlige myndigheder, eller private firmaer, gør en forskel for faktiske modtagere. Jeg vil her kort præsentere de vigtigste. Oversigten omfatter både undersøgelser der tager udgangspunkt i den danske tradition for sproglig rådgivning, den tilsvarende svenske

Hvad mener du, SKAT? ...

tradition for ”klarspråk” eller ”plain language” – den engelske betegnelse for en tilsvarende bestræbelse.

Flere analyser af forholdet mellem tekster fra det offentlige og modtagerne har anekdotisk karakter, se fx Kimble (1996-97). Hertil kommer en række organisationsinterne analyser af breve fra fx SKAT (Christina Sørensen, pers. komm.) og Københavns Kommunes Teknik og Miljøforvaltning (Lene Veilbæk, pers. komm.) der ofte ikke er tilstrækkeligt velbeskrevne til at man kan afgøre om de lever op til krav om validitet og reliabilitet.

Den vigtigste undersøgelse af forståelse, er Gunnarsson (1982). Hun undersøger hvad der skal til for at lovttekster bliver lettere at forstå ved at lade svenske borgere læse et uddrag af en lovttekst og skriftligt besvare spørgsmål om teksten. Gunnarsson viser at omskrivninger baseret på råd fra klarsprogstraditionen (fx omskrivning af passive konstruktioner til aktiv, tilpasning af ordvalget så det er mindre præget af juridisk stil og indsættelse af flere overskrifter (Gunnarsson 1982:110-111) *ikke* gør lovtteksten lettere at forstå (ibid. 112-113).

For at øge forståelsen er det nødvendigt at omskrive teksten på en langt mere grundlæggende måde. Ifølge Gunnarsson har love to hovedfunktioner: en handlingsdirigerende funktion, nemlig at oplyse borgerne om hvad de må og ikke må, og en kontrollerende funktion der gør det muligt for jurister at bruge loven til at kontrollere handlinger og afsige domme. Gunnarsson viser at lovtteksten er skrevet med udgangspunkt i den kontrollerede funktion. Hun omskriver lovtteksten så den i højere grad er handlingsdirigerende, dvs. i højere grad henvender sig til almindelige borgere. Ændringerne omfatter fx opsætning og omorganisering af indholdet, og Gunnarsson konkluderer at der skal sådanne, mere dybdegående ændringer til, hvis omskrivningerne skal resultere i øget forståelighed.

Derudover er der lavet en del ordforståelsesundersøgelser, se fx Frick og Malmström (1983), Eriksen og Møller (1984) og Thorsen, Witt og Brodersen (2012) der undersøger forståelse af ord der bruges i tekster fra det offentlige (fx *revalidering*) ved at lade testpersoner nedskrive betydningen af sådanne ord. Undersøgelserne bekræfter at lægfolks ordforråd ikke omfatter ord der forekommer mere eller

Anne Kjærgaard

mindre hyppigt i tekster fra det offentlige. Rent metodisk kan man dog diskutere om det er en betingelse for at et ord er forstået, at informanten ligefrem kan give en skriftlig definition på grundlag af en sætning hvori ordet indgår.

Jansen (2001) undersøger om psykolingvistiske studier kan levere belæg for påstandene om at bestemte sproglige træk gør tekster fra det hollandske embedsværk ”impersonal and complicated” (2001:126). De gennemgåede undersøgelser fokuserer primært på processering af enkeltstående sætninger (i modsætning til mit fokus på hele tekster), og det er uklart om Jansen altid interesserer sig for det samme fænomen som de psykolingvistiske undersøgelser han henviser til: Fx undersøger Renkema (1989, citeret efter Jansen 2001:142) ”reading time” og Spyridakis og Isakson (1998) ”recall” ved forskellige sproglige konstruktioner. Jansen konkluderer at træk som nominaliseringer og passiv ”may pose some processing difficulties” (ibid. 136), og at ”addressing the reader has a positive effect on text processing” (ibid. 132). I det omfang man kan sidestille processering med forståelse, bekræfter Jansen således flere af den sproglige rådgivnings antagelser om hvad der letter tekstforståelse.

Hvad angår spørgsmålet om brand, altså hvorvidt de reviderede tekster i højere grad giver modtagerne det indtryk af afsenderinstitutionen som den gerne vil give, er Sørensen (1994) og Pedersen (2004) relevante. Begge fokuserer primært på hvordan borgerne opfatter sproget i forskellige versioner af kommunale tekster, fx om de vurderer tonen som passende.

Sørensen (1994) undersøger hvad modtagere mener om to breve fra en kommune – det ene brev, ”admbrevet”, er ”upersonligt, afsenderen er skjult fx med *man*, i passivkonstruktioner og ved hjælp af sætningsord. Desuden indeholder brevet mange ord hvis referenceramme er uigennemskuelig for udenforstående” (Sørensen 1994:16). Det andet brev, ”normbrevet”, er ”personligt (...)”, afsenderen er ikke skjult, der er sætningsord, men i et mere beskedent omfang end admbrevet, og brevet indeholder ikke ord som er vanskelige at forstå” (ibid. 16). I en spørgeskemaundersøgelse (der dog kun omfatter 32 borgere) undersøger Sørensen om tonen i de to breve opfattes forskelligt. Undersøgelsen bekræfter flere af den

Hvad mener du, SKAT? ...

sproglige rådgivnings antagelser om hvad der skal til for at skrive på en måde så modtageren får et positivt billede af afsenderen. Fx vurderer 81 % at normbrevet ”i sin tone [er] positivt”, mens 50 % vurderer at admbrevet ”i sin tone [er] negativt” (Sørensen 1994: 17).

Pedersen (2004) laver 8 interviews med modtagere af en kommunal brochure og præsenterer dem for tre versioner af den: Den første version er den oprindelige og er karakteriseret ved tiltaleformer i tredje person (fx ”man”, ”borgeren” og ”virksomheden”), nominaliseringer og passiver (Pedersen 2004: 215). I den anden version af brochuren erstatter Pedersen disse træk med direkte tiltaleformer (fx ”du” og ”I”), opløser nominaliseringer og bruger aktiv frem for passiv (ibid. 215). I den tredje version indsætter han derudover overskrifter udformet som spørgsmål som man kunne forvente at målgruppen for brochuren ville stille. Med Pedersens egne ord er version 2 og 3 udtryk for forsøg på at ”address the citizen/user in his or her own terms and shall thus be seen as an attempt to signal openness and readiness for deliberations” (ibid. 216). Resultaterne bekræfter sådan set de antagelser man traditionelt har gjort sig inden for den sproglige rådgivning: Modtagerne opfatter den oprindelige version af brochuren som et typisk eksempel på kommunikation fra det offentlige og foretrækker de bearbejdede versioner.

Til trods for at der altså er lavet enkelte undersøgelser, er det således stadig ikke særlig velundersøgt om omskrivninger af dansksprogede tekster fra offentlige myndigheder resulterer i øget forståelse, og om reviderede tekster i højere grad understøtter afsenderinstitutioners brand i forhold til faktiske modtagere.

Del 2: Projektets metode

2.1 SKAT og ”lønindeholdelsesbrevet” som cases

SKAT har, som det også gælder for andre danske offentlige institutioner, over en årrække arbejdet på at gøre deres tekster mere forståelige og på at understøtte et bestemt brand vha. tekstarbejdet. SKATs arbejde med sprog og tekster er desuden anerkendt af eksterne interessenter: I 2011 modtog SKAT erhvervssproprisen for det såkaldte ”lønindeholdelsesbrev”.

Anne Kjærgaard

Undersøgelsen tager udgangspunkt i tre versioner af lønindeholdelsesbrevet, bl.a. den version der vandt erhvervsprogsprisen. Alle tre versioner er lavet af medarbejdere i SKAT – uden min indblanding.

Den ældste version (version 1) er et eksempel på en tekst som sprogmedarbejderne hos SKAT ikke var tilfredse med, og som derfor blev revideret. Version 2 er et resultat af dette revisionsarbejde: Sprogmedarbejderne hos SKAT lavede et revideret brevudkast der blev godkendt af en inddrivelsesmedarbejder (altså en person med indsigt i det fagområde som brevet handler om). Derefter blev brevet sendt ud til 200 borgere der stod for at skulle have foretaget lønindeholdelse, og nogle af disse modtagere medvirkede i en brugerundersøgelse om brevet. Det resulterede i version 2 der fik erhvervsprogsprisen. Senere igangsatte SKAT et workshopforløb hvor sprogmedarbejderne reviderede en stor mængde breve i samarbejde med jurister og inddrivelsesfolk. Her blev brevet underkastet en grundig faglig diskussion, og det resulterede undersøgelsens brevversion 3.

De første afsnit af de tre breve er gengivet som bilag sidst i artiklen.

2.2 Karakteristik af de tre brevversioner

Fælles for de tre brevversioner er budskabet, nemlig at modtageren skylder det offentlige penge (fx ubetalt børnebidrag, parkeringsbøder eller restskat), og at SKAT nu vil tilbageholde noget af modtagerens indkomst for at inddrive gælden. Brevet er en skabelontekst, dvs. det skal kunne sendes ud til mange forskellige modtagere.

Udgangspunktet for denne undersøgelse er SKATs egen vurdering af og forventning om at de tre brevversioner virker forskelligt på modtagerne. Denne artikel indeholder derfor ikke en analyse af forskellene mellem tre versioner – udgangspunktet er hvordan de ifølge sprogmedarbejdere hos SKAT adskiller sig fra hinanden (se dog Kjærgaard, under udarbejdelse, for en tekstanalyse af forskellene mellem version 1 og 2).

Ifølge SKAT selv er version 1 udtryk for det traditionelle offentlige sprog og tekster som SKAT gerne vil distancere sig fra. Version 2 er omarbejdet efter de anbefalinger der gives i traditionen

Hvad mener du, SKAT? ...

for sproglig rådgivning (dvs. i forhold til version 1 er version 2 fx karakteriseret ved færre passiver, lavere lixtal og fravær af fagord). Version 3 adskiller sig først og fremmest fra version 2 ved at der er kommet flere og mere detaljerede informationer i brevet.

2.3 En spørgeskemaundersøgelse

Data indsamles vha. et spørgeskema, og det hænger sammen med undersøgelsens grundlæggende mål, nemlig at afprøve den sproglige rådgivnings antagelse om at bestemte sproglige og tekstlige træk gør en forskel for modtagernes forståelse og kan påvirke afsenderinstitutionens brand. Formålet er altså at undersøge om de reviderede tekster, når alle andre variable end tekstinput holdes konstante, gør en forskel modtagerne – og hvilken forskel der i så fald er tale om.

Det er oplagt at andre faktorer (fx læsesituation) spiller en rolle for forståelsen og opfattelsen af afsenderinstitutionen (se Josephson 2006:14), men fokus her i projektet er alene på hvilken forskel forskellige tekstversioner gør.

2.4 Præsentation af spørgeskemaet

I spørgeskemaet indsamler jeg information om fire overordnede temaer:

- Karakteristika ved respondenterne
- Forståelse af brevet
- Holdninger til brevet
- Holdninger til SKAT på grundlag af brevet.

Spørgeskemaet er opbygget således at respondenterne præsenteres for det samme spørgeskema og én af de tre brevversioner. Således kan jeg undersøge om der er en sammenhæng mellem hvad respondenterne svarer, og den brevversion de har fået.

I det følgende vil jeg give eksempler på de spørgsmål jeg stiller i spørgeskemaet. Præsentationen er ikke udtømmende, dvs. der indgår flere spørgsmålstyper i forsøget på at undersøge de forskellige temaer end der er plads til at præsentere i artiklen.

Anne Kjærsgaard

2.4.1 Karakteristika ved respondenterne

Formålet med denne del af spørgeskemaet er at sikre at de grupper der læser de tre forskellige brevversioner, faktisk er sammenlignelige. Jeg indsamler følgende oplysninger om respondenterne: køn, alder, uddannelsesniveau, sproglig baggrund, ordblindhed, erfaringer med breve fra SKAT og læsefærdigheder.

2.4.2 Forståelsesspørgsmål

Et af SKATs hovedformål med brevet er at formidle nogle faktuelle oplysninger til modtageren. Derfor handler en række spørgsmål om om respondenterne formår at uddrage sådanne oplysninger af brevet. Denne type spørgsmål kalder jeg ”forståelsesspørgsmål”, se fx følgende eksempler:

3.8 Hvor meget skylder du ifølge brevet SKAT?

Skriv svaret her:

3.13 Hvad kan der ske hvis du begynder at få mindre i løn end du gør for øjeblikket?

(Sæt kun 1 kryds)

- Det vil aldrig have nogen betydning for hvor meget du skal betale af på din gæld
- SKAT kan forhindre dig i at modtage penge fra det offentlige, fx kontanthjælp og SU
- SKAT kan begynde at trække et mindre beløb, men først når de har givet dig besked
- SKAT kan begynde at trække et mindre beløb uden at give dig besked
- Ved ikke/andet (skriv gerne hvad) _____

De fleste forståelsesspørgsmål er lukkede. Det gælder også disse to eksempler hvor respondenterne enten skal skrive et bestemt beløb eller sætte kryds blandt et antal begrænsede svarmuligheder.

Jeg bruger primært lukkede spørgsmål fordi de ikke stiller krav til respondenternes formuleringsevne (som jeg ikke var interesseret i at teste). Desuden var jeg bange for at trætte respondenterne med for mange åbne spørgsmål, altså spørgsmål hvor de selv skulle formulere

Hvad mener du, SKAT? ...

et svar. Et af problemerne med lukkede spørgsmål er dog at nogle respondenter muligvis vil kunne udelukke bestemte svarmuligheder uden nødvendigvis at gøre det på grundlag af brevet. Det problem forsøgte jeg at tage højde for ved at diskutere svarmulighederne med respondenterne i løbet af pilotundersøgelsen – fx ved at spørge dem om nogle svarmuligheder forekom dem helt usandsynlige.

Spørgsmål 3.8 er desuden et eksempel på hvordan det samme spørgsmål kan stille forskellige krav til respondenterne alt efter hvilken brevversion man har fået udleveret sammen med spørgeskemaet. Reichenberg skelner mellem tre forskellige spørgsmålstyper: *Tekstkontrollerende spørgsmål* er spørgsmål ”där det korrekta svarsalternativet överensstämmer i stort sett ord för ord med textens” (2000:113). *Kombinationsspørgsmål* omfatter ”dels frågor där orden i det korrekta svaret inte helt överensstämmer med den exakta ordalydelsen i texten, dels frågor där ordalydelsen inte stämmer exakt med ordalydelsen i texten samtidigt som (...) [respondenterne] måste läsa två eller flere meningar för att finna det korrekta svaret” (2000:115). Den sidste kategori, *inferensspørgsmål*, ”kräver att (...) [respondenterne] utifrån vad han/hon har läst skall dra vissa slutsatser. För att klara av det krävs att (...) [respondenterne] infererar, dvs läser mellan raderna och gör utfyllnader i texten” (2000:117). For respondenter med brevversion 2 eller 3 er spørgsmål 3.8 tekstkontrollerende fordi det samlede beløb står i brevet. Har respondenterne fået udleveret version 1, er der tale om et kombinationsspørgsmål fordi man skal lægge to beløb sammen der står i to forskellige sætninger.

Kategoriseringer à la Reichenbergs spørgsmålstyper har *ikke* været styrende for hvilke spørgsmål der er blevet stillet, fx således at jeg har bestræbt mig på at stille lige mange tekstkontrollerende, kombinations- og inferensspørgsmål. Udgangspunktet har derimod været hvilke informationer SKAT primært ønsker at læseren skal kunne uddrage. På den anden side er det oplagt at det kan vise sig at når informationerne formidles så de ”kun” kræver at respondenterne besvarer et tekstkontrollerende spørgsmål, så svarer flere respondenter korrekt end hvis brevet kræver at de besvarer et kombinationsspørgsmål.

Anne Kjærgaard

2.4.3 Holdninger til de tre brevversioner

Spørgsmålet om holdninger til de tre brevversioner vedrører brandingdimensionen: Lykkes det fx SKAT at give et indtryk af en institution der skriver forståelige tekster ”i et sprog, som passer til modtageren og hans eller hendes behov” (*SKATs sprogpolitik*)?

For fx at undersøge om der er forskel på hvor forståelige brevversionerne opleves, indeholder spørgeskemaet spørgsmål hvor respondenterne skal vurdere forskellige udsagn på en skala:

Skala 3

Jeg synes brevet er

svært at forstå						let at forstå
-----------------	--	--	--	--	--	---------------

__ Ved ikke/forstår ikke

Spørgsmålet om oplevet forståelse rejser derudover spørgsmål der ikke har med branding at gøre. Sørensen undersøger bl.a. om hendes respondenter opfatter et kommunalt brev som ”let at forstå” (1994:17). I modsætning til Sørensens undersøgelse har jeg mulighed for at sammenholde oplevelsen af om brevet er let eller svært at forstå, med respondenternes faktiske evne til at svare korrekt på undersøgelsens forståelsesspørgsmål. Således kan jeg bl.a. undersøge om de reviderede versioner *opleves* som lettere at forstå, uden nødvendigvis at resultere i flere korrekt besvarede forståelsesspørgsmål.

I undersøgelsen af holdninger til brevversionerne var det oplagt også at arbejde med åbne spørgsmål. Ganske vist har kravet om selvstændig formuleringsevne sikkert afholdt nogle respondenter fra overhovedet at svare – på den anden side er det højt sandsynligt at respondenterne opfattede brevene på en helt anden måde end jeg kunne indfange ved kun at opstille et antal begrænsede svarmuligheder.

4.2 Hvad synes du om brevet?

Skriv med dine egne ord hvad du synes om brevet.

Hvad mener du, SKAT? ...

Med udgangspunkt i Maegaard (2009:174 ff.) er formålet med dette spørgsmål at sortere de forskellige udsagn om brevene i semantiske kategorier for at på den måde at danne sig et overblik hvilke kategorier respondenterne selv bruger til at beskrive brevversionerne med – og for at se om brugen af kategorier afhænger af brevversion. Resultater fra min pilottest viste bl.a. at to af de kategorier der anvendes om brevversionerne er ”forvirrende” og ”grundig”.

2.4.4 Holdninger til SKAT

Spørgsmålet om holdninger til SKAT knytter også an til spørgsmålet om SKATs brand, altså spørgsmålet om brevversionerne i forskelligt omfang efterlader respondenterne med det indtryk af SKAT som institutionen ønsker at give.

I det følgende spørgsmål har jeg taget udgangspunkt i SKATs visioner (se *Mål, strategier og rapporter* for en oversigt) og vil have respondenterne til at forholde sig til om det indtryk de får af SKAT i brevet, stemmer overens med SKATs visioner:

4.1 Hvilket indtryk får du af SKAT i brevet? – Sæt ring

SKAT vil gerne signalere nogle bestemte ting til modtageren. Sæt ring om de sætninger som du synes passer på det billede man får af institutionen SKAT når man har læst brevet. Du må selv bestemme hvor mange sætninger du vil sætte ring om.

SKAT tænker retssikkerhed ind i alt hvad SKAT laver.

SKAT behandler alle lige.

SKAT tager udgangspunkt i borgernes og virksomhedernes behov.

....

Også i denne del af spørgeskemaet arbejder jeg med åbne spørgsmål:

4.3 Hvilket indtryk får du af institutionen SKAT i brevet?

Skriv med dine egne ord hvad dit indtryk af institutionen SKAT er på grundlag af brevet. Hvad synes du om institutionen SKAT på baggrund af det her brev?

Ræsonnementet for at bruge åbne spørgsmål er de samme som beskrevet i forbindelse med spørgsmål 4.2 ovenfor. Pilotundersøgelsen viste at et af problemerne ved denne del af undersøgelsen er at

Anne Kjærgaard

mange respondenter har svært ved at skelne mellem hvad de i almindelighed mener om SKAT, og hvad de evt. måtte mene på grundlag af den brevversion de har fået udleveret. Jeg kan naturligvis ikke forhindre dem i at skrive hvad de generelt mener om SKAT, men selve undersøgelsesdesignet vil muligvis kunne hjælpe mig med at skelne mellem ”holdninger i almindelighed” og ”indtryk af SKAT på grundlag af brevet”: Hvis besvarelsenerne rent faktisk afhænger af hvilken brevversion respondenterne har fået, er det i hvert fald et tegn på at respondenterne har formået at besvare spørgsmålet med udgangspunkt i brevversionen snarere end med udgangspunkt i deres generelle holdninger til SKAT.

2.4.5 Rekruttering af respondenter og status for dataindsamlingen

Efter nogle indledende pilottest blev spørgeskemaet distribueret til og besvaret af ca. 750 respondenter. Gruppen af respondenter er sammensat af seminariestuderende, HF- og gymnasieklasser samt AVU-kursister (dvs. voksne der arbejder på en 8., 9.- eller 10.-klasseseksamen).

Jeg udvalgte disse grupper fordi de repræsenterede en vis uddannelsesmæssig spredning. Desuden gjaldt det for alle disse grupper at de blev undervist i dansk, og jeg kunne derfor tilbyde at bidrage til undervisningen ved at fortælle om og diskutere undersøgelsen med respondenterne når de havde udfyldt spørgeskemaet (et tilbud der lettede min adgang til respondenter betydeligt fordi det var et tilbud som mange dansklærere fandt interessant).

Respondentgruppen udgør tydeligvis ikke et repræsentativt udsnit af den danske befolkning – under de givne tidsbegrænsninger var der ikke tid eller midler til at sammensætte et sådant repræsentativt udsnit. Man kunne også overveje om det ikke ville have været mere relevant kun at indsamle data fra faktiske modtagere af brevene, altså folk der under alle omstændigheder ville modtage brevet fra SKAT. Det ville givetvis have været interessant, men det ville være ganske vanskeligt at komme i kontakt med sådanne faktiske modtagere, og med en projektperiode på 14 måneder havde jeg ikke tid til at påtage mig denne opgave.

Hvad mener du, SKAT? ...

2.5 Foreløbige resultater og hypoteser

De foreløbige resultater fra pilottesten tyder på at det faktisk gør en forskel hvilken brevversion respondenterne konfronteres med – både hvad angår spørgsmål om forståelse og brand. Imidlertid er data fra pilotundersøgelsen så få at det er for tidligt at drage konklusioner om undersøgelsens resultater som sådan.

Mine løbende diskussioner med respondenterne om forskelle mellem brevversionerne har desuden givet anledning til en hypotese om at SKATs ønske om at skrive tekster der *både* er forståelige og imødekommende (jf. *SKATs sprogpolitik*) ikke er opfyldt i de reviderede versioner.

Denne pointe fremkom ofte når jeg, som del af det oplæg jeg holdt når respondenterne havde udfyldt spørgeskemaet, bad dem vurdere hvilken af disse brevoverskrifter de foretrak:

”Varsel om lønindeholdelse til dækning af parkeringsafgift m.fl.”
(brevversion 1)

”SKAT vil trække i din løn som betaling på din gæld” (brevversion 2)

Reaktionen var ofte at overskriften i version 2 var den mest forståelige, mens tonen i overskriften fra version 1 blev evalueret mere positivt end tonen i version 2. Overskriften fra brevversion 1 blev dog sjældent karakteriseret som decideret imødekommende, snarere som mere høflig. Argumentet for at overskrift 2 ikke var særlig høflig, handlede ofte om at respondenterne tillagde *vil* en bestemt betydning: I stedet for at opfatte *vil* som et verbum der angiver noget fremtidigt (den betydning SKAT formentlig har været ude efter), var der en stærk tendens til at se på *vil* som et verbum der angiver at noget tilstræbes eller tilsigtes, altså at SKAT på en eller anden måde nærer et ønske om at trække i modtagerens løn. Desuden opfattede nogen det som upassende ”råberi” at skrive SKAT med store bogstaver, og overskrift 2 blev desuden opfattet som en overskrift der gik meget tæt på borgeren ved at tale om ”din løn”. Det lidt formelle og fremmeartede ordvalg i version 1 blev derimod opfattet som karakteriseret af en passende afstand mellem afsender og modtager – omend mange også mente at overskrift 1 var sværere at forstå.

Anne Kjærgaard

Diskussionen antyder at ønskerne om at skrive forståeligt og ramme en passende tone (af hensyn til afsenderinstitutionens brand) ikke nødvendigvis er så lette at forene som man muligvis har antaget hos SKAT. Det kan pege på et mere grundlæggende problem i traditionen for sproglig rådgivning, nemlig at de tekstrevisioner der har til formål at gøre tekster mere forståelige *også* resulterer i tekster der forekommer modtageren uhøflige eller ligefrem nedladende. Jeg er spændt på om denne problemstilling faktisk afspejler sig i de svar som respondenterne har afgivet i spørgeskemaet – og naturligvis på hvad undersøgelsen i øvrigt vil vise om nytten af at revidere tekster fra det offentlige i forsøget på at tilgodese både forståelighed og brand.

Litteratur

- Eriksen, Jens-Martin og Bent Møller (1984) *Svære ord – og lette. En undersøgelse af hvordan folk forstår – og ikke forstår – en række udvalgte ord, som bruges i skrivelser fra det offentlige og andre steder*. København: Statens Informationstjeneste.
- Frick, Nils og Sten Malmström (1983) *Språkklyftan, hur 700 ord förstås och missförstås*. Stockholm: Tiden.
- Gunnarsson, Britt-Louise (1982) *Lagtexters begriplighet. En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen*. Lund: LiberFörlag.
- Höög, Catharina Nyström (2010) Kursändring i klarspråksarbetet? Om myndighetsspråkvård och språkforskning. *Språkvård och språkpolitik. Svenska språknämndens forskningskonferens i Saltsjöbaden 2008*. L. Andersson, O. Josephson, I. Lindberg, M. Thelander (red.). Stockholm: Norstedts:120-138.
- Höög, Catharina Nyström, Hedda Söderlundh og Marie Sörlin (2012) Myndigheters texter och klarspråksarbete. *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift*. Stockholm: Språkrådet og Nordstedts:13-38.
- Jansen, Frank (2001): The lack of clarity in a sentence. The style of official documents in Dutch. *Reading and Writing Public Documents. Problems, solutions and characteristics*. Daniël Janssen og Rob Neutelings (red.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company:125-145.
- Josephson, Olle (2006) En bok om textvård. *Textvård. Att läsa, skriva och bedöma texter*. Stockholm: Norstedt:5-23.

Hvad mener du, SKAT? ...

- Kimble, Joseph (1996-97) Writing for Dollars, Writing to Please. *Scribes Journal of Legal Writing* 6:1-38.
- Kjærgaard, Anne (under udarbejdelse) Definér hvad godt sprog og gode tekster er i din organisation – og i kommunikationssituationen (arbejdstitel). [Uden titel – lærebog om sprogarbejde i organisationer]. Christina Holgaard Sørensen (red.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Kjøller, Klaus (2004) *Tekst for viderekomne. Tekstproduktion og sproglig rådgivning*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Mægaard, Marie (2009) Den kvalitative sprogmaskemetode – mellem ideologi og praksis. *Dialektforskning i 100 år*. Gudiksen, Asgerd, Henrik Hovmark, Pia Quist, Jann Scheuer og Iben Stampe Sletten. København: Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet:171-196.
- Møller, Bent og Erik Hansen (1981) – og uden omsvøb tak! København: Statens Informationstjeneste.
- Mål, strategier og rapporter (udateret). Tilgængelig på <http://www.skat.dk/SKAT.aspx?old=1973314>.
- Pedersen, Karsten (2004) When authorities communicate – Democracy and Local and Regional Authorities. *Text, Bild, Samhälle*. Kristina Nikula, Kaisa Alanen og Harry Lönnroth (red.). Nordiska Språk, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap, Tammerfors universitet:213-226.
- Reichenberg, Monica (2000) Röst og kausalitet i lärobokstexter. En studie av elevers förståelse av olika textversioner. *Göteborg studies in educational sciences*, 149. Göteborg.
- Schrifer, Karen & Gordon, Frances (2010) Grounding plain language in research. *Clarity* 64:33-39.
- SKATs sprogpolitik (udateret). Tilgængelig på <http://www.skat.dk/SKAT.aspx?oId=1612986&vId=203368>.
- Spyridakis, Jan H. og Carol S. Isakson (1998) Nominalizations versus denominationalizations: do they influence what readers recall? *Journal for Technical Writing and Communication* 28:163-168.
- Sørensen, Ingrid (1994) Borgernes mening om det offentlige sprog. *Mål & Mæle* 17(2):15-20.
- Thorsen, Hanne, Klaus Witt og John Brodersen (2012) For mange svære ord i skriftlig kommunikation fra sundhedsvæsenet. *Ugeskrift for Læger* 174(14):925-930.
- Wille, Niels Erik (2001) Det gode sprog. Nogle tanker om det forskningsmæssige grundlag for rådgivning om sproget i faglig formidling. *Den analytiske gejst. Festskrift til Uwe Geist på 60-årsdagen 23. september 2001*. Lars Heltoft og Carol Henriksen (red.). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag:259-271.

Anne Kjærgaard

Brevversion 1:

Varsel om lønindeholdelse til dækning af parkeringsafgift m.fl.

Du har ikke reageret på vores tidligere henvendelse, og vi skal derfor meddele dig, at vi agter at foretage lønindeholdelse hos dig.

Restgælden på din parkeringsafgift udgør 1.010,00 kr. pr. dagsdato.
Restgælden på din restskat udgør på 5.665,00 kr. pr. dagsdato.

Lønindeholdelsesprocent

Vi kan foretage lønindeholdelse hos dig med 10 % efter reglerne i kapitel 5 i bekendtgørelse nr. 1365 af 19.12.2008 om inddrivelse af gæld til det offentlige (inddrivelsesbekendtgørelsen) jf. § 10 i lov nr. 1333 af 19.12.2008 om inddrivelse af gæld til det offentlige (inddrivelsesloven).

Lønindeholdelsesprocenten vil blive lagt oven i din trækprocent på dit skattekort, og lønindeholdte beløb bliver indbetalt til SKAT samtidig med indbetalingen af din A-skat.

Fastsættelse af lønindeholdelsesprocenten

Din betalingsevne er fastsat på baggrund af din årsindkomst, som er opgjort til 180.080,00 kr. Det er oplysninger fra indkomstregisteret for februar 2012 på 15.073,00 kr, som er omregnet til en årsindkomst.

Du kan med denne indkomst betale 12 % af den årlige nettoindkomst. Da lønindeholdelsen foretages over dit eSkattekort med en procentdel af din A-indkomst før skat, har vi foretaget en omregning af procenten til en lønindeholdelsesprocent på 10 %. Herved sikres, at der kun lønindeholdes det beløb, som du efter dine nettoindkomstforhold skal betale.

(...)

Med venlig hilsen
SKAT
Inddrivelsescentret

Hvad mener du, SKAT? ...

Brevversion 2:

SKAT vil trække i din løn som betaling på din gæld

Vi har tidligere skrevet til dig, at du har en gæld. Da du ikke har betalt beløbet, forbereder vi dig på, at vi vil trække en del af din løn som betaling på gælden. Hvis du mener, at du ikke har et rimeligt beløb til rådighed, når vi trækker i din løn, kan du inden 15 dage udfylde og sende os det budgetskeema, vi har vedlagt.

Du skylder følgende beløb:

Gæld	Beskrivelse	Periode	Modtaget i SKAT	Beløb
Restskat		Forfald 1.10.2012	05.11.2012	5.525,00
Rykkergebyr		17.11.2012	17.11.2012	140,00
Parkeringsafgift	Parkering 345677	07.08.2012	15.11.2012	910,00
	Oprettelsesgebyr			100,00
I alt				6.675,00

Vi vil trække en procentdel af din løn

Vi vil trække 10 % af din løn som betaling på gælden. Procenten bliver lagt oven i trækprocenten på dit skattekort, og beløbet bliver betalt til SKAT sammen med din A-skat. Du skal altså ikke selv gøre noget for at betale beløbet.

Du kan finde reglerne i inddrivelsesbekendtgørelsens kapitel 5 og i inddrivelseslovens § 10.

(...)

Med venlig hilsen
SKAT
Inddrivelsescentret

Anne Kjærgaard

Brevversion 3:

SKAT vil trække i din indkomst som betaling på din gæld

Vi har tidligere skrevet til dig, at du har en gæld. Da du ikke har betalt beløbet, forbereder vi dig på, at vi vil trække en del af din indkomst som betaling på gælden. Det drejer sig om din gæld på 6.675,00 kr. Se den opgørelse, vi har vedlagt. På opgørelsen kan du se, hvilken gæld, der løber renter på

Hvis du betaler hele gælden på 6.675,00 kr. inden 15 dage fra datoen på dette brev, undgår du, at vi trækker i din indkomst.

Den procent, vi vil trække i din indkomst

Vi kan trække 10 % i din indkomst. Procenten bliver lagt oven i trækprocenten på dit skattekort, og beløbet bliver betalt til SKAT sammen med din A-skat.

Sådan fastsætter vi, hvor stor en procentdel af din indkomst vi vil trække

Vi har beregnet, hvor meget du skal betale ud fra din årsindkomst, som er opgjort til 180.880,00 kr. Det er oplysninger om din indkomst for februar 2012 på 15.073,00 kr. fra indkomstregistret, som er omregnet til denne årsindkomst.

(...)

Med venlig hilsen
SKAT
Inddrivelsescentret

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften

Susanne Annikki Kristensen og Lasse Holmgren Brunø
Aalborg Universitet

1. Indledning¹

Denne artikel præsenterer indledningsvis og i meget kort form et igangværende projekt ved Aalborg Universitet, kaldet *Syntaktisk Stilistik*, og derefter bliver delresultater af de første undersøgelser præsenteret.

2. Syntaktisk stilistik

Formålet med projektet Syntaktisk Stilistik² er overordnet at forbinde pragmatik og syntaks i stilistiske beskrivelser, herunder at opstille en model til beskrivelse af en række stilarter. En stilart skal her forstås som et sæt af karakteristiske syntaktiske træk i en tekststart.³ Projektet bygger på to antagelser:

at der kan opstilles en række pragmatisk definerede tekstarter
at hver af disse tekstarter vil have nogle sproglige fællestræk,
hvorved der kan tales om stilarter

Projektets antagelse er, at det vil være muligt at udpege en række fælles sproglige træk i fx den handlingsregulerende tekststart, hvorved man kan tale om en handlingsregulerende stilart. Vi antager endvidere, at

¹ Vi vil gerne takke Torben Andersen, Aalborg Universitet, og Peter Widell, Aarhus Universitet, for deres store tålmodighed og vilje til samtale om sprogvidenskabelige emner. Desuden vil vi takke Simon Borchmann, Aarhus Universitet, for gode kommentarer, som har højnet artiklens kvalitet.

² Forskningsprojektets titel er Syntaktisk Stilistik, selvom arbejdet bygger på pragmatisk definerede tekstkategoriseringer. Vi inddrager imidlertid ikke begrebet pragmatik i titlen, da vores hovedfokus og -interesse er syntaks.

³ Begrebet tekststart stammer fra Jensen og Togeby (1981).

Susanne Annikki Kristensen og Lasse Holmgren Brunø

en tekststart kan være eksemplificeret gennem en række teksttyper, og at der for hver af disse teksttyper kan formuleres en stiltype, der udgøres af de særlige sproglige træk for den enkelte teksttype. En stiltype er altså underordnet en stilart, og stilarten udgøres af summen af hver af stiltypernes sproglige karakteristika. En tekststart som fx den handlingsregulerende (jf. nedenfor) har til formål at være handlingsanvisende, og den ses eksemplificeret via teksttyper som manualer, madopskrifter, brugsanvisninger og samlevejledninger.

Den første af projektets to overordnede antagelser er ikke ny i forskningen; således findes kombinationen af pragmatik og stilistik hos Henning Vagn Jensen og Ole Tøgeby (1981), hvor en overordnet tredeling af tekstarter finder sted, alt efter om teksterne(s) afsenderen vil informere, overbevise eller påvirke en modtager (ibid.:67), ligesom Tøgeby i sin doktorafhandling *Praxt* (Tøgeby 1993) og i sine senere arbejder præsenterer flere forskellige modeller til pragmatisk karakterisering af tekster (Tøgeby 2010). Syntaks spiller imidlertid kun en begrænset rolle i de omtalte arbejder.

Kombinationen af syntaks og stilistik er heller ikke ny. Erik Hansen behandler i stilistikdelen af sin bog *Sprogiagttagelse* (1967 (1970)), hvordan man efter hans opfattelse kan koble syntaks med semantiske roller i den stilistiske beskrivelse af forskellige tekststykker. Hansen laver ikke en decideret stiltypologi, hvilket heller ikke er hans mål, og han gør det aldrig helt klart, hvad han lægger til grund for så forskelligartede kategoriseringer og benævnelser som ”filosofisk stil” (ibid.:42), ”dagspressens sprog” (ibid.:42), ”videnskabeligt sprog” (ibid.:58), juridisk sprog (ibid.:58), ”den ræsonnerende eller argumenterende tekst” (ibid.:69), ”poetisk sprog” (ibid.:73) m.fl. Set i forhold til projektet Syntaktisk Stilistik er det interessante ved bogen, at Hansen tager udgangspunkt i en række syntaktiske fænomener såsom forfælsudfyldelse, ledmateriale, vægtforhold⁴ m.m., og disse syntaktiske fænomener bruger han efterfølgende til at karakterisere forskellige tekststykker stilistisk.

⁴ Hansen definerer ikke begrebet vægt, men vi anvender det om det forhold, at en ledsætning eller en rigt udbygget infinitivkonstruktion er placeret på en af sætningsskemaets pladser (dog ikke på verbalpladserne).

En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften

Vi finder inddragelsen af de syntaktiske fænomener i den stilistiske beskrivelse inspirerende, og vi ønsker derfor at bygge videre på Hansens arbejde, idet vi dog vil forsøge at lave en egentlig stiltypologi. I modsætning til Hansen vil vi ikke tage udgangspunkt i et syntaktisk fænomen som fx vægtforhold eller fundamentalsudfyldelse for derigennem at karakterisere stiltypen, idet det er forventeligt, at et syntaktisk fænomen vil forekomme mere eller mindre frekvent i de fleste teksttyper, og at det derfor er anvendelsesfrekvensen, som er definerende for en stiltype. Derimod vil vi tage udgangspunkt i en række pragmatisk definerede tekstarter, eksemplificeret i en række teksttyper, som derefter skal karakteriseres sprogligt, hvorved en række stiltyper kan defineres, hvilket i sidste ende fører til en karakteristik af stilarten.

Indtil videre opererer vi med antagelsen om fem overordnede tekst- og stilarter: *beskrivende*, *handlingspræget*, *ræsonnerende*, *handlingsregulerende* og *poetisk*, der hver vil kunne inddeles i en række tekst- og stiltyper. Ved definitionen af tekstarterne tilslutter vi os i det store og hele beskrivelsen af fire af Jensen og Tøgebys tekstarter, nemlig beskrivelser⁵, beretninger⁶, argumenterende tekster⁷ og instruktioner⁸. Vi arbejder endvidere med en femte tekstart, den poetiske, der har til formål at besynges et levende væsen, en genstand, et begreb eller et sted, og vi forventer at finde den poetiske

⁵ "I en beskrivelse informerer man om noget der ikke er tidsmæssigt ordnet, altså om noget statisk eller uden for tiden." (Jensen og Tøgeby (1981:67).

⁶ "I en beretning beskriver man noget anskueligt der forløber i tid. Som regel vil man i beretninger nedskrive andet end fysiske processer over tid, man vil beskrive menneskelige handlinger, og det indebærer andet end tidsmæssige og årsagsmæssige sammenhænge (også det), nemlig hensigter og formål." (Jensen og Tøgeby 1981:68).

⁷ "[...] argumentationstekster [...] søger så at overbevise modtager om at en bestemt opfattelse er sand, eller en bestemt opfattelse eller vurdering er rigtig." (Jensen og Tøgeby 1981:115).

⁸ "Ved regulerende tekster vil vi forstå tekster som regulerer modtagers adfærd og som derfor handler om modtagers fremtidige handlinger. [...] i instruktioner fortælles det hvordan et redskab skal bruges, og hvordan en kage skal laves [...]" (Jensen og Tøgeby 1981:149).

Susanne Annikki Kristensen og Lasse Holmgren Brunø

tekstart i forbindelse med lyrik. Der er som nævnt tale om en række tentative kategorier, som muligvis bliver reduceret eller forøget, som projektet skrider frem.

Målet for Syntaktisk Stilistik er altså at opstille en række stilarter, og for at kunne gøre dette, må vi opstille en række stiltyper. Når stiltyperne skal bestemmes, tager vi udgangspunkt i sproglige analyser af et stort antal tekster fra hver teksttype. Teksterne analyseres vha. en variant af Diderichsens sætningsskema (jf. Kristensen 2011), og analyserne tagges, hvorefter det bliver muligt at lave frekvensoptællinger af bl.a.:

- a) Konstruktionstyper i tekststykkerne
- b) Ledtyper i fundamentet
- c) Konstituenternes materiale og form
- d) Vægtfordeling i tekststykkerne

Disse frekvensoptællinger skal gøre det muligt på længere sigt at sammenligne de sproglige karakteristika, som findes inden for hver teksttype, og disse karakteristika skal senere danne baggrund for beskrivelsen af stiltyperne og i sidste ende af stilarten.

På nuværende tidspunkt er vi i gang med den handlingsregulerende stilart; nærmere bestemt har vi behandlet de sproglige karakteristika, som vi finder dem i en af tekststartens teksttyper, nemlig i madopskriften. Af pladshensyn kan vi dog ikke behandle mere end de to første af ovenstående punkter i denne artikel, og behandlingen af disse bliver yderst kortfattet.

3. Madopskrifternes tre varianter

Efter analyserne af det indsamlede tekstkorpus⁹ har det vist sig, at der grundlæggende set er tre varianter af opskrifter, og disse betegner

⁹ Artiklens indsamlede tekstkorpus udgøres af 1063 helsætninger fra 83 trykte danske madopskrifter fra perioden 1616 til 1996, dog med hovedvægten på det 20. århundrede. De 83 opskrifter er fordelt på 17 kokebøger, som i artiklen benævnes K1-K17. Opskrifterne er i første omgang valgt tilfældigt, hvis man ser bort fra den kronologiske spredning. Resultaterne af analyserne er siden blevet bekræftet af stikprøveanalyser af opskrifter fra år 2000 og frem. Der skal tages det forbehold, at opskrifterne hovedsageligt omhandler kødretter, hvorfor opskrifter omhandlende desserter, salater, brød mv. muligvis ville kunne give andre analyseresultater.

En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften

vi efter verbalernes former: *imperativ*¹⁰, *s-passiv* og *præsens*. Det er hovedreglen, at én af disse varianter anvendes som den foretrukne konstruktionstype i hele opskriften, ligesom der på et givent tidspunkt i teksten som oftest forekommer et brud på rækken af ensartede konstruktioner ved brug af en af de andre varianter (jf. afsnit 5). Det er sjældent, at alle tre konstruktionstyper forekommer i en og samme opskrift. I tabel 1 ses fordelingen af de tre varianter i vores korpus:

Kogebog	Udgivelsesår	Opskriftvariant		
		imperativ	s-passiv	præsens
K1	1616	96,6 %	0 %	3,4 %
K2	1648	86,9 %	0 %	13,1 %
K3	1766	4,3 %	4,3 %	91,3 %
K4	1837	0 %	89,3 %	10,7 %
K5	1846	0 %	70 %	30 %
K6	1922	0 %	89,8 %	10,2 %
K7	1925	64,4 %	16,9 %	18,6 %
K8	1940'erne	0 %	89,7 %	10,3 %
K9	1944	0 %	80 %	20 %
K10	1957 *)	36,4 %	34,2 %	27,6 %
K11	1958	0 %	64,7 %	35,3 %
K12	1965	4,3 %	85,7 %	10 %
K13	1967	5,1 %	82,1 %	7,7 %

¹⁰ Imperativer, interrogativer og deklarativer anses traditionelt for at være knyttet til ordrer, spørgsmål og konstateringer (Levinson 1983:263), og imperativen er derfor handlingsregulerende per se. Formen s-passiv betegner, "hvad der plejer at ske eller bør ske" (Diderichsen 1946 (1971):136), og som sådan betegner formen en norm (Hansen og Heltoft 2011:743-744), ligesom den angiver, "hvad "man" (dvs. Et Antal, som Regel unævnte, Personer; aldrig Ting) foretager sig i en bestemt Situation." (Diderichsen 1946 (1971):115) Med andre ord anvendes s-passiven om normen, som man (dvs. alle) bør følge i en given situation, og formen bruges derfor ofte "i påbud, forskrifter, regler o.l." (Hansen 1967:147), hvorved formen kan ses som handlingsanvisende. Om imperativen og s-passiven fungerer som handlingsanvisning afhænger af modtagerens vilje eller evne til at omsætte den generelle norm til egen praksis. Præsensformernes anvendelse og betydning i den handlingsregulerende stiltype behandles i afsnit 5.

K14	1986	88,4 %	0 %	11,6 %
K15	1988	6,9 %	74,7 %	18,4 %
K16	1992	25,6 %	66,7 %	7,7 %
K17	1996	44,1 %	54,1 %	1,8 %

Tabel 1

Som det ses i tabel 1 falder anvendelsen af de tre varianter i historiske perioder. De imperative opskrifter forekommer i 1600-tallet, hvorefter præsensopskrifterne (i kombination med *man*) bliver den dominerende form i 1700-tallet. Fra 1800-tallet forekommer *s*-passiven, og denne form bibeholdes med enkelte imperative undtagelser frem til omkring slutningen af 1990'erne, hvor en stikprøveundersøgelse (i Bech 2010 og Kirk 2011) viser, at imperativen igen vinder indpas.

4. Fundamentet

Ved imperativkonstruktionerne kan man forvente, at fundamentet er tomt. Det er også tilfældet i K14, hvor fundamentet kun udfyldes, når den imperative verbalform erstattes af præsensformen. I de to overvejende imperative kogebøger fra 1600-tallet er der imidlertid fundamentsudfyldelse sammen med imperativformen:

- F----- v s----- A-----
1. Naar det er sødet, saa skær [du] det i smaa eller store stycker [...] K2
a----- a v [s] o a-----

 2. F v [s] S----- A-----
Dernest bered [du] en smuck Dey af klare Eg.
a v [s] o----- a-----

 3. F----- v [s] S-----
Tyckis du da at Suppen er for lidet da tag [du] half Vijn oc [...] K2
a----- a v [s] o-----

Når fundamentet udfyldes i en imperativ sætning, sker det oftest vha. tids- eller betingelsesledsætninger. Tidsledsætningerne kan evt. efterfølges af et tidsadverbium, hvorved der er koreference.¹¹ I

^{*)} Kogebog 10 kunne se ud til at være meget uklar mht. valg af foretrukken verbalform, idet der er en næsten ligelig fordeling af de tre former. To af opskrifterne har

En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften

K1 forekommer der udelukkende tidsadverbielle ledsætninger i de imperative sætningers fundament, men i K2 forekommer ligeledes en del tidsadverbier uden foranstående tidsledsætning, ligesom der også i enkelte tilfælde forekommer mådesadverbialer i fundamentet.¹²

Ved præsenskogebøgerne og ved de *s*-passive kogebøger kunne man forvente, at fundamentet ville være udfyldt i tæt ved 100 % af tilfældene (idet der i madopskrifter sjældent forekommer ja/nej-spørgsmål), men dette er imidlertid ikke tilfældet, idet fundamentet meget ofte er tomt¹³:

4. 1. Oksekød (Bov el. Inderlaar) skæres i temmelig tykke skiver
F----- v a-----
s----- v a-----
2. [F] v A-----
[det] bankes med Boeufklapperen
[s] v a-----
3. [F] v A-----
[det] dypes i rigeligt Mel, hvori er kommet Salt og Peber K6
[s] v a-----

Det tomme fundament forekommer, når et subjekt er blevet præsenteret i én helsætning, hvorefter det bliver udeladt og dermed underforstået i de efterfølgende helsætninger. Det ses f.eks. i K6, at 23 ud af 49 helsætninger i fundamentet har underforståede subjekter (dvs. i 47 %

s-passiven som foretrukken verbalform, mens to har imperativen, og rækken af imperative og *s*-passive konstruktioner brydes endvidere af især præsensformerne. En af opskrifterne er præget af inkonsekvens i valget af verbalformer, idet skift i formerne synes at være uden et særligt mønster.

¹¹ Andre fremstillinger (jf. Hansen 1977 (2001):66) ville placere den adverbielle ledsætning i ekstraposition, men det skønnes her unødvendigt, idet der i fundamentet sagtens kan stå mere end én konstituent ad gangen, når der blot er tale om den samme type af konstituer (jf. Kristensen 2011:130).

¹² Eftersom der ikke eksisterer andre tilgængelige kogebøger fra 1600-tallet, er det ikke muligt at afgøre, om tendensen til at have tids- og betingelsesadverbialer i fundamentet for en imperativ sætning er generelt forekommende eller blot specifik for K1 og K2, som endvidere er skrevet af samme forfatter.

¹³ Et sammenhængende tekststykke gives et overordnet nummer, hvorefter hver af konstruktionerne nummereres fortløbende.

af alle kokebogens helsætninger), og det samme billede tegner sig ved de øvrige *s*-passive opskrifter samt ved præsensopskrifterne:

- F v s S-----
5. 1. Dertil laver man 8 Æg og 10 blommer,
a v s o-----
- K^s [F] v s A-----
2. og [man] slaaer dem med et stivt Riis, til de bliver ganske tykke [...]
K^s [s] v o a----- a-----
- [F] v a S----- A
3. [man] kommer dernæst et halvt Pund Fiint revet eller stødt Sukker
dertil
[F] v a o----- a
- K^s [F] v s A
4. og [man] slaaer det igjen; K3
K^s [s] v o a

At der forekommer udeladelser af eksplicite subjekter i de imperative konstruktioner, er reglen snarere end undtagelsen (Diderichsen 1946 (1971):174-175), så de imperative subjektsudeladelser overrasker ikke. Det gør derimod de mange subjektsudeladelser i præsenskogebøgerne og de *s*-passive kogebøger. Eftersom dansk i modsætning til fx finsk, spansk eller italiensk ikke er et ”null-subject”-sprog (Trask 1992 (1996):192), er subjektet en obligatorisk konstituent i danske sætningskonstruktioner (Kristensen 2011:26ff). Det kan udelades bl.a. i forbindelse med sideordnede helsætninger (Togeby 2003:236), og det overraskende er derfor ikke, at subjektudeladelserne finder sted, men det er derimod subjektsudeladelsernes frekvens. Når 47 % af de *s*-passive helsætninger i K6 mangler et eksplicit subjekt, må det trods alt siges at være et substantielt antal udeladelser, og for projektet Syntaktisk Stilistik står det nu tilbage at undersøge frekvensen af subjektsudeladelser i andre teksttyper for at kunne sammenligne på tværs af stiltyper og stilarter. Hvis det accepteres, at en subjektsudeladelsesgrad på 47 % af helsætningerne i en koge-

En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften

bog er et substantielt antal, må det også accepteres, at de (i så fald) mange udeladelser af subjektet medfører, at der er en høj grad af forudsatte eller indforståede oplysninger i madopskrifterne.

5. Brugen af præsensformen i madopskrifterne

Som tidligere nævnt, er det hovedreglen, at én af de tre varianter anvendes som den foretrukne konstruktionstype i en hel opskrift, og at der på et givent tidspunkt i opskriften vil forekomme et brud på rækken af ensartede konstruktioner (jf. afsnit 3). I de trykte madopskrifter i vores korpus anvendes præsensformen særligt til at markere dette brud i en ellers fortrinsvis imperativ eller *s*-passiv opskrift. Et eksempel på præsensformernes anvendelse er:

- [F] v A-----
6. 1. [Lammehalsen] dækkes med vand i en gryde
[s] v a----- a-----
- K^s [F] v S-----
2. og [den] tilsættes det skivede løg, de snittede porrer med top samt [...]
K^s [s] v o-----¹⁴
- [F] v A-----
3. [den] simrer i 30 min.
[s] v a-----
- F----- v s V S----- A
4. I sæsonen kan man komme frisk krondild ved. K15
a----- v-> s <-----> o----- <---¹⁵

¹⁴ Bemærk i øvrigt, at verbet tilsætte her anvendes som et trivalent verbum, der muliggør forekomsten af et objekt i den passive sætning.

¹⁵ Som det ses i analysen beskrives kan komme ved som en verbalfrase. Størrelsen ved kan beskrives som en VRA, der betegner retningen for en handling, og denne størrelse er tæt forbundet med verbalet, hvorfor den indgår i verbalfrasen. Størrelsens normale plads i sætningsskemaet er på A-pladsen, alternativt på V-pladsen (jf. Kristensen 2011:115ff.).

Susanne Annikki Kristensen og Lasse Holmgren Brunø

I [6.3] ses præsensformen anvendt ved *simrer*, der semantisk betegner en PROCES. Det skal præciseres, at der ved denne brug af præsensformen ikke er tale om en direkte handlingsregulering, men præsensformen optræder i en ellers handlingsregulerende kontekst, hvorfor sætningen kan fortolkes som en indirekte handlingsregulering eller en indirekte ordre (Levinson 1983:263ff.), hvor modtageren skal få processen til at ske, eller i hvert fald skal gøre det muligt, at processen kan finde sted. På den måde bliver den sproglige kontekst rammen for fortolkningen af det enkelte sproglige udtryk.

I [6.4] ses præsensformen anvendt ved *det*, man kan betegne som et godt råd fra forfatteren; en beskrivelse, der udløses af bru- gen af modalverbet *kan*, der betegner *mulighed* snarere end *nødven- dighed*. Der er ved denne type af konstruktioner ikke tale om en handlingsanvisning, for hvis konstruktionen forekom i en overvejen- de beskrivende tekst, ville fortolkningen af konstruktionens anvendelse formentlig være en anden, men eftersom konstruktionen forekommer blandt handlingsregulerende konstruktioner i form af imperativer og *s*-passiver, kan det slutes, at en konstruktion, der betegner mulighed frem for nødvendighed, anvendes med henblik på at give et råd. De gode råd optræder i langt de fleste opskrifter¹⁶, og dette som oftest i enten begyndelsen eller slutningen af opskriften, hvor rettens tillavningsproces skal til at begynde, eller er blevet afsluttet.

Modsætningen til konstruktionerne, der betegner gode råd, er anvendelsen af præsensformen ved modalverbet *skal*:

F	v	V	S-----	
7.	Urterne skal være Safran / Neglicker oc Kanel			K2
	s	v-----	sp-----	

Ved brugen af modalverbet *skal* er der tale om nødvendighed i stedet for mulighed, hvorved det præciseres, at forudsætningen for rettens vellykkethed er, at modtageren anvender de angivne krydderier. Også denne præsensform forekommer blandt handlingsregulerende konstruktioner, hvorfor konstruktionen må betragtes som en indirekte handlingsanvisning.

¹⁶ Kun K1 opererer ikke med gode råd.

6. Adverbialer

Det synes at være et karakteristisk træk ved opskrifterne, at tids- og betingelsesadverbialerne er de oftest forekommende typer af adverbialer i fundamentet. Hvis man ser på forekomsten af adverbialer på de øvrige pladser i sætningsskemaet, viser det sig også tydeligt her, at tidsadverbialer er den hyppigst forekommende i de forskellige opskriftsvarianter, idet der i gennemsnitligt 20 % af alle helsætningerne forekommer tidsadverbialer. Én kogebog skiller sig dog ud fra de andre, nemlig K14, idet opskrifterne i denne kogebog kun inddrager tidsadverbialer i 7,3 % af helsætningerne.

Et lille kuriosum, der involverer semantiske roller. Det ser ud til, at der er en forekomstrelation mellem adverbialer med de semantiske roller GOAL¹⁷ og SOURCE¹⁸ samt adverbiet VRA (relationsadverbium, som indgår i verbalfrasen, jf. Kristensen 2009):

8. 1. Stegen lægges med den ridsede svær nedad i bradepanden
- F v A-----
- s v a----- a-----
- PRÆDIKAT lægges (PATIENS stegen) (MÅDE med den ridsede svær nedad)
(GOAL i bradepanden)

2. Spilkogende vand hældes ved K11
- F----- v A
- S----- v-----
- PRÆDIKAT hældes VRA ved (PATIENS spilkogende vand)

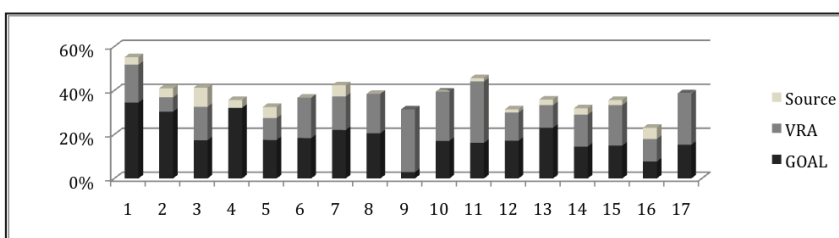
9. Tag [du] det siden aff Saadet K1
- v s----- a A-----
- v [s] o a a-----
- PRÆDIKAT tag (AGENS [du], PATIENS det) (TID siden) (SOURCE aff Saadet)

¹⁷ Den semantiske rolle GOAL defineres hos Trask som: "The semantic role borne by an NP expressing the end point of motion in an abstract or concrete sense [...]" (Trask 1992:119).

¹⁸ Den semantiske rolle SOURCE defineres hos Trask som: "The semantic role borne by an NP which expresses the start point of motion in an abstract or concrete sense [...]" (Trask 1992:255).

Susanne Annikki Kristensen og Lasse Holmgren Brunø

Disse adverbierle udtryks forekomst synes at være forbundet med hinanden:

Figur 1

Hvis der i en kokebog forekommer mange GOAL eller SOURCE, så forekommer der forholdsmeæssigt færre VRA og omvendt. Dette skyldes formentlig, at SOURCE, GOAL og VRA alle tre betegner retningsangivelser. Hvis de tre typer af adverbierle udtryk desuden betragtes som en samlet gruppe, der betegner RETNINGEN for en HANDLING, så er retningsangivelserne frekvensmeæssigt højere end tidsadverbierle, idet forekomsten ligger på 35 – 43 % af de forskellige kokebøgers helsætninger.

Der synes altså at være en tendens i madopskrifterne til, at afsenderne lægger stor vægt på at oplyse, i hvilken retning en handling skal udføres, samt hvornår eller med hvilken varighed handlingen skal udføres. Sidstnævnte er måske ikke så overraskende, idet der er tale om madopskrifter, hvor det tidslige aspekt spiller en vis rolle for produktionen af madretterne.

6. Konklusion

Det igangværende forskningsprojekt Syntaktisk Stilistik har til formål at opstille en model over forskellige stilarter. En stilart definerer vi som de syntaktiske karakteristika ved en tekststart. Tekststarterne kan endvidere inddeles i en række teksttyper, hvis sproglige karakteristika udgør stiltypen, og summen af stiltyperne udgør stilarthen. Artiklens særlige fokusområde har været madopskriften, der er en af flere teksttyper i den handlingsregulerende tekststart. En stor mængde madopskrifter er blevet analyseret med henblik på at finde sproglige karakteristika ved madopskriften som stiltype. Artiklen præsenterer dog kun ganske få af de karakteristiske træk.

En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften

Af analyserne er det fremgået, at der overordnet er tale om tre forskellige varianter af madopskriften, som er betegnet af verbernes former: imperativ, præsens (evt. i kombination med *man*) og *s*-passiv. Anvendelsen af de tre varianter falder i historiske perioder. Analyserne viser desuden, at den enkelte opskrift domineres af én af de tre konstruktionstyper, og at der sker brud på rækken af ensartede konstruktioner vha. en af de to andre varianter efter et bestemt mønster. Som oftest er det præsensformen, som bryder en række af imperative eller *s*-passive helsætninger.

De imperative opskrifter har i de moderne udgaver tomt fundament, mens de ældste kan have tids- eller betingelsesadverbialer i fundamentet. Præsensopskrifterne og de *s*-passive opskrifter har ofte tomme fundamenter, hvilket skyldes en del ikke-realiserede eller udeladte led i form af subjekter. Det er altså gennemgående, at madopskrifterne ofte opererer med indforståede oplysninger, men at oplysningerne kan findes i den umiddelbart foregående kontekst eller i den situationelle kontekst.

Et andet karaktertræk er, at tids- og betingelsesadverbialer er de oftest forekommende adverbialtyper i fundamentet, og tidsadverbialet er den af adverbialtyperne, som er oftest forekommende i det hele taget. Hvis man betragter de adverbielle udtryk, der betegner GOAL og SOURCE samt adverbiet VRA, som en samlet gruppe, der betegner RETNING, så overgår denne gruppe af adverbielle udtryk dog tidsadverbialerne.

Litteraturliste

Analysemateriale

- K1: Wecker, Anna (1616 (2002)) *Ældste danske kokebog*. Forlaget Wormianum.
- K2: Wecker, Anna (1648) *En artig oc meget nyttelig Kokebog*. København. Tilgået via www.historiskmad.dk.

Susanne Annikki Kristensen og Lasse Holmgren Brunø

- K3: Loft, Marcus (1766 (1804)) *Den Kongelige Danske og i Henseende til alle Slags Maader fuldstændige Koge=, Bage=, og Sylte=Bog*. København. Tilgået via www.historiskmad.dk.
- K4: Mangor, Anne Marie (1837) *Kogebog for smaa Huusholdninger, indeholdende Anvisning til forskjellige Retters og Kagers Tillavning, med nøjagtig angiven Maal og Vægt*. København:Boghandler Th. Lind.
- K5: Rudmose, Emma (1846 (1855)) *Kogebog for landlige Huusholdninger*. Næstved. 2. oplag.
- K6: Gregersen, C. (1922) *Frøken Gregersens Kogebog:Praktisk anvisning til daglig madlavning*. København:H. Hagerups Forlag.
- K7: Muus, Mathilde (under pseudonymet Fru Constantin) (1925) *Nem Mad. Kogebog for de enlige og for smaa Hjem*. København:E. Jespersens Forlag.
- K8: Thomsen, Nora (uden årstal men formentlig udgivet i 1940'erne) *Sund Mad skaber Sunde Hjem. Den bedste kost for sunde og syge*. København V:Dansk Bogforlag.
- K9: Scheel, Esther og Bodil Westergaard (1944) *Mad og Køkken. Lærebog i madlavning*. København:Chr. Erichsens Forlag.
- K10: Werner, Lisbeth (mfl.) (1957) *Puk Kogebog*. København:E. Wangels Forlag.
- K11: Hüttemeier, Kirsten (1958) *Den lille Hüttemeier:alle hjemms kogebog*. Fremad.
- K12: Lange, Bodil og Sys Rehfeld Thodén (1965) *Vi laver mad med Krydderier*. København: Politikens forlag.
- K13: Rosted, Arne (1967) *Vildt og Fisk*. København:Spektrum.
- K14: Grumme, Grete (1986) *Mad til mig og mine*. København:Nyt nordisk forlag, Arnold Busck.
- K15: Gericke, Søren (1988) *Søren Gerickes yndlingsretter*. København:Peter Asschenfeldts forlag.
- K16: Langkilde, Charlotte og Anne Rosenørn-Lehn (1992 (1993)) *Det ægte danske køkken: stemningsbeskrivelser og opskrifter fra 22 danske herregårde*. København:L&H Facts&Fiction. 2. oplag
- K17: Jacobsen, Lisbeth, Niels Monberg og Bo Jacobsen (1996) *Restaurationen:Maden og Vinen*. København:Gads Forlag.

Litteratur

- Albeck, Ulla (1939 (2006)) *Dansk Stilistik*. København:Gyldendal.
- Bech, Bo (2010). *Kokkeskole*. København:People's Press.

En syntaktisk-stilistisk beskrivelse af madopskriften

- Diderichsen, Paul (1946 (1971)) *Elementær Dansk Grammatik*. København:Gyldendal. 3. udgave, 5. oplag.
- Gall Jørgensen, Keld (1996 (1999)) *Stilistik :Håndbog i tekstanalyse*. København:Gyldendal.
- Hansen, Erik (1965 (1970)) *Reklamesprog*. København:Hans Reitzels Forlag. 2. udgave.
- Hansen, Erik (1977 (2001)) *Dæmonernes Port. Støttemateriale til undervisningen i nydansk*. København:Hans Reitzels Forlag. 4. udgave, 3. oplag.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne Dansk*. Bind 3. København:Grafisk Forlag.
- Jensen, Henning Vagn og Ole Tøgeby (1981) *Brug Sproget! Om skriftlig fremstilling. Teorier – Analyser – Praksis*. København:Hans Reitzels Forlag.
- Kirk, Nikolaj (2011) *Mit lykkelige køkken*. København:Politikens Forlag.
- Kristensen, Susanne Annikki (2009) ”Peter slog sig på noget”. I:12. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet, 9.-10. oktober 2008. Inger Schoonderbeck Hansen og Peter Widell. Århus:Aarhus Universitet:221-231.
- Kristensen, Susanne Annikki (2011) *Grammatiske grundbegreber. Sætningen, ordet og sproget*. Odense:Syddansk Universitetsforlag.
- Levinson, Stephen C. (1983) *Pragmatics*. Cambridge:Cambridge Textbooks in Linguistics.
- Mikkelsen, Kr. (1911 (1975)) *Dansk Ordføjningslære*. København:Hans Reitzels Forlag.
- Tøgeby, Ole (1993) *Praxt. Pragmatisk tekstteori*. Århus:Aarhus Universitetsforlag.
- Tøgeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning – Funktionel dansk sproglære*. København:Gads Forlag.
- Tøgeby, Ole (2010) ”Genrer, tekstarter og andre sproglige handlinger”. I:13. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet, 14.-15. oktober 2010. Inger Schoonderbeck Hansen og Peter Widell. Århus:Aarhus Universitet:307-320.
- Trask, R.L. (1992) *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London:Routledge.
- Ulbæk, Ib (2005) *Sproglig tekstanalyse – introduktion til pragmatisk tekstlingvistik*. København: Hans Reitzels forlag. 1. udgave, 2. oplag.

Resume:

Dansk uden for Danmark - en projektbeskrivelse

Karoline Kühl
Københavns Universitet

Historiske begivenheder har ført til at der tales/blev talt dansk af andre end dem der bor i selve Danmark. Der findes i dag tosprogede områder uden for Danmark, hvor dansk bruges til dagligt (Færøerne, Grønland), og sproget er før i tiden blevet talt i endnu større omfang, senest på Island. Ikke desto mindre har den danske sprogforskning næsten udelukkende fokuseret på variation i sproget inden for landets grænser. Der mangler helt danske modstykker til de meget tidlige beskrivelser af Amerikasvensk (Hasselmo 1974) og Amerikanorsk (Haugen 1953), og der findes kun begyndende forskning omkring færødisk. Det kontaktlingvistiske projekt 'Dansk uden for Danmark', som præsenteres i dette oplæg, har som mål en systematisk og sammenlignende analyse og kortlægning af tre af de varieteter af dansk, der er opstået som resultat af dansk i kontakt med et beslægtet vest- eller nordgermansk sprog: Færødisk, sydslesvigdansk og amerikadansk. Projektet vil indkredse tilblivelsesbetingelserne for de tre varieteter af dansk, undersøge dem på en solid og omfattende empirisk basis og belyse sammenhængen mellem tilblivelsesbetingelserne og varieteternes udformning. Derudover skal den synkrone sprogkontakt på Færøerne, i Sydslesvig og i USA sættes i perspektiv mod den diakrone udvikling af dansk i Norge og på Island. Her er resul-

tatet af udviklingen til dels kendt, mens den synkrone kontakt stadig er under udvikling. I oplægget præsenteres projektet konception, datagrundlag, forarbejder og planlagte analyser.

Litteratur

Hasselmo, N. (1974) *Amerikasvenska*. En bok om språkutvecklingen i Svensk-Amerika.

Lund: Berlingska Boktryckeriet *Skrifter utgivna av Svensk språknämnden*, 51.

Haugen, E. (1953) *The Norwegian Language in America*. The American Dialects of Norwegian. Philadelphia: Philadelphia University Press.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

– Præsentation af et ph.d.-projekt

Sara Losch
Universität Flensburg

1. Indledning

I forskningen omkring flersprogethed hersker der enighed om, at flersprogede personer har komplekse sproglige ressourcer til rådighed, og at disse ressourcer bruges på forskellig vis. Psykolingvisten Grosjean (2001) introducerer begrebet om sprogmodus, som han definerer på følgende måde: "[...] the state of activation of a bilingual's languages and language processing mechanisms at a given point in time" (2012:12). Der gives således udtryk for, at flersprogede kan skifte mellem forskellige sproglige modi, hvor graden af sprogenes aktivitet reguleres i forhold til faktorer som f.eks. sproglig kompetence, holdninger til sprogene, samtalepartner, kontekst og samtaleintention (Grosjean 2001:5). Grosjean (2012:12 f.) fremhæver, at der er en sammenhæng mellem sprogmodus og de sproglige kontaktfænomener, der forekommer.

Kühl (2008) og Westergaard (2008) har i deres undersøgelser om flersprogede unges mundtlige sprogbrug i den dansk-tyske grænseregion kunnet konstatere, at de unge var i stand til at tilpasse sig sprogligt i forskellige formelle og informelle sammenhænge. For informantgruppen fra Sydslesvig viste det sig f.eks., at var der krav om at holde sprogene funktionelt adskilt (i undervisningen),

Sarah Losch

opstod der typisk sprogkontaktfænomener som konvergenser¹ og oversættelseslån, der ikke umiddelbart var 'synlige' på overfladen. Derimod var der en del mere 'synlige' sprogkontaktfænomener som kodeskift, hvis de unge var alene og havde mulighed for at agere bilingvalt.

Forskningen om flersprogethed har traditionelt fokuseret på det mundtlige. Nyere forskning beskæftiger sig også med den computermedierede kommunikation. For mange undersøgelser gælder, at der arbejdes med anonyme data, der ligger frit tilgængeligt på nettet (internetfora, offentlige chats, e.l.), men forskerne har ikke nogen socialetnografisk viden om informanterne.² Andre undersøgelser fokuserer på kun ét eller få medier.³ Målet kan være at beskrive sprogbrugen inden for et bestemt medie for en bestemt flersproget gruppe.

Der mangler stadig fyldestgørende undersøgelser, der sammenligner forskellige typer af mundtlige og skriftlige data. I sin ph.d.-afhandling prøver Bellander (2010) at give et omfattende indtryk af seks unges samlede sprogbrug, hvor hun bl.a. ser på deres mundtlige kommunikation, men også på deres skoletekster og forskellige former for computermedieret kommunikation. Undersøgelsen går ikke ind på flersprogethed. Med mit ph.d.-projekt vil jeg bidrage med en redegørelse for mediale forskelle inden for flersproget sprogbrug.

Ph.d.-projektet udspringer af et igangværende forskningsprojekt om flersprogethed i den dansk-tyske grænseregion, der undersøger unges mundtlige og skriftlige sprog. Det brede spektrum af data, som

¹ Begreberne *kodeskift* og *konvergens* bruges efter Fredsteds (2008a:950) definition: "The terms 'code switching' and 'convergence' mean different things to different researchers. I will use *code switching* when referring to constituents showing surface level morphemes from more than one language. *Convergence* will be used as a cover term for processes where one language impinges on the other at the expense of differences: it will be used for constituents showing phonological, grammatical, lexical-semantic features or syntactic procedures from more than one language."

² Jf. f.eks. Androutsopoulos (2007) om sprogvvalg og kodeskift i diasporafora på nettet, og Dorleijn/Nortier i et oplæg til ISB8 d. 16.06.11 om bl.a. flersproget sprogbrug i kommentarer på Youtube.

³ Jf. f.eks. Deumert/Oscar Masinyana (2008) om engelsk og isiXhosa i sms'er i Sydafrika, og Hinrichs (2006) om engelsk og jamaicansk kreolsprog i e-mails

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

er blevet indsamlet, åbner for en lang række forskningsspørgsmål. I mit ph.d.-projekt anlægger jeg en kommunikationsetnografisk vinkel på data. Efter et første overblik og indblik i data vil jeg i denne artikel præsentere første ideer, forskningsspørgsmål og hypoteser til mit projekt, der tager udgangspunkt i den sydslesvigske informantgruppe.

Først beskrives det overordnede projekt og det samlede datakorpus i store træk (afsnit 2). Derefter gøres der rede for begreberne mundtlighed og skriftlighed (afsnit 3). Til sidst præsenteres mit ph.d.-projekt (afsnit 4).

2. Projektbeskrivelse og datakorpus

Det overordnede forskningsprojekt har titlen ”Flersprogethed i spændingsfeltet mellem mundtlighed og skriftlighed”.⁴ Projektet har været i gang siden november 2009 og forventes afsluttet ved udgangen af 2013. Som udgangspunkt er målet for projektet 1) at opstille et korpus bestående af forskellige mundtlige og skriftlige datatyper, og 2) at undersøge data på baggrund af medial flersproget sprogbrug.

I alt deltager ca. 60 informanter i undersøgelsen. 20 af dem er tilknyttet det tyske mindretal i Nordslesvig⁵, og resten er tilknyttet det danske mindretal i Sydslesvig. De unge er i alderen mellem 18 og 25 år og har alle gået i mindretalsskole nord eller syd for grænsen. De fleste af informanterne er simultant eller tidligt successivt bilingvale. Da dataene blev indsamlet, var de fleste informanter netop i færd med at tage studentereksamen eller læste på et universitet i regionen eller et andet sted i hhv. Danmark og Tyskland.

Det særlige ved datakorpuset er, at det rummer et bredt spektrum af personbundne data (jf. tabellen i figur 1 i afsnit 5).

De mundtlige data består af et formelt interview med indbygget sprogsift og en ca. 45 minutters informel samtale mellem 2-3 in-

⁴ En nærmere projektbeskrivelse samt en sammenligning af de sydslesvigske og de nordslesvigske data findes i Fredsted (in print). Projektet er finansieret af det tyske forskningsråd, DFG, og er ledet af Prof. Dr. Elin Fredsted.

⁵ I projektet undersøger Dr. Astrid Westergaard de nordslesvigske informanter (se Westergaard i dette bind), og Janne Rösler (ph.d.-studerende ved Flensborg Universitet) og jeg de sydslesvigske informanter.

Sarah Losch

formanter, der er venner med hinanden. Interviewet giver ikke kun indblik i, hvad informanternes dominerende eller foretrukne sprog er, men leverer også oplysninger om deres sproglige baggrund og holdninger til sprog(ene). I interviewet får vi dermed informationer om hver deltager, som kan være meget nyttige især med henblik på en mere adækvat analyse af det andet indsamlede datamateriale.

De skriftlige data består for det første af formelle skriftlige stile (eksamens-, afleveringsopgaver e.l.) på både dansk og tysk. For det andet er der en del computermedieret datamateriale, som f.eks. e-mail- eller sms-korrespondancer, chatsamtaler og kommunikation på sociale netværk som Facebook, især statusopdateringer og væg-kommunikation.

3. Mundtlighed og skriftlighed

Især efter de nye medier er blevet integreret i hverdagen, og computermedieret kommunikation er blevet mere almindelig, er den generelle opfattelse af, hvad der er mundtligt og skriftligt ikke så entydig mere. Det er derfor hensigtsmæssigt at skelne mellem en *medial* og en *konceptionel* mundtlighed og skriftlighed efter Koch og Oesterreicher (bl.a. 1985, 1994 og 2007).

Det mediale plan dækker over en traditionel opfattelse af begreberne, dvs. noget der foregår hhv. via tale og på skrift. Derimod beskriver det konceptionelle plan karakteristiske udtryksformer, der i et kontinuum enten ligger i retning af skriftlighed eller i retning af mundtlighed, hvilket hænger sammen med en kommunikativ nærhed/distance mellem kommunikationsparterne (Koch/Oesterreicher 2007:348 ff.).

Således kan de computermedierede data i korpusset anses for at ligge meget tæt på den konceptionelle mundtlighed i kontinuet, da det typisk drejer sig om kommunikation mellem venner. Der kan også argumenteres for, at interviewene ligger i retning af konceptionel skriftlighed i kontinuet, da informanterne har en forventning om, at de skal tale så korrekt som muligt, og interviewer og informant ikke kender hinanden (særlig godt) på forhånd.

Det skal fremhæves, at konceptionel mundtlighed og skriftlighed aldrig absolut kan tillægges en bestemt medietype eller en bestemt genre, men at især nærhed-distance-forholdet til kommunikations-

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

partneren, selve kommunikationskonteksten og intentionen spiller en væsentlig rolle.

Medmindre der ikke tydeligt gives udtryk for andet, bruges begreberne mundtlighed og skriftlighed i Koch og Oesterreichers mediale forstand fremover i artiklen.

4. Ph.d.-projekt

Det overordnede forskningsmål i mit ph.d.-projekt er at give et nogenlunde mangfoldigt og differentieret indtryk af unge sydslesvigeres (flersprogede) sprogbrug i forskellige mundtlige og skriftlige genrer og undersøge, om der eksisterer fælles sproglige praksisser. Jeg vælger i denne sammenhæng at anlægge en kommunikationsetnografisk synsvinkel på data ved at tage udgangspunkt i enkelte informanter og gå på tværs af medier og data.

4.1 Valg af informanter og data

Af hensyn til omfanget af datamaterialet er det nødvendigt at begrænse antallet af informanter i undersøgelsen. Tre vennegrupper a tre personer er et realistisk antal at arbejde med.

I den sydslesvigske informantgruppe er det især sprogparret dansk-tysk, der spiller en fremtrædende rolle. Da jeg på nuværende tidspunkt ikke har fået et dybere indblik i alle datasæt, er valget af de konkrete grupper ikke afgjort helt endnu. Væsentlige kriterier for udvælgelsen af informanter er deres bopæl og sprogbiografiske baggrund samt omfanget af datamaterialet. For at få en vis variation er det en fordel for undersøgelsen, hvis de enkelte grupper er bosat forskellige steder (Danmark, Tyskland), befinder sig i forskellige livssituationer (elev, studerende) og har tilegnet sig sprogene på forskellig vis (simultan og tidligt successiv flersprogethed).

Indtil videre er det to pige grupper a 3 personer, der er interessante at beskæftige sig uddybende med. Begge grupper har taget studentereksamen på mindretalsgymnasiet Duborg-Skolen og er nu studerende i to forskellige byer i Danmark. Den ene gruppe har taget studentereksamen nogle år før og har opholdt sig i Danmark i en længere periode. Selv om informanterne har nogenlunde samme sprogbiografi, er der forskelle mellem de to grupper især mht. deres

Sarah Losch

gruppeinterne sprogbrug. En sammenligning af disse to grupper med en gruppe studerende, der læser og bor i grænseregionen, eller en gruppe elever fra Duborg-Skolen, som har en helt anden hverdag, ville være hensigtsmæssig.

Da der kun deltager få drenge i undersøgelsen⁶, er det ikke muligt at undersøge kønsspecifikke forskelle i sprogbrugen. Jeg vil derfor primært arbejde med data fra pigerne.

Fra alle informanter foreligger der optagelser fra interview og gruppesamtaler samt stile. Det er dog forskelligt, hvad der er af computermedieret datamateriale. Da jeg er 'venner' med mine informanter på Facebook, har jeg med informanternes tilladelse selv insamlet de data, der lå semi-offentligt på deres vægge. Derimod har jeg været henvist til, hvad informanterne selv afleverede af andet computermedieret materiale. Da det ofte drejer sig om meget privat og følsom kommunikation, har nogle af informanterne været tilbageholdende med at levere især chats og sms'er, sikkert også fordi det teknisk var meget vanskeligt at realisere.

For min undersøgelse betyder det, at jeg mht. den informelle skriftlige kommunikation må lægge mest vægt på vægkommunikationen på Facebook, da det dér er sikkert, at informanterne ikke har udvalgt bestemte data. Da informanterne både er venner med mono- og bilingvale på Facebook, bevæger de sig her potentielt inden for hele sprogmodeskontinuet. Alt efter hvor meget og hvilket computermedieret datamateriale der ellers foreligger, kan det bruges som referencedata til en mere nøjagtig beskrivelse af informanternes samlede sprogbrug.

4.2 Forskningsspørgsmål og hypoteser

Ud fra psykolingvistiske forklaringsmodeller er det min hensigt at beskrive informanternes sproglige repertoier. For at få en samlet sproglig profil over informanterne er det vigtigt at undersøge, hvordan de bruger deres sproglige ressourcer, når de befinder sig i forskellige sproglige modi.

Et første væsentligt forskningsspørgsmål er, hvor kompetent den pågældende informant er på dansk og tysk. Her er det især de

⁶ Det drejer sig om fem drenge fra den sydslesvigske informantgruppe.

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

skriftlige afleveringsopgaver, men også de formelle interview, der kan bruges som genstand for analysen, da informanterne befinder sig i en monolingval modus og prøver at hhv. skrive og tale så korrekt som muligt på kun ét sprog, fordi der er et kommunikativt behov for det (f.eks. en god karakter). Det er dog ikke muligt fuldstændigt at 'slukke' for et sprog, så der vil især i disse typer data kunne findes konvergenser, som informanterne opfatter som værende hhv. korrekt dansk og tysk.

Eksempel (1) stammer fra en hjemmeopgave fra informant M, der bruger en forkert perifrastisk konstruktion i stedet for s-genitiven til at udtrykke tilhørsforhold. En nærmere diagnostisk analyse af fejltypen viser, at M ikke har opfattet, at der er en semantisk forskel mellem de syntetiske ('personens analyse') og analytiske konstruktioner ('analyse af personen'). På tysk eksisterer denne betydningsforskel ikke (sml. Duden – die Grammatik 2009:826). I mange tilfælde favoriserer M en forkert perifrastisk konstruktion, for gennem den analytiske struktur formår hun at opretholde lineariteten i sætningen. Det er en oplagt strategi at overgeneralisere præpositionsstrukturen, da hun ikke har gennemskuet dens semantiske konsekvens.

(1) ... rollen af familien ...⁷

(2) viser, at der alligevel kan forekomme kodeskift i skriftlige stile. Eksemplet er et udpluk af en skriftlig eksamensopgave fra informant G. Ved at kodeskifte gør G brug af en kommunikativ strategi, der muliggør, at kommunikationen opretholdes, selv om hun ikke kender det tilsvarende danske udtryk. Ved at sætte kodeskiftet i anførselstegn fremgår det tydeligt, at strategien er anvendt bevidst.⁸

(2) Der skal også trænes mange tekniske ting, som fx. nogen ”**Spielzüge**”.

⁷ I alle eksempler er **kodeskift markeret ved fed skrift**, og konvergenser og oversættelseslån er markeret ved understregning. Eventuelle oversættelser skrives i kursiv under det pågældende eksempel.

⁸ Kodeskift, der tydeligt er fremhævet, kaldes for *flagging* eller *flagged code-switching*.

Sarah Losch

*Der skal også trænes mange tekniske ting, som fx. nogen **taktiske træk (i boldspil)**.*

Sprogkompetenceaspektet er vigtigt for bedre at kunne analysere og tolke de informelle data, der er kendetegnet ved kommunikativ nærhed mellem interaktionsparterne. Spørgsmålet er, hvordan de konceptionelt skriftlige data adskiller sig fra de konceptionelt mundtlige. Hvordan agerer den enkelte informant, når han/hun ikke er underlagt nogen ekstern kontrol?

Når informanterne kommunikerer med deres andre flersprogede venner i gruppesamtalen eller i de andre computermedierede data, befinder de sig potentielt i en bilingval modus, hvor begge sprog er 'tændt'; derfor opstår der flere intenderede sprogkontaktfænomener. Det drejer sig især om kodeskift, men også helt ukonventionelle sprogblandinger, f.eks. i form af (fremhævede) konvergenser og oversættelseslån. Et første indblik i facebook-data viser, at informanterne forholder sig sprogligt meget forskelligt, rækkende fra højfrequente sproglege til funktionel adskillelse af sprogene (jf. Losch/Rösler in print).

(3) er et typisk eksempel på den ene pigegruppes interne kommunikation, hvor der er en del kodeskift til en række sproglige varieteter, som bruges til at understrege den humoristiske stil. Her er det hollandsk og engelsk, der kodeskiftes til, men i de øvrige data er der også eksempler på kodeskift til både nedertysk, sønderjysk, spansk og svensk, men især frem og tilbage mellem dansk og tysk.

(3) Indlæg af A i en facebook-vægsamtale:

øh,inden jeg overhovedet blander mig i jeres nonsense diskussion,siger jeg : **JIJ BENT UIT**,begge to!!!

Hej hej

P.s.jeg er her,i [studieby i DK], hvis der var nogen der var i tvivl.Jeg døde næsten i går,kun næsten,men i kan være glæde at jeg **still** er i live.Nytår er jeg **together with my unifriends**.Men måske kan vi mødes d.2 om aftenen,til mad??

Det er ikke helt entydigt, om konvergensen i eksempel (3) er en intenderet konstruktion. At *glæde* staves med *æ* kan enten være en

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

simpel stavfejl eller muligvis skyldes en misfortolkning af a-lyden. Den manglende præposition *for* i ”i kan være glæde at jeg [...]” er en typisk fejl for både lørnere og flersprogede med tysk baggrund, da præpositioner ikke kan styre ledsætninger på tysk (jf. Diderichsen 1970:70 f.). Denne konstruktion er derfor nok ikke opstået med vilje. Det kan ikke med sikkerhed siges, at A er bevidst om, at konstruktionen ”til mad” er korrekt dansk. Konstruktionen kunne også være direkte oversat fra tysk (*zum Essen*) og ville dermed understrege den humoristiske karakter.

I modsætning til A forholder informant C og gruppen omkring hende sig ikke særlig legende i forh. til sprogene. (4) er et typisk eksempel på, at kodeskift til dansk ofte kun bruges indeksikalsk i form af fraser for at åbne og lukke meddelelser. ”hejsa” og ”knus” danner således en ramme om meddelelsens egentlige indhold, der er skrevet på deres sædvanlige interaktionssprog, tysk. Mulige forklaringer på, hvorfor denne type kodeskift er så frekvent i korpusset, er 1) at det giver udtryk for en *we code* (jf. Gumperz 1982), der markerer en fælles flersproget/sydslesvigsk identitet udadtil, og 2) at afsenderen ved sproglig variation viser adressaten en form for høflighed ved at gøre sig umage med formuleringen.

(4) Indlæg af C i en facebook-vægsamtale:

hejsa, ja, lasst uns das unbedingt machen :) die mail habe ich auch bekommen :) bis nachher => **knus**

hejsa, ja, lad os i hvert fald gøre det :) jeg har også fået mailen :) vi ses => **knus**

Grosjeans udredninger om sprogmodus og dens sammenhæng mellem sprogkontaktfænomener tager udgangspunkt i mundtlig kommunikation. I min undersøgelse vil jeg specielt tage højde for de mediale forskelle. I mundtlig og skriftlig sprogproduktion er der nemlig tale om forskellige monitoring-processer. I modsætning til mundtlig kommunikation har man, når man skriver noget i en chat eller på Facebook mulighed for at læse det igennem igen og foretage ændringer og rettelser i det, før det sendes til modtageren. Det skal undersøges, hvordan den flersprogede sprogbrug i informel mundtlig interaktion adskiller sig fra informel interaktion på skrift. Min hypotese

er, at informanterne er mere legende ift. sprogene og producerer flere bevidste og intenderede sprogkontaktfænomener på skrift end i tale, fordi der er mere tid til self-monitoring. Et væsentligt spørgsmål er, om den visuelle repræsentation af sproget på skrift har indflydelse på, at der anvendes andre kommunikationsstrategier end i tale. Dette kan skyldes, at informanterne har mulighed for at bevæge sig frem og tilbage i tidligere korrespondancer og dermed lettere kan tage egne og andres bidrag op igen.

Pigerne i den ene gruppe bevæger sig ofte i en legende stil, når de skriver sammen på Facebook (jf. (3)), hvor de bl.a. kodeskifter mellem en række sprog (især dansk, tysk, engelsk), bruger en del intenderede konvergenser og lydskiver ord. (5) er et eksempel på et oversættelseslån af den tyske ungdomssproglige frase, *was geht*, som svarer til *hvordan går det* på dansk. Ved at stave *hvad* med *l* i stedet for *d*, imiteres en tysk dansklørner, der opfatter [ø] som [l]. Det er kendetegnende for gruppen, at den udvikler en slags intern *mockvariety*, der tages op og spredes af de enkelte gruppemedlemmer.

(5) Hval går?

I gruppesamtalen udviser samme pigegruppe en anden form for 'kreativitet'. Sprogkontakt bruges nu ikke som redskab til leg, men som sproglig strategi for at fremme en mere effektiv sprogbrug. I eksempel (6) kodeskifter F til nogle danske udtryk, som hun med sikkerhed kender de tyske ækvivalenter for. F vælger alligevel at kodeskifte, fordi hun refererer til en specifik kontekst, hvor sproget er dansk. De danske udtryk er derfor muligvis hurtigere tilgængelige for hende i selve sprogproduktionen. Kodeskiftene understreger endvidere den specifikke reference over for de andre flersprogede samtalepartnere.

Derudover indeholder (6) et eksempel på et komplekst kodemix: "forskatten" er på overfladen et dansk begreb med tysk fleksionsendelse, der er indlejret og grammatisk integreret i en sætning med tysk matrix. Det tilsyneladende kodeskift er også et oversættelseslån, idet F har overtaget den tyske derivationsforstavelse *ver-*, som svarer til *for-* på dansk (sml. tysk: *versteuern*, dansk: *beskatte*). Ved at bruge det tyske præfiks er det muligt for F at opretholde den aktive sætningskonstruktion. Dette ville ikke have været muligt, hvis hun havde brugt *beskatte*, da hun ville have været nødt til at bruge

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

en passiv konstruktion (sml. original og oversættelse). Ved direkte at oversætte redder F den påbegyndte aktivkonstruktion og undgår en unødvendig rettelse, der ville forstyrre den flydende kommunikation.

(6) Uddrag fra gruppesamtalen mellem informanterne A, L og F:

F: [...] wenn man in Deutschland wohnt und wir dann auf [en dansk ø] arbeiten, dann können wir nämlich / was war das? 450 Kronen **per dag** in so **kost** kriegen, von wegen **kost og logi**. [...] kriegen wir Einkommen, was wir nicht **forskatten** müssen.

*[...] hvis man bor i Tyskland og vi så arbejder på [en dansk ø], så kan vi nemlig / hvad var det nu? få 450 kroner **per dag** i **kost**, dvs. **kost og logi**. [...] får vi indkomst, som ikke skal **beskattes**.*

I projektets næste analyseskridt skal det for hver informant undersøges, hvordan han/hun bruger sine flersprogede ressourcer i de enkelte gener. I denne sammenhæng ligger fokus særligt på sprogvælg og sprogkontakt, idet der skal analyseres, hvordan sprogene interagerer, og om de evt. bruges til forskellige formål.

Med hensyn til interaktionen mellem de flersprogede venner fra mindretallet, der har nogenlunde samme sprogbioGRAFISKE baggrund, er det hidtidige indtryk af data, at de fleste gruppers indbyrdes sprog som udgangspunkt er tysk, og at de bruger deres flersprogede ressourcer til at gøre deres kommunikation mere effektiv.

(7)-(9) er uddrag af gruppesamtalen mellem informanterne C, G og D og anskueliggør, hvordan effektivitetsstrategien kommer til udtryk i deres interne kommunikation: (7) er et typisk eksempel på, at der ofte kodeskiftes til dansk, når det drejer sig om udtryk, der er del af informanternes fælles skoleterminologi. Da alle har samme skolebaggrund, er der ikke behov for at gøre sig umage at oversætte begreberne til tysk. Kodeskiftet i eksempel (8) derimod er udtryk for en specifik reference til en kontekst, hvor sproget er dansk. Det danske udtryk kan derfor hurtigere processeres end den tyske ækvivalent. Der er også en del eksempler på at kodeskift bruges til at citere direkte tale. I (9) citerer G sin lærer på originalsproget, som her er dansk.⁹

⁹ Fredsted (2008b:191) fremhæver, at kodeskift tit bruges for at markere citater, men at der ikke nødvendigvis altid citeres i originalsproget.

Sarah Losch

Kodeskiftet akkompagneres af en irriteret stemmeføring og genspejler bedre den konkrete kontekst, som G beretter om.

(7) D: Auf der **studietur** haben die ja gepokert.

På studieturen spillede de jo poker.

(8) D: [...] die lebt im moment von ihrem **børneopsparring**.

Hun lever af sin børneopsparring lige for tiden.

(9) G: Das meinte [X] doch auch noch immer: **I må ikke sammenligne jer med andre!**

Det sagde [X] da også altid: I må ikke sammenligne jer med andre!

Det viser sig, at effektivitetsprincippet gør sig gældende i både mundtlige og skriftlige informelle data. Dette indtryk skal dog underbygges ved nærmere analyse.

Især på Facebook, hvor informanterne kommunikerer med såvel mono- som bilingvale venner, har jeg kunnet konstatere, at nogle informanter bruger dansk og tysk på forskellig vis. Mit første indtryk af dataene er, at selv om informanterne er kompetente i begge sprog, mangler de et moderne ungdomssprogligt register på dansk. En informant fremhæver, at hun føler, at hun er meget mere slagfærdig på tysk end på dansk. For mange børn og unge er det især lærerne (og forældrene), der er sproglige forbilleder for dansk. Min hypotese er, at de unge sydslesvigere, der slet ikke eller kun sjældent har haft kontakt til jævnaldrende unge i Danmark, enten taler et 'forældet' dansk ungdomssprog eller bruger et mere 'enkelt' dansk. Med andre ord vil jeg finde ud af, om dansk bruges mere normkonformt i forhold til tysk i informel interaktion med monolingvale, og om karrieren på mindretalsskolen har en bestemt træningseffekt på sprogbrugen.

I en sammenlignende analyse af informanterne i deres grupper vil jeg undersøge, hvilke forskelle og ligheder der gør sig gældende med henblik på gruppernes mediale sprogbrug, og om der eksisterer fælles sproglige praksisser for, hvordan informanterne bruger deres flersprogede ressourcer. På et interaktionelt plan skal det undersøges,

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

hvad der er accepteret/ikke accepteret sprogbrug, og hvilke normer og konventioner informanterne retter sig efter (skole, gruppe, individuelle).

5. Sammenfatning

De første analyser af data fra de sydslesvigske informanter i mit ph.d.-projekt viser, at det er nødvendigt at undersøge informanternes sprogbrug i forh. til mundtlighed og skriftlighed, graden af formalitet og sprogmodus for at få et helhedsindtryk af, hvordan de bruger deres flersprogede ressourcer.

Figur 1 sammenfatter overordnet de første tendenser i undersøgelsen og sætter de forskellige datatyper i korpusset i relation til deres konceptionelle udformning, Grosjeans sprogmoduskontinuum og sprogkontaktfænomener.

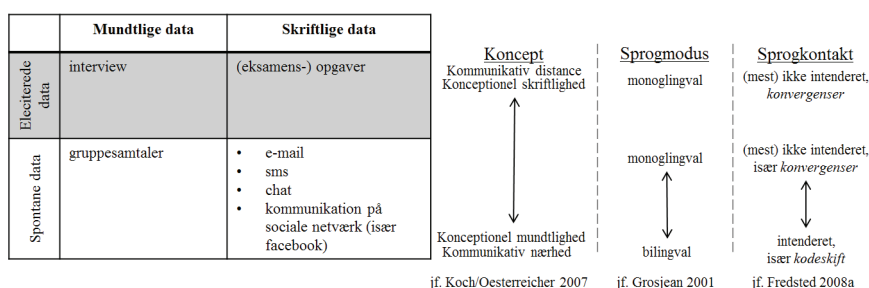
Et gennemgående træk er, at der i mere formelle sammenhænge (stile, interview), hvor informanterne agerer monolingvalt ved funktionelt at adskille deres sprog, ikke forekommer intenderede konvergenser, som er ubevidste og ikke 'synlige' på overfladen. Her tilrettelægger informanterne deres sprogbrug efter officielle/institutionelle normer.

I de informelle data er informanterne ikke tvunget til at følge disse normer. Analyserne af de spontane facebook-data viser, at grupperne udvikler forskellige interne normer for, hvilke (fler-)sproglige træk, der er accepterede. Den ene af grupperne fordeler sproget efter et effektivitetsprincip, hvor specifik reference er et frekvent træk i sprogbrugen, mens den anden gruppe har udviklet en sproglegende praksis, hvor det er tilladt og ønsket, at alle sprog, de har til rådighed, blandes.

Endvidere har de mediale forskelle indflydelse på sprogbrugen. De forskellige monitoring-processer i tale og skrift bevirker, at der ikke nødvendigvis er overensstemmelse mellem de sproglige praksisser, der anvendes i informelle mundtlige og informelle skriftlige kontekster. Analyserne i samtalerne tyder på, at informanterne er tilbøjelige til at bruge deres flersprogethed funktionelt ved at følge et effektivitetsprincip. I kommunikation på Facebook leger de mere med sprogene, da de på skrift har bedre mulighed for bevidst at tilrettelægge

Sarah Losch

deres sprog og kan gå frem og tilbage i 'samtalen'. Spontane skriftlige tekster kan således ikke betragtes som nedskrevne mundtlige dialoger, selvom begge forholder sig afslappet ift. standardiserede sproglige normer.

figur 1: Oversigt over datatyper i korpusset og første tendenser

Sammenfattende viser en første gennemgang af data, at det er nødvendigt at undersøge flersprogede individers sprogbrug i forskellige typer af mundtlige og skriftlige kommunikationskontekster for at se kompleksiteten og mangfoldigheden i, hvordan de bruger deres flersprogede ressourcer.

Litteratur

- Androutsopoulos, Jannis (2007) Language choice and code-switching in German-based diasporic web forums. *The Multilingual Internet*. Brenda Danet / Susan C. Herring (eds.). Oxford: Oxford University Press:340-361.
- Bellander, Theres (2010) *Ungdomars dagliga interaction. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. Uppsala: Univ.
- Diderichsen, Paul (1970) *Elementær Dansk Grammatik*. København: Gyldendal.

Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig

- Deumert, Ana / Oscar Masinyana, Sibabalwe (2008) Mobile language choices – The use of English and isiXhosa in text messages (SMS): Evidence from a bilingual South African sample. *English World-wide* 29(2):114-147.
- Duden – die Grammatik. 8., überarbeitete Auflage (2009) Dudenredaktion. Mannheim: Duden.
- Fredsted, Elin (2008a) Convergence in verb phrases. *Linguistics* 46-5:949-982.
- Fredsted, Elin (2008b) “We make such a mishmash” Bilingual language usage in class room peer group talk. *Contrastive Pragmatics: Interlanguage and Cross-Cultural Perspectives*. Martin Pütz / JoAnne Neff van Aertselaer (eds.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter:181-207.
- Fredsted, Elin (in print) Multilingualism at the interface between oral and written language use: Adolescents’ use of code-switching and traditional dialect on social network sites. *Multilingua* – special issue.
- Grosjean, Francois (2001) The Bilingual’s Language Modes. *One Mind, Two Languages: Bilingual Language Processing*. Janet Nicol (ed.). Oxford: Blackwell:1-22.
- Grosjean, Francois (2012) An attempt to isolate, and then differentiate, transfer and interference. *International Journal of Bilingualism* 16:11:11-21.
- Gumperz, John J. (1982) *Discourse Strategies*. Cambridge: CUP.
- Hinrichs, Lars (2006) *Codeswitching on the Web: English and Jamaican Creole in E-Mail Communication*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (1985) Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch* 36/85:15-43.
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (1994) Funktionale Aspekte der Schriftkultur. Schriftlichkeit und Sprache. *Schrift und Schriftlichkeit: ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung/Writing and its use: an interdisciplinary handbook of international research*. Hartmut Günther / Otto Ludwig (eds.). In cooperation with Jürgen Baumann et al. Berlin/New York:587-604.
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (2007) Schriftlichkeit und Kommunikative Distanz. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 35:346-375.

- Kühl, Karoline (2008) *Bilingualer Sprachgebrauch bei Jugendlichen im deutsch-dänischen Grenzland*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Losch, Sara / Rösler, Janne (in print) Bilingual Performances on Facebook. A Preliminary Status Report. *ICML 13*, Flensburg.
- Westergaard, Astrid (2008) *Strukturelle und pragmatische Verwendungsmuster im bilingualen Sprachgebrauch bei Jugendlichen*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk – præsentation af et igangværende projekt*

Thomas Mathiasen og Mikołaj Sobkowiak
Adam Mickiewicz-Universitetet i Poznań

1. Formålet med projektet

Kontakten mellem Danmark og Polen er blevet intensiveret gennem de seneste år, hvilket bl.a. kommer til udtryk ved det store antal polakker, der er indvandret til Danmark. Der er sket over en fordobling af den polske befolkningsgruppe i Danmark siden EU-udvidelsen i 2004, og polakkerne udgør nu den tredjestørste indvandringsgruppe.¹ Det er nok de færreste af de nytilkomne polakker, der har lært dansk inden afrejsen, selv om dansk sprog og kultur også er i vækst i Polen. Man kan således læse dansk på fire polske universiteter², og herudover er der et utal af sprogskoler, der tilbyder danskundervisning. Danskstudierne på universitetsniveau er endvidere meget populære. Vi har således 8-10 kandidater pr. plads på vores institut, når vi optager 25 nye studerende to ud af tre år. Til trods for det store behov for undervisning af polakker i dansk er der ikke gennemført noget større studie af, hvordan polakker tilegner sig sproget, men det forsøger vi at rette op på med dette projekt.

* Vi er vores fagfællebedømmer, Hans Basbøll, meget taknemmelige for hans gode og hjælpsomme kommentarer. Alle fejl og mangler er vores eget ansvar.

¹ Pr. 1. januar 2012 opholdt der sig 31.720 indvandrere og efterkommere fra Polen i Danmark. I 2004 udgjorde tallet blot 13.025, jf. data fra udlændingestyrelsen. (Tal og fakta på udlændingeområdet 2011:73).

² Blot på to af dem kan man dog læse dansk filologi som hovedfag på BA- og MA-studier, nemlig i Poznań og Gdańsk. De to andre steder kan man alene læse dansk som tilvalgsfag (i Wrocław og Warszawa).

Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak

I oktober 2011 påbegyndte vi en længdeundersøgelse af polske danskstuderendes tilegnelse af dansk, hvor vi følger en gruppe på omkring 15 studerende gennem et treårigt studieforløb (BA-studierne). De studerende læser dansk som hovedfag på vores institut og har enten tysk eller engelsk som bifag, men har ingen (eller så godt som ingen) danskfærdigheder, når de starter på studierne. Når de tre år er omme, behersker de dansk på et middelhøjt niveau på grænsen mellem B2 og C1 i henhold til den fælles europæiske referenceramme for sprog. Vi laver optagelser med de studerende ca. en gang om måneden og kommer efter tre år til at råde over et ganske omfattende vidnesbyrd over de studerendes tilegnelse af dansk. Det vil være muligt at foretage analyser af de studerendes sprogtilegnelse på forskellige sprogstadier, både som gruppe og individuelt. Vi håber således at kunne fastlægge den gennemsnitlige polske danskindlærers intersprog, men har også mulighed for at gennemføre en række casestudies. Vores håb er, at dette korpus og analyserne heraf vil bidrage til et større indblik i polakkers tilegnelse af dansk, og at denne viden kan bruges til at målrette sprogundervisningen i dansk både i Danmark og i udlandet. Vi håber ligeledes at kunne bidrage til udforskningen af andetsprogtilegnelse (*Second Language Acquisition (SLA)*), bl.a. om overgangen fra et sprogligt udviklingstrin til et andet eller virkningen af transfer fra L2/L3 på dansk over tid. Der er desuden tale om det første korpus over indlæreres tilegnelse af dansk som fremmedsprog (et indlærerkorpus eller et *leaner corpus*, som det kaldes på engelsk³), og vi håber, at sprogforskere, der er interesseret i dette område, vil benytte vores data i fremtiden. Vi har nemlig planer om at gøre hele korpusset frit tilgængeligt via Talkbank.org inden for en overskuelig fremtid.

2. Korpussets opbygning

Korpusset kan i overensstemmelse med Grangers typologi over indlærerkorpora defineres som et lille, POS-tagget, akademisk, ikke-engelsk longitudinelt talesprogkorpus med både umiddelbare og forsinkede pædagogiske anvendelsesmuligheder (Granger 2008:261-

³ Der findes, så vidt vi er bekendt, ikke en gængs betegnelse for denne korpustype på dansk, og vi har ladet os inspirere af den norske terminologi ”innlærerkorpus”.

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk ...

263). Det tæller på nuværende tidspunkt lidt over 5 timers optagelser, der består af monologer og dialoger, og vi regner med, at det kommer til at indeholde mellem 15 og 20 timers optagelser.⁴ Vi bestræber os på at indsamle data cirka en gang om måneden, hvilket svarer til tre gange i hvert semester.

Korpusdeltagerne udgøres som nævnt af studerende, der blev optaget på BA-studier i dansk som hovedfag i oktober 2011. Omkring 15 studerende har indvilget i at deltage i projektet, hvilket de gør i deres fritid. Til gengæld modtager de udførlig feedback på deres sproglige input, hvilket vi vender tilbage til senere. Der er tale om en ret homogen gruppe: langt de fleste var 19-20 år ved studiestart, og de har alle polsk som L1. De har endvidere engelsk og/eller tysk som L2/L3, hvormed dansk typisk er det tredje eller fjerde sprog, som de tilegner sig.

3. Dataindsamling

Optagelserne foretages i et lydtæt studie tilknyttet universitetet⁵, hvor vi har adgang til professionelt studieudstyr. Vi optager ved hjælp af lydbehandlingsprogrammet Audacity og gemmer efterfølgende filerne som mp3.

I forbindelse med dataindsamlingen benytter vi os af det princip, som Ellis og Barkhuizen har kaldt for ”klinisk frembragte almindelige prøver” (*”clinically elicited general samples”*) (Ellis & Barkhuizen 2005:30 ff.). I overensstemmelse med denne metode får deltagerne stillet nogle opgaver, som de skal løse ved hjælp af deres kommunikationsfærdigheder. Det er således vigtigere at få et budskab igennem, end at alle sproglige former er korrekte. Opgaverne er ganske vist konstruerede, men omhandler situationer, som man kan møde til daglig. I overensstemmelse med Ellis og Barkhuizen (ibidem:48) mener vi, at denne dataindsamlingsform minder mest muligt om naturlig forekommende sprogbrug, eftersom deltagerne anvender sproget som kommunikationsredskab. Det er naturligvis lidt svært at tale om naturlig, spontan tale hos vores studerende,

⁴ Til sammenligning tæller det danske talesprogkorpus, DanPASS, knap ti timers optagelser. (Grønnum 2009:596)

⁵ Center for Speech and Language Processing, Adam Mickiewicz-Universitetet i Poznań.

Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak

eftersom de sidder i et studie og er pinligt bevidste om, at to af deres lærere optager dem og sidenhen vil analysere deres tale. Ikke desto mindre er dette vist det tætteste, man kan komme på indsamling af spontan tale til et indlærerkorpus.

Forud for hver optagelse overvejer projektlederne, hvilken type data, der skal være fokus på. Vi designer herefter nogle opgaver, der sætter nogle situationer i scene, hvor korpusdeltagerne må forventes at producere de ønskede data. Vi forsøger således at skabe en kontekst, der skal stimulere deltagerne til at bruge bestemte konstruktioner eller tale om et bestemt emne uden at angive, at de fx skal anvende datidsformer. Opgaverne har fokus på områder, som vi af erfaring ved, skaber de største problemer for de studerende, hvilket især vedrører sproglige forskelle mellem polsk og dansk.

Vi har fx tilrettelagt flere opgaver, der omhandler udtryk for rum- og retningsopfattelse, eftersom der er stor forskel på, hvordan dette udtrykkes på de to sprog. De polske studerende har især vanskeligheder med dobbelte præpositionsforbindelser såsom *inden i, nede under* eller *oppe over*, og de har endnu sværere ved at tilegne sig konstruktioner med dynamiske eller statiske retningsadverbier efterfulgt af præposition, såsom *han går ned på gaden* vs. *han går nede på gaden* eller *hun løber ud i haven/hun løber ude i haven*. I mange tilfælde kan retningsadverbiet udelades på dansk uden nogen større betydningsforskel, hvilket især gælder de statiske retningsadverbier, der sjældent udtales med tryk. Brugen af retningsadverbier fortæller imidlertid noget om, hvordan taleren opfatter "relationen til den person eller det sted der tales om" (Hovmark 2009:7). Denne opfattelse af rum og retning kan ikke udtrykkes på samme måde på polsk, og det er en af grundene til, at polakker, der lærer dansk, ofte laver fejl på dette område.⁶

Vi har bl.a. undersøgt korpusdeltagerenes rum- og retningsopfattelse i forbindelse med nedenstående opgave, som deltagerne har løst parvist, hvilket i øvrigt gælder for langt de fleste optagelser indeholdt i korpusset. Vi bad således deltagerne om at vise vej til forskellige steder, som vi på forhånd havde angivet på et Google-kort over Poznan.

⁶ Se også Szymańska (2011) om polske indlæreres rumopfattelse i forbindelse med tilegnelse af norsk som L2.

PERSON A	PERSON B
Du ringer til Helle. Hun er ikke hjemme. Du spørger, hvad hun laver/hvor hun er henne samt hvornår hun kommer hjem. Den person, du taler med, foreslår at give dig Helles mobilnummer. Du får skrevet numret ned. Du takker pænt og siger farvel.	Du hedder Morten. Du er Helles bror. Telefonen ringer. Du tager den. Det er en, der gerne vil tale med Helle, som ikke er hjemme. Du ved ikke, hvornår hun kommer hjem. Du giver vedkommende Helles mobilnummer.
Dzwonisz do Helle. Nie ma jej w domu. Pytasz, co robi/gdzie jest i kiedy wróci. Rozmówca proponuje Ci podanie numeru tel. kom. Helle. Zapisujesz go. Dziękujesz za pomoc i żegnasz się.	Masz na imię Morten. Jesteś bratem Helle. Dzwoni telefon. Odbierasz. Ktoś chce rozmawiać z Helle, której nie ma w domu. Nie wiesz, kiedy wróci. Proponujesz podać jej numer tel. kom.

Den indledende opgave kan også udgøres af en billedbeskrivelse eller korte monologer/samtaler om forskellige dagligdagsemner, fx hvad de studerende har lavet i weekenden.

Efter opvarmningsrunden rettes blikket mod en fokusopgave, fx de tre nævnte om rum og retning. I forbindelse med en anden optagelse ønskede vi at undersøge korpusedtagernes tilegnelse af datidsformer. De fik her udleveret et ark med en række tegninger, der beskrev en persons gøremål i løbet af en dag med tilhørende tidsangivelser, hvorefter deltagerne skulle fortælle, hvad personen lavede den pågældende dag, samt hvornår det skete. Vi har desuden undersøgt, hvordan de studerende danner spørgsmål på dansk med samtidig beskrivelse af personers udseende. Her bad vi korpusedtagerne om at spille en polsk udgave af spillet ”Hvem er hvem”, hvor begge spillere har 24 billeder af en række tegnede personer foran sig. Spillerne udvælger på skift en af personerne uden at røbe, hvem det er, hvorefter den anden spiller via en række spørgsmål skal forsøge at finde frem til den valgte person.

4. Databehandling

Mellem optageperioderne bestræber vi os på at transskribere indholdet af de foregående optagelser. Vi udfører transskriptionerne i CLAN i overensstemmelse med CHAT-formatet (MacWhinney 2012a+b). På lang sigt er vi desuden med til at videreudarbejde en såkaldt ”MOR grammar” (*morphosyntactic coding*), en POS-tagging af dansk, som kan anvendes i CLAN.⁷

⁷ Brian McWhinney har skabt en basisudgave af MOR-grammatikken med de mest anvendte ord på dansk og bestræber sig på at videreudvikle den (personlig kommunikation).

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk ...

Vi markerer fejl i transskriptionerne ved hjælp af et fejlkodesystem, som vi selv har udarbejdet. Vi har omkring 60 koder på nuværende tidspunkt, men videreudvikler løbende fejlkodesystemet, i takt med at vi foretager transskriptionerne. Fejlkoderne dækker mange områder og vedrører bl.a. fonologiske (segmentale og prosodiske), grammatiske, leksikalske og syntaktiske fejl samt markering af fejl i bestemte sætningskonstruktioner såsom formulering af spørgsmål eller dannelse af relativsætninger. I det følgende ses et uddrag fra en transskription, hvor en af korpusdeltagerne er i færd med at beskrive, hvilke handlinger en person foretager sig ud fra en række tegninger. Transskriptionerne er synkroniseret med lyden, hvormed man kan høre lyden af den pågældende passage, når man klikker på et af udsagnene. Nederst i billedet ses en grafisk fremstilling af lyden.

The screenshot shows a window titled "Cian - [002_KAK_WEP]" with a menu bar (File, Edit, View, Tiers, Mode, Window, Help) and a toolbar. The main text area contains several lines of transcription, each starting with a code like "*KAK:" followed by a sentence and phonetic annotations. The sentences describe a person's daily routine. At the bottom of the window, there is a waveform visualization of the audio recording, with a vertical cursor indicating the current position in the audio.

```
*KAK: klokken sjyv@u [: syv] [* p:ea] sdo:u [: stod] [* p:d] [* p:1:sv]
op xx morges.
*KAK: klokken fem minutter over sjyv@u [: syv] [* p:ea] vasg@do@u
[: vaskede] [* p:1:v] 'hensi@u [: Henrik] [* p:1:v] sig.
*KAK: klokken 'kvarter [* p:slp] [x 2] over sjyv@u [: syv] [* p:ea]
spiste 'hensi@u [: Henrik] [* p:1:v] morgensmad [: morgenmad]
[* i:com].
*KAK: klokken halv otte gik 'hensi@u [: Henrik] [* p:1:v] på arbejde.
*KAK: klokken halv elleve spiste 'hensi@u [: Henrik] [* p:1:v] oh en
frokost [* d:as:0:i] med hans [: sin] [* l:pn:p] ven.
*KAK: oh, fem minutter i halv et gik 'hensi@u [: Henrik] [* p:1:v] hjem.
*KAK: oh [- pol] która to jest?
*WEP: xxx.
*KAK: klokken halv [//] kyam@u [: kvart] [* p:2] i seks spiste
'hensi@u [: Henrik] [* p:1:v] aftensmad.
*KAK: klokken ti minutter over seks oh (.) ohm (.) [//] fra ti minutter
over seks ohm læste 'hensi@u [: Henrik] [* p:1:v] på universitetet
fra [: til] [* l:pp:t] klokken fem minutter i sjyv@u [: syv]
```

Der forekommer en lang række fejltypen i dette eksempel, især en del udtalemæssige. Korpusdeltageren udtaler fx navnet *Henrik* med [i] frem for [e], hvilket markeres med koden [* p:1:v], hvor p'et markerer, at der er tale om en fonologisk fejl (*phonological error*), 1-tallet angiver, at der forekommer én fejl i udtrykket, og v'et, at fejlen

Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak

forekommer i en vokal. I den tredje ytring udtaler deltageren ordet *kvarter* med tryk på første stavelse, hvilket markeres med [* p:s:lp], hvor s'et viser, at der er tale om en trykrelateret fejl (*stress*), l'et angiver, at det vedrører en leksikalsk trykfejl, og p'et at der er tale om det, vi definerer som en polsk trykfejl, eftersom man på polsk så godt som altid sætter tryk på næstsidste stavelse i ord. Dette trykmønster overfører polakker ofte til dansk. I den femte sætning siger deltageren, at den omtalte Henrik spiser *en frokost* med sin ven. Denne fejl er efterfulgt af koden [* d:a:0:i], hvor d'et angiver, at fejlen vedrører bestemthed (*definiteness*), a'et, at fejlen er forbundet med brugen af artikel, 0'et, at der ikke burde forekomme nogen artikel, og i'et viser, at ubestemt form (*indefinite*) blev anvendt.

Vi anvender først og fremmest de mange fejlmarkeringer for at lette fremtidige analyser af de studerendes intersprog. I transskriptionsprogrammet CLAN kan man nemlig foretage søgninger efter de bestemte fejltyper, og det kan gøres i alle mulige konfigurationer: i en enkelt fil for én eller flere korpusdeltagerere, på tværs af en enkelt korpusdeltagers filer over tid eller på tværs af alle filer, der indgår i korpusset for en enkelt optagelse, et enkelt studieår eller hele den 3-årige periode, som vores projekt varer. Hvis man således ønsker at lave en fejlbaseret analyse af korpusdeltagerens tilegnelse af bestemthed, er det nok, at man søger efter alle fejlmarkeringer forbundet med bestemthed, hvorefter programmet udfærdiger et dokument, hvori alle fejl figurerer inddelt efter fejltype. Ved at klikke på de bestemte fejl kan man desuden se og høre de udsagn, hvor fejlene forekommer. Fejlmarkeringerne udgør således et stærkt redskab til at udføre omfattende søgninger, som man kan bruge til at lave store fejlbaserede analyser.

5. Anvendelse af korpusset til undervisningsformål

Indlærerkorpora kan både anvendes direkte og indirekte til undervisningsformål, hvilket bl.a. Römer (2008:112-131) har beskrevet. Begge anvendelsesmuligheder er gældende for vores korpus (Sobkowiak & Mathiasen 2012). Vi anvender korpusset direkte til at lave undervisningsøvelser, der er baseret på korpusdata, de såkaldte

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk ...

datadrevne øvelser. Man kan fx udvælge særligt velegnede fragmenter fra korpusset, der repræsenterer typisk polsk intersprog for dansk som L2 og dermed rette de sprogstuderendes opmærksomhed mod forhold, som de skal være særligt opmærksomme på. Øvelserne kan fx omhandle brugen af førnutid vs. datid, som er et af de punkter, der generelt volder polske danskstuderende vanskeligheder. Øvelserne kan også omhandle brugen af konkrete ord og udtryk, fx ytringsverbene *tro* og *synes*, som polakker ligeledes har visse besværligheder med at tilegne sig. Opgaverne kan ligeledes vedrøre udtaleforhold, og der er således ufattelig mange muligheder for at designe øvelser, der passer til de studerendes behov.⁸

En anden direkte anvendelse af korpusset udgøres af den feedback, vi som udgangspunkt giver korpusdeltagerne efter hver optagelse. Som nævnt transskriberer vi løbende optagelserne og markerer de fejl, som korpusdeltagerne laver. Vi foretager derpå søgninger på hver enkelt deltagers fejl i den givne optagelse ved hjælp af transskriptionsprogrammet CLAN, der udarbejder et enkelt dokument, hvoraf alle fejlene fremgår opdelt efter type og med sætningskontekst. Projektlederne mødes herefter med korpusdeltagerne én for én og omtaler de fejltyper, der forekommer i den pågældende korpusdeltagers intersprog, og deltagerne har efterfølgende selv mulighed for at lytte til de optagelser, som de har medvirket til. De kan her lytte til optagelserne og samtidig følge med i transskriptionerne, der er synkroniseret med hinanden og kører som som en ”film”. Korpusdeltagerne har udtrykt stor tilfredshed med at modtage denne feedback, der virker motiverende for dem. Nedenfor har vi anført et eksempel på en korpusdeltagers feedbackdokument i forbindelse med en af de første optagelser. Den anførte side omhandler bestemtheds- og bøjningsfejl.

⁸ Hadley (1997 og 2001) anfører bl.a. en række mulige datadrevne øvelser.

Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak

4 [* d:a:d:0]
File "001_MOS_NAW.cha": line 97.
NAW: oh (.) computene [: computeren] [d:n] [* i:n] ohm (.) står på oh (.) bord [: bordet] [* d:a:d:0] .
File "001_MOS_NAW.cha": line 99.
NAW: hvor er telefon [: telefonen] [d:a:d:0] ?
File "001_MOS_NAW.cha": line 141.
NAW: mand [: manden] [d:a:d:0] [- pol] no .
File "001_MOS_NAW.cha": line 173.
NAW: ohm (.) oh (.) jeg løber to oh (.) gana [: gange] [l:i:n] om u [: ugen] [* d:a:d:0] [* l:i:n] .

2 [* d:n]
File "001_MOS_NAW.cha": line 22.
NAW: oh (.) det bliver ohm (.) syvogtres@u [: syvogtres] [p:l:c] kronen [: kroner] [* d:n] .
File "001_MOS_NAW.cha": line 97.
NAW: oh (.) computene [: computeren] [d:n] [* i:n] ohm (.) står på oh (.) bord [: bordet] [* d:a:d:0] .

2 [* i:n]
File "001_MOS_NAW.cha": line 97.
NAW: oh (.) computene [: computeren] [d:n] [* i:n] ohm (.) står på oh (.) bord [: bordet] [* d:a:d:0] .
File "001_MOS_NAW.cha": line 147.
NAW: oh (.) <computernen> [: computeren] [i:n] [//] computeren oh (.) ligger xxx <mand> [//] manden [- pol] właściwie .

Data fra indlærerkorpora kan desuden anvendes indirekte til at udarbejde studieplaner og undervisningsmaterialer. Som bl.a. Granger (2002:22 ff.), Meunier (2002:123 ff.) og Römer (2008:117 ff.) har gjort opmærksom på, kan studier af indlærersprog bidrage til viden om, hvordan den pågældende indlærergruppe tilegner sig sproget, altså fortælle noget om det fælles intersprog og de udfordringer, som indlærere med en bestemt sprogbaggrund står over for. Via kontrastive analyser af L1 og L2 kan man udpege forskellige sproglige områder, der må forventes at være særlig vanskelige for en given indlærergruppe, og med tiden udvikler sproglærere en forståelse herfor. Studier af indlærersprog kan imidlertid bruges til at teste denne intuitive viden hos sproglærerne (Granger 2002:22). Vi håber således, at de analyser, som vi (og forhåbentlig andre forskere) vil foretage af korpusdeltagernes sprogbrug, vil bidrage til viden om polakkers tilegnelse af dansk samt til den generelle viden om indlæring af dansk som andet- og fremmedsprog.

I 2011 gennemførte artiklens forfattere et pilotstudie forud for søsætningen af dette longitudinelle projekt, der bekræfter vigtigheden af at analysere indlærersprog. Vi undersøgte her, hvordan polske danskstuderende på B1-niveau placerer leksikalsk tryk og sætningstryk i forbindelse med oplæsning og semispontan tale. Vi

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk ...

indsamlede sammenlagt 3 timers optagelser, som blev foretaget i det samme lydstudie, som vi anvender til længdeundersøgelsen. De studerende blev optaget to gange: Den ene gang oplæste de enkeltvis en ukendt tekst fra en undervisningsbog, der svarede til deres sproglige niveau. Efterfølgende blev de optaget i små grupper, hvor de snakkede om forskellige dagligdagsemner, såsom fritidsinteresser, familieforhold, yndlingsfilm m.m. Vi transskriberede derpå oplæsningen og dialogerne samt markerede trykplaceringen. Baseret på vores mangeårige erfaring som undervisere i dansk udtale sammenholdt med en kontrastiv analyse af trykforholdene på polsk og dansk havde vi udpeget fem konstruktioner, hvor vi forventede, de studerende ville have problemer med trykplaceringen, og det omhandlede især tryktab på verber, fx i forbindelse med nøgent objekt (*han spiller 'fodbold*), verbalpartikel (*hun ser 'godt 'ud*), retningsadverbial (*han løber 'ned til 'bageren*). Det viste sig, at vi havde ret i disse forudsigelser, da forsøgsdeltagerne lavede fejl i omkring halvdelen af tilfældene. Til vores overraskelse fandt vi dog ud af, at der forekom mange flere fejl i en helt anden gruppe: De studerende lavede rigtig mange leksikalske fejl, og denne fejlkategori var den største både i forbindelse med oplæsning (32 %) og semispontan tale (14 %), og en stor del af fejlene lod sig ikke forklare som følge af transfer fra polsk eller tidligere tilegnede fremmedsprog.⁹

Pilotstudiet viste, at indlærersprog kan indeholde uforudsete elementer, og at det er vigtigt at analysere sprogbrugen for at kunne tilpasse undervisningen præcist til målgruppen. Dette lille studie har således medført ændringer i udtaleundervisningen, hvor vi er mere opmærksomme på vanskeligheder ved leksikalsk trykplacering. Samtidig bekræftede studiet dog også vigtigheden af at arbejde med sætningsbaseret tryk samt andre prosodiske forhold såsom reduktion af tryksvage stavelser. Alt dette har vi meddraget i et kursus i

⁹ Studiet viste endvidere, at forsøgsdeltagerne lavede mere end dobbelt så mange trykfejl i forbindelse med oplæsning som i semispontan tale. Vi ved dog ikke, om dette skyldes, at deltagerne blev bedt om at læse en ukendt tekst højt, hvor de måske ikke kendte alle ordene. Vi ønsker således at gentage forsøget ved at bede deltagerne om at læse en egenproduceret tekst højt (Mathiasen & Sobkowiak 2011).

Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak

dansk for udlændinge med arbejdstitlen *Den varme kartoffel*¹⁰, som vi har arbejdet på gennem de sidste tre år, og hvori vi ligeledes løbende inddrager viden, som vi erhverver os i forbindelse med det longitudinale studie.

6. Anvendelse af korpuset til forskningsformål

Korpuset har rige anvendelsesmuligheder: Det kan anvendes til formelle sprogvidenskabelige analyser af udtale og grammatik, men kan ligeledes anvendes til undersøgelser af mere sociolingvistisk karakter såsom kodeskift eller konversationsanalyse (CA). Det er nærmest kun den sprogvidenskabelige fantasi, der sætter grænserne.

Vi følger som nævnt en gruppe polske danskstuderende i perioden 2011-2014, og vi foretager omkring 5-6 optagelser om året. Herved får vi omkring 15 optagelser med hver korpusdeltager jævnt fordelt over tre år, der består af både monologer og dialoger. Optagelserne vil være repræsentative for deltagerens sprogbrug på de forskellige tidspunkter, hvilket sikres ved den omtalte indsamlingsmetode med klinisk frembringelse af tale. Vores korpus tilbyder altså en unik mulighed for at analysere en række danskstuderendes intersprog på forskellige stadier ved hjælp af case studies, og samtidig er det muligt at foretage brede studier af polske danskstuderendes tilegnelse af bestemte forhold. Deltager- og datamængden gør det desuden muligt at fremføre visse generaliserede teser om, hvordan polakker tilegner sig dansk. Hos os vil det desuden være muligt at identificere alle deltagerne i analyserne, selv når de omfatter store datamængder. Dette udgør en stor fordel for vores korpus i forhold til mange indenfor SLA, der består af data, der er indsamlet på én gang på et eller flere udviklingstrin, hvorefter alle dataene blandes sammen i en stor bunke og analyseres samlet uden mulighed for identifikation af de enkelte deltagere. Disse korpusundersøgelser har som regel til formål at fortælle noget generelt om den undersøgte gruppes intersprog, men vil indeholde resultater, der peger i flere retninger, eftersom indlæring er en personlig proces. Ingen lærer imidlertid et

¹⁰ Kurset forventes udgivet i Polen i 2013. Det er skrevet på dansk, og den primære målgruppe er studerende, der læser dansk som fremmedsprog. Kurset har almen karakter og kan altså anvendes af studerende med andre modersmål.

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk ...

sprog på samme måde, hvorved hvert intersprog er noget særligt og unikt (Gass & Selinker 2008:50 ff.). Det kan således være svært at finde forklaringer på bestemte uventede eller ulogiske fejl, da det ikke vil fremgå af oplysningerne, om de kun forekommer hos én bestemt deltager, eller om alle talere af et bestemt L1 er fælles om dem.

Vi har planer om at iværksætte en række undersøgelser af korpusdeltagernes intersprog på forskellige udviklingstrin, og vi har især tænkt os at fokusere på nogle grammatiske kategorier. Som tidligere nævnt ønsker vi at undersøge deltagerens rum- og retningsopfattelse og har derfor designet en række øvelser, der fokuserer på dette. Vi har bl.a. til hensigt at sammenligne de polske danskstuderendes opfattelse af rum og retning med danske modersmålstalendes, hvortil vi vil bruge data fra DanPASS.

Vi ønsker endvidere at undersøge korpusdeltagernes tidsopfattelse, herunder brugen af tempus. I forbindelse med dette vil vi også komme ind på deres brug af aspekt på dansk. Hvor vi på dansk har fortidsformerne førnutid, datid og førdatid, har man på polsk kun én datidsform, nemlig præteritum, der som regel består af ordpar med henholdsvis imperfektivt og perfektivt aspekt. Polakker, der lærer dansk, har ofte problemer med valg af tempusformer på dansk, og det skyldes i vid udstrækning disse forskelle.¹¹ Mange studier for tilegnelse af temporalitet har vist, at verbaltyper tilegnes i en bestemt rækkefølge, alt efter om der er tale om verber med perfektivt eller imperfektivt aspekt, den såkaldte aspekthypotese (*the Aspect Hypothesis*), der for SLA først blev foreslået af Andersen (1991). Vi ønsker bl.a. at teste denne hypotese mod korpusdeltagernes intersprog.

Bestemtheds kategorien er et af de notorisk sværeste at tilegne sig som polak, eftersom denne kategori ikke findes separat på polsk, der ikke besidder artikler. Bestemthed kan i stedet udtrykkes ved hjælp af de substantiviske ledes placering i sætninger (tema vs. rema) (Lyons 1999:278). Der er lavet mange analyser af, hvordan sprogbrugere, der ikke har artikler i deres modersmål, tilegner sig

¹¹ Se Sobkowiak (2009) om en kontrastiv analyse af imperfektivitet og perfektivitet på dansk og polsk.

Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak

dem på engelsk som L2, og de viser overordnet, at de mest hyppige fejl omfatter udeladelse på de tidlige udviklingstrin og ombytning på mere avancerede trin, hvilket indebærer en overrepræsentation af bestemte former (Zergollern-Miletić 2010:165). Polske modersmålsbrugeres tilegnelse af danske artikler er ikke tidligere blevet undersøgt, hvilket vi ser frem til at rette op på.

Vi har ligeledes til hensigt at undersøge korpusdeltagernes sætningsopbygning. I modsætning til dansk har polsk en relativt fri ordstilling, og de polske indlærere har især vanskeligheder med placeringen af negationer (specielt i bisætninger) og verballedet. Vi ønsker at undersøge disse tendenser nærmere.

Transfer fra L1 til L2 er et af de områder, der gennem tiderne har fået mest opmærksomhed inden for andet- og fremmedsprogforskningen.¹² I visse tilfælde kan modersmålet støtte indlæringen af nyt sprog, da man med held kan overføre forskellige sproglige strukturer til L2, og man taler her om positiv transfer, men det modsatte kan også være tilfældet, og der er så tale om negativ transfer (Gass & Selinker 2008:94). Der vil oftest forekomme transfer mellem nærtbeslægtede sprog, men meget afhænger dog af, hvordan sprogindlæreren opfatter forbindelsen mellem L1 og L2 (ibid. 141-151). Vi vil gerne undersøge, på hvilke områder deltagerne i vores korpus overfører sprogligt indhold fra polsk til dansk.

Korpusdeltagerne har alle lært minimum ét og ofte flere fremmedsprog, inden de begyndte på danskstudierne, hvormed dansk i de fleste tilfælde er L3 eller L4. Ligesom sprogligt indhold kan overføres fra modersmålet til L2, kan det samme forekomme mellem fremmedsprog. Flere studier har endog vist, at transfer i de tidligere indlæringsstadier i højere grad kan forekomme mellem fremmedsprog end fra L1 til L2. På det leksikalske område er der dog oftest tale om transfer af funktionsord fra et L2, hvorimod mere systematisk transfer stammer fra modersmålet (Gass & Selinker 2008:151-155 og Ringblom 2006:41 ff.). Denne intersproglige transfer udgør yderligere et af de punkter, som vi gerne vil undersøge. Vi har bl.a. planer om at undersøge transfer fra korpusdeltagernes L2/L3 (oftest engelsk og/eller tysk) til dansk på det leksikalske plan over tid. De

¹² Se Gass & Selinker 2008:92-102 og 136-151 om en kort gennemgang heraf.

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk ...

flESTE studier vedrører nemlig transfer i de tidlige indlæringsstadier, og transferen er ikke blevet påvist i længdestudier (Gass/Selinker 2008:155).

Vi har som nævnt især til hensigt at undersøge områder, der er forbundet med det grammatiske og leksikalske område. Derudover egner vores korpus sig til undersøgelser af udtaleforhold, og en kort kontrastiv analyse af polsk og dansk (baseret på bl.a. Grønnum 2005, Basbøll 2005 og Gusmann 2007) viser tydeligt, at der er mange interessante forhold, man kan kaste sig over: Polske andet- eller fremmedsprogsstuderende vil ofte have vanskeligheder med det danske vokalsystem, der er meget mere komplekst end det polske, hvor der alene findes 6 orale og 2 nasale vokaler, der er uden distinktiv længde. På dansk er der minimum 15 fuldvokaler, der næsten alle indgår i en længde- og stødmødsætning. Der findes herudover fire ubetonede vokaler [ə ɐ ɪ ʊ], hvoraf de to sidste opstår som assimilationsprodukter. På konsonantområdet er der også en række forskelle: Der findes mange flere stemte konsonanter på polsk end på dansk, og flere af dem, der er stemte på polsk, er ustemte på dansk, hvilket fx gælder for /bdg/. Artikulationsstederne af konsonanterne afviger ligeledes fra hinanden. Hvor /tdns/ er alveolære på dansk, er de tilsvarende lyde dentale på polsk. Aspiration er endvidere ikke en kategori, der findes i det polske konsonantsystem. Derudover findes der på dansk nogle konsonantlyde, der slet ikke har ækvivalenter på polsk, fx det bløde d [ð], det reducerede r [ʀ] og det danske drøbel-r [ʁ].

Ud over forskellene på det segmentale plan, der kan medføre problemer for udtalen af de danske lyde eller transfer fra polsk, findes der også store forskelle på det prosodiske plan, og den danske prosodi udgør vitterlig en stor udfordring for polske indlærere. Stødet udgør en helt ukendt kategori for polakkerne, og selv om de med tiden lærer at producere lyden i enkeltord i forbindelse med udtaleundervisning, er det de færreste, der lærer at tale med noget, der minder om naturligt stød. De danske trykforhold forårsager ligeledes store vanskeligheder for de polske modersmålsbrugere, og det gælder såvel leksikalsk tryk som sætningsbaseret tryk. Derudover kommer de mange reduktioner og assimilationsprocesser, der finder

Thomas Mathiasen og Mikolaj Sobkowiak

sted på dansk med almindelig talehastighed. Dette er ligeledes et af de områder, der skaber de største problemer for polske danskindlærere, ligeledes på avancerede sprogniveauer.¹³

6. Planer for den nære fremtid

Projektet har på skrivetidspunktet (december 2012) snart kørt i halvandet år, og vi er således omkring halvvejs med dataindsamlingen. Gennem de næste tre semestre vil vi fortsætte med de månedlige studieoptagelser og løbende udføre transskriptioner, bl.a. med henblik på at yde feedback til korpusdeltagerne.

Selv om transskriptionsarbejdet er en tidskrævende proces, håber vi på at få mere tid til at analysere de indsamlede data og nærstudere korpusdeltagerenes intersprog med en række fokusområder såsom bestemthed, tidsopfattelse og tempusbrug, sætningsopbygning, transfer fra L1 og intersproglig transfer samt opfattelse af rum og retning.

Vores håb er, at vi med disse analyser vil medvirke til at skabe større viden om polske modersmålstalendes tilegnelse af dansk, hvilket kan bidrage til en mere målrettet danskundervisning af polakker i Danmark samt uden for landets grænser. Vi håber ligeledes, at vi mere overordnet kan være med til at videreudvikle kendskabet til, hvordan dansk tilegnes som andet- og fremmedsprog, samt bidrage til den allerede omfattende SLA-viden. Inden for få år har vi desuden til hensigt at gøre korpusset frit tilgængeligt på Talkbank.org, og vi håber, at andre sprogforskere vil ønske at anvende dette talesprogskorpus med polske modersmålstalendes tilegnelse af dansk til undervisnings- og forskningsformål.

Litteratur

Andersen, Roger W (1991) Developmental sequences: the emergence of aspect marking in second language acquisition. *Crosscurrents in Second Language Acquisition and Linguistic Theories*. Thom Huebner & Charles A. Ferguson (ed.). Amsterdam: John Benjamins:305-324.

¹³ Se endvidere Jørgensen & Arnfast (2003) om udviklingen af dansk udtalefærdighed hos polakker

Polske danskstuderendes tilegnelse af dansk ...

- Basbøll, Hans (2005) *The Phonology of Danish*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Ellis, Rod & Barkhuizen, Gary (2005) *Analysing Learner Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Gass, Susan M. & Selinker, Larry (2008) *Second language acquisition: an introductory course*. New York/Abingdon: Routledge.
- Granger, Sylvaine (2002) A Bird's-eye view of learner corpus research. *Computer Learner Corpora, Second Language Acquisition and Foreign Language Teaching*. Sylviane Granger, Joseph Hung & Stephanie Petch-Tyson (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins:3-33.
- Granger, Sylvaine (2008) Learner corpora. *Corpus Linguistics. An International Handbook*. Anke Lüdeling & Merja Kytö (ed.). Berlin/New York: Walter de Gruyter:259-275.
- Grønnum, Nina (2005) *Fonetik og fonologi*. København: Akademisk Forlag.
- Grønnum, Nina (2009) A Danish phonetically annotated spontaneous speech corpus (DanPASS). *Speech Communication* 51:594-603.
- Gussmann, Edmund (2007) *The Phonology of Polish*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Hadley, Gregory (1997) Sensing the Winds of Change: An Introduction to Data-driven Learning. Elektronisk udgave: www.nuis.ac.jp/~hadley/publication/windofchange/windsofchange.htm
- Hadley, Gregory (2001) Concordancing in Japanese TEFL: Unlocking the Power of Data-driven Learning. Elektronisk udgave: <http://www.nuis.ac.jp/~hadley/publication/jlearner/jlearner.htm>
- Hovmark, Henrik (2009) Ude og hjemme - om brugen af retningsadverbier i Jylland og på Øerne. *Ord & sag* 29:5-28.
- Jørgensen, Jens Normann & Arnfast, Juni (2003): ['jæme 'gåd mæn 'u:ð 'bæsd]: Om udvikling af dansk udtalefærdighed hos unge med henholdsvis tyrkisk, amerikansk-engelsk og polsk modersmål. *Veje til dansk: Forskning i sprog og sprogtilegnelse*. Anne Holmen, Esther Glahn og Hanne Ruus (ed.). København: Akademisk Forlag:55-89.
- Lyons, Christopher (1999) *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacWhinney, B. (2012a) *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk. Part 1: The CHAT Transcription Format*. Elektronisk udgave: <http://childes.psy.cmu.edu/manuals/chat.pdf>.
- MacWhinney, B. (2012b) *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*.

Thomas Mathiasen og Mikołaj Sobkowiak

- Part 2: *The CLAN Programs*. Elektronisk udgave: <http://childes.psy.cmu.edu/manuals/clan.pdf>.
- Mathiasen, Thomas og Sobkowiak, Mikołaj, *Trykforhold ved oplæsning og semi-spontan tale. En korpusbaseret analyse af polske danskstuderendes sprogbrug på B1-niveau*. Oplæg præsenteret på 20 Arbeitstagung der Skandinavistik (ATdS).
- Mathiasen, Thomas og Sobkowiak, Mikołaj, *Den varme kartoffel, et kursus i dansk udtale for udlændinge* (manuskript).
- Meunier, Fanny (2002) The pedagogical value of native and learner corpora in EFL grammar teaching. *Computer Learner Corpora, Second Language Acquisition and Foreign Language Teaching*. Sylviane Granger, Joseph Hung & Stephanie Petch-Tyson (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:119-141.
- Ringblom, Håkan (2006) The Importance of Different Types of Similarity in Transfer Studies. *Cross-linguistic Influences in the Second Language Lexicon*. Janusz Arabski (ed.). Clevedon: Multilingual Matters:36-54.
- Römer, Ute (2008) Corpora and language teaching. *Corpus Linguistics. An International Handbook*. Anke Lüdeling & Metja Kytö (ed.). Berlin/New York: Walter de Gruyter:112-130.
- Sobkowiak, Mikołaj (2009). *Perfektivitet og imperfektivitet i dansk og polsk - et kontrastivt studium i aspekt og aktionsart*. Ph.d.-afhandling fra Adam Mickiewicz-Universitetet i Poznań. Elektronisk udgave: <http://hdl.handle.net/10593/1082>
- Sobkowiak, Mikołaj & Mathiasen, Thomas (2012). A Learner Corpus of Spoken Danish and its Direct and Indirect Applications in Language Teaching. Accepteret konferenceartikel i forbindelse med 10th Teaching and Language Corpora Conference (TaLC).
- Szymańska, Oliwia (2011) Konseptualisering av rommet hos polske innlærere – utfordringer og diagnoser. En korpusbasert studie med norske påstedspresisjoner i og på i fokus. Ph.d.-afhandling fra Adam Mickiewicz-Universitetet i Poznań. Elektronisk udgave: <http://hdl.handle.net/10593/1269>
- Udlændingestyrelsen (2012) *Tal og fakta på udlændingområdet 2011*.
- Zergollern-Miletić, Lovorka (2010) English Articles Revisited. *Empirical Studies in English Applied Linguistics*. Magdolna Lehmann, Réka Lugossy & József Horváth (ed.). Pécs: Lingua Franca Csoport:165-172.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Processeringen af sætningsknuder

Anne Mette Nyvad
Aarhus Universitet

1. Indledning

På tværs af lingvistiske tilgange er der i disse år en ihærdig debat om, hvorvidt kognitive begrænsninger i processeringen af sætningsknuder er den afgørende faktor i bedømmelsen af følgende sætningskonstruktioner som mere eller mindre uacceptable (eksempelvis Poulsen 2008; Sprouse, Wagers & Philips 2012 og Hofmeister & Sag 2010):

Basis-position

(1a) I was wondering if Peter fixed **the car with a screwdriver**

Flytning af et spørgeord

(1b) Were you wondering **what** Peter fixed __ **with a screwdriver**

(1c) **What** were you glad that **Peter** fixed __ **with a screwdriver**

Flytning af to spørgeord

(1d) **** How** were you wondering **who** __ fixed **the car** __?

(Eksempel (1d) fra Poole 2011:249-250)

Eksemplet i (1a) er en sætningskonstruktion, hvor alle elementer rent lineært står i deres vante position, og vi ser således den kano-niske ordrækkefølge på engelsk, nemlig Subjekt-Verbal-Objekt. I (1b) har vi et indlejret spørgsmål, hvor det direkte objekt som spørgeord er rykket frem til starten af den indlejrede sætning, mens det i (1c) er rykket helt frem til starten af hovedsætningen. I begge tilfælde tolkes spørgeordet som argument for det indlejrede

Anne Mette Nyvad

verbum *fixed*, hvorfor basispositionen er markeret med en understregning. Konstruktionen i (1d) er ifølge Poole (2011:249-250) helt uacceptabel på engelsk: Sætningen indeholder to spørgelementer, og adverbialet *how*, der har sin semantiske oprindelse til sidst i sætningen, rykker frem og forbi det fremrykkede direkte objekt, *who*.

I den generative grammatik har man traditionelt forklaret sætningsknuder som (1d) med henvisning til kompetens: Visse restriktioner i grammatikken udelukker simpelthen (1d) som mulig syntaktisk struktur (fx Rizzi 1990). Studierne i Christensen, Kizach og Nyvad (2012a, 2012b) peger imidlertid på, at konstruktioner svarende til (1d) er grammatiske på dansk.

Hvor Poulsen (2005, 2008) undersøgte sætningsknuder med ekstraktioner af Topic-udtryk og forsøgte at forklare fænomenet med en funktionel tilgang, vil fokus i dette bidrag primært være på såkaldte sætningsknuder med fremrykning af et *hv*-ord som i (1d), analyseret fra et generativt perspektiv, og diskussionen om, hvorvidt grammatiske restriktioner eller kognitive begrænsninger bedst forklarer den nedsatte acceptabilitet af denne type sætningskonstruktion.

2. Fænomenet sætningsknude

En sætningsknude er en syntaktisk konstruktion, hvor et element der er argument for et verbum i en indlejret sætning, står i starten af matrixsætningen. Denne form for fremrykning går under betegnelsen *flytning* i den generative grammatik (Chomsky 1957, 1995; Haegeman 1994): Det fremrykkede element i eksempel (2) (fra Hansen 1977:75) lever en form for dobbelteksistens, idet det står i en anden position end den umarkerede i den understregede position til højre for hovedverbet, hvor det også bliver tolket.

- (2) **De 50 kr.** er det lige meget hvornår jeg får __ tilbage
(Hansen 1977:75)

Den danske grammatiker Aage Hansen (1967:110) skrev følgende om fænomenet sætningsknude: ”Alle tilfældene af knuder hører især talesproget til; de sidstnævnte tilfælde [bestemte ekstraktioner

Anne Mette Nyvad

har i over 50 år argumenteret for, at konstruktioner som i (4b) er generelt uacceptable pga. universelle grammatiske restriktioner, der udelukker bestemte syntaktiske strukturer:

- (4a) Sarah Lund vidste **hvem** der havde begået **forbrydelsen**
(4b) * **Hvad** vidste Sarah Lund **hvem** der havde begået?

Analysen af denne sætningskonstruktion har dog løbende ændret karakter i takt med fund af modstridende data, herunder måske mest bemærkelsesværdigt i de skandinaviske sprog (fx Engdahl 1985, 1997; for et overblik, se Szabolcsi 2006). Teoretikerne er tit og ofte selv i tvivl om deres egne acceptabilitetsbedømmelser af centrale sætningskonstruktioner, og har historisk set ikke haft tilbøjelighed til at udføre eksperimenter i forsøget på at kategorisere og forklare fænomenet.

3.1 Undtagelser på engelsk: Know how to-konstruktionen og gradueringer

Udover i de skandinaviske sprog findes der på engelsk en række undtagelser til Chomskys påståede universelle grammatiske betingelser, både på sætningsniveau og i form af graduering i acceptabilitetsbedømmelser blandt talere.

Ifølge Chomsky (1973) burde sætningen i (5a) være ugrammatisk pga. en grammatisk restriktion, *Subjacency*, der bl.a. indskrænker hvor mange sætningsgrænser et flyttet element kan krydse, men (5a) er modsat (5b) helt acceptabel, selvom flytninger ud af indlejrede spørgsmål typisk er mere eller mindre uacceptable, jf. eksemplerne i (3) og (4b).

- (5a) **What** crimes does the FBI know **how** to solve ___ ?
(5b) ***What** crimes does the FBI know **whether** to solve ___ ?
(Hofmeister & Sag, 2010:370)

Eksemplet i (5b) bryder med både den syntaktiske betingelse *Subjacency* (Chomsky 1973), der begrænser det antal af sætningsgrænser, som en given flytning kan krydse, og *WH-Island*

Processeringen af sætningsknuder

Constraint (jf. Ross 1967), der dikterer, at et element i en sætning introduceret med et *hv*-ord ikke kan have en direkte syntaktisk relation til et andet element uden for denne sætning. Chomsky (1973:245) forklarer (5a) med at udtrykket *know how to* helt exceptionelt tillader flytning ud af den indlejrede sætning. Udover at behandle problematiske eksempler som (5a) som ”unikke”, omtaler Chomsky (1973:244) også talere, der ikke deler hans bedømmelse af sætningsknuder som den i (1d) som ugrammatisk på følgende måde:

”Some speakers seem to accept such forms as *What did he wonder whether John saw? What crimes did he wonder how they solved?* For me, these are unacceptable. It would be possible to add special rules to allow for these examples by a complication of the particular grammar”

Den fremherskende holdning blandt de generativister, der har skrevet om denne type sætningskonstruktion, er, at man ikke behøver at tage denne exceptionelle gruppe talere i betragtning i udviklingen af en grammatisk teori. Problemet med disse antagelser er imidlertid, at argumentationen hurtigt bliver cirkulær: Undtagelser fundet på enkelte sprog eller hos enkelte talere skal ikke forklares med angivne teorier, fordi de modsiger dem, og siden de således ikke udgør modstridende data, er teorierne ikke blevet mødt med modeksempler. Men hvad hvis vi kunne forklare data og undtagelserne med én samlet teori, og oven i købet kunne skille os af med nogle overflødige restriktioner i generativ grammatik?

4. Sammenhængen mellem processering og acceptabilitet

En sætnings status som acceptabel eller ej afhænger af både selve den syntaktiske struktur og eventuelle performans-relaterede faktorer (specielt arbejdshukommelse), og netop krydsfeltet mellem disse to størrelser er af speciel interesse for psykolingvister.

Kluender og Kutas (1993) argumenterede for, at opfattelsen af sætningsknudekonstruktioner som i (1d), (3), (4b) og (5b) som unacceptable bunder i interaktionen mellem tre faktorer: For det første skal man have *hv*-ordet in mente, indtil man har mulighed

Anne Mette Nyvad

for at tolke det i basispositionen. Derudover skal denne operation finde sted på tværs af en sætningsgrænse. Sidst men ikke mindst kræver processeringen af denne syntaktiske struktur, at man samtidigt udfører komplekse leksikalske og referentielle opgaver (som også krydser en sætningsgrænse).

Hofmeister & Sag (2010) påpegede, ligesom bl.a. Kluender & Kutas (1993) før dem, at en række grammatiske øer, der bliver betragtet som uacceptable, har træk, som er kendt for at fremkalde processeringsbesvær uafhængigt af syntaktisk konstruktion (og dermed mindsket acceptabilitet), herunder indlejring og kompleksitet – der også er kendetegnende for sætningsknuder. Ifølge Hofmeister & Sag (2010) kovarierer fraværet eller tilføjelsen af ikke-strukturelle faktorer som frekvens, bestemthed og transitivitet systematisk med henholdsvis faldende eller stigende acceptabilitetsbedømmelser: Når processeringsbesværet stiger, falder acceptabiliteten af den givne konstruktion.

5. Hvilken status har sætningsknuder med *hv*-flytning på dansk?

Christensen, Kizach & Nyvad (2012a,b) ville undersøge effekten af to *hv*-flytninger i sætningsknudekonstruktionen på processeringsbesvær og acceptabilitetsbedømmelse. Vi undersøgte følgende sætningstyper i henholdsvis et psykolingvistisk adfærdsforsøg og neurolingvistisk fMRI-forsøg:

Basis (VS)

(6a) Ved hun [man kan købe bøger dér]?

Basis (SV)

(6a') Hun ved [man kan købe bøger dér]?

Kort (ARG)

(6b) Ved hun [**hvad** man kan købe _____ dér]?

Kort (ADV)

(6b') Ved hun [**hvor** man kan købe bøger ____]?

Processeringen af sætningsknuder

Lang (ARG)

(6c) **Hvad** ved hun [____ man kan købe ____ dér]?

Lang (ADV)

(6c') **Hvor** ved hun [____ man kan købe bøger ____]?

Dobbelt-HV (ARG)

(6d) **Hvad** ved hun [**hvor** man kan købe ____ ____]?

Dobbelt-HV (ADV)

(6d') **Hvor** ved hun [**hvad** man kan købe ____ ____]?

Ugrammatisk

(6e) Ved hun [**hvor hvad** man kan købe ____ ____]?

Sætningstyper som dem i (6a) og (6a') fungerer som basis, idet ingen af elementer har foretaget *hv*-flytning, og de resterende konstruktioner i (6b-e) rummer alle en eller flere *hv*-flytninger, antageligvis med stigende kompleksitet: Først en kort *hv*-flytning (Kort [ARG]) til starten af den indlejrede sætning, (6b); dernæst en lang *hv*-flytning (Lang [ARG]) til starten af hovedsætningen, (6c); herefter en konstruktion med både en kort *hv*-flytning til starten af den indlejrede sætning og en lang *hv*-flytning til starten af hovedsætningen (Dobbelt-HV [ARG]), (6d); og slutteligt to *hv*-flytninger til starten af den indlejrede sætning (Ugrammatisk), (6e). Konstruktionen i (6e) er inkluderet for at kontrollere for grammatikalitet på den måde, at vi ville undersøge, hvorvidt sætningsknudekonstruktionen i (6d) blev vurderet som ugrammatisk på niveau med syntaktiske strukturer, som overtræder en utvetydig grammatisk betingelse på dansk, nemlig at to *hv*-ord ikke kan indlede en indlejret sætning. Udover sætningerne af typerne i (6b-d), hvor der er flytning af et *hv*-argument [ARG], inkluderede forsøgets stimuli også tilsvarende konstruktioner med flytning af et *hv*-adverbial [ADV], (6b'-6d'). Således kunne vi teste, om der var en asymmetri mellem lange ekstraktion af argumenter som *hvad* og adverbialer som *hvor*, både med og uden krydsning af et andet *hv*-ord.

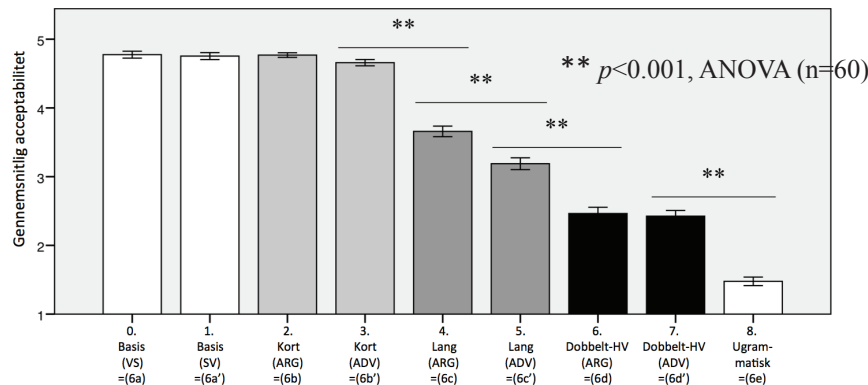
5.1 Indlejring, flytning og ordrækkefølge

I et adfærdsforsøg ville Christensen et al. (2012a) undersøge, om de asymmetrier i sætningsknuder der er blevet beskrevet i litteraturen, eksempelvis forskellen i acceptabilitetsbedømmelse mellem flytning af argument [ARG] og adverbial [ADV] (se henholdsvis (3c) og (3a)), også kan spores i reaktionstid og acceptabilitetsbedømmelser eksperimentelt. Mens vi målte deres reaktionstid, skulle 60 forsøgspersoner bedømme sætninger af typerne i (6) på en skala fra 1 til 5, hvor 1 blev givet til en fuldstændig uacceptabel sætning og 5 til en helt acceptabel konstruktion.

Resultaterne er illustreret i Figur 1 nedenfor (** angiver en statistisk signifikant forskel):

4.+5. og 6.+7.: Træningseffekt ($p < .001$):
Mindsket acceptabilitet pga. begrænset arbejdshukommelse

8.: Ingen træningseffekt:
Ugrammatisk

Figur 1. Resultaterne af adfærdsforsøget.

Der var signifikant forskel i acceptabilitetsbedømmelserne mellem lang *hv*-flytning af argument og adverbial, og mellem lang *hv*-flytning og konstruktioner med dobbelt *hv*-flytning. Herudover vurderede forsøgspersonerne ikke, at der i konstruktionerne med to *hv*-flytninger var forskel i acceptabilitet på, om det var et argument eller et adverbial, der rykkede frem til starten af hovedsætningen, kontra

Processeringen af sætningsknuder

hvad der normalt hævdes i litteraturen, fx Rizzi (1990) og Vikner (1995). Sidst men ikke mindst blev acceptabilitetsbedømmelserne af konstruktioner med lang *hv*-flytning, (6c)/(6c') og (6d)/(6d') højere over tid (dvs. jo flere gange forsøgspersonerne så disse konstruktioner, jo bedre syntes de om dem). Ifølge Sprouse (2007:124) er det kun grammatiske konstruktioner, der har en fuld, grammatisk repræsentation, dvs. kan blive genereret af den givne grammatik. Denne påstand er også grundlaget for hans antagelse af, at udelukkende grammatiske sætninger burde vise en træningseffekt, dvs. forbedringer i acceptabilitetsbedømmelse over tid. Med andre ord tyder resultaterne af adfærdsforsøget på, at *hv*-flytning ud af en indlejret sætning ikke overtræder en absolut lokalitetsbetingelse på dansk, men vi ser dog en lokalitetseffekt, da der er statistisk signifikant forskel i acceptabilitetsbedømmelse på fremrykning, der krydser et andet *hv*-ord og en *hv*-flytning ud af en indlejret deklarativ sætning (se Christensen et al. 2012a for yderligere detaljer).

Bortset fra sætningstyperne i (6c)/(6c') blev sætningskonstruktioner med *hv*-flytning af argument [ARG] ikke processeret statistisk signifikant hurtigere end tilsvarende syntaktiske strukturer med fremrykning af et adverbial [ADV].

I modsætning til en forklaringsmodel, der er baseret på grammatiske restriktioner, følger resultaterne af adfærdsforsøget umiddelbart af en processeringsteori, som antager, at forholdet mellem processeringsbesvær og acceptabilitet er negativt korreleret: Lang *hv*-flytning, (6c)/(6c'), er sværere at processere end kort *hv*-flytning, (6b)/(6b'), fordi *hv*-elementet skal holdes i arbejdshukommelsen i længere tid, før det kan tolkes i basispositionen, og således modtager denne konstruktion en lavere acceptabilitetsbedømmelse. På samme måde kræver processeringen af dobbelt *hv*-flytning, jf. (6d)/(6d'), mere end én lang *hv*-flytning, (6c)/(6c'), da der her er to *hv*-ord, der skal huskes, hvorfor acceptabilitetsbedømmelsen er yderligere forringet. Også den manglende asymmetri mellem (6d) og (6d') er en naturlig konsekvens af de antagelser, processeringsteorien bygger på: Processeringsbesværet er som omtalt grundlæggende

Anne Mette Nyvad

det samme for disse to konstruktioner, da der er tale om de samme fremrykkede *hv*-ord, så acceptabilitetsbedømmelserne burde også være parallelle.

5.2 Neurolingvistiske fund

Ifølge Gibson og Fedorenko (2012) har brugen i den lingvistiske forskning af kvalitative sætningsbedømmelser, der ikke kan granskes statistisk, ikke længere sin rigtighed set i lyset af, at indsamlingen af kvantitative data rent praktisk er blevet styrket af en række teknologiske fremskridt. I de senere år er der eksempelvis sket en betragtelig forbedring af scanningsteknikker, såsom fMRI (funktionel magnetisk resonans-scanning), der kan afbillede diverse kvaliteter ved hjernefunktion. Denne teknik har gjort det muligt at registrere og studere lokale ændringer i hjernens iltning af blod i forbindelse med udførelsen af eksempelvis sproglige opgaver og har således bidraget til vores viden om forholdet mellem hjerne og sprog. Eksempelvis har Brocas område i hjernen, ofte refereret til som et sprogcenter, vist sig formentlig at være indblandet i syntaktisk processering.

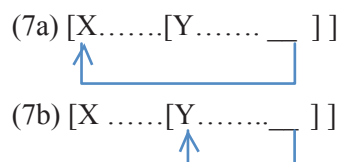
For at undersøge processeringen af sætningerne i (6) udførte vi et hjerneskningsforsøg (Christensen et al. 2012b). Vi ville dels se, om vi kunne replicere resultaterne fra adfærsforsøget med hensyn til reaktionstid og acceptabilitetsbedømmelserne, og dels undersøge, om mønstre i hjerneaktiviteten under processeringen af sætningsknuder kunne give os en indikation af, hvorvidt sætningsknuder med to *hv*-flytninger bliver processeret som anomalier. Således blev 33 forsøgspersoner placeret i en MR-scanner og blev bedt om at vurdere, om sætninger af typerne i (6) var gode eller dårlige (her var der altså i modsætning til adfærsforsøget et binært valg), mens deres hjerneaktivitet i forbindelse med opgaverne blev målt.

Resultaterne i Christensen et al. (2012b) var overraskende: Vi fandt i aktiveringsmønstrene i fMRI-forsøget ingen effekt af anomalien i den ugrammatiske konstruktion, (6e). Med andre ord var der ikke øget hjerneaktivitet i Brocas område svarende til processering af denne konstruktion, hvilket ikke stemmer overens med resultaterne i andre fMRI-studier af anomali, der har fundet øget aktivitet i

Processeringen af sætningsknuder

Brocas område i forbindelse med både semantiske og pragmatiske anomalier (jf. Baumgaertner, Weiller & Büchel 2002; Christensen & Wallentin 2011; Hagoort, Hald, Bastiaansen & Petersson 2004). Dette fund kan dog muligvis forklares med, at sætningskonstruktioner med to *hv*-ord i den indlejrede sætnings første-position ikke kan genereres, da det ikke er en mulig hierarkisk struktur, i modsætning til anomali-strukturer der er baseret på eksempelvis kongruensfejl, jf. Sprouse (2007). Derudover var der i aktiveringsmønstrene ikke en effekt af kanonicitet og lokalitet: Alle ekstraktioner i (6b) til (6e), resulterer i ikke-kanonisk ordrækkefølge, men dette syntaktiske fænomen i sig selv øger ikke hjerneaktiviteten i Brocas område, ligesom flytningen af et *hv*-ord på tværs af et andet *hv*-ord, jf. overtrædelsen af en såkaldt lokalitetsbetingelse i (6e), ikke har en detekterbar effekt på hjerneaktiviteten i Brocas område.

Til gengæld fandt vi en syntaktisk effekt af flytning ud af den indlejrede sætning, således at konstruktioner svarende til (6c) og (6d), her gengivet som (7a), øger aktiveringen i Brocas område i forhold til sætningsstrukturer som (6a) og (6b), her repræsenteret i (7b). X er her elementet i Fundamentfeltet, og Y repræsenterer første-positionen i den indlejrede sætning:

Adfærdsdata fra scanningsforsøget var en bemærkelsesværdig replikation af resultaterne fra det computerbaserede adfærdsforsøg (Christensen et al. 2012a), forskellen i måleniveau (henholdsvis et binært valg og en 5-punkts-skala) taget i betragtning. Overordnet set tyder adfærdsdata fra begge forsøg på, at lang *hv*-flytning ud af en indlejret sætning er mindre acceptabel end kort *hv*-flytning til starten af en indlejret sætning, og at tilføjelsen af endnu en *hv*-flytning (dvs. til starten af den indlejrede sætning) yderligere påvirker acceptabilitetsbedømmelsen. Den relativt dårlige vurde-

Anne Mette Nyvad

ring, som sætningsknuder med to *hv*-flytninger modtager i vores forsøg (og i den teoretiske litteratur), kan således være et resultat af en sammensværgelse af forskellige faktorer, der i sig selv øger kompleksiteten: Lang flytning ud af en indlejret sætning og to *hv*-elementer, der begge kræver ekstra processering, da de skal tolkes i basispositionen. Hverken adfærdsdata eller aktiveringsmønsteret fundet i studierne i Christensen et al. (2012a,b) indikerer, at konstruktionen er ugrammatisk eller bliver processeret som en anomali, sådan som den generative grammatik i en årerække har antaget. Generativ grammatik har således muligvis ikke længere brug for en række teoretiske syntaktiske betingelser (jf. Chomsky 1973, Ross 1967), der antager, at flytning ud af en indlejret sætning er uacceptabel eller degraderet, da resultaterne i Christensen (2012a,b) indikerer, at disse principper ikke er fuldt funktionsdygtige på dansk.

6. Afrunding og konklusion

Christensen et al. (2012a) argumenterer for, at variation i bedømmelsen af sætningsknuder, der findes både på tværs af sprog og sproginternt, bedst kan forklares med henvisning til både bidrag fra grammatiske principper (dvs. kompetens) og kognitive ressourc begrænsninger (dvs. performans). Når man har kontrolleret for mulig indflydelse af performans-relaterede faktorer, kan man lettere se, hvad der kan tilskrives kompetens. Når en sætningsknude fremstår ugrammatisk, kunne det være en akkumulering af performans-relaterede forhindringer, der tilsammen når over en vis tærskel og dermed fører til uacceptabilitet.

Vores resultater i Christensen (2012a,b) viser, at der muligvis ikke er forskel på flytning af argument (direkte objekt) og adverbial i sætningsknuder, der involverer to *hv*-ord, hvilket strider mod kompetens-baserede teorier angående grammatiske øer. Syntaktiske strukturer der involverer både flytning af argument og adverbial er muligvis grammatiske på dansk, givet at vi finder en træningseffekt. I modsætning til kompetens-baserede teorier kan

Processeringen af sætningsknuder

processeringsteorien ikke alene forklare den trinvis variation i acceptabilitetsbedømmelserne i adfærdsforsøget og fMRI-forsøget (jf. Christensen et al. 2012a,b), men også *hvorfor* den overhovedet eksisterer, da den i så fald er et biprodukt af generelle, kognitive principper.

Litteratur:

- Baumgaertner, A., Weiller, C., & Büchel, C. (2002) Event-related fMRI reveals cortical sites involved in contextual sentence integration. *NeuroImage* 16:736-745.
- Chomsky, N. (1957) *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton & Co..
- Chomsky, N. A. (1973) Conditions on transformations. S. Anderson & P. Kiparsky (Eds.) *A festschrift for Morris Halle*:232-286. Rinehart: Holt.
- Chomsky, N. A. (1995) *The minimalist program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Christensen, K. R. & Wallentin, M. (2011) The locative alternation: distinguishing linguistic processing cost from error signals in Broca's region. *NeuroImage* 56(3):1622-1631.
- Christensen, K., J. Kizach og A. M. Nyvad (2012a) Escape from the island: Grammaticality and (reduced) acceptability of wh-island violations in Danish. *Journal of Psycholinguistic Research*. (<http://dx.doi.org/10.1007/s10936-012-9210-x>).
- Christensen, K., J. Kizach og A. M. Nyvad (2012b) The processing of syntactic islands – an fMRI study. *Journal of Neurolinguistic Research*. (<http://dx.doi.org/10.1016/j.jneuroling.2012.08.002>).
- Engdahl, E. (1985) *Constituent questions*, Dordrecht, Holland : D. Reidel.
- Engdahl, E. (1997) Relative clause extraction in context. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 60:51-79.
- Gibson, E. & Fedorenko, E. (2012) The need for quantitative methods in syntax and semantics research. *Language and Cognitive Processes* (DOI: 10.1080/01690965.2012.737612).
- Haegeman, L. (1994) *Introduction to Government and Binding Theory* (2. udgave). Cambridge, Mass., USA: B. Blackwell.
- Hagoort, P., Hald, L., Bastiaansen, M., & Petersson, K. M. (2004) Integration of word meaning and world knowledge in language comprehension. *Science*:304, 438-441.

Anne Mette Nyvad

- Hansen, A. (1967) *Moderne Dansk*. København: Grafisk Forlag.
- Hansen, E. (1977) *Dæmonernes Port*, Støttemateriale til undervisningen i nydansk Grammatik, København: Hans Reidel.
- Hofmeister, P. og I. Sag (2010) Cognitive constraints and island effects. *Language* 86, 2:366-415.
- Kluender, R., & Kutas, M. (1993) Subjacency as a processing phenomenon. *Language and Cognitive Processes* 8:573-633.
- Poole, G. (2011) *Syntactic theory* (2. udgave). Houndmills: Palgrave MacMillan.
- Poulsen, M. (2005) *Sentence processing and grammaticality in functional linguistics. Extraction in Danish as an example*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Poulsen, M. (2008) Acceptability and processing of long-distance dependencies in Danish. *Nordic Journal of Linguistics* 31.1:73-107.
- Rizzi, L. (1990) *Relativized Minimality*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Ross, J. R. (1967) *Constraints on variables in syntax*. PhD dissertation, MIT, Cambridge, MA.
- Sprouse, J. (2007) Continuous acceptability, categorical grammaticality, and experimental syntax. *Biolinguistics* 1:123-134.
- Sprouse, J., M. Wagers og C. Phillips (2012) A test of the relation between working memory capacity and syntactic islands effects. *Language* 88(1):82-123.
- Szabolcsi, A. (2006) Strong and weak islands. Everaert, M., van Riemsdijk, H., Goedemans, R. & Hollebrandse, B. (eds.). *The Blackwell Companion to Syntax*:479-532, London: Blackwell.
- Vikner, S. (1995) *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages*. Oxford: Oxford University Press.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Substantiviske prædikativer til personsubjekter

Karen Margrethe Pedersen
Københavns Universitet

1. Konstruktioner med prædikativer til personsubjekter

I moderne dansk skelner man mellem de to konstruktions-par (eller paradigmer):

- (1) han er klovn – de er klovne
- (2) han er en klovn - de er nogle klovne

I begge tilfælde har man substantiviske prædikativer til subjektet, og subjektet er et personsubjekt. Men betydningen er forskellig. Eksempel (1) betyder at han er klovn af profession, mens (2) betyder han er en klovn af opførsel eller væsen. (1) er således et objektivt udsagn, mens (2) er et subjektivt udsagn (en vurdering) (jf. GDS:888).

- (1) han er klovn – objektivt udsagn
- (2) han er en klovn – subjektivt udsagn

Den semantiske forskel fremgår blandt andet af, at man kan sige *han er en klovn, synes jeg*, men ikke **han er klovn, synes jeg*.

Ordet *klovn* kan altså bruges både subjektivt og objektivt. Men der er mange substantiver, der kun kan optræde som én af delene:

- (1) **han er fjols* – objektivt udsagn
- (2) **han er en botaniker* – subjektivt udsagn

Ordet *fjols* kan kun være subjektivt, og derfor kan det ikke hedde: **han er fjols*. Ordet *botaniker* kan kun være objektivt, og derfor kan det ikke hedde: **han er en botaniker*.

Karen Margrethe Pedersen

I de traditionelle dialekter og i ældre dansk – til langt op i 1800tallet – havde man imidlertid et tredje konstruktions-par. Her kunne man sige

(3) han er en botaniker – de er botanikere

selv om substantivet kun kunne forstås objektivt. Det kunne fx hedde (med autentiske eksempler):

herren dér er en botaniker
a er en morsingbo
da jeg var en dreng
er De en lutheraner?
hun var en datter af stadsmægler Buntzen

Man havde altså 3 konstruktions-par, her og i det følgende betegnet som (1), (2) og (3):

(1) han er botaniker – de er botanikere
(2) han er et fjols – de er nogle fjolser
(3) han er en botaniker – de er botanikere

Konstruktion (3) nævnes af Mikkelsen (1911:181 f.), og den beskrives af Aage Hansen (1927:52 ff.) som en ældre konstruktion. Men den er mærkeligt nok ikke med i Høysgaards syntaks (Høysgaard 1752), selv om den har været fuldt levende på Høysgaards tid, og selv om Høysgaard beskriver konstruktionerne (1) og (2) (Høysgaard 1752 § 608 og 627.3).

Konstruktion (3) optrådte i flæng med konstruktion (1). Det kunne altså også hedde (med konstruerede eksempler):

herren dér er botaniker
a er morsingbo
da jeg var dreng
er De Lutheraner?
hun var datter af stadsmægler Buntzen

Substantiviske prædikativer til personsubjekter

Spørgsmålet er nu, om betydningen af konstruktion (1) og (3) var den samme. Om (1) og (3) var syntaktiske varianter i variationslingvistisk forstand.

Det kan være vanskeligt at afgøre, fordi konstruktion (3) kun delvis hører til mit eget sprog. Men der findes to typer af konstruktion (3) i moderne dansk, og på baggrund af dem vil jeg argumentere for, at (1) og (3) ikke er varianter, idet (1) er en beskrivelse, mens (3) er en klassifikation.

- (1) han er botaniker – objektiv beskrivelse
- (3) han er en botaniker – objektiv klassifikation

Men først vil jeg præsentere nogle autentiske eksempler, dels fra ældre dansk og dels fra de traditionelle dialekter. De fleste dialekteksempler er fra mennesker født 1870-1910.

2. Udvalgte eksempler

Jeg har inddelt eksemplerne i klasser efter prædikativernes semantik.

Profession og stand

- 1500t .. bleff Esau en Iegerere oc Agermand (Chr. d. III's bibel 1550, 1. Mos.25, 27)¹
Jeg er en Bonde (Chr. Pedersen 1515:200)
- 1600t .. Spurte hender, om hun war en Præste-Daatter (Leonora Christina 1674 ff.:58)
Det var og skjønt, var jeg ... en kellersvend (Peder Syv 1663:218)
- 1700t (Savonarola) blev i det Aar 1475 ... en Dominicaner-Munk til Bologna (Holberg, HolbO u. II *en* spalte 9763)
Hvorfor er jeg dog ikke en Physiolog (Johs. Ewald 1775:28)

¹ Eksemplet har Luthers bibeloversættelse 1545 som forlæg: *Und da die Knaben gros wurden, Ward Esau ein Ieger und ein Ackerman*. Konstruktionen findes således også i ældre tysk

Karen Margrethe Pedersen

1800t Herren der er en Botaniker (Oehlenschläger 1824 bd. 1: 58)
at fruén i huset var en skuespillerinde (Johanne Luise Heiberg
1855ff. bd. 1: 225)

dialekt mens a tjente dér og var en hyrdetøs (Vendsyssel)
så blev æ (jeg) en forsikringsmand (Sønderjylland)
hun er en gårdatter (Fyn)

Indbyggerklasse

1500t effterdi hendis Fader vaar en Ryslender (Anders Sørensen
Vedel 1575:cccxxxi)

1600t hun war en Iyde (Leonora Christina 1674 ff.:138)

1700t Jeg takker dig, O Gud! At jeg er fød en Græker (Holberg,
HolbO u. II *en* spalte 981)

1800t hun var en Romerinde (Gyllembourgh 1828:23)
Ogsaa han var en tysker af fødsel (Johanne Luise Heiberg
1855 ff. bd. 1:17)
Min farmoders fader Tolstrup var en jyde, min morfader
Hansen en højtysker, min mormoders fader Severin en kø-
benhavner (Oehlenschläger 1831:8)

dialekt hans kone er en nordmand (Lolland)
jösses, er Fader en jyde (sagt til præsten) (Møn)
han var en københavner (Fyn)

Aldersklasse

1500t y sin barndom wor han (Jesus) ett barn / oc giorde
barnegierning
(Hans Tausen 1539 bd. 1:lxiii)

1600t .. der (dvs. da) ieg war en Iomfru (Leonora Christina 1674
ff.:59)

1700t Fra jeg var et Barn, har jeg ... (Holberg, HolbO u. II *en* spalte
9730)

Substantiviske prædikativer til personsubjekter

dialekt Mens a var en dreng, boede der en kone ... (Vendsyssel)
jeg var en skoledreng (dengang) (Sjælland)
han var bare en horra (dreng) endnu (Bornholm)

Konfessionel klasse

1700t St. Peder, som da var en Lutheraner (mente), at det var ved
Troen alleene ...
(Holberg, HolbO u. *Lutheraner*)

1800t det er en Skade du er en Vantro, bliv en Muselmand
(B.S. Ingemann, ODS u. *Muselmand*)
Jeg hører du er en Jøde (Oehlenschläger 1824 bd. 1:314)

dialekt han er en jøde (Lolland)

Diagnostisk klasse

1800t Saaledes blev da Tyr en Krøbling (N.F.S. Grundtvig, ODS u.
Krøbling)

dialekt han fik sit ben brækket og blev en krøbling (Fyn)
den er en durkløber (om en ustyrlig eller hurtig hest)²
(Falster)
en hest kan være en krybbebider (Ærø)

Zoologisk klasse

1600t Hvor Bacchus er en Gud og Venus frit tilbedes (Peders Syv
1663:208)

1700t han var en Tvilling ... og havde en Tvilling-Broder ...
(Langebek, ODS u. *Tvilling*)

1800t Est du en Asa? – Forbout, min Fader, var en Jothun saa som
Du
(Oehlenschläger 1807:5)

² Overskriftens ”personsukjekter” omfatter også husdyr. Andre dyr er kun repræsenteret i den zoologiske klasse, jf. note 4, men kan måske også tænkes i aldersklassen. Normalt vil man dog sige *det er en unge* om en vild fugl, og ikke *den er en unge*.

Karen Margrethe Pedersen

- 2000t du er et menneske, jeg er et menneske, fader er et menneske, moder er et menneske
(sagt af mig til et barnebarn der ikke vidste hvad et menneske var)
- dialekt er du en menneske, så svar; er du en djævel, så vig (Vestjylland)
du er jo en varulv (Sjælland)
katten her er en hankat (Vendsyssel)
for nu er jeg en tvilling (Langeland)

Relationel klasse

- 1500t Artus var ien konningh aff Engeland, han wand Rom (Ivan Løveridder:1)
- 1700t I har altid været en Ven af vor Huus (Holberg, ODS u. *Ven*)
- 1800t (hun) var en Datter af Stadsmægler Johan Buntzen (Biogr. Lex., ODS u. *Datter*)
- 2000t Jeg er en far til en studerende (Jyllandsposten, Korpus 2007)
- dialekt - ingen eksempler³

Som man kan se, findes konstruktion (3) stadig i moderne dansk i de to sidste klasser: zoologisk klasse og relationel klasse. Her kan man bruge introspektion og anvende kommutationsprøven.

3. Kommutation

De følgende eksempler udgør kommutationspar hentet fra den relationelle klasse.

- (3) han er en fætter til Peter
(1) han er fætter til Peter

³ Den relationelle klasse er næppe ugrammatisk i dialekterne, men man foretrækker åbenbart andre konstruktioner end konstruktion (3).

Substantiviske prædikativer til personsubjekter

(3) *han er en fætter til Peter* betyder, at han tilhører klassen af fætre til Peter – idet man kan antage, at Peter nok har flere fætre. Man kan også sige (1) *han er fætter til Peter*. Denne sætning implicerer ikke, at Peter nok har flere fætre. Den beskriver ham kun som Peters fætter. Der er altså en lille betydningsforskel på de to sætninger. Og ifølge min fortolkning består forskellen i, at *han er en fætter til Peter* er en klassifikation, mens *han er fætter til Peter* er en beskrivelse.

Forskellen kommer klart frem i de følgende kommutationspar:

- (3) *han er en fader til Peter
- (3) han er en fader til et handicappet barn
- (3) jeg er en fader til en studerende
- (1) han er fader til Peter

(3) *han er en fader til Peter* ville betyde, at han tilhører klassen af fædre til Peter – men det er en umulig antagelse, fordi man ikke kan antage, at Peter har flere fædre. Eller hvis man siger sætningen, har man dermed sagt, at Peter kan have flere fædre.

Man kan derimod sige (3) *han er en fader til en handicappet dreng* og (3) *jeg er en fader til en studerende*, fordi der findes flere fædre til handicappede drenge, og flere fædre til studerende. De udgør klasser.

Og man kan sige (1) *han er fader til Peter*, fordi det ikke implicerer at Peter har flere fædre. Det er en beskrivelse, ikke en klassifikation.

Betydningsforskellen på (3) og (1) kan også illustreres med et autentisk eksempel:

- (3) Saasom jeg er en Stifter af Skue-Pladsen her i Landet
(Holberg, HolbO u. *Stifter*)
- (1) såsom jeg er stifter af skuepladsen her i landet (konstrueret)

If. min fortolkning betyder eksemplet *jeg er en Stifter af Skue-Pladsen*, at Holberg tilhører klassen af stiftere. Han medgiver dermed, at der kan være flere stiftere. Og det er der rent faktisk, idet det var lederen

Karen Margrethe Pedersen

af det franske hofteater, Montaigu, der ansøgte kongen om at oprette en dansk skueplads på Grønnegadeteatret, hvorefter Holberg blev opfordret til at skrive til teatret. Havde Holberg skrevet *jeg er stifter af skuepladsen* havde han beskrevet sig selv som ene-stifter. (3) er en klassifikation, mens (1) er en beskrivelse.

I Holberg-Ordbog er der 16 citater, hvor Holberg skriver *den og den var stifter af det og det* uden artikel, men der er kun det ene eksempel, hvor han skriver *en stifter* med artikel.

Kommutationsprøven viser således, at der er kommutation mellem konstruktion (3) og konstruktion (1), fx mellem *jeg er en stifter af skuepladsen* og *jeg er stifter af skuepladsen*. Og kommutationsprøven viser, at konstruktion (3) er umulig i tilfælde, hvor der ikke foreligger en klasse, fx i **han er en fader til Peter*.

Der er altså en betydningsforskel på sætninger *med* artikel og sætninger *uden* artikel. Sætninger *med* artikel er klassificerende, mens sætninger *uden* artikel er beskrivende.

(GDS:888) kalder konstruktionen uden artikel *beskrivende*. Men Ole Tøgeby (2003:70 og 152) kalder den *kategoriserende*, og Lars-Olof Delsing (1993:32) kalder den *classifying*.

Men *jeg er stifter af skuepladsen* (uden artikel) betyder ikke 'jeg tilhører klassen af stiftere af skuepladsen'. Og *han er fader til Peter* betyder ikke 'han tilhører klassen af fædre til Peter'.

I nogle tilfælde kan der foreligge en implicit klassifikation. Hvis man siger *han er botaniker*, så har man implicit klassificeret ham som hørende til klassen af botanikere. Men det er kun implicit, ikke i det sproglige udtryk. Man kan sammenligne med konstruktioner med adjektiviske prædikativer:

- (1) han er fed – subjektiv beskrivelse
- (2) han er en fed – subjektiv klassifikation

- (1) han er kristen – objektiv beskrivelse
- (3) han er en kristen – objektiv klassifikation

Sætningen *han er fed* beskriver ham som fed. Implicit bliver han derved klassificeret som hørende til klassen af fede mennesker. Men sprogligt er der ikke tale om en klassifikation. Sætningen *han er*

Substantiviske prædikativer til personsubjekter

en fed – som det kan hedde i mange dialekter – er derimod eksplicit klassificerende. Det er den ubestemte artikel, der sprogligt gør *han er en fed* til en klassifikation.

Tilsvarende gælder med et objektivt adjektiv: Sætningen *han er kristen* beskriver ham som kristen, og er kun implicit klassificerende, ikke sprogligt. Sætningen *han er en kristen* er derimod en eksplicit klassifikation.⁴

Forskellen beskrivende / klassificerende kan generaliseres til de andre semantiske klasser af substantiver, fx:

- (1) han er botaniker – beskrivende
- (3) han er en botaniker – klassificerende

- (1) han er fynbo – beskrivende
- (3) han er en fynbo – klassificerende

- (1) han er krøbling – beskrivende
- (3) han er en krøbling – klassificerende

3. Oversigt over de tre konstruktionspar

I oversigt ser de tre konstruktions-par således ud:

- (1) han er botaniker de er botanikere – objektiv, beskrivende
- (2) han er et fjols de er nogle fjolser – subjektiv, klassificerende
- (3) han er en botaniker de er botanikere – objektiv, klassificerende

I singularis skelnes i udtrykket mellem den beskrivende konstruktion (1) *han er botaniker* og de to klassificerende konstruktioner (2) og (3) – ved hjælp af artiklen. Men der skelnes *ikke* i udtrykket mellem subjektiv klassifikation (2) *han er et fjols* og objektiv klassifikation (3) *han er en botaniker*. Forskellen mellem (2) og (3) beror på substantivernes semantik (*fjols* over for *botaniker*). Og sammenfaldet mellem (2) og (3) kan ophæves ved substitution med pluralis.

⁴ Min undersøgelse omfatter ikke konstruktioner med attributivt adjektiv som *han er en fed dreng*, *han er et kristent menneske*, idet jeg først og fremmest er interesseret i at fremdrage og beskrive dialektale konstruktioner, som her konstruktion (3). Men det er klart, at undersøgelsen burde udvides til at inddrage de fællesdanske konstruktioner med attributivt adjektiv eller andre bestemmelser til substantivet.

Karen Margrethe Pedersen

I pluralis er sammenfaldene anderledes. Der skelnes *ikke* i udtrykket mellem objektiv beskrivelse (1) *de er botanikere* og objektiv klassifikation (3) *de er botanikere*. Men der skelnes mellem det objektive (1) og (3) *de er botanikere* og det subjektive (2) *de er nogle fjolser*. Der er således sammenfald mellem konstruktion (1) og (3) i pluralis. Men sammenfaldet kan ophæves ved substitution med singularis.

4. Konstruktion (3) i sproghistorisk perspektiv

Man kan undre sig over, at konstruktion (3) *han er en botaniker*, *han er en fynbo*, *han er en krøbling* osv. næsten er gået af brug. Dermed går man jo glip af en udtryksmulighed.

Det kunne tænkes, at det er muligheden for sammenfald med konstruktion (2), den subjektive, vurderende konstruktion, der har medvirket til at udrydde konstruktion (3). Visse substantiver kunne nemlig indgå i alle tre konstruktioner:

- (1) han er jøde – objektiv, beskrivende
- (2) han er en jøde – subjektiv, klassificerende
- (3) han er en jøde – objektiv, klassificerende

Det er ikke heldigt, hvis man siger *han er en jøde* i den objektive betydning (3), men samtalepartneren opfatter det i den subjektive betydning (2) og tror, at det er ment nedsættende – at det fx betyder, at han er pengegrisk, gerrig ol. (jf. ODS I. *Jøde* 2), eller at han er en bedrager (jf. Feilb. *jøde*). Men risikoen for misforståelser er nok lille, for konteksten vil formentlig vise, om *han er en jøde* var ment objektivt eller subjektivt.

Det er mere sandsynligt, at betydningsforskellen på konstruktion (1) og konstruktion (3) har været for ubetydelig i mange af de semantiske klasser, fx i eksemplerne *han er botaniker* / *han er en botaniker*; *han er fynbo* / *han er en fynbo*; *han er krøbling* / *han er en krøbling*.

At betydningsforskellen er lille kan illustreres af, at konstruktionerne undertiden er brugt i flæng:

Substantiviske prædikativer til personsubjekter

han war en Snedkiær aff hands Handværk; hans Fader haffde
arbeydet meget for mig i min welmagt, som oc haffde været
Snedkiær (Leonora Christina 1674ff.:122)

Johan von Werth var (oprindelig) en Bondedreng, General
Bech en Hyrde, Stallhantsch var Lakai og Feltmarskal Aldringer
var Kammertiener (Oehlenschläger 1824 bd. 2:8)

Der veksles her mellem klassifikation og beskrivelse, men uden klart formål – undtagen måske netop at skabe variation i teksten.

Det er kun i den relationelle klasse, der er en væsentlig betydningsforskel (jf. analysen ovenfor), og det er således næppe tilfældigt, at konstruktion (3) er bevaret i netop denne klasse.

I det dialektale materiale ser det i øvrigt ud til, at konstruktion (3) har forskellig resistens i de forskellige semantiske klasser: Der er relativt mange eksempler i indbyggerklassen og aldersklassen (fx *han er en fynbo; da jeg var en dreng*), men kun få eksempler i klassen profession og stand (fx *så blev æ en forsikringsmand*). En forklaring på denne forskel kan jeg ikke finde.

Den zoologiske klasse udgør et særtilfælde. Her er konstruktion (3) stadig mulig i både dialekter og rigsmål, til trods for at betydningsforskellen mellem konstruktion (3) og (1) kan være ubetydelig, som fx i *han er en tvilling* og *han er tvilling*. Der er dog også forekomster, der specifikt handler om klassifikation. Eksemplet *du er et menneske, jeg er et menneske, fader er et menneske, moder er et menneske* tilhører således en situation, hvor hensigten var at etablere en kategori eller klasse. Det forklarer, at den klassificerende konstruktion er valgt. Tilsvarende gælder den situation, hvor jeg i leg spørger et lille barnebarn: *Er du en dreng? Er du en pige? Er du en kat?* osv. (Han siger nej til det hele med stor fryd). Det er tænkeligt, at zoologiske betegnelser ofte bruges i eksplicite klassifikationer⁵, og at det er forklaringen på, at konstruktion (3) er bevaret i denne klasse.

⁵ Eksplicite klassifikationer finder man hyppigt i forbindelse med betegnelser for dyr: *ræven er et rovdyr; en spidsmus er ikke en mus* o.l.

Karen Margrethe Pedersen

I den klassificerende situation er det ikke muligt at vælge den beskrivende konstruktion: **Er du dreng? *Er du pige? *Er du kat?* (så ville det handle om roller, ikke om zoologiske klasser). I andre situationer kan man vælge, fx mellem *han er en tvilling* og *han er tvilling*. Og i det følgende citat: *Loke var hverken as eller van og hverken lys eller mørk, - han var oprindelig jætte* har forfatteren (Villy Sørensen) noget overraskende valgt den beskrivende konstruktion frem for den klassificerende: *Loke var hverken en as eller en van* (Villy Sørensen 1982:14).

Konstruktion (3)'s tidlige historie er ukendt. Ubestemt artikel fandtes ikke i olddansk og forekom kun meget sporadisk i tekster før år 1300. Konstruktion (3) må således være opstået mellem 1300 og 1500.

Jeg har ikke samlet materiale fra denne periode. Og hvis man ville studere konstruktion (3) i den gammeldanske periode, burde det være i en større sammenhæng, omfattende brugen af ubestemt artikel generelt.

Kilder til ældre litteratur – med originalårstal og benyttet udgave.

- Ewald, Johannes (1775) *Levnet og Meninger* (Louis Bobés Udgave, udg. 1960 i Hans Reitzels Serie. Kbh.).
- Gyllembourg-Ehrensverd, Thomasine (1828) *En Hverdags-Historie* (udg. 1900 i Gyldendals Bibliothek for Hjemmet. Kbh.).
- Heiberg, Johanne Luise (skrevet 1855ff.) *Et liv genoplevet i erindringer* (udg. 1973 i 5. reviderede udgave ved Niels Birger Wamberg. Bind 1-5. Gyldendal. Kbh.).
- HolbO = *Holberg-Ordbog. 1-5.* (1981-1988). DSL. Kbh. (<http://holbergordbog.dk>)
- Ivan Løveridder* (ca 1500) i hs. Cod. Holm. K 47 (udg. 1869 i C.J. Brandt: *Romantisk Digtning.* 1).
- Leonora Christina (skrevet 1674 ff.) *Jammers Minde* (Diplomatarisk udgave 1998 ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen). DSL. Kbh.
- ODS = *Ordbog over det Danske Sprog 1-28.* (1919-1956). DSL. Kbh. (<http://ordnet.dk/ods>)

Substantiviske prædikativer til personsubjekter

- Pedersen, Chr.(1515) *Jærtegns-Postil. Vinterparten* (udg. 1850 i C.J. Brandt og R.Th. Fenger *Christierne Pedersens Danske Skrifter: Første Bind*).
- Sørensen, Villy (1982) *Ragnarok. En gudfortælling*.
- Syv, Peder (1663) ”Hyrdesamtale mellem Haraldus og Sylvius” og ”Klingerim” (udg. 1969 i Erik Sønderholm: *Dansk Barokdigtning 1600-1750*. Gyldendal. Kbh.).
- Tausen, Hans (1535) Oversættelse af *De fem Mosebøger* (udg. 1932 i faksimile af DSL. Kbh.).
- Tausen, Hans (1539) *Postil 1-2* (udg. 1934 i faksimile af DSL. Kbh.)
- Vedel, Anders Sørensen (1575): *Den Danske Krønike. Saxo-oversættelse*. (udg. 1967 i faksimile af DSL. Kbh.).
- Oehlenschläger, Adam (1807) *Baldur hin Gode* (i *Oehlenschlägers Tragedier. National-udgave*, udg.1901 ved Torvald Ström. Kbh.).
- Oehlenschläger, Adam (1824) *Øen i Sydhavet 1-2* (udg. 1904 i Gyldendals Bibliothek for Hjemmet. Kbh.)
- Oehlenschläger, Adam (1831) *Ungdomserindringer* (udg. 1963 i Pios Kulturserie).

Kilder til dialektteksempler

- Feilb. = Feilberg H.F. (1886-1914) *Bidrag til en Ordbog over Jyske Almuesmål*. UJDS.
- Seddelsamlingerne til ØMO
- Teinnæs (manus) *Bornholmske måloptegnelser* (1920-1933). Digitaliseret manuskript ved Afdeling for Dialektforskning, Københavnsk Universitet.
- Transskriberede båndoptagelser af dialekttalende personer (født omkring 1870-1910, repræsenterende 150 sogne spredt i landet) i internt digitaliseret tekstkorpus på ca. 1.3 millioner ord ved Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.
- ØMO = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer 1 ff.* (1992 ff.). UJDS.

Litteratur

- Delsing, Lars-Olof (1993) *The Internal Structure of Noun Phrases in the Scandinavian Languages. A Comparative Study*. Department of Scandinavian Languages. Lund: University of Lund.
- GDS = Erik Hansen og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København: DSL.

Karen Margrethe Pedersen

- Hansen, Aage (1927) *Bestemt og Ubestemt Substantiv*. København: Arnold Busck.
- Høysgaard, Jens (1752) *Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax* (udg. 1979 i Henrik Bertelsen: *Danske Grammatikere. Bind V*). København: DSL.
- Mikkelsen, Kristian (1911) *Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg* (genudgivet 1975 med register ved Erik Hansen mfl. København: Hans Reitzels Forlag).
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

Kathrine Thisted Petersen
Aarhus Universitet

1. Indledning

På baggrund af en sammenligning mellem artiklernes funktionelle anvendelsesmuligheder i moderne dansk og ældre middeldansk skal det i nærværende artikel undersøges hvordan man tidligere har kunnet udtrykke den moderne danske referentialitetsforskel mellem determinerede og indeterminerede objekter og styrelser. Med udgangspunkt i to forskellige udgaver af Skånske Lov – det ældre middelskånske håndskrift B 69 fra ca. 1350 og det ældre nyskånske håndskrift GkS 3125,4^o fra ca. 1550 – vil den funktionelle sammenhæng mellem kasusbrugen i ældre middelskånsk og artikelbrugen i ældre nyskånsk blive anskueliggjort. Mens Jensen (2011) har påvist en sammenhæng mellem nominativ og forgrundsinformation over for akkusativ som den umarkerede form i nominativ-akkusativparadigmet ved subjekter og subjektsprædikativer i B 69, skal det i nærværende undersøgelse sandsynliggøres at irregulariteterne i forbindelse med kasustilskrivningen af objekter og styrelser også kan forklares som funktionelt betingede. Markerethedsbegrebet bruges af Jensen og i resten af denne artikel i den oprindelige jakobsonske og hjelmslevske betydning ifølge hvilken det umarkerede medlem af paradigmet har et videre anvendelsesområde end det markerede medlem (Jensen 2012:150).

Tak til Eva Skafte Jensen og Steffen Krogh for værdifulde kommentarer.

2. Artiklernes opkomst i gammeldansk

Der hersker bred enighed om at den foranstillede bestemte artikel *den/det* udvikledes af det demonstrative pronomen allerede omkring år 1000 (Falk og Torp 1900:60-61, Hansen 1927:33, Skautrup 1944:138, Jensen 2007b:147-149), og at den ubestemte artikel *en/et* opstod af talordet i slutningen af 1200-tallet (Falk og Torp 1900:73-74, Hansen 1927:23-24, 171, Brøndum-Nielsen 1962:168-173, Jensen 2007b:149, 151). Den efterhængte bestemte artikel menes at være fremkommet gennem en sammensmeltning af substantivet og det demonstrative pronomen *hinn* fungerende som bestemt artikel for et efterfølgende adjektiv der senere er blevet fjernet: “af *maðr hinn góði* eller *maðrinn góði* opstod ved sløifning af adjektivet *maðrinn*” (Falk og Torp 1900:61).¹ Til trods for den ubestemte artikels tilstedeværelse i flere forskellige skrifter fra slutningen af 1200-tallet findes den hverken i Skånske Lov eller i de øvrige gammeldanske landskabslove (Falk og Torp 1900:74). Derimod forekommer den efterhængte bestemte artikel allerede i en vis udstrækning i Skånske Lov. Som baggrund for den følgende analyse og fortolkning af kasus- og artikeldistributionen i de to håndskrifter af Skånske Lov er det afgørende at forskellen mellem artikelbrugen i moderne dansk og ældre middeldansk først uddybes.

3. Artikelbrug i moderne dansk og ældre middeldansk

Begreberne determineret og indetermineret bruges til at drage det overordnede skel mellem substantiver i enten bestemt eller ubestemt form på den ene side og substantiver i nøgen form på den anden side. I modsætning til indeterminerede substantiver er determinerede substantiver i moderne dansk i stand til at henvise til referenter der for modtageren enten er eller senere bliver identificerbare i kommunikationssituationen (Hansen og Heltoft 2011:468). Ved hjælp af den bestemte eller den ubestemte artikel kan et substantiv således ændre funktion fra blot at være beskrivende til også at blive udpegende og dermed referentielt i den forstand som Bach repræsenterer: “So if we distinguish reference from denotation as two different species of what Kripke [(1980:56-57)] calls “designation,” then all expressions that

¹ Som Skautrup (1944:138) anfører, anses formen *inn* undertiden for at være et selvstændigt pronomen.

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

(semantically) refer are rigid designators and all denoting expressions are non-rigid designators” (Bach 2008:33). Ifølge Hawkins (1978:106-130) findes der fire overordnede bestemthedstyper der af Hansen og Heltoft (2011:468-470) betegnes som baggrundsbestemthed, deiktisk bestemthed, kontekstuel bestemthed og inferentiel bestemthed. Mens baggrundsbestemthed betegner referenter som *dronningen* og *folkeskolen* der er identificerbare for personer inden for de samme fysiske og historisk-kulturelle omgivelser, er deiktisk bestemte nominaler som *døren* og *kaffekoppen* betinget af disse referenters tilstedeværelse i afsenders og modtagers fælles kommunikationssituation. Som en tredje mulighed kan referentens identificerbarhed etableres kontekstuel i en samtale eller en tekst med enten anaforisk eller kataforisk henvisning. Endelig kan identificerbarheden udløses af inferens mellem to ikke-identiske referenter som f.eks. *havet* og *bølgerne*.

På grund af den ubestemte artikels fravær i gammeldansk indtil slutningen af 1200-tallet og i lovhåndskrifter helt ind i 1300-tallet var den i moderne dansk afgørende referentialitetsforskel mellem nøgne substantiver og substantiver med ubestemt artikel ikke til stede. Mens et nøgent substantiv i moderne dansk er funktionelt markeret med sin entydige non-referentielle betydning, er det i gammeldansk derimod umarkeret fordi det er i stand til både at beskrive non-referentielle kategorier og udpege referentielle entiteter (Jensen 2007a:311-313). I moderne danske nominalsyntagmer hersker der således et dependensforhold mellem determinativet og substantivet. Som Jensen finder frem til i sin analyse af artikelbrugen samt brugen af demonstrative pronominer foran adjektiver i funktionen som såkaldt adjektivartikel, befinder sprogsystemet i det ældre middelskånske håndskrift B 69 sig mellem den gammeldanske syntagmeopfattelse hvor substantivet ikke kræver nogen artikler for at kunne fungere som argument, og situationen i moderne dansk hvor et substantiv er afhængigt af en eller anden form for determinativ med henblik på at opnå argumentstatus: “Systemet i pluralis [...] ville i så fald være et af de tidlige skridt på vej mod situationen i moderne dansk hvor *de* dels kan opfattes pronominalt og veksle med *dem* (*de* : *dem*), dels kan opfattes som en artikel i et syntagme bestående af flere led og dermed unddrage sig kasusbøjning” (Jensen 2011:175).

Kathrine Thisted Petersen

4. Fra hypo- til hyperdetermination

Med eksemplerne (1) – (4) anskueliggør Leiss (2000:39-40, 2007:88) forskellen i brugen af den bestemte artikel mellem oldislandsk og moderne tysk. Hermed vil hun vise at oldislandsk er et hypodeterminerende sprog som kun anvender bestemt form hos substantiver der ikke er født identificerbare eller bliver identificerbare via konteksten, mens moderne tysk er et hyperdeterminerende sprog med redundant anvendelse af den bestemte artikel. De tyske oversættelser er fra Heusler (1932:125), og de danske er mine.

- (1) þá verþr hann varr við **griþung-enn**
(REMA: MORFOLOGISK IDENTIFICERBARHED)
*da wird er **den Stier** gewahr*
*da får han øje på **tyren***
- (2) **griþungr** snýr í móte [...] (TEMA: PRAGMATISK IDENTIFICERBARHED)
***der Stier** kehrt sich ihm entgegen*
***tyren** vender sig imod ham*
- (3) konungs menn dröpo **griþung-enn**
(REMA: MORFOLOGISK IDENTIFICERBARHED)
*die Königsmannen erschlugen **den Stier***
*kongens mænd dræbte **tyren***
- (4) **griþungr** stakk hornonom í síþo hestonom [...] (TEMA: PRAGMATISK IDENTIFICERBARHED)
***der Stier** stach die Hörner dem Pferde in die Seite*
***tyren** stak hornene ind i siden på hesten*

I de oldislandske eksempler, hvor den bestemte artikel endnu ikke er blevet grammatikaliseret til at være en obligatorisk del af et nominalsyntagme, anvendes artiklen kun i tilfælde hvor identificerbarheden ikke i forvejen er indeholdt i substantivet. Nominaler uden behov for morfologisk angivet identificerbarhed i form af den bestemte artikel indebærer ifølge Leiss (2000:38, 2007:88) egennavne og substantiver som udgør temaet i et udsagn, eller som udgør anaforiske diskursreferenter. Mens de moderne tyske og danske oversættelser kræver en morfologisk bestemthedsangivelse af alle forekomster af substantivet *tyr/Stier*, anvendes den bestemte artikel i de ovenstående

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

oldislandske eksempler kun i de tilfælde hvor *griþungr* ikke i forvejen er implicit identificerbar i kraft af sin tematiske funktion i sætningen. Således kan det vises hvordan den bestemte artikel har udviklet sig fra at fungere hypodeterminerende i oldislandsk til at fungere hyperdeterminerende i moderne dansk. Denne beskrivelse af artikelbrugen i dansk stemmer fint overens med Jensens (2007a:311-313) tolkning af den bestemte artikels udvikling fra referentielt markeret i gammeldansk til referentielt umarkeret i moderne dansk (jf. afsnit 3). I det følgende vil det blive sandsynliggjort at kasussystemet i denne udviklingsperiode har betydning for referentialitetskategorien indtil artikelsystemet tager endeligt over.

5. Sammenhængen mellem kasusbrug i gammelskånsk og artikelbrug i ældre nyskånsk

5.1 Hypotese

I ældre middelskånsk er det traditionelle kasussystem lige så stille i forandring, i første omgang til fordel for et mere simpelt system og i sidste ende med fuldstændigt bortfald til følge. På baggrund af kasussystemet i ældre middelskånsk vil jeg vise at man i denne periode kan inddеле de indeterminerede substantiver i to referentialitetsgrupper, og at den gradvise afvikling af kasusformerne dermed kan forklares som funktionelt betinget. En sammenligning mellem kasusformerne i det ældre middelskånske håndskrift B 69 fra ca. 1350 og artikelbrugen i det ældre nyskånske håndskrift GkS 3125,4^o fra ca. 1550 skal tydeliggøre at der kan etableres en forbindelse mellem substantiver med underspecificerende kasusformer i ældre middelskånsk og referentielt umarkerede substantiver i ældre nyskånsk på den ene side og substantiver med regelrette kasusformer i ældre middelskånsk og referentielt markerede substantiver i ældre nyskånsk på den anden side. Udgangspunktet for min hypotese udgør den kendsgerning at kasusbrugen i B 69 nogle steder er inkonsekvent på den måde at en kasusform i visse tilfælde kan vikariere for en anden eller falde helt bort til fordel for den infortissvækkede form *-æ*. Som det indledningsvis blev nævnt, har Jensen (2011:202) forklaret kasusbrugen ved subjekter og subjektsprædikativer som udtryk for referenternes informationsværdi således at nominativ er markeret ved altid at udtrykke forgrundsinformation, mens akkusativ er umarkeret på grund af

sin evne til at udtrykke både forgrunds- og baggrundsinformation. Analysen i afsnit 5.3 vil derfor tage udgangspunkt i kasusafvigelse hos objekter og styrelser.

5.2 Kasussystemet i ældre middelskånsk

Af figur 1 og 2 fremgår det at de stærkt- og svagtbøjede substantiver i B 69 ifølge Jensen (2011:115-130) kan sættes op i enten to- eller treleddede paradigmer. Mens udviklingen af kasussystemet i nogle tilfælde er nået så vidt at de synkretistiske former er blevet enerådende, eksisterer i andre tilfælde de underspecificerende synkretistiske former sammen med de entydige traditionelle former. Da Jensen ikke har systematiseret brugen af de slægtskabsbetegnende maskuline og feminine *r*-stammers kasusendelser i B 69, tages der i nærværende analyse udgangspunkt i de traditionelle oldislandske former som er opstillet i figur 3 efter Iversen (1973:66-67).

Figur 1. Stærktbøjede substantiver i ældre middelskånsk, jf. Jensen 2011

Genus	Maskulinum	Femininum	Neutrum
N/A	-Ø	-Ø	-Ø
D	-i/-Ø	-Ø/-u	-i
G	-s/-a	-a	-s
N/A	-a/-(V)r	-a/-(V)r	-Ø
D	-um	-um	-um
G	-a	-a	-a

Figur 2. Svagtbøjede substantiver i ældre middelskånsk, jf. Jensen 2011

Genus	Maskulinum		Femininum		Neutrum
Stamme	<i>an</i>	<i>nd</i>	<i>ōn</i>	<i>īn²</i>	<i>an</i>
N	-i		-a	-i	-a
Oblik	-a		-u		
N/A	-a	-ær	-u/-ur		
D	-um	-um	-um? ³		
G	-a	-a	-na		

² Eksemplerne på *īn*- og neutrale *an*-stammer i pluralis er så få at Jensen har udeladt disse former i skemaet (Jensen 2011:127, fodnote 88).

³ Dativformen af *ōn*-stammerne er kun belagt andre steder end i B 69 (Jensen 2011:128).

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

Figur 3. Maskuline og feminine <i>r</i> -stammer, jf. Iversen 1973	
Genus	Maskulinum/Femininum
N	<i>faðir</i> ⁴
A	<i>fǫður</i>
D	<i>feðr/fǫður</i>
G	<i>fǫður</i>
N/A	<i>feðr</i>
D/G	<i>feðrum</i>
G	<i>feðra</i>

I forhold til realiseringen af de gammelskånske kasusformer skal man medtænke den vokalharmoniske vekslen, som betyder at de mellemåbne rodvokaler *-e-*, *-ø-* og *-o-* samt de helt åbne lange rodvokaler *-æ-* og *-ā-* medfører en lukning af endelserne *-i* og *-u* til henholdsvis *-e* og *-o* (jf. f.eks. *ethe*, *øre* og *dome*; *lego*, *frithlōso* og *iortho*; *clæthe* og *vapne*; *ræt(t)o* og *agho*) (Brøndum-Nielsen 1927-28:174-175).

5.3 Analyse

I den følgende analyse af parallelle lovkapitler fra B 69 og Gks 3125,4^o vil min hypotese om en sammenhæng mellem under-

⁴ En traditionel segmentering i stamme og bøjningsendelser er svær at gennemføre for *r*-stammernes vedkommende. Mens man i indoeuropæisk tilføjede separate kasusendelser til stammerne **ph₂tér-* og **méh₂ter-* (Meier-Brügger 2010:330-332), er endelserne i de forskellige oldgermanske sprog efterhånden faldet bort til fordel for ændringer i stammens vokalisme (Streitberg 1896:249-252). At ansætte *fað-* som stamme og *-ir*, *-ur*, *-rum* og *-ra* som bøjningsendelser i håndskriftsproget sådan som Brøndum-Nielsen (1935:175-182) gør det, er uacceptabelt fordi man i så fald ville stå med en lidet meningsgivende stamme *fað-* og et sæt endelser der ellers ikke optræder nogetsteds i nominalbøjningen. Opfatter man i stedet *faðir-* som stamme, står man med et stammefflekteret og dermed uheldigvis overvejende endelsesløst paradigme der imidlertid har den fordel at dativ og genitiv pluralis (*-um* resp. *-a*) kan identificeres med alle de andre paradigmers endelser på nær genitiv pluralis for *ön*-stammernes vedkommende (*-na*). Desuden findes stammeffleksion også andre steder inden for nominalbøjningen, f.eks. i en neutral *a*-stamme som *barn* (nominativ/akkusativ singularis) eller en maskulin rodstamme som *man* (nominativ/akkusativ singularis) med de henholdsvis *u-* og *i-*omlydte former *børn* og *mæn* i nominativ/akkusativ pluralis (Brøndum-Nielsen 1935:42, 46, 148-149).

Kathrine Thisted Petersen

specificerende kasusformer og referentielt umarkerede objekter eller styrelser i ældre middelskånsk blive sandsynliggjort ved hjælp af eksempler. Det vil således blive vist at ikke kun artikelbrugen, men også kasusbrugen er bestemmende for et objekts eller en styrelses determination i den sproglige periode mellem hypo- og hyperdetermination.

Som underspecificerende gælder en endelse hvis den udgøres af henholdsvis en nominativform i stedet for en oblik form og en synkretistisk nominativ-akkusativform i stedet for en dativ- eller genitivform eller af formen *-æ* som udtryk for infortissvækkelse. Eksemplerne er opstillet således at parallelle tekststeder har det samme nummer der efterfølges af henholdsvis et (a) som udtryk for det ældre håndskrift B 69 og et (b) som udtryk for det yngre håndskrift GkS 3125,4°. Indledningsvis analyseres det andet kapitel af Skånske Lov som omhandler et barns arverettigheder hvis faderen dør inden fødslen. Til oversættelsen og den grammatiske analyse af teksteksemplerne anvendes Bjerrum (1966), Lund (1877), Kroman og Iuul (1968), Brøndum-Nielsen (1935, 1971ab, 1973) samt Jensen (2011). De relevante substantiver er fremhævet med fed skrift.

(5a) vm **barn** oc **mothor**.

Sigir **mothær** oc hænna frændær ath **barn** war føth æftær **fathur**. oc neta fæthrinis frændær tha scal mothor wæriænda witha mæth twiggia manna withni oc tolf næfndum mannum i kyni sinu ath barn war føth mæth **nagl** oc mæth **næsa** mæth **hud** oc mæth **har** (203,9-14)

‘om **barn.neut.nom.-akk.** og **moder.fem.obl.**

siger **moder.fem.nom.-akk.-dat.-gen.** og hendes frænder at **barn.neut.nom.-akk.** var født efter **fader.mask.obl.** og nægter faderens frænder da skal moders værge bevidne med to mænds vidne og tolv nævnte mænd i slægt sin at barn var født med **negl.mask.nom.-akk.** og med **næse.fem.nom.** med **hud.fem.nom.-akk.-dat.** og med **hår.neut.nom.-akk.**’

*Angående **barnet** og **moderen***

*Siger **moderen** og hendes slægtninge at der var født **et barn** / at **barnet** var født efter **faderens død** og nægter faderens frænder [det], da skal moderens værge bevise med to mænds vidnesbyrd og tolv udvalgte mænd fra hans slægt at barnet var født med **negl** og med **næse**, med **hud** og med **hår***

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

(5b) Siiger **hustruenn** att **barnett** vaar fød.

Siiger **hustruenn** och hendiis frender atth **barnet** vaar fød ephter **faderens død**, och siige || faderns frender ney ther mod, tha schall hun thett beuiße mz tu schellige vidne, och gjøre siidenn lou ther paa mz xij sande mend aff hendiis neste slechtinge [...] att barnett vor fød med **negle** och **nese**, mz **hud** och mz **haar** (268,4-10)

Da både moderen, faderen og barnet i (5a) er blevet introduceret i det indledende kapitel, er der for alle disse tre substantivers vedkommende tale om potentielt anaforske referenter. Allerede i overskriften kommer den kontekstuelle bestemthed til udtryk hos den feminine *r*-stamme *mothor* der på traditionel vis fremtræder i oblik form som styrelse for præpositionen *vm*. Da det stærktbøjede substantiv *barn* har en synkretistisk nominativ-akkusativform, er en morfologisk bestemthedsangivelse i dette tilfælde ikke mulig. I det 200 år yngre håndskrift i (5b) er overskriften ikke oversat direkte, men i stedet erstattet med kapitlets første sætning. Om dette håndskrifts skriver har haft adgang til B 69 som tekstforlæg, er ikke til at sige, men bestemthedsendelserne i subjekterne *hustruenn* og *barnett* viser at vedkommende i sin egen tekst har anset disse diskursreferenter for identificerbare. Ifølge min oversættelse i (5a) er i moderne dansk kun en referentiel fortolkning af *barn* og *mothor* mulig.

Da de to første substantiver *mothær* og *barn* i brødteksten i (5a) er subjekter, er de ikke omfattet af min hypotese. At brugen af den synkretistiske og dermed underspecificerende nominativ-akkusativform ved subjekter og subjektsprædikativer ifølge Jensen (2011:202) er pragmatisk umarkeret i forhold til en entydig nominativform og dermed i stand til både at give udtryk for baggrunds- og forgrundsinformation, passer imidlertid fint sammen med det forhold at moderen og barnet er kendte referenter med tematisk funktion i udsagnet. I overensstemmelse med Leiss (2000:37-43, 2007:88-89) har de på grund af deres iboende tematiske identificerbarhed ikke brug for nogen form for morfologisk bestemthedsangivelse.

Kathrine Thisted Petersen

De efterfølgende indeterminerede substantiver udgøres af den referentielt markerede styrelse *fathur* med regelret oblik kasusendelse og de formmæssigt underspecificerende og dermed referentielt umarkerede styrelser *nagl*, *næsa*, *hud* og *har*. I overensstemmelse med kasusbrugen i det ældre middelskånske håndskrift er kun den maskuline *r*-stamme *fathur* forsynet med den bestemte artikel i det yngre håndskrift i (5b) og i min moderne danske oversættelse i (5a). De stærktbøjede substantiver *nagl* og *har* samt det svagtbøjede substantiv *næsa* er som styrelser for den dativstyrende præposition *mæth* derimod kasusmæssigt underspecificerende og derfor ifølge min hypotese referentielt umarkerede. På grund af det reducerede paradigme for det stærktbøjede substantiv *hud* er en nærmere specificering ikke mulig. Den indeterminerede form i både det yngre håndskrift og min oversættelse sandsynliggør imidlertid at substantiverne også af det ældre håndskrifts skriver er blevet opfattet som non-referentielle typiske kendetegn hos et nyfødt menneske.

At det ovenfor præsenterede referentialitetsmønster går igen i hele håndskriftet, skal følgende eksempler vise.

- (6a) tha taki thæt ena æm mykit æftær fathær **fathir** ællær mothær **mothær** sum al hin annur (209,27-29)
'da skal-tage det ene jævn meget efter faders **fader.mask.nom.** eller moders **moder.fem.nom.-akk.-dat.-gen.** som alle de andre'
da skal det ene [barn] arve lige så meget efter sin farfar eller mormor som alle de andre
- (6b) da tager dett ene barn saa mögitt arff effter **sin faders fader**, eller **moders moder**, som alle de andre (288,12-13)
- (7a) tha scal thæt hafwæ gud **fathær** oc gud **mothær** at kyrkiu (203,17-18)
'da skal det have-gud **fader.mask.nom.-akk.-dat.-gen.** og -gud **moder.fem. nom.-akk.-dat.-gen.** ad kirke.fem.obl.'
da skal det have en gudfar og en gudmor i kirken
- (7b) da schall thz haffue **gudfader** och **gudmoder** vdj kirckenn (269,3)

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

De fremhævede *r*-stammer *fathir*, *fathær* og *mothær* i (6a) og (7a) er som henholdsvis styrelser og objekter morfologisk underspecificerende i kraft af deres nominativiske og infortissvækkede former og dermed referentielt umarkerede. At styrelserne i (6a) gengives med *sin faders fader eller moders moder* i det yngre håndskrift, hænger sammen med at de i konteksten kan fortolkes som inferentielt bestemte: Da lovkapitlet omhandler børns og børnebørns arverettigheder, kan man uproblematisk slutte sig til at der må være tale om netop disse børns bedsteforældre og ikke om bedsteforældre i non-referentiell forstand. De indeterminerede objekter i (7b) indikerer derimod at de underspecificerende og dermed referentielt umarkerede former i (7a) har været tolket non-referentielt på daværende tidspunkt. At det svagtbøjede substantiv *kyrkiu* er forsynet med den regelrette og dermed markerede oblikke endelse *-u* i det ældre håndskrift stemmer overens med brugen af den bestemte artikel i GkS 3125,4^o som udtryk for kirkens institutionelle baggrundsbestemthed.

I henholdsvis (8a), (9a) og (10a) skyldes de referentielt markerede oblikke former *fathur* og *mothor* disse substantivers anaforiske reference til de i de samme kapitler introducerede referenter *man*, *kunu* og *mothær børna* (børnenes moder). Den referentielle læsning stemmer igen overens med udlægningen i det yngre håndskrift som i det tilsvarende lovkapitel anvender henholdsvis *sin fader*, *sin moder* og *moderenn*.

- (8a) eig takær thæt barn oc før ær aflath arf æftær **fathur** utan thæt warthær thing liusd (216,9-11)
'ej tager det barn og før er avlet arv efter **fader.mask.obl.** uden det vorder tinglyst'
det barn der er avlet før, skal heller ikke arve efter sin fader medmindre det bliver tinglyst
- (8b) Icke schal dett barnn som før var afflett, tage arff effter **sin fader**, vden dett bliiffuer ting liust (307,19-20)
- (9a) æn æftær **mothor** oc syskini sin tha takar thæt arf æm wæl sum annur børn (216, 11-13)
'men efter **moder.fem.obl.** og søskende sin da tager det arv jævn vel som andre børn'

Kathrine Thisted Petersen

*men efter **sin moder** og sine søskende skal det arve lige så meget/
vel som andre børn*

- (9b) Men effter **sin moder**, och effter sine søskene tager dett fuld lod
y arff som de andre echte børn (307,21-22)
- (10a) ær annat barn spæth tha wari thæt mæth **mothor** til thæt ær siu
wintra gamal (215, 15-16)
'er andet barn spædt da skal-være det med **moder.fem.obl.** til
det er syv vintre gammelt'
*er et barn spædt, da skal det være hos **moderen** til det er syv
vintre gammelt*
- (10b) Er nogett barn spett, da schall det vere hoß **moderenn**, til dett er
siu aar gammeltt (306,3-5)

Nedenfor præsenteres et prototypisk eksempel på at den ubestemte artikel endnu ikke har vundet fast fodfæste i 1500-tallet.

- (11a) hafwær hun **brothor**. tha taki han bötær. hafwær hun bæthe
fathur **brothor** oc mothor **brothor** tha taki fathur brothor bötær
(256,24-26)
'haver hun **broder.mask.obl.** da skal-tage han bøder. haver hun
både faders **broder.mask.obl.** og moders **broder.mask.obl.** da
skal-tage faders broder bøder'
*har hun **en broder**, da skal han betale bøderne; har hun både **en
farbror** og **en morbror**, da skal farbroderen betale bøderne*
- (11b) Haffuer hun **broder**, da skal han tage bøder. Haffuer hun bode
faderbroder och **moderbroder**, da skal faderbroder tage bøder
(450,4-6)

I tilfælde som dette hvor et substantiv med regelret kasusform i ældre middelskånsk giver udtryk for en ny diskursreferent, er det yngre håndskrift ikke konsekvent. Selv om de tre ens objekter *brothor/ broder* i henholdsvis (11a) og (11b) på grund af det anaforiske pronomen *han* og det anaforiske subjekt *fathur brothor/faderbroder* tydeligvis er referentielle, står de i det yngre håndskrift i nøgen form. Brugen af den ubestemte artikel er således stadig ikke så etableret som brugen af den bestemte artikel.

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

De følgende eksempler viser at talordet/den ubestemte artikel *en/et* i 1500-tallet stadig typisk kun anvendes hvis understregningen af det enkelte eksemplar er vigtig som i (12ab), (13ab) og (14ab). I (15a), som stammer fra håndskriftet AM 28,8^o fra omkring år 1300, er den svagtbøjede styrelse *stæfnæ* referentielt umarkeret med sin underspecificerende *æ*-endelse, og det er derfor tænkeligt at der er tale om en non-referentiell brug af substantivet i den faste forbindelse *at hjemle-ved-bystævne*.

- (12a) Sithan læggi thing men **lagh stæfnu** fore hin ær kærær (224,6-7)
'siden skal-lægge ting mænd lov **stævne.fem.obl.** for den der kærær'
derefter skal tingmændene fastsætte en retsfrist for sagsøgeren
- (12b) Siiden legge || tingmænd hannem **en louliig tiid** fore som paa kerer (330,7-8)
- (13a) oc thing men læggi **lag stæfnu** til (255,13-14)
'og ting mænd skal-lægge lov **stævne.fem.obl.** til'
og tingmændene skal fastsætte en retsfrist
- (13b) och saa skulle tingmænd legge hannem **en lagdagh** faare (442,12-13)
- (14a) fari brytin til twiggia thinga oc lati læggia til **lagh stæfnu** (260,7-8)
'skal-fare bryden til to ting og skal-lade lægge til lov **stævne.fem.obl.**'
da skal husforvalteren besøge to ting og lade fastsætte en retsfrist
- (14b) da skall landboenn eller bondenn fare tiil tho thing, och lade legghe hannem **en louliigh tiid** fore (457,9-11)
- (15a) þo at han haur andrum þerræ hemblat || ofna **gatu stæfnæ** (60,6)
'dog at han haver anden deres hjemlet || oven gade **stævne.fem.nom.-akk.-dat.-gen.**'
*selv om han tidligere har hjemlet [den] ved **bystævne** til en af de andre*

Kathrine Thisted Petersen

(15b) alligeuel att hand haffuer tiilforn himlett sin jord nogen anden
paa **gaade steffne** (329,4-5)

6. Konklusion

Perioden mellem ældre og yngre middeldansk, som er kendetegnet ved et i forhold til oldislandsk reduceret kasusystem, har man længe betegnet som sprogligt usammenhængende på grund af den inkonsekvente brug af de gradvis forsvindende kasusformer. I forlængelse af at Jensen (2011) har forklaret brugen af nominativ ved subjekter og subjektsprædikativer i B 69 som funktionelt markeret over for akkusativ som den umarkerede kasusform, har jeg i nærværende undersøgelse sandsynliggjort at kasusbrugen i forbindelse med dette håndskrifts objekter og styrelser også er pragmatisk betinget. Således er det blevet vist at traditionelt kasusbøjede objekter og styrelser i denne periode udgør de markerede former med entydig referentiell betydning, mens de underspecificerende former er referentielt umarkerede og derfor kan fungere både referentielt og non-referentielt. Til at understøtte denne hypotese har jeg anvendt det ældre nydanske håndskrift GkS 3125,4^o og min egen moderne oversættelse hvori de determinerede objekter og styrelser svarer til regelrette og dermed referentielt markerede kasusformer i B 69. De underspecificerende kasusformer i B 69 svarer derimod enten til determinerede eller indeterminerede substantiver på grund af deres referentielle umarkethed.

Kilde

Brøndum-Nielsen, Johs. m.fl. (red.) (1933) *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene* I,1. *Skånske Lov*. Text I-III. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendalske Boghandel og Nordisk Forlag.

Litteratur

Bach, Kent (2008) On Referring and Not Referring. *Reference. Interdisciplinary Perspectives*. Gundel, Jeanette K. og Hedberg, Nancy (red.). New York: Oxford University Press: 13-58.

Fra kasusbrug til artikelbrug i gammelskånsk

- Bjerrum, Anders (1966) *Grammatik over Skånske Lov efter B 74*. København: Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler og Gyl-dendal.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1927-1928) Studier i dansk Lydhistorie. *Acta Philo-logica Scandinavica* 2:150-185.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1935) *Gammeldansk Grammatik* III. *Substantiver-nes Deklination*. København: J. H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1962) *Gammeldansk Grammatik* IV. *Adjektiver. Adverbier. Numeralier*. København: J. H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1971a) *Gammeldansk Grammatik* VI. *Verber* I. *De stærke Verber*. København: Akademisk Forlag.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1971b) *Gammeldansk Grammatik* VII. *De svage Verber. De præterito-præsensiske Verber*. København: Akademisk For-lag.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1973) *Gammeldansk Grammatik* VIII. *Verber* III. *Konjugationsformernes Udvikling*. København: Akademisk Forlag.
- Falk, Hjalmar og Torp, Alf (1900) *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug.
- Hansen, Erik og Heltoft, Lars (2011) *Grammatik over det Danske Sprog* I-III. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Syddansk Universitetsforlag.
- Hansen, Aage (1927) *Bestemt og ubestemt substantiv. Bidrag til dansk substantivsyntaks* I. Kjøbenhavn: Arnold Busck.
- Hawkins, John A. (1978) *Definiteness and Indefiniteness. A Study in Reference and Grammaticality Predication*. London: Croom Helm.
- Heusler, Andreas (1932) *Altisländisches Elementarbuch*. 3. Auflage. Heidel-berg: Winter.
- Iversen, Ragnvald (1972) *Norrøn grammatikk*. 7. udgave revideret ved E. F. Halvorsen. Oslo: Aschehoug.
- Jensen, Eva Skaftø (2007a) Der var engang en mand – om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammeldansk. *Det bedre ar-gument: Festskrift til Ole Tøgeby 7. marts 2007*. Jørgensen, Henrik og Widell, Peter (red.). Århus: Wessel og Huitfeldt:299-320.
- Jensen, Eva Skaftø (2007b) Om udviklingen af den ubestemte artikel i dansk. *Ny forskning i grammatik* 14. Birkelund, Merete m.fl. (red.). Odense: Syddansk Universitet:145-162.
- Jensen, Eva Skaftø (2011) *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*. Køben-havn: Universitets-Jubilæets danske Samfund og Syddansk Universitets-forlag.

Kathrine Thisted Petersen

- Jensen, Eva Skafte (2012) Markedness, participation and grammatical paradigms: Jakobson and Hjelmslev revisited. *Nordic Journal of Linguistics* 35:145-168.
- Kripke, Saul A. (1980) *Naming and Necessity*. Revised and enlarged edition. Oxford: Blackwell.
- Kroman, Erik og Iuul, Stig (1968) *Skaanske Lov og Jyske Lov*. Oversat og kommenteret. 4. oplag. København: Gad.
- Leiss, Elisabeth (2000) *Artikel und Aspekt. Die grammatischen Muster von Definitheit*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Leiss, Elisabeth (2007) Covert patterns of definiteness/indefiniteness and aspectuality in Old Icelandic, Gothic, and Old High German. *Nominal Determination. Typology, context constraints, and historical emergence*. Stark, Elisabeth m.fl. (red.). Amsterdam/Philadelphia: Benjamins:73-102.
- Lund, G.F.V. (1877) *Det ældste danske skriftsprogs ordforråd. Ordbog til de gamle danske landskabslove, de sønderjyske stadsretter samt øvrige samtidige sprogindesmærker (fra omtr. 1200 til 1300)*. København: Reitzel.
- Meier-Brügger, Michael (2010) *Indogermanische Sprachwissenschaft*. 9., durchgesehene und ergänzte Auflage. Berlin/New York: de Gruyter.
- Skautrup, Peter (1944) *Det danske Sprogs Historie I. Fra guldhornene til Jyske lov*. København: Gyldendalske Boghandel og Nordisk Forlag.
- Streitberg, W. (1896) *Urgermanische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der altgermanischen Dialekte*. Heidelberg: Winter.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-”). Afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarfeltet på ekstra- bladet.dk

Marianne Rathje
Dansk Sprognævn

Hvad er et kommentarfelt?

En del hjemmesider på internettet har efterhånden et såkaldt ”kommentarfelt” hvor brugerne kan give deres mening til kende om de emner der skrives om på siden, fx nyheder. Det er bygget sådan op at der under nyheden er et kommentarfelt som man kan skrive sin kommentar til, og hvis ikke man er den første der kommenterer, kommer kommentaren til at stå efter de tidligere kommentarer i kronologisk rækkefølge, så alle der læser nyheden, også nederunder kan læse de andre læses kommentar til den. Nogle hjemmesider med kommentarfunktion har den nyeste kommentar øverst, nogle har den nyeste nederst. På nogle hjemmesider kan man kommentere en anden kommentar i stedet for selve nyheden, hvilket rent layoutmæssigt kommer til at vise sig ved at den kommentar der kommenterer en andens, kommer til at stå lige under.

På mange hjemmesider er der desuden en funktion hvor man kan ”like” (fra engelsk *like* ’synes om’) eller ”ikke-like” (eller *dislike*) en anden kommentar (se også Boyd 2011:26). Det betyder at man kan trykke på et ikon der vender tommelfingeren opad (så ”liger” man, dvs. tilkendegiver at man godt kan lide kommentaren), eller man kan trykke på et ikon der vender nedad (så ”ikke-liger” eller ”disliger” man, dvs. tilkendegiver at man ikke synes om den pågældende kommentar). Enhver kan foruden en kommentar altså se hvor mange af læserne der har valgt at like eller ikke-like en given kommentar.

Marianne Rathje

Alle kan kommentere på de sites der har en kommentarfunktion. Det er altså en nemt tilgængelig anordning, der kun kræver at man opretter sig som bruger, dvs. fx på Ekstra Bladets hjemmeside skriver sit navn og telefonnummer til arkivet/redaktionen. På den måde er man ikke anonym (med mindre man opgiver et falsk navn og telefonnummer) over for hjemmesidens redaktører, men over for læserne og de andre der kommenterer, er man anonym: Det er kun ens fornavn og forbogstavet i ens efternavn der vises (fx ”Marianne R.”).

Hvilken genre er kommentarfeltet?

En kommentar afgivet på fx en avis' hjemmeside minder genremæssigt mest om et læserbrev hvis man skal sammenligne med traditionelle genrer. Ligesom i et læserbrev der trykkes i avisen, kan man nemlig i et kommentarfelt på en avishjemmeside give sin mening til kende om det der står i avisen, og om de andre læserbreve, dvs. de andre kommentarer. Men her hører lighederne mellem traditionelle avislæserbreve i den trykte udgave og en kommentar fra kommentarfeltet også op. Kommentarfeltskommentaren er nemlig forfattet i et elektronisk medie, aviskommentarer i et trykt medie – med alt hvad det indebærer af forskelle: Kommentarfeltskommentaren er ikke redigeret af en redaktør der har udvalgt hver enkelt kommentar, ligesom det sker på en avis.

Alle kommentarer vises, med mindre den overtræder det kodeks der står på hjemmesiden, fx at den indeholder racistiske udtalelser eller andre forhold der gør at forfatteren (eller avisen) kan blive sagsøgt. Forfatterne af et læserbrev i en avis står med navn og adresse under læserbrevet, mens forfatteren af kommentaren er anonym og kun optræder med fornavn og forbogstav i efternavnet. I et kommentarfelt kan man kommentere med det samme, mens man på en avis ikke bare skal igennem en redaktions- og korrekturlæsningsproces, men også må vente på at blive trykt, minimum til dagen efter.

Kommentarfeltskommentarerne adskiller sig også fra læserbrevene ved at man utvetydigt kan tilkendegive sin positive eller negative holdning til en tidligere givet kommentar ved at like eller ikke-like en kommentar (man kan også skrive sin mening i kommentarfeltet). Man behøver ikke kun fortælle lilleemor hvad man

”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)” ...

mener om et læserbrev i avisen – i kommentarfeltet kan man komme direkte til orde.

Med kommentarfeltet er man ikke begrænset af tid og sted, og på mange måder er genren at sammenligne med en almindelig samtale eller face-to-face-diskussion eller skænderi – bortset fra to vigtige forhold: ”Samtalen” er skriftlig, og den foregår uden man kan se eller mærke hinanden. Afstanden er der altså alligevel som et betydeligt kendetegn ved genren.

Thompson (1995:83 ff.) skelner mellem “face to face-interaction”, som indebærer at deltagerne er til stede i samme tid og rum, “mediated interaction”, som forekommer når deltagerne ikke deler samme sted og/eller tid, og “mediated quasi-interaction”, som refererer til massemediekommunikation der er rettet mod bestemte modtagere. Hertil føjer Boyd (2011) interaktionstypen ‘self-mediated quasi-interaction’ som han mener at kommentarerne på Youtube er karakteriseret ved: “a primary one-to-many relationship is potentially transformed, with the use of multimodal affordances, into a one-to-many and many-to-many relationship among the participants” (Boyd 2011:31). Det samme gælder for interaktion i kommentarfeltet på en nyhedsside som ekstrabladet.dk.

Sammenligner man kommentarfeltskommentaren med andre elektroniske skriftmedier, så minder den ikke om sms’en fordi kommentaren godt kan være lang i modsætning til sms’en som oftest er kort, og sms’er skrives oftest til nogle man kender i forvejen, i modsætning til kommentaren i kommentarfeltet hvor man hovedsagligt skriver til ubekendte modtagere. Man er heller ikke anonym i sms’en som man er det i kommentarfeltet.

Kommentarfeltskommentaren minder mere om chat end sms fordi skribenterne i kommentarfeltet er anonyme og sandsynligvis ikke kender hinanden, men igen er kommentarindlæggene gennemgående længere end chatindlæg, og man skriver om bestemte emner (som udgangspunkt), nemlig dem der lægges op til med det indhold der er postet på websitet, hvorimod man på en chat oftest taler om personlige og private emner. Til gengæld findes kommentarfelter på så forskellige hjemmesider som blogs om madlavning, nyhedssider og Youtube hvor der ofte er tale om kommentarer til den musik der er lagt op på sitet (men det kan også være til fx politiske taler, jf. Boyd

Marianne Rathje

2011). På den måde findes der altså forskellige undergenrer inden for kommentarfeltet som genre.

I denne artikel er det kommentarfelter på nyhedssider jeg beskæftiger mig med, nærmere bestemt kommentarer fra kommentarfeltet på ekstrabladet.dk, også kaldet *Nationen*.

Hvorfor er kommentarfelter interessante?

Rent forskningsmæssigt er kommentarfeltet først og fremmest interessant fordi vi har at gøre med en ny genre hvad dertil hører af nye kommunikationsformer. Vi har med kommentarfeltkommentarerne desuden mulighed for at få indblik i og for at få dokumenteret hvordan danskerne skriver når de er ”uden filter”, dvs. når de ikke bliver censureret¹ af redaktører, ikke er blevet korrekturlæst, ikke er begrænset af tid, og ikke mindst hvordan vi skriver når vi ikke skal stå til ansvar for det fordi vi er anonyme. Sebba (2003, 2007) inddeler tekster i *regulated* og *unregulated spaces*. De regulerede tekster er tekster som har fået pålagt standardskriftsprognormen både direkte i form af fx korrekturlæsere i tekster til publikation eller indirekte i fx skoletekster (Sebba 2003:155; 2007:43). I den anden ende af kontinuummet er de uregulerede tekster som fx private breve og dagbogstekster, selvom disse tekster i praksis sjældent gør brug af friheden til at skrive ikkestandardnært. Mellem disse to poler af fuldt regulerede tekster og fuldt ikke-regulerede tekster befinder tekster fra de nye medier sig ifølge Sebba (2003:155; 2007:44). Vi har altså med kommentarfeltkommentarerne mulighed for at få den uredigerede sandhed om danske, ikkeprofessionelle skribenters virke i ikke-regulerede tekster. Det kan vi bl.a. bruge til at få undersøgt om der er andre retskrivningsnormer i (en særlig del af) de elektroniske medier end i andre (traditionelle og regulerede) medier.

I denne artikel vil jeg prøve at komme nærmere et svar på disse spørgsmål:

- Hvilke retskrivningsnormer afspejler sprogbrugen i kommentarfeltet på ekstrabladet.dk?

¹ Ekstra Bladet bortcensurerer ca. 100 kommentarer om dagen (pers. komm.), og disse kommentarer indgår af gode grunde ikke i det anvendte korpus.

”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)” ...

- Kan man finde forskellige typer af retskrivningsafvigelser, dvs. traditionelle afvigelser og utraditionelle afvigelser som afspejler den nye genre?

Tidligere forskning

Der er overraskende nok ikke meget forskning i sproget i de nye medier i det hele taget og dermed endnu mindre forskning i sproget i kommentarfelter. Indtil nu har forskningen koncentreret sig om at beskrive de nye medier fra forskellige vinkler som ikke har været særligt sproglige. Unges brug af medier er således fx behandlet i Livingstone & Haddon 2009 og Stald 2009, og det tekniske aspekt ifm. sproget, fx stavekontroller og såkaldt intelligente ordbøger, er fx behandlet i Domeij 2008 og Hutchby 2001. Desuden har det mere teoretiske ifm. sproget i de nye kommunikationsformer været behandlet i fx Hjarvards (2004) diskussion af opkomsten af en ny “lekt”, den såkaldte medialekt, der ifølge ham kan sidestilles med fx en dialekt, og denne teoretiske genrediskussion og beskrivelsen af de forskellige genrer og betingelserne for at kommunikere i dem er også behandlet på et overordnet plan af fx Gärdenfors & Holsanova 2008 og mere konkret i de forskellige genrer i fx facebook af fx Rotne 2009.

Særlige karakteristika ved sproget i de nye medier er behandlet for engelsk i forskellige af de nye medier i Crystal 2001, 2006 og Herring 2006, for tysk og fransk i forskellige typer af nye medier i Androutsopoulos 2011, for polsk i sms’er af Kul & Gibbon 2006 og Kul 2007, for svensk i sms’er i Segerstad 2002b, og i e-mails i Segerstad 2002a, i norske e-mails i Skovholt 2009, og for dansk i sms’er i Sørensen, Andreasen, Holm-Christiansen & Vilstrup 2010 og i dansk chat af Hougaard (2004). Endelig er der foretaget en kontrastiv undersøgelse af spansk og engelsk sprog i de nye medier af Rúa (2005). I samtlige af disse studier har det sproglige været i fokus, men der er ikke set på kommentarfelter.

Forskning der ser på kommentarer på internettet, er Boyds (2011) kritiske diskursanalyse af kommentarer til en præsidentvalgstale på Youtube, og derudover findes der en ph.d.-studerende ved Uppsala universitet, Karin Idevall, som undersøger hvordan individet konstrueres i kommentarfeltet, men dette arbejde er endnu upubliceret. Ingen af

Marianne Rathje

disse arbejder har undersøgt retskrivningsnormer, og ser man på nyere stavefejlsudredninger (Jervelund 2007) og stavefejlsundersøgelser (Jervelund & Schack 2010), forholder disse sig ikke til sproget i de nye medier og den eventuelle afsmitning på stavefejlstyper der kommer herfra. Retsskrivningsforskning der ser på den sociale betydning af ortografiske afvigelser, er sparsom (Sebba 2007:5 f.): En undtagelse er Sebba 2007, der dog i højere grad er en teoretisk udredning med eksempler fra de nye medier, end en egentlig undersøgelse af retskrivningsafvigelser i et specifikt korpus. En anden undtagelse er Squires' (2012) undersøgelse af mænds og kvinders forskellige brug af apostrof i Messenger-beskeder (fx *he's* eller *hes* for *he is*). Denne undersøgelse kommer tættest på denne artikel hvad angår fokus og erkendelsesinteresse, men behandler altså en anden internetgenre end kommentarfeltet.

Korpusset

Det korpus jeg har indsamlet til undersøgelsen af afvigelser fra retskrivningsnormen i kommentarfelter, består af kommentarer fra kommentarfeltet på ekstrabladet.dk, der som nævnt også kaldes *Nationen*. Jeg har indsamlet kommentarfelter igennem 2 måneder, fra 14. juni – 14. august 2012. Målet var at indsamle kommentarer fra 5 nyheder om dagen, men da perioden også indeholdt en sommerferie, er der enkelte dage jeg mangler. Det er dog blevet til kommentarer fra 145 nyheder, i alt 6153 kommentarer, der udgør 227.838 ord. Der er i gennemsnit 42,5 kommentarer pr. nyhed, svingende fra 1 kommentar til 245 til en enkelt nyhed.

Jeg valgte nyhederne tilfældigt, hvilket betyder at jeg på det tidspunkt på dagen det nu lige passede ind i mit skema, tappede de nyheder der lå på forsiden af ekstrabladet.dk, og i en vis udstrækning tog jeg dem der var listet som de mest kommenterede, for at få nyheder med så mange kommentarer som muligt. Pga. de juridiske begrænsninger i ophavsretsloven og persondataloven der gør at man ved elektronisk downloading er nødt til at sikre sig tilladelse fra alle forfatterne af hver enkelt kommentar (hvilket i sagens natur ikke var muligt), har jeg været nødt til at opbygge mit korpus af fysiske prints af kommentarerne som jeg så kan citere fra.

”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)” ...

Mit materiale er stadig så nyt at jeg kun har lavet de indledende analyser, som jeg vil kalde pilotundersøgelser. Denne indledende undersøgelse er foretaget på de 7 første nyheder (ud af de 145), der omfatter 186 kommentarer og i alt 5449 ord.

Definition af ”afvigelser fra retskrivningsnormen”

Begrebet ”afvigelser fra retskrivningsnormen” dækker i undersøgelsen her over den skriftsprogsbrug, dvs. staveformer, tegnsætningsbrug og layout, der afviger fra Retskrivningsordbogens (3. udgave, 2001)² alfabetiske del, retskrivningsreglerne i denne ordbog og Politikens Håndbog i Nudansk (3. udgave, 2005).

Når der ikke er brugt betegnelsen ”fejl”, skyldes det for det første at der ikke nødvendigvis er tale om ”fejl” i den kontekst afvigelsen er skrevet i, nemlig kommentarfelter på internettet. Det er netop et af artiklens ærinder at undersøge om der findes normer blandt brugerne i kommentarfeltet der peger på at de retskrivningsmæssige afvigelser ikke er ”fejl”, men fuldt ud acceptable måder at skrive på i det medie de er skrevet i.

En anden årsag til at der ikke opereres med betegnelsen ”fejl”, er at der under overskriften ”afvigelser fra retskrivningsnormen” er medtaget afvigelser som næppe kan regnes for fejl, blot skrivemåder der afviger fra normalen: Det gælder fx udtryk hvor der er anvendt store bogstaver til at markere emfase, som *ikke* i eksemplet ”Siden har jeg selvfølgelig IKKE mistet penge”, eller bogstavfordobling til at markere forlængning af lyd, som i eksemplet ”gaaab”.

For det tredje kan den sprogbrug der afviger fra Politikens Håndbog i Nudansk, ikke kaldes fejl, fordi normen heri i højere grad er *operativ* end *foreskreven/officiel* som i Retskrivningsordbogen (jf. Dyvik 2003). Dette gælder fx visse layoutmæssige afvigelser.

Frekvens

I det beskrevne delkorpus af kommentarer fandt jeg i alt 588 afvigelser fra retskrivningsnormen. Når man sætter dette antal op imod det sam-

² Selvom der på artiklens udgivelsestidspunkt er kommet en ny udgave af Retskrivningsordbogen (4. udgave, 2012), var den på tidspunktet for analysens tilblivelse endnu ikke udkommet. Fordelen ved at det er 3. udgave af Retskrivningsordbogen, er at det er nemmere at sammenligne med nogle af de tidligere stavefejlsundersøgelser.

Marianne Rathje

lede antal ord i delkorporuser, nemlig 5449 ord, giver det 108 afvigelser pr. løbende 1000 ord. Er dette tal højt eller lavt?

I en lille undersøgelse af fejl i aviserne (Brandt 1996) blev fundet 5,2 fejl pr. løbende 1000 ord, i en tilsvarende undersøgelse af fejl i studentereksamensstile (Andersen 1992, refereret i Brandt 1996) fandt man 15,6 fejl pr. løbende 1000 ord, og i en undersøgelse af fejl i gymnasiestile (Johannsen 2012) blev der fundet 19 fejl pr. 2 normalsider (en normalside = 450 ord) = 21,1 fejl pr. 1000 ord. Så man må sige at sammenlignet med regulerede tekster som aviser og skolestile er antallet af afvigelser fra retskrivningsnormen i delkorporuser af kommentarer i kommentarfeltet meget højt.

Typer af afvigelser

I tabel 1 ses en oversigt over hvilke typer af afvigelser jeg fandt i materialet, og hvor hyppige de forskellige typer var. Efter tabellen gennemgås de forskellige afvigelsestyper.

Afvi-gelse	Specifi-ceret	Yderligere specificeret	Antal	% af afvi-gel-sen	% af samt-lige af-vigel-ser	Kategori
I alt			588			
Stave-fejl			101	100 %	17 %	
	Tilfældige fejl:		30	30 %		Ubevidst. + med kompetence
	Tilbageven-dende fejl:		71	70 %		Ubevidst + uden kompetence
		Sær- og sammen-skrivning	35	49 %		
		r-fejl	6	8 %		
		sku istf. sgu	3	4 %		
		Andet:	27	38 %		

"sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)" ...

	Bevidste fejl:		1	1 %		Bevidst + med kompetence
Apostrof			4	100 %	0,7 %	Ubevidst + uden kompetence
	Manglende apostrof		1	25 %		
	Apostrof for meget		3	75 %		
Stort bogstav			60	100 %	10 %	
	Manglende stort bogstav:		51	85 %		Bevidst + med kompetence
		Sætningsindledning	32	63 %		
		Proprier:	16	31 %		
		Pronomenet "I"	3	6 %		
	Stort bogstav hvor der skulle være lille		9	15 %		Ubevidst + med kompetence
Komma			134	100 %	23 %	
	Manglende komma		111	83 %		Bevidst + uden kompetence
	Komma for meget		21	16 %		Ubevidst + uden kompetence
	Komma står forkert		2	1 %		Ubevidst + uden kompetence
Punktum			77	100 %	13 %	
	Manglende punktum		74	96 %		
		Slutpunktum	62	84 %		Bevidst + med kompetence

Marianne Rathje

		Mellem 2 sætninger	2	3 %		Bevidst + med kompetence
		Forkortelses-punktum	9	12 %		Ubevidst + uden kompetence
		Ved tal	1	1 %		Bevidst + med kompetence
	Punktum for meget		3	4 %		Ubevidst + med kompetence
Mellemrum			127	100 %	21 %	
	Mellemrum mangler		104	82 %		
		Ved tøveprikker	86	83 %		Ubevidst + uden kompetence
		Efter smileyer	2	2 %		Ubevidst + uden kompetence
		Efter punktum	4	4 %		Ubevidst + med kompetence
		Før forkortelser	2	2 %		Ubevidst + med kompetence
		Før tankestreg	2	2 %		Ubevidst + med kompetence
		Efter udråbstegn	4	4 %		Ubevidst + med kompetence
		Før procenttegn	4	4 %		Ubevidst + uden kompetence
	Mellemrum for meget		23	18 %		Ubevidst + med kompetence
		Ved forkortelser	2	9 %		

”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)” ...

		Før punktum	9	39 %		
		Før spørgsmålstegn	3	13 %		
		Før komma	1	4 %		
		Før kolon	2	9 %		
		Før ud-råbstegn	5	22 %		
		Før bindestreg	1	4 %		
Spørgsmålstegn			1	100 %	0,2 %	Ubevidst + med kompetence
	Manglende spørgsmålstegn		1	100 %		
Anførselstegn			1	100 %	0,2 %	Ubevidst + med kompetence
	Manglende anførselstegn		1	100 %		
Binde-streg			4	100 %	0,7 %	Ubevidst + uden kompetence
	Manglende bindestreg:		4	100 %		
Emfase			18	100 %	3 %	Bevidst + med kompetence
Lydforlængning			13	100 %	2 %	Bevidst + med kompetence
Afkortning og lydefterligning			7	100 %	1 %	Bevidst + med kompetence
Smileyer			40	100 %	7 %	Bevidst + med kompetence

Tabel 1: Afvigelser fra retskrivningsnormen fordelt på typer

Marianne Rathje

Som det ses af tabel 1, udgør kommaafvigelser størstedelen af afvigelserne. Dette er sandsynligvis ikke usædvanligt; det er fx også den hyppigste afvigelse i Johannsens (2012:19) undersøgelse af fejl i gymnasiestile.

Også de stavemæssige afvigelser udgør en forudsigelig stor mængde af afvigelserne (17 %). Bemærkelsesværdig er dog frekvensen af de næsthypigste afvigelser, nemlig afvigelserne ”melletrum” (22 %), ”punktum” (13 %), ”stort bogstav” (10 %) og ”smileyer” (7 %). Ved disse afvigelser er det min formodning at der er en højere frekvens end man sædvanligvis ville have i andre genrer, fx gymnasiestile, og jeg tager derfor et grundigere kig på disse afvigelser nedenfor.

Endelig er der de afvigelser som forekommer forholdsvist sjældent, nemlig afvigelser ift. apostrof, spørgsmålstegn, anførselstegn og bindestreg, der sandsynligvis ligger på samme niveau som i andre genrer.

Til sidst er der de afvigelser som godt nok er forholdsmæssigt sjældne i opgørelsen her, men som sandsynligvis alligevel er hyppigere i kommentarfeltet end i fx studentereksamensstile, fx afkortning og lydefterligning (1 %) og lydforlængning (2 %).

De påstande jeg ovenfor har fremført, kalder naturligvis på en testning, men hypoteserne og sammenligningsgrundlaget er hermed tilvejebragt.

Tilbage til de afvigelsestyper som jeg antager, er hyppigere end de ville være i andre mere regulerede og/eller traditionelle genrer, fx skolestile: mellemrum (22 %), punktum (13 %), stort bogstav (10 %) og smileyer (7 %). Denne påstand bør selvfølgelig afprøves i fremtidige studier af retskrivningsmæssige afvigelser i andre genrer end kommentarfeltet, men jeg finder støtte i Jervelunds (2007:33 ff.) gennemgang af stavefejlundersøgelser hvor ingen af disse fejltyper er nævnt. Det kan være fordi retskrivningsnorm her forstås som ortografi i snæver forstand, dvs. stavfejl, men store bogstaver som fejltypen er trods alt nævnt (Jervelund 2007:37). Kun i omtalen af Noesgaards (1945) stavefejlundersøgelse af skolebørn fra 3.-8. klasse nævnes én af de nævnte fejltypen, nemlig ”store bogstaver”, som i Noesgaards undersøgelse var den hyppigste: Undersøgelsen blev lavet i 1930'erne hvor substantiver skulle skrives med stort bogstav (Jervelund 2007:

”*sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)*” ...

37). I ingen af de øvrige nævnte undersøgelser i Jervelund 2007 af retskrivningsmæssige afvigelser er de omtalte fejltyper nævnt, hvilket jeg tager som en støtte for min påstand om at afvigelserne kan være særligt frekvente i et nyt medie som kommentarfelterne.

82 % af *mellemrumsvafvigelserne* består af manglende mellemrum. Da sær- og sammenskrivningsfejl er rubriceret som stavfejl, er det ikke sådanne afvigelser mellemrumsfejlene dækker over. Den hyppigste type udgøres derimod af manglende mellemrum ved tøveprikker (83 %). Dette fortæller os dels at brug af tøveprikker er overordentlig hyppig i kommentarfelterne, dels at skribenterne sandsynligvis ikke er klar over at der skal mellemrum både før og efter tøveprikker, eller at de er ligeglade med det. I hvert fald er det normen i kommentarfeltet at man ikke laver disse mellemrum.

Punktumsvafvigelserne drejer sig næsten alle om manglende punktum (96 %), og især slutpunktum ved sætningsafslutning hvor der ikke påbegyndes en ny sætning, er hyppig: Denne afvigelse står for 84 % af afvigelser med punktum. Jeg anser det for usandsynligt at kommentarfeltets sprogbrugere ikke er bekendte med at en sætning skal afsluttes med et punktum, så derfor må man også her antage at der er tale om en norm som gælder for retskrivningen i kommentarfeltet (og måske for skrivning på internettet i det hele taget). Også denne hypotese om afvigelsers genrespecifikke hyppighed må selvfølgelig tjekkes i andre genrer end kommentarfeltet.

Af afvigelser der går på *stort bogstav*, udgør manglende stort bogstav den hyppigste afvigelse (85 %). Især er manglende stort bogstav ved sætningsindledning (63 %) og manglende stort bogstav ved proprier hyppige (31 %). Heller ikke her er det sandsynligt at skribenterne i kommentarfeltet ikke kender denne regel, og jeg påstår derfor at også disse afvigelser fra retskrivningsnormen er særlige for den genre der behandles her, nemlig kommentarfeltet på internettet, men denne påstand må naturligvis også efterprøves.

Endelig er der afvigelsen *smileyer* som jo er en brug af tegn (kolon, tankestreg, parentes – og mulige variationer heraf) som ikke er beskrevet i Retskrivningsordbogen. Skribenterne ved sandsynligvis godt at brugen af tegnene ikke er beskrevet i Retskrivningsordbogen, men derfor anvendes de alligevel. Smileyer bruges i mange forskellige

Marianne Rathje

genrer i dag, men hvor meget og i hvilke ved vi ikke. Det er derfor også en (min) påstand, som må efterprøves, at der er flere smileyer i kommentarfeltet end i fx en genre som gymnasiestile.

Afvielser kategoriseret efter skribentens bevidsthed og kompetence

I tabel 1 er afvielserne fra retskrivningsnormen i første omgang kategoriseret efter hvilken type sproglig afvigelse der er tale om, fx om det er stavningen eller tegnsætningen der er afvigende (i feltet længst til venstre), og det er denne kategorisering jeg har kommenteret i afsnittet ovenfor. I dette afsnit vil jeg derimod kommentere tabel 1's inddeling af afvielserne i bevidste/ubevidste fra skribentens side, og/eller om skribenten kan antages at have kompetencen til at rette en fejl ved nærmere eftersyn eller ej – denne kategorisering er anført i feltet længst til højre i tabel 1.

Jeg er tidligere ikke stødt på den skelnen mellem typer af fejl/afvielser jeg her introducerer, altså bevidst/ubevidst (fra skribentens side i produktionsøjeblikket) og kompetence/ikke kompetence (til at rette fejlen ved påpegnning efterfølgende).

En opdeling af retskrivningsmæssige afvielser jeg derimod er bekendt med, er Hansens (1980, 1981) opdeling i *tilbagevendende* (stave)fejl og *tilfældige* (stave)fejl, som svarer til Johannsens (2012) opdeling i *kompetencefejl* og *performansfejl*. De *tilbagevendende* fejl (eller *kompetencefejlene*) ”er karakteristiske ved at være produktive, dvs. at en person vil være tilbøjelig til at begå samme fejl hver gang hun har lejlighed til det, og de samme fejl begås af mange personer og kendes som regel et stykke tilbage i tiden” (Hansen 1980:18; 1981:59). Eksempler på denne type afvigelse er *gjordt* (for *gjort*) og *parantes* (for *parentes*).

I min ovenfor introducerede terminologi svarer Hansens tilbagevendende fejl og Johannsens kompetencefejl til mine *ubevidste afvielser*, på den måde at skribenten i begge (eller alle tre) beskrivelser ikke er bevidst om at der er tale om fejl i produktionsøjeblikket. Når jeg derimod bruger betegnelsen *ubevidst* i stedet for *tilbagevendende*, er det fordi betegnelsen *ubevidst* sætter fokus på skribenten i produktionsøjeblikket ikke på hvordan han/hun ville handle i en

”*sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)*” ...

fremtidig situation. Da jeg ønsker at få fokus på produktionøjeblikket, har jeg altså valgt dikotomien *bevidst/ubevidst*.

Den anden type fejl Hansen (Hansen 1980:18; 1981:59) introducerer, er den *tilfældige* afvigelse (Johannsens *performansfejl*): ”Denne slags fejl opstår af årsager der fra et sprogligt synspunkt er ganske tilfældige: den der skriver bliver distraheret af støj og uro, den elektriske skrivemaskine er i uorden, den skrivende har forstuvet to fingre på højre hånd eller har en lettere alkoholforgiftning osv. Disse fejl er uproduktive i den forstand at samme person sandsynligvis ikke begår samme fejl mere end én gang, og flere personer vil kun ganske tilfældigt begå den samme fejl” (Hansen 1980:18; 1981:59). Eksempler på denne type fejl er slåfejl af typen *sidenæder* (for *signal*) og *øjrbilt* (for *øjeblik*). Denne type afvigelse vil jeg mene også er *ubevidst* fra skribentens side, fordi han/hun ikke er opmærksom på fejlen (ellers ville den være rettet).

Men vi har brug for at skelne mellem de, i Hansens terminologi, tilfældige afvigelser (Johannsens *performansfejl*) og de tilbagevendende afvigelser (Johannsens *kompetencefejl*), så hvordan skal man skelne når begge er *ubevidste* afvigelser? Det gør jeg ved at indføre en anden skelnen der går på skribentens formodede *kompetence*. Staveafvigelser som *gjordt* (for *gjort*) er i min terminologi *ubevidste* afvigelser fordi skribenten i produktionøjeblikket ikke er bevidst om at han/hun laver en fejl eller begår en afvigelse, men den vidner samtidig om skribentens formodede manglende kompetence: Skribenten ville sandsynligvis ikke rette fejlen hvis han/hun blev bedt om at læse grundigere korrektur.

Det samme er *ikke* tilfældet med slåfejl af typen *øjrbilt*. Denne afvigelse er, som nævnt, også *ubevidst* fordi skribenten ikke er bevidst om at han/hun laver en fejl eller begår en afvigelse i produktionøjeblikket, men jeg formoder at skribenten ville rette afvigelsen hvis vedkommende fik mulighed for at genlæse teksten. Genuine stavefejl (fx *gjordt*) er altså *ubevidste* og *uden* skribentkompetence, mens slåfejl (fx *øjrbilt*) også er *ubevidste* men *med* skribentkompetence.

Hvordan ser de *bevidste* afvigelser da ud? Bevidste afvigelser er følgelig det modsatte af *ubevidste* afvigelser: Bevidste afvigelser er

Marianne Rathje

afvigelser hvor jeg formoder at skribenten i produktionøjeblikket godt ved (på et eller andet plan) at han/hun bryder de retskrivningsmæssige normer. Eksempler på dette er lydforlængning som fx *liiiiige* eller afkortning af *ikke* til *ik*. Disse afvigelser kan så være bevidste *med* eller *uden* skribentkompetence, alt efter om skribenten har kompetence til kunne rette sin afvigelse til en ikkeafvigelse. Eksempler på bevidste afvigelser med skribentkompetence er lydforlængning som fx *liiiiige* eller afkortning af *ikke* til *ik*, hvor jeg formoder at skribenten ville kunne ændre dette til ikkeafvigelserne *lige* og *ikke* hvis det krævedes (dvs. hvis der fx var tale om en anden og mere *reguleret* genre (Sebba 2007), eller vedkommende fik påbud om at følge retskrivningsnormerne).

Vanskeligere er det at finde eksempler på en bevidst praksis hvor skribenten ikke har kompetencen til at ændre til ikkeafvigelser. Måske kunne man forestille sig at mange komma-afvigelser i form af manglende kommaer er bevidste afvigelser, på den måde at skribenten godt er klar over at han/hun ikke sætter nok kommaer, men han/hun kender måske ikke rigtig reglerne og gider ikke at slå op – i hvert fald ikke når bare det drejer sig om en hurtig kommentar på ekstrabladet.
dk

Herunder følger en opgørelse over hvilke af afvigelserne i kommentarfeltet, der tilhører hvilke kategorier, i den rækkefølge som de er beskrevet ovenfor, og det er også anført hvor mange forekomster af hver type der er i det undersøgte materiale:

Ubevidst og uden kompetence: 203 (34 %)

Komma for meget, fx ”Selv godkendt medicin, skal man google”

Komma står forkert, fx ”Der var flere der undrede sig over at adressen, sjovt nok ændrede land”

Manglende mellemrum før eller efter tegn, fx før/efter tøvprikker, fx ”Surt show...”, og efter procenttegn, fx ”25%”

Mellemrum for meget før eller efter tegn, fx ”undtagen det beløb jeg handler for .”, ”hvor skulle jeg ellers ringe hen?”, ”Jeg elsker patter !!!”

Sammenskrevede ord der skulle særskrives, fx ”iorden”, ”ihvertfald”

"sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)" ...

Særskrevne ord der skulle sammenskrives, fx "penisforlængelses ads", "smiley ordning"

Stavefejl, fx "hvad kan man lærer af det", "åbentlyse", "linievogterne"

Stort bogstav hvor der skulle være lille, "Internet"

Manglende bindestreg, fx "rød hvide briller"

Ubevidst og med kompetence: 79 (13 %)

Manglende anførselstegn

Manglende mellemrum før eller efter tegn, fx efter punktum "Jeps.Og dermed", før forkortelser, fx "270kr", før tankestreg, fx "Megastjerne eller ej-", efter udråbstegn, fx "Øhh, not.!!-Det"

Punktum for meget, fx "Naiv eller hvad?."

Slåfejl, fx "stoftskifte", "så slipper du fpr at dyrke motion", "allgevel"

Stort bogstav hvor der skulle være lille, "At hun er Pædagog og frisør?"

Manglende spørgsmålstegn, fx "Siger du dermed at den penis forlænger creme til 12.000 kr jeg har købt slet ikke virker"

Bevidst og med kompetence: 212 (35 %)

Afkortning, fx "ik" istf. "ikke", "sku" istf. "skulle", "ku" istf. "kunne"

Lydefterligning, "sq" istf. "sgu", "wut" istf. "what"

Emfase, fx "Jeg overfører penge til min EGEN ekstrakonto", "HVAD?!"

Lydforlængning, fx "Øhhh", "liiige", "tjaa"

Smileyer, fx :-)

Bevidst stavefejl, fx "rekvalmer"

Manglende store bogstaver, fx sætningsindledning og proprier, fx "fatter ikke du får minus thomas l"

Manglende punktum, fx "Ja den sidste idiot er ikke født endnu"

Bevidst og uden kompetence: 111 (18 %)

Manglende komma, fx "Så længe der er idioter nok lige så længe vil der være fupannoncer"

Marianne Rathje

De *bevidste* (53 %) og *ubevidste* (47 %) afvigelser på den ene side fylder procentuelt lige meget, lige som afvigelser *med kompetence* (48 %) og *uden kompetence* (52 %) fylder lige meget procentuelt set. Men de 4 overordnede typer af afvigelser signalerer forskellige bagvedliggende normer og indikerer dermed hvilke forskellige udbytter vi får undersøgelsesmæssigt af de forskellige afvigelsestyper.

De afvigelser som er *ubevidste* (dvs. skribenten er i produktionsøjeblikket *ikke* klar over at han overtræder retskrivningsnormer) og *uden kompetence* (af typen *parantes* for *parentes*), signalerer ikke andet end at der sandsynligvis er tale om en sprogbruger der har gjort sit bedste for at stave – uanset genren – og det vi får ud af at konstatere en sådan fejltype, er at det er et vindue ind til den almindelige danskers sprogkompetence når han/hun er uden filter, dvs. uden sprogstøttende instanser som korrekturlæsere og lærerens røde pen, dvs. i *uregulerede* tekster (Sebba 2007). Sådan staver altså den almindelige dansker – sandsynligvis også i andre medier end kommentarfeltet/internettet.

Afvigelserne der er *ubevidste* (dvs. skribenten er i produktionsøjeblikket *ikke* klar over at han overtræder retskrivningsmæssige regler) men *med kompetence* (af typen *allgevel* for *alligevel*) vidner om en bagvedliggende norm som kan fortættes til dette udsagn: ”Det er ikke vigtigt for mig at overholde retskrivningsnormerne, så jeg gider ikke korrekturlæse min tekst inden jeg lægger den ud på kommentarfeltet, dvs. trykker enter”. Der er altså tale om ubevidst ”sjusk”, men med en bagvedliggende *laissez faire*-holdning der måske skyldes genren.

Også de *bevidste afvigelser* (dvs. skribenten *er* i produktionsøjeblikket klar over at han overtræder retskrivningsnormer) *uden kompetence* (af typen manglende komma) kan kaldes en slags ”sjuskefejl”. Den norm der ligger bag disse fejl, kan sammenfattes i dette udsagn: ”Jeg ved godt at jeg ikke sætter kommaerne rigtig/staver et ord forkert, men jeg gider ikke at læse reglerne/slå det op i ordbogen, for det er ikke vigtigt/jeg har ikke tid”. Denne bagvedliggende norm er sandsynligvis også genrebestemt, og det giver os et indblik i hvilke retskrivningsnormer det i genren er i orden at overskride.

”*sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)*” ...

De afvigelser som er *bevidste* (dvs. skribenten *er* i produktionsøjeblikket klar over at han/hun overtræder retskrivningsnormer) og *med kompetence* (af typen *liiiiige* for *lige*) afspejler genren på den måde at der er tale om afvigelser som sandsynligvis ikke findes i ret mange regulerede tekster, dvs. tekster i de traditionelle genrer som der læses korrektur på, og som er meget tro mod en standardsproglig retskrivningsnorm. I de bevidste afvigelser med kompetence er altså det retskrivningsmæssige oprør (*spelling rebellion*, Sebba 2003) der er *normbrydende* (ift. de traditionelle genrer), men ikke *normløst* (Sebba 2007:32 ff.) – de samme afvigelser findes sandsynligvis i andre lignede genrer eller i samme genre anvendt af forskellige sprogbrugere som en form for ikketilladt variation (’unlicensed variation’, Sebba 2007:30) i modsætning til tilladt variation i fx Retskrivningsordbogens dobbeltformer. Det er også en mulighed at disse ”ikketilladte” afvigelser har social betydning, jf. Sebba (2007), og at de ligefrem er konventionaliserede.

Samlet set er ”sjuskeafvigelse”, dvs. de bevidste afvigelser uden kompetence og de ubevidste afvigelser med kompetence, de afvigelser der udgør den mindste andel af afvigelsestyperne (31 %), så selvom afvigelser der ville være rettet (af skribenten selv eller af en korrekturlæser) i regulerede genrer, er udbredte, er der i kommentarfeltet i højere grad fundet afvigelser der enten skyldes manglende evner eller afvigelser som er med fuldt overlæg. Disse to sidstnævnte typer (der ikke kan betegnes som ”sjusk”) udgør samlet set majoriteten af afvigelsestyperne (69 %), og dette kan fortælle os at de afvigelser vi ser i kommentarfeltet, hyppigst begås af den mindre kompetente staver der ikke bliver rettet, eller af den gode og sikre sprogbruger der overskrider retskrivningsnormen fordi genren tillader det. Eftersom det er den gode og sikre sprogbruger der sætter dagsordenen når det gælder retskrivningen, kan vi altså måske i et fremtidigt retskrivningsmæssigt perspektiv fx forvente os ortografiske ændringer af typen ”ku” for ”kunne” – ikke af typen ”parentes” for ”parentes” – hvis de sproglige træk (bevidste og med kompetence) breder sig fra kommentarfeltsgenren og evt. andre ikkeregulerede genrer til andre regulerede genrer. I hvilken grad dette er tilfældet, ved vi dog endnu ikke (jf. Rathje & Ravnholt 2013).

Marianne Rathje

Konklusion

I denne artikel har jeg udforsket den nye genre som kommentarer i kommentarfeltet på internettet udgør, ift. afvigelser fra retskrivningsnormen. Jeg fandt at der var et højt antal afvigelser i mit materiale, og at en del af disse afvigelser ikke er almindelige afvigelser når man sammenligner med tidligere studier af fejl i regulerede tekster som skolestile. Jeg opdelte også afvigelserne ift. om de kunne antages at være bevidste for skribenten i produktionsøjeblikket eller ej, og om skribenten kunne antages at have kompetence til at ændre afvigelserne til standardnormen hvis han/hun blev bevidst om afvigelsen. Denne opdeling førte til en konstatering af at der er afvigelser som skyldes genren og afvigelser som ikke skyldes genren. Især de bevidste afvigelser af typen *liiiiige* for *lige* og *ku* for *kunne* må man antage skyldes genren, og jeg foreslog at man især holder øje med denne type af afvigelser, dvs. om denne fx breder sig til andre, mere regulerede genrer (jf. også Duncker 2010), eftersom man kan sandsynliggøre at specielt denne type afvigelser vil blive anvendt af den såkaldte gode og sikre sprogbruger som Dansk Sprognævn baserer sin normering, og dermed Retskrivningsordbogen, på.

Litteratur

- Androutsopoulos, J. (2011) Language change and digital media: A review of conceptions and evidence. *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Kristiansen & Coupland (eds.). Oslo: Novus:145-159.
- Boyd, M.S. (2011) (New) Political genres for the masses? YouTube in the 2008 US Presidential Campaign. *Genres on the Move. Hybridization and Discourse Change in Specialized Communication*. Sarangi S., V. Polese & G. Caliendo (eds.). Naples: Edizioni Scientifiche Italiane:27-44.
- Brandt, S. (1996) Stavefejl i aviserne. *Mål & Mæle*, 19. årg. 4:16-19.
- Crystal, D. (2001) *Language and the internet*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Crystal, D. (2004) *The Language Revolution*. Polity Press.

”sku allgevel ha købt penis forlænger creme :-)” ...

- Domeij, R. (2008) *Tekniken bakom språket*. Nordstedts.
- Duncker, D. (2010) Dansk sprognormering nu og i fremtiden. *Sprog i Norden*:19-31.
- Dyvik, Helge J. Jakhelln (2003) Offisiell og ikke-offisiell språknormering – nyttig eller skadelig motsetning? *Krefter og motkrefter i språknormeringa. Om språknormer i teori og praksis*, Høyskoleforlaget.
- Gärdenfors, P. & Holsanova, J. (2008) Att kommunicera med och utan teknik. Domeij, R.: *Tekniken bakom språket*, 25-48. Nordstedts.
- Hansen, E. (1980) Hvad er en stavefejl? *Mål og Mæle*, 7. årg.1:18-24.
- Hansen, E. (1981) *Skrift, stavning og retstavning*. Hans Reitzel, København.
- Herring, S. (red.) (1996) Computer-Mediated Discourse Analysis. *The Electronic Journal of Communication*, 6, 3.
- Hjarvard, S. (2004) Globaliseringen af sproget. Om mediernes rolle i udbredelsen af engelsk og fremkomsten af medialekter. *Nordicom Review*, 1-2: Göteborg universitet:75-97.
- Hougaard, T. Thode (2004) *Nærmest en leg. En undersøgelse af sprog og interaktion i dansk webchat*, ph.d.-afhandling: Aarhus Universitet.
- Hutchby, I. (2001) Conversation and Technology. From Telephone to the Internet. *Polity 2001*: Cambridge:123-145.
- Hård af Segerstad, Ylva (2002a) Konsonantskrift och smilisar. *Språkvård* 4/2002.
- Hård af Segerstad, Ylva (2002b) *Use and Adaptation of Written Language to the Conditions of Computer-Mediated Communication*. Göteborgs universitet. Avhandling om skrivande och kommunikation i e-post, chatt och sms.
- Jervelund, A. Ågerup (2007) *Sådan staver vi – om ortografi og stavefejl*. Dansk lærerforeningens Forlag og Dansk Sprognævn: København.
- Jervelund, A.Å. og J. Schack (2010) En undersøgelse af elevernes stavefærdighed i FSA 2008, retskrivning. *Dansk Noter*, september 2010.
- Johannsen, S. (2012) Fejl og karaktergivning i danske gymnasiestile. *Mål og Mæle*, 35. årg.1:18-23.
- Kul, M. & D. Gibbon (2006) Economy strategies in English and Polish text messages as examples of channel constraints. *Poznan Linguistic Meeting*, 20-22 April 2006.
- Kul, M. (2007) Phonology in Text Messages. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 43 (2):43-57.
- Livingstone, S. & L. Haddon (2009) *Young People in the European Digital Media Landscape*, The International Clearinghouse on Children, Youth and Media, NORDICOM, Göteborgs Universitet: Göteborg.
- Noesgaard, A. (1945) *Fejltyper i dansk Retskrivning*. København.

Marianne Rathje

- Rathje, M. & O. Ravnholt (2013) NoSSinK - Nordisk Sprog og Sprogforståelse i de nye Kommunikationsmedier. En netværks- og projektpresentation. *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Schoonderbeck & P. Widell (red.). Aarhus Universitet.
- Rotne, L. (2009) Facebook – også for dem på 25. *Nyt fra Sprognævnet* 2009/4.
- Rúa, P. López (2005) Shortening Devices in Text Messaging: A Multilingual Approach. *Neuophilologische Mitteilungen*, 106, 2:139-155.
- Sebba, M. (2003) Spelling rebellion. *Discourse Constructions of Youth Identities*. J. Androutsopoulos & A. Georgakopoulou (eds.). John Benjamins: Amsterdam: 151-172.
- Sebba, M. (2007) *Spelling and Society*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Skovholt, K. (2009) *Email Literacy in the Workplace. A study of Interaction Norms, Leadership Communication, and Social Networks in a Norwegian Distributed Work Group*. PhD-dissertation. University of Oslo: Faculty of Education.
- Squires, L. (2012) Whos punctuating what? Sociolinguistic variation in instant messaging. *Orthography as Social Action. Scripts, Spelling, Identity and Power*. Jaffe, Alexandra, Androutsopoulos, Jannis, Sebba, Mark, Johnson, Sally (eds.). De Gruyter Mouton: Berlin:289-324.
- Stald, G. (2009) *Globale medier – lokale unge*, upubliceret ph.d.-afhandling, Institut for Medier, Erkendelse og Formidling: Københavns Universitet.
- Sørensen, C.H.D., E.B. Andreasen, L.S. Holm-Christiansen & M.B. Vilstrup (2010) *Begrænsningens (u)mulighed*, upubliceret BA-opgave: Aalborg Universitet.
- Thompson, John B. (1995) *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

**NoSSinK – Nordisk Sprog og Sprogforståelse i de nye
Kommunikationsmedier.
En netværks- og projektpræsentation**

Marianne Rathje og Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn

Forkortelsen *NoSSinK* står for *Nordisk Sprog og Sprogforståelse i de nye Kommunikationsmedier*. I perioden 2009-2010 var det navnet på en arbejdsgruppe under det nordiske sprognævnetsnetværk, og fra august 2011 til december 2012 har det været navnet på et forskernetværk støttet af *Nordplus – Sprog og Kultur*.

I denne artikel vil vi præsentere NoSSinK-forskningsnetværket, vi vil give en oversigt over den eksisterende forskning på området, og vi vil komme med et forslag til hvordan man forskningsmæssigt kan gå videre med området efter netværksperiodens afslutning.

Arbejdsgruppen NoSSinK

På de nordiske sprognævnets møde i sommeren 2009 blev det besluttet at nedsætte en arbejdsgruppe der kunne kortlægge eksisterende forskning i sproget i de nye medier og den nordiske sprogforståelse i forbindelse hermed og tage initiativer til yderligere forskning. Arbejdsgruppen fik følgende kommissorium:

”Da de fleste nye medier først og fremmest er tekstbaserede, vokser mængden af tekst på internettet fortsat eksponentielt. Der læses mere end nogensinde før tekster der både stammer fra professionelle og amatører, og alle påvirkes af hinandens sproglige udformning. Det giver konsekvenser for sproget og sprogudviklingen på alle sprogets områder: ortografisk praksis, orddannelse, inddragelse af sigler og forkortelser, orddannelse, ordforråd og syntaks [...] Der ønskes eksterne

Matianne Rathje og Ole Ravnholt

midler til sproglige undersøgelser i de respektive nordiske sprog, til sammenligning af sprogenes udvikling og vurdering af resultaterne med henblik på fælles udvikling og nordisk sprogforståelse.”

Arbejdsgruppens opgave var, ud over at danne sig et overblik over den eksisterende viden på området, altså at søge eksterne midler til konkrete undersøgelser. Som et led i arbejdet med disse opgaver fik arbejdsgruppen også midler til at afholde to arbejdsgruppemøder (2 x 40.000 DKK) og midler til at afholde to konferencer (2 x 40.000 DKK).

Arbejdsgruppen bestod af repræsentanter fra de nordiske sprognævn og fra Nordisk Sprogkoordination, nemlig:

- Marianne Rathje, Dansk Sprognævn (arbejdsgruppeleder)
- Line Brink Worsøe, Dansk Sprognævn
- Sabine Kirchmeier-Andersen, Dansk Sprognævn
- Rickard Domeij, Språkrådet i Sverige
- Ola Karlsson, Språkrådet i Sverige
- Rikke Hauge, Språkrådet i Norge
- Torbjørg Breivik, Språkrådet i Norge
- Bodil Aurstad, Nordisk Sprogkoordination.

I arbejdsgruppen blev der afholdt to arbejdsgruppemøder (januar og juni 2010), hvor der bl.a. blev planlagt den første conference. Konferencen blev til et lukket seminar med workshopagtigt tilsnit der blev afholdt den 25.-26. november 2010 på Schæffergården i København. På seminaret var der 29 inviterede deltagere med interesse for eller viden om emnet, og foruden diskussion og en runde hvor alle skitserede fremtidige forskningsmuligheder og forskningsplaner på området, blev der holdt disse foredrag:

- Stig Hjarvard: *Medierne i sproget: medieudviklinger og sproglige forandringer*
- Ronny Johansen og Karianne Skovholt: *Ungdomsspråk i sosiale medier*
- Theres Bellander: *Unge sprogbrug i de nye medier*
- Gitte Stald: *Unge og digital kommunikation*

*NoSSinK – Nordisk Sprog og Sprogforståelse i de nye
Kommunikationsmidler*

- Lars-Olof Delsing: *Språkförståelse och språkförändring i en digital värld*
- Jussi Karlgren: *De nye kommunikationsformer og sprognormering*

Seminarets konklusion var at der i høj grad manglede forskning inden for feltet i samtlige nordiske lande, og det blev årsagen til at Dansk Sprognævn tog initiativ til at søge midler til et nordisk forskningsnetværk der skulle skabe et overblik over eksisterende nordisk litteratur på området og forskning af sproget i de nye kommunikationsmedier, være mødested for nordiske forskere med området som forskningsfelt og tilvejebringe ny forskning inden for emnet. Vi søgte Nordplus' sprog- og kulturprogram, og midlerne blev bevilget: Nordplus betalte 50 % af omkostningerne, dvs. 10.000 €, og Netværket for Sprognævnene i Norden betalte de resterende 50 %, dvs. 10.000 €. NoSSinK-netværket havde altså samlet 20.000 €, og i august 2011 blev NoSSinK-netværket oprettet.

Forskningsnetværket NoSSinK

NoSSinK-netværket eksisterede i perioden 1. august 2011 til 31. december 2012. Netværket bestod fra begyndelsen af de følgende personer:

- Marianne Rathje Dansk Sprognævn (netværksleder)
- Ole Ravnholt Dansk Sprognævn
- Mari Nygård NTNU, Trondheim
- Randi Nilsen NTNU, Trondheim
- Ruth Vatvedt Fjeld Universitetet i Oslo
- Helge Dyvik Universitetet i Bergen
- Maia Andreasson Göteborgs universitet
- Ylva Hård af Segerstad Göteborgs universitet.

Senere blev Ylva Hård af Segerstad, Helge Dyvik og Ruth Vatvedt Fjeld erstattet af de følgende personer:

- Susanna Karlsson Språkrådet i Sverige
- Sylvana Sofkova Hashemi Högskolen i Väst.

Netværket har afholdt 3 netværksmøder i netværksperioden: i oktober 2011, maj 2012 og december 2012.

På det første netværksmøde blev deltagernes interesseområder fremlagt, og hvert lands repræsentanter fremlagde hvad der var af eksisterende forskning inden for sproget i de nye kommunikationsmedier i landet. Fælles for landene var at der manglede forskning inden for området. Derudover blev der hovedsageligt talt om muligheder og begrænsninger for forskning i de sociale medier. Her blev det klart at især fire centrale punkter måtte undersøges, nemlig:

1. Tilgængelighed og sammenlignelighed (ny forskning skal designes så det er lettilgængeligt og -sammenligneligt)
2. Hvilke sproglige træk skal undersøges?
3. Hvilke tekster skal undersøges? (facebook, Twitter, blogs, sms eller chat, og hvilke tekster skal de sammenlignes med?)
4. Tekniske og ophavsretslige problemer med indsamling

Det andet netværksmøde blev primært brugt på at drøfte hvilke forskningsmuligheder man kunne ønske der blev forsket videre i, og netværket havde desuden inviteret seniorredaktør i Det Danske Sprog- og Litteraturselskab Jørg Asmussen til at fortælle om sine erfaringer i forbindelse med oprettelsen af det store danske CLARIN-korpus. Af særlig interesse var hans erfaringer og viden om ophavsretten og de begrænsninger den giver. Bagefter holdt lektor og centerleder på Center for Lingvistik ved Aalborg Universitet Hans Götzsche et oplæg om de sproglige særtræk i de nye sociale medier, baseret på egne og studerendes forskning.

Et af de eksisterende forskningsprojekter med særlig relevans som der blev talt om på mødet, var en undersøgelse af unge svenskeres skriftsprog i og uden for skolen foretaget af Ylva Hård af Segerstad og Sylvana Sofkova Hashemi (se Segerstad & Hashemi 2004, 2007 og Hashemi 2008). Undersøgelsen bygger på over 800 skole- og fritidstekster bestående af håndskrevne tekster, e-mails, sms'er, chattekster og webdagbøger og på interviews med eleverne om deres skrivevaner. Det blev besluttet at netværket skulle anbefale at også Danmark og Norge udførte denne undersøgelse i de respektive lande, og at Sverige udførte en opdateret og nyudviklet svensk undersøgelse,

Matianne Rathje og Ole Ravnholt

Herudover har NoSSinK-netværket oprettet en facebookgruppe, kaldet *NoSSinK+*, hvor forskere i sproget i de nye kommunikationsmedier, undervisere og andre interesserede i Sverige, Norge og Danmark kan diskutere og dele hypoteser, viden, litteratur og erfaringer om sproget i de nye medier. Facebookgruppen består indtil videre af 32 medlemmer fra Danmark, Sverige og Norge.

NoSSinK-netværket har også udskrevet en specialekonkurrence for at fremme forskningen i sproget i de nye sociale medier. Specialestudierende der ville undersøge sprogbrugen i de nye medier og/eller den sproglige normdannelse i de nordiske sprogsamfund som disse nye medier tilvejebringer, kunne deltage i konkurrencen ved at indsende en projektbeskrivelse. Den studerende med den bedste projektbeskrivelse i henholdsvis Danmark, Sverige og Norge fik tildelt 10.000 kr. i det pågældende lands valuta i projektstøtte til udbetaling ved specialets aflevering. Pga. meget få deltagere, hvilket endnu en gang bekræfter netværkets nødvendighed, blev NoSSinK-netværket nødt til at afblæse konkurrencen og i stedet uddele 3 stipendier på hver 10.000 kr. til 3 specialeskrivere. Da der ikke var deltagere fra Norge, blev der foruden ét stipendium i Sverige uddelt to stipendier i Danmark. Stipendierne gik til Julia Kimell fra Uppsala universitet med projektet “Vilka identiteter (nationella, regionala och andra) uppvisar ålämningar språkligt i interaktion med svensktalande nordbor online?”, og fra Danmark fik Anna Kristiansen fra Københavns Universitet et stipendium til projektet “Danske gymnasieelevers bevidste og ubevidste holdninger til jævnaldrenes stavfejl i statusopdateringer på Facebook”, og Andreas Blakskær Volsgaard, ligeledes fra Københavns Universitet, fik stipendiet til projektet “Sprogbrug mellem teknologi og social handlen – en sprogpsykologisk undersøgelse af sprogbrugen i statusopdateringer på Facebook”.

Endelig foreligger der en rapport fra NoSSinK-netværket med anbefalinger til vejen videre.

Status over de foreløbige undersøgelser af forskningen

Der er – trods det sparsomme antal – lavet nogle undersøgelser og ph.d.-afhandlinger i både Norge, Sverige og Danmark. De har dog overvejende et interaktionsanalytisk fokus, snarere end det

tekstlingvistiske og grammatiske fokus som netværket efterlyser, og de fleste behandler ikke spørgsmålet om evt. afsmitning på det normerede skriftsprog, fx i skolen. Der findes dog som nævnt en enkelt større svensk undersøgelse (se fx Hashemi 2008) der har sammenlignet skoletekster og fritidstekster og fundet at der er relativt ringe afsmitning fra sprogbrugen i fritidstekster på sprogbrugen i skoletekster. Tilsvarende har Astrid Westergaard og hendes kolleger i Flensborg (Westergaard 2012; Losch og Rösler 2012) lavet sammenlignende undersøgelser af skoletekster og fritidstekster hos unge fra det danske mindretal i Sydslesvig (i Tyskland) og det tyske mindretal i Sønderjylland (i Danmark). Undersøgelsens resultater er indtil videre kun publiceret som abstracts og mundtlige foredrag, men de viser at de unge fra mindretallene er opmærksomme på de forskellige krav der stilles til tekster i forskellige medier. Fx facebooker de unge fra det tyske mindretal oftest på sønderjysk dialekt, som også er deres dagligdags talesprog, ikke på normeret tysk eller dansk skriftsprog, som er de sprog de anvender i formelle sammenhænge. Og de unge fra det danske mindretal har flere kodeskift til tysk og flere germanismer i sproget på Facebook end i deres skoletekster, svarende til deres dagligdags talesprog.

Også i Finland og Sverige anvendes der dialekt på Facebook. Anna Greggas Bäckström (2011) har undersøgt unges anvendelse af den finlandssvenske dialekt i Närpes, og det fremgår af Theres Bellanders (2010) datamateriale at også svenske unge skriver på dialekt når de er på Facebook, men det tematiseres ikke i afhandlingen. Også i Norge, hvor dialekterne jo står relativt stærkt, facebookes der på dialekt (Skog 2009). I Danmark er de dialektale forskelle stærkt udviskede og helt overvejende prosodiske, så det er tvivlsomt om man (hos andre grupper end det tyske mindretal, som er en undtagelse i denne henseende) ville kunne finde skriftsprog der er farvet af traditionel dialekt, men det er ikke undersøgt. I lyset af disse nyere undersøgelser kan man forvente at skriftsproget i de nye medier ikke alene adskiller sig fra det normerede skriftsprog ved de særlige sms- og chattræk der tidligere har vakt opsigt, og som oprindeligt kan have haft udspring i nu overvundne tekniske begrænsninger i de digitale medier, men også ved at det i et vist omfang gengiver de skrivendes dagligdags talesprog.

Matianne Rathje og Ole Ravnholt

De nye kommunikationsmedier

De nye kommunikationsmedier er meget forskellige og meget komplekse. Traditionelle computere, mobiltelefoner, kameraer og digitale lydoptagere smelter sammen til smartphones og tablet-computere, og der udvikles hele tiden ny software der integrerer traditionelt adskilte medier som skrift, tale, fotografi, video osv. på nye måder. Forskellige platforme byder på meget forskellige tekniske muligheder og dermed også forskellige muligheder for at kommunikere. Man kommunikerer anderledes via en traditionel mobiltelefon med tale og sms end via en smartphone, der foruden tale og sms også giver mulighed for at optage billeder og lyd, sende billed- og lydfiler, læse og skrive mails osv.

Men forskellene er ikke alene tekniske. Der er stor genre-mæssig diversitet: Man kan føre en samtale, sende breve og postkort, sende sedler rundt i klassen, sætte opslag på en opslagstavle, men i nye kombinationer der muliggøres af de nye teknikker, og som også fører til at der udvikles nye genrer. En sms har nogenlunde samme omfang som et traditionelt postkort, og sådan kan den også godt skrives, men den er som regel en replik i en skriftlig samtale, og så er der andre krav og muligheder. Twitter giver mulighed for korte indlæg i samme størrelsesorden som en sms, men henvendt til offentligheden, ikke til en enkelt person, og derfor er der ingen forventning om hurtig reaktion. Til forskel fra sms opfattes Twitter åbenbart ikke som et medium hvor afsender og modtager er på samtidig. Facebook og LinkedIn tilbyder teknisk set muligheder der ligner hinanden temmelig meget, men kulturelt er forskellen markant. Begge steder kan man vise sig, men det gør man på ret forskellige måder. Facebook er til sjov og ballade, og den bruges meget som offentlig dagbog og scrapbog. LinkedIn er for professionelle med cv, stiv overlæbe og ingen pjank.

NoSSinK-netværkets anbefalinger

Netværket vil anbefale at der gennemføres parallelle undersøgelser af sprogbrugen i de nye kommunikationsmedier i Norge, Sverige og Danmark og også gerne i andre nordiske lande, således at det bliver muligt at gennemføre sammenlignende studier. Segerstad og Hashemis (2004) undersøgelse af forholdene i Sverige kan være udgangspunkt for sammenligninger, som den er det i Marianne Rathjes danske projekt

med titlen *R de nye medier I trusl mod skriftsprågd?*, der vil blive gennemført i 2013 (se nedenfor). Netværket vil også anbefale at der gennemføres undersøgelser af unges bevidste og ubevidste holdninger til sprogbrugen i de nye kommunikationsmedier.

Flere og flere unge har været tidligere og tidligere på de nye medier, og derfor kan man forvente at forholdene ændrer sig hurtigt. Officielt skal man være fyldt 13 for at være på Facebook, men det er urealistisk at tro at der ikke er mange børn under 13 år på Facebook og andre sociale medier, så påvirkningen kan starte tidligt. Derfor er der behov for at undersøgelser af sprogbrugen i de nye kommunikationsmedier løbende udvikles og gentages i alle de involverede lande. Tidligere har skoleelevers tidlige erfaringer med skriftsprog overvejende været receptiv – de har fået bøger læst højt og måske læst selv – hvorimod produktiv anvendelse af skriftsprog udenfor den skolemæssige sammenhæng har været begrænset. I dag må man gå ud fra at mange også har tidlige erfaringer med produktion af skriftsprog i de sociale medier. Det betyder at grundlaget for tilegnelsen af skrift i skolen ændrer sig, og lærere har derfor brug for viden om denne sprogbrug.

Netværket vil anbefale at der iværksættes pædagogiske udviklingsarbejder med henblik på at undersøge og udvikle mulighederne for at inddrage og anvende de nye medier i undervisningen, herunder mulighederne for at fremme den nordiske sprogforståelse gennem de nye kommunikationsmedier.

Ophavsretslovgivningen er et problem for etableringen af korpora af digitale tekster til videnskabelige formål i alle de tre lande der er involveret i netværket, og sandsynligvis også andre steder. Netværket vil derfor anbefale at de nordiske sprognævn/sprogråd og deres nordiske netværk aktivt søger at påvirke regeringerne i de respektive lande til at tage løsningen af disse problemer med i de revisioner af ophavsretslovgivningen og de nye aftaler med rettighedshavere der er på vej alle steder på grund af digitaliseringen.

Korpora

Der bør indsamles korpora der gør det muligt at sammenligne tekster fra de nye kommunikationsmedier med tekster fra andre medier, men med samme ophav, især tekster der er underlagt officiel normering

Matianne Rathje og Ole Ravnholt

som skoletekster og lign., sådan at det kan undersøges hvordan og i hvilken grad sproget i de normerede tekster påvirkes af sproget i de nye medier, og omvendt: hvilken rolle den officielle norm spiller i de nye medier.

Hvis det er muligt ville det også være godt at indsamle tekster fra forskellige nye medier sådan at det kan undersøges om og i hvilken grad forskellen mellem medier viser sig i sprogbrugen. Er der fx træk der er karakteristiske for sms og chat men ikke for nyere medier, eller som findes i traditionel chat, men ikke i facebook-chat.

De indsamlede korpora bør gøre det muligt at foretage sammenlignende studier i alle de nordiske lande.

Sproglige træk der bør undersøges

Anvendelsen af talesprogsagtige træk, herunder dialektalt og multietnolektalt betingede træk, i sprogbrugen i de nye medier bør være et centralt undersøgelsestema. Men også muligheden for at der kan være opstået særlige “medialekter”, altså skriftsproglige dialekter knyttet til de nye medier (Hjarvard 2004, Ravnholt 2011), bør inddrages.

I den offentlige debat er det især kreativ ortografi der har påkaldt sig opmærksomhed, fx:

1. forkortelser, ofte af engelsk oprindelse: *lol*, *OMG* for *laughing out loud*, *oh my God*, men også danske: *GG* for *griner godt*
2. andre afkortninger: *blir*, *ku* for *bliver*, *kunne*; *ligr & prøvr på a vågne*
3. anvendelse af bogstaver og taltegn for deres udtale: *vi cs, sq, q, gomor1*, for *vi ses, sgu, ku(nne), godmorgen*
4. andre: *vi snax* for *vi snakkes*, og det berygtede *z* i *knuzer*.

Et andet træk der har påkaldt sig opmærksomhed, er den særlige slags emotiv sprogbrug man finder i de nye medier, fx

1. smileyer: *:-)* og *:-(* (som tilkendegivelse af at man synes godt eller dårligt om det omtalte forhold; der er mange varianter: *:-D*, *;-)*

2. store bogstaver til emfase: *LOL*
3. gentagelse af bogstaver til emfase: *llllllooooooillll* (svarende til forlængelser i talesprog?)
4. regibemærkninger, ofte markeret med asterisk: **vinker**, **knuser**
5. groft sprog, nedgørelse, flaming m.v. (se Rathje 2012)

Et tredje træk som er karakteristisk for sproget i de nye medier, men som ikke i samme grad har påkaldt sig offentlighedens opmærksomhed, er ellipse af led, især subjekter. Det opfattes somme tider som et syntaktisk fænomen, og under den synsvinkel kan man undersøge hvilke led der kan elideres, og hvilke ikke.

Ellipse kan også opfattes under en informationsstrukturel synsvinkel, og så vil forventningen normalt være at baggrundselementer (eller højt aktiverede elementer) kan elideres, men ikke forgrundselementer (eller mindre aktiverede elementer). Man finder dog også eksempler som *men altså ...* der eksplicit signalerer implikatur, og hvor det altså overlades til modtageren at regne ud hvad der meddeles. Det antages ofte at baggrundselementerne er kritiske for den tekstlige sammenhæng, så det vil være interessant at undersøge hvordan tekstlig sammenhæng etableres når baggrundselementerne ikke er eksplicite.

Holdninger til sproget i de nye medier

Sprogholdninger, både bevidste og ubevidste, spiller en væsentlig rolle som drivkraft i den sproglige udvikling. Bevidste sprogholdninger hos brugere af de nye medier kan undersøges ved hjælp af interview- og spørgeskemaundersøgelser og ved at man opsøger metasproglige diskussioner i de nye medier, fx om korrekthed og passende sprogbrug (Rotne 2009; Rathje 2012).

Ubevidste holdninger til talesprog har været undersøgt ved hjælp af masketests, fx har Tore Kristiansen undersøgt danske unges holdninger til forskellige "aksanger" (lokal, moderne københavnsk, konservativ københavnsk) (for en oversigt se Kristiansen 2009) og i det nordiske importørprojekt undersøgte man holdninger til påvirkninger fra engelsk (Kristiansen 2006). Metoden har endnu stort set ikke været brugt til undersøgelser af holdninger til skriftsprog,

Marianne Rathje og Ole Ravnholt

men der er et speciale på vej der undersøger holdninger til stavfejl i statusopdateringer på Facebook (det nævnte speciale af Anna Kristiansen).

Helge Dyvik (2003, 2012) har vist at der i norsk bokmål findes normklynger, dvs. sammenknyttede valg mellem forskellige former af samme ord der er tilladte efter den officielle norm. Andre undersøgelser (Omdal 2003) viser at norsklærere meget ofte retter og vejleder ud fra den antagelse at der bør være konsekvens i valget mellem tilladte former, og at norske lærerstuderende sætter røde streger ved tilladte former, men her tilsyneladende mere fordi deres “operative norm” (Dyvik 2003) er snævrere end den officielle, åbenbart sådan at de opfatter tilladte “samnorske” former som værende udenfor normen.

Planer for et fællesnordisk forskningsprojekt

Som det er fremgået tidligere af denne artikel, har NoSSinK-netværket anbefalet et fremtidigt forskningsprojekt der gentager og udvikler et svensk forskningsprojekt der sammenlignede sproget i skolebørns fritids- og skoletekster (se fx Hashemi 2008). I oktober 2012 lykkedes det at få midler til den danske del af projektet gennem Kulturministeriets Forskningspulje, nemlig til en 1-årig postdoc (630.000 kr.) til Marianne Rathje tilknyttet Dansk Sprognævn med start 1. januar 2013. Titlen på projektet er *R de nye medier 1 trusl mod skriftsprågd? Nye mediers påvirkning af det konventionelle skriftsprog*, og formålet med det er at kaste lys over hvordan skriftsproget i de traditionelle medier påvirkes af skriftsproget i de nye medier, og hvilke sprogholdninger der er knyttet til den skriftsproglige praksis begge steder:

- 1) Har sproget i de nye medier indflydelse på det normerede skriftsprog? Dvs. er stavningen i de traditionelle medier påvirket af de nye medier?
- 2) Hvilke skriftsproglige normer ift. traditionelle og utraditionelle medier kommer direkte (dvs. via interviews) og indirekte (dvs. via sprogbrugen) til udtryk blandt unge?

Indtil nu har forskningen koncentreret sig om at beskrive de nye medier fra forskellige vinkler som ikke har været særligt sproglige: Den

*NoSSinK – Nordisk Sprog og Sprogforståelse i de nye
Kommunikationsmidler*

foreliggende forskning i de nye medier har ikke meget at sige om de sproglige aspekter og særligt ikke ret meget om den mulige påvirkning af sproget i andre medier og genrer. Unges brug af medier er således fx behandlet i Livingstone & Haddon (2009) og Stald (2009), og det tekniske aspekt ifm. sproget, fx stavekontroller og såkaldt intelligente ordbøger, er fx behandlet i Domeij (2008) og Hutchby (2001). Desuden har det mere teoretiske ifm. sproget i de nye kommunikationsformer været behandlet i fx Hjarvards (2004) diskussion af opkomsten af en ny "lekt", den såkaldte medialekt, der ifølge ham kan sidestilles med fx en dialekt, og denne teoretiske genrediskussion og beskrivelsen af de forskellige genrer og betingelserne for at kommunikere i dem er også behandlet på et overordnet plan af fx Gärdenfors & Holsanova (2008) og mere konkret i de forskellige genrer i fx facebook af fx Rotne (2009a). Metodisk er forslag til indsamling af data, her sms'er, nemlig ved at bede offentligheden om hjælp, behandlet i Fairon & Paumier 2006.

Særlige karakteristika ved sproget i de nye medier er behandlet for engelsk i forskellige af de nye medier i Crystal (2001, 2006) og Herring (2011), for tysk og fransk i forskellige typer af nye medier i Androutsopoulos (2011), for polsk i sms'er af Kul & Gibbon (2006) og Kul (2007), for italiensk i chat fx i Rotne (2008), for svensk i sms'er i Segerstad (2002b), og i e-mails i Segerstad (2002a), i norske e-mails i Skovholt (2009), og for dansk i sms'er Sørensen, Andreasen, Holm-Christiansen & Vilstrup (2010) og i dansk chat af Hougaard (2001). Endelig er der foretaget en kontrastiv undersøgelse af spansk og engelsk sprog i de nye medier af Rúa (2005). I samtlige af disse studier har det sproglige været i fokus, men der er ikke set på anvendelsen af de karakteristiske træk i andre medier/genrer, eller på unges kommunikationsstrategier.

De unges kommunikationsstrategier har til gengæld været i fokus i Hougaard (2004), Laursen (2006, 2008) og Thurlow (2002), men her har det sproglige ikke været i fokus, og der har igen ikke været en sammenligning af sproget i forskellige genrer, dvs. traditionelle medier og nye medier. Unges kommunikation i forskellige medier har til gengæld været omdrejningspunktet i Bellander 2010, men også her har det været de unges interaktion og ikke de sproglige aspekter der har været fokuseret på.

Matianne Rathje og Ole Ravnholt

Det eneste kendte studie der har forenet en undersøgelse af unges skrivning i forskellige medier med et fokus på forskellene mellem sprogbrugen i de traditionelle medier over for de nye medier er Segerstad & Hashemis (2004 og 2007) undersøgelse af unges skrivning i skoletekster og fritidstekster. Gennem interviews med de unge blev Segerstad & Hashemi bekendte med de unges skrivevaner, og de kunne sammenligne stavningen i de to typer af medier. Konklusionen blev (Hashemi 2008) at de unge godt kunne skelne mellem det sprog de anvendte i de traditionelle medier, og det sprog de anvendte i de nye medier, og Segerstad & Hashemi fandt altså ikke belæg for en påvirkning af skriftsproget i de traditionelle medier, her skolestile.

Undersøgelsens formål var dog et andet end det der er blevet søgt midler til, nemlig at finde ud af i hvilken grad stavekontroller hjalp de unge med at stave. De unges holdninger til stavning i de nye kommunikationsformer er det kun Rotnes (2009b) lille stikprøveundersøgelse som forholder sig til (det betyder noget for de unge at der staves korrekt i de nye medier som fx chatforummet Arto).

Af undersøgelser som har beskæftiget sig med afsmitningen af sproglige træk fra de nye medier til de traditionelle medier kendes kun Rathje & Ravnholts (2002) lille stikprøvesondering der har haft som erklæret mål at undersøge dette, men den var hverken særlig systematisk eller omfattende. Nyere stavefejlsudredninger (Jervelund 2007) og stavefejlsundersøgelser (Jervelund & Schack 2010) forholder sig heller ikke til sproget i de nye medier og den eventuelle afsmitning på stavefejlstyper.

Det burde altså være anskueliggjort at der mangler forskning hvis man vil svare på spørgsmålet om hvorvidt sproget i de nye medier har haft indvirkning på sproget i de traditionelle medier.

Der skal i projektet som nævnt indsamles fritids- og skoletekster fra unge (8. klasse). Fritidsteksterne skal belyse hvordan de unge staver i de nye medier. Fritidsteksterne skal udgøre eksempler på ”de nye medier” i svaret på spørgsmålet om hvordan skriftsproget påvirkes i de traditionelle medier af skriftsproget i de nye medier: Hvilke træk er det vi skal se efter i skoleteksterne, som det kommer frem i en sammenligning? Formålet med at indsamle skoletekster er at få belyst hvordan de unges ”traditionelle” skriftsprog manifeste-

rer sig. Skoleteksterne skal udgøre et eksempel på ”de traditionelle medier” i svaret på spørgsmålet om hvordan skriftsproget påvirkes i de traditionelle medier af skriftsproget i de nye medier.

Det er planen at NoSSinK-netværket vil søge nordiske forskningsmidler til at lave indsamlinger i Norge og (en mere nutidig og udviklet) i Sverige der svarer til det ovenfor skitserede danske postdoc-projekt, og således har netværket udført det det var sat i verden for.

Litteratur

- Androutsopoulos, Jannis (2011) Language change and digital media: A review of conceptions and Evidence. *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Tore Kristiansen & Nikolas Coupland (eds.).Oslo: Novus:145-159.
- Bellander, Theres (2010) *Ungdomars dagliga interaktion. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Bäckström, Anna Greggas (2011) ”Ja bare skriver som e låter” : En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms. Institutionen för språkstudier, Umeå universitet.
- Crystal, David (2001) *Language and the internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, David (2006) TXT NY1? *The Dyslexia Handbook* (Reading: British Dyslexia Association, 2006) Susan Tresman & Ann Cooke (eds.):179-83.
- Domeij, Richard (ed.) (2008) *Tekniken bakom språket*. Sted: Nordstedts.
- Dyvik, Helge (2003) Offisiell og ikke-offisiell språknormering – nyttig eller skadelig motsetning? *Krefter og motkrefter i språknormeringa. Om språknormer i teori og praksis*. Sted: Høyskoleforlaget:25-40.
- Dyvik, Helge (2012) Norm clusters in written Norwegian. *Exploring Newspaper Language. Using the web to create and investigate a large corpus of modern Norwegian*, Sted: John Benjamins:193-219.
- Fairon, Cédric & Sébastien Paumier (2006) A translated corpus of 30,000 French SMS. *Proceedings of LREC 2006*. Genova:351-354.
- Gärdenfors, Peter & Holsanova, Jana (2008) Att kommunicera med och utan teknik. *Tekniken bakom språket*. Richard Domeij (ed.):25-48.

Matianne Rathje og Ole Ravnholt

- Hashemi, Sylvana Sofkova (2008) Kommunikationsteknik och skrivande hos svenska skolbarn. *Tekniken bakom språket*. Richard Domeij (ed):121-143.
- Herring, Susan (ed.) (1996) Computer-Mediated Discourse Analysis. *The Electronic Journal of Communication*, 6, 3.
- Hjarvard, Stig (2004) Globaliseringen af sproget. Om mediernes rolle i udbredelsen af engelsk og fremkomsten af medialekt. *Nordicom Review* 1-2. Göteborg universitet:75-97.
- Hougaard, Tina Thode (2001) Interaktionelle særtræk i chat. 8. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Peter Widell og Mette Kunøe (eds.) 2001:132-144.
- Hougaard, Tina Thode (2004) *Nærmest en leg. En undersøgelse af sprog og interaktion i dansk webchat*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Hutchby, Ian (2001) Conversation and Technology. From Telephone to the Internet. *Polity* 2001, Cambridge:123-145.
- Jervelund, Anita Ågerup (2007) *Sådan staver vi – om ortografi og stavfejl*. København: Dansk lærerforeningens Forlag/Dansk Sprognævn.
- Jervelund, Anita Ågerup og Jørgen Schack (2010) En undersøgelse af elevernes stavefærdighed i FSA 2008, retskrivning. *Dansk Noter*, september 2010.
- Kristiansen, Tore (red.) (2006) *Nordiske sprogholdninger: En masketest*. Moderne importord i språka i Norden, vol. 5. Oslo: Novus forlag.
- Kristiansen, Tore (2009) Rigsdansk. *I mund og bog: 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70-årsdagen d. 5. juni 2009*. Henrik Hovmark, Iben Stampe Sletten & Asgerd Gudiksen (red). København: Museum Tusulanum:179-191.
- Kul, Małgorzata & D. Gibbon (2006) "Economy strategies in English and Polish text messages as examples of channel constraints", i: *Poznan Linguistic Meeting*, 20-22. April 2006.
- Kul, Małgorzata (2007) Phonology in Text Messages. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 43 (2):43-57.
- Laursen, Ditte (2006) *Det mobile samtalerum – om unges kommunikations- og samværsformer via mobiltelefonen*. Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet.
- Laursen, Ditte (2008) Did he make the bus? Continuous communication among young people via mobile phone. *Jugendsprache – Youth Language*. Maria Marquard Jensen, Louise Højrup, Louise Kammacher, Lian Malai Madsen, Marie Maegaard, Julie Møller, Pia Quist, Janus Spindler Møller & Jens Normann Jørgensen (eds.). Copenhagen: University of Copenhagen Faculty of Humanities.

*NoSSinK – Nordisk Sprog og Sprogforståelse i de nye
Kommunikationsmidler*

- Livingstone, Sonia & Leslie Haddon (2009) *Young People in the European Digital Media Landscape*. The International Clearinghouse on Children, Youth and Media, NORDICOM, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Losch, Sara og Janne Rösler (2012) *Mundtlig og skriftlig sprogbrug blandt flersprogede unge i Sydslesvig*. Abstract MUDS 14. <http://www.muds.dk/resumeer.html>
- Omdal, Helge (2003) Lærernes rolle i implementeringen av norske språknormer. I: Helge Omdal og Rune Røsstad (red.): *Krefter og motkrefter i språknormeringa. Om språknormer i teori og praksis*. Høyskoleforlaget, Kristianssand:221-238.
- Rathje, M. (2012) 'Kraftedeme' og korrektur i kommentarfeltet. Abstract MUDS 14. <http://www.muds.dk/resumeer.html>
- Rathje, Marianne & Ole Ravnholt (2002) R tjat å sms l trusl mod skriftsprågd? *Nyt fra Sprognævnet* 2002/2:1-8.
- Ravnholt, Ole (2011) Om grundlaget for sproglig normering i Danmark. *Sprog i Norden* 2011:167-182.
- Rotne, Lene (2008) *Ti va di venire in pvt???* Italiensk chatsprog - skrift eller tale eller? speciale fra København Universitet 2008.
- Rotne, Lene (2009a) Facebook – også for dem på 25. *Nyt fra Sprognævnet* 2009/4.
- Rotne, Lene (2009b) LEET/1337, reverse eller popsprog? Om unges akrobatik på hjemmesiden Arto. *Nyt fra Sprognævnet* 2009/2.
- Rúa, Paula Lopez (2005) Shortening Devices in Text Messaging: A Multilingual Approach. *Neuphilologische Mitteilungen*, 106, 2:139-155.
- Segerstad, Ylva Hård af Segerstad. (2002a) Konsonantskrift och smilisar. *Språkvård* 4/2002.
- Segerstad, Ylva Hård af Segerstad (2002b) *Use and Adaptation of Written Language to the Conditions of Computer-Mediated Communication*. Göteborgs universitet.
- Segerstad, Ylva Hård af Segerstad & Sylvana Sofkova Hashemi (2004) *Att lära sig skriva i IT-samhället*. Rapport: dataindsamling, Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Segerstad, Ylva Hård af Segerstad & Sylvana Sofkova Hashemi (2007) *Elevernas skriftspråkande i skolan och nya medier*. Slutrapport från projektet "Att lära sig skriva i IT-samhället". Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Skog, Berit (2009) Språket på Facebook. *Språknytt* 1/2009.
- Skovholt, Karianne (2009) *Email Literacy in the Workplace. A study of Interaction Norms, Leadership Communication, and Social Networks in a Norwegian Distributed Work Group*. PhD-dissertation. University of Oslo: Faculty of Education.

Matianne Rathje og Ole Ravnholt

- Stald, Gitte (2009) *Globale medier – lokale unge*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Københavns Universitet.
- Sørensen, C.H.D., E.B. Andreasen, L.S. Holm-Christiansen & M.B. Vilstrup (2010) *Begrænsningens (u)mulighed*, upubliceret BA-opgave, Aalborg Universitet.
- Thurlow, Crispin (2002) Submission to Discourse Analysis Online. Generation Txt? Exposing the sociolinguistics of young people's text-messaging. <http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2002/003/thurlow2002003.html>
- Westergaard, Astrid (2012) *De unge og sønderjysk: Åbner Facebook nye muligheder?* Abstract MUDS 14. <http://www.muds.dk/resumeer.html>

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

Ole Ravnholt
Dansk Sprognævn

[Formen "mand"] er, og med rette, ordbogsformen, den er ordets "ding an sich", bærer af ordets betydningsindhold og derudover intet. Anderledes med de to bekendthedsformer: "manden" – "en mand"; de giver mere end selve ordets begrebsindhold, idet de samtidig sætter dette indhold i forhold til den tiltaltes bevidsthedsindhold – som kendt af ham eller ikke." (Aage Hansen 1927:12f)

Nominalernes interne syntaks

Lars Heltoft har i en artikel om "Det danske nominals udtryks- og indholdssyntaks" (Heltoft 1996) givet en omfattende redegørelse for den analyse af nominalerne der også i kort form gengives i GDS's afsnit om indholdssyntaksen (Hansen og Heltoft 2011:101ff). På udtrykssiden er det determinatoren der er kerneled, det er nemlig det eneste led der ikke kan udelades:

- (1) det ← (Adj)(N)(Adv/Rel.sætn.)
den lille pige med svovlstikkerne
det: *den* ← Adj: *lille* N: *pige* Adv/Rel.sætn.: *med svovlstikkerne*
pigen med svovlstikkerne
det: *-en* ← N: *pige* Adv/Rel.sætn.: *med svovlstikkerne*
– her er der ingen plads til adjektiver

Ole Ravnholt

hende med svovlstikkerne

det: *hende* ← Adv/Rel.sætn.: *med svovlstikkerne*

– her er der ingen plads til adjektiver (men: *hende den lille med svovlstikkerne*)

hun

det: *hun*

– her er der ingen plads til modifikatorer overhovedet (**hun med svovlstikkerne*)

På indholdssiden er det interdependensforholdet mellem determinatoren og kategorien der er nominalernes kerne, og egenskaber tilskrives denne relation (svarende til den intenderede referent):

- (2) [[DET ↔ KATEGORI] ← EGENSKAB]
den lille pige
[[DET: *den* ↔ KATEGORI: *pige*] ← EGENSKAB: *lille*]

Eva Skafte Jensen har gjort opmærksom på at adjektivisk udtrykte egenskaber ikke altid tilskrives referenten, men at de også kan indgå i afgrænsningen af kategorien, altså i en kompleks konceptuel specifikation (Jensen 2004). Egenskaber der således afgrænser kategorien, og som derfor gælder alle eksemplarer, kan kaldes essentielle, mens egenskaber der tilskrives referenten, og som altså ikke nødvendigvis gælder alle eksemplarer af kategorien, kan kaldes accidentielle (Erik Hansen 2001/1990). Hvis vi skelner på denne måde, kan vi, som jeg tidligere har foreslået (Ravnholt 2007), få:

- (3) [[DET ↔ [SPEC → KATEGORI]] ← EGENSKAB]
der kom en ivrig grøn spejder for at sælge lodsedler
[[DET: *en* ↔ [SPEC: *grøn* → KATEGORI: *spejder*]] ← EGENSKAB: *ivrig*]

Kategorien forudsættes hvis den ikke udtrykkes

Det at alt andet end bestemmeren kan være udeladt, betyder at kategorien ikke nødvendigvis er udtrykt, selv om den er nødvendig på indholdssiden. Hvis den ikke er udtrykt, må den med andre ord være forudsat, og et pronomen eller et udtryk der involverer substitution eller

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

ellipse af N, må derfor reaktivere kategorien (eventuelt også specifikationer og egenskaber) samtidig med at de indfører eller identificerer referenten, selv om deres indhold ikke udtrykkeligt specificerer den (forudsatte indholdsstørrelser i enkelte anførselstegn):

(4) <i>et sort flag</i>	[[DET: <i>et</i> ↔ KATEGORI: <i>flag</i>]	← EGENSKAB: <i>sort</i>
<i>det sorte flag</i>	[[DET: <i>det</i> ↔ KATEGORI: <i>flag</i>]	← EGENSKAB: <i>sorte</i>
<i>et sort</i>	[[DET: <i>et</i> ↔ KATEGORI: 'flag']	← EGENSKAB: <i>sort</i>
<i>det sorte</i>	[[DET: <i>det</i> ↔ KATEGORI: 'flag']	← EGENSKAB: <i>sorte</i>
<i>et sort ét</i>	[[DET: <i>et</i> ↔ KATEGORI: <i>ét</i> ('flag')]	← EGENSKAB: <i>sort</i>
<i>flaget</i>	[[KATEGORI: <i>flag</i> ↔ DET: <i>-et</i>]	← EGENSKAB: 'sort'
<i>det</i>	[[DET: <i>det</i> ↔ KATEGORI: 'flag']	← EGENSKAB: 'sort'
<i>ét</i>	[[DET: <i>ét</i> ('et') ↔ KATEGORI: <i>ét</i> ('flag')]	← EGENSKAB: ?]

Konceptuelle specifikationer der således forudsættes og reaktiveres af et pronomen eller en substitution/ellipse, må allerede være aktive i hukommelsen, selv om de referenter der henvises til, ikke nødvendigvis er identificerbare. Tilgængelighed/aktivering i Wallace Chafes forstand (Chafe 1994) og identificerbarhed er altså, som også Philip Diderichsen (2008:40) har gjort opmærksom på, ikke sammenfaldende. Hvis en referent er identificerbar, så er dens koncept ganske vist også tilgængeligt eller aktivt, og en henvisning til referenten vil reaktivere det, men det er ikke nødvendigvis involveret som grundlag for identifikation. Og et aktivt koncept kan være grundlag for indførelsen af en ny, endnu-ikke-identificerbar referent uden at blive nævnt udtrykkeligt.

Analysens afgrænsning

Heltofts (og GDS's) analyse omfatter udtrykkelig kun nominalsyntagmer som er argumenter (subjekter, objekter og styrelser i præpositionalsyntagmer), dvs. nominalsyntagmer som er referentielt forankrede, og som derfor har determinator. Nøgne nominalsyntagmer omfattes ikke, for de er ikke referentielt forankrede:

Appellativets nøgne form indeholder ikke nogen instruks til modtageren om at identificere referenter eller opbygge forestillinger om referenter" (Hansen og Heltoft 2011:474)

Ole Ravnholt

– og de er jo netop karakteriseret ved ikke at have determinator, så deres indholdskerne kan ikke være interdependens mellem DET og KATEGORI. Nøgne appellativer kan derimod være prædikativer:

- (5) *hun er lærer*
han er gul spejder

eller inkorporerede objekter (med tryktab på verbalet):

- (6) *hun læser avis*
han bygger hus
de laver god mad
de laver farseret and

Nominalprædikativer med (ubestemt) determinator:

- (7) *han er et fjols*
hun er en god lærer

er heller ikke omfattet af analysen, for som prædikativer er de ikke referentielt forankrede:

Den ubestemte artikel kan ikke i denne syntaktiske position indføre en beskrivende diskursreferent (Hansen og Heltoft 2011:888).

Men selv om den omtalte referent altså allerede er referentielt forankret og ikke indføres af det ubestemte nominalsyntaxme, så må appellativerne (med eventuelle adled) i denne syntaktiske funktion alligevel indføre et koncept der specificerer (eller ”beskriver”) den forudsatte referent.

Substantivernes og pronomenernes ”stammebetydninger”

I afsnittet om ordklasserne i GDS karakteriseres substantivernes stammebetydning således:

Substantiver betegner KATEGORIER, og med kategoribegrebet følger forestillingen om et enkelt eksemplar af kategorien. (Hansen og Heltoft 2011:171).

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

Appellativerne, som er de substantiver der er på tale her, beskrives således:

Substantiver som betegner kategorier med mere end et medlem, kaldes traditionelt for APPELLATIVER. (Hansen og Heltoft 2011:172).¹

Pronomenernes stammebetydning beskrives således:

Pronomenernes vigtigste funktion er at sætte modtageren i stand til at identificere og fastholde de referenter der tales om i en tekst, og dermed skabe sammenhæng. (Hansen og Heltoft 2011:180)

Appellativernes funktion

Karakteristikken af substantiverne indebærer, så vidt jeg kan se, at KATEGORI forstås ekstensionelt, dvs. som en mængde af referenter eller eksemplarer. Men der er som allerede nævnt mange anvendelser af appellativer hvor det er tydeligt at der ikke tilsigtes nogen instantiering af den kategori som appellativet betegner, fx i prædikativer og i inkorporerede objekter:

- (8) *han er lærer/ gul spejder/ københavnner med stort K*
hun læser avis; han bygger hus; de laver farseret and

Ikke-determinerede appellativiske prædikativer specificerer en kategori som subjektets referent henregnes til. Men denne referent er, som altid ved prædikativer, forudsat, dvs. den indføres eller identificeres ikke ved hjælp af prædikativet, men ved hjælp af subjektet, og det vil sige: ikke ved hjælp af det appellativ der indgår i prædikativet. Derimod aktiverer appellativet et koncept som specificerer kategorien. Derfor kan man ikke forstå KATEGORI ekstensionelt, som 'mængde' eller 'klasse', for det indebærer jo at kategorien er altid er instantieret, men appellativernes indhold bør snarere forstås intensionelt, som et koncept, et blåtryk der specificerer hvordan kategorien i givet fald skal instantieres, og giver kriterier for hvilke entiteter der kan henregnes til kategorien.

¹ Proprierne betegner derimod kategorier med kun ét medlem (Hansen og Heltoft 2011:174).

Appellativiske prædikativer er typisk nøgne, men som det er fremgået kan der være adled knyttet til det nøgne appellativ – som altså ikke nødvendigvis er splitternøgent. Derfor burde man måske snarere tale om nøgne (dvs. ikke-determinerede) nominalsyntagmer. Adled i nøgne nominalsyntagmer deltager i specifikationen af kategorien og betegner derfor essentielle egenskaber. Indholdssyntaktisk er disse adled med andre ord SPEC, ikke EGENSKAB:

- (9) [SPEC \rightarrow KATEGORI]
[SPEC: *gul* \rightarrow KATEGORI: *spejder*]
[KATEGORI: *københavnner* \leftarrow SPEC: *med stort K*]

Den indholdssyntaktiske analyse af de nøgne nominalsyntagmer er derfor sammenfaldende med analysen af KATEGORIEN i de determinerede, og det er nærliggende at antage at appellativerne med eventuelle specificerende adled ikke kalder på et eksemplar i nogen af tilfældene.

Udtrykssyntaktisk må N være kerneled i denne type, for det er det eneste led der ikke kan udelades – adjektiviske prædikativer er ikke nominalsyntagmer med elideret N:

- (10) (Adj) \rightarrow N \leftarrow (Adv/Rel.sætn.)
Adj: *gul* N: *spejder*
N: *københavnner* Adv: *med stort K*

Adled som betegner accidentielle egenskaber, og som altså karakteriserer eller beskriver eksemplarer, men som ikke bidrager til at specificere kategorien, findes i prædikativ funktion kun sammen med determinatorer, altid ubestemte:

- (11) *hun er en god lærer/en ivrig grøn spejder/en leder med store ambitioner*

Men også her er det subjektet der identificerer referenten, ikke prædikativet. Referenten er allerede indført, og kan derfor ikke indføres igen. Eksemplerne i (11) er af tilnærmelsesvis samme type som (12), der ligeledes giver en vurderende karakteristik af referenten, men som heller ikke identificerer nogen referent:

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

- (12) *han er et fjols/en gammel nar/en helt*
de er nogle hoveder/nogle kønne nogle

Til forskel fra de nøgne prædikativer, der kan siges at kategorisere referenten, kan man sige at disse typer karakteriserer den som et eksemplar med bestemte egenskaber. Det gør det fristende at lade dem have samme indholdssyntaktiske analyse som de referentielle nominaler, med den modifikation at indholdet af interdependensen mellem DET og KATEGORI ikke nødvendigvis er en referent, men et eksemplar. Ubestemte nominalsyntagmer anvendes med andre ord individuerende (Ravnholt 2007:236f), men ikke nødvendigvis referentielt. Det afgøres af den syntaktiske funktion.

Også inkorporerede objekter kan have specificerende adled, altså den slags der betegner essentielle egenskaber:

- (13) *han laver god mad*
hun laver farseret and

Adj: *farseret* N: *and* [SPEC: *farseret* → KATEGORI: *and*]

Men de er altid nøgne og har ikke beskrivende eller karakteriserende adled. Den slags forekommer kun i egentlige objekter, og det indebærer at verbalet bærer tryk:

- (14) *han laver noget god mad*
hun laver en fantastisk farseret and

Pronomenernes funktion

GDS's karakteristik af pronomenernes funktion er som nævnt at de sætter modtageren i stand til at identificere og fastholde de omtalte referenter. Men da pronomenerne kun indeholder meget abstrakt information om den kategori referenten tilhører (de udviser forskellige kombinationer af person, numerus, sexus og genus – genus kan være styret af semantiske forhold ("frit genus") eller af en appellativstamme (Ravnholt 2005)), så bidrager de ikke meget til identifikationen af referenten. Deres vigtigste funktion er derfor egentlig en anden, nemlig at vise om afsenderen regner det intenderede eksemplar

Ole Ravnholt

for identificerbart eller ikke. Det gælder både når pronomenet er et selvstændigt nominal, og når det fungerer som determinator. Både den latinske betegnelse, *pronomem*, ”(i stedet) for navneord”, og den almindelige danske betegnelse, *stedord*, er derfor egentlig misvisende, som allerede Kr. Mikkelsen gjorde opmærksom på.

Pronomenerne står ikke i stedet for et substantiv eller et nominalsyntaxme, men ganske vist på steder i sætningen hvor de også kan findes, og med samme funktioner. Deres indhold kan snarere karakteriseres som en instruks til modtageren om at indføre eller identificere et eksemplar, men det koncept der er nødvendigt for at det kan finde sted, må i hovedsagen hentes et andet sted, nemlig enten i det appellativ (evt. med adled) der også indgår i nominalsyntaxmet (hvis pronomenet er determinator), eller i hukommelsen (hvis pronomenet er et selvstændigt nominal). Pronominet *hun* afviser match med ikke-besjælede, ikke-hunlige referenter, men accepterer match med besjælede, hunlige referenter, uanset deres øvrige karakteristika, hvis bare de er tilstrækkeligt aktiverede i hukommelsen. Og *hun* og *han* er vel at mærke de mindst promiskuøse af pronomenerne.

Substitution og ellipse

Se på følgende frit opfundne, men næppe helt utænkelige replikskifte:

- (15) *Skal vi gå ned og spise is?*
a. *Ja, jeg vil gerne have én.*
b. *Jeg vil have en rigtig stor én!*
c. *Jeg skal bare have en lille.*

I udgangspunktet er der hverken identificerbare referenter eller tilgængelige koncepter. (15) *Skal vi gå ned og spise is?* indfører konceptet ’is’ ved hjælp af det inkorporerede objekt *is*, men ikke noget konkret eksemplar, altså ikke nogen referent – til forskel fra *Skal vi gå ned og spise noget is?*, hvor objektet ikke er inkorporeret, og hvor der derfor på en gang indføres et koncept, ’is’, og en referent, nemlig en afgrænset mængde af is. Udtryks- og indholdssyntaktisk:

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

- (16) N: *is* [KATEGORI: *is*]
det: *noget* N: *is* [DET: *noget* ↔ KATEGORI: *is*]

Objekterne i (15) a.-c. har determinatorer, og de indfører nye referenter, men de har ikke noget udtryk der specificerer konceptet for de pågældende eksemplarer. Det er ikke nødvendigt, for det er allerede aktiveret.

- (17) *Ja, jeg vil gerne have én.*
det: *én* [DET: *én* ↔ KATEGORI: 'is']

Nøgent, trykstærkt *én* (og tilsvarende *no'en*) er, når det ikke et talord, en instruks til modtageren om at indføre en ny (ikke-identificerbar) referent med en konceptuel specifikation der er tilgængelig i hukommelsen, men som ikke udtrykkes. Det fungerer udtryksmæssigt som determinator på samme måde som de bestemte pronomener, og indholdsmæssigt som DET, mens KATEGORIEN hentes i hukommelsen. Nominalskemaet klapper sammen på samme måde som ved bestemt form af appellativerne, og det udelukker at der kan være talord, adjektiver og kvantumsangivelser i syntagmet (Ravnholt 2007:238).

- (18) *Jeg vil have en rigtig stor én!*
det: *en* ← Adj: *rigtig stor* N: *én*
[[DET: *en* ↔ KATEGORI : (*én*) 'is'] ← EGENSKAB : *rigtig stor*]

Her er det trykstærke *én* (og tilsvarende *no'en*) på N-pladsen ikke involveret i en instruks om at indføre en referent. Det udtrykker ikke nogen konceptuel specifikation, men der skal aktiveres et allerede tilgængeligt koncept, for KATEGORIEN skal jo udfyldes. Nominalsyntaxmet som helhed indfører faktisk en referent, men den funktion udløses af det tryksvage *en* på det-pladsen. *Én* kan altså være pronominalt, dvs. have funktion af nominal som i (17), eller substituerende, dvs. udfylde N-pladsen i nominalsyntaxmet som i (18). I det første tilfælde indfører det en referent, i det andet ikke.

- (19) *Jeg skal bare have en lille.*
det: *en* ← Adj: *lille*
[[DET: *en* ↔ KATEGORI: 'is'] ← EGENSKAB: *lille*]

Ole Ravnholt

Her er N-pladsen slet ikke udfyldt, og der er med andre ord ikke udtrykt nogen konceptuel specifikation. Det indebærer som i (18) at der skal aktiveres et allerede tilgængeligt koncept. Også her indføres der en referent i kraft af instruks fra det tryksvage *en* på det-pladsen.

Arbejdsdelingen mellem pronomener og appellativer: reference og konceptuel specifikation

Substitution minder med andre ord langt mere om ellipse end om pronominalisering – og ellipse er da ifølge Halliday og Hasan (1976:88) heller ikke andet substitution med ingenting. På grund af deres mangel på konceptuelt indhold gør de substituerende udtryk *én*, *no'en* (eller ingenting) det nødvendigt at reaktivere et allerede tilgængeligt koncept, men de anvendes ikke referentielt når de er substituerende, dvs. står på N-pladsen i et nominalsyntagme; det forudsætter en determinator. Pronomenerne er altid involveret i reference og kun indirekte i konceptuel specifikation, for så vidt som indføring eller identifikation af en referent involverer at dens konceptuelle specifikation aktiveres. Appellativerne er altid involveret i konceptuel specifikation og kun indirekte i reference, for så vidt som de leverer den specifikation der gør det muligt at instantiere en referent når den indføres, og som giver kriterier for hvordan en referent kan identificeres når der er flere at vælge imellem.

Litteratur

- Chafe, Wallace (1994) *Discourse, Consciousness, and Time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal.
- Diderichsen, Philip (2008) *One of a kind. The Processing of indefinite one-anaphora in spoken Danish*. Lund: Lund University Cognitive Studies 138.
- Halliday og Hasan (1976) *Cohesion in English*.
- Erik Hansen (2001/1990) Essens og accidens i dansk. I Erik Hansen: *Glæden ved grammatik. Redigeret af Henrik Galberg Jacobsen og Henrik Jørgensen*. København: Hans Reitzels Forlag:226-235.

Arbejdsdelingen mellem appellativer og pronominer

- Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog I-III*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aage (1927) *Bestemt og ubestemt substantiv. Bidrag til dansk substantivsyntaks*. Kjøbenhavn: Arnold Busck.
- Heltoft, Lars (1996) Det danske nominal udtryks- og indholdssyntaks – et dependensanalytisk forsøg. I *Ny Forskning i Grammatik. Fællespublikation 3*. Kollokollokollokviet 1995. Odense Universitetsforlag:7-34.
- Jensen, Eva Skafte (2004) Kanoniske og ikke-kanoniske nominalsyntagmer i moderne dansk. I *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 11*. Højstrupgårdsymposiet 2003. Odense Universitetsforlag.
- Mikkelsen, Kr. (1893) *Dansk Sproglære. Til Brug ved Undervisningen i lærde Skoler og Seminarier*. Kjøbenhavn: Lehmann og Stages Forlag.
- Ravnholt, Ole (2005) 'sødt er syndigt' – genus som funktionel og produktiv kategori i dansk. I Cramer, Jens, Mette Kunøe og Ole Togeby: *Teorien om alt og andre artikler om sprog og filosofi*. Århus: Wessel og Huitfeldt:211-227.
- Ravnholt, Ole (2007) Bidrag til en funktionel grammatisk beskrivelse af det danske nominals struktur og topologi. I *11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Nordisk Institut, Aarhus Universitet:231-243.
- Wivel, H.G.: *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Chr. III's Bibel: Skrevet af flere oversættere?

Dorete Schmidt Rindom
Aarhus Universitet

1. Indledning

Indtil i dag har der i forskningen omkring Kong Christian den Tredjes (fremover: Chr. III) Bibel fra 1550 enten været fokus på at sammenholde denne med Luthers højtyske udgave fra 1545 (Jacobsen 1913-14 (Refereret fra Hjort 1971), Skautrup 1947/1968, Hjort 1971), at sammenligne den med både yngre og ældre oversættelser af bibelen (Skautrup 1950), eller at sætte den i forbindelse med samtidens øvrige litteratur (Jacobsen 1910), og som den eneste har Molde 1949 analyseret relevansen af kilderne til udarbejdelsen af Chr. III's Bibel.

I denne artikel ser jeg bort fra især de to førstnævnte emner og vender mig i stedet mod værket i sig selv, hvor jeg kigger på tekstinterne problemstillinger, hvilket der ikke hidtil er blevet taget hensyn til i forskningen, men dog ganske kort antydnet hos Diderichsen (1971:129). Det er i min læsning af to uddrag fra Chr. III's Bibel (1. kapitel fra Esajas' Bog i det Gamle Testamente (fremover: Es.) og 5. kapitel fra Mattæus Evangeliet i det Nye Testamente (fremover: Matt.)) blevet tydeligt, at de to kapitler adskiller sig fra hinanden i forhold til ortografi, morfologi og syntaks. På baggrund af analysen mener jeg, at Matt. er mere konservativ og måske derfor mere varierende i skrivemåden end Es. På baggrund heraf er min tese, at i hvert fald disse to bøger i biblen må være oversat af to forskellige personer. Da der i forbindelse med udgivelsen af bøger efter bogtrykkerkunstens indførelse også har været andre mennesker omkring værket end blot skriverne selv, kunne det være af relevans

Dorete Schmidt Rindom

at overveje sætterens og udgiverens betydning i forbindelse med ortografi, morfologi og syntaks, som det kommer til syne i Brøndum-Nielsen (1951).

Til udarbejdelsen af Chr. III's Bibel er det velkendt, at der har været opsat en komité af kongen (Skautrup 1950:42-43, Skautrup 1947/1968:153, Karker 2001:156). Hvordan denne komité har arbejdet i denne forbindelse er dog usikkert. Pga. de to førnævnte teksters forskellighed, må det antages, at arbejdsmetoden ikke har været som under udarbejdelsen af en bibeloversættelse under Kong Christiern II, hvor en gruppe udvalgte lærde har ”holdt fællesmøder og samarbejdet – med de benyttede kilder foran sig” (Skautrup 1950:47), men at det netop er enkelte personer, der har siddet og oversat hver sin del af bibelen. Dermed tager jeg afstand til Skautrup 1947/1968, idet han siger, at oversættelsen af bibelen, trods en udvalgt komité, primært blev foretaget af én mand, nemlig Christiern Pedersen (Skautrup 1947/1968:211).

På trods af ønsket fra Chr. III, om ”at omendkiønt de forstode Grundsprogene, skulde de [de lærde Mænd/komitéen] dog, saavidt det danske Sprog kunde tillade det, følge Luthers tydske Oversættelse” (Hans Thomesen, citeret efter Skautrup 1950:42), vil det være hensigtsmæssigt at overveje hvilke andre kilder udover Luthers bibel 1545 der blev anvendt til udarbejdelsen af den første danske helbibel. Molde 1949 taler for, at bl.a. Luthers nedertyske bibel fra 1534 og Christiern Pedersens oversættelse af Det Ny Testamente (1529/31) også var vigtige kilder for oversættelsen af bibelen 1550. Dette kunne være en anden årsag til, at de to tekster (hhv. Es. Og Matt.) i så høj grad afviger fra hinanden.

2. Komparativ analyse af Matt. 5 og Es. 1¹

For at bekræfte min tese om to forskellige oversættere af kapitlerne i Matt. og Es. vil jeg nu lave en gennemgang af begge teksters ortografi, morfologi og syntaks. Man kunne også have valgt at fokusere på ordforråd, germanismer og importord, da de to kapitler også her adskiller sig fra hinanden (f.eks. anvender Es. *Retuished* (51), hvor *retviis* er et arveord stammende fra det oldnordiske *réttviss* (jf.

¹ Tallene i parentes angiver linjenummer til hhv. Es. og Matt.

www.ordnet.dk/ods), og Matt. anvender det stadig i dag anvendte *Retferdighed* (5), der er et lån fra det nedertyske *rechtverdig* (jf. www.ordnet.dk/ods).

2.1. Ortografi

2.1.1. Vokaler

1. Der skrives hyppigt *aa* i begge tekster. Hovedsageligt brugt til betegnelse af å-lyd. Ifølge Brøndum-Nielsen 1928 har denne brug af *aa* sin rod i gammeldansk lydudvikling, fordi ”glda. *o* i Middelalderens sidste Del udviklede sig til en aaben *o*-Lyd (o:, å, o [...]) og det af *ā* udviklede *å* ved Forkortelse blev til en lignende eller den samme aabne *o*-lyd” (Brøndum-Nielsen 1928:224).

I Es. anvendes *aa* enkelte gange i præposition: *faar* (20), i adjektiv: *gaat* (36) og i kompleks konjunktion: *der faare* (47). I dette tilfælde forholder det sig nogenlunde på samme måde i Matt., dog kun i præposition: *Lader sa eders Liuss skinne faar Menniskene* (16-17); *der faar Alteret* (31) og i kompleks konjunktion: *der faare* (30).

Man skelnede på denne tid ikke mellem præpositionen *fors* tidslige eller rumlige betydning, hvorfor ordet i sætninger som *Thi de haffue saa forfult Propheterne som vaare faar eder*. (11) ikke betegner det moderne dansks *før*, men i stedet blot *for*. (jf. www.ordnet.dk/ods under *for*). Brugen ses også i følgende eksempler: Es.: *vaar* (42), *Daatter* (21); Matt.: *vaare* (11)

2. Den trykssvage endelse svarende til moderne dansk *-es* og *-et* skrives altid *-is*, og *-it*. Også den trykssvage artikel *et* skrives *it*. Dette var almindeligt på ChrIII's tid, jf. Brøndum-Nielsen (1928:400): ”i Slutningen af 15. Aarh. [bliver] *e* delvist eller helt eneherkende, dog i Almindelighed vekslende med *i* foran visse Konsonanter (især *s* og – lidt mindre gennemført – *t*)”
 - a. Matt.: *Himmerigis Rige* (3), *deris* (3), *husualis* (4), *mettis* (6), *kaldis* (8), *kastis* (40), *skiulis* (15), *Husit* (16), *bedreffuit* (38), *forderffuis* (41), *aldelis* (48), *Skriffteklaagis* (24), *Hoffuit* (50), *eniste* (51), *Kongis* (50), *helffuedis* (29), *fremdelis* (47), *Menniskene* (17);

Dorete Schmidt Rindom

- b. Es.: *hoffuit* (15-16), *Vædris* (27), *Quegis* (27), *aabenbaris* (28), *forgeffuis* (30), *klariste* (49), *kaldis* (51), *frelsis* (51), *hendis* (51), *beskemmis* (54), *Herris* (8-9).
3. I begge bøger anvendes trykstærkt *e* til betegnelse af æ-lyd. Det sker netop pga., at ”enkeltskrevet *e* i alm. dækkede over [æ]. Normen havde godtaget *e* for [æ] og *æ* for [æ:]” (Skautrup 1947/1968:182):
- a. Es.: *lenger* (14), *opbrende* (20), *veret* (24), *Brenoffer* (27), *Quegis* (27), *hender* (34), *forgeffuis* (30), *hielper* (36), *Mectige* (47), *heffne* (48);
- b. Matt.: *lerde* (2), *Referdighed* (5), *lenger* (14), *tender* (15), *setter* (15), *Skeppe* (16), *tencke* (18), *vere* (64), *Fengsel* (35), *suerie* (48), *Neste* (58).
- Her er begge tekster lige konsekvente i ortografien. En enkelt gang er der en vekslen mellem *æ* og *e* i ordene *retuished* (51) og *rætuished* (43).
- Verbet *være* stavedes i gammeldansk normalt med *æ*, men i løbet af det 15. årh. begyndte man at skrive verbet med *e*, dog med *æ* som den hyppigste form. Stavemåden med *e* er dog fastslået norm i Chr. III’s bibel (Brøndum-Nielsen 1973:93).
- c. I Matt. foreligger der et eksempel på den i tiden almindelige vokalbrug *e* (Jacobsen 1910:210) i ’at sætte’, når verbet står i præteritum: *sette* (1).
4. Kun i Matt. anvendes en varieret brug af *o* til betegnelse for kort å-lyd:
- a. Labialisering fra *-and* til *-ond*, som i dag skrives med *å* (Jacobsen: 209): *allehonde* (10),
- b. Den tidstypiske labialisering fra *-ang-* til *-ong*, der dog i cancellisproget bevarer den ulabialiserede vokal (Jacobsen 1910:209): *gong* (34).
5. Vokallængde markeres ofte ved efterstillet *e* hos Matt., ofte (men ikke altid) i lukket stavelse. Ved enkelte tilfælde markeres det i Es.
- a. Matt.: *see* (7), *skeer* (20), *stoer* (50), *vreed* (27), *hoer* (37), *een* (38), *Eed* (47), *stoel* (49), *Miel* (56), *Soel* (61), *Løen* (62).

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

6. Ved diftonger skrives der i begge tekster *y* efter enten *e* eller *ø*: Es.: *ophøyet* (7), *ey* (19), *øyen* (20), *Møye* (31), *affeye* (49).
7. I begge tekster, dog flest gange i Matt., ser vi rester fra diftongen *iu*, som betegner en *y*-lyd: Es.: *siugt* (16); Matt.: *liuge* (10), *liuss* (14). Ifølge Brøndum-Nielsen fandt udviklingen fra *iu* til *y* sted allerede før 1200 (1928:329), og stavningen med diftongen må derfor ses som arkaisme.

2.1.2. Konsonanter

1. Typisk for sin tid brugtes *i* konsonantisk især foran vokal, hvor lyden er spirantisk (Brøndum-Nielsen 1950:68):
 - a. Es.: *Ierusalem* (2), *ieg* (6), *Siæl* (31), *skiuler* (33), *Hierte* (16), *Hielper* (36), *Fiender* (48);
 - b. Matt.: *Bierg* (1), *hiertet* (7), *skiulis* (15), *ieg* (24), *Iorden* (20), *ihielsla* (26), *Tieneren* (34), *Ierusalem* (50), *ia* (51), *Kiortel* (55), *Fiende* (58).
2. Som normalt i tiden anvendtes *ck* ofte vekslende med *'k'* til betegnelse af forlænget *k*-lyd oftest efter stemte konsonanter som *l*, *n*, *r* med foregående kort vokal (Brøndum-Nielsen 1932:391):
 - a. Es.: *Folck* (10), *merck* (25), *huilcken* (2); Matt: *Folcket* (1), *tencke* (18), *Scriffteklaagis* (24), *huercken* (48); Der findes også eksempler i teksterne på brugen af *'ck'* som lang *k*-lyd efter kort vokal: Es.: *icke* (10), *eckon* (15), *Bucke* (28);
 - b. Matt.: *icke* (15). Dog anvendes der også *c* foran vokal i forbindelse med efterstillet *t*: Es.: *hectede* (19); Matt: *sactmodige* (4);
3. *Q* bruges i forlyd foran *u* (*v*): Es.: *Quegis* (27); Matt.: *Quinde* (38)
4. En enkelt gang skrives der *x* for *[ks]* i Es.: *Oxe* (8).
5. Brugen af versaler indledende substantiver efter tysk forbillede forekommer hyppigt i begge tekster omend med en vis inkonsekvens. Ikke kun oprindelige substantiver skrives med stort, men også substantiverede adjektiver. I Es. skrives substantiver med versaler i 60% af tilfældene (74 af 123), og substantiverede adjektiver i 75% (6 ud af 8). I Matt. er der en større konsekvens i forhold til brugen af versaler: Substantiver skrives med versaler

i 81% af tilfældende (102 gange af 125), substantiverede adjektiver i 64% (9 af 14). Af øvrige ordklasser skrives i Matt. enkelte pronominer med versaler: *Salige ere i/ naar Menniskene bespatte oc forfølge eder for Min skyld; Huo som er vreed paa sin Broder/ Hand er skyldig for Dommen*, enkelte interjektioner: *Eder tale skal vere Ia/ ia/ Ney/ ney*, og konjunktioner som *Thi, At, Saa, Da, Huad*. I Es. skrives kun konjunktioner som øvrig ordklasse med versal: *Thi, Oc, Som, Men, Huo, Da, Men*. Selv om kapitlet i Es. er en anelse kortere end det i Matt., kan vi ud fra procentdelen se, at der er en noget større inkonsekvens i Es end i Matt. i forhold til brugen af versaler. Pronominet *I* skrives dog ikke med stort i nogen af teksterne, som man gør det i moderne dansk. Brugen af versaler i Luthers bibel 1545 er heller ikke konsekvent, og det er ikke alle steder, at Chr. III's bibel følger Luthers brug af versaler (Hjort 1971:115)

6. Skrivemåderne *ff* og *ffu* forekommer hyppigt i begge tekster og de betegner i begge tekster de samme lydforhold: Begge stavemåder betegner w-lyd. Desuden skrives *ff* for f-lyd og *ffu* for v-lyd:

a. Es.:

- i. *ff* skrives for f-lyd: *aff* (29), *effterdi* (14-15).
- ii. *ff* for w-lyd: *heffne* (48).
- iii. *ffu* for v-lyd *Haffue(r)* (6), *Hoffuit* (15-16), *bleffuit* (23), *farffue* (39), *Tyffuendis* (44).
søfff (43) er dog speciel, da ordet allerede i gammeldansk gennemgik vokalisation, og det må derfor antages, at *-ff-* udtaltes som en w-lyd (Brøndum-Nielsen 1932:211).
- iv. *ffu* for w-lyd: *offuer* (21), *Gaffuer* (45).

Det er dog muligt at ordene *aff* og *ondskaff* udtaltes med w-lyd

b. Matt.:

- i. *ff* skrives for w-lyd: *bedrøffuede* (4), *helffuedis* (29), *giff* (57), *Bogstaff* (20), *breff* (45), *offuer* (51).
- ii. *ff* for f-lyd: *aff* (20), *krafft* (13), *Scriffteklaagis* (24), *offrer* (30), *skerff* (36).
- iii. *ffu* for w-lyd: *giffue(r)* (44), *bliffue(r)* (24), *bedriffue(r)* (37), *forderffuis* (41).

Chr. IIIs bibel: Skrevet af flere oversættere?

- iv. *ffu* for v-lyd: *Gaffue* (30), *haffue(r)* (26), , *Hoffuit* (50).
7. Nudansk stumt *d* skrives for det meste i begge tekster, dog er der undtagelser i Matt.: *ont* (52), *siste* (36), *minste* (22).
 8. Lyden [*ff*] skrives af og til som *ph* i låneord: Es.: *Prophete Esaie* (overskriften); Matt.: *Propheterne* (11), *Phariseers* (24-25).
 9. ”Det skarpe Skel, Rigssproget sætter mellem Konsonanten *v* og Vokalen *u* fandtes altså ikke: *v* betegnede ofte en vokalisk Lyd, *u* ofte en konsonantisk” (Jacobsen 1910:220). Denne veksel, som Jacobsen her beskriver, ser vi ligeledes i de to tekster:
 - a. Efter konsonant skrives *u*:
 - i. Es.: *huilcken* (2), *huad* (14), *Quegis* (27), *Huo* (28), *huide* (38), *Huor* (42), *Retuished* (43), *huer* (52), *vdualt* (54), *Suerd* (40).

En enkelt gang i Es. anvendes der *w* som betegnelse for v-lyd: *wi* (24). I Matt. derimod bruges *w* til forskellige formål, både til betegnelse for *u*: *ihw* (30), *Wretferdige* (62), og for w-lyd: *lowen* (20); *slaw* (54).
 - ii. Matt.: *huor* (13), *huo* (26), *huercken* (48), *huit* (51), *huad* (51).
 - b. *v* bruges til at betegne [*u*] i forlyd:
 - i. Es.: *Vrtegaard* (54), *vdualt* (54).
 - ii. Matt.: *vplod* (2), *vnder* (15), *vden* (24).

Om der her kan være tale om, at det ene kapitel er mere varierende end det andet i ortografi, kan diskuteres. Dog så vi, at kun Matt. markerer lang vokallyd med *-e*. Es. markerede lang vokallyd kun to gange i hele kapitlet. I Es. veksledes der mellem at skrive *æ* og *e* i ordet *retfærdighed*.

Matt. brugte flere gange *w* som betegnelse for en u-lyd og en w-lyd, hvor vi i Es. kun en enkelt gang så *w* brugt, og det som betegnelse for en v-lyd. I forbindelse med brugen af versaler så vi, at Es. var en del mere inkonsekvent end Matt. Sluttelig forelå der en veksel mellem *d* og *t* i Matt., som ikke var til stede i Es. foruden blot et enkelt eksempel med *met*.

2.2. Morfologi

1. Verbernes konjugation i modus.
 - a. Indikativ: Begge tekster bøjer verberne i numerus med endelsen –e i pluralis:
 - i. Es.: ere (7).
 - ii. Matt.: ginge (2), ere (13), vaare (11).
 - b. Imperativ bøjedes på 2 måder i Es. og på 3 måder i Matt.
Matt.:
 - i. Singularis:

De fleste verber danner imperativ med nulform, f.eks.: *hug* (42), *kast* (40) som i moderne dansk; *gack* (31), som endvidere er en ældre imperativbøjning (Brøndum-Nielsen 1973:157 ff.).
 - ii. Verber med den svage ede-bøjning (første svage bøjningsklasse hos Brøndum-Nielsen 1973:160) danner imperativ på –e: *forlige dig* (32). I dette kapitel er *forlige dog* et enkeltstående tilfælde.
 - iii. Pluralis dannes med endelsen –er: *glæder og frygder eder* (10-11), *elsker* (59), *velsigner* (59), *gør* (22), *beder* (59-60).
- Es.:
 - i. Singularis dannes med endelsen nul som i moderne dansk, f.eks.: *Hør* (5), evt. *merck* (25). Ud fra det valgte kapitel kan det ikke ses, om Es. har to sg.-former som Matt., for der er ingen eksempler på imper. sg. af ede-verber.
 - ii. Pluralis bøjes med endelsen –er: *Hører* (5), *toer* (30), *renser* (30), *Skicker* (31).
2. I Matt. foreligger der personbøjning af verberne i indikativ præs. 2. person singularis af verbet *at være* og modalverberne med endelsen –t i præs. Ud fra det udvalgte afsnit kan det ikke ses, om Es. har tilsvarende personbøjning, idet afsnittet ikke indeholder eksempler på *være* og modalverber i præs. 2. pers. sg.
 - a. Matt.: *du skalt ikke ihiesla* (26); *den stund du est end nu hoss hānem* (33); *thi du kant icke gøre [...]* (50-51).
3. Kasusbøjning:
 - a. Der er rester fra kasussystemet: *huo* i begge tekster. Heltoft nævner dog, at nominativformen *hvo* allerede på dette

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

tidspunkt ikke længere blev brugt i talen, men kun i skriften (Heltoft 1997:230).

4. Genusbøjning

b. Der er rester af substantivernes genusbøjning i begge tekster: Substantiverne har i teksterne stadig tre køn, som vises ved, at pronominerne henviser til substantiver i femininum og maskulinum:

- i. Es.: *Stad = hand* (42), *Zion = hendis* (51), *Fra Top og til Taa/ er inted sunt paa hannem* (16-17). I dette eksempel er det dog uklart, hvad *hannem* referer til.
- ii. Matt.: *Haand = hende* (42), *Himmelen = hand* (49), *Iorden = hun* (49).

Ifølge K.M. Pedersen 1999 fandt forenklingen af substantivernes køn fra 3 til 2 køn sted fra 1450 til 1600 i københavnsk, og disse eksempler må som sagt derfor være en rest af tredelingen. Dog forekommer der i teksterne ikke eksempler på pronominerne *den* eller *det* som personlige pronominer, men som adjektiv-artikel:

Es.: *den onde Sæd* (9)

Matt.: *Den Stad som ligger paa it Bierg* (12).

I morfologi er der ikke stor forskel på de to tekster. Ved imperativ skiller Matt. sig dog ud ved at have et enkelt eksempel ved at have *forlige* som gammel imperativ sg.-form. Det var dog heller ikke muligt at klargøre, om kun Matt. personbøjes, da mit tekstuddrag af Es. har været for småt til at klarlægge, om der personbøjes i resten af bogen.

2.3. Syntaks

Inden for syntaks stemmer Es. overordnet set overens med den nutidige sprogform i dansk skriftsprog. Ordstillingen er særdeles konsekvent, og der forekommer kun enkelte afvigelser fra normen:

1. En enkelt gang ved negation i en ledsætning: *effterdi at i affalde eckon diss mere?* (14-15) og en enkelt gang i en helsætning: *Haffde icke den Herre Zebaoth ladet lidet offuer bleffuit aff oss* (23).

2. En enkelt gang ses et eksempel på efterstillet verbum, formentlig efter tysk indflydelse: *Oc om i end meget bede* (33).

Anderledes ser det ud i Matt. Selv om der også her bruges analytisk ordstilling, er der relativsætninger, der afviger fra resten, om end efter et mønster. Jeg tager udgangspunkt i relativsætningerne for at vise dette:

1. Den analytiske SVO-ordstilling anvendes ved:
 - a. Subjektsprædikativ: *Salige ere de/ som ere aandelige fattige* (2-3); *Salige ere de/ som ere rene aff hierttet* (7).
 - b. Præpositionalforbindelser: *Salige ere de/som hungre oc tørste effter Retferdighed* (5); *Salige ere de/ som lide forfølgelse for Retferdigheds skyld* (8-9); *Den Stad som ligger paa it Bierg* (14-15); *Huo som er vreed paa sin Broder* (27); *huo som siger til sin Broder/ Racha* (28); *Huo som seer paa én Quinde at begeere hende* (38); *Huo som skil sig fra sin Hustru* (44); *oc vent dig icke fra den/ som vil laane aff dig* (57).
2. Afvigelsen herfra består i en brug af kilekonstruktioner i relativsætninger, som er en ældre brug fra gammeldansk, hvor et element, her objektet, er blevet rykket frem foran verbet på det egentlige subjekts plads (Hrafnbjargarson 2005:91), så der opstår en V2-ledsætning:
 - a. *Huo som det gør oc lærer* (22); *Velsigner dem som eder bande. Gører dem got/ som eder hade* (59); *Thi der som i elske dem/ som eder elske* (62).

Slutteligt optræder der i Matt. eksempler på infinitiver, der på moderne dansk skrives *for at*, men hvor *for* er udeladt. Dette ses ikke i Es.:

1. *I skulde icke tencke/ at ieg er kommen/ at opløse Lowen eller Propheterne/ Ieg er icke kommen at opløse/ men at fuldkomme* (18-19).

Denne konstruktion var undertiden brugt i daglig tale, og blev først i 1819 skrevet med *for at* (ordnet.dk/ods under *at*, betydning 3.2).

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

Inden for syntaksen er der altså en del fænomener, hvor de to tekster er ligedan. Alligevel så vi hos Es., at der er en stor ensformighed og regelmæssighed i ordstillingen med i alt kun tre sporadiske afvigelser fra den dominerende SVO-ordstilling og med en meget konsekvent ordstilling i relativsætninger med kun en afvigelse. I Matt. blev det derimod tydeliggjort, at der foreligger en større variation i ordstillingen, primært i relativsætninger, men alligevel med en vis systematik og konsekvens inden for dette mønster. På det område må det siges, at de to tekster i høj grad adskiller sig fra hinanden, og at Matt. med systematisk brug af kilekonstruktioner må siges at være mere konservativ end Es. i syntaksen.

4. Forskellige forlæg

Om der er tale om to forskellige oversættere er hermed ikke påvist, da der lige så vel kan være tale om forskellige forlæg til de to kapitler. Bertil Molde påpeger, at det ikke var entydigt, om Chr. III ønskede en oversættelse, der holdt sig nøje op ad Luthers nedertyske bibel fra 1534 eller hans højtyske bibel fra 1545, og at det derfor er muligt, at begge bibler har haft indflydelse på Chr. III's bibeloversættelse (Molde 1949:53 ff.). Molde påviser tesen om påvirkningen fra begge bibler ved at fremføre eksempler, hvor Chr. III's bibel læner sig op ad biblen 1534 fremfor den i 1545, f.eks.:

Luther 1545:	Lty. 1534:	ChrIII:
1. Mos. 17: 23 vnd alle Knechte die da heim geboren, vnd alle de erkaufft,	vnd alle knechte de <i>in synem huse</i> gebarn, vnd alle de gekofft waren,	och alle de tienere som vore fødde <i>i hans hwss</i> , och alle som vore købte (Molde 1949:41)

Ydermere kan man finde tydelige spor efter Christiern Pedersens oversættelse af Det Nye Testamente fra 1529/1531, der må have været et af forlæggene i Det Nye Testamente hos Chr. III's bibel. I følgende eksempel, der er et citat fra et af de uddrag, jeg har analyseret, kan vi se, at oversætteren af Chr. III's bibel har holdt sig til Christiern

Dorete Schmidt Rindom

Pedersens oversættelse frem for Luther 1545, og Molde angiver mange flere eksempler herpå:

Luther 1545:	Chr. Pedersen:	ChrIII:
Matt. 5: 12 Seid frölich und getrost (Habt freud und wonne t.o.m. 1525 [...])	Gleder och frygder eder da,	Glæder oc frygder eder, (Molde 1949:63)

Desværre er der i Molde 1949 ikke eksempler på kilder, der kunne have påvirket sproget i Es.

5. Sammenfatning

Det er i min analyse blevet tydeligt, at de to kapitler, Mattæus kap. 5 og Esajas kap. 1, afviger væsentligt fra hinanden i deres sprog.

På flere punkter er Matt. mere varierende og konservativ i sin skrivemåde end Es., og selv i denne variation foreligger der et vist mønster bag, som ikke findes i Es. Der kan findes forskellige teser til årsagen bag forskellene:

1. Oversætterne kan have benyttet sig af forskellige kilder. Som Bertil Molde gør klart med tydelige eksempler, måtte de lærde mænd, der oversatte Matt. og resten af det nye testamente, udover Luthers bibel fra 1534, Luthers bibel 1545 og Vulgata også have haft Christiern Pedersens oversættelse af Det Ny Testamente fra 1529/31 foran sig under oversættelsen (Molde 1949:58), som af logiske grunde ikke kunne være et forlæg under oversættelsen af Es.

2. Der kan have været tale om to forskellige oversættere af de to kapitler, da vi jo ved, at der har været opstillet en hel komité til udarbejdelsen af Chr. III's bibel.

3. Endvidere må betydningen af sætterens og udgiverens indflydelse ikke gå upåagtet hen. Den inkonsekvente ortografi i begge kapitler kan være påvirket af sætteren, men de store og alligevel regelmæssige forskelle i morfologi og syntaks får mig til at betvivle betydningen af sætterens påvirkning, og den tages ikke længere i betragtning.

Chr. III's bibel: Skrevet af flere oversættere?

Afsluttende kan jeg derfor ikke med sikkerhed bekræfte min tese om to forskellige oversættere. På den ene side ses det tydeligt, at Chr. Pedersens oversættelse har haft stor indflydelse på Det Nye Testamente, en indflydelse som der ikke har været i Es. På den anden side læner både Es. og Matt. sig meget op ad Luthers bibel, og man kan derfor ikke give Chr. Pedersens oversættelse status som eneste kilde til Matt., hvorfor der kan være tale om forskellige oversættere. Måske kunne begge teser være årsager til den store regelmæssige forskel de to tekster imellem.

Litteraturliste

- Brøndum-Nielsen, Joh. (1928-1973) *Gammeldansk grammatik*, Bd. I-VIII. Københavns Universitetsforlag.
- Brøndum-Nielsen, Joh. (1951) *Studier og tydninger*; København: J. H. Schlutz.
- Diderichsen, Paul (1971) *Dansk prosahistorie I,1*; København Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler.
- Esajas' Bog, kap. 1 (1550) i: *Biblia/ Det er den gantske Hellige Scrifft/ vdsæt på Danske*.
- Heltoft, Lars (1997) Hvem opslugte hvo. *Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik 1500-1700. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*. Flemming Lundgreen-Nielsen (ed.). København: C.A. Reitzels Forlag:227-256.
- Hjort, Poul Lindegård (1971) Omkring Christian den Tredjes bibel. *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen på halvfjerdsårsdagen d. 8. juni 1971*. Kristian Hald (ed.). København: Akademisk Forlag:113-128.
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn (2004) Stylistic Fronting. *Studia Linguistica* 58:88-134.
- Jacobsen, Lis (1910) *Studier til det danske Rigssprogs Historie*, bd. I; København: Gyldendal.
- Jacobsen, Lis (1913-14) Grundlaget for Christian den Tredjes Bibel. *Nordisk Tidsskrift for Filologi*, Fjerde række, bd. II:151-163.
- Karker, Allan (1993/2001) *Dansk i tusind år*. København: C. A. Reitzel.
- Mattæus Evangeliet, kap. 5 (1550) *Biblia/ Det er den gantske Hellige Scrifft/ vdsæt på Danske*.

Dorete Schmidt Rindom

- Molde, Bertil (1949) *Källorna til Chr III:s bibel 1550*. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Noack, Bent (1950) Synopse og konkordans i Christian III's bibel. *Bidrag til Den danske Bibels Historie. Festskrift i Anledningen af den danske Bibels 400 Års Jubilæum*. Bertil Molde (ed.). Aarhus: Rosenkilde og Bagger:59-80.
- ODS: www.ordnet.dk/ods.
- Skautrup, Peter (1947/1968) *Det danske sprogs historie*. bd. II. København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter (1950) Reformationsbiblens tilblivelse og forudsætninger. *Bidrag til Den danske Bibels Historie. Festskrift i Anledningen af den danske Bibels 400 Års Jubilæum*. Bertil Molde (ed.). Århus: Rosenkilde og Bagger:42-58.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

Janusz Stopyra
Universitetet i Wrocław

1. Indledning

Artiklen prøver at beskrive konversionen af fraser i dansk parallelt til den tyske: at definere og systematisere begrebet terminologisk, at finde typologier og klassificeringer af konversioner, bl.a. også sammenrykninger. Nudansk Ordbog er blevet systematisk gennemlæst, og jeg har også søgt efter eksempler i KorpusDk.

2. Konversion

Ved konversion forstår jeg en ændring af et ords ordklasse uden tilføjelse af affikser eller kompositionsled samtidig med at der finder en semantisk omkategorisering sted. Man kan her også tale om et nulaffiks (rodafledning hos Hansen/Heltoft 2011:246). Jeg vil gerne koncentrere mig om substantiviske konversioner af frasale baser, f.eks. *forglemmigej*, *døgenigt*. Bortset fra verbalsubstantiver er nominaliseringen af fraser den mest produktive type blandt alle substantiviske konversioner (sml. Lohde 2006:47). Verbale konversioner betragtes som en separat kategori. Her koncentrerer jeg mig om substantiviske konversioner.

En konversion forstås som omkategorisering med et kategorielt semantisk skift og ordklaseskift ("janusköpfige Wortbildungsart" hos Peter Eisenberg 2004). I den tysksprogede litteratur finder man begreber som nulafledning (tysk: **Nullableitung**, sml. Erben 2006:63) og dannelse ud fra stammen (tysk: **Stammbildung**, sml. Engel et al. 2000:569), som jeg efter Olsen (1986:116) ikke bruger

Janusz Stopyra

i beskrivelsen af konversionsbegrebet. I tysk bruger man også en term som afledning uden kendelige affikser (tysk: **Ableitung ohne erkennbare Affixe**, sml. Schmidt 1967:130). Fleischer / Barz (1995:48 ff., 209 ff.) skelner mellem konversion (tysk: **Konversion**, uden omlyd eller aflyd) og implicit derivation (tysk: **implizite Derivation** eller **implizite Ableitung**, med omlyd eller aflyd, sml. Rajnik 2012). Disse termer anvendes ifølge Rajnik (2012:35) i *Norsk Referansegrammatik*.

Simmler (1998) er imod en terminologisk differentiering mellem konversion og implicit derivation fordi der mangler fleksiver, som kunne klassificere disse fænomener som derivativer. Ord-klasseveksel uden tilføjelse af ekstra morfemer finder man i tysk f.eks. også ved substantivering af infinitiverne, hvilket er afgørende for at fænomenet bliver klassificeret som konversion, og ikke falder under en ekstra kategori (1998:622).

Som definition antager jeg så

- 1) omkategorisering af udgangsenhed til målenhed uden substans og
- 2) obligatorisk ordklasseskift

som skulle være afgørende for kategorisering som konversion, ikke nødvendigvis omlyd ("Umsetzungen von Grundmorphemen sind keine Ableitungen" – Simmler 1998:622). For at afgrænse tilsvarende omkategoriseringer med omlyd skulle man bruge en ekstra term (f.eks. "Stammwechselkonversion" – dvs. 'konversion med omlyd' – af Barz (2002)):

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

syntaktisk-semantisk omkategorisering

/ \

med ekstra
rod og derivativer
(afledning og
sammensætning)

uden ekstra
rod og derivativer

/ \

(konversion)

(konversion med affyd
el. omlyd)
ligge > lag, finde > fund,
gribe > greb

I Eichingers behandling (2000:21) af ”janusköpfige Lexeme” er der tale om et ordklasseskift ved hjælp af færre formelle elementer end ved derivation. Barz påpeger vanskeligheden ved at afgøre, hvilket element af den orddannelsesmæssige omkategorisering der er en base (udgangselement), og hvilket der er målenhed (Barz 2002), f. eks. *Antwort < > antworten, Teil < > teilen*. At det næppe er muligt rigtigt at bestemme udgangselementet skriver også Bergenholtz / Mugdan (1979) og angiver som eksempel *Ruhe < > ruhen, svar < > svare*.

Tilstedeværelsen af konversioner som *sug, håb, svigt* osv. kan i dansk oftest opfattes som blokering af tilsvarende derivater, sml. *håbelse, *håbning, *svigtelse, osv. og sjældnere som konkurrence – som i tysk.

I dansk findes der ligeså mange muligheder for at danne konversioner som i tysk. Forskelle kan her kun søges i produktiviteten af parallelle orddannelsesmønstre, f.eks. *rund < > das Rund (des Platzes); grün < > das Grün (des Grases); god < > et god(e)*, (morfolologisk konversion ifølge Erben 2006:36 ff); sml. også *schön, hoch < > der, die, das Schöne, Hohe; høj < > højde* (syntaktisk konversion ifølge Erben 2006:36 ff., der også omdanner fleksiver).

Janusz Stopyra

Substantivering af infinitiverne – både enkelte og reflektive – som f. eks. *besuchen* > *das Besuchen*, *das Sich-Räuspern*, *das Sich Vergewissern* kan man gengive regelmæssigt i dansk enten som konversioner, f.eks. *det at besøge*, *det at kede sig*, *det at skynde sig*, eller som passiv, f.eks. *mindes*, *findes*, *længes* osv. Hvis der mellem infinitiv og verbalsubstantiv står et *-en*-suffiks, så ligner det terminologisk *en*-konversionen i tysk, f.eks. *Køren*, *Snakken*, og forekommer parallelt til den analytiske form af nominaliseringen *det at køre*, *det at snakke* (sml. Diderichsen 1946:66 f).

Aage Hansen (1967:288) gør også opmærksom på at der ikke er nogen mulighed i dansk for at danne konversioner ved verber der betegner ikke-fysisk virksomhed (f.eks. *regne*, *tro*, *tænke*, *tåle*), verber der udtrykker en tilstand eller udvikling (f.eks. *blive*, *komme*, *leve*, *lide*, *ligge*, *tjene*, *være*), deponente og reciproke verber, de fleste verber på trykstærk vokal, evt. + *e* (f.eks. *fri*, *tie*, *gå*, *stå*, *se*, *du(e)*, *true*, *sy*, *dø*) og på nogle konsonantforbindelser (f.eks. *bladre*, *klapre*, *klatre*, *klistre*, *kniple*, sml. Rajnik 2012).

Som baser for substantiviske konversioner findes der først og fremmest simple ord, men fraserne især i tysk forekommer som de hyppigste udgangsenheder i denne type konversion og tilhører de produktive orddannelsesmønstre.

Efter Mel'čuk (1976) er konversion et sprogligt tegn, hvis udtryk er en operation på syntaksen af andre sproglige tegn. På samme måde formulerer Zemskaja (1973:180) en ytring om, at konversionen er et skift af fleksionsparadigmet af det rodafledte ord - og dette spiller her en rolle som en slags orddannelsesmiddel ("der Wechsel des Flexionsparadigmas spielt die Rolle eines Wortbildungsmittels"). Konversioner opfatter Grimm (1826:1,89) som "intern orddannelse" ("innere Wortbildung"). Takket være konversioner **står** et bestemt indhold **til rådighed** som en anden ordklasse (Eichinger 2000). Efter Lohde (2006:46 f.) opstår konversionerne på baggrund af talerens vilje til at forkorte ytringen.

Når vi taler om konversioner, foretager vi ingen analyse ud fra immediate constituents. Vi betragter målenheden som et produkt

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

af orddannelsesmønstrets aktivitet; den er opstået på én gang og kan kun betragtes som en helhed. Således kan man opfatte konversionen ikke kun rent strukturelt, men også som en dynamisk omkategorisering af udgangs-elementet (basis) til måleenheden.

Nogle gange findes også egentlige rodafledninger som er lig med roden, for eks. *ro* (vb.) < > *ro* (sbst.), *mærke* (vb.) < > *mærke* (sbst.), *klage* (vb.) < > *klage* (sbst.), *virke* (vb.) < > *virke* (sbst.). Blandt de konversioner som danner konkurrenceformer til suffiksafledninger forekommer der f. eks. *kalde* > *kald*, sml. *kaldelse*, *afhop*, sml. *afhopning*, også flere varianter af dannelserne, f. eks. *kigge* eller *kikke* > *kig* eller *kik*. I tysk konkurrerer konversioner med derivater på *-ing*. Det er i dansk kun sjældent tilfældet – her har vi hyppigst med blokeringer at gøre. Ligesom i tysk kan man i dansk som sagt finde konversioner med aflyd eller omlyd, f. eks. *finde* > *fund*, *afslå* > *afslag*, *afgå* > *afgang*.

Konversioner af simple baser er ikke særlig produktive, sml. *dræbe* < > *drab*, *græde* < > *gråd*, *finde* < > *fund*, *fylde* < > *fuld*, *binde* < > *bånd*, *smække* < > *smæk*, *smælde* < > *smæld* osv. (med eller uden omlyd). Her har vi først og fremmest med leksikaliseringer at gøre. Det mest produktive orddannelsesmønster af alle konversioner er nominaliseringer af frasale baser, dvs. sammenrykninger, hvor der næppe er begrænsninger på dannelse af måleenheden – bortset fra at i umarkeret sprogbrug skal der bruges en i sproget funktionerende frase som udgangsenhed (f.eks. *Hol's-der-Teufel-Mentalität*, *Bäumchen-wechsel-dich-Spiel*, *"Zurück-zur-Natur"-Bekennnis*, sml. Simmler 1998:406). På grænsen af fænomenet ligger *det-at*-forbindelser i dansk som Diderichsen (1946:67) betegner som 'eksplikativ', sml. f.eks. *det at male billeder*, *det at løbe ind i hinanden*. Hvis det kan antages at de som helhed udgør regulære nominaliseringer af verberne, har de dog en analytisk form. Spørgsmålet er så om de kan sammenstilles med *-en*-substantivering i tysk, som f.eks. *das Gehen*, *das Sprechen*, *das Schreiben*.

Janusz Stopyra

3. Konversion af frase (sammenrykning)

Barz (2002) anfører at konversioner er et af de steder i leksikonet hvor fraseologien krydser orddannelsen. Det drejer sig her om fraser – det er nemlig sjældent at hele sætningen bliver base for konversion.

Sammenrykningen er et rigtigt orddannelsesmønster der defineres som konversion af et nominal eller af en verbal frase. Efter Naumann (2000:47 f) er sammenrykning en konversion hvor det sidste element ikke fastlægger ordklassen for hele dannelsen. Sammenrykningen er som sagt det mest produktive mønster af substantiviske konversioner.

Sammenrykningen betragtes som en underkategori af konversioner, så her bevares der heller ikke immediate-constituent-struktur. Det er et meget kreativt orddannelsesmønster. Det er simpelthen sammenskrevne ord som ellers tilhører en frase, og her fungerer de som en nominalisering. Termen sammenrykning kendes også som juxtaposition, dvs. sammenstilling (sml. Sandfeld 1923; Bussmann 2002:329). Sammenrykninger kan forblive ad-hoc-dannelser eller danne en ny leksikonenhed. Deres eneste ordklasse er substantiv.

Erben (2006:37) skriver om sammenrykningen som en særlig type af dannelser, hvor en syntaktisk frase bliver ”rykket sammen” (tysk: *zusammengerückt*) til et nyt ord i hvilket rækkefølgen af ord er den samme som i frasen, f.eks. *Lange-weile, Auf-einander-treffen*. Bortset fra nogle leksikaliseringer dannes sammenrykninger i tysk som *das*-nominaliseringer og i dansk som *en*-nominaliseringer hvor der som sagt næsten ingen begrænsninger består, og dannelsernes opståen blot er afhængig af talernes fantasi. Formelt er de bl. a. også opfordringer – udtrykt som imperativformer, f.eks. tysk *Vergissmeinnicht*, sml. *forglemmigej*. Semantisk gengiver de ofte menneskers egenskaber, noget der er karakteristisk for nogen, f.eks. tysk ’jemand ist gerne groß’ > *Gernegroß*, ’jemand ist drei Käse hoch’ > *Dreikäsehoch*, sml. også *Taugenichts, døgenigt*. Som i tysk er også i dansk dannelserne på *-fuld* meget karakteristiske, f.eks. *håndfuld, mundfuld, skefuld*.

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

Fraserne som baser kan være nominale eller verbale. Hvis der er en præposition i frasen, kan den gå tabt eller bevares, f.eks. 'at tage hensyn' > *hensyntagen*, 'at komme til syne' > *tilsynekomst*, sml. også 'at komme ind' > *indkomst*. Konversioner (bl.a. sammenrykninger) kan også forekomme som førsteleddet eller andetleddet i sammensætningerne. I sidste fald kan de ikke forekomme frit i sætningen, f.eks. *samvirke* (*virke), *sam-*, *med-*, *ophør* (*hør), *land-*, *by-*, *øbo* (*bo).

Mens sammensætninger er flertydige i analysen (sml. *Fischfrau* hos Heringer: *Gebt endlich die Wortbildung frei*, 1984), er de tyske "uneigentliche komposita" (Grimm 1828:1) som også hører til konversionerne derimod helt gennemskuelige, dvs. de kan hyppigst forstås på kun **en** måde, f.eks. *des Freundes Hand* > *Freundeshand*, *der Menschen Leid* > *Menschenleid*. Dette mønster er alligevel meget sjældent i tysk, og det mangler helt i dansk.

Konversioner, bl.a. også sammenrykninger, kan i tysk som i dansk have en metaforisk karakter som udfordrer lytteren til en stærkere anstrengelse i afkodningen af ytringen. Indholdet er bortset fra enkelte personers karakteregenskaber noget typisk og velkendt fra vores hverdag. Som sagt er de allesammen oftest leksikaliseringer, bortset fra ukontrolleret brug af ad-hoc-dannelser af denne karakter. De kan alligevel fastholdes takket være elektroniske korpora.

I al almindelighed foregår dannelsen af konversionernes aktive orddannelsesmønstre i dansk parallelt til de tyske selv om deres produktivitet synes at være mindre end i tysk. Det mest produktive mønster blandt konversioner er, især i tysk, sammenrykningen.

Litteratur

Barz, Irmhild (2002) Wortartwechsel. In: *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Hrsg. von D. Alan Cruse, Franz Hundsnurscher, Michael Job, Peter Rolf Lutzeier. Halbband 1. Berlin New York: Walter de Gruyter:657-662.

Janusz Stopyra

- Bergenholtz / Mugdan (1979) Ist Liebe primär? – Über Ableitung und Wortarten. In: Peter Braun (udg.) *Deutsche Gegenwartssprache*. München:339-354.
- Bußmann, Hadumod (2002) *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk grammatik*. København.
- Eichinger, Ludwig M. (2000) *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung* (Narr Studienbücher). Tübingen.
- Eisenberg, Peter (2004) *Grundriss der deutschen Grammatik*. Band 1: Das Wort. Zweite Auflage, Stuttgart, Weimar.
- Erben, Johannes (2006) *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre* (= Grundlagen der Germanistik 17). Berlin.
- Fleischer, Wolfgang/Barz, Irmhild (1995) *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen.
- Grimm Jacob (1828) *Deutsche Grammatik* (Neudruck), S. 1.
- Heringer Peter (1984) Gebt endlich die Wortbildung frei! In: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 15:43-53.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne dansk I-II*. København.
- Hansen/Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København.
- Lohde Michael (2006) *Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch*. Narr Studienbücher. Tübingen.
- Mel'čuk, I.A. (1976) Die Konversion als morphologisches Mittel. In: I.A. Mel'čuk, *Das Wort*. München:288-318.
- Naumann, Bernd (2000) *Einführung in die Wortbildungslehre des Deutschen*. 3. neubearbeitete Auflage. Tübingen: Niemeyer.
- Olsen, Susan (1986) *Wortbildung im Deutschen. Eine Einführung in die Theorie der Wortstruktur* (= Kröners Studienbibliothek 660). Stuttgart.
- Politikens Nudansk Ordbog*. København 1992.
- Rajnik, Eugeniusz (2009) Implizite Derivation und Verbstammkonversion im Dänischen. In: *Folia Scandinavica Posnaniensia* 10. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rajnik, Eugeniusz (2011a) *Wortbildung des Substantivs im Dänischen – explizite und implizite Derivation*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rajnik, Eugeniusz (2011b) Substantivische departizipale und deadjektivische Konversion im Dänischen. In: *Folia Scandinavica Posnaniensia* 12. Poznań Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rajnik, Eugeniusz (2012) Substantiviske afledninger med nulsuffiks i moderne dansk. I: *Studia Scandinavica et Germanica*. Wrocław (i tryk).
- Sandfeld, Kristian (1923) *Sprogvidenskaben*. København.
- Schmidt, W. (1967) *Deutsche Sprachkunde*. Berlin.

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

- Simmler, Franz (1998) *Morphologie des Deutschen. Flexions- und Wortbildungsmorphologie* (= Germanistische Lehrbuchsammlung 4). Berlin:355-640.
- Zemskaja, E. A. (1973) O nekotoryx spetsifičeskix čertax porjadka slov v razgovornoj reči (On several distinctive features of word order in spoken language). I: *Russkaja razgovornaja reč' (Russian spoken language)*, E. A. Zemskaja (red.). Moscow.

www.dsl.dk

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Vore mange og forskelligartede diftonger

Viggo Sørensen
Aarhus Universitet

Stødet (i prosodisk funktion) anses for en dansk specialitet. Men man kan lige så vel fremhæve vore mange diftonger – her forstået som en (fonetisk set) rent vokalisk glidning inden for samme stavelse, der tillige (fonologisk set) fungerer som distinktiv vokal. I dansk rigssprog regner man traditionelt (fx i Hansen 1962 ff. bd.I:305 f) med 8 w-diftonger og 3 j-diftonger, hvortil (if. DSU 1991:93) kommer mindst 8 r-diftonger (pga. de seneste generationers vokalisering af -r). I de klassiske dialekter havde man også andre diftongtyper, og i nogle dialekter endog et større samlet antal diftonger end i rigssproget.

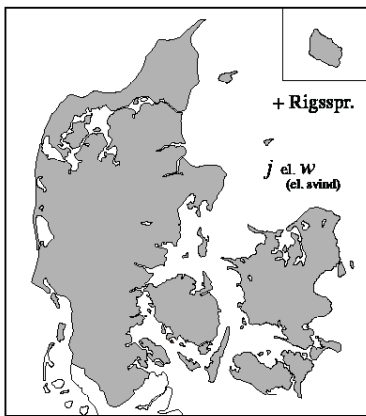
De mange danske diftonger er resultatet af en lang række lydudviklinger fra den tidlige middelalder og frem.¹ For det første en række konsonantsvækkelser i udlyd:

(1) Spirantsvækkelse, hvorved glda. vokal + spirant (*v, th, gh*²) blev til w- og j-diftonger (betegnet sådan, fordi slutkomponenten er en vokal i retning af *w* hhv. *j*): *lov* (= lovprisning) og *logh* (= lovbud) > *låw*; *leghe* (= liggested) og *le·ghe* (= lejemål) > *læjə, læj* etc.; udviklingen omfatter også tidligt svækket klusil: glda. *køpt* > *køwt* etc. (= købt); *betre* > *bæjər* etc. (= bedre); *aker* > *aw'ər* etc. (= ager); spirantsvækkelsen er fællesdansk.

¹ Alle de tre oldnordiske diftonger *ei, øy* og *au* var jo forinden monoftongeret i dansk (og svensk). – De dialektområder, hvor der er udviklet diftonger i henhold til pkt. 1-14 ndf. vises på kort med tilsvarende nummerering.

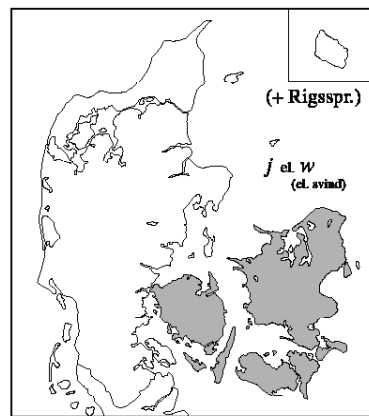
² I gengivelsen af gammeldansk anvender jeg ortografien i Gammeldansk Ordbog (se www.gammeldanskordbog.dk), dog med eksplicit markering af lang vokal (vha. længdetegnet *·*).

(2) Klusilsvækkelse, hvorved glda. vokal + ugemineret klusil (*p, t, k*) blev til *w*- og *j*-diftonger.

1. Glda. spirant (*v, th, gh*) mv. > diftongkomponent (el. svind)

lāw = lov(tekst) (< glda. *lōgh*), lov(prising) (< glda. *lōv*),
lāj = leje(mål) (< glda. *lē·ghe*), leje(sted) (glda. < *lēghe*),
kāpt (= købt), *bætre* (= bedre), *aker* (= ager)

2a. Glda. klusil (*p, k*) > diftongkomponent (el. svind)

lōf = løg (< glda. *lō·k*), løj (< glda. *lō·gh*)
ta·w(a) = tabe (< glda. *ta·pe*), rimer på *ka·w(a)* = kage
 (< glda. *ka·ke*)

(2a) Diftongdannelsen gælder for *p* og *k*'s vedkommende kun Ømålsområdet (og herigennem rigssproget, dog ofte med senere restitution *w > b*): glda. *lō·k* > *lōj* etc. (= løg); glda. *ta·pe* > *ta·w* etc. (= tabe). Svækkelsen har hyppigt medført sammenfald (el. rim-lighed) med ord, som i gammeldansk havde spirant (fx glda. *lō·gh* (= løj) > *lōj*, glda. *la·ghe* (= lave) > *la·w*).

(2b) For *t*'s vedkommende er der kun udviklet diftong i det mellemste Østjylland – og i randområderne endda kun, når den glda. vokal var *u*(·): glda. *u·t* > *u·j*, *uj* etc. (= ud), glda. *mat* > *maj* (= mad).

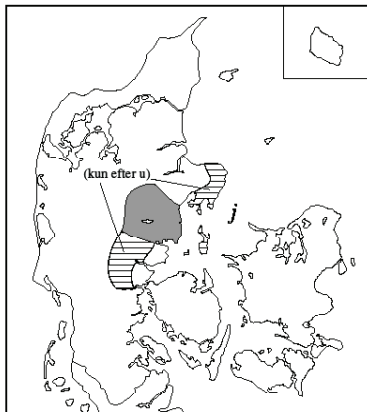
(3) Svækkelse af den geminerede klusil *dd*, hvorved glda. vokal + *dd* blev til *j*-diftonger (evt. med efterfølgende *-t*): glda. *padde* > *paj*, *†pajt* etc. (= padde, frø); svækkelsen har ramt de fleste nørrejske dialekter samt (med resultatet *-jt*) Østfyn og hovedparten af Sønderjylland.

Til disse – lad mig kalde dem ”ægte” *w*- og *j*-diftonger³ – har sluttet sig nogle glda. *j*-forbindelser:

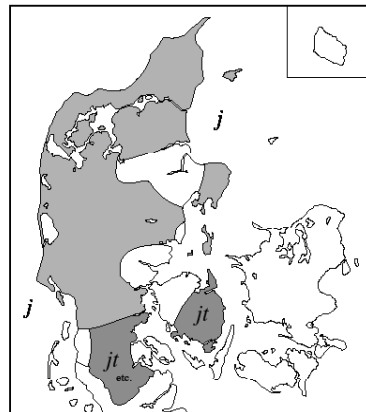
(4a) Ved såkaldt accentskifte har en række ord med glda. *ju*-

³ Dette især i modsætning til de ”uægte” glidere (pkt. 7 ff. ndf.); i Andersen (1958:97) bruges betegnelserne ”ægte” og ”uægte” lige omvendt.

Vore mange og forskelligartede diftonger

2b. Glda. klusil t > diftongkomponent
 midtjysk *ga:j* = gade, *uf, u:j* = ud, *knu:j* = knude

3. Glda. dd > diftongkomponent
 nørrejysk *gjæj* mv. = gedde, *ndj* = nåede (< glda. *nd-the*, via *nāddē*), *lād* (uld) (< glda. *loth*) – sønderjysk og østjysk (*ʔpaʃt*) = pædde

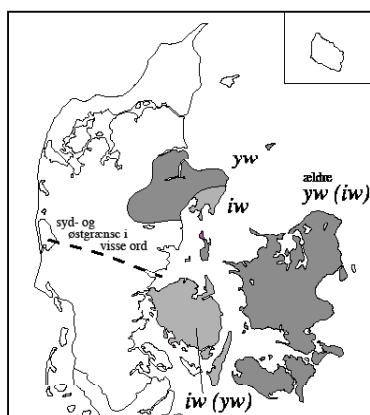
fået (*j* +) *yw* el. *iw*: glda. *ju-l* > *ywəl*, *iwəl* (= jul); det er sket i stærkt vekslende områder, men primært indskrænket til dialekterne på Øerne og det mellemste Østjylland.

(4b) Ved såkaldt r-brydning har en række ord med glda. *ju* el. *y* foran r-forbindelse fået w-diftong: glda. *hyrthe* > *hjøwer*, *hjæwer* etc. (= hyrde); også her veksler områderne for de enkelte ord, men indskrænker sig normalt til Nørrejylland og Fyn.

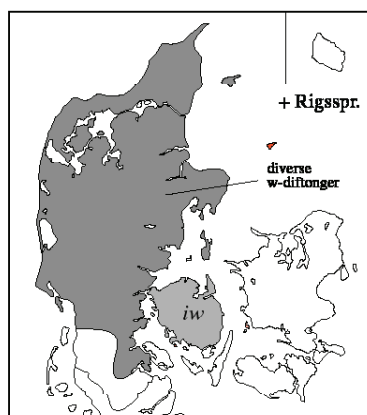
En særlig type af konsonantsvækkelse er såkaldt nasalsvind, hvorved glda. vokal + nasal bliver til nasaleret vokal (+ *j*); i anden omgang kan *j*'et og/eller nasaleringen bortfalde.

(5a) Glda. vokal + *nn* el. *nd* (i løbet af middelalderen udviklet til *n̥*) er således blevet til nasaleret vokal + *j* (sjældnere + *w*) i fynsk, lolland-falstersk og ældre sjællandsk, desuden i en enkelt midtøstjysk dialekt: glda. *land* > *la j*, *la'j* etc.; glda. *hund* > *hu j*, *hö w* etc. Udviklingen er (ved tab af nasalering) gået videre til "ægte" j-diftong (pkt. 1-3 ovf.) i Vendsyssel; det samme synes sket i Nordvestjylland, Randers- og Horsens-egnen (hvor der dog kun er sket nasalsvind efter få vokaler). Omvendt forekommer der tab af nasaldiftongernes -*j*, -*w* i store dele af Ømålsområdet.

(5b) Glda. vokal + *ng* er udviklet til nasaleret vokal + *j* (sjældnere + *w*) i det meste af Ømåls-området: glda. *lang* > *lā j* etc.; glda. *tung* > *tā w* etc. Også her forekommer tab af -*j*, -*w*.

4a. Glda. *ju* > (j+) w-diftong
djurslandsk *yw* / *iw* = *jul*

4b. Glda. *ju, y / r-forb.* > (j+) w-diftong
jysk *h(j)øwər, (h)jæwər, hjøwər* = *hyrde*

De fleste w- og j-diftonger har kun kort førstekomponent, idet glda. langvokal blev forkortet ved diftongeringen (jf. i pkt. 1 sammenfaldet *le-ghe / leghe*). Et evt. stød placerer sig på den stemte konsonant (som mange af de ovenstående eksempler viser), og ved apokopering (primært i jysk) afsættes evt. erstatningsforlængelse også hér: *law* (= *lave*), *ræj'n* (= *regne*) etc. Disse diftonger kan derfor stavelsesstrukturelt tolkes som kortvokal + (stemt) konsonant.

Når længde og stød (i vekslende, men betydeligt omfang) optræder på første komponent i vendsysselsk og fynsk, skyldes det en sekundær overførsel af længden/stødet fra andenkomponenten (normalt uden at første komponent i øvrigt overtager fonetiske træk fra tilsvarende langvokal) (jf. Espgaard 1972 ff. bd.I:25; Espgaard 1995 bd.I:56 ff.+76 f.; Andersen 1958:66+83 f.). Også diftongen *a·w* i midtøstjyske og sydvestjyske dialekter skyldes en sådan forskydning, muligvis under påvirkning fra rigssproget; fx glda. *maghe* > *maw* > *ma·w* (= *mave*) (jf. Jensen 1944:127).

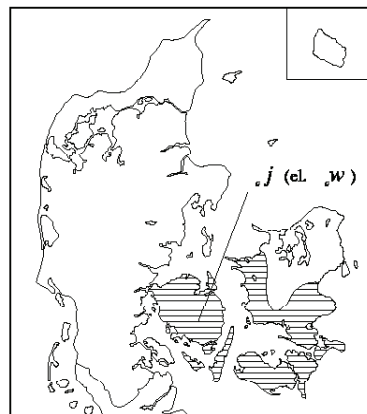
Derimod kommer man ikke uden om j-diftonger med ægte lang førstekomponent (såvel fonetisk som fonematisk) i følgende tilfælde:

(6a) Glda. langvokal (el. kortvokal forlænget i åben stavelse) + *th* er normalt i sønderjysk blevet ”langdiftonger” af typen *o:j, å:j, a:j*; fx

Vore mange og forskelligartede diftonger

5a. Glda. nasal (nn. nd) > diftongkomponent
la'j, la'j = land – nordjysk *a'j* = andre

5b. Glda. nasal (ng) > diftongkomponenten
 fynsk *la'j(j)* = tang, tand – sjællandsk *la'j, la'w* = lang

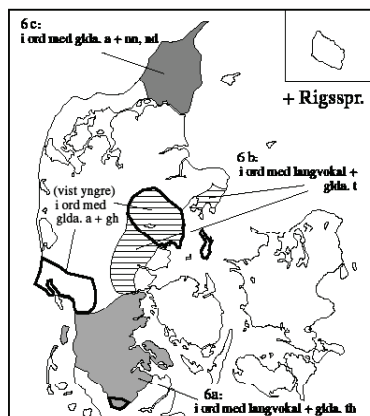
glda. *na·the* > *nå:j* (= nåede), glda. *lathe* > *la:j* (= lade) (jf. Langfeldt 1937:30). I det øvrige Jylland og på Øerne er *th* normalt bortfaldet i denne stilling (el. restitueret > *ð*); Sønderjylland har kun bortfald efter *i* og *y*.

(6b) Glda. langvokal (el. forlænget kortvokal) + *t* er i midtøstjysk udviklet på samme måde: glda. *gate* > *gå:j* (= gade).

(6c) Forbindelsen glda. *a* + *nd*, *nn* fik tidligt vokalforlængelse i hele Danmark; for Vendsyssels vedkommende er forbindelsen (i medfør af pkt. 5a) udviklet til ”langdiftongen” *ò:j*: glda. *panne* > *pò:j* (= pande, stegepande).

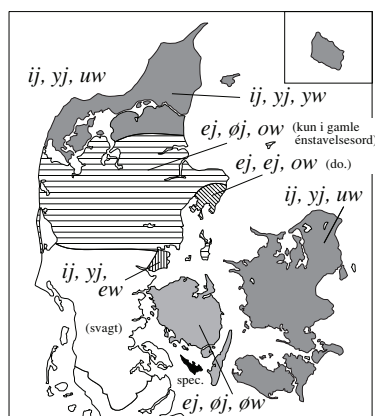
Diftongerne af type (6) har et evt. stød placeret på det langvokaliske førsteled: glda. *fo·t* > *fo:j* (= fod), glda. *sand* > *sò:j* (= sand, subst.). Fonematisk tolkes de enklest som langvokal + (stemt) konsonant.

Bag alle de hidtil betragtede diftonger ligger en glda. kombination af vokal og konsonant (eller omvendt). Den næste store gruppe – i forlængelse af Andersen (1958) kaldt glidere – er udviklet af glda. langvokal alene (uden involvering af konsonant). Enhver lang vokal har tendens til under sit forløb at glide (op- el. nedefter mht. åhningsgrad), og glidningen kan blive så kraftig, at den bliver (i første omgang)

6. Langdiftonger

rigsspr. *ma:w* = mave – sønderjysk *la:j* = lade, *nå:j/nå:j* hhv. *nå:j/nå:j* = nåede, nået – midtøstjysk *u:j* = ud, ude – vendsysselsk *hå:j* = hånd, *å:j* = ånde – midtøstjysk og sydvestjysk *ma:w* = mave

7. Glda. *i, y, u* > lukkende glider

sjællandsk *grjina* = grine, *høj'la* = hyle, *puwsta* = puste – midtjysk *bej'* = bi, *nøj'*, *nej'* = ny

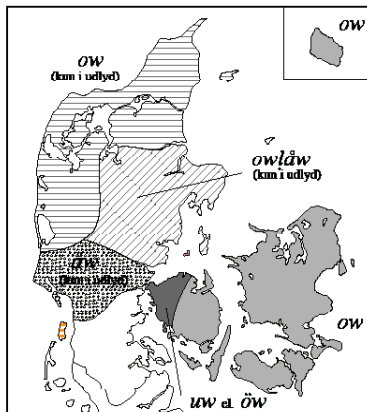
NB. Lydskriften på dette kort blev fejloansat i den trykte udgave af rapporten; denne web-version viser samtidig bedre grænseinddragninger i Midtjylland.

fonetisk bemærkelsesværdig og evt. (i anden omgang) får fonematisk relevans. Glidere spiller ingen rolle i rigssproget, men forekommer i rigt mål i vore dialekter. Lad os først se på de lukkende glidere (hvor glidningen ender i en mere eller mindre w- hhv. j-agtig lyd):

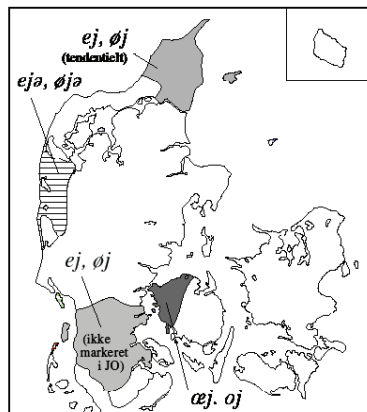
(7) Glda. *i, y, u* (el. tidligt forlænget *i, y, u*) glider i praktisk talt alle dialekter. Mindst i syd- og sønderjysk, hvor glidningen blot anes. Adskilligt kraftigere i vendsysselsk, nordvestjysk, sjællandsk, lolland-falstersk og bornholmsk (dog kun med fonematisk status i Vendsyssel, hvor gliderne står i modsætning til monoftongerne *i, y, u*, fx *mij:n* = mine, ctr. *mi:n* = mene). Og allerkraftigst i fynsk, himmerlandsk og midtjysk (de to sidste steder dog kun i ren udlyd); hér breder glidningen sig over spandet *ej, øj, øw* (i fynsk > *øw*), fx glda. *by* > midtjysk *bøj'*.

(8) Glda. *o* (el. tidligt forlænget *o*) har på Øerne helt parallelt fået glidning > *ow*, fx glda. *borth* > *bow(')r* (= bord) el. (med udvidet spand) > *båwr* på Falster. De nørrejske dialekter har normalt kun lukkende glider i ren udlyd, fx *bow'*, *båw'* = bo (modsat åbnende glider el. monoftong i indlyd, jf. pkt. 12, og da med videreudvikling til triftong etc. på Lemvig-Ringkøbing-egnen). I Sønderjylland høres tydelig glidning (i retning af *ow*), men uden fonematisk relevans.

Vore mange og forskelligartede diftonger

8. Glda. *o* > lukkende glider
bow'r, *böw'r* = bænd, *sow'*, *söw'* = so

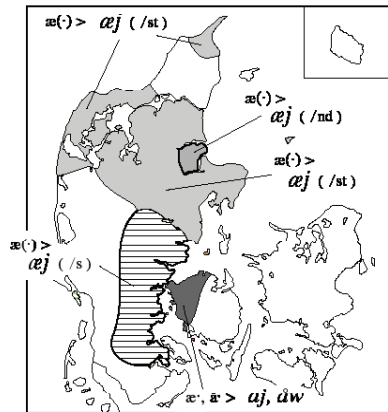

9. Glda. *e*, *ø* > lukkende glider
 vendsysselsk og sønderjysk *hej'(ø)n* = bæn, *røj'* = ryd
 nordvestjysk *deja!* = dele, *powas* = pose

(9) For glda. *e* og *ø* gælder generelt parallelle udviklinger > *ej*, *øj* (på Vestfyn med videreudvikling > *æj*, *øj*: *hæj'l* = hel, *ro'j* = rød). På jysk grund er den lukkende glider i udlyd dog indskrænket til Vendsyssel, Himmerland og Midtjylland (og er ikke udviklet så konsekvent som *ow* i pkt. 8).

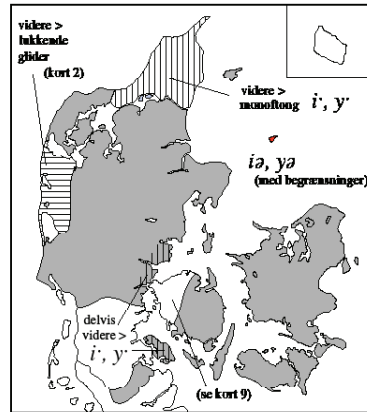
(10) Endelig er glda. *æ* og *a* (el. tidligt forlænget *æ*, *a*) diftongeret i lukkende retning (> *æj*, *åw*) på Vestfyn: glda. *he-r* > *hæj'r* (= hér) og videre > *haj'r*, glda. *ka-l* > *kåw:l* (= kål). I Jylland er glda. *æ* (el. tidligt forlænget *æ*) flere steder udviklet til *æj* i bestemte positioner: (a) foran *s* i sydøstjysk og nordøstligt sønderjysk; fx glda. *blæ-se* > *blæj-s* (= blæse); (b) foran *st* i mange nord- og midtjyske dialekter; fx glda. *vest* > *wæjst* mv. (= vest, verdenshjørnet); og endelig (c) foran *nd* i egnen mellem Hobro og Randers; fx glda. *ende* > *æj'n* (= ende, subst.).

Som allerede antydnet med de lydskrevne eksempler, tolkes de lukkende diftonger fonematisk som kortvokal + (stemt) konsonant, altså på samme måde som w- og j-diftongerne i pkt. 1-4. I mange tilfælde bliver tolkningen nøjagtig den samme for en lukkende glider og en w-diftong, fx det midtøstjyske *ow* i *sow'* (= so, jf. pkt. 8) og samme egns *ow* i *sov'* (= sov, jf. pkt. 1) (fx Jensen 1944:70). Bent Jul Nielsen har ganske vist – på grundlag af nordvendsysselske

10. Glda. æ:, å > lukkende glider

vestfynsk *høj* = hér, *håw* = hál – nordfynsk *høj(:)st* = hest(e) – sydvestfynsk *blæjs* = blæse – nordøstfynsk *æjn* = ende

11. Glda. e:, ø > åbnende glider

hå'al, håt = hel, *kjya* etc. = køre

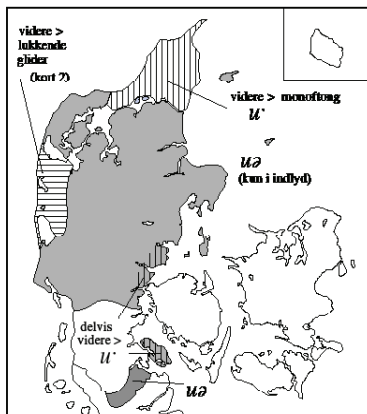
optegnelser – ment at kunne konstatere en generel fonetisk forskel: w- og j-diftonger er ”startfikserede” (dvs. med en fonetisk relativt veldefineret førstekomponent, men en mere ubestemt andenkomponent, af en kvalitet blot hen i retning af *w* hhv. *j*); i modsætning hertil siges glidere at være ”slutfikserede” (dvs. med en vokalisk veldefineret andenkomponent, men med en førstekomponent blot hen i retning af midtungevokalen *ə*) (jf. Jul Nielsen 1984:99 f.). Dette skel afvises imidlertid – endog for selvsamme dialekt i – Espegaard (1995 bd.I:212); her konstateres tværtimod hyppigt sammenfald mellem w-/j-diftonger og glidere, hvad også en lang række andre forfatterne til dialektmonografier (såvel i Jylland som på Øerne) er gået ud fra, såvel i lydskrift som i systemopstillinger.⁴

Den anden hovedtype af glidere er åbnende, dvs. andenkomponenten er mere åben (og mindre veldefineret) end førstekomponenten.⁵

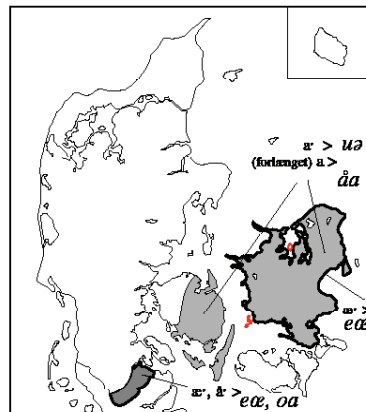
⁴ For Vendsyssels vedkommende viser sammenblandingen sig i øvrigt også i, at gliderne *ej*, *øj*, *ow* (i ren udlyd) tenderer mod samme fremskydning af længde og stød som de ægte diftonger: *snej'* > *sne'j* (= sne), og at omvendt diftongen *æj* (i Sydvenssyssel) kan overtage glideren *æj*'s alternative, monoftongiske udtale: *ræj'n* > *ræ'n* (= regn) (jf. Espegaard 1995 bd.I.218:160+220).

⁵ Nogle regner tillige med en tredje type af glidere: igen åbnende, men nu ”stigende”, dvs. med andenkomponenten som stavelsestop og derfor mest distinkt i fonetisk henseende. Denne type – med eksempel fra Jespersen (1949:127): et

Vore mange og forskelligartede diftonger

12. Glda. *o* > åbnende glider
puos, pu:ɔ = puse

13. Glda. *æ*, *a*; (forlænget) *a* > åbnende glider
pæ:al = pæl, nu(')æl, noal = nål, gda(ð) = gade

Der er i danske dialekter udviklet åbnende glidere ad følgende veje:

(11) Glda. *e*, *ø* (el. tidligt forlænget *e*, *ø*) er (med undtagelser) blevet til *iə*, *yə* i ømål (undt. vestfynsk jf. pkt. 9), i nørrejysk, i alsisk og angelsk; fx glda. *he-l* > *hi(')el* (= hel), glda. *kø-re* > *kjyər* (= køre). I Vendsyssel er disse glidere videreudviklet til monoftongerne *i*-, *y*-, hvilket i hovedsagen også er sket på Als og (for gamle enstavelsesords vedkommende) på Horsens-Kolding-egnen, mens de på Lemvig-Ringkøbing-kanten er videreudviklet til lukkende glidere af triftongisk karakter (*ejə*, *øjə* etc.)

(12) Glda. *o* (el. tidligt forlænget *o*) er i nørrejysk helt parallelt blevet udviklet til *uə* (med tilsvarende videreudviklinger); fx glda. *sko-le* > *skuəl*, *skowəl* (= skole), glda. *orth* > *u'ər*, *ow'ər* (= ord); dette gælder dog ikke i ren udlyd, hvor nørrejysk ligesom dialekterne på Øerne har lukkende glider (jf. pkt. 8).

(13) Glda. *æ* er blevet diftongeret til *eæ* i Angel og på Sjælland; fx glda. *pæ-l* > *peəl* (= pæl), hvorimod tidligt forlænget vokal udtales monoftongisk (*æ*). Glda. *a* er blevet til *oa* i Angel, men overalt på

slapt artikuleret rigssprogs-”ja” (*eá* el. lign.) – regnes i dansk fonetisk tradition for udtalevarianter af j-forbindelser. Andre regner dem for diftonger, især blandt romanister; men også i dansk sproghistorie tales om de glda. diftonger *ia*, *iu*, *io* – om end vokalkvaliteten af første komponent stilles stærkt i tvivl i Hansen (1962 ff. bd.II:12).

Øerne (undt. Vestfyn) *uə*; fx glda. *na·l* > *noal* hhv. *nu(·)əl* (= nål). Glda. (kort) *a* er efter forlængelse diftongeret til *āa* på Sjælland og Fyn; fx glda. *gata* > *gåad* hhv. *gåa* (= gade).

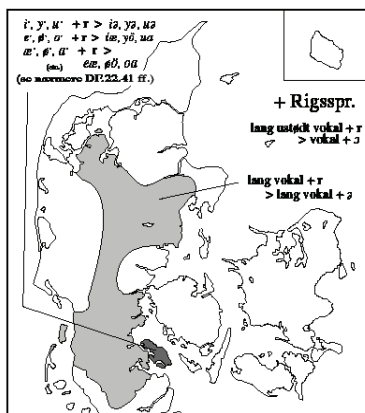
De åbnende glide-udviser ikke mulighed for forlængelse i forbindelse med apokope – sådan som det kendes fra *w*- og *j*-diftongerne og fra de lukkede glide-udviser. De minder herved om ”langdiftongerne” fra pkt. 6, og i dialektmonografier fortolkes de fonologisk som langvokaler – skønt de ikke har kortvokaliske modsvarigheder.⁶

Ligesom de lukkede glide-udviser tenderer mod sammenfald med *w*- og *j*-diftonger (se ovf.), kan åbnende glide-udviser falde sammen med en diftongtype udviklet af glda. vokal + (vokaliseret) *r*. Disse ”*r*-diftonger” kendes navnlig fra rigssproget, i langt mindre grad fra vore dialekter.

(14) I nyere rigssprog smelter en langvokal sammen med et efterfølgende *-r* til diftonger af typerne *æːə* (fx *nær*), *æːə* (fx *bære*).

De allerfleste dialektmonografier fastholder *ɹ* (omend stærkt vokaliseret) overalt i stavelsesudlyd. Kun for sønderjysk og en del midt- og østjyske dialekter regner man med *r*-vokalisering efter glda. langvokal (el. tidligt forlænget kortvokal); resultatet bliver (som i rigsmålet) ”lange *r*-diftonger”: *fiːə* (= *fire*), *fāːə* (= *fader*). På Als spiller andenkomponentens udtale undertiden en væsentlig rolle for identifikationen, fx skelnes der mellem *iə*, *yö*, *ua* (< *eː*, *øː*, *oː* + *r*) og *iə*, *yə*, *uə* (< *iː*, *yː*, *uː* + *r*). Fonematisk tolkes *r*-diftonger naturligvis som langvokal + konsonant.

Når man forsøger at klassificere de opregnede diftongtyper, indser man hurtigt, at kriterierne (1) oprindelse, (2) fonetisk manifestation

14. Glda. *r* > diftongkomponent (vokalisering)

rigsspr. *fyːə*, *kuːw* = *fyr*, *kuur* – øst- og sønderjysk *həːə*, *hə* = *hår* – alsisk *ua*, *oa* = *ord*, *kyö*, *køö* = *køre*, *fiæ* = *fjer*

⁶ Medmindre man fonematisk ville tolke de jyske forbindelser *jel/jæ*, *jøl/jö*, *wol/wå* som kortformer af *iə*, *yə*, *uə*, jf. korrespondenser som *stiːən* (= *sten*) – *stjænˈdjøn* (= *stendynge*).

Vore mange og forskelligartede diftonger

og (3) fonematiske-prosodisk tolkning – der kan have topprioritet i hver sin sammenhæng – lægger ret så forskellige snit gennem materialet, som enten underbygger etablerede kategorier eller påkalder sig nye. Der kræves ny, grundige overvejelser om rammende betegnelser for de enkelte diftongtyper.

Min interesse for diftongerne – og specielt de jyske dialekters diftonger – blev vakt under udarbejdelsen af dialektgeografiske kort til Jysk Ordbog. Redegørelsen for udtale og bøjning kan gøres mere overskuelig (i artiklernes hoved) ved, at systematiske forskelle dialekterne imellem vises på generelle kort (K 1.1 ff.) – følgende traditionen fra Kort&. – hvortil der så henvises fra de enkelte artikler. Fx vil udtalen af ordet *mad* ned over Jylland (i det store og hele) kunne noteres alene med følgende alternativer: *mað/ma/maj/mar* – når blot der tilføjes: (K 4.0), henvisende til det kort, der viser den lydrette udvikling af gl. *t* i stavelsesudlyd efter gl. kort vokal.

Tilbage fra 1980'erne har vi haft kort over mange sådanne generelle lydudviklinger (jf. www.jyskordbog.dk, linket Dialektkort), idet vi kunne støtte os til (og blot let modificere) eksisterende oversigtskort, fx et (noget ufuldkomment) kort over fordelingen mellem rundet diftong *yw*, *øw* og urundet *iw*, *ew* i ord af typen *tyv*, *døv*. Men gennem årene er ønsket om flere generaliseringer på K-kort (og revisioner af de bestående kort) groet frem af det daglige arbejde med Jysk Ordbog; fx vil det være praktisk med kort over, hvor forskellen mellem diftongerne *ew* og *æw*, *ow* og *åw*, *ej* og *æj* etc. er betydningsbærende, og hvor ikke (idet den ene diftong eller en synkretisme af dem er eneherskende). På grundlag af Sørensen (2009) og supplementet Sørensen (2012) tør jeg tro, at der nu foreligger nye, mere omfattende og præcise generelle kort dækkende w-diftonger (nemlig K 2.7 - K 2.9⁷), og tiden er derfor kommet til de mere komplicerede j-diftonger.⁸

⁷ Hvoraf K 2.8-K 2.9 desværre ikke kan lægges på nettet med Jysk Ordbogs nuværende publiceringsværktøj.

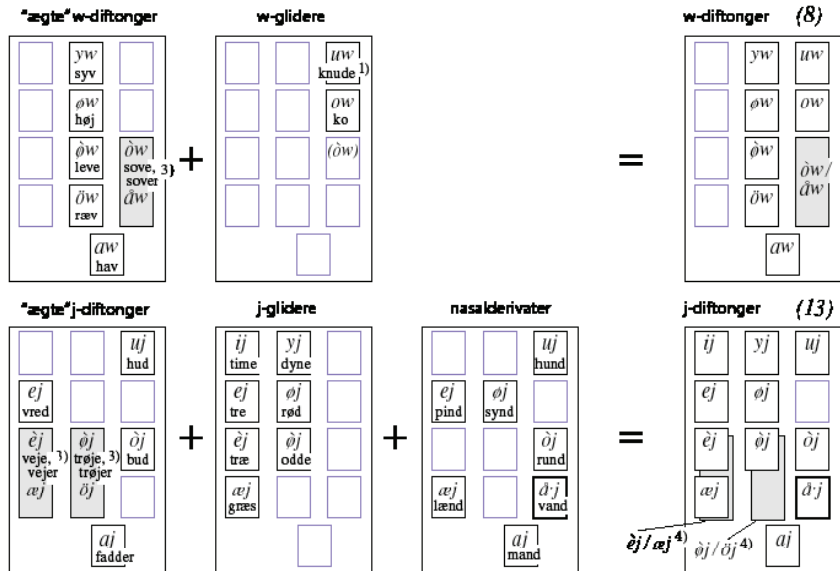
⁸ I praksis består arbejdet i (1) at konsultere de (heldigvis mange) kvalificerede beskrivelser af dialekternes lydsystem og derpå (2) at fylde arealmæssigt ud ved registrering og fortolkning af lydformer (i gængse ord af de pågældende ordtyper), som de foreligger i Jysk Ordbogs samlinger eller (i så fald nemmere) den allerede redigerede del af ordbogen. Et mere detaljeret billede af denne proces er givet i Sørensen (2009).

Viggo Sørensen

Under hele dette arbejde er det – ligesom i typologiseringen 1–14 ovf. – synsvinkel (a), diftongernes oprindelse, der står i centrum. En del af de opregnede diftongtyper belyses nemlig bedst sammen med andre lydforskelle dialekterne imellem. Der redegøres således bedst for udbredelsen af nasalerede (og nogle steder igen afnasalerede) diftonger (pkt. 5a) i sammenhæng med de øvrige udviklinger af glda. *nd*, *nn*, nemlig *n̄* og *n* (som allerede gjort på kort K 4.4 - K 4.5). Ligesom udbredelsen af diftongiske *t*- og *dd*-derivater (pkt. 2-3) bedst vises i sammenhæng med de øvrige udviklinger af glda. *-t* hhv. *-dd* (det første vist på K 4.0 - K 4.1, det andet afventende et nyt K-kort). Endelig vises udbredelsen af jyske glidere (pkt. 7-13) bedst sammen med de øvrige udviklinger af glda. lang monoftong (for de åbnende glidere klaret med K 2.3 - K 2.4, og for lukkende glidning af glda. *i*, *y*, *u* med kortene K 2.0 - K 2.1; men stadig mangler der kort for lukkende glidning af glda. *e*, *ø*, *o*, *æ* (pkt. 8-10).

Registrering af diftongerne i vore dialekter bidrager (om end i beskedent omfang) til dansk sproghistorie, og med dét sigte ville projektet naturligvis være mere givende, hvis det i samarbejde med en eller flere medarbejdere på Ømålsordbogen kunne blive landsdækkende. Til min glæde har Asgerd Gudiksen ytret interesse for projektet.

For at alt dette ikke bare skal ende i programerklæringer, vil jeg til slut give et ultrakort billede af den store forskel på inventaret af diftonger i nordlige og sydlige dele af Jylland, som jeg indtil nu mener at have konstateret. Lad mig kontrastere diftongsystemerne i vendsysseldialekten fra Børgum – som beskrevet i Jensen (1897 ff.) og Espegaard (1995) – og Frøslev-dialekten ved Flensburg – som beskrevet i Jensen (1959). I fig. 1-2 skelner jeg i første omgang mellem ”ægte” *w*- og *j*-diftonger (pkt. 1-4 ovf.), nasaldiftonger (pkt. 5a), langdiftonger (pkt. 6) og glidere (pkt. 7-13), men adderer så til slut disse delsystemer til et samlet billede af de to dialekters diftonginventarer (idet ingen af disse dialekter har andre typer af diftonger end de nævnte).

Noter: 1) men i gl. fastavalbansord (tj, st, sk); 2) kun relevant i Nordvendsyssel; 3) synkretisme; den lukkede varianten af i stavelsesstrukturen -VC, -VC, den åbne i -VC og -V(*C); jf. Jørgensen (1984) 135ff.; 4) synkretismen formlid holdt ud fra de simple diftonger øj, øj, øj, som bevares uændrede under bjævn, afblasing mv.

Fig. 1. Diftongerne i Børglum (Vendsyssel) (med eksempelord).

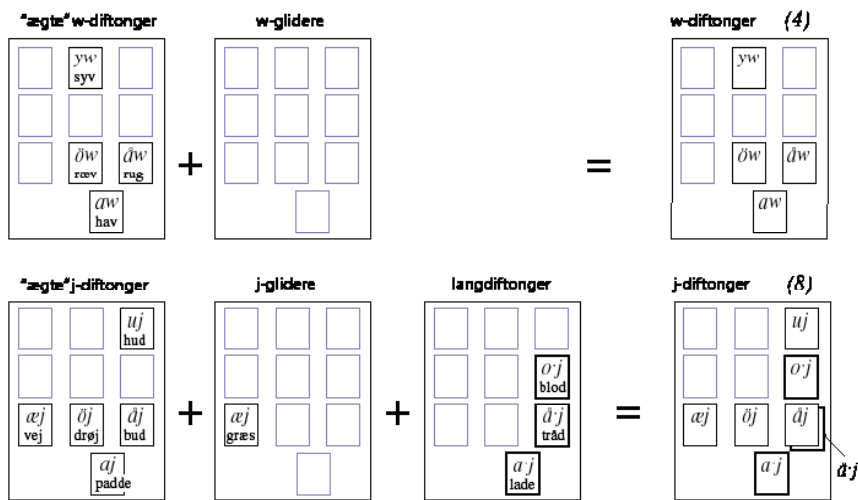

Fig. 2. Diftongerne i Frølev (Sønderjylland) (med eksempelord)

Viggo Sørensen

Litteratur:

- Andersen, Poul (1958) *Fonemsystemet i Østfynsk*. København.
- DSU = Brink, Lars m.fl. (red.) (1991) *Den Store Danske Udtaleordbog*. København.
- Espegaard, Arne (1972 ff.) *Vendsysselsk ordbog*. I-IV. Hjørring.
- Espegaard, Arne (1995) *Nogle nordjyske mål*. I-II. Hjørring.
- Gammeldansk Ordbog* (www.gammeldanskordbog.dk). København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hansen, Aage (1962ff.) *Den lydlige udvikling i dansk*. I-II. København.
- Jensen, Ella (1944) *Houlbjergmålet*. København.
- Jensen, Ella (1959) *Frøslevmålet*. Utrykt manuskript (acc. nr. 266). Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.
- Jespersen, Otto (1949) *Modersmålets fonetik*. 3. udgave. København
- Jul Nielsen, Bent (1984) *Bidrag til et vendelbomåls fonologi*. København.
- Kort& = Valdemar Bennike og Marius Kristensen (1898-1912) *Kort over de danske folkemål med forklaringer*.
- Langfeldt, Peter (1937) *Die Mundart des Sundewitt*. Kiel.
- Sørensen, Viggo (2009) De jyske w-diftonger. *I mund og bog*. Henrik Hovmark m.fl. (red.). København:303-324.
- Sørensen, Viggo (2012) Den jyske æw-diftong. *Danske Talesprog 12*. København:208-227.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Det flade a i prestige- og i hverdagsprog **Har ”det flade a” sejret?**

Jacob Thøgersen
Københavns Universitet

1. Indledning

Vi har i Danmark fra 1930'erne og frem en veldefineret, idealiseret fanebærer for korrekt udtale i form af Radioavisens nyhedsoplæsning. Igennem al den tid Radioavisen har udgjort et korrekthedsideal, har vi i dansk haft en stigmatiseret udtale af kort (a), ”det flade a”. Der har altid været normeret imod denne udtale i radiosprog. Samtidig har sprogforandringsstudier vist at den stigmatiserede udtale var på fremmarch i københavnsk.

Spørgsmålet der behandles her, er hvordan radioavisoplæserne reagerer i samspillet mellem en verserende sprogforandring og klare normative krav. Ændrer de deres udtale af (a) eller fastholder de en ældre udtale? Spørgsmålet undersøges dels gennem en længdeundersøgelse af oplæsninger af Radioavisen fra 1950'erne til 2000'erne, dels ved at sammenligne radioavisoplæsninger fra henholdsvis 1980'erne og 2000'erne med samtidige optagelser af hverdagskøbenhavnsk i form af sociolingvistiske interviews.

Spørgsmålet undersøges med akustiske metoder, nemlig målinger af formant 1 og 2 (F1 og F2). Disse målinger *normaliseres*, og det undersøges om forholdet mellem radioavisoplæsernes (a) og andre vokaler ændrer sig over tid. Dernæst undersøges det på baggrund af unormaliserede formantmålinger hvordan forholdet er mellem Radioavisens mandlige oplæsere og mandlige middelklassekøbenhavnere i sociolingvistiske interviews.

2. De danske a'er – forsøg på en begrebsafklaring

I en fonologisk beskrivelse har dansk to a-fonemer, henholdsvis kort /a/ og langt /a:/ (Grønnum 2005). Traditionelt havde disse én udtale hver, nemlig som en lav bagtungevokal, omtrent som i "lam"/"larm". Gennem de sidste par århundreder er denne traditionelle udtale imidlertid ændret sådan at hvert fonem har to kontekstuelte betingede allofoner, henholdsvis (a)/(α) og (a:)/(α:) i fx "han"/"ham" og "mane"/"larme". Af disse er (a)/(a:) lave eller halvhøje fortungevokaler mens (α)/(α:) er lave bagungevokaler. Det er med få undtagelser sådan at vi finder allofonerne (α)/(α:) før labialer og velærer og (a)/(a:) i andre stillinger, dog sådan at et forudgående eller efterfølgende /r/ evt. i følgende stavelse fører til (α)/(α:)-allofonen, fx "Randers", "Mars", "andre" (Brink & Lund 1975:67ff.). Hvert af de to sæt af allofoner (a)/(a:) og (α)/(α:) kan naturligvis realiseres på uendelig mange måder, vokalartikulation er jo et kontinuum uden naturlige grænser. Allofonerne er altså *variable*, og efter sociolingvistisk tradition benytter jeg notationen med rund parentes, (a), til at markere variable, mens skarpe parenteser benyttes til at markere et bestemt artikulationssted. Et (a) kan altså have uendelig mange udtaler, og fx udtales som [a] eller [æ]. Fonemnotationen med skråstreg, /a/, benyttes om den abstrakte fonologiske kategori, dvs. hvor (a) og (α) er bundne varianter af samme underliggende fonem. Selvom udtalen af allofonerne varierer kontinuert, opfatter man normalt at hver af a-allofonerne udtale kan opdeles i to kategorier. Dette er mest udtalt for (a)- og (a:)-allofonerne hvor den ene realisation endda har fået et særligt navn i daglig tale, nemlig "det flade a". Et "fladt a" er med andre ord en udtalevariant af fortungeallofonen (a) af fonemet /a/ som opfattes som bemærkelsesværdig eller markeret i kontrast til alternativet, den "normale" eller "lave" udtale af (a). Den præcise afklaring af hvad der kendetegner et "fladt a", bl.a. om både korte og lange a'er kan være "flade", afhænger til dels af den enkelte forfatter. Det vender vi tilbage til nedenfor. Også for (α)- og (α:)-allofonerne findes der både en "normal" og en "markeret" udtale hvor den markerede er mere tilbagetrukket end den "normale". Denne variabel vil jeg dog ikke komme nærmere ind på her.

3. Definitioner af fladt a

Den ældste beskrivelse jeg har kunnet finde, der nævner at der er variabilitet i udtalen af *a*-vokalen på dansk, er hos Georg Forchhammer (1895-1898:29). Han nævner dels standardudtalen (“den Udtale, den faar efter r”) og dels “den mere æ-agtige, vi sædvanlig har paa Dansk, og som navnlig er udpræget i ’det Københævniske’” (Forchhammers anførselstegn og satiriske stavning). Den “æ-agtige” udtale karakteriseres ved “[dens] ufuldstændig tilbagetrukne Tungerodsstilling” som står i modsætning til “den noget renere Udtale, som vi har i ordet *Krat*” (ibid:35). Om ikke før har vi her i 1895 en beskrivelse af at dansk har to forskellige udtaler af /a/-fonemet, og at den ene, den tilbagetrukne og “rene”, er at foretrække frem for den mere fremskudte, “æ-agtige”, “københævniske” og ”sædvanlige”. Det er i sig selv et studie værd hvordan den udtale ”vi sædvanlig har paa Dansk” kan stå i modsætning til standardudtalen og samtidig være både ”sædvanlig” og ”udpræget i det københavnske”... Bemærk at det der kritiseres hos G. Forchhammer, er at der overhovedet findes allomorfi i udtalen af /a/-morfemerne, mens diskussionen senere kommer til at handle om den mest korrekte udtale af (a)-allofonen. Dette er fx tilfældet hos en anden Forchhammer, Jørgen, vist nok en bror til Georg, som 25 år senere omtaler 3 forskellige danske *a*’er, igen er der nogle “rigtige” udtaler og en forkert:

...bei [a] finden wir die zwei gleichen Formen, das normale (italienische) [a] in *Hat* und ein weiteres, mehr dem bühnendeutschen ähnliches [ɑ] in *Arme*. Hierzu kommt aber noch ein ausgesprochen [æ]-artiges, fast als Mittelzungenvokal artikuliertes [a_æ] [...] in *lave* [la_æve], *lav* [la_æv]. Von diesen drei Formen gilt die erstgenannte, mittlere (italienschen) [a] als die beste Aussprache des kurzen dänischen a [...]: *Hat* [hat], *mig* [maj], *nej* [naj’].

(J. Forchhammer 1924:177) (lydskriften er tilpasset Dania, undtagen for det særlige [a_æ] som formentlig svarer til Danias [á]).

Derefter følger en beskrivelse af at københavnsk tit gør dette forkert og udtaler *hat* med den “æ-agtige” vokal, og *nej* og *mig* med den

Jacob Thøgersen

tilbagetrukne. Her er det altså ikke længere eksistensen af to forskellige *a*-kvaliteter der kritiseres (selv om det foretrækkes at bruge én og den samme), det er derimod at den fremskudte af de to *a*-kvaliteter udtales for højt, æ-agtigt, og/eller at man (i København) distribuerer vokalkvaliteterne forkert. Måske belyser J. Forchhammer indirekte en grund til kritikken af de forkerte, danske *a*'er. Forchhammer skriver på tysk og sammenligner eksplicit med tysk (bogen er en introduktion til dansk for tysktalende). Bogen er også udgivet i Tyskland, og J. Forchhammer var uddannet i sang i Tyskland og underviste i stemmelære og fonetik ved tyske universiteter. Det er ikke aldeles usandsynligt at en medvirkende årsag til hans kritik af de danske *a*'er (som er gentaget i utallige generationer af danske stemmepædagoger som kan trække deres faglige arv tilbage til Forchhammerne) skyldes uoverensstemmelser mellem tysk der passer til hans systematiske beskrivelser, og dansk der ikke gør.

Hos begge Forchhammerne må man antage at "de forkerte" *a*'er kan være både kort (*a*) og langt (*a:*). Det gælder også i det meste af den senere normative litteratur som vi vender tilbage til senere. Her hvor det primært drejer sig om at definere hvad et "fladt *a*" er, er det dog vigtigt at nævne at der inden for dansk (socio)lingvistik har været en tradition for kun at bruge termen "fladt *a*" om kort (*a*). Fx hos Gregersen (2009) som giver to arbejdsdefinitioner på "fladt *a*", dels at det er "æ-agtigt" og dels at det "minder om det lange *a*", [*á*]. Den første beskrivelse, at det er æ-agtigt, minder jo om Forchhammernes definitioner, men det er især den sidste definition, nemlig at "fladt *a*" er et kort (*a*) som har samme artikulationssted som det lange (*a:*) som benyttes i sociolingvistikken fra Brink & Lund (1975) og frem, fx hos Jørgensen (1980), Gregersen & Pedersen (1991) og Maegaard m.fl. (i tryk).

Når jeg nedenfor undersøger om radioavisoplæsernes *a*'er er blevet "fladere" er der altså spørgsmål om to forskellige bud på hvad fænomenet er, nemlig om det kun er kort (*a*) eller også langt (*a:*), og to forskellige andre vokaler at sammenligne med; dels kan man sammenligne (*a*) og (*a:*) med (æ), og dels kan man sammenligne (*a*) med (*a:*).

Det flade a i prestige- og i hverdagsprog ...

4. Det udskældte flade a

Forchhammernes beskrivelser har allerede indikeret at beskrivelsen af nogle a'er som "flade" ikke er objektiv. At et a er "fladt" (eller som Forchhammer ville sige, er "æ-agtigt"), indikerer at taleren er fra København og formentlig yngre da der jo er tale om en udtale i forandring. De illustrerer dog ikke helt *hvor* kraftigt udskældt "det flade a" har været. Det gør derimod dette citat fra filologen Brøndum-Nielsen:

Vi maa inderligt ønske, at Tidens skandinaviske Strømning kunde hjælpe til at udrydde den uhyggeligt tiltagende æ-udtale (i "Gade" og "glade"...), en ildelugtende Svamp i sproget. (Læserbrev i *Berlingske Aftenpost* 24.10.40, citeret fra Jacobsen 1973:176).

Og at det ikke bare var en kort tid at der var folkelig opmærksomhed omkring a'erne illustreres af at der i 1979 blev stiftet en forening, Modersmål-Selskabet, bl.a. til dets bekæmpelse. Som en af Modersmål-Selskabets stiftere mindedes i et radioprogram fra 2010:

[Modersmål-Selskabet] fandt at det var nødvendigt [at stifte selskabet], for man var begyndt at tale, ikke alene ungdommen, men måske især ungdommen, begyndt at tale meget fladt, man kunne ikke høre forskel på vokalerne, og man sagde æ i stedet for a. (Gerda Thastum Leffers i *Sproglaboratoriet* 26.8.2010)

Som man kan se her er "flade" (eller hævede) a'er altså ikke bare en objektiv beskrivelse af sproglig variation, det er et stigmatiseret træk. Der er ikke bare tale om at man observerer at nogle danskere, fx yngre københavnere, udtaler (a) anderledes end ældre. "Det flade a" er en fejl, en sygdom i sproget og måske endda et kommunikativt problem. Talepædagoger som fx Vanggaard (1970) går heller ikke af vejen for at beskrive "flade a'er" som patologiske og i nogle tilfælde endda udtryk for psykiske problemer. Her er en karakteristisk beskrivelse af en københavnsktalende:

Jacob Thøgersen

Det karakteristiske for hans københavnske tale var fordrejede, snævre vokaler og fordrejede diftonger [...]. De fordrejede vokaler – han sagde for eksempel [gæð] for gade – skyldtes den fastlåsedede kæbe, og de fordrejede diftonger en svigtende svælgrumsresonans. [...] på grund af disse begrænsninger ville han hellere være færdig så hurtigt som muligt. Han kunne ikke hvile ud, medens han talte, endsige udtrykke en sjælelig impuls
(Vanggaard 1970:82-83).

5. Radioavisen som udtaleideal

Hvorfor undersøge a-udtale i Radioavisen, kan man spørge sig selv. Mit argument er at Radioavisen udgør et særligt ophøjet ideal i det danske sprogsamfund. Det er her man ifølge almindelig lægmandsopfattelser finder det bedste og mest korrekte danske talesprog. Hvis man, som mig, er interesseret i hvordan en stigmatiseret variant opstår, benyttes som social markør og evt. mister sin betydningskraft, er det interessant at undersøge et udtaleideal, en norm. På den ene side fordi normen til enhver tid afspejler hvad der på det tidspunkt opfattes som korrekt, på den anden side fordi normen selv er med til at definere hvad der på en given tid er korrekt. Så vidt jeg kan se er mediesproget den eneste standard som alle danskere har tilgængelig, og som de kan bruge til at måle deres eget og andres sprog op imod. Og blandt mediesproget mener jeg som sagt at Radioavisens oplæsning har rang som det mest korrekte. Denne opfattelse finder jeg understøttet fx i interviews hvor jeg tidligere har hørt informanter sige sådan noget som:

... jeg [mener ikke] at vi skal have et meget rent sprog. Det synes jeg ikke vi skal. Men tilsvarende så synes jeg at det skal være mere rent når det er officielt, og når det er Radioavisen og TV-avisen. Og begynder det at blive alt for popsmart dér, så rejser nakkehårene sig på mig
(Thøgersen 2007:237).

Man finder også opfattelsen af nyhedsoplæsninger som særligt korrekte i DR selv. Fx har sprogredaktør Martin Kristiansen i en personlig kommentar til mig sagt at DR tilstræber ”korrekt” sprog fordi det er et tegn på ” troværdighed” (se i øvrigt Kristiansen, i trykken). Blandt

Det flade a i prestige- og i hverdagsprog ...

medieudsendelser er det især nyhedsudsendelserne der ønsker at opbygge et image af troværdighed.

Hvis man accepterer at Radioavisen er et *locus* for særligt korrekt sprog og man ved at ”fladt a” er det måske mest udskældte udtalefænomen i det 20. århundrede, er det ikke overraskende at ”flade a’er” i mediesprog har været diskuteret højt og længe. Faktisk var kritikken allerede tidligt så omfattende at a-udtalen fik plads i DR’s første jubilæumsbog, Breidahl og Rées *Danmarks Radio 1925-1940*. Her står der om speakerens kvaliteter:

“Er hans A ikke bredt nok, er der Jyder der frabeder sig ‘dette flæde Københavneri’, og skulde han komme for Skade at sige *Gæde* i Stedet for *Gade* rykker hele den gamle Garde ud”
(Breidahl og Réé 1940:159).

Se også vittighedstegningen fra Berlingske Tidende 1962, som står som et ekko af Georg Forchhammers omtale af “det Københævnske” og Breidahls og Rées “flæde Københavneri” (Figur 1).

»Vil De prøve at sige A!«
Tegning af Hørluf
Jensenius til Berlingske
Tidende august 1962. Tekst:
»Medarbejderne i radio og
TV skal have undervisning i
bedre sprogbrug. – Af en
forventet meddelelse i den
danske radio: – Dæ der
klæges en del over
speakerernes flæde udtæle æ’
det danske sprog, vil
programdirektør Dæhlerup
snærest foretæge en
undersøgelse...«

Figur 1: Vittighedstegning fra Berlingske Tidende, trykt i Skovmand (1975:317)

Jacob Thøgersen

Den samme kritik af ”flade a’er” findes i DR’s/Statsradiofoniens egne udtale- og sprogvejledninger, fx:

“A bør holdes i tilbørlig Afstand fra æ; der skal være hørlig Forskel mellem *glade* og *glæde*, *Hale* og *Hæle*, *Palle* og *Pelle*, *kalder* og *kælder*, *Stald* og *Stel*, *Land* og *Lænd*, *Tante* og *tændte*”

(Albeck 1940:4).

og:

Der hersker desværre, især blandt yngre danskere, en skræmmende ustabilitet i vokalbrugen. Mange vokaler kommer ud, som betyder det ikke spor, om man rammer rigtigt eller aldeles ved siden af. [...] en /a/-lyd bliver udtalt som et /æ/. Så hører vi om ‘Æ-kassens formand...’, ‘grevinde Ælexændra...’ [...], golfspilleren Søren /hænsn/ [...], /mæ:låsyndrom/ [...], /sdæ:dig/

(Skyum-Nielsen 2008:356, Skyum-Nielsens lydskrivning).

Det er påfaldende at alle disse citater tilsyneladende beskriver samme fænomen over en periode på mere end et århundrede: Nogle, især unge og københavnere, udtaler (a) forkert sådan at det lyder ligesom (æ). Spørgsmålet er nu om det *er* samme fænomen der kritiseres, om det altså er et eksempel på stabil variation mellem generationer, eller om det er et eksempel på konstant udvikling sådan at én generations ”normale” a svarer den forrige generations ”flade a”. Det andet man samtidig kan spørge sig selv om er hvilken rolle Radioavisen og andet mediesprog spiller: Er den det konserverende element som udgør en stabil standard som de unge københavnere adskiller sig fra, eller udgør den et ”bevægeligt mål” sådan at standarden hele tiden ændrer sig?

6. (a)-udtale i Radioavisen 1956-2010

Til undersøgelsen af udtaleændringer i Radioavisen benyttes optagelser af ca. 7 timers oplæsninger der spænder over perioden 1956-2010. Der optræder i alt ca. 41 talere¹ heraf 5 kvinder. For hver taler måles F1 og

¹ Ca. 41 fordi det kan være svært at bedømme om det er den samme oplæser man hører i flere forskellige programmer, eller det er forskellige.

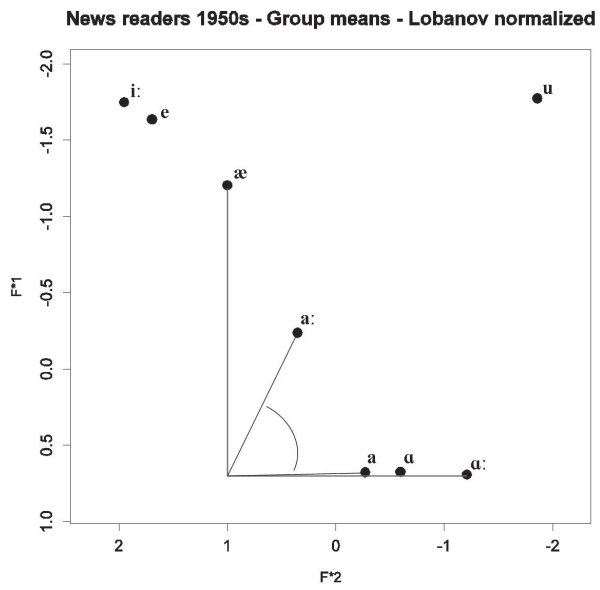
Det flade a i prestige- og i hverdagssprog ...

F2 i de fire a-variable (a), (a:), (α), (α:) samt fire vokaler der bruges som referencer for a'erne, nemlig (i:), (e), (æ) og (u). For nærmere beskrivelse af proceduren, se Thøgersen (i trykken).

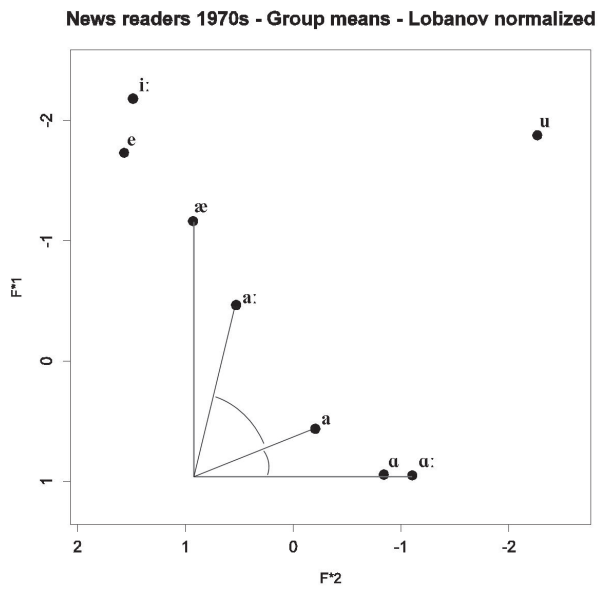
Til den første sammenligning af radioavisoplæserne over tid benyttedes *normaliserede* formantmål. Det vil sige at hver talers formantmål justeres sådan at der kan sammenlignes på tværs af talere. Populært sagt er normalisering en form for normalforskydning og skalering af den enkelte talers formantrum sådan at forskelle på grund af fx fysik udraderes. Hvis man ikke normaliserer data, vil målene give nogle systematiske fortegnelser. Bl.a. har kvinder normalt højere formanter end mænd, andelen af kvinder i en stikprøve ville derfor forskyde gennemsnittet. Efter at formantmålene er normaliseret, kan der beregnes gennemsnitlige F1/F2-værdier per vokal per årti og disse kan plottes i et x/y-koordinatsystem med F2 på y-aksen og F1 på x-aksen. Når akserne spejles sådan at laveste værdier er øverst og længst til højre, fremkommer der et rum som i nogen grad ligner det kendte kardinalvokalsystem (se fx Grønnum 2005:109 og 268). Alle normaliseringer og grafiske fremstillinger er lavet med NORM (Thomas & Kendall, <http://ncslaap.lib.ncsu.edu/tools/norm/>). Af pladshensyn præsenteres der her kun plot fra tre årtier, nemlig 1950'erne, 1970'erne og 1990'erne. De øvrige årtier viser de samme udviklinger (se Thøgersen (i trykken) for en mere udførlig datapræsentation).

I hvert plot ser man placeringen af vokalerne i et x/y-rum. For at gøre det lettere at se udviklingerne i (a) og (a:), de to vokaler der er i fokus her, har jeg tilføjet støttelinjer til de to nabovokaler, henholdsvis (æ) og (α:).

Jacob Thøgersen

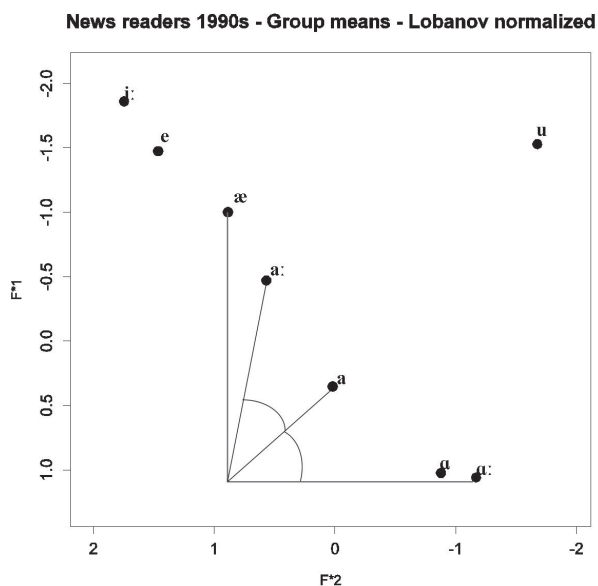

Figur 2: Nyhedsoplæsere 1950'erne, normaliserede gennemsnitsværdier

Figur 3: Nyhedsoplæsere 1970'erne, normaliserede gennemsnitsværdier

Det flade a i prestige- og i hverdagsprog ...

Figur 4: Nyhedsoplæsere 1990'erne, normaliserede gennemsnitsværdier

Når man sammenligner billederne, er udviklingerne i placeringen af (a) og (a:) ret tydelige: i 1950'erne lå (a) lige så lavt som og kun en anelse mere fremskudt end (æ). Når man ser på 1990'erne er (a) klart adskilt fra (æ) i højde så vel som mere fremskudt. I alle årtierne ligger (a:) markant højere end (a), og det nærmer sig tydeligt (æ). Kort sagt, Radioavisoplæsernes standard-a'er (både korte og lange) bliver højere og højere over årtierne. Til spørgsmålet om Radioavisen udgør en stabil norm eller et bevægeligt mål, kan man altså ret entydigt sige at den udgør et bevægeligt mål. Og som konsekvens for opfattelsen af "fladt a" kan man konkludere at det Albeck i 1940'erne hørte som "fladt", formentlig svarer til det Skyum-Nielsen i 2000'erne hørte som "normalt" (eller måske endog konservativt).

Forskellen mellem (a) og (a:) bliver lidt mindre over årene, og tilsvarende bliver forskellen mellem (a) og (a:) på den ene side og (æ) på den anden side også gradvist mindre. Der er dog ikke overlap mellem nogen af vokalerne, og når man undersøger distributionen af vokalerne, kan man se at langt de fleste talere har statistisk signifikant

Jacob Thøgersen

forskel mellem (a) og (a:) og mellem (a) og (æ). I de sidste årtier har omtrent halvdelen af talerne dog ikke signifikant forskel på (a:) og (æ) (se Thøgersen, i trykken).

Meget tyder altså på at det ”flade a” har gjort sit indtog i Radioavisens prestigeprog. Det ser ud som om Jørgensen (1980) havde ret da han proklamerede at: ”det flade a vil sejre”. Hvordan kan det så være at nye sociolingvistiske undersøgelser fra DGCSS (Maegaard m.fl. i trykken) konkluderer at ”fladt a” er på tilbagetog i København? Jeg tror noget af svaret kommer frem når man sammenligner Radioavisoplæserne med københavnske talere optaget i 1980’erne og 2000’erne.

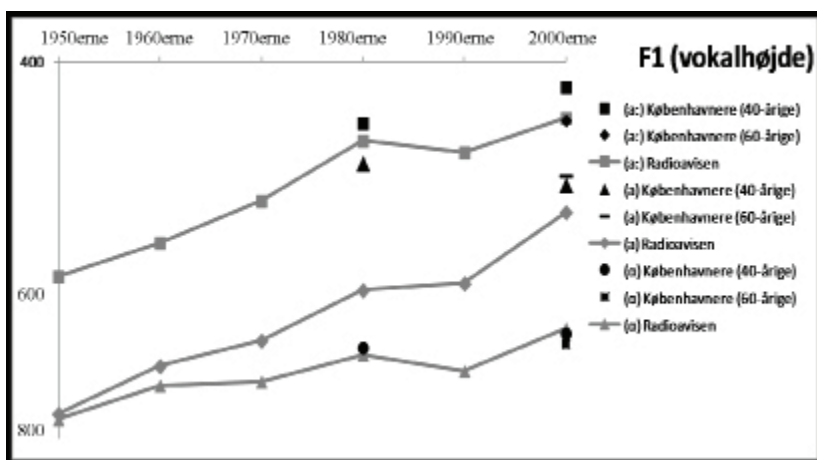
7. Radioavisoplæsere sammenlignet med københavnske talere

Som sammenligningsgrundlag benyttes her formantmålinger som Vanessa Wolter og Kirsten Appel har foretaget på sociolingvistiske interviews i DGCSS’ korpus i forbindelse med deres undersøgelse (Appel & Wolter 2012). Her indgår i alt ti mandlige middelklasse-talere. De fem af dem er optaget to gange, henholdsvis i 1980’erne hvor de var i 40’erne og i 2000’erne hvor de var i 60’erne. Derudover indgår også en gruppe der var i 40’erne i 2000’erne. For at simplificere sammenligningen viser jeg her kun målinger af F1 (analog til vokalhøjde), fordi, som vi så af de foregående plots, det især er i højden der sker en udvikling; udviklingen i F2 er underordnet udviklingen i F1. Ydermere benyttes unormaliserede data fordi det er den eneste måde at sammenligne tal over tid på uden at inddrage hele vokalrummet. Fordi der benyttes unormaliserede formantmålinger, sammenlignes der kun med mandlige radioavisoplæsere.

Hypotesen er som følger: Hvis talere har gennemført ”fladt a”, har de sammenfald i vokalhøjde (og dermed F1) mellem (a) og (a:) (jf. Gregersens definition af ”fladt a”). Radioavisen udgør en særlig stærk ”korrekthedsbastion” for dansk talesprog, hvis ”fladt a” altså findes i Radioavisen, har det sejret. Og efter samme logik om Radioavisens særlige status: Én af grundene til at vi hører nogle (a)’er som flade, er at de skiller sig markant ud fra normen. Radioavisen udgør her en tilgængelig version af normen, ikke dermed sagt at Radioavisen *er* normen for korrekt dansk talesprog, men Radioavisens oplæsere må

Det flade a i prestige- og i hverdagsprog ...

forventes at holde sig inden for det acceptable i normen og dermed afspejle den til enhver tid gældende norm. Der findes altså efter denne logik to forskellige markeringer af om en taler har "fladt a", dels en intern: falder hans korte (a) sammen med hans lange (a:)? dels en ekstern: skiller hans korte (a) sig markant ud fra det man kan høre i Radioavisens prestigegenorm? Ud fra disse betragtninger kan vi måske forstå forvirringen om om "fladt a" har sejret eller er i tilbagegang.

Figur 5: Mandlige radioavisoplæsere sammenlignet med københavnske talere

Figuren viser dels kurver over udviklingen i tre vokaler nemlig kort (a), langt (a:) og (som reference for de andre) kort (α). Som man kan se falder F1 i alle tre vokaler over tid, præcis som vi så i plottene tidligere. Forskellen er størst for kort (a) som altså starter med at ligge på højde med (α), men gradvist nærmer sig (a:). Det er alt sammen udviklinger der også kunne ses af de forrige plots, selvom data her altså er behandlet lidt anderledes. Figuren viser imidlertid også noget nyt. For hver af de tre grupper af københavnske talere plottes deres middelværdier for hver af de tre vokaler. Der er som sagt én gruppe i 1980'erne, 40-årige, samt to grupper i 2000'erne, 40- og 60-årige. Fordi jeg er interesseret i at sammenligne med generationer af talere snarere end specifikke individer, benyttes samme symbol for 40-årige

Jacob Thøgersen

københavnere i 1980'erne og 2000'erne uanset at det er de samme individer der udgør gruppen af 40-årige i 1980'erne og 60-årige i 2000'erne. Ser vi først på 1980'erne, ser man at københavnernes udtaler deres (a:) og (ɑ) omtrent samme sted som radioavisoplæserne. Med hensyn til (a) derimod er billedet et helt andet. Københavnerne udtaler (a) omtrent lige så højt som (a:), altså som relativt "flade a'er" efter Gregersens definition². Bemærk også hvor stor forskel der er mellem deres udtale og den man kan høre i Radioavisen; københavnernes udtale af (a) har praktisk talt samme højde som Radioavisens (a:), ikke som dens (a).

Går man frem til 2000'erne, er billedet et helt andet. Bemærk først at der kun er ret små forskelle mellem de to generationer af københavnere. Den forskel der er, indikerer at yngre københavnere har større afstand mellem (a) og (a:) – altså i overensstemmelse med fortolkningen at de har mindre (eller færre) "flade a'er". Den helt store udvikling er dog at Radioavisoplæserne så at sige har indhentet københavnernes udtale af (a). Hvor københavnernes har sænket deres (a) en smule og hævet deres (a:) (og dermed opnået større forskel), er radioavisoplæsernes udtale af (a) hævet markant og deres (a:) kun marginalt.

Hermed kan vi vende os mod spørgsmålet om om "det flade a har sejret" i betydningen at det har vundet indpas i prestigenormen, eller om det omvendt er i tilbagegang: Hvis "fladt a" betyder sammenfald i højde mellem (a) og (a:), så ser "fladt a" ud til at være i tilbagegang. Det fandtes i 1980'erne i København, men findes ikke mere, og det har aldrig fandtes i Radioavisen. Hvis man med "fladt a" mener "et (a) som er markant højere end det man kan høre i standardsproget", så må konklusionen også være at "fladt a" er i tilbagegang. Det påfaldende ved denne analyse er imidlertid *årsagen* til at markeringen er ved at forsvinde. Det skyldes nemlig ikke (eller ikke primært) at københavnere er i færd med at sænke deres (a)-udtale. Det skyldes snarere at prestigestandarden her udtrykt ved Radioavisen – på trods af et århundredes intens kamp for det modsatte – gradvist har

² Bemærk dog at Appel og Wolter finder statistisk signifikante forskelle i både F1- og F2-værdier på (a) og (a:) hos langt størstedelen af deres informanter. Ingen (eller kun ganske få) informanter har et reelt sammenfald i højde imellem de to vokalkvaliteter.

Det flade a i prestige- og i hverdagssprog ...

hævet sit. Hvis man derimod opfatter ”fladt a” som et akustisk eller artikulatorisk fænomen, fx et bestemt sted i kardinalvokalskemaet, så må man konkludere at ”fladt a” har sejret stort. Bemærk nemlig at kort (a) i Radioavisen i dag udtales tydeligt *højere* end langt (a:) gjorde i 1950’erne. Standard-(a) i dag har altså ikke bare samme højde som det udskældte ”flade a” havde i 1950’erne, det er endnu højere.

Den mest rimelige konklusion er nok at fastholde at ”fladt a” er en social og ikke en fonetisk kategori. Så længe der er nogen der diskuterer (og kritiserer) ”flade a’er”, så findes de som en sociolingvistisk variabel – om end variabelen altså kan have foranderligt indhold.

Når ingen længere benytter ”fladt a” som identitetsmarkør eller benytter andres ”flade a’er” som diskriminationsgrund, så er ”det flade a” dødt. Og det gælder hvad enten årsagen er at varianten er forsvundet eller varianten er enerådende. Kun når der er variation, er der en variabel. Som vi har set diskuterede Skyum-Nielsen stadig ”fladt a” i 2008, men måske tilhørte han (og vi) de sidste generationer for hvem ”fladt a” var dansks mest stigmatiserede udtalevariant.

Litteratur

- Albeck, Ulla (1942) *Farlige ord*. København: Schultz forlag.
- Appel, Kirsten & Vanessa Wolter (2012) *Akustisk undersøgelse af kort og langt /a/ i københavnsk i apparent og real time*, upubliceret BA-afhandling, Københavns Universitet.
- Breidahl, Axel & Knud Rée (1940) *Danmarks Radio, den danske Statsradiofoni gennem 15 Aar*. København: Chr. Erichsens forlag.
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Dansk Rigsmål 1-2*. København: Gyldendal.
- Forchhammers, Georg (1895-8) *Udkast til en dansk artikulationslære*. Særtryk af ”Tidskrift för Döfstumskolan”.
- Forchhammer, Jørgen (1924) *Die Grundlage der Phonetik*. Heidelberg: Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung.
- Gregersen, Frans (2009) ”Forgængere og Bagmænd”. Asgerd Gudiksen m.fl. (red.) *Dialektforskning i 100 år*. København: Afdeling for Dialektforskning:83-106.

Jacob Thøgersen

- Gregersen, Frans og Inge Lise Pedersen (red.) (1991) *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics* 1-2. København: Reitzel.
- Grønnum, N. (2005) *Fonetik & Fonologi*, Akademisk Forlag.
- Jacobsen, Henrik Galberg (1973) *Sprogrøgt i Danmark i 1930'rne og 1940'rne*. Dansk Sprognævns skrifter 6. København: Dansk Sprognævn.
- Jørgensen, Jens Normann (1980) *Det flade a vil sejre*. Upubliceret specialafhandling. Københavns Universitet.
- Kristiansen, Martin (i trykken) Spontansprog i folkets tjeneste. Om good-enough-revolutionens betydning for fremkomsten af nye sprognormer i de danske public service-medier, *Copenhagen Studies in Language*.
- Maegaard, M., Jensen, T.J., Kristiansen, T. & Jørgensen, J.N. (i trykken): Diffusion of Language Change: Accommodation to a moving target, *Journal of Sociolinguistics*.
- Skovmand, Roar (red.) (1975) *DR 50*. København: Danmarks Radio.
- Skyum-Nielsen, Peder (2008) *Godt Dansk*. Odense: Syddansk Universitetsforlag og Danmarks Radio.
- Sproglaboratoriet*. Tilrettelagt af Christoffer Emil Bruun. Danmarks Radio P1, 26. august 2010.
- Thomas, Erik & Tyler Kendall: *NORM. The Vowel Normalization and Plotting Suite*. <http://ncslaap.lib.ncsu.edu/tools/norm/norm1.php>. (15. november 2012).
- Thøgersen, Jacob (2007) *Det er meget godt som det er... er det ikke?*. Oslo: Novus.
- Thøgersen, Jacob (2013) Vil De prøve at sige A? ”Fladt a” i Radioavisen 1950-2010, *NyS* 43:101-132.
- Vanggaard, Grethe (1970) *Stemme, tale og udtryk*. København: Nyt Nordisk Forlag.

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Tekstteoriens grundantagelser

Ole Tøgeby
Aarhus Universitet

Tekstteori hviler på en række antagelser om hvad tekster er, hvilke dele de består af, og hvilke sider, processer og elementer teksttolkning består af. Ikke blot er der megen uenighed om disse spørgsmål, men der er også en helt uoverskuelig sproglig forbistring. Samme fænomen benævnes forskelligt, og samme ord betegner forskellige fænomener i forskellige videnskabelige skoler. Jeg vil først skitsere de forudsætninger om meningen med sætninger der for de fleste tekstteoretikere er ukontroversielle, og dernæst diskutere forskellige mere kontroversielle teorier om hvad tekstualitet over flere sætninger kan være.

Hvad er en talehandling?

Det er af de fleste tekstteoretikere antaget at en talehandling er hvad ytringen af en velformet sætning tæller som i sproglig interaktion. Denne enhed kan beskrives som bestående af enheder på forskellige niveauer. En talehandling består i situering af et udsagn (en proposition), som selv består i udsigelse (ved hjælp af neksusforbindelsen) af realitetsværdien af et sagforhold (state of affairs), som selv består af omsagnet (prædiketet) om de emner hvorved den omtalte situation (ved nominaler) forankres til virkeligheden på den ene eller anden måde:

Ole Togeby

Talehandling			
illokutionsindikator	Udsagn = proposition = assertion		
	Sagforhold = State of Affairs		realitetmarkør = sandhedsværdi
	Emne	omsagn = prædikat	
SITUERING	FORANKRING	OMSIGELSE	UDSIGELSE

Denne opbygning kan vises med følgende eksempel, som er en replik fra Soya: *To traade, Den skønne Fortid*, 1943. Den ene af to damer ved et bord på en fortovscafe, Oda, siger til tjeneren mens veninden hører på det: *Ja jég skal ha' en Kop Chokolade og en Linse*. Denne ytrede sætning ser ud som en tilkendegivelse af et ønske, men tæller i den situation som fremstilles i skuespillet (Oda, veninden og tjeneren på en cafe), som Odas ordre til tjeneren om at bringe chokoladen og linsen – forudsat at hun betaler for det når det er leveret af tjeneren. Det kan altså siges at være en aftale der er en kombination af en indirekte ordre og et forudsat løfte. Med det emphatiske tryk på *jég* signalerer Oda også at det både er en orientering til tjeneren, og en opfordring til den anden dame om at hun også skal afgive sin bestilling. Dette er ment som en eksemplifikation, og det er ikke afgørende præcis hvilke talehandlingstyper der er på spil.

Det principielle er 1) at den omtalte situation forankres til kommunikationssituationen ved emnet *jég*, 2) at sagforholdet beskrives som en situation hvor emnet 'jeg' forbindes med omsagnet 'har' 'en kop chokolade og en linse', 3) at dette sagforhold tilskrives realitetsværdi ved det finitte verbum i præsens (*skal*), så man får følgende udsagn: 'Oda har i fremtiden en kop chokolade og en linse', og 4) at dette udsagn ved illokutionsindikatoren (det som Peter Widell kalder en metaassertion) *skal have* tæller som en regulativ talehandling hvor virkeligheden skal tilpasses til den beskrevne omtalte situation, dvs. tjeneren sørger for at Oda får sin chokolade. Det i denne sammenhæng ukontroversielle grundlag for beskrivelsen af talehandlinger er at vi analytisk kan skelne mellem de fire niveauer i beskrivelsen: emne, sagforhold,

Tekstteoriens grundantagelser

udsagn og talehandling sat i relation til hinanden ved hjælp af de tre operatører: omsagn, realitetsmarkør og illokutionsindikator (Dik 1989, Reichenbach 1947, Lyons 1977).

Illokutioner

Der findes et meget stort antal illokutionære handlinger, og der har været mangfoldige forsøg på at klassificere dem i typer fra fx Austin (1997), Searle (1969, 1975 og 1976) og Habermas (2001). Her er valgt den klassifikation som Searle er kommet frem til i sine senere bøger (Searle 2010 og underinddelinger efter Arndt 2007), en klassifikation efter retningen af tilpasningen mellem den omtalte situation og den retoriske situation i konstateringer, reguleringer¹, ekspressioner og deklamationer.

Talehandlinger

ekspressioner (om mentale forhold)

estimering: *Det er koldere udenfor end inde i køleskabet*

evaluering: *Det er hundekoldt*

emotiv: *Jeg fryser*

konstateringer (om kendsgerninger)

informere: *Hun er kommet for 5 minutter siden*

hævde: *Jordens temperatur har været stigende de sidste 10 år*

antage: *Hun kommer nok tilbage (for hendes taske står her endnu)*

reguleringer (om adfærd)

1. person, kommissiver, fx løfte, tilbud: *Jeg skal nok komme*

2. person, direktiver, fx ordre: *Kom herhen!*

upersonligt for- og påbud: *Adgang forbudt. Cykler fjernes uden ansvar*

gensidig aftale: *Vi mødes kl. 16.*

generel regel: *Man må ikke slå på en der er mindre end en selv.*

¹ *Reguleringer* (ordet er lånt fra Habermas) er her betegnelsen for det som Searle kalder hhv. *commissives* og *directives*. Disse to kategorier er her slået sammen til en fordi de efter Searle selv har samme tilpasningsretning: verden skal tilpasses til den omtalte situation ved både ordrer og løfter.

Ole Togeby

deklarationer (om sociale relationer)

universelle: *Tak*

institutionelle: *NN, jeg døber dig i Faderens, Sønnens og Helligåndens navn, amen*

I reguleringer (løfter og påbud) tilpasses den retoriske situation efter den omtalte situation. I konstateringer (konstativer) tilpasses beskrivelsen af den omtalte situation efter virkeligheden (som den retoriske situation er en del af). Når man siger: *Her er et bord* er talehandlingen vellykket (dvs. sand) hvis der er et bord. Når man siger *Lad os sætte os her*, er talehandlingen vellykket (dvs. opfyldt) hvis det får de samtalende til at sætte sig. I ekspressioner evalueres i den retoriske situation de omtalte situationer som forudsættes at være kendsgerninger, og der sker ingen tilpasning. I deklamationer (konstituerende performativer) sker der en dobbelt tilpasning, nemlig af den omtalte situation til den retoriske situation, og af den retoriske situation til den omtalte situation. Forskellen på de fire typer af illokutionære handlinger kan således beskrives som forskellen på tilpasningens retning (direction of fit).

typer af illokutionære handlinger efter tilpasningens retning	omtalt situation skal passe til virkeligheden	omtalt situation tilpasses ikke
retorisk situation skal passe til omtalt situation	deklaration om sociale relationer	regulering af adfærd
retorisk situation tilpasses ikke	konstatering af kendsgerninger	ekspression af mentale forhold

Dette opfatter jeg som ukontroversielt idet det ikke er væsentligt for det følgende hvilken kategorisering af talehandlinger man abonnerer på, blot man accepterer at der findes inddelinger og kriterier for dem som virker i brugen af sproget, og som kan fremanalyseres af observatører – eventuelt på grundlag af hvilke handlinger der følger efter. Analysen af Odas talehandling kan altså bekræftes af at at der i situationen derefter sker følgende:

Tekstteoriens grundantagelser

- Oda: 10\Ja jég skal ha' en Kop Chokolade og en Linse ...
[Til Veninden:] 11\Vil du nu alligevel ikke?
Veninde: 12\Næh Tak. 13\Jeg blir nødt til og stikke af om to
Minutter – 14\ellers blir min Stodder tosset!
Tjeneren: 15\En Chokolade og en Linse – 16\jo Tak.

Den kollektive anerkendelse af hvad en ytring tæller som, må hvile på at alle parter har den samme forståelse af meningen med de sproglige tegn. Og det synes at være tilfældet i dette eksempel.

Teksthandlinger

Opbygningen af meningen med en talehandling der består af én sætning, er ikke emnet her, men blot det forudsatte grundlag for det der er emnet, nemlig hvordan man beskriver teksthandlinger som består af sekvenser af flere ytrede sætninger. Der er 4 muligheder: Konneksioner transformerer under integrationen af sætningerne konstituenterne til emner, sagforhold, udsagn eller talehandlinger.

Igen er der måder man beskriver tekster på som ikke er relevante for diskussionen her, men som man må forudsætte eksistensen af, for at kunne diskutere hvordan tekstualitet eller kohærens kan defineres. En sammenhængende tekst antages at bestå af en række konstituenten der er forbundet med konneksionsrelationer. Det antages at minimale konstituenten forbundet med sådanne konneksionsrelationer kan udgøre komplekse konstituenten hvori de minimale konstituenten er integreret til en helhed, og at tekster har en konstituentstruktur i form af et trædiagram. En minimal konstituent udgøres af meningen med en helsætning (eller en parentetisk ledsætning), men ikke med en bestemmende ledsætning som allerede er integreret grammatisk som et led i en helsætning. Det der skal diskuteres her, er om en sætning tæller som et emne, et sagforhold, et udsagn eller en talehandling når den integreres i en helhed som udgør en overordnet tekstkonstituent.

Her skal det illustreres hvorledes minimale tekstkonstituenten (dvs. meningen med en ytret helsætning) ved konneksioner integreres i større tekstkonstituenten som igen integreres i større konstituenten:

Ole Togeby

beretning						
indledning	MLG: & MENS: episode 1					ALTSÅ: slutning
	kompli- kation 1	MLG: & SÅ: & DERFOR: reaktion 1				
		hand- ling 1	MLG: & SÅ: & DERFOR: resultat 1 = episode 2			
			kompli- kation 2	MLG: & SÅ: & DERFOR: reaktion 2		
handl. 2	SÅ: & DERFOR: res 2					
1\Min lille- bror og jeg gik en gang ude på en mark	2\så skulle han tisse 3\og samtidig så vi et hus der brændte	4\ Min lille- bror tissede hen mod ilden,	5\ men han kunne ikke nå	6\ Så løb han hen og tissede på ilden,	7\ og så var ilden slukket	8\Det reddede huset

Hindbærbrus og Kragetæer, nr. 9 1972

De to minimale tekstkonstituent **handling-2** ₆ *Så løb han hen og tissede på ilden* og **resultat-2** ₇ *så var ilden slukket* integreres med hinanden ved hjælp af den eksplicite konneksion #SÅ# og den implicite konneksion #DERFOR# til den komplekse tekstkonstituent **reaktion-2**. Denne konstituent integreres med den minimale konstituent **komplikation-2** ₅ *men han kunne ikke nå* ved hjælp af den eksplicite konneksion #SÅ# og den omplicite konneksion #MLG# som er forkortelsen for MULIGGØR. OSV.

Konneksioner

Af konneksioner, som kan være eksplicite (signaleret af adverbier og sideordningskonjunktioner) eller implicite semantiske relationer mellem meningen med to nabokonstituent i en tekst, findes der næppe over 25. De kan inddeles i I) de generelle (som kan bruges om alle konstituent), nemlig: 1) de logiske og 2) de korporative, II) de situationelle, som inddeles i A) de narrative som forbinder udsagn om sagforhold i den samme omtalte situation, nemlig 3) de temporale og 4) de kausale, og B) de retoriske som forbinder

Tekstteoriens grundantagelser

handlinger i den retoriske situation, nemlig 5) de syllogistiske og 6) de informationelle. Konneksioner noteres med #KAPITÆLER# mellem havelåger og eksemplerne hentes fra de fire tekster fra Hindbærbrus og Kragetæer ovenfor), og Ole Grünbaum, Politiken, og Information (nedenfor). Det kan opstilles i følgende skema:

KONNEKSIONER					
I. DE GENERELLE		II. DE SITUATIONELLE			
		A. DE NARRATIVE		B. DE RETORISKE	
1. logiske: #OG#, #MEN#	2. korporative: #AT#, #SAGT AF#	3. temporale: #SÅ#, #MENS#	4. kausale: #FORDI#, #DERFOR#	5. syllogistiske: #ERGO#, #THI#	6. informationelle: #NEMLIG#, #ALTSÅ#
normative og alle fremstil- lingsformer	evalua- tive, nar- rative	narrative, normative	eksplanative, narrative	persuasive, eksplanative	ekspositoriske normative
<i>Ligeløn står i loven #OG# og slanke- kure virker hver gang</i>	<i>HUN SAGDE: #AT# "Tusind tak"</i>	<i>FUGLENE BEGYNDTE AT SYNGE #SÅ# og så stod solen op.</i>	<i>HUN HAR FEBER. #FORDI# hun er nemlig syg</i>	<i>HUN MÅ VÆRE SYG #THI# for hun har feber</i>	<i>JORDSKÆLV. #NEM- LIG# Haiti blev i går ramt af...</i>

Nu kommer så det der er påstanden i denne artikel. De forskellige typer af konneksioner transformerer meningen med sekvenser af tekstkonstituent til en komplekse tekstkonstituent på forskellige måder, nemlig ved hierarkisering af omtalte verdener, ved fusionering af udsagn, ved konstruktion af komplekse teksthandlinger eller ved zooming. Sidst i artiklen citeres 3 små tekster som kan eksemplificere de forskellige transformationer der sker ved integration af tekstkonstituent i komplekse tekstkonstituent.

Med de KORPORATIVE KONNEKSIONER #AT#, #SAGT AF#, etablerer afsenderen et hierarki af omtalte verdner inde i omtalte verdner som babushkadukker der sættes inde i hinanden. Verdenerne er i princippet efter transformationen uafhængige af hinanden, fx *Hvem må slå hvem?*

Ole Togeby

I denne tekst er sætning ₂*Du må ikke slå på én der er mindre end dig selv* en potentiel generel regel, men den mister muligheden for at være en regulering med Ole Grünbaum som afsender når den med #SAGT AF#-konneksjonen integreres med ₃*Det er en god gammel tanke*. Den komplekse og integrerede konstituent 2-3\ er jo nemlig en evaluerende ekspressiv handling med betydningen 'Det er en god gammel tanke at man ikke må slå én der er mindre end en selv'. Ved integrationen transformeres 2\ fra at være en potentiel talehandling til at blive et emne i en evaluerende handling.

Med de NARRATIVE KONNEKSIONER, #SA#, #MENS#, #FORDI#, #DERFOR#, skaber afsenderen en sammenhængende omtalt verden, hvor meningen med de enkelte sætningers udsagn er fusioneret eller smeltet sammen som to klumper modellervoks der æltes sammen til en klump. De enkelte sætninger beholder ved transformationen ikke deres potentielle talehandlingsegenskaber (forankringstype, realitetsstatus, og illokutionær kraft), men får alle et fælles budskab, som formidles med fælles talehandlingsegenskaber af en farve som er en blanding af det hele, fx *Det reddede huset*.

De to minimale konstituent ₆*Så løb han hen og tisede på ilden* ₇*og så var ilden slukket* udgør, når de integreres til en konstituent, også kun et komplekst sagforhold med fælles realitetsværdi. Det er altså ikke to udsagn der forbindes med en konneksion, men to sagforhold. Og sådan hele vejen i *Det reddede huset* fra 1\ til og med 7\. Konneksjonen mellem 1-7\ og 8\ er derimod en #SAGT AF#-konneksion.

Med SYLLOGISTISKE KONNEKSIONER, #ERGO#, #THI#, bygger afsenderen en logisk argumentation med bærende præmisser og en understøttet konklusion, som man i bondestenalderen ved KONSTRUKTION byggede en dysse af kæmpe bæresten og en megalitisk overligger. De enkelte sætninger får ved transformationen karakter af at være logiske udsagn, med hver deres sandhedsværdi men ikke illokutionær kraft, fx *En anden mulighed*.

Læserbrevet *En anden mulighed* er bygget op som et logisk ræsonnement, men det kræver lidt forklaring at indse at der er syllogistiske konneksioner i denne tekst, for budskabet

Tekstteoriens grundantagelser

er underforstået. Kald udsagnet 'danskerne frygter ikke skattestigninger mere' for X, 'skattestoppets succes' for Y og 'danskerne mærker konsekvenserne af skattestoppet på plejehjemmene, sygehusene, skolerne, institutionerne og mange andre steder i Danmark' for Z. Læserbrevet er så led i en disput hvor venstres skatteordfører i skribentens referat har lavet følgende syllogisme: $X \#OG\# \text{ hvis } Y \text{ så } X$. Herefter er det af ordføreren underforstået (angivet med kantede parenteser): $[\#ergo\# Y]$. Skatteordføreren argumenterer altså for at skattestoppet må have været en succes siden folk ikke længere frygter skattestigninger. Man kan lægge mærke til at dette ikke er en logisk gyldig syllogisme, men kun et sandsynliggørende entymem. Det er et eksempel på det der omtales som *modus ponens tollendo* (at sætte den præmis som burde hæves, nemlig Y), eller som *abduktion* (og ikke deduktion).

Herimod indvender Henrik Jessen: $X \#OG\# \text{ hvis } Z \text{ så } X$, underforstået: $[\#ERGO\#: Z]$. Og så kan læserne selv tage stilling til om Z eller Y er mest sandsynlig, idet de ikke begge kan være sande om flertallet af danskerne. Jessen hævder altså – med en x argumentation parallel til ordførerens – at skattestoppet må have været en fiasko siden folk ikke længere frygter skattestigninger. Argumenterende tekster er på denne måde metasproglige; med dem taler parterne ikke om verden, men om sandheden af udsagn om verden. Og sætningerne transformeres altså når de integreres med syllogistiske konneksioner, til udsagn.

Med INFORMATIONELLE KONNEKSIONER, $\#NEMLIG\#$, $\#ALTSÅ\#$, åbenbarer afsenderen efter et overblik over det hele, stadig flere detaljer af den omtalte situation for modtagerne, således som de i mandelbrotfraktaler kan se stadig mere detaljerede egne af den grafiske fremstilling af ligningen $f(x) = x^2 + c$. Det er den samme historie der fortælles igen og igen, teksten bevæger sig blot rundt i den omtalte situations landskab og ZOOMER IND på stadig mindre detaljer. De enkelte udsagn er ved transformationen blevet gjort til dokumentation for budskabsudsagnet og har således mistet deres egne talehandlingsegenskaber, fx *Valg på vej i Kenya*.

Ole Togeby

I denne tekst sættes sætningerne 2-5\ alle i konneksionsrelationen #NEMLIG# til budskabssætningen *Valg på vej i Kenya* idet de specificerer svar på spørgsmålene (i rækkefølge): HVAD, HVORNÅR HVEM, HVORNÅR, HVORLÆNGE, HVORDAN? Hver af sætningerne 2-5\ har således samme illokutionære status som 1\; de er information til læserne.

De logiske konneksioner, #OG#, #ELLER#, #MEN#, har ikke deres egne transformationsmuligheder, men kan indgå på samme måde som hver af de fire andre hvis de optræder i tekster hvor en af disse konneksionstyper er dominerende. I alle tekster sker der brug af disse logiske konneksioner.

Konklusion

Den teori der fremsættes her, omfatter altså følgende:

1. Meningen med en sætning kan beskrives på fire niveauer med operanderne emne, sagforhold, udsagn og talehandling, og operatorerne hhv. omsagn, realitetsmarkører, og illokutionsindikatorer, således at en operator gør en operand til en operand på det næste niveau. .
2. Teksthandlinger består af sekvenser af sætninger der er potentielle talehandlinger, men som transformeres når de integreres i hinanden med konneksionsoperatorer af fire forskellige typer: korporative, narrative, syllogistiske og informationelle.
3. Korporative konneksioner transformerer en sætning til et emne af 2° i et sagforhold. Narrative konneksioner opererer på sagforhold som transformeres til sagforhold af 2°. Syllogistiske konneksioner opererer på udsagn som transformeres til udsagn af 2°, dvs konklusioner i en argumentation. Informationelle konneksioner opererer på talehandlinger som transformeres til komplekse ekspositoriske teksthandlinger.
4. Konneksionsoperatorer tekstualiserer sætninger der er konstituentter i en tekst, ved hhv. inkorporering, fusion af sagforhold, opbygning af argumentation eller konkretiserende talehandlinger. De fire tekstualiseringstyper kan illustreres med følgende diagrammer:

Tekstteoriens grundantagelser

Evaluerende teksthandlinger

Metakommunikativ teksthandling				
Talehandlinger				
illokutions-indikator	Udsagn			
	Sagforhold			realitets-markør
	Emne 2° = bevidsthedselement		Omsagn	
	Emne	metakom. konneksion		
SITUERING	FORANKRING	TEKSTUALISERING	OMSIGELSE	UDSIGELSE

Narrative teksthandlinger

Narrativ teksthandlinger				
illokutions-indikator	Udsagn			
	Sagforhold 2° = episode			realitets-markør
	Sagforhold		narrative konneksioner	
	Emne	omsagn		
SITUERING	FORANKRING	OMSIGELSE	TEKSTUALISERING	UDSIGELSE

Argumenterende teksthandlinger

Argumentativ teksthandling				
illokutions-indikator	Udsagn 2° = konklusion			
	Udsagn			syllogistiske konneksioner
	Sagforhold		realitets-markør	
	Emne	Omsagn		
SITUERING	FORANKRING	OMSIGELSE	UDSIGELSE	TEKSTUALISERING

Ekspositoriske teksthandlinger

Ekspositorisk teksthandling				
illokutions-indikator	Talehandlinger			informationelle konneksioner
	Udsagn			
	Sagforhold		realitets-markør	
	Emne	Omsagn		
SITUERING	FORANKRING	OMSIGELSE	UDSIGELSE	TEKSTUALISERING

Ole Togeby

1. logiske: #OG#, #MEN#	2. korporative: #AT#, #SAGT AF#	3. temporale: #SA#, #MENS#	4. kausale: #FORDI#, #DERFOR#	5. syllogistiske: #ERGO#, #THI#	6. informationelle: #NEMLIG#, #ALTSÅ#
	inkorporerende som babushka- dukker	fusionerende som to klumper modellervoks		understøttende som i stendysse	indzoomende som fraktaler
					
ALLE TYPER	KONNEKSION AF EMNER	KONNEKSION AF SAGFORHOLD		KONNEKSION AF UDSAGN	KONNEKSION AF TALEHANDLINGER

Litteratur

- Arndt, Hans (2007) *Talehandlinger – og anden sprogbrug*. København: Daneklærerforeningen.
- Austin, John (1955/1975) *How to do Things with Words*. Oxford University Press, Cambridge, GB. Dansk oversættelse ved John E. Andersen og Thomas Bredsdorff (1997) *Ord der virker*. København: Gyldendal.
- Dik, Simon C (1989) *The Theory of Functional Grammar. Part I: The structure of the clause*. Dordrecht: Foris.
- Habermas, Jürgen (2001) 'Forberedende bemærkninger til en teori om den kommunikative kompetens' (på dansk v. Peter Widell og Niels Hornsborg Jensen) i Henriksen, Carol (red.) *Can you reach the salt? – Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Lyons, John (1977) *Semantics 1-2*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Reichenbach, Hans (1947) *Elements of Symbolic Logic*. Free Press, New York.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts*. Cambridge University Press, Cambridge, Mass.
- Searle, John R. (1971) *What Is a Speech Act*. Searle, J.R. (ed) *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, Oxford.

Tekstteoriens grundantagelser

- Searle, John R. (1976) *A classification of illocutionary acts i Language in Society vol 5*, Cambridge University Press, Cambridge, GB.
- Searle, John R. (2010) *Making the social world. The structure of human civilization*. Oxford: Oxford University Press
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gad
- Togeby, Ole (uå) *Bland blot genrene!* København: Samfundslitteratur

Tekster

^{1\}Hvem må slå hvem?

^{2\}Du må ikke slå på én der er mindre end dig selv. ^{3\}Det er en god gammel tanke. ^{4\}Hvis nu alle fulgte den, så havde man altid ret til at tæve dem der var større end en selv ^{5\}(de må jo ikke slå igen). ^{6\}Det ville være komisk, ^{7\}men foreløbig har ingen set det realiseret, skønt alle børn har fået at vide at de ikke må slå på nogen der er mindre end dem selv. ^{8\}Sætningen modsvares naturligvis af den sunde virkelighedssans som selv et barn hurtigt udvikler: ^{9\}Det kan ikke betale sig at slå på én der er større end en selv, ^{10\}for så får man bare tæv. ^{11\}Man kunne også have udviklet følgende mundheld: ^{12\}Du må ikke slå på nogensomhelst! ^{13\}Men det ville jo nok være at gå for vidt at lære børn den slags.

Ole Grünbaum 1967: *Provokér. Lærestykker om den almindelige uorden*. København: Hans Reitzels Forlag:30

^{1\}Valg på vej i Kenya

^{2\}Kenyas præsident, Daniel Arap Moi, opløste i går landets parlament forud for præsident- og parlamentsvalget senere i år. ^{3\}Den 73-årige Moiss præsidentperiode udløber 4. januar. ^{4\}Moi har været ved magten siden 1978, og ^{5\}han vandt en kneben sejr ved Kenyas første flerpartivalg i 1992.

Politiken 6.11.1997

^{1\}En anden mulighed!

^{2\}Henrik Moberg Jessen, København S

^{3\}Venstres skatteordfører udtaler i Information (den 15. februar), ^{a\}at danskerne ikke frygter skattestigninger mere, og ^{b\}at det skyldes "skattestoppets succes".

^{4\}En anden mulighed kunne være, ^{a\}at danskerne mærker konsekvenserne af skattestoppet på plejehjemmene, sygehusene, skolerne, institutionerne og mange andre steder i Danmark.

Information 16. februar 2010:17, under overskriften *Læserbreve*

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Nye begreber til forståelse af tekstkohærens

Ib Ulbæk
Københavns Universitet

Indledning

Videnskaben har sine bølgetoppe og bølgedale. Der vil i bestemte forskningsgrene være perioder med intens forskningsaktivitet, som resulterer både i ny forståelse af empirien, nye teorier og begreber og måske nye forskningparadigmer på grundlag af disse udviklinger. Og omvendt vil der være perioder med normalvidenskab (jf. Kuhn 1973), hvor der blot lægges sten på sten i opbygningen af forskningsdisciplinen. I tekstlingvistikken var perioden 1975-1985 en overordentlig aktiv periode, hvor mange nye tiltag skete, som resulterede i mange af de landvindinger inden for tekstlingvistikken, som vi kender den i dag (jf. Ulbæk 2005). En kort opremsning vil illustrere dette. I 1976 kom *Cohesion in english* (Halliday og Hasan 1976) og Halliday udgav ca. 10 år senere, hvor kohæsiostanken var indlejret i en samlet fremstilling af tekster (Halliday og Matthiesen 1985). Van Dijk og Walter Kintsch havde deres frugtbare samarbejde i den periode, hvor de arbejdede med makrostrukturbegrebet (van Dijk og Kintsch 1983) og van Dijks gav en samlet teoretisk fremstilling i (van Dijk 1980). I 1981 kom *Introduction to text linguistics* af de Beaugrande og Dressler, der fik stor indflydelse som en samlet forståelse af tekstbegrebet og de lag, tekster skal eller kan analyseres i (Beaugrande og Dressler 1981). I udkanten af perioden kom også den retoriske strukturteori, Rhetorical Structure Theory (Thompson og Mann 1987, Mann og Thompson 1988), der søger at afdække tekststrukturer. At denne periode var ekstraordinært frugtbar for tekstlingvistikken, vidner

Ib Ulbæk

diverse introduktioner til sproglig tekstanalyse om, idet det i det store hele er teorier og metoder fra den periode, der trækkes på (jf. fx Vagle et al. 1993, Ulbæk 2005, Esser 2009). Denne periode er så afløst af en periode med relativ stilstand, hvor normalvidenskab hersker uden de store nye udviklinger (men dog på dansk grund, Tøgeby 1993). I al beskedenhed vil jeg her fremlægge to af mine egne bidrag til ny teoridannelse inden for tekstlingvistikkens område. Den ene teori, teorien om pipeline, rækker nogle år tilbage (Ulbæk 2003), mens den anden, teorien om andenordenskohærens, ikke har været præsenteret før (men foreligger til udgivelse, Ulbæk 2013). De præsenteres samlet, fordi de begge undersøger kohærensbegrebet på afsnitsniveau.

Pipelineteorien for afsnitskohærens

I det følgende vil jeg genintroducere begrebet om pipeline i tekster, fordi jeg mener det er et ganske brugbart alternativ til makrostrukturteorien, der herhjemme har fået kritik for sit teoretiske grundlag (Borchmann 2010). Det er brugbart både som teoretisk forståelse af afsnits opbygning og afsnitsrækkefølge - og så har det en afledt didaktisk dimension: et værktøj til elever og studerende i analysen af tekster!

Udgangspunktet for teorien er almene karaktertræk ved sprog og tekster, som har konsekvenser for den måde, vi tilrettelægger information i tekster. Udgangspunktet er *sprogets linearitet*: at det skrives og læses tidsligt fortløbende. Og det gælder selvfølgelig både for ordningen af ord/morfemer, for sætninger og for strukturer hinsides sætningsniveauet, herunder afsnit i tekster. Den næste forudsætning er at tekster er ordnede i den forstand, at rækkefølgen af de præsenterede informationer er ikke-tilfældig. Her tænkes ikke på den grammatiske struktur, der som bekendt for dansk er rækkefølgeorienteret, topologisk organiseret. Her tænkes på de strukturer, som ligger over sætningsniveau, altså i første omgang rækkefølgen af sætninger (med de krav til valg af grammatisk strukturer, der følger heraf, topikalisering, kontrastfokus o.lign.), og i næste omgang afsnit og eventuelle storafsnit, kapitler mm. Der ligger indlysende i det menneskelige psykologiske apparat en række restriktioner på,

Nye begreber til forståelse af tekstkohærens

hvordan vi kan præsentere sproglig information på, og som adskiller sig fra den måde, vi fx orienterer os i det tredimensionelle rum, eller når vi ser på billeder. I sidstnævnte tilfælde giver det ikke meget mening at bruge metaforen ”at læse” eller ” aflæse” billeder, da billedinformation ikke præsenterer sig sekventielt (jf. Ulbæk 1997). Denne rækkefølgeordning har jeg ladet udmønte i et *ikonicitetsprincip for mening*, der lyder: Betydningsbærende elementer, der er anbragt nær hinanden, har en betydningsmæssig nær relation til hinanden (jf. fx Ulbæk 2005:36). Det betyder således, at den pragmatiske antagelse i mødet med teksten er, at to sætninger er anbragt sammen fordi de ”har noget at sige hinanden”, for at sige det populært. Og ikonicitetsprincippet for mening suppleres ofte af et *ikonicitetsprincip for rækkefølge*: at tekster har den naturlige orden (*ordo naturalis*), at begivenheder, som sker først, fortælles først. Dette er umarkeret, og hvis ordningen er anderledes, så må det markeres i teksten.

Parallelt med ikonicitetsprincipperne for sætninger er det min antagelse angående storstrukturer som afsnit, at det samme gælder her. At som sætninger anbringes nær hinanden fordi de er hinandens forudsætninger, så gælder det samme for afsnit. Ikonicitetsprincippet for mening antages med andre ord også at gælde for afsnit: at teksters afsnit er organiseret indbyrdes således at de hinandens forudsætninger (eller bare at første afsnit er forudsætning for andet). Det er tavse forudsætninger for og i læsningen, som både læser og skribent kan forstå og bruge mere eller mindre sikkert.

Afsnit er velbegrundede inddelingsstrukturer i tekster, men i aktuel udførelse kan de forekomme labile, da valgte afsnit ikke altid følger den simple grundregel, at afsnit danner ramme om en teksts delemler. Jeg har udført undersøgelser, hvor studerende har fået en tekst udleveret uden afsnitsinddeling, og hvor de er stillet opgaven at foretage denne inddeling. Hvis man rekonstruerer deres besvarelse således, at man konstruerer en afsnitsinddeling efter flertallets valg, så har man faktisk en godt inddelt tekst, der svarer til den inddeling, man ville lave analytisk som forsker – og som kan afvige på væsentlige punkter fra den originale afsnitsinddeling (Ulbæk, upublicerede data).

Ib Ulbæk

Alt dette har ført mig frem til, at afsnit er anbragt efter hinanden af sammenhængsgrunde, at som der er kohærens mellem sætninger, der følger efter hinanden, så er der også kohærens mellem afsnit. Men hvori består denne kohærens? Her er det faktisk lettest at se på et konkret eksempel og så uddrage nogle konklusioner på baggrund heraf. En af de tekster, som bragte mig på sporet af afsnitskohærens, er den følgende børnebogstekst:

Pludselig kom der en robåd glidende på vandet.

"Hej!" sagde vandrotten i båden. "Hej med dig, Rotte," sagde Muldvarp. "Har du ikke lyst til at tage med på en tur ned ad floden?" spurgte Rotte. "Jo, meget gerne," svarede Muldvarp glad og hoppede ned i robåden. "Men jeg har altså aldrig siddet i en båd før – er det ikke farligt?" "Har du aldrig siddet i en båd?" udbrød Rotte. Så skal jeg lære dig at ro, og det er slet ikke farligt."

Ved middagstid var de nået til den gamle vandmølle. "Skal vi ikke blive her?" spurgte Rotte. "Her er så hyggeligt." "Jo, lad os det," svarede Muldvarp begejstret. Og så gik de i land (Graham 1993:2-3).

Her er sammenhængen mellem afsnit 2 og 3 den, at der bliver i andet afsnit foreslået en rotur, som accepteres af Muldvarp, men at der er et intermezzo, hvor Vandrotte lærer Muldvarp at ro, og først derefter tages selve roturen op igen. Mit forslag til at begrebsliggøre denne form for afsnitskohærens er derfor at opfatte relationen mellem de to afsnit som en pipeline mellem forslaget og effektueringen af turen (markeret med fed):

Pludselig kom der en robåd glidende på vandet.

*"Hej!" sagde vandrotten i båden. "Hej med dig, Rotte," sagde Muldvarp. **"Har du ikke lyst til at tage med på en tur ned ad floden?"** spurgte Rotte. "Jo, meget gerne," svarede Muldvarp glad og hoppede ned i robåden. "Men jeg har altså aldrig siddet i en båd før – er det ikke farligt?" "Har du aldrig siddet i en båd?" udbrød Rotte. Så skal jeg lære dig at ro, og det er slet ikke farligt."*

Ved middagstid var de nået til den gamle vandmølle. "Skal vi ikke blive her?" spurgte Rotte. "Her er så hyggeligt." "Jo, lad os det," svarede Muldvarp begejstret. Og så gik de i land (op. cit.).

Nye begreber til forståelse af tekstkohærens

Grunden til valget af betegnelsen pipeline ligger i en vis adækvat metaforik med olierørledninger: At der er et start- og et slutpunkt; at olien flyder i en retning, og at enhver pipeline har en eller anden form for begrænset kapacitet.

Der er et startpunkt i den overfor foreslåede pipeline: invitation til rotur ned ad floden; og der er et tilsvarende slutpunkt: at roturen ender ved den gamle vandmølle (den er infereret, ikke nævnt). Bevægelsen i pipeline følger afsnittene, og da dette er en tidsbaseret fortælling, så følger dette ikonicitetsprincippet for rækkefølge: Vi har al mulig grund til at antage, at begivenhederne i andet afsnit sker før dem i tredje. Den begrænsede kapacitet består i dette tilfælde i, at andet afsnits invitation til at lære at ro ikke rækker ud over afsnittet selv. Det er en selvstændig sidehandling, som er afsluttet i og med den er blevet fortalt (og Vandrotte har lært Muldvarp at ro, må eller skal man antage, endnu et slutningsbaseret stykke handling). Man kan om den begrænsede kapacitet sige, at hvis man skulle elaborere på alt i et afsnit efterfølgende, så ville teksten eksplodere i irrelevante sidespring, som intet formål tjener. Endnu en lidt fjernere lighed med virkelige pipelines kan noteres, idet vi ser, at pipeline ikke går fra sidste sætning i andet afsnit til første sætning i tredje afsnit. En pipeline har geografisk afstand som årsag til at blive anlagt. Og her kan man sige, at tekstlig pipeline ikke ville skulle etableres, hvis relationen var så nær som fra sidste sætning i et afsnit til første i næste afsnit. Men pipeline går fra borefeltet inde i landet og til udskibningen på kysten, og her i teksten kommer den inde fra et afsnit og lander i første sætning i næste afsnit (ikke nogen fast tilknytningsform, jf. næste eksempel). At der lige præcis er denne form for tilknytning mulig mellem afsnit siger noget om afsnits natur: At de er naturligt afgrænsede enheder inden for teksten.

Hvis tanken, at rækkefølgen og afsnittenes orden er bestemt af den meningsmæssige nærhed, er korrekt, så har det den implikation, at pipelinestrukturen er meget simpel: flad og løbende simpelt ned gennem teksten: A_1 kobler via pipeline₁ til A_2 , A_2 kobler via pipeline₂

Ib Ulbæk

til A_3 og så fremdeles indtil der er ikke er flere afsnit. Men næste eksempel viser, at så simpelt behøver det ikke være.

1. *Dúné er rykket til Berlin, Alphabeat bor i London – det samme gjorde Mew – og The Ravionettes holder til i Los Angeles og New York.* 2. For at være tættere på deres internationale karrierer.

3. Sådan en har The Kissaway Trail også kørende for sig. (*Uddybning slettet, IU*) 5. *The Kissaway Trail var endda det danske band med flest udenlandske koncerter i 2007.*

6. *I går udkom deres nye album, 'Sleep Mountain'.*

7. *Men de fem gutter bor stadig i Odense.* 8. *Og det har de tænkt sig at blive ved med. Ikke mindst efter det kaotiske arbejde med deres nye album, 'Sleep Mountain', der udkom i går (kilde: ??).*

Jeg har her angivet to pipelines fra første afsnit: sætning 2 kobler sig på sætning 3, men også en pipeline fra sætning 1 i første afsnit til sætning 7 nede i fjerde afsnit. Og den komplekse struktur fremkommer uden tvivl ved, at der i første afsnit er mere end en information, der skal elaboreres på. Og denne uddybning kan ikke kun rummes i næste afsnit. Derfor og på grund af den nødvendige sekventialitet, så må pipeline springe hen over afsnit, men dog stadig befinde sig i nærheden for at kunne holdes sammen i hukommelsen.

Set i forhold til makrostrukturteorien (van Dijk 1980), så etablerer makrostrukturteorien et makroudsagn pr. afsnit via fire reduktionsregler (se evt. Ulbæk 2005 for teorigennemgang og eksemplarisk analyse), og kohærens mellem afsnit opstår ved, at der er kohærens mellem makroudsagnene. Pipelineteorien fungerer anderledes, idet et pipelineudgangspunkt så at sige søger efter sit kohærente tilknytningssted i næste afsnit. Hvis søgningen lykkes, så er der kohærens mellem afsnittene, hvis ikke så kan søgningen fortsætte ned i teksten, sådan som det gælder i Kissaway-teksten ovenfor, hvor det lykkes at etablere pipeline mellem sætning 1 og 7 og dermed etablere kohærens mellem første og fjerde afsnit.¹

¹ Når denne forskel er fremhævet, så er det ikke sikkert, at der behøver at være forskel på makrostrukturen i teksten og de samlede pipelinesætninger. Denne indsigt skyldes jeg Kate Moelsby. Det er dog ikke blevet undersøgt.

Første- og andenordenskohærens

Begreberne første- og andenordenskohærens er ikke hidtil blevet etableret. Man har talt om kohærens slet og ret; kohærens som en egen-skab ved tekster – det fænomen, som er tekstens sammenhæng. Den foreslåede opdeling og niveaudeling af kohærens-begrebet er sket i anledning af Simon Borchmanns problematisering af tekstlingvistikken og dens resultater (Borchmann 2010). Der er to forskellige problemer i spil, som er relateret. Det ene er den klassiske forestilling om, hvad der skaber kohærens (og dermed også hvad der skal til for at en tekst er inkohærent), det andet er kohærens rolle i etableringen af kohærens.

Van Dijk brugte denne herostratisk berømte formulering til at vise, hvornår en tekst er inkohærent:

We will have guests for lunch. Calderon is a great writer (van Dijk 1972:40).

Pointen i hans fremstilling er at der mangler fælles diskursreferenter til at muliggøre en sammenkædning af de to udsagn. Og hvis der er fælles diskursreferenter, så skal de også realiseres, dvs. at Halliday synes at have ret i, at kohærens er en nødvendig forudsætning for etablering af tekster (Halliday og Matthiessen 1985). Men den konklusion, både den positive, at kohærens forudsætter referentsammenfald, og den negative, at inkohærens betyder manglende sammenfald, er blevet betvivlet, senest af netop Borchmann (op. cit.), men også af Peter Harder (1979) og Livia Polanyi (1995). Jeg vælger den sidstnævntes eksempel, der er intenderet som modbevis:

We will have guests for lunch. Calderon is a great writer. They will have a lot to say about him (Polanyi 1995:45).

Det paradoksale i indvendingen er, at den for så vidt bekræfter den tanke van Dijk havde oprindeligt: at referentsammenfald er en nødvendig forudsætning for kohærens. Og hvorfor? Fordi den tredje sætning præcis har den funktion at etablere en sammenhæng mellem de to oprindelige sætninger. Der kan etableres referentsammenfald mellem *guests* og *they*, og mellem *Calderon* og *him*. Sidste sætning er derfor

Ib Ulbæk

en brobygger og en kohærens-skaber! Og vi ser også, at der nu er kohæsive elementer i teksten, som signalerer den sammenhæng, som nu er blevet eksplicit og realiseret.

Den indsigt jeg har fået ved at følge den diskussion, er at genfremstille van Dijks forslag i modificeret form (for en uddybet diskussion, se Ulbæk 2013). Jeg foreslår, at den meget direkte form for kohærens-skaben, som sker med de midler van Dijk foreslår, altså referentsammenfald, etablerer kohærensens basale niveau. Det niveau kalder jeg derfor for *1. ordens kohærens (eller førsteordenskohærens)*.

Førsteordenskohærens er med andre ord, når der er en direkte og forståelig sammenhæng mellem to indbyrdes forbundne sætninger, fx når der er referentsammenfald, men også når der er konneksion i Togeby's forstand (Togeby 1993, 2003), dvs. når det er muligt at oprette en forbindelse mellem de to sætninger, fx årsag-virkning, grund-følge.

Det, som jeg så også tager videre fra diskussionen, er, at det er et urimeligt og uopfyldeligt krav til tekster, at de er førsteordenskohærente. Så hvis tekstlingvistikken fulgte det første forslag fra van Dijk, så ville man stå med tekster som er fuldt forståelige, men ikke er kohærente. Og det vil være en falliterklæring for tekstlingvistikken. Og sådan har det også været opfattet af fx Borchman (op. cit.), men også af Brown og Yule (1983). Man kunne så sige, at der er inkohærente dele i tekster, og det var så det: Taget til efterretning. Men jeg foreslår, at man ser anderledes konstruktivt på de mere eller mindre tydelige brud på kohærens i teksterne, nemlig at der er tale om kohærens på næste niveau, altså som kohærens af anden orden.

Det er lettest at forstå tankegangen, hvis det illustreres med et eksempel. Dette er indledningen til J. P. Jakobsens novelle, *To verdener* (for en fyldigere gennemgang, se Ulbæk 2013):

Salzach er ingen munter Flod, og der ligger en lille Landsby paa dens østre Bred, der er meget trist, meget fattig og sælsomt stille.

Som en elendig Flok af vantrevne Tiggere, der er bleven standsede af Vandet og Ingenting har havt at give i Færgeløn, staa Husene

Nye begreber til forståelse af tekstkohærens

nede paa den yderste Bræmme af Bredden, med deres værkbrudne Skuldre trykket mod hinanden, og stage haabløst med deres trøskede Krykkestolper i den graalige Strøm, medens deres sorte, glandsløse Ruder fra Baggrunden af Svalegangene stirre med et skulende Udtryk af hadefuldt Kummer efter de lykkeligere Huse derovre, der enkeltvis og to og to og hist og her i hyggelige Klynger sprede sig over den grønne Slette langt bort ind mod det gyldentdisede Fjerne. Men om de fattige Huse staar der ingen Glands, kun rugende Mørke og Tavshed tyngt af Lyd fra Floden, der trevent, men dog aldrig standsende siver forbi, mumlende hen for sig paa sin Vej saa livstræt, saa underligt aandsfraværende.

Solen var ved at gaa ned; Cikadernes klingre Glassummen begyndte at opfylde Luften paa den anden Side og bares nu og da over af pludselige matte Vindpust, der kom og døde hen i Flodbrynets Væxt af tynde Vidier.

Oppe paa Floden kom der en Baad.

(J. P. Jacobsen: To Verdener. En Skitse, i Jacobsen 1973:73).

Her kan man i første omgang lægge mærke til det meget store brud på kohærensens som der er mellem første-andet (som kan regnes for ét afsnit) og tredje afsnit. Der er ingen umiddelbar relation mellem beskrivelsen af floden Salzach og den traurige landsby og så solens nedgang i 3. afsnit. Hvis vi skulle holde os til kohærens af første orden, så var dette enden på historien. Men vi ved jo som læsere, at der alligevel er en form for sammenhæng, at der gives en beskrivelse, og at handlingen så sættes i gang ved, at vi går fra en almen, tidsløs beskrivelse til et bestemt tidspunkt – og det følges op i det næste afsnit ved, at der på det angivne tidspunkt sejler en båd (som nærmer sig landsbyen, da den er ankerpunktet fra første og andet afsnit). Det er denne sammenhæng jeg begrebsliggør med skellet mellem første- og andenordenskohærens!

Så min påstand er, at visse former for inkohærens i tekster kan forstås som kohærens af anden orden. Andenordenskohærens er når kohærensens ikke kan etableres på førsteordensniveau, men at der er en infereret sammenhæng af en anden karakter end blot det at tale om de samme diskursreferenter.

Ib Ulbæk

Min påstand er, at det, der sker, er, at inkohærens har, eller kan have, flere funktioner:

1. Som afslutter: Nu skal der ikke tales mere om den sag i denne omgang
2. Som organisator: Ved at være et specifikt andet emne tildeler det nye emne en funktion til det gamle emne.
3. Signal til 2. ordens kohærens: Tekstene er ikke 1. ordens kohærent her, men kohærent på et "højere" niveau. Det er op til læseren at slutte (inferere) sig frem til denne nye kohærens.

Hvis vi ser på netop *To verdener*, så kan vi se alle tre aspekter realiseret via det kohærensbrud, der opstår, idet solen introduceres! Simplest: at noget slutter – følger nærmest af begrebet inkohærens. Der er ingen sammenhæng mellem det foregående og det efterfølgende; det blokerer inkohærens for. At inkohærens er organisator ligger i, at når noget slutter, så kan det udgøre et samlet hele. Der afsluttede afsnit kan således være tildelt en funktion. Her i *To verdener* får den indledende beskrivelse funktion af at være den ramme, som handlingen kan forvente at udspille sig inden for. Set i forhold til fx Chafes (1994) tekstfunktioner har afsnittet en orienterende karakter, dvs. modtager får information om "hvor" (evt. hele dynen: hvem, hvad, hvor, hvornår). Og endelig så fortæller tekstens inkohærens, at det her er begyndelsen på en større samling af tekstdele, som hænger sammen som kohærens af anden orden, at teksten har en række tekstdele, som har forskellige funktioner i forhold til hinanden og til den samlede tekst. Andenordenskohærens er således ikke det at skabe en samlet mental model af diskursreferenter og relationer mellem dem, men en måde at lade modtageren forstå, hvordan den tekstlige organisering kommer i stand.

Hvis vi vender tilbage til afsnittene med Muldvarp og Vandrotte og ser dem i dette perspektiv, så kan vi se, at den samme inkohærens indtræffer:

Pludselig kom der en robåd glidende på vandet.

"Hej!" sagde vandrotten i båden. "Hej med dig, Rotte," sagde Muldvarp. "Har du ikke lyst til at tage med på en tur ned ad floden?"

Nye begreber til forståelse af tekstkohærens

spurgte Rotte. "Jo, meget gerne," svarede Muldvarp glad og hoppede ned i robåden. "Men jeg har altså aldrig siddet i en båd før – er det ikke farligt?" "Har du aldrig siddet i en båd?" udbrød Rotte. Så skal jeg lære dig at ro, og det er slet ikke farligt."

Ved middagstid var de nået til den gamle vandmølle. "Skal vi ikke blive her?" spurgte Rotte. "Her er så hyggeligt." "Jo, lad os det," svarede Muldvarp begejstret. Og så gik de i land (Graham 1993:2-3).

Der er ganske vist pipeline og dermed afsnitskohærens, som blev vist ovenfor, men måden, der deles afsnit på, beror på andenordenskohærens. Der er referentsammenfald mellem jeg/dig i andet afsnits sidste sætning og flertalspronomet de i tredje afsnits første sætning, men der er ikke konneksion mellem de to sætninger. De er ikke relaterede og dermed ikke kohærente. Og denne inkohærens giver på tilsvarende vis som indledningen til *To verdener* grund til at læser kan ræsonnere, at der afsluttes, hvilket er historien om at lære at ro, at der er en selvstændig handlingsdel, invitationen og Muldvarps udfordring. Selve turen ned ad floden bliver ikke genstand for beskrivelse, så andenordenskohærens bliver at indføje flodturen og ellers relatere de to handlingskomponenter til hinanden: at turen starter med en invitation og slutter med et måltid.

Konklusion

Som bemærket i indledningen, så blev tekstlingvistikkens indledende revolutionære fase afløst af en mere normalvidenskabelig udvikling, hvor der ikke er blevet præsenteret særlige mange nye teorier om det som tekstlingvistik må have som sit hovedformål, nemlig at give en fyldestgørende redegørelse for kohærens-begrebet. Jeg har i denne artikel søgt at præsentere to forskellige – et nyere og et nyt – bidrag til at gøre netop dette. Pipelineteorien forklarer, hvordan afsnit organiserer sig via pipelines, der giver en forklaring på, hvorfor afsnit præsenteres i netop den rækkefølge de gør. Teorien om første- og andenordenskohærens giver et andet perspektiv på spørgsmålet om kohærens over for inkohærens, idet inkohærens ikke kun er noget negativt, men noget som kan fungere som funktionel tilordning af tekstdele til hinanden.

Ib Ulbæk

Dette er ikke nødvendigvis nogen revolution for tekstlingvistikken, men forhåbentlig noget som viser at stadig er vigtige ting at sige om begrebet kohærens, at det ikke er blevet færdigbehandlet.

Litteratur

- de Beaugrande, Robert-Alain og Wolfgang Ulrich Dressler (1981) *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Borchmann, Simon (2010) Tekster og sproghandlinger. *Skandinaviske Sprogstudier* 1, 37 sider.
- Brown, Gillian og George Yule (1983) *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chafe, Wallace (1994) *Discourse, consciousness, and time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- van Dijk, Teun (1972) *Some Aspects of Textgrammars*. Haag: Mouton.
- Van Dijk, Teun (1980) *Macrostructures*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Van Dijk, Teun og Walter Kintsch (1983) *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.
- Esser, Jürgen (2009) *Introduction to english text-linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Halliday, M.A.K; and Ruqayia Hasan (1976) *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K., and C.M.I.M. Matthiessen (1985). *An introduction to functional grammar*, 3d ed. London: Arnold.
- Harder, Peter (1979) Tekstpragmatik. En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ. John E. Andersen & Lars Heltoft (red.) *Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 10-11*. Sprogteori og Tekstanalyse. København. Akademisk Forlag.
- Kuhn, Thomas (1973) *Videnskabens revolutioner*. København: Fremad.
- Mann, W. C. og Sandra Thompson (1988) Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* 8:243-281.
- Polanyi, Livia (1995) *The linguistic structure of discourse*. Upubliceret, men tilgængelig:
http://homepage.mac.com/livia.polanyi/publications/ldm_CSLI_1995.pdf

Nye begreber til forståelse af tekstkohærens

- Thompson, Sandra og W. C. Mann (1987) Rhetorical structure theory: a framework for the analysis of texts. *IPRS Papers in Pragmatics* 1 (1):79-105.
- Togeby, Ole (1993) *Praxt – pragmatisk tekstteori*. Århus: Aarhus Universitets Forlag.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?* København: Gads forlag.
- Ulbæk, Ib (1997) *Er billeder sprog?* Roskilde Universitetscenter. Lingvistgruppen. Rolig-Papir, nr. 59:1-47.
- Ulbæk, Ib (2003) *Pipelines og pipelining: et forsøg på at forklare afsnitskohærens*. NyS. Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori, nr. 31:54-81.
- Ulbæk, Ib (2005) *Sproglig tekstanalyse – introduktion til pragmatisk tekstanalyse*. København: Academica.
- Ulbæk, Ib (2013) *Kohærens af anden orden*. Publiceres i NyS. Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori, efterår 2013.
- Vagle, Wenche, Margareth Sandvik og Jan Svennevig (1993) *Tekst og kontekst. En innføring i tekstlingvistik og pragmatik*. Oslo: Cappelen.

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk

Sten Vikner
Aarhus Universitet

1. Indledning: Træer og felter

Denne artikel har to formål, nemlig at analysere de strukturelle betingelser for koreference og for negative polaritetslementer i dansk såvel som at bruge denne analyse til at illustrere nogle af forskellene mellem en generativ analyse og en analyse inden for sætningsskematraditionen.

En grundlæggende forskel mellem forskellige tilgange til sætningsstruktur er nemlig forskellen mellem

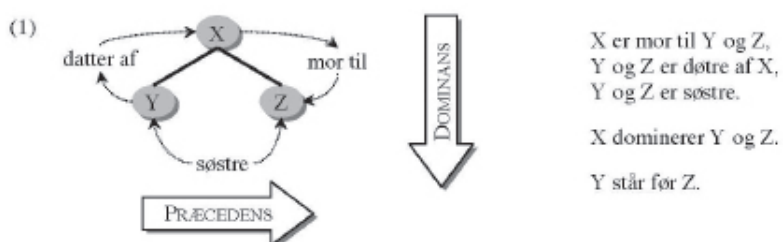
træ-analyser, som fx dem der anvendes bl.a. i generativ lingvistik,
felt-analyser, som fx *sætningsskemaerne* for dansk i Diderichsen (1946, 1964) og mange andre, eller som den tilsvarende *topologiske Modell* for tysk i Drach (1937) og mange andre.

Forskellen er bl.a. i hvor høj grad de forskellige konstituenters i sætningen ses som æsker inden i andre æsker eller som perler på en snor, den ene efter den anden.

Det bør understreges at dette ikke er et *enten-eller* spørgsmål, idet ingen analyser udelukkende kan bestå af konstituenters der kommer efter hinanden: Selv for Diderichsen (1946) står nogle konstituenters inden i andre konstituenters (fx er objektet en del af indholdsfeltet i analysen af dansk og en del af centralfeltet i analysen af tysk), og selv for den generative analyse følger nogle konstituenters efter andre (ellers ville træer kun indeholde mødre og døtre og ingen søstre).

Sten Vikner

Følgende illustrerer noget af terminologien i forbindelse med en træstruktur:

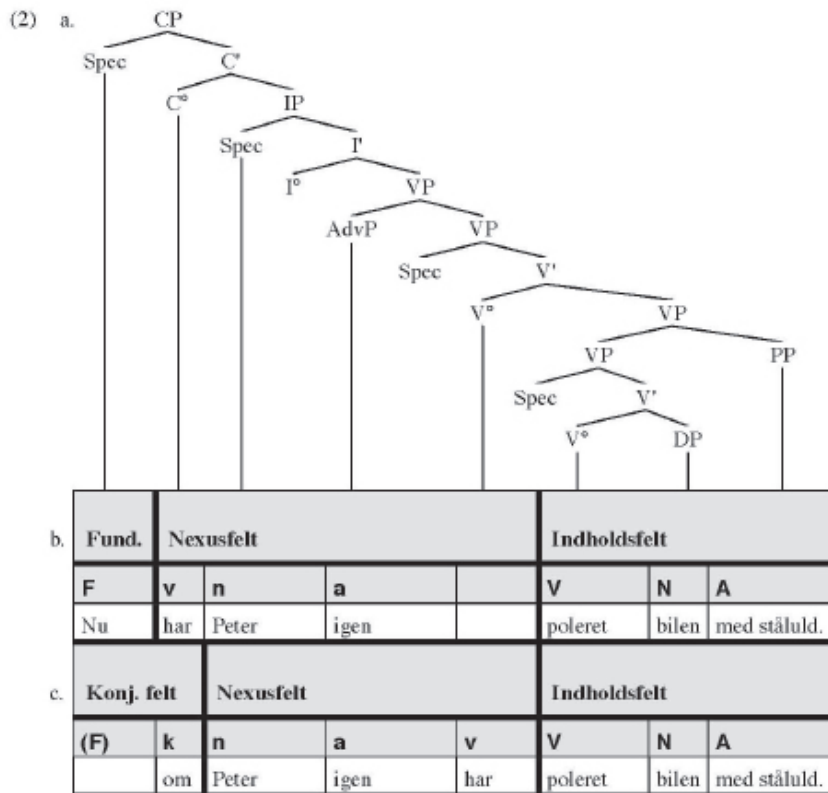
Den generative træstruktur for dansk i (2)a svarer således til det (forenklede) sætningsskema som vist i (2)b for hovedsætninger og i (2)c for bisætninger.

En forskel mellem træstrukturen og sætningsskemaerne er at det i sætningsskemaerne, (2)b,c, ligger fast både hvor mange niveauer der er og hvilke konstituer der kan optræde på hvert niveau. Der er tre niveauer, *sætning – felter – pladser*, og den eneste mulige ”søster” til et felt er et andet felt, ligesom den eneste mulige ”søster” til en plads er en anden plads. I træstrukturen, (2)a, kan en kerne (X) derimod godt være søster til en frase (= et syntagma = en XP).

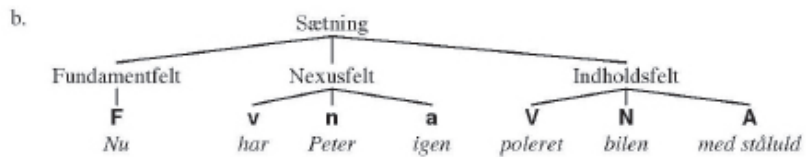
En anden forskel er at træstrukturen i (2)a er baseret på konstituer, og dermed understøttes af forskellige konstituenttests. I sætningsskemaerne i (2)b,c er dette nemlig ikke altid tilfældet, idet konstituenttests kan vise fx at en del af **V** kan danne en konstituent sammen med **N**, se fx Vikner (1999:87) og Bjerre et al. (2008:147-148).

Bemærk at forskellen mellem en træstruktur og de tilsvarende sætningsskemaer ikke bare er en notationsforskel. Træstrukturen i (2)a kan også formuleres som felter (repræsenteret som kantede paranteser), som i (3)a, og sætningsskemaet i (2)b kan også formuleres som en træstruktur, som i (3)b.

C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk

(3)a. [CP [AdvP Nu] [C' har] [IP [DP P.] [VP [AP igen] [VP [VP [V° poleret] [DP bilen]] [PP med ståluld]]]]]

Sten Vikner

2. C-kommando

Eksempler som (5)-(10) anføres ofte som eksempler på en generel regel:

- (4) En ikke-pronominal nominalgruppe (fx *John*) må ikke følge efter et koreferentielt pronomen (fx *han*).
- (5) Dansk: a. Han tror [at John er rig] KOREFERENCE UMULIG (*Han* ≠ *John*)
b. John tror [at han er rig] KOREFERENCE MULIG
- (6) Engelsk: a. He thinks [that John is rich] KOREFERENCE UMULIG
b. John thinks [that he is rich] KOREFERENCE MULIG
- (7) Islandsk: a. Hann heldur [að Jóhann sé ríkur] KOREFERENCE UMULIG
b. Jóhann heldur [að hann sé ríkur] KOREFERENCE MULIG
- (8) Tysk: a. Er glaubt [dass Johann reich ist] KOREFERENCE UMULIG
b. Johann glaubt [dass er reich ist] KOREFERENCE MULIG
- (9) Fransk: a. Il croit [que Jean est riche] KOREFERENCE UMULIG
b. Jean croit [qu' il est riche] KOREFERENCE MULIG
- (10) Walisisk: a. Mae o 'n gwybod [bod Sion yn gyfoethog] KOREF. UMULIG
b. Mae Sion yn gwybod [ei fod o 'n gyfoethog] KOREF. MULIG

Det kan dog let vises, fx ved hjælp af (11), at formuleringen i (4) ikke er helt på rette spor:

C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk

- (11) Da. a. Uden at de vidste det, var Anne og Bo
blevet
fotograferet
b. Uden at Anne og Bo vidste det, var de
blevet
fotograferet

Både (11)a,b er mulige, både med og uden koreference mellem *Anne og Bo* og *de*. Dermed er (11)a et modeksempel til formuleringen i (4), idet eksemplet viser at det er muligt for pronominet *de* at være koreferentielt med den efterfølgende ikke-pronominal nominalgruppe *Anne og Bo*.

Der gemmer sig dog stadig en generalisering bag (5)-(10), men den relevante relation mellem en ikke-pronominal nominalgruppe og et pronomen kan altså ikke være præcedens-relationen i (4).

I stedet vil jeg argumentere for at at den relevante relation mellem en ikke-pronominal nominalgruppe og et pronomen er mere kompliceret, som i (12):

- (12) En ikke-pronominal nominalgruppe må ikke være en del af søsterkonstituenten til et koreferentielt pronomen.

Denne relation (at være en del af søsterkonstituenten til noget) er det den generative lingvistik kalder "C-kommando", og den kan bruges til at opstille forskellige generaliseringer både om koreference og om negative polaritetslementer.

Den kan også bruges i mange andre forbindelser, fx angående hvor reflexive og reciprokke pronomener kan anvendes -- som beskrevet bl.a. i Vikner (1985.)

- (13) **C-kommando:** X c-kommanderer Y hvis og kun hvis
a. alle konstituenten der indeholder X
også indeholder Y,
b. hverken X eller Y indeholder den anden.

Sten Vikner

Denne definition kan også formuleres på andre måder, og her er to alternativer:

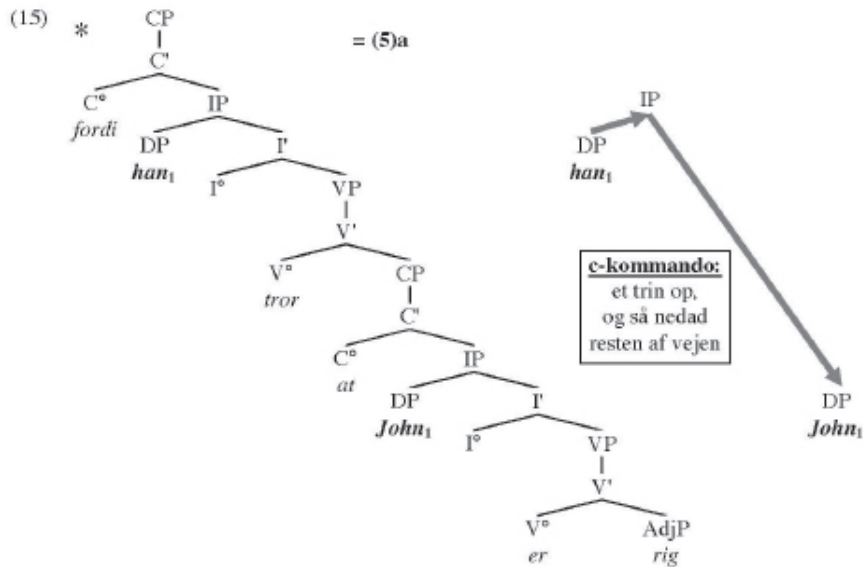
Hvis Y er en del af søsterkonstituenten til X, så vil X c-kommandere Y,

ELLER

Hvis man kan komme fra X til Y i træet ved at klatre et trin op og derefter klatre nedad resten af vejen, så vil X c-kommandere Y.

Den reformulerede regel om koreferencen i (12) svarer nu helt til

- (14) En ikke-pronominal nominalgruppe må ikke c-kommanderes af et koreferentielt pronomen.
(= princip C i Chomskys såkaldte bindingsteori, Chomsky 1981:188.)

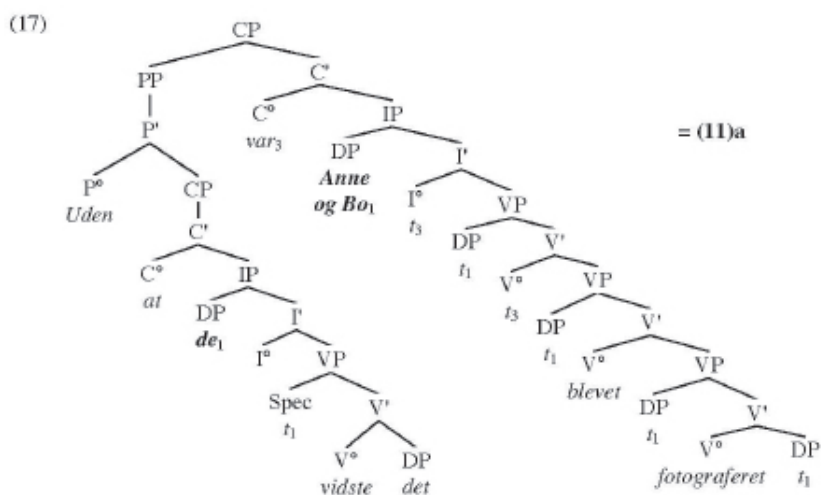
Der er en asterisk ved træstrukturen i (15) for at signalere at den er ugrammatisk. Den illustrerer eksemplet (5)a, der er ugrammatisk fordi *han* c-commanderer *John*, samtidig med at *han* og *John* er koreferentielle (som vist ved indexet ”₁”). Hvis man bytter om på *han* og *John* i (15), bliver den til en illustration af eksemplet (5)b, der er grammatisk fordi det er *John* der c-commanderer *han*, og så gør det ikke noget at *han* og *John* er koreferentielle.

I (15) og andre træstrukturer er nominalgrupper markeret DP (”Determiner Phrase”). Bemærk endvidere at for at tælle som et pronomen i definitionen (14), må dette ikke modificeres overhovedet. Hvis et pronomen modificeres, opfører det sig ikke som et pronomen men som en ikke-pronominal nominalgruppe. Således kan et c-kommanderende *John* godt være koreferentielt med *ham* men ikke med *ham med overskægget*:

- (16) Da. a. John₁ håbede at jeg ville låne ham₁ 100 kr.
b. *John₁ håbede at jeg ville låne [ham med overskægget]₁ 100 kr.

3. Koreference med ikke-pronominal nominalgrupper og med pronominer

I (11)a,b er det hverken tilfældet at *de* c-kommanderer *Anne og Bo*, eller at *Anne og Bo* c-kommanderer *de*. I (17), som er træstrukturen for eksemplet (11)a, er der nemlig ikke bare en men hele fem konstituenten der indeholder *de* uden også at indeholde *Anne og Bo*, fx den indlejrede sætning *at de vidste det*.

I (18) er der derimod ingen konstituerter der indeholder *de* uden også at indeholde *Anne og Bo*.

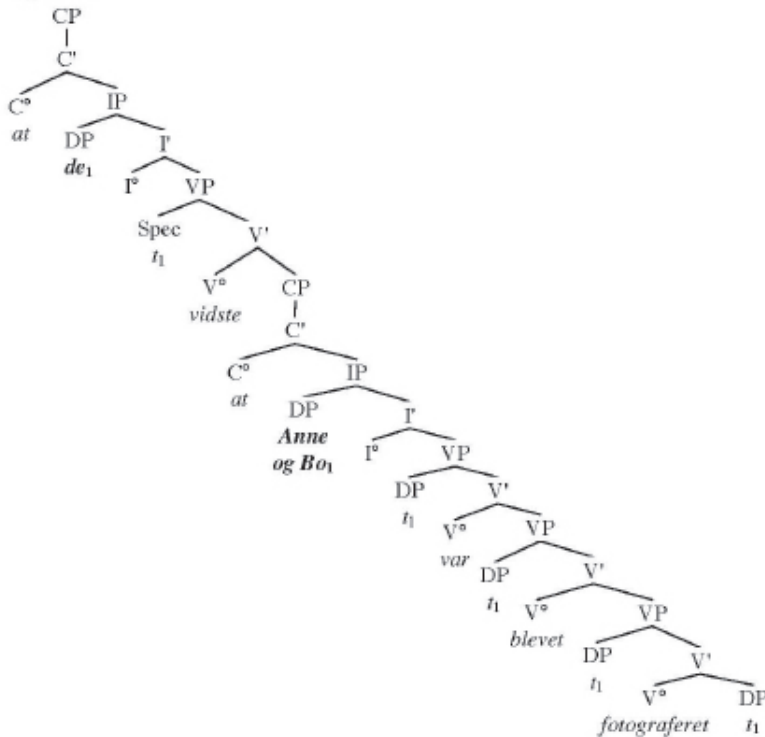
Det vil sige at pronominet *de* c-kommanderer den ikke-pronominale nominalgruppe *Anne og Bo* i (18), men ikke i (17)/(11) a, hvilket giver den korrekte forudsigelse at (18) er ugrammatisk (altså med koreference mellem *de* og *Anne og Bo*, det er derfor den er forsynet med en asterisk), men at (17)/(11)a ikke er ugrammatisk selv med koreference.

Sådanne generaliseringer, som ikke bare gælder for dansk, kan (såvidt jeg kan se) ikke formuleres inden for en analyse som sætningsskemaet i Diderichsen (1946, 1964) eller dets efterfølgere.

I dette afsnit har jeg prøvet at vise at c-kommando-betingelsen for koreference fra afsnit 2 ovenfor er nødvendig for at redegøre for hele spektret af mulighederne for koreference i dansk, og at en ren lineær betingelse ikke vil resultere i de korrekte forudsigelser.

C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk

(18) *Jeg tror ikke ...

4. Danske negative polaritetslementer

I (19) og (20) vises to lister med negative polaritetslementer ("NPIer", *Negative Polarity Items*). De er resultatet af søgninger i den elektroniske version af *NuDansk Ordbog* (Becker-Christensen et al. 2002) og på webstedet for *Den danske ordbog* (Hjorth & Kristensen 2005).

De negative polaritetslementer på den første liste, (19), kan anvendes ikke blot i negative sætninger men også i fx spørgsmål, betingelsessætninger, komparativer, superlativer, hvorimod de negative polaritetslementer på den anden liste, (20), kun kan anvendes i negative sætninger, og ikke er nær så gode i fx spørgsmål, betingelsessætninger, komparativer, superlativer, ... :

Sten Vikner

- (19) a. **Nominalgrupper (= DP):** *en brik, en bønne, en disse, en dyt, en døjt, en flyvende fis, et hak, et klap, et kuk, et kvidder, et kvæk, en lyd, en meter; et muk, noget som helst, en pind, et pip, en pløk, en skid, skyggen af noget, en snus, spor; en stavelse, et suk*
(kun penge) *en hvid, en klink, en rød reje, en rød øre*
- b. **Adjektiver / Adverbier:** *nævneværdig(t), synderlig(t), tilnærmelsesvis(t)*
- c. **Stedsadverbialer:** *nogen steder, nogetsteds*
- d. **Tidsadverbialer:** *endnu, nogensinde, på noget tidspunkt*
- e. **Grads- og mængdesadverbialer:** *i det hele taget, i mindste måde, overhovedet, på nogen måde, så meget som*
- f. **Verber:** *begrube, behøve* (kun med indlejret infinitiv, se (30)), *du, forslå, orke*
- g. **Hele VPer:** *betænke sig på ..., bryde sig om noget, dy sig for ..., falde nogen ind at ...*, *finde hoved og hale på noget, forlige sig med noget, fortænke nogen i noget, gøre sig begreb om noget, have en anelse, have en jordisk chance, have noget at skulle have sagt, have skam i livet, kimse ad noget, kunne dy/nære sig for ..., kunne få noget ind i hovedet, kunne holde til noget, kunne sige sig fri for noget, lade noget sidde på sig, lade sig mærke med noget, lide nød, se en hånd for sig, skulle nyde noget, tilkomme nogen at ..., tro sine egne øjne/ører, være helt appelsinfri, være med nogens gode vilje, være nogen ben i noget, være nogens afdeling, være nogens kop te, være noget at raffe/tale om, være noget galt i at ..., vokse på træerne, være at foragte, være noget til hinder for ..., være på talefod, være rigtig klog/være vel forvaret, være så dårligt/slemt, være til at bære, være til at blive klog på, være tilfældet at ...*
- (20) a. **Nominalgrupper (= DP):** *en levende sjæl, skånsel*
- b. **Adjektiver:** *det mindste ..., det fjerneste ..., ueffen*
- c. **Adverbier:** *endsige, heller, ligefrem*
- d. **Verber:** *forklejne, ænse*

C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk

- e. **Hele VPer:** *give fem flade øre for noget, give noget ved dørene, have en trevl på kroppen, have opfundet den dybe tallerken, have opfundet det varme vand, have opfundet krudtet, have tone i livet, koste alverden, krumme et hår på nogens hovede, kunne gøre en kat fortræd, kunne døje/fordrage/greje/tage/snuppe/udstå noget, lade sig sige noget to gange, lægge fingrene imellem, lægge skjul på noget, lukke et øje, løfte en finger, skorte på noget, stikke op for bollemælk, tro nogen over en dørtærskel, vide sine levende råd, ville røre noget med en ildtang, være bleg for at ..., være en kostforagter/vårhare/årsunge, være en ørn til ..., være lutter lagkage, være mange sure sild værd, være nogen beskåret, være tabt bag af en vogn, være til at stå for, være ved sine fulde fem*

Selvom de negative polaritetslementer på den sidste liste, (20), kun kan anvendes i negative sætninger, kræver de ikke en speciel form af negationen. De kan licenseres af *ikke*, men også af *ingen*, *intet*, *aldrig*, ... Næste afsnit vil vise hvordan en sådan licensering finder sted.

5. Negative polaritetslementer kræver c-kommando

I det følgende vil jeg vise at c-kommando, som illustreret i (13)-(15), udgør en central betingelse for negative polaritetslementer, og at man med en rent lineær betingelse ikke ville kunne opnå et tilsvarende resultat. Hypotesen jeg vil argumentere for, er altså følgende:

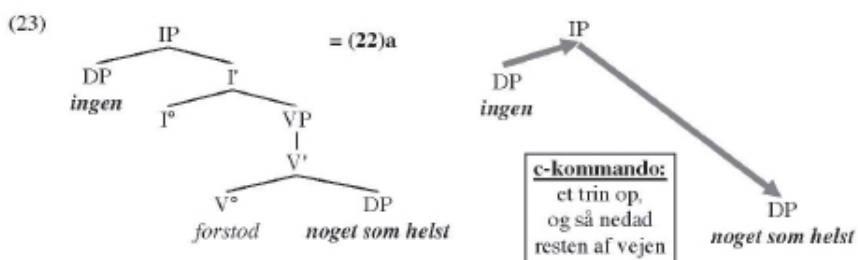
- (21) Et negativt polaritetslement skal c-kommanderes af en (negativ) operator.

(se fx Fromkin 2000: 223, 404, men også Hoeksema 2000 for visse problemer).

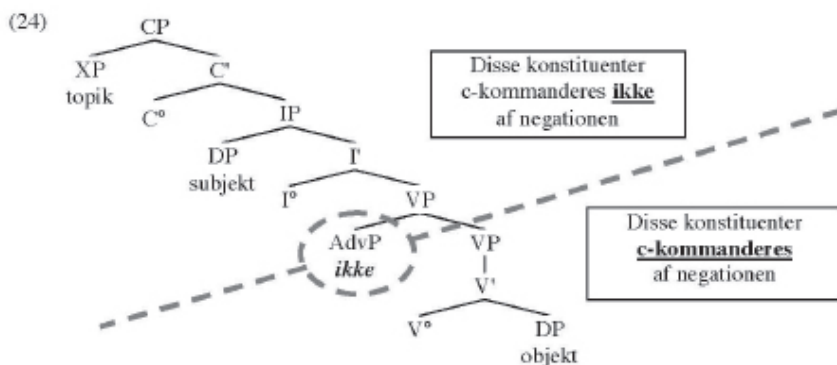
Subjektspositionen c-kommanderer objektspositionen, men ikke omvendt. Derfor licenserer et negativt subjekt et NPI-objekt, men et negativt objekt licenserer ikke et NPI-subjekt:

- (22) Da. a. ... fordi ingen forstod noget som helst.
b. * ... fordi nogen som helst forstod ingenting.
En. c. ... because no one understood anything.
d. * ... because anyone understood nothing.

Sten Vikner

Jeg antager her at sætningsnegationen har samme position i træstrukturen som andre sætningsadverbialer, jf. (2) ovenfor:

Selve subjektspositionen (IP-spec) c-kommanderes ikke af en sætningsnegation, hvorimod det egentlige subjekts position i en *der*-konstruktion gør.

- (25) Da. a. * Fordi nogen som helst ikke stod uden for døren , ...
 b. Fordi der ikke stod nogen uden for døren , ...
 som helst
 c. * Fordi der stod nogen uden for døren , ...
 som helst

- En. d. * Because anybody wasn't standing outside the door, ...
 e. Because there wasn't anybody standing outside the door, ...
 f. * Because there was anybody standing outside the door, ...

C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk

Et NPI kan også licenseres af en negation i en anden sætning, forudsat at der er c-kommando:

- (26) Da. a. * Fordi Tim troede at jeg ville forstå det, ...
nogensinde
- b. Fordi Tim ikke troede at jeg ville forstå det, ...
nogensinde
- c. * Fordi Tim nogensinde troede at jeg ville forstå det, ...
ikke
- En. d. * Because Tim thought that I would understand it, ...
ever
- e. Because Tim didn't think that I would understand it, ...
ever
- f. * Because Tim ever thought that I would understand it, ...
not
- Ty. g. * Weil Tim geglaubt hat, dass verstehen würde, ...
ich es jemals
- h. Weil Tim nie geglaubt hat, dass verstehen würde, ...
ich es jemals
- i. * Weil Tim jemals geglaubt hat, dass verstehen würde, ...
ich es nicht

Et objekt i CP-spec (fundamentfeltet) c-kommanderes ikke af en sætningsnegation, og derfor kan et sådant objekt ikke være et NPI, idet et NPI skal c-kommanderes af en negation, (21). Det at NPI-objektet “kommer fra” objektspositionen som rent faktisk c-kommanderes af sætningsnegationen, er altså ikke nok, ligesom det heller ikke er tilstrækkeligt at sætningen som sådan er negativ/nægtende (selv om en sådan formulering ofte findes i litteraturen, se nedenfor): (27)b,e,h viser klart at det at der er en negation i sætningen ikke er nok, denne negation skal også c-kommandere NPI-objektet.

Sten Vikner

- (27) Da. a. Tim havde ikke mødt en levende sjæl.
- b. * En levende sjæl havde Tim ikke mødt.
- c. Ikke en levende sjæl havde Tim mødt.
- En. d. Tim had not met a living soul
- e. * A living soul Tim had not met
- f. Not a living soul had Tim met
- Ty. g. Tim hatte keine Menschenseele getroffen.
- h. * Eine Menschenseele hatte Tim nicht getroffen.
- i. Keine Menschenseele hatte Tim getroffen.

Jeg vil nu vise at c-kommando-betingelsen er nødvendig, og ikke kan erstattes af en betingelse der blot forlanger rækkefølge. I (28) c-kommanderer den negative operator *ingen* det negative polaritetsэлеment *et ord* samtidig med at *ingen* også står før *et ord*:

- (28) a. Da. Tidligere forsøgte ingen at forstå et ord i timerne
- b. En. Earlier nobody tried to understand a word during the classes
- c. Ty. Früher hat niemand versucht im Unterricht ein Wort zu verstehen

I (29) står den negative operator *ikke* ligeledes før det negative polaritetsэлеment *et ord*, men *ikke* c-kommanderer ikke *et ord*, idet *ikke* er en del af en PP i fundamentfeltet (CP-spec). *Ikke* i (29) a-c er dermed en konstituentnegation og ikke en sætningsnegation. Hvis rækkefølge var tilstrækkelig som betingelse for NPI, burde (29)a-c alle være mulige, hvilket de ikke er:

C-kommando, koreference og negative polaritets-elementer i dansk

- (29) a. Da. * [For ikke ret lang tid siden] forsøgte jeg at forstå et ord
i timerne
- b. En. * [Not long ago] I tried to understand a word
during the classes
- c. Ty. * [Vor nicht langer Zeit] habe ich versucht im Unterricht
ein Wort zu verstehen

Dette afsnit har argumenteret for at et negativt polaritets-element skal c-kommanderes af en (negativ) operator. Det er altså ikke præcist nok at sige at fx *nogen som helst* kan forekomme ... *i nægtende eller spørgende sætninger*, som i Mikkelsen (1911:313), eller at fx *nogen som helst* kan forekomme ... *sammen med nægtelse eller begrænsende udtryk*, som i Hjorth & Kristensen (2005:276): *Nogen som helst* kan jo netop ikke være fx subjekt i en negativ sætning, se (22)b, selvom det at være subjekt i en nægtende sætning klart opfylder ovenstående krav fra Mikkelsen (1911:313) og fra Hjorth & Kristensen (2005:276).

Se endvidere Vikner 2011 angående de endnu mere komplicerede forhold i forbindelse med negative polaritets-elementer i *fordi*-sætninger. For mere detaljerede analyser af negation i dansk og andre sprog, også på basis af c-kommando, se Christensen (2005, fx pp. 28 & 38ff), og også Christensen (2008).

6. NPI-verber

Til sidst vil jeg undersøge NPI-verber, fordi det kunne se ud til at c-kommando ikke er nødvendig her.

Eksempler på NPI-verber er *behøve* og det tyske *brauchen* når de indlejrer en infinitiv, og det engelske *need* når det er et hjælpeverbum, dvs. når det indlejrer en infinitiv uden *to*, se (30). Hvis *behøve/need/brauchen* fx tager et objekt, er de ikke NPI-verber, se (31).

- (30) Da. a. Måske behøver Tim ikke læse de her bøger.
b. * Måske behøver Tim læse de her bøger.
- En. c. Maybe Tim need not read these books.
d. * Maybe Tim need read these books.

Sten Vikner

- Ty. e. Vielleicht braucht Tim diese Bücher nicht zu lesen.
f. * Vielleicht braucht Tim diese Bücher zu lesen.
- (31) Da. a. Måske behøver Tim ikke de her bøger.
b. Måske behøver Tim de her bøger.
- En. c. Maybe Tim does not need these books.
d. Maybe Tim needs these books.
- Ty. e. Vielleicht braucht Tim diese Bücher nicht.
f. Vielleicht braucht Tim diese Bücher.

Selvom NPI-verberne i (30)a,c,e ikke c-kommanderes af sætningsnegationen, er de grammatiske. Alligevel kan det ikke være tilfældet at disse verber ikke kræver en negativ operator: (30)b,d,f er jo umulige. I stedet kræves det at NPI-verbernes basisposition c-kommanderes af en negativ operator. Altså skal et NPI-verbum c-kommanderes af en negativ operator før en eventuel flytning finder sted.

En konstituentnegation inden i objektspositionen c-kommanderer ikke NPI-verbet (*fordrage/stand/abkönnen*), ikke engang når dette verbum er i sin basisposition:

- (32) Da. a. * Tim kan fordrage [ikke vodka men whisky].
b. Tim kan lide [ikke vodka men whisky].
- En. c. * Tim can stand [not vodka but whisky].
d. Tim can drink [not vodka but whisky].
- Ty. e. * Tim kann [nicht Wodka sondern Whisky] ab.
f. Tim kann [nicht Wodka sondern Whisky] trinken.

Disse NPI-verbs basispositioner skal c-kommanderes af en negativ operator, fx sætningsnegationen:

- (33) Da. a. Tim kan ikke fordrage vodka.
b. * Tim kan fordrage vodka..
- En. c. Tim can't stand vodka.
d. * Tim can stand vodka.

C-kommando, koreference og negative polaritetslementer i dansk

- Ty. e. Tim kann Wodka nicht ab.
f. * Tim kann Wodka ab.

Så selvom NPI-verber kunne se ud til at være modeksempler til den hypotese at negative polaritetslementer kræver c-kommando af en negativ operator, så er det alligevel ikke tilfældet. NPI-verber kræver også en negativ operator, men det denne skal c-kommandere, er ikke selve NPI-verbet, men i stedet dette NPI-verbuds basisposition.

7. Konklusion

Efter at have introduceret begrebet c-kommando og dets forudsætninger i afsnit 1-2 prøvede jeg i afsnit 3 at vise at man ved at antage en c-kommando-betingelse for koreference kan redegøre for hele spektret af muligheder for koreference i dansk, og at en ren lineær betingelse ikke ville kunne gøre det samme. I afsnittene 4-6 prøvede jeg at vise hvorledes der også er brug for en c-kommando-betingelse i redegørelsen for negative polaritetslementer i dansk (og engelsk og tysk), selv for de lidt mere komplicerede tilfælde hvor det er hovedverbet selv der er et negativt polaritetslement.¹

Litteratur

- Becker-Christensen, Christian & al. (eds.)(2002) *Politikens nudansk ordbog*. København: Politikens Forlag.
- Bjerre, Tavs, Eva Engels, Henrik Jørgensen & Sten Vikner (2008) Points of convergence between functional and formal approaches to syntactic analysis. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 82:131-166. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/bjer08a.pdf>

¹ Tak til Ken Ramshøj Christensen, Jan Engberg, Eva Engels, Eva Skafte Jensen, Alex Klinge, Ramona Römisch-Vikner, Torben Thrane, Carl Vikner, Johanna Wood, til forskerne ved projektet om *The Development of Negation in the Languages of Europe* i Cambridge (*principal investigator*: David Willis), og til publikum ved MUDS 14, oktober 2012, ved *Conference to Mark the Retirement of Torben Thrane*, januar 2011, ved SLK's lingvistikseminar på Sandbjerg, januar 2011, og til de studerende i mine kurser om negation.

Sten Vikner

- Chomsky, Noam (1981) *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Christensen, Ken Ramshøj (2005) *Interfaces: Negation-Syntax-Brain*. Phd-afhandling, Aarhus Universitet. <www.hum.au.dk/engelsk/engkr/Papers/krc-phd.pdf>
- Christensen, Ken Ramshøj (2008) NEG-shift, Licensing, and Repair Strategies. *Studia Linguistica* 62 (2):182-223.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær Dansk Grammatik*, København: Gyldendal.
- Diderichsen, Paul (1964) Sætningsleddene og deres stilling – tredive år efter. *Danica, Studier i dansk sprog til Aage Hansen 3. september 1964*. Optrøkt i Diderichsen (1966:364-379).
- Diderichsen, Paul (1966) *Helhed og Struktur*. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Drach, Erich (1937) *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*. Frankfurt/Main: Diesterweg.
- Fromkin, Victoria (ed.) (2000) *Linguistics*. Oxford: Blackwell.
- Hjorth, Ebba & Kjeld Kristensen (2005) *Den danske ordbog*, bd. 4. København: Gyldendal. <<http://ordnet.dk/ddo/>>
- Hoeksema, Jack (2000) Negative Polarity Items, Triggering, Scope and C-Command. *Negation and Polarity – Syntactic and Semantic Perspectives*. Laurence Horn & Yasuhiko Kato (eds.). Oxford: Oxford University Press:115-145.
- Mikkelsen, Kristian (1911) *Dansk Ordføjningslære*, Lehmann & Stage, Copenhagen.
- Vikner, Sten (1985) Parameters of Binder and of Binding Category in Danish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 23:1-61. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/vikn85a.pdf>
- Vikner, Sten (1999) Ledstillingen i dansk og government & binding. *Sætningsskemaet i generativ lingvistik*. Per Anker Jensen & Peter Skadhauge (eds.), Syddansk Universitet, Kolding:83-110. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/vikn99a.pdf>
- Vikner, Sten (2011) Trees and Fields and Negative Polarity. *Hermes* 47:39-55. <www.hum.au.dk/engelsk/engsv/papers/vikn11a.pdf>

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

De unge og sønderjysk

– åbner Facebook nye muligheder for bevarelse af dialekt?

Astrid Westergaard
Universität Flensburg

1. Indledning

Totgesagte leben länger... lyder et tysk ordsprog. Indenfor dialektologien ved man i dag, at der grundet urbanisering og mobilitet på både arbejdsmarked og i privatliv er en stark tilbagegang af klassiske og regionale dialekter, og at der sker en udvikling hen imod regionale variationer af standardsprog i egentligt dialekttalende områder i Danmark (Kristiansen 2011). Det viser sig dog, at denne udvikling ikke er helt så entydig. International forskning peger på udvikling af en postvernakular brug af dialekter, hvor dialekterne i hoj grad anvendes som identitetsmarkører i skriftlig tale (fx Reershemius 2011). I MUDS 13 gör også Karen Margrethe Pedersen rede for brugen af sønderjysk i rap og sang og påpeger, at sønderjysk også i nutiden ”viser sig betydningsfuld for mange uanset om deres nationale identitet [er] dansk eller tysk” (Pedersen 2011:237). Mange af de påpegede sange og rap findes ikke kun som udført sang, men også i en skreven version. Desuden har *Æ Synnejysk Forening* bl.a. udgivet en billedordbog, sangbøger, små historier og anekdoter mv. på sønderjysk (se: www.synnejysk.dk). Selvom der ikke er nogen standardisering, er det altså ikke helt fremmed for den sønderjysk-talende at anvende sin dialekt på skrift.

Astrid Westergaard

De nye medier åbner ikke kun op for nye kommunikationsformer, men også for nye måder at kommunikere på. Det er især indenfor chat eller anden – forholdsvis tidsnær – onlinekommunikation, at der fremkommer en hybridform mellem mundtlig tale og det, vi traditionelt forstår ved skriftsprog (Koch/Oesterreicher 2007). Disse nye anvendelsesområder for både standardsprog og dialekt tiltrækker især børn og unge, og spørgsmålet bør derfor rejses, om Facebook (eller andre lign. sociale medier) åbner op for en udvidet brug af sønderjysk. I et igangværende forskningsprojekt er der indsamlet en stor mængde data fra unge fra det tyske mindretal. I denne artikel vil jeg ved hjælp af indgående analyser af disse data give et indblik i, hvorledes sønderjysk anvendes på Facebook.

2. Projektbeskrivelse og forskningsspørgsmål

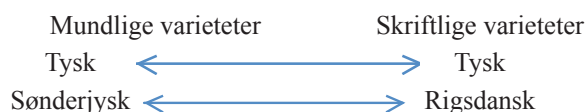
Data er indsamlet i forbindelse med forskningsprojektet ”Mehrsprachigkeit im Spannungsfeld zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit” (finansieret af det tyske forskningsråd DFG, for nærmere projektbeskrivelse se Sara Losch i dette bind). Projektets egentlige mål er at analysere, hvilke sprogkontaktfænomener der anvendes af de unge og at undersøge, hvordan mundtlige og skriftlige varieteter interagerer med hinanden. Informanternes alder er mellem 18 og 25 år, og de kommer både fra det danske mindretal syd for grænsen og fra det tyske mindretal nord for grænsen.

Data præsenteret her er indsamlet i det tyske mindretal i Sønderjylland og omfatter mundtlige data i form af både interview med indbygget sprogskeft (dvs. interviewer skifter under samtalen sprog) samt optagelser af frie gruppesamtaler, en række mere formelle skriftlige data som stile, ansøgninger, opgaver mv. på dansk og tysk og forskellige mere uformelle skriftlige data i form af e-mails, sms, chat samt data fra Facebook af i alt 17 informanter.

Informanterne er fortrinsvis tresprogede med sønderjysk som L1, tysk som L2 og rigsdansk som L3 (ofte hovedsagelig anvendt som skriftsprog). De unges første sprog er altså en dialekt uden tilsvarende skriftsprog, hvorimod andetsproget både fungerer mundtligt og på skrift mens tredjesproget i formelle sammenhænge bruges til at

De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder ...

gengive informanternes førstesprog på skrift. Sammenhængen mellem mundtlige og skriftlige varieteter kan altså, noget forenklet, stilles op som følgende.

Koch/Oesterreicher (1985 ff.) skelner imidlertid mellem *konceptionel* mundtlighed og skriftlighed på den ene side og *medial* mundtlighed og skriftlighed på den anden side. Termen *konceptionel* dækker her over aspekter som kommunikationssituation, samtaledeeltagere, sproglige strategier, valg af varietet mv., som ifølge Koch/Oesterreicher danner et kontinuum med yderpolerne *nærhed* og *distance*. *Mediet* er den reelle mediale omsætning af den sproglige handling, der enten kan bestå af lydelementer (phonisch) eller af grafiske elementer.

Informanternes gruppesamtaler ville således kunne beskrives som konceptionelt og mediant mundtlige, hvorimod de afleverede skriftlige opgaver forventes at være både konceptionelt og mediant skriftlige. Indsamlede facebook-data forventes derimod at vise konceptionelt mundtlige træk selvom de er udført i et skriftligt medie.

Mediale Schriftlichkeit (graphisch)

Mediale Mündlichkeit (phonisch)

Koch & Oesterreicher 1994:588

Med den sociale kommunikationsplatform Facebook er der i høj grad åbnet op for at anvende konceptionelt mundtlige interaktionselementer inden for det skriftlige medie (Koch/Oesterreicher 2007). Mediet lægger op til kommunikation på skrift, hvorimod den interpersonelle

Astrid Westergaard

nærhed – ’facebook-vennerne’ (saml. betegnelsen ’venner’), samtale-emnerne, de forskellige facebook-funktioner osv. kendetegner konceptionel nærhed og derved lægger op til interaktion med mundtlige træk.

Mundtlige træk på skrift kan kendetegnes på forskellige måder, fx enten grafisk i form af smileys, ved brug af lydord eller fonologiske stavemåder (Stenström 1994:14-15).

Brug af dialekt i det skrevne medie kan ligeledes være en indikator for, at der kan være tale om en konceptionelt mundtlig sprogbrug. Inden for forskningen på området finder flere forskere brug af dialekt i bl.a. chatsamtaler (Siebenhaar 2006) eller SMS (Bäckström 2011). Det er derfor ikke overraskende, at vi finder en stor mængde facebook-samtaler, væg-til-væg-dialoger og vægopslag på sønderjysk i vores korpus.

Fokus i denne artikel er ikke sprogstrukturelle analyser af bilingval sprogbrug, men en orientering imod brugskonteksten af sønderjysk på Facebook for at give et indblik i, hvorledes de unge informanter anvender deres mundtlige dialekt sønderjysk på Facebook.

I den sammenhæng er der forskellige spørgsmål der bør rejses. Anvender de unge deres L1 på skrift og gøres det givetvis på samme måde, som de bruger det i mundtlig tale? Eller kan vi spore forskel i brugen af sønderjysk på skrift og sønderjysk i mundtlig tale?

Disse analyser lægger dernæst op til en diskussion af, hvilken betydning samtaleindlæg og opdateringer på sønderjysk på Facebook har for de unge, og hvad disse bruges til i de enkelte kommunikationssituationer. Hvorfor overhovedet gøre sig den umage at skrive på sønderjysk, overveje mulige skrivemåder og risikere ikke at blive forstået, når man allerede har rigsdansk og tysk som fælles skriftsprog?

3. Informanter, metode og valg af data

De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder ...

Informanterne, der præsenteres her, tilhører gruppen af 17 informanter fra Nordslesvig. Facebook-data er blevet indsamlet over en periode på 2 år (fra november 2009 frem til januar 2012). I månederne november 2009 og marts 2010 er al væg-kommunikation på Facebook blevet indsamlet. I de resterende måneder er facebook-profilerne løbende blevet besøgt og sprogmateriale af interesse for undersøgelsen er blevet indsamlet selektivt. Der er herved opnået en god kendskab til de unges sproglige facebook-vaner og deres online sprogbrug.

De præsenterede informanter har alle sønderjysk som første og stærkeste sprog og vælger udelukkende at bruge sønderjysk, når de kommunikerer mundtligt med venner og familie. Deres sprogbrug er 'typisk'¹ for det tyske mindretal, og de har på undersøgelsestidspunktet kun få rigsdansktalende venner. Det foretrukne skriftsprog er rigsdansk, og analyser af vedkommendes formelle skriftlige data (stile/hjemmeopgaver) viser, at de skriver dette både nuanceret og fejlfrit. I disse oplysninger ligger der en forventning om, at det må være mest sprogøkonomisk både tidsmæssigt, men også i forhold til at formidle et entydigt budskab at anvende et skriftligt rigsdansk, når der kommunikeres med enten rigsdansk- eller sønderjysktalende *peers* på Facebook.

Denne forventning lever de indsamlede facebook-data imidlertid ikke op til. Dataanalyser viser meget vel, at der er en sammenhæng mellem aktivitetstype på Facebook og valg af sprog og kommunikationsstrategier, men den forventede brug af rigsdansk som skriftligt hovedkommunikationssprog i dansksprogede beskeder udebliver.

De data, der anvendes til de efterfølgende analyser, er udelukkende offentligt tilgængelige data, altså de data alle 'facebook-venner' kan se ved at klikke ind på en pågældende profil. De indsamlede data indeholder forskellige chatsamtaler mellem to eller flere del-

¹ Brug af sønderjysk med kodeskift til tysk, brug af konvergente verbalfraaser mv. (se Westergaard 2008)

Astrid Westergaard

tagere på både dansk, tysk og sønderjysk. Disse data er dog ikke mangfoldige nok til at give et fyldestgørende indblik i, hvor, hvornår eller hvordan de unge vælger at skrive sønderjysk på Facebook. Derved holdes egentlig 'chat' udenfor, da der 1. ikke er mange tilgængelige data, 2. facebook-chat ikke adskiller sig fra Instant Messaging, som fx skype eller MSN, og 3. fordi der i chatten kun er en meget lille gruppe samtaledeltagere/addressater, hvilket formentlig vil give mindre dynamik i evt. sprogsift.

4. Analyse af facebook-data

At klikke sig ind på en af de pågældende informanternes facebook-vægge er en interessant oplevelse. Beskeder og opdateringer på tysk, dansk og sønderjysk, nogle gange engelsk står tilsyneladende uden struktur eller mønster, nogle gange sprogligt blandet fx i form af *insertions*² eller *konvergens*³ og synes at fremkalde ligeså mangfoldige muligheder for svar.

For at få styr på data og for at kunne sige noget om den egentlige brug af sønderjysk på Facebook, hvornår og hvorfor informanterne bruger de forskellige sprog – og om der evt. er et system, er data kategoriseret som følgende:

- A) Statusopdateringer på egen væg
- B) Kommentar/Besked på en andens væg
- C) Indlæg/Bidrag til en samtale (enten på egen væg eller på en andens væg)

En sammenligning af disse facebook-data med mundtlige data fra

² Termen anvendes i henhold til Muysken (2000). Der er tale om *insertions*, når der i samme ytring er tale om morfemer fra mere end et sprog. Disse såkaldte *insertions* kan være morfologisk tilpassede, men kan ligeledes være taget helt fra det indlejrede sprog. Eksempel: "Han har det baa supergodt i Kindergarten".

³ Termen *konvergens* anvendes som en paraplyterm, der beskriver sprogstrukturelle processer, i hvilke sprogene tilnærmer sig hinanden. Vi bruger det som et overbegreb for konstituent, der har lydlig, grammatisk og leksikalsk/indholdsmæssig træk fra mere end et sprog (Westergaard 2008).

De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder ...

både interview og gruppesamtaler fra de pågældende informanter viser klart, at facebook-brugerne tillægger disse kategorier forskellige funktioner, der tydeligt genspejles i deres sprogvalg (se kapitel 4).

4.1. Statusopdateringer på egen væg

En analyse af de forskellige opdateringskategorier viser, at statusopdateringer på egen væg som regel enten skrives på tysk eller på rigsdansk. Sjældent forekommer en statusopdatering på engelsk og næsten aldrig forekommer disse på sønderjysk (tre ud af 117 i det samlede korpus).

For at kunne gøre rede for, hvorfor det forholder sig sådan, er det nødvendigt at overveje, hvilken funktion disse statusopdateringer har. Når man slår en statusopdatering op på sin væg, er denne som regel synlig for alle ens venner, og ofte vil sådan en opdatering have det formål at være informerende om noget, der skal ud til et forholdsvis stort forum. Det er sjældent, at en statusopdatering indholdsmæssigt kan kategoriseres som værende 'intim'. Det er derfor nærliggende at slå den slags 'information' op på et sprog, der er tilgængeligt for så mange læsere som muligt – eller med sit sprogvalg at målrette sine statusopdateringer mod en bestemt gruppe af venner, som man ønsker at opdatere.

Nedenstående er et typisk eksempel på en statusopdatering. Informanten er flyttet til Århus for at læse, og vedkommende skal på rustur. I den anledning skal han bruge et dyrekostume. Da denne statusopdatering formentlig henvender sig til en uspecificeret gruppe af facebook-venner, gerne i nærheden af hvor han bor, så han måske endda selv kan afhente et tilbudt kostume, vælger han rigsdansk.

Eksempel 1:

Informant 1: Er der nogen der har et dyrekostume man kan låne? ;)

Skole- eller mindretalsrelaterede statusopdateringer derimod vil ty-

Astrid Westergaard

pisk være på tysk. I eksempel 2 henvender informant 1 sig formodentlig til facebook-venner fra det tyske mindretal, som han skal være sammen med i København til et fodboldarrangement.

Eksempel 2:

Informant 1: Los gehts nach Kopenhagen!

Statusopdateringer forekommer altså som regel på et standardiseret skriftsprog, nok fordi afsenderen ønsker en bred modtagergruppe samt entydig forståelighed.

En nærmere analyse af de få statusopdateringer på sønderjysk viser, at disse reelt ikke er statusopdateringer, der er henvendt til alle informantens facebook-venner, men at de er målrettet mod en bestemt gruppe af venner, nemlig de venner, som vedkommende har festet sammen med til den nyligt overståede 'Tønder-Festival'. Nedenstående opdatering har i virkeligheden mere karakter af en 'tak for sidst'-kommentar.

Eksempel 3:

Informant 2: tak få i go folkens! æ æ total fær i pump...

SS: æ å.. men L. æ fanme vommel, ba sån å *lau service*⁴ å vos

LL: så må du være sinne mæ vinne, ellers går det galt!

Informant 1: æ haj de fanme å skidt æ hægje dau. Men hvis vi et ha haj æ vinne op i bil unnevæjs hjem, så sku æ hvis nok å *haj laud service*...

Informant 2: ja tak, å det må æ frys sårn få? do ka jo lee å styr dæ. do drikke oltins sårn!

Informant 1: de gø do da... :)

SS: Informant1 vå en FULDE

4.2. Kommentar/Besked på andens væg

Anderledes forholder det sig, når der kommenteres eller skrives en besked på en andens væg. Kommentarer eller beskeder på andres vægge følger for de her udvalgte informanter det sprog, de kommunikerer på

⁴ Konvergenser er i eksemplet markeret med kursiv.

De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder ...

mundtligt.⁵ Beskeder eller kommentarer til modtagere, de i mundtlig tale bruger tysk som samtaleprog til, udformes også på Facebook på tysk. På samme måde følger sproget for kommentarer og beskeder til enten sønderjysk- eller rigsdansk-talende modtagere det almindelige mundtlige kommunikationssprog som personerne bruger til hinanden normalt.

Eksempel 4:

Informant 1 > **MM: Æ si dæ. Det vå naun vill rutschbanæ...**

MM: så naun vil æ osse præu engong. hai i en gou viggend?

Informant 1: ja, det vå rechte hygle. men æ vist et at man fik sårn **muskelkater**⁶ a å ve i vandland :-). engång måske vi ka køj dehen mæ jer :-). vun ge det mæ pullemand i **kindergarten**?

MM: jubii jøj vi vil gern mæ en gong. Måske M lii ska bliu lidt støæ. Han har det baa supergodt i **Kindergarten**

Da disse informanter har en stor omgangskreds af sønderjysktalende venner, kan det ikke være overraskende, at der i disse data er mange beskeder og kommentarer på sønderjysk. Dertil kommer, at udover matrixsproget, der følger det almindelige mundtlige interaktionssprog, så følger 'reglerne' for, 'hvordan man udtrykker sig', og om det er 'tilladt' at kodeskifte i interaktionen, ligeledes reglerne for den mundtlige interaktion i gruppen.

4.3. Kommentar/bidrag til en samtale

Kommentarer i eller bidrag til eksisterende samtaler foregår ligeledes efter samme regler, som de ville gøre i mundtlig interaktion. Der er en tydelig addressatorientering, når det gælder sproget – og for mine informanters vedkommende er det ofte sønderjysk.

Eksempel 5:

⁵ Jf både interviews med informanterne samt optagelser af gruppesamtaler

⁶ Insertions er i eksemplet fremhævet med fed skrift.

Astrid Westergaard

Informant 1: Er der nogen der har et dyrekostume man kan låne? ;)

- XX: *Haha, was hast du denn vor? ;)*
Informant 1: *Rustur... ;)*
XX: *Ich könnte dir zeigen wie man ein Rabenkostüm bastelt ;)*
Informant 1: *Du könntest mir eins basteln? ;)*
... Samtale fortsætter på tysk...
Informant 2: *Præu kig i festogfarver.dk. Måske finnes det endda en butik i ååååhus*
Informant 2: *Vinne ska do långs?*
Informant 1: *Næste fræjde..*
ZZ: *Ich bastel dir gerne ein kostüm....dann musst du es aber auch tragen ;:-)*
Informant 1: *ZZ, es muss ein Tier sein. Und ich weiss nicht welche Schweinereien du vor hast! :D :P*

Eksempel 6:

Informant 1: Los gehts nach Kopenhagen!

- JJ: *was denn, gibt es hier fussball? und die jungen spitzen wollten hier doch auch schon mal tagen*
MM: *Jubii jæj så komme do snad, æ øl æ koul*
Informant 1: *Jubii å æ æ tøsde! :D*
MM: *No ha vi drukken olle*
Informant 1: *Æ vil et ha do drille mæ! ;)*
MM: *Det sommen hæjl rechde*
Informant 1: *Nej nej nej nej nej!*
SS: *Informant 1 ka et li øl*
Informant 1: *Hol æ schnut!*
SS: *do ka få en clautaler*
Informant 1: *Ælle wernesgrüner... Det smach total vommel...*
SS: *æ ha verken smacht de jen elle de ant. å de vil æ helle ik*

4.4. Delkonklusion – Sønderjysk på Facebook

Analyserne af informanternes Facebook data viser tydeligt, at der er et system, når det gælder sprogvvalg. Alt efter interaktionsmål vælges enten tysk, dansk, engelsk eller sønderjysk. Umiddelbart tyder analyserne på, at de unge overtager sønderjysk og anvender det på

De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder ...

skrift, på samme måde som de anvender det i mundtlig tale – i samtaler med deres sønderjysk-talende venner.

Er interaktionens mål bredere, vælges enten tysk eller rigsdansk (eller engelsk). Kommunikationen på Facebook genspejler altså meget vel informanternes mundtlige varieteter, hvad også tydeligt kommer til udtryk i følgende eksempel, en informants refleksion (slået op på Facebook) over, hvornår hun slår noget op på hvilket sprog og hvorfor.

Eksempel 7:

„Ich freue mich auf morgen!! :D Ich gehe auf eine deutsche Schule, wo ich mit meinen Mitschülern deutsch spreche. Das ich mich aufs WE bzw. auf morgen freue hat mit denen etwas zu tun, also poste ich es auf deutsch. Hätte es mit Dänen etwas zu tun, poste ich es auf dänisch. Und dasselbe mit englisch.“

5. En ny form for skriftlig diskurs?

Jannis Androutsopoulos (2007) finder på sine såkaldte 'ethno-hjemmesider' en form for ny skriftlig diskurs, når de unge skriver til hinanden. Der er tale om en ny kommunikationsmodus, der hverken er identisk med talt eller skrevet sprog. Fredsted (in print) tager udgangspunkt i den enkelte samtalegruppe, en såkaldt community of practice (Wenger 1999, Eckert 2000), der udvikler egne gruppeinterne normer for nogle fællesregler, der gør sig gældende i gruppeintern diskussion. For den 'gruppe', der er præsenteret i data her betyder det fx, at det er tilladt at kodeskifte fra et sønderjysk matrixsprog til tysk, men formentligt ikke til rigsdansk. Der forekommer hverken 'vilde blandinger', hvor fx fastlæggelse af matrixsprog er vanskeligt, eller egentligt mixsprog. Og desuden er det tilsyneladende blevet en norm at skrive sammen på sønderjysk.

Dette indikerer, at der udvikler sig en ny form for skriftlig diskurs for de unge informants vedkommende, når de som her bruger sønderjysk på skrift. For selvom de viste data virker meget 'mundtlige', findes der også en anden type 'sønderjyske' data på

Astrid Westergaard

Facebook. Disse data afviger netop fra den egentligt talte varietet i kraft af deres mediale realisering og det tydeliggøres, at der bl.a. på grund af manglen på en fastlagt ortografi er forskel på, hvordan konceptionelt mundtligt sprog realiseres forskelligt i tale og skrift. Ud over de almindelige samtaler på sønderjysk er der en del data, hvor selve måden at 'stave' de sønderjyske ord på lægger op til at diskutere og lege med sproget, med udtalen og med ortografien.

Eksempel 5:

- Informant 2: Ska do æjnle døjfes igen no?
Informant 1: ja. mæ øl.
Informant 2: æ ka gøj det! vinne vil do gern ha det ska gøjjes?
Informant 1: o **mån**? [i morgen]
SS: ha do en **mån** [måne]
Informant 1: det ha do da
Informant 2: æ æ bortset fra det et jæm o **morn** [i morgen]

Informanterne står med deres forsøg på at skrive på sønderjysk i det dilemma, at der er risiko for ikke at blive forstået eller ikke at blive forstået rigtigt. De lader til at håndtere den manglende standardisering af skriftsproget og de deraf følgende vanskeligheder ved at læse og forstå det skrevne ved at tage det op til diskussion og finde frem til en fælles forståelse for, hvordan de vil gøre. Men hvorfor gør de sig overhovedet den umage og bruger så meget energi på at finde mulige stavemåder, at overveje, hvad skrevne ord betyder, og stadig at risikere ikke at blive forstået, når de har to standardiserede fælles skriftsprog?

I et interview giver en informant selv følgende forklaring på dette spørgsmål.

Eksempel 6:

- Interviewer: er der en grund til, du skriver så meget på sønderjysk?
Informant 1: nej, det veej æ ik, om- såån har vi alti gjort hjemm å elle begyndt på det å så har vi så sys det æ sjæv jo å såån – min søskend

De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder ...

begyndt å så begyndt jeg os å lii plusle kom
min far os å skrev beskeeje å såån. vi tøs
baa det æ sjæv.⁷

Informanten uddyber senere, at han simpelthen mangler et skriftsprog til at udtrykke sig på sit førstesprog med, og at han derfor bruger Sønderjysk som egentligt matrixsprog og interaktionssprog til at gengive den måde, han normalt ville interagere med sine venner og familie på. Desuden synes han, det er sjovt at skrive på sønderjysk.

6. Afslutning

Sønderjysk bruges tydeligvis meget hyppigt, når de unge sønderjysktalende informanter kommunikerer personligt med hinanden på Facebook. De overtager i meget høj grad deres mundtlige L1 og anvender det på skrift på en måde, der ligger meget tæt på den måde, de kommunikerer på mundtligt. Samtidig er der dog også en forskel i den måde sønderjysk bruges på mundtligt og skriftligt, som er begrundet i det faktum, at sønderjysk netop ikke har noget skriftsprog. Det medfører, at hvert indlæg eller svar på sønderjysk skal fortolkes af modtageren. Denne fortolkning kræver metasproglige analyser og overvejelser, der både kan føre til regulære misforståelser eller blot 'foregivede' misforståelser. Disse kan igen give anledning til flere metasproglige overvejelser og sproglege.

Det skrevne medie lægger altså op til, at det, selvom der givetvis er et ønske om at bruge sønderjysk på en tilsvarende måde i både mundtlig og skriftlig kommunikation, er umuligt at gøre dette fuldt ud, da de forskellige kommunikationsmedier i sig selv lægger op til både perceptionelle forskelligheder, men også til teksternes holdbarhed (Crystal 2006:28 ff). Hvor talt sprog ofte er mere dynamisk og forbigående, er det skrevne sprog på Facebook, selvom det konceptionelt er udformet som mundtligt sprog både statisk og mere permanent, hvilket i sig selv kan give anledning til nuanceforskelle i den enkelte sproglige udformning.

⁷ Uddrag af transskription af interview med informant 1.

Astrid Westergaard

Afslutningsvis sammenligner jeg her mine indsamlede facebook-data med sønderjysk anvendt på Facebook af unge fra flertalsbefolkningen i området.

Eksempel 7:

Carina⁸: synes ord som: løjerlig, kradsbørstig, lurendrejer og saftuseme trænger til et comeback i det danske sprog. Bruno, er det noget du kan sørge for?

Bruno: AFGJORT - jeg er jo ikke direktør for det danske sprog for ingenting. Og så kan vi jo passende tage ord som kosmorama, for hulan og skisme med i samme ombæring :-D Kan du SÅ se at komme tilbage til eksamensforberedelserne i stedet for at fordrive dagen med al denne lommefilosofen!?

Carina: men denne lommefilosofen er jo en stor del af eksamensforberedelserne, ved du. Det hele hænger jo sammen i det større billede, og intet kan observeres adskilt fra omgivelserne.. Men det regner jeg lige med du får på plads så. Siger lige til hvis jeg finder flere gode ord..

Petra: Neeeeej wo æ I da kloch begge to....

Bruno: Jaaa dæ lægge jo tæ vos familie ;-)

Carina: og P. du er jo også meget velkommen til at komme med gode forslag..

Petra: Det gjorde jeg da netop.. Kom da med et indput fra det sønderjyske ;)

Carina: Neii ja! Kloch er også et ord som bliver brugt ALT for lidt..

Karsten: æ ka it haus so møj men æ æ nu immerweg kloch

Carina: Då æ da jen af de allemest kloch folk te æ kinne, Karsten kryds. Det sga då baa veii

Camilla: Og så sortnede det for mine øjne og alt blev sløret og meget uklart.... Pøj pøj på fredag - ville nok tage den på rigsdansk hvis jeg var dig - blot et lille fif.

Carina: Det skal du ikke sige Camilla, de sprogvidenskabsfolk som ikke er alt for strukturalistiske i deres tankegang

⁸ Alle navne er anonymiseret.

De unge og sønderjysk – åbner Facebook nye muligheder ...

bifalder mangfoldigheden og synes den er utroligt inspirerende.⁹

Det udvalgte eksempel viser tydeligt, at der er en forskellig brug af sønderjysk. Sønderjysk bruges i dette eksempel ikke som hovedkommunikationssprog, men blot emblematiske. En brug af sønderjysk på Facebook som vist for informanterne fra det tyske mindretal er endnu ikke fundet på Facebook i flertalsbefolkningen. Mulige årsager hertil kan være mange – og det vil kræve en anden undersøgelse at kunne drage begrundede konklusioner. Dog kan det tænkes, at de unge fra det tyske mindretals we-code 'sønderjysk' er stærkere, da den i højere grad afspejler gruppesamhørighed end for de unge fra flertalsbefolkningen (Pedersen 1985).

Litteratur

- Androutsopoulos, Jannis (2006) Multilingualism, diaspora, and the Internet: Codes and identities on German-based diaspora websites. *Journal of Sociolinguistics* 10 (4):520-547.
- Androutsopoulos, Jannis (2007) Neue Medien – neue Schriftlichkeit? *Mitteilungen des Deutschen Germanistenverbandes* 54,1:72-97.
- Androutsopoulos, Jannis (2007) Language choice and code-switching in German-based diasporic web forums. *The Multilingual Internet*. Brenda Danet / Susan C. Herring (eds.). Oxford: Oxford University Press:340-361.
- Bäckström, Anna Greggas (2011) *Ja bare skrivar som e låter*. Umeå universitet.
- Crystal, David (2006) *Language and the Internet*. Cambridge: University Press.
- Eckert, Penelope (2000) *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell.
- Fredsted, Elin (in press) *Adolescents' use of code-switching and classic dialect on social network sites*. *Multilingua* – special issue.

⁹ Data er indsamlet som kontroldata blandt egne facebook-venner. Der er givet tilladelse til brug i præsentationer og publikationer.

Astrid Westergaard

- Kristiansen, Tore (2011) Den herskende sprogideologis almægtighed (The almightiness of the ruling language-ideology). *Københavnstudier i sprogteori* 58:34-52.
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (1985) Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch* 36/85:15-43.
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (1994) Funktionale Aspekte der Schriftkultur. Schriftlichkeit und Sprache. *Schrift und Schriftlichkeit: ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung/Writing and its use: an interdisciplinary handbook of international research*. Hartmut Günther / Otto Ludwig (eds.). In cooperation with Jürgen Baumann et al. Berlin/New York:587-604.
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (2007) Schriftlichkeit und Kommunikative Distanz. *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 35:346-375.
- Muysken, Pieter (2000) *Bilingual Speech – a typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pedersen, Karen Margrethe (1985) Kinder und Sprache – Ergebnisse einer empirischen Untersuchung der sprachlichen Verhältnisse in Sønderjylland/Nordschleswig. *Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik* 23:137-157.
- Pedersen, Karen Margrethe (2011) Sønderjysk sang og rap. 13. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*:237-250.
- Reershemius, Renate (2011) A new role for Low German? Language insertion as bilingual practice in the process of language shift. *Journal of Sociolinguistics* 15/3 2011:1-15.
- Siebenhaar, Beat (2006) Code choice and code-switching in Swiss-German Internet Relay Chat rooms. *Journal of Sociolinguistics* 10/4:481-506.
- Stenström (1994) *An introduction to spoken interaction*. Pearson Education.
- Wenger, Etienne (1999) Communities of practice: the key to a knowledge-strategy. *Knowledge Directions*, Volume 1, Number 2:48-63.
- Westergaard, Astrid. (2008) *Strukturelle und pragmatische Verwendungsmuster im bilingualen Sprachgebrauch bei Jugendlichen*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.

Internetsider:

<http://synnejysk.dk/synnejysk-kultue/litteratue/>

Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012

Tekstens interne organisation: propositionel kohæsion og kohærens

Peter Widell
Aarhus Universitet

1. Indledning

En måde at definere saglitterære tekster på er at se dem som taleture i samtaler, hvor disse taleture internt er organiseret som sekvenser af situerede sætninger eller – hvad der er det samme – talehandlinger. Et vigtigt aspekt af et sådant tekstbegreb er, at vi er i stand til klart at skelne mellem på den ene side en teksts illokutionære (assertiver) og perlokutionære former (kommissiver, informativer), som begge er *kommunikative handleformer*, og på den anden side de propositionelle indholdsformer, som er *rene tankeformer*. Dette skel har man desværre ikke altid været så omhyggelig med at overholde inden for klassisk tekstlingvistik.

Jeg har tidligere (jf. Widell 2011) givet en karakteristik af den saglitterære teksts kommunikative handleformer. I nærværende artikel vil jeg vende mig mod tekstens rene tankeformer, propositionerne, for at se på, hvordan de er med til at bidrage til sammenhængen i en tekst. Ligesom min artikel fra 2011 vil artiklen her kunne ses som et opgør med den reststrukturalisme og kodetænkning, som præger den klassiske tekstlingvistik, cf. fx Michael Halliday & Ruqaiya Hasan 1995 (1976), Teun van Dijk 1980, Robert de Baugrande & Wolfgang Dressler 1981 (1972).

2. Tekstens propositionelle organisation: kohæsion og kohærens

Lad os hertil først se på to af den klassiske tekstlingvistikens kernebegreber, nemlig det, man her henholdsvis betegner som henholds-

Peter Widell

vis en teksts *kohæsi*on og dens *kohærens*. Det kræver imidlertid, mener jeg, at vi foretager en re-definition af de to begreber. Det vil jeg så sætte mig for at gøre i det følgende.

*Kohæsi*onsbegrebet: Her taler Halliday – fx i Halliday 1994 (1985):308-339 – om kohæsion som tekstsammenhæng skabt gennem følgende tre mekanismer: ko-reference, konjunktioner og leksikalsk kohæsion.¹ Ifølge Halliday skulle de alle gennem en art semantisk gentagelse sikre kontinuitet i en tekst. Nu har jeg for så vidt ikke noget mod disse mekanismer, og heller ikke mod, at der kan være noget semantisk involveret. Det, jeg imidlertid har noget imod, er den overdrevent systemiske opfattelse, vi finder hos Halliday om, at disse mekanismer i kraft af deres syntaktico-semantiske struktur skulle kunne sikre sammenhængen i en tekst.

Hvad først *ko-reference* angår, tænkes denne form for sammenbinding udelukkende som *an*aforisk *reference*, dvs. som *reference* via en tidligere præsenteret referencemarkør. Men dette er netop udtryk for en overdreven systemisk betragtning. Nu kan det godt være, at man er henvist til en sådan systemisk betragtningsmåde som syntaktisk parser (back tracking). Mennesker derimod er ikke parsere. De har erindring om verden, bl.a. korttidshukommelse. Derfor klarer de sig normalt ved direkte konsultation af deres korttidshukommelse angående denne verden uden om anaforen. Men dermed er det mere rimeligt at sige, at al *reference* i virkeligheden er *deiktisk reference*.

For *konjunktionernes* vedkommende ses de af Halliday som middel til sammenbinding af sætningsindhold: ”Han kom, *samtidig med* at jeg gik.” Men det er de ikke. Sammenbindingen skyldes på ingen måde ordene ”samtidig med” med tilordnet semantik. Ordene ”samtidig med” anvendes alene til tydeliggørelse af en allerede eksisterende – i dette tilfælde temporal – relation mellem to omtalte situationer i verden. ”Samtidig med” er i virkeligheden et metaassertiv: ”Han kom. Jeg gik. *De to ting skete samtidig.*”

¹ Der er i virkeligheden også en fjerde mekanisme, nemlig ellipse. Den vil jeg se bort fra her.

Tekstens interne organisation ...

Hvad til sidst *leksikalsk kohæsion* angår, mener Halliday, der er tale om en mekanisme til sikring af referencen hen gennem en tekst. I eksemplet ”Alle råbte og skreg. Bifaldet var øresønderrivende.” er den semantiske forbindelse mellem ”råbe og skrige” og ”bifald” med til at sikre kohæsionen. Men det kan ikke være rigtigt for en nærmere betragtning. Det er rigtigt, at vi bruger leksikalske størrelser, når vi refererer til ting i verden. Sådanne leksikalske størrelser er normeret gennem sproglige indføringssituationer og danner naturlige hierarkier, svarende til de angivelsesmåder over for verden, vi anvender, når vi identificerer genstandene i den: ”Det er en solsort/standfugl/fugl/guds skabning”. Men forholdet her er på ingen måde tekstkonstitutivt. Relationen mellem de termer, vi anvender, når vi identificerer tingene, er blot en tilfældig relation. Det er rigtigt, vi kan gøre *strategisk anvendelse* af synonymi, hyponymi og inkompabilitet i forskellige re-identifikationssituationer. Men det er på ingen måde konstitutivt for referencen ned gennem teksten.²

Når Halliday lader ovennævnte tre mekanismer være vidnesbyrd om, at tekster er ”a higher order semiotic system” og at ”a text is not a mere reflection ... but an active partner in the reality-making and reality-changing processes” (Halliday 1984 (1995):339), er det derfor udtryk for en overdreven semiotisering og kodegørelse: Verden skal ikke tales frem gennem den tekstlige kode. Tværtimod eksisterer verden på forhånd og uafhængigt af sproget og talen og er det, der allerførst giver sproget mening.

² At Halliday gerne vil gøre denne form for ko-reference til noget specielt, vidner om hans fejlagtige systemiske orientering. Han tror forbindelserne mellem sætningerne i sproget sikres ved sprogsystemet, hvor de faktisk sikres ved verden. I eksemplet: ”Han brændte varm på pigen. Tøsen var selvfølgelig for lækker” refererer ”pigen” og ”tøsen” til det samme i verden. Men det betyder ikke, at kohæsionen mellem de to sætninger er skabt ved, at der eksisterer en semantisk relation – her en hyponymi-relation – mellem ”pigen” og ”tøsen”. Når der i anden sætning refereres til pigen via hyponymet ”tøs”, er den semantiske slutning ”tøs” => ”pige” på ingen måde nødvendig for etableringen af referencen til pigen i den anden sætning. En mængde andre ord, som ikke står i noget semantisk slutningsforhold til ”pige”, kunne her lige så godt have været anvendt. Den eneste betingelse ville være, at der refereres til pigen ved en beskrivelse, som hører er i stand til at identificere hende gennem – ved det, Russell har kaldt en *bestemt beskrivelse* (*definite description*; jf. Russell 1905).

Peter Widell

Men netop dette forhold, fører mig så til følgende ganske enkle forslag. Jeg foreslår, at man bibeholder kohæsiionsbegrebet, men at man i stedet for at se begrebet ud fra et begreb om sproglig kodering, nu ser det som grundet i begrebet om ko-reference *forstået alene som ko-reference*. Dermed er det rette forhold til verden – og til tanken om verden – sikret: Kohæsion er i stand til at sikre tekstlig enhed i kraft af, at verden, selv om vi kan nærme os den på mange forskellige måder, er og bliver én og samme verden.

Kohærensbegrebet (eller mere præcist: begrebet om propositionel kohærens). Også dette begreb mener jeg bør redefineres.

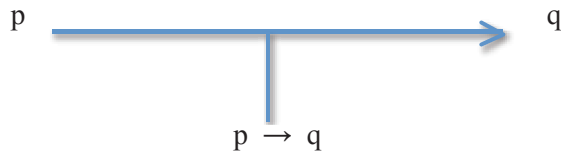
Tekster kan, som vi har set, danne sammenhæng ved, at der fra de enkelte sætninger refereres ud i en fælles verden. Det er kohæsion. Men teksterne kan også give os et indtryk af verden i kraft af den viden, vi almindelighed har om, hvordan tingene og situationerne hænger sammen i verden. En sådan viden kan vi også udnytte i vores forståelse af tekster. Men det kræver selvfølgelig, at denne viden er delt mellem taler og hører: De skal hver især besidde denne viden, ligesom de hver især skal besidde en metaviden om, at de hver især besidder denne viden. Er disse former for viden imidlertid til stede, vil taler kunne udnytte det for sine tre overordnede perlokutionære formål: At informere hører, at dirigere hører og at forpligte sig over for hører.

Nu finder vi – som allerede nævnt – ikke den tekstlige sammenhæng via perlokutionerne qua perlokutioner, men alene via indholdet af de propositioner, de indlejrede assertiver omslutter. Vi skal altså ind til propositionen i det enkelte assertiv. Da disse (eller deres negation) er søgt asserteret enten som sande, hvis taler mener, de er sande, eller som alternerende mellem sand og falsk, hvis taler er i tvivl om deres sandhedsværdi – dette er en pragmatisk begrænsning – får vi, at en tekst må være konstitueret gennem følgende mulige successive serier: enten (1) en serie sande konjunktioner – $p \ \& \ q \ \& \ r \ \& \ \dots$ – (2) en serie hypotetiske udsagn – $((p \ \& \ q \ \& \ \dots) \rightarrow r) \ \& \ ((s \ \& \ t \ \& \ \dots) \rightarrow u) \ \& \ \dots$ – eller (3) en serie indeholdende et eller flere alternerende udsagn – $(p \ \& \ q) \ \& \ \dots \ (r \vee s) \ \& \ \dots \ \& \ (t \vee u) \ \dots \ (v \ \& \ w)$. Denne kompositionalitet udgør igen en delmængde af alle propositionslogiske (og hvis vi åbner for brugen af prædikater og

Tekstens interne organisation ...

kvantorer: prædikatslogiske) kompositioner. Da betydningerne af især de empirisk forankrede ord, dvs. ord som ”rød”, ”kat”, ”mel”, ”skruetrækker”, ”bil” osv., hænger mere fast i deres enkeltinstanser i verden end i det netværk af semantiske relationer, de danner med hinanden, og vi derfor ikke kan regne med eksistensen af noget monolitisk sprogsystem, skåret til efter nødvendige og tilstrækkelige betingelser, kan kompositionaliteten i logikken kun gælde lokalt. Det betyder dog ikke, at der ikke eksisterer mere systematiske, overordnede sammenhænge, hvad vi vil få at se.

Ser vi på de forskellige propositions- og prædikatslogiske sandhedsfunktioner er det især de materielle implikationer, der tiltrækker sig opmærksomhed, da de på særlig eksemplarisk vis afspejler den valide slutning, hvor det gælder, at *hvis præmisserne i en slutning er sande, så er også konklusionen sand*. En valid form er fx modus ponens, der ser ud som følger (opstillet i et såkaldt Toulmin-skema³):

eller sagt på almindelig vis og gennem et eksempel: ”Hvis det er sådan, at denne postkasse er dansk (p), og at det gælder for alle postkasser i Danmark, at de er røde (p → q), så er denne postkasse rød (q).”

³ Jf. Toulmin 1959. For at undgå misforståelser omkring anvendelsen af dette skema, skal det understreges, at der ikke – heller ikke fra Toulmins side – ligger nogen særlig logisk pointe i anvendelsen af det, men at der i hovedtræk egentlig blot er tale om en særlig opstillingsmåde for modus ponens og de andre valide slutningsformer. Grunden til at jeg benytter mig af skemaet, er, at det er velegnet ved tekstanalyse, fordi det er let at aflæse, når en teksts skjulte almene præmisser skal ekspliciteres, jf. placeringen af Toulmin-skemaerne i skemaerne i punkt (D) nedenfor.

Toulmin-skemaet er restriktivt på ét punkt: Underpræmissen p (og dermed også konklusionen q) skal være en singular præmis, mens overpræmissen skal være almen. Ellers vil der ikke være tale om nogen prædikatslogisk gyldig slutning. Dvs. den almene præmis i modus ponens må se sådan ud (i formal prædikatslogisk notation): $\forall x (P(x) \rightarrow Q(x))$ (eller formuleret formallogisk omkring relationer: $\forall x \exists y \dots (R1(x,y, \dots) \rightarrow R2(x,y, \dots))$).

Peter Widell

Modus ponens og nogle få andre slutningsformer som fx modus tollens og den disjunktive syllogisme er stort set de slutningsformer, vi betjener os af som tænkende væsener (blandt de i teorien 24 mulige slutningsformer, der findes). Selv om vi ikke er bevidste om det, så er det disse slutningsformer, der ligger bag en tekst og yder deres helt nødvendige bidrag til dens kohærens. Det kan vi også udtrykke således: I sig selv lokaliseret uden for teksten, nemlig i ikke-sproglig handlen og perception, er logikken – propositions- og prædikatslogikken – slet og ret den mest grundlæggende form, hvorunder verden gestalter sig i en tekst. Den er tekstens Ground Zero.

På den ene side har vi altså logikken afspejlende verdens ultimative form. Heroverfor står så på den anden side verdens *empiriske indhold*, dels sådan som det åbenbarer sig for vores øjne i perception og handlen, dels sådan som det indgår som erfaringsopbyggede forventningsrammer – vaner – bag denne perception og handlen. Begge dele udnyttes, når vi udfærdiger og forstår tekster. Og her må man forstå, at hvad det empiriske indhold angår, eksisterer der lokale forskelle, som kan være mere eller mindre udtalte, alt afhængigt af hvor stor kulturel og historisk afstand, der er mellem dem. Her drejer det sig om viden, der til stadighed er åben over for revision.

Man alt er ikke kun behård logik på den ene side eller blød empiri på den anden. Mellem logikken og empirien ligger faktisk et udstrakt felt af antagelser om verden, som udviser resistens mod revision, og som derfor, hvad deres uomgængelighed angår, minder en del om logik. Dette *klare og distinkte sæt af metafysiske forventningsrammer eller* (i forlængelse af Toulmins terminologi) *skemaer*, spiller også en afgørende rolle for tekstforståelsen. Disse rammer eller skemaer er der i alt tre af, hvoraf de to lige som logikken skal findes uden for teksten – i handling og perception, mens den tredje er konstitutiv for kommunikation.

Jeg vil kalde sættet af metafysiske forventningsrammer eller -skemaer for henholdsvis skemaet for TING (eller kausalitet), skemaet for AGENTER (intentionalitet/instrumentalitet) og skemaet for PERSONER (institutionalitet). Det, skemaerne nærmere bestemt

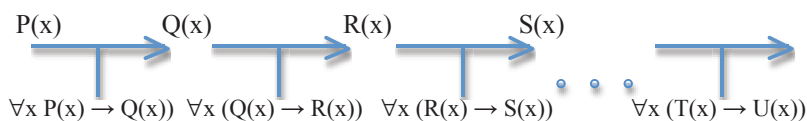
Tekstens interne organisation ...

sikrer, er, at der bliver formidlet *konfigurationelle relationer* mellem henholdsvis *årsag og virkning*, *midler og mål* og *udtryk og indhold*. Således vil enhver tekst kunne forstås i lyset af disse tre skemaer, og hvad der er nok så væsentligt: Der findes her kontaktsteder mellem alle tekstens propositioner. Hvis taler med sin tekst har til hensigt at demonstrere andet end blot en samlings prædikatslogisk sammensatte sande eller falske propositioner, er der altid anvendt mindst ét og højst tre metafysiske skemaer mellem propositionerne, alt afhængig om de handler om ting (ét skema), om agenter (to skemaer, nemlig agentskemaet og tingsskemaet) eller om personer (tre skemaer, nemlig personskemaet, agentskemaet og tingsskemaet). Skemaerne danner – når logikken⁴ først er på plads – selve det metafysiske KIT, der sikrer det konfigurationelle grundlag for forståelsen. Herefter vil en tekst kunne forstås på følgende måde:

(A): Tekstens overflade:

$P(x) \# Q(x) \# R(x) \# S(x) \dots$

(B): Tekstens prædikatslogiske lag:

(C): Tekstens metafysiske lag:

årsag-virkning	årsag-virkning	årsag-virkning	årsag-virkning
mål-middel	mål-middel	mål-middel	mål-middel
udtryk-indhold	udtryk-indhold	udtryk-indhold	udtryk-indhold

⁴ Der ligger en diskussion gemt her om subjekt-prædikat-forholdets form. Det kan opbygges traditionelt prædikatslogisk med udgangspunkt i mængdelæren (hvor et prædikat igen vil kunne forstås i lyset af en given mængde entiteter, som falder under dette prædikat), eller det kan opbygges mereologisk (hvor et prædikat igen vil kunne forstås i lyset af del-helheds-relationer og igen videre topologisk). Jeg vil ikke yderligere behandle spørgsmålet her i artiklen.

Eller det metafysiske lag præsenteret i en form, som lader det prædikatslogiske lag bagved træde frem og som umiddelbart lader sig indfælde i Toulmin-skemaet:

TING: For alle situationer gælder, at hvis C foreligger i S som årsag, så foreligger også V som virkning - $[\forall x \exists y (C(x,y) \rightarrow V(y,x))]$

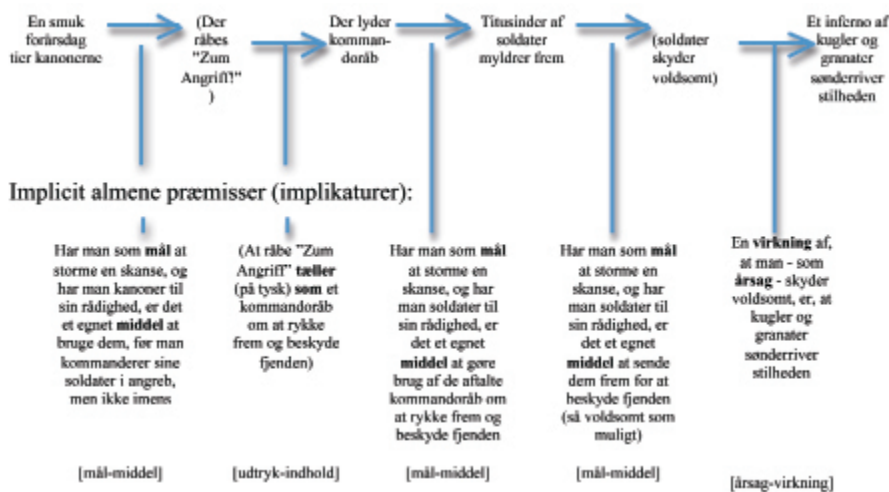
AGENT: Har du M som mål, og er situationen S, vil I være et egnet middel til opnåelse af M - $[\forall x \exists y (M(x) \rightarrow I(y,x))]$

PERSON: Ønsker du i situationen S at formidle et indhold T, som fx kan være en tanke, at p, kan du gøre det ved at udføre handlingen U som udtryk for indholdet T (i kraft af den konstituerende regel "U" tæller som T i situation S"). - $[\forall x \exists y (T(x) \rightarrow U(y,x))]$

Dette kan anskueliggøres i nedenstående eksempel (hvor der gøres brug af henholdsvis middel-mål-skemaet og årsag-virknings-skemaet):

(D): Eksempel:

Tekst:

Tekstens interne organisation ...

Det skal understreges, at de metafysiske skemaer (i C) ikke er slutningsskemaer til levering af holdbare slutninger i logisk forstand (som i B). For at kunne drage slutninger, skal man dog altid behandle dem, som om der var tale om sådanne logiske slutningsskemaer. Den tankeoperation, der består i således at ”ophøje” skemaerne til slutningsskemaer, er ikke i sig selv nogen slutning, men i virkeligheden en *beslutning*.

Empiriske ”udfyldninger” af de metafysiske skemaer er, som det fremgår af eksemplet i (D), som er et let omformuleret citat fra omslaget til Tom Buk-Swientys bog *Slagtebænk Dybbøl – 18. april 1864* (Buk-Swienty 2008)⁵, naturligvis lige så lidt som de metafysiske skemaer logisk holdbare. Og de er heller ikke udtryk for nogen metafysisk nødvendighed. De empiriske ”udfyldninger” er netop empiriske, dvs. de er et produkt af akkumulerede erfaringer. Ikke desto mindre kan vi stadig – selvfølgelig med langt større risiko – *beslutte* også at gøre dem til slutningsskemaer.

Det er af central betydning at forstå, at skemaerne ikke udelukkende er skemaer for forståelse af tekster. Det er generelle forventningsrammer, vi gør brug af, når vi handler i verden, herunder når vi talehandler. I forbindelse med tekster er det imidlertid en bestemt udgave af disse forventningsrammer, vi er særligt interesseret i, nemlig de sprogdulste implikaturer, vi – som afsendere – betjener os af, enten i form af *eksplikaturer* – under propositionsgrænsen – eller egentlige griceske *implikaturer* (Grice 1975) – over denne grænse.⁶ Her fungerer implikaturerne specielt som *slutningsbroer* (Clark 1975) mellem de enkelte propositioner i teksten, som taler stiller til rådighed for hører, så han kan drage de fornødne inferenser til sikring af forståelsen af teksten. I den forstand er tekstforståelse det samme som at drage slutninger. Eksempelvis skal vi kende til moderne krigsførelse og

⁵ Citatet lyder: ”En smuk forårmorgen tier kanonerne pludselig. De, som overlever dagen, husker det som øje-blikket før ragnarok. Så lyder der kommandoråb. Titusinder af oldater myldrer frem. Et inferno af kugler og granater sønderriver stilheden. Slaget ved Dybbøl den 18. april 1864 er i gang.”

⁶ Griceske implikaturer er omstødelige talerinitierede inferenser som inkluderer (talers og hørers viden om) forhold i talesituationen.

Peter Widell

våbenbrug for at kunne drage de fornødne slutninger mellem de eksplicit formulerede propositioner i teksteksemplet ovenfor. Og det gælder selvfølgelig både taler og hører. De må begge i større eller mindre grad kende til det instrumentelle og kausale grundlag for brug af kanoner. Ellers vil der ikke være nogen tekstforståelse.

Netop dette viser i øvrigt, hvorfor overgangen fra empirisk over metafysisk til logisk begrundelse ikke skal forstås som en slutning – fx af induktiv art – men i virkeligheden som et produkt af en mere kompliceret praksis. Slutninger er i princippet monologiske, overgangen fra empirisk over metafysisk til logisk begrundelse derimod dialogisk. De beslutninger, der tages, er beslutninger på baggrund af, at der er blevet ført – eller i det mindste kan føres – argumentative diskurser om deres status og gyldighed eventuelt på baggrund af, at der er rejst tvivl om propositionernes og slutningsbroernes gyldighed, fx om de er forståelige, om de er sande, og om de er tilstrækkeligt informative.⁷ I teksteksemplet kan man fx med rimelighed stille uddybende spørgsmål til den skildrede begivenhed fra Dybbøl for at få en klarere og mere informativ forståelse af, hvad der skete.

I den forbindelse er det vigtigt at fremhæve eksistensen af følgende ontologiske rangorden mellem sociale handlinger, instrumentelle handlinger og kausalforhold, at hvis en begivenhed i verden er en social handling, heriblandt en talehandling, er det også altid en instrumentel handling, men ikke nødvendigvis omvendt (denne tese kan vi kalde den handlingsrealistiske tese: Instrumentel handlen er uafhængig af tale), og er en begivenhed en instrumentel handling, er det også altid en led i en kausalkæde, men ikke nødvendigvis omvendt (denne tese kan vi kalde den tingsrealistiske tese: tingslig eksistens er uafhængig af eksistens af instrumentel handlen). Denne ontologiske rangordning mellem personer, agenter og ting er ikke et produkt af menneskelig konstruktiv virksomhed alene, men har sin grund i verden selv. Nok er sociale begivenheder – heriblandt talehandling – i sig selv menneskelige konstruktioner. Men instrumentelle handlinger er det ikke. De har eksistens uafhængigt af det sociale. Og det samme gælder den tingslige verdens forhold til den instrumentelle handleverden. At de tyske kanoner var riflede,

⁷ Cf. Habermas 2001 (1971).

Tekstens interne organisation ...

men de danske glatløbede, er et tingsligt faktum, man måske nok kan negligere, men ikke konstruere sig væk fra.

Verden er altid hierarkisk organiseret. Den består af dele og helheder. Det gælder den tingslige verden (med universet som den mest omfattende helhed og tilsyneladende de higgske bosoner som de mindste). Men det gælder også vores handleverden og de institutioner, vi indgår i. Angående den instrumentelle handleverden, fremtræder de handlemønstre, vi kan iagttage her, ofte som procedurer, hvor en handlings slutmål danner middel for et mere overordnet slutmål og således fremdeles: Et eksempel vil være en køretur i en bil til byen, som kan underopdeles i en række delhandlinger (gearskift, drejning af rat, pres på pedal). Opadtil og nedadtil afgrænses de instrumentelle handlinger, vi kan identificere i den omtalte verden, af den intentionalitet, vi her vil kunne tilskrive dem (Anscombe 1957). De nederste handlinger kaldes normalt basishandlinger, og er handlinger, som består i frivilligt at bevæge sin krop og sine kropsdele (Danto 1965). Angående de institutioner, vi indgår i, inklusive dem, vi indgår i, når vi talehandler, danner de strukturer, som overlapper eller er indlejret i hinanden (Searle 2010:90-122). Således kan et straffespark være en del af en fodboldkamp, som igen kan være en del af en fodboldturnering. Eller en vielse kan være en del af en kirkelig institution, som igen kan være del af den samlede statsinstitution, sådan som det er tilfældet i Danmark.

Propositionerne i en tekst kan præsenteres i en ikonisk orden som her – med betingelsen før det betingede – eller de kan, bestemt af betingelser i talesituationen såsom talers antagelse om hørers viden om forhold i ko- eller kontekst, bryde mere eller mindre med denne ikoniske orden. Alt afhængig af omfanget af et sådant brud kan man tale om en større eller mindre *pragmatisk begrundet omorganisering* eller *plotgørelse* af teksten: Fx ville vi i teksten ovenfor i stedet kunne have haft ordningen: ”Der lyder kommandoråb. Der råbes ”Zum Angriff!””, som da normalt vil tolkes som en tillægstolkning om, at den anden proposition er en præcisering af den første proposition (evt. som et svar på en anticiperet anmodning om en sådan præcisering, hvor et ”nemlig” eventuelt metaassertivt igen kunne have tydeliggjort denne præcisering: ”Der råbes kommandoråb; der råbes *nemlig* ”Zum Angriff!””).

Peter Widell

Det er naturligvis væsentligt for en fuld redegørelse for en tekst, at man ser på og behandler disse procedurer og plotgørelser, samt de metaassertive udtryk, der som fx ”nemlig”, ”derfor”, ”altså” o.l. – er udviklet til tydeliggørelse af de relationer, de er udtryk for. Desværre tillader pladsen her ikke en sådan videre undersøgelse og behandling.

3. Tekstreduktion og tekststruktur

Det forhold, at verden er hierarkisk organiseret, betyder, at tekster kan gøres til genstand for tekstreduktioner som afspejlinger af netop dette hierarki, og er i den forstand også en analyse af det omtaltes struktur. Således kan en brugsanvisning eller en kagebogsopskrift – selvfølgelig med informationstab, men ikke desto mindre gennem fastholdelse af sin struktur – beskrives gennem de omtalte procedureskridt, der i sidste instans fører til det ultimative mål: samlingen af boghylden eller den færdige madret. Eller en videnskabelig artikel – fx Einsteins artikel om bevægelige legemers elektrodynamik fra 1905 – som består i en (re)definition af en række udtryk – fx masse, længde, hastighed – på baggrund af en (re)definition af begrebet samtidighed (Einstein 1998 (1905):125-127). Dette vil så kunne danne udgangspunkt for en begrundet tekstreduktion. Her vil reglen for reduktionen normalt være, at har vi med en årsag-virknings-sammenhæng at gøre, kan vi skære årsagen væk, har vi med en middel-mål-sammenhæng kan vi skære målet væk, og har vi med udtryk-indhold at gøre, kan vi skære udtrykket væk – og stadig have et meningsfuldt billede af tekstindholdets overordnede struktur. Denne regel er på ingen måde apodiktisk, men skal alene ses som en tommelfingerregel for reduktion *begrundet i det forhold, at vi som handlende væsener er mere interesseret i, hvad verden er her og nu, end hvad den evt. har været*. For hvad verden er her og nu, kan vi umiddelbart handle på. Tekstreduktion – og dermed tekststruktur – er med andre ord standardmæssigt begrundet i hørerinteressen i talesituationens her og nu.

Det modsatte af tekstreduktion er tekstkonstruktion. At konstruere nye tekstelementer i en tekst er at tilføre ny information om den begivenhed, der refereres til i teksten. Hvis vi i stedet for at

Tekstens interne organisation ...

holde os til omslaget af Buk-Swientys bog bevæger os ind i bogen, kan vi her læse:

Skanse 1 erobres kl. 10.06. De danske styrker, der skal bemande skansen, ligger bag den, og dens 70 forsvarere når først ind på samme tid som prøjserne, der har sendt næsten 1.000 mand frem mod den. Der er kun én brugbar kanon i denne skanse, og den når de danske artillerister ikke at affyre. (Buk-Swienty 2008:274-275).

Her får vi, som det kan ses, en langt mere detaljeret version af tildragelserne ved Dybbøl. Flere informationer er tilføjet. Og i princippet vil endnu flere detaljer fra slaget kunne skildres – ja, hvis vi zoomer tilstrækkeligt ind, vil hele den 18. april 1864 ved Dybbøl i princippet kunne skildres som en kæmpe stor atomar proces, ja, for den sags skyld sværm af higgske bosoner. Naturligvis vil det kun kunne være i princippet, for i realiteten vil mulighederne for os mennesker selvfølgelig være indskrænkede. Som erkendende er vi henvist til at operere i afgrænsede perspektiver, som vi ganske vist vil kunne sammenstykke, så vi på den måde vil kunne få en stadig mere fuldstændig redegørelser for virkeligheden; men sådan noget som en fuldstændig redegørelse ligger naturligvis uden for vores rækkevidde. Ikke engang, hvis vi bevæger os fra det tinglige til det handle-mæssige og forsøger at tegne et fuldstændigt rids af situationen ud fra de handlinger, der blev udført. Allerede her er perspektiverne i praksis naturligvis for mange og for uoverskuelige.

Tekstkonstruktion er undertiden påkrævet af tolkningsmæssige grunde. Dvs. at hører *på baggrund af egne kognitive ressourcer* må komme med mere eller mindre *kvalificerede gæt* på, hvad der kan være tilfældet i situationen, der refereres til i teksten, selv om det ikke eksplicit fremgår og vedkommende ikke ad anden vej har kendskab til situationen. I eksemplet i (D) ovenfor har hører – for en mere fuldstændig redegørelse for hændelsesforløbet – interpoleret en kendsgerning, nemlig ”Soldater skyder voldsomt.” Denne konstruktion bygger ikke på meddelte facts. Ikke desto mindre forekommer konstruktionen sandsynlig. Man kunne fx i stedet have antaget, at geværerne og kanonerne gik af ved et tilfælde, eller at det

Peter Widell

var bønderne på egnen, der skød, og ikke soldaterne. Ingen af de to antagelser ville til gengæld være særligt troværdige.

Det skal ikke være nogen hemmelighed, at det her præsenterede forslag til, hvordan man vil kunne lade strukturen i det, der omtales i en tekst, være udgangspunkt for tekstreduktion eller tekstkonstruktion, har fundet inspiration i den hollandske tekstlingvist Teun van Dijks teoretiske tekstovervejelser (jf. van Dijk 1980). Men der er også afgørende forskelle. Jeg mener, van Dijk i for høj grad er barn af den syntaktico-semantiske tilgang til tekstforståelsen, som kendetegner den klassiske tekstlingvistik og dermed ikke er nået frem til en adækvat situationelt-pragmatisk analyse af, hvordan tekster danner sine dele og helheder.

For van Dijk består tekstreduktion i at bevæge sig fra en teksts *mikrostruktur*, dvs. teksten, som den fremtræder, når vi bevæger os gennem den på et grundniveau fra proposition til proposition, til dens *makrostruktur*, dvs. teksten, som den lader sig præsentere via i sidste instans én overordnet proposition. Selve bevægelsen fra mikrostruktur til makrostruktur forestiller han sig så finde sted gennem anvendelsen af fire regler, hvor én – konstruktionsreglen – kan udvide teksten, og en anden – sletningsreglen – kan indskrænke den. Et sådant forslag om at indføre en regelstyret reduktionsprocedure mener jeg kun, man kan gå ind for. Imidlertid: Når van Dijk siger, at de regler, hvorigennem vi kan modificere en tekst, er "[...] a kind of semantic *derivation* or *inference* rules." (van Dijk 1980:46), må jeg tage afstand. Når jeg taler om konstruktions- og reduktionsregler, taler jeg ikke om nogen *semantiske aflednings- eller slutningsregler* af den simple grund, at der for mig at se er noget ganske andet på spil. Det, der for mig at se danner den tekstlige enhed, er ikke noget i teksten – i den tekstlige semantik, bundet til deres optræden i teksten – men noget i den verden, teksten omhandler. Når soldaternes heftige skydning fører til et inferno af kugler og granater, som sønderriver stilheden, så er det ikke noget tekstligt forhold, hverken i sit metafysiske aspekt eller i sin konkrete empiriske udgave. Det er først og fremmest noget rent tingsligt, der finder sted i Dybbøl den pågældende dag.

Tekstens interne organisation ...

Og tilsvarende for soldaternes skydning og kommandoråbet. Også de eksisterer som henholdsvis instrumentel handlen og talehandlen helt uafhængigt af, om der måtte være en tekst, der omhandler disse tildragelser. Naturligvis kræver hørers *viden om de omtalte hændelser og handlinger*, at hører forstår, hvad ordene i den pågældende tekst betyder, og accepterer den information, de menes at repræsentere. I den forstand er der naturligvis et tekstligt-semantisk forhold på spil. Men det betyder ikke, at teksten er den eneste mulighed for at forstå selve hændelserne. Hører kunne nemlig have været til stede og *uafhængigt af enhver tekst* have set, hvad der fandt sted. Derfor er fx en reduktion af: ”Skanse 1 erobres kl. 10.06. [...] Der er kun én brugbar kanon i denne skanse, og den når de danske artillerister ikke at affyre.” til ”Skanse 1 erobres kl. 10.06” ikke nogen *semantisk* – eller for den sags skyld nogen rent tankemæssigt baseret – slutning. Der finder godt nok en reduktion sted af, hvad vores hører som potentiel iagttager vil kunne se i situationen, hvis han var til stede. Hans rapport bliver mere sparsom. Men slutningen er ikke af semantisk art.

4. Afslutning

Men det vil sige: En vigtig lære af det, vi har set på, er, at *tekstpropositioners enhed skal søges i det, teksterne er om i verden, og ikke i noget syntaktico-semantisk – eller andet systemisk – forhold i teksterne selv*, og at det derfor er her: i den sproguafhængige verden, at vi – pace Halliday, van Dijk og andre klassiske tekstlingvister, og i øvrigt også pace mange diskursanalytikere og socialkonstruktivister – skal finde udgangspunktet for forståelsen af, hvad tekstkohæsjon, tekstkohærens, tekstreduktion og tekstkonstruktion fornuftigvis kan bestå i.

Litteratur

- Anscombe, Gertrude Elizabeth M. (1957) *Intention*. Oxford: Basil Blackwell.
- Buk-Swienty, Tom (2008) *Slagtebænk Dybbøl – 18. april 1864*. København: Gyldendal.

Peter Widell

- Clark, Herbert H. (1975) Bridging. R.C. Schank & B.L. Nash-Webber (Eds.), *Theoretical issues in natural language processing*. New York: Association for Computing Machinery.
- Danto, Arthur C. (1965) Basic Actions. *American Philosophical Quarterly* 2:141-148.
- de Baugrande, Robert & Wolfgang Dressler (1981 (1972)) *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Einstein, Albert (1905) Zur Elektrodynamik bewegter Körper; engelsk oversættelse: *Electrodynamics of Moving Bodies*. John Stachel (ed.) (1998) *Einstein's Miraculous Year: Five Papers that Changed the Face of Physics*. Princeton.
- Grice, Herbert Paul (1989 (1957)) Logic and Conversation. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press:22-40.
- Habermas, Jürgen (2001 (1971)) Forberedende bemærkninger til en teori om den kommunikative kompetens. Carol Henriksen (2001) *Can You Reach the Salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag:137-170.
- Halliday, Michael A. K. & Ruqaiya Hasan 1995 (1976) *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, Michael A. K. (1994 (1985)) *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Searle, John R. (2010) *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press
- Toulmin, Stephen (1974 (1958)) *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun (1980) *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Russell, Bertrand (1905) On denoting. *Mind* 14:479-493.
- Widell, Peter (2009) Logik, mening, handling og tale. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.): *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus 2008.
- Widell, Peter (2011) Talehandling og tekst. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.): *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus 2010.